

FINLANDS SVENSKA HISTORIA

2

NILS ERIK VILLSTRAND

Riksdelen

Stormakt och rikssprängning 1560–1812

SLS
ATLANTIS

Riksdelen

F I N L A N D S S V E N S K A H I S T O R I A

2

Nils Erik Villstrand

Riksdelen

Stormakt och rikssprängning 1560–1812

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2009
Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2009

Denna bok har tillkommit inom projektet *Svenskt i Finland – en lång historia*, finansierat av Svenska kulturfonden, Svenska litteratursällskapet i Finland, Föreningen Konstsamfundet och Stiftelsen för Åbo Akademi.

Boken är nr 702:2 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges i samarbete mellan Svenska litteratursällskapet i Finland och Bokförlaget Atlantis.

Tryckt med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2009
Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva 2023

Omslag och grafisk form: Antti Pokela
Ombrytning: Oy Graaf Ab/Jani Osolanus
Kartor: Hannu Linkola

ISBN 978-951-583-184-2 (tryckt utgåva, Finland) www.sls.fi
ISBN 978-91-7353-345-4 (tryckt utgåva, Sverige)
ISBN 978-951-583-586-4 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-586-4>
ISBN 978-951-583-587-1 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-587-1>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt)
ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 94

Innehåll

- 7 | *Förord*
- II | *Det svenska Östersjöväldet*
Drottning Kristinas fyrkantiga rike och vattnets dubbla förmåga 17
Mötet med Finland 23
- 29 | *Riket, väldet och delarna*
Bilden av riket och riksdelen 29
■ *Storfurstendömet Finlands vapen – ett svenskt lejons heraldiska domesticering* 32
Finland – ett namn i användning 34
■ *Hur Finland växte och tonades ned* 40
Rang och region 41
I Finlands marginaler 45
Kustbygd och inland 47
Det sammanbindande och det åtskiljande 48
- 53 | *Finland enligt de lärda*
Folket – karaktär och ursprung 53
Finnarna i den långa historien 57
Ett av fem riket 60
■ *Namnet Finland tolkat av de lärda* 60
Hur Finland blev svenskt 64
Det svenska inslaget i den östra riksdelen 69
- 75 | *Eliten som grupp och identifikation*
Samhällselit och språkbyte 75
■ *Svenska dräkten i Finland* 76
Utbildning och ståndscirkulation 77
Ståndspersoner 82
■ *Teater i tobaksladorna* 92
Prästen i lokalsamhället 94
Städer och borgerskap 98
Svenskan i Finland som "lokalt" riksspråk 110
- II5 | *Folk och språk*
Svensk allmoge 115
Språkgräns eller kontaktzon 119
Tvåspråkighet 125
Den svenska finskan 128
Svenskt allmogeliv med variationer 135
Finskt och svenskt i folkkulturen 144
■ *Hurri – ett ord med en lång och rik historia* 146
Dialekter och "benskande" bönder 149
- 151 | *Mötet mellan överhet och undersåtar*
Möten mellan kung och folk 151
■ *Storfursten av Finland 1802–1805* 160
Ballongen över Uleåborg och andra kungahyllningar 164
■ *En eldande nationalsång* 168
Finland inordnas i den svenska maktstaten 170
■ *Generalguvernör Per Brahe upphöjd till nationell storman* 174

Ämbetsmännens ursprung 177
Svensk överhet – finsk befolkning 180
▣ 1734 års lag 180
Att känna sina skyldigheter
och hävda sin rätt 186
Finland och den politiska makten 189
En exploaterad riksdel? 194
▣ *Namn med kunglig koppling* 196

199 | *Kyrka och folk*

Svenska kyrkorum 199
▣ *Kungen och riket i sockenkyrkan* 206
Civilisering av barbarer 209
Folkbildning 218
Språk, gudstjänst och folklig fromhet 220
▣ *Visor på ett ark* 222
Väckelsens vägar 227

231 | *”Finska tiden” i Sveriges historia*

En utsatt och stympad riksdel 231
Att behålla det omistliga 232
Rikets två nationer 241
▣ *En bondes värld*
– *Johan Blåman i Munsala* 242
Finland eller Norge 245
Separatism och
konstitutionell opposition 248
Den finländska erfarenheten 253
Svenskt i det ryska Finland 260

265 | *Rikssprängningen*

Den mentala beredskapen 265
Krig och ockupation 266
Pacifieringen av Finland 278
Bytet av överhet 282
Borgå lantdag och det svenska arvet 286
▣ *En rysk kejsare och en svensk hyllning* 290
Freden i Fredrikshamn 297

302 | *Ryssland, Sverige och Finland 1810–1812*

”Det rätta fäderneslandet” 302
▣ *Flytta eller bli kvar*
– *två valmöjligheter efter 1809* 304
Förnuft och/eller känsla 309
Finland åter – svensk revanschism 317
1812 års politik och Finland 321
▣ *Svea, Aura och jätten* 326
Två möten i Åbo 1812 och
en förlössare med förhinder 328
▣ *Från blått till grönt* 332

340 | *Riksdel och riksdelning*

Noter 354
Källor och litteratur 384
Bildkällor 408
Personregister 410

Förord

Projektet *Svenskt i Finland – en lång historia* inledde sin verksamhet år 2002 och kommer att arbeta ännu nästa år. Det har sin inte helt korta förhistoria som börjar med att minister Pär Stenbäck i samtal de sista åren av 1990-talet uppmuntrade professor Max Engman och undertecknad att ta initiativ till och utarbeta en plan för skrivandet av en Finlands historia med svenska förtecken. Nu eller aldrig, vi insåg att någonting motsvarande aldrig hade gjorts, åtminstone inte som en ambitiös satsning, och kände oss omedelbart attraherade av den lika angelägna som utmanande uppgiften. Projektet kunde sedan 2001–2002 föras fram till ett positivt beslut om finansiering och start inom Svenska kulturfondens Framtidsprojekt som dess dyraste enskilda projekt. Det väckte på sina håll viss muntration att ett framtidsprojekt så starkt gick in för att stödja historisk forskning men som bekant är dåtid och framtid intimt förbundna med varandra. Projektet finansieras till hälften av Svenska kulturfonden, medan Svenska litteratursällskapet i Finland, Konstsamfundet och Stiftelsen för Åbo Akademi står för den andra

hälften av projektbudgeten på 1,5 miljoner euro. Åbo Akademi är administrativ hemhamn för vårt projekt.

I ett tidigt skede knöts Henrik Meinander som nyutnämnd professor i historia vid Helsingfors universitet till projektet och något senare lyckades vi övertala fil.dr Kari Tarkiainen att utarbeta den inledande volymen (*Sveriges Österland*). Vårt projekt är ett forsknings- och publikationsprojekt. De beviljade medlen har vi därför också kunnat använda för att avlöna forskare som tagit sig an sådana problemkomplex som vi bedömt vara särskilt dåligt belysta men centrala med tanke på vår huvudprodukt *Finlands svenska historia* i fyra volymer. Redan när projektet inleddes åtog sig Svenska litteratursällskapets förlag till vår glädje att ge ut böckerna.

I den första delen behandlar Kari Tarkiainen ingående hur det svenska riket kom att få en östlig dimension och, för att anknyta till drottning Kristina, blev fyrkantigt. I föreliggande del av bokverket ägnas stor uppmärksamhet åt hur det svenska riket upplöstes och det för två sekel sedan uppstod två nya Sverige, det ena mer avlångt än det andra och bägge vid-

öppna för nationalisering. Ett helt kapitel ägnas åt 1700-talet som jag särskilt med tanke på läsare i den f.d. västra riksdelens valt att introducera som ”finska tiden” i Sveriges historia. Inom projektet har vi fört en diskussion om var vi lämpligen drar gränsen mellan olika epoker och volymer. Vi enades om att 1812 med ”1812 års politik” och Viborgs läns förening med storfurstendömet erbjuder en lämpligare brytpunkt och övergång från en period till en annan än 1809 då visserligen fred slöts och det nya administrativa Finland tog form men då situationen ännu var mycket öppen. Om jag lyckas övertyga min läsare om det rimliga i vårt val, som någon kanske tycker är överraskande, är jag nöjd.

Titeln *Riksdelen* kommer sig av att jag vill betona Finland som en integrerad del – dock aldrig hälften – av det svenska riket. En intressant om än svårbehandlad problematik möter forskaren i de dåtida självbilderna. Jag har valt att ägna rätt stor uppmärksamhet åt hur det dåtida riket med sina beståndsdelar gestaltades av de människor som en gång levde. I det sammanhanget kan det vara befogat att påminna om att den litterata elitens tankar är överrepresenterade i källmaterialet. Folkliga föreställningar måste i huvudsak studeras förmedlade av eliten.

I varje Finlands historia har frågan om språk sin givna plats, så också här även om vårt stora intresse för språk inte delades av den dåtid som behandlas. Att ställa frågor om språk och identitet är därför nästintill missriktad nyfikenhet. Språk var en fråga av andra rangen för det stora flertalet. Någon språkgräns mellan svenskt och finskt har jag inte fått syn på, varför jag avstått från hela begreppet.

Finlands svenska historia vill erbjuda läsaren Finlands historia ur en svensk synvinkel – det vore intressant om någon ville skriva en motsvarighet ur ett ryskt perspektiv! – och skall därför inte intill förväxling likna en allmän framställning av vårt lands historia. I hur hög grad den skall innehålla fakta av mer grundläggande karaktär i landets hävder är en avvägningsfråga. Jag har möjligen varit alltför återhållsam, vilket i vissa fall kan göra det nödvändigt för min läsare att konsultera exempelvis det utmärkta *Uppslagsverket Finland*.

Författandet av en syntes, som det är fråga om i detta fall, kan förliknas vid att kavla ut en pizzabotten med för lite deg på bakkbordet. Just som man börjar vara klar rämnar degen där den är som tunnast och det uppstår ett hål. Forskningsläget är ojämnt, samtidigt som det hör till syntesskrivandets karaktär att man som författare inte annat än i undantagsfall kan gå till arkiven och primärkällorna. Den bild som tecknas i en syntes är därför sällan så entydig eller pålitlig som den framställs. En god syntes ger överblick och klarlägger sammanhang samtidigt som den också synliggör frågor för nya djupborrande studier. Tyvärr kan framställningen med tanke på läsaren inte belastas med alla de reservationer som i sig vore väl värda att framföra. Syntesen är därför alltid en stående inbjudan till dekonstruerande läsning. Måhända är det historikers skötesynd och att underskatta läsaren då vi till mans och av tradition ägnar oss åt en konstaterande snarare än argumenterande skrivart. Arkeologerna lyckas göra sin vetenskap som kunskapsprocess till ett äventyr för en bred publik, medan historikerna avstår från försök.

En glädjande upptäckt under arbetets gång har varit att märka hur mycket äldre forskningslitteratur kan ha att ge. En del studier kommer in i det facklitterära kretsloppet, blir lästa och återopas, medan andra rätt oförtjänt hamnat utanför.

Genom sin tematik uppfordrar *Finlands svenska historia* till att ta del av resultat inom också andra vetenskaper än historieforskningen. Besök hos grannvetenskaper såsom etnologi, konstvetenskap och språkvetenskap är berikande men riskabla. Den som vill ta del av och i sin framställning beakta vetenskapliga resultat inom en disciplin bör veta tillräckligt mycket om just den vetenskapens arbetsätt och premisser. Men försöka duger, jag hoppas att jag inte fått alltför mycket om bakfoten. Alternativet är ett samarbete mellan ett antal skribenter, men ett sådant arbetsätt brukar äga rum på bekostnad av helheten. En god syntes tar form i ett enda intellekt.

Jag kan avsluta mitt arbete märkesåret 2009 då rikssprängningen för två sekel sedan uppmärksammas i Finland och Sverige och länderna sägs stå närmare var-

andra än någonsin. Jag känner viss lättnad och stor tacksamhet i punktsättandets inte så lilla ögonblick. Jag vill tacka mina redan nämnda kollegor inom projektet för ett aldrig annat än givande samarbete. Professor Lars Berggren, docent Martin Hårdstedt och fil.lic. Jennica Thylin-Klaus har läst delar av manuskriptet och gett värdefulla kommentarer. Min fru Britt-Marie har tagit del av en preliminär version av hela manuskriptet och påpekat sådant som varit allmänt taget dunkelt tänkt eller oklart formulerat för en läsare som inte är historiker. Svenska litteratursällskapet i Finland utsåg två för mig anonyma granskare av manuskriptet, och jag har haft stor nytta av deras insiktsfulla kommentarer. Alla berättigade, men en del av dem har jag av olika orsaker inte haft möjlighet att beakta. Samarbetet med Svenska litteratursällskapetets förlag och särskilt utöver Nina Edgren-Henrichson också Nora Ervalahti och Jonas Lillqvist kring slutgiltig text och illustrationer har varit intensivt och smidigt också de inte så få gånger frågan gällt en enskild bokstav eller ett visst skiljetecken.

Åbo, hösten 2009

NILS ERIK VILLSTRAND

Det svenska Östersjöväldet

Sverige som stormakt formade sig till en kort, intensiv och inte till alla delar särskilt lyckad historia. Såväl när det första steget togs som då den definitiva punkten sattes för stormakten Sverige hade en adelsman från Finland tilldelats en av de ledande rollerna. Vardera ledde en viktig delegation. Den förre utförde sitt uppdrag 1561 i Reval när borgerskapet i staden valde att erkänna Erik XIV som sin kung och den senare förhandlade om fred med Ryssland i Nystad 1721.

Klas Kristersson av ätten Horn, född ca 1518 och troligen på Åbo slott, hörde till en av rikets främsta frälseläkter. Vid Erik XIV:s ståtliga kröning sommaren 1561 blev han som en av få utvalda i riket upphöjd till friherre. Klas Kristersson var en skicklig diplomat men ändå i främsta rummet krigare. Han förde befäl till sjöss och till lands i det nordiska sjuårskriget mot Danmark och har gått till historien som en av de stora svenska sjöhjältarna.¹ Klas Kristersson fick en för en dåtida krigare typisk död. Han insjuknade och dog i pesten på marsch med sina soldater år 1566.

Fredsförhandlaren Johan Lillienstedt, född 1655, var till skillnad från Klas Kristersson det som i moderna förhållanden kallas klassresenär. Han var en av många uppkomlingar i svenskt 1600-tal och gjorde en strålande karriär som ämbetsman och diplomat. Johan Paulinus kom från ett kyrkoherdehem i Mouhijärvi i det dåtida Satakunta. Fadern var son till en rådmann i Raumo. Johan adlades Lillienstedt 1690, blev friherre 1713, greve och riksråd 1719. Han avled 1732 på sitt gods i svenska Pommern och begravdes i Mariakyrkan i Stralsund. Hans gravmonument räknas som det finaste i Pommern från barockepoken.²

Mest känd är Lillienstedt för den hyllningsdikt till fosterlandet Finland, dess natur och folk, han skrev på hexameter och 1678 framförde i Uppsala. I hans ögon var Finland inte bara vackert utan också bördigt. Om det var kallt, var det kallt bara om vintern, och kölden var stärkande för kroppen. Sommaren gav nog av uttröttande värme. Naturen var inte heller full av giftiga växter eller grymma odjur utan av fogliga fiskar, ett stort antal olika fåglar och nyttiga djur.³

Den adliga ätten Horn med rötterna i Egentliga Finland blev på 1500-talet en av de främsta i riket. Klas Kristersson Horn kom att tjäna Gustav Vasa och sonen Erik XIV i diplomatiska och militära uppdrag och upphöjdes till friherre i samband med Erik XIV:s kröning 1561. Han har skrivits in i den svenska örlogsflottans annaler som en av de stora svenska sjöhjältarna. Klas Kristersson är här avbildad i pälsfodrad svart kappa med guldränder och med barett på huvudet.

Stormakt i egentlig mening blev Sverige först på 1600-talet, men perioden från 1561 till 1721 bildar en epok då Sverige nästan alltid utkämpade åtminstone ett krig. Sverige uppfattade sig ha inte bara en utan två arvfjender, Ryssland i öster och Danmark-Norge i söder och väster. Men hur och varför fick allt sin början?

Den livländska ordensstaten söder om Finska viken var på 1500-talet sedan länge splittrad i en kamp om den politis-

ka makten mellan å ena sidan biskopen i Riga och kyrkan samt å andra sidan ordensmästaren och hans kapitelmedlemmar. Reformationen kom att skapa en klyfta som inte längre kunde överbryggas, och 1556 övergick konflikten i ett öppet inbördeskrig.

Ordensstaten imploderade och grannstaterna lät sig villigt involveras i en kamp om handelsfördelar och hamnar, särskilt i Narva, Reval och Riga. Livland var en stor spannmålsproducent och över hamnarna gick också den ryska handeln med Västeuropa. År 1560 blev den siste ordensmästaren vasall under kung Sigismund av Polen som också var hertig av Kurland. Tsar Ivan IV:s trupper angrep 1558 Ordensstatens territorium och erövrade Narva och Dorpat. Genom att anfälla en helt överlägsen rysk styrka begick ordensriddarna kollektivt självmord. Danskarna under Fredrik II köpte 1559 biskopsstiftet Ösel-Wiek.⁴

Den åldrande Gustav Vasa var skeptisk och bromsade, men hans söner Erik och Johan tvekade aldrig. Sverige skulle ta steget över Finska viken och delta i den politiska huggsexan om Baltikum. De möjligheter som öppnade sig skulle utnyttjas innan någon annan gjorde det. Som hertig på Åbo slott och kunglig ståthållare i Finland sände Johan mot slutet av 1550-talet utan sin fars vetskap förhandlare till Reval. Staden skulle överlämnas sig under hans beskydd. När Gustav Vasa omsider blev informerad var han synnerligen avvisande. Johan fortsatte att hålla kontakt söderut och kungen förbjöd sonen att blanda sig i den baltiska turbulensen. Men med sin bror Erik kunde Johan komma bättre överens. Erik lovade Johan sitt stöd i hans försök att få fotfäste

i Estland. Motprestationen bestod av att Johan engagerade sig i Eriks försök att gifta sig med Elisabet I, drottning över England. Samtidigt väcktes Eriks intresse för situationen i Baltikum.

Gustav Vasa dog 1560. Sonen Erik blev kung och sände vintern 1561 den redan omnämnda delegationen till Reval ledd av Klas Kristersson som lyckades väl i sitt uppdrag. Han skulle enligt sin instruktion se till att varken danskar eller polacker lade beslag på en så god hamn nära Finland som Revals. Revals råd accepterade svensk överhöghet och slottet som kontrollerades av den livländske ordensmästarens soldater erövrades. Också ridderskapet i landskapen runt Reval anslöt sig till Sverige. Med Reval och Viborg under svensk kontroll skulle man kunna kontrollera den lukrativa ryska handeln.⁵

Kungen Erik XIV hade spelat sina kort väl, men Johan accepterade inte att bli marginaliserad. Han förhandlade med kung Sigismund II August i Polen-Litauen om ett samarbete riktat mot moskoviterna. År 1562 seglade han med skeppet "Ursus Finlandicus" (Finska björnen) till Danzig. Han hade framgång i sina förhandlingar och slöt ett avtal med Sigismund August. Johan erhöll ett antal slott i Livland som pant för ett lån och han kunde gifta sig med kungens syster Katarina. Giftermålet och den inomäktenskapliga fruktsamheten gav senare upphov till en långdragen dynastisk konflikt mellan Polen-Litauen och Sverige.⁶

Sveriges politiska och militära historia från 1561 till 1721 är mångfacetterad och bjuder på dramatik. Den är väl värd att berättas i detalj, men det kan inte ske här. Enligt den imperiella logiken kunde en redan gjord erövring säkras genom

en ny framflyttning av positionerna. Det bästa – ibland det enda – sättet att upprätthålla en stark krigsmakt var att hålla den konstant sysselsatt i krig. Kriget skulle föda sig självt, arméerna födas på fiendens bekostnad. Sverige som i hög grad gick Frankrikes ärenden i den europeiska storpolitiken blev stormakt i en situation då grannarna var för svaga för att stå emot, men så förhåller det sig strängt taget alltid – styrka är en relativ storhet. Den svenska framgången är också en berättelse om svensk effektivitet. Sverige var fattigt på resurser, men det riket förfogade över utnyttjades till bristningsgränsen. Den för tiden mycket effektiva förvaltningsapparat som byggdes upp och trimmades gjorde tillsammans med kyrkans närgångna kontroll av befolkningen detta möjligt.

Under senare delen av 1500-talet och början av 1600-talet var Finland ett krigsnära område, vilket i hög grad präglade förhållandena i riksdelen. Men under 1600-talets gång försköts tyngdpunkten i Sveriges utrikespolitiska engagemang mot söder och sydväst med ett framgångsrikt svenskt engagemang i trettioåriga kriget och upprepade krig mot Danmark. År 1648 skrev rikskansler Axel Oxenstierna om hur den svenska krigsmakten befann sig "under Alperna" och över hela Tyskland.⁷ Krigen fördes på ett växande avstånd från riksdelen Finland, men de gjorde sig ändå starkt påmind i kraven på skatter och soldater. Under 1650-talet utkämpades Sveriges krig mot Ryssland delvis i Finland. Stormaktstiden slutade för Finlands vidkommande i en lång rysk ockupation från 1713 till 1721, känd som stora ofreden. Inemot en tiondedel av Finlands befolkning, särskilt

samhällseliten, valde att fly till den västra riksdelen. Ryssland under Peter den store etablerade sig som Östersjömakt. År 1703 grundade Peter staden S:t Petersburg vid Nevan, och knappast något enskilt beslut har haft lika betydande konsekvenser i Finlands politiska historia.

Nästan alla av kungens undersåtar i Finland levde sin vardag inom ett bondehushåll.⁸ Bonden var pressad från två håll. Han var det av en statsmakt i nästan ständigt krig med ständiga krav på bondehushållets resurser och av ett ytterst otjänligt klimat för jordbruk, den s.k. lilla istiden från 1580-talet till början av 1700-talet. Han kunde inte kalkylera med en god eller ens en tillfredsställande skörd till hösten. Marginalen mellan felslagen och god skörd var skrämmande liten. Man räknade skörden i korntal som mäter hur många gånger större skörden är än sådden. Skillnaderna mellan olika regioner var betydande. Korntalet från en åker i Finland varierade under 1600-talet från två och en halv till tre, vilket betyder att odlingen bedrevs på rätt sida om men ändå mycket nära gränsen till det omöjliga. Under 1700-talet blev oddsen för den åkerbrukande bonden något bättre, men också då var odlarmödan stor och resultatet mediokert. Vid mitten av 1700-talet ansågs skördar på tionde till tolfte kornet som goda, på åtta som medelmåttiga och på sex eller sämre som missväxt.⁹

Särskilt i de östra delarna av Finland brände bönderna sveder i både löv- och barrskog. En sved kunde ge tillbaka det satsade utsädet t.o.m. trettio- eller fyrtiofalt, men riskerna för att svedebonden fick se sin skörd fullständigt felslagen var mycket stora. Åren 1696–1697 drabbades Finland av svåra nödår då närmare

en fjärdedel av befolkningen gick under i hunger och sjukdomar.¹⁰

Den avgörande frågan för en bonde var egentligen inte hur mycket centralmakten eller adelsmannen lagt beslag på utan vad fogden hade lämnat kvar. Var det möjligt för bonden att leva på återstoden? Här återstår ännu forskning att göra, men vi vet att kronan tidvis ställde för stora krav. Sverige betalade 1614–1619 en stor lösensumma till Danmark för rätten att få behålla Älvsborgs fästning. Den skatt som då togs ut förde upp skatteuttaget till en maximal nivå. Det som i fortsättningen ändrades gällande skatterna inskränkte sig till att de togs ut enligt andra principer och med andra motiveringar.

Bönder på hemman i skogsbygder klarade sig tack vare sina utmarker bättre än de som odlade hemman i slättbygder. Skogen erbjöd gott bete för boskapen och möjligheter att bränna en sved. De främsta svenska exportprodukterna byggde på skogen som resurs och på bondebefolkningens arbetsinsats. Det gällde varorna järn, koppar, tjära och beck. Bönderna och deras arbetsfolk högg ved i skogarna. De transporterade veden till en närliggande gruva, förädlade den till träkol i en mila eller till tjära i en tjärdal. Vid mitten av 1600-talet gjorde bönderna i det svenska riket mellan tre och fyra miljoner arbetsdagar per år inom järnframställningen och omkring en miljon dagsverken inom både koppar- och järnframställningen.

Historikerna beskriver globaliseringen som en lång process med tydliga vågor. I och med de geografiska upptäckterna uppstod en ny variant av globalisering som i hög grad kretsade kring slavar och

socker. I en triangelhandel över Atlanten fördes förnödenheter som tyger och redskap från Europa till Afrika, slavar från Afrika till Amerika och socker från karibiska plantager till europeiska konsumenter som till sina egna tänders fördärv lärde sig tycka om sött.¹¹ På 1650-talet fick svenskarna och Svenska Afrikakompaniet fotfäste på Guldkusten där kolonin Cabo Corso med fortet Carolusburg grundades. Svenskarna lyckades aldrig bygga upp egna plantager med slavar som arbetskraft. Med dem skulle man ha haft en stabilare bas för en klassisk triangelhandel. Svenska Afrikakompaniet lyckades ändå under några år få in en fot i den internationella handeln med guld, elfenben, slavar och socker. Men kompaniet drabbades av en allvarlig motgång innan det hade hunnit växa sig

starkt nog för att klara sig igenom en kris och det svenska koloniala engagemanget vid Guineabukten blev en kort historia. Som Dick Harrison påpekar i sina böcker om slaveriet blev Danmark den ledande slavhandelsnationen av de två rivaliserande staterna i Norden. Det kunde lika väl ha varit Sverige, ambitionerna var tydligt närvarande.¹²

Från 1638 till 1655 hade Sverige kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden i Nordamerika. Kolonin som man hade hoppats skulle ge Sverige en viktig roll i handeln med tobak erövrades av holländarna 1655.¹³ De svenska ambitionerna

Svenska Ostindiska kompaniet, grundat 1731, skapade genom de exotiska lyxvaror som nu blev tillgängliga i Sverige en vurm för allt kinesiskt. Peter Johan Bladh tjänstgjorde inom kompaniet i 18 år och avancerade till superkargör. Efter att han lämnat kompaniet bosatte han sig på Benvik gård i närheten av Kaskö i Österbotten. Två kinesiska tempelhundar från Kanxidynastin (1600- och 1700-talet) hör till de föremål som Bladh på 1780-talet hämtade från Kanton.

att bli en europeisk kolonialmakt levde vidare in i 1700-talet. År 1784 övergick den karibiska ön S:t Barthélemy i svensk besittning. Viktigare än den lilla steniga ön var svenska Ostindiska kompaniet, grundat 1731.¹⁴ Kompaniet verkade utgående från Göteborg med monopol på svensk handel öster om Godahoppssudden. Kompaniet var länge en lukrativ affärsverksamhet och kom att under drygt åttio år företa 132 expeditioner, de flesta av dem till Kanton. På kompaniets skepp anlände kolonialvaror såsom te, sidentyger, råsilke och porslin. En stor del av varorna kom helt enligt planerna att återexporte-

ras till andra europeiska länder. Kina blev på modet i Sverige och vi kommer längre fram i denna bok att få ett mått på genomslagskraften i en kyrka i norra Österbotten.

Sverige inte bara öppnade sig mot världen. Landet i norr öppnade sig också för världen. Särskilt i början av det svenska Ostindiska kompaniets verksamhet var inslaget av skottar stort bland delägarna. Men det var särskilt under stormaktstiden som Sverige med en outvecklad ekonomi blev intressant för personer med kunskap, kontakter och kapital. Vi kommer att stöta på inflyttare från olika länder i Europa också i den östra riksdelen, på herresäten, i städer och på bruksorter.

Kulturellt var Sverige länge en provins av Tyskland, men då Frankrike på 1600-talet etablerade sig som en politisk stormakt kom landet och särskilt huvudstaden att bli tongivande inom en elitkultur som var europeisk. Det franska språket blev en elitmarkör och ett *lingua franca* i ett kosmopolitiskt umgänge. Det som gillades i Paris var oskriven lag i Stockholm och provinsbon ville inte framstå som lantligt efterbliven i förhållande till huvudstaden vid Mälaren.

År 1700 gick de grannstater på vars bekostnad Sverige expanderat till samfällt angrepp. Den långa krigsperiod som Sverige nu gick in i varade till 1721. År 1709 stod det avgörande slaget mellan Ryssland och Sverige vid Poltava. Stormakten Sverige gick under i ett antal krig men det anmärkningsvärda är inte förlusterna utan att man under en ung enväldig kung med förkärlek för radikala lösningar under så många år och intill den totala utmattningens gräns bjöd på ett så segt motstånd. *Ferrum splendescat arando*, jär-

net må bli blankt genom plöjning. Den uppmaningen kunde läsas på den medalj som präglades med anledning av freden i Nystad. Sverige 1721 var i hög grad anorlunda och på många sätt mer utvecklat än Sverige 1561. Kriget hade fungerat som motor i förändringsprocessen. När freden i fortsättningen blev regel och kriget undantag kunde man skörda frukterna. 1700-talet blev nyttans tidevarv i ett Sverige som kunde göra sig gällande internationellt på såväl den ekonomiska som den kulturella arenan. Genom sina naturvetare blev Sverige en stormakt inom vetenskapen och i Österbotten formulerade en prästman tankar om ekonomisk och annan frihet som gav eko långt in i framtiden.

Men stormaktstiden som arv tog sig också mindre behagliga uttryck. Under stora nordiska kriget etablerade sig Ryssland som den obestridligt starkaste makten vid och på Östersjön, men ändå försökte sig Sverige på ett revanschkrig 1741–43. Kriget gick miserabelt dåligt och är det kanske mest bortglömda i såväl Sveriges som Finlands historia. Finland blev en andra gång ockuperat av ryska trupper och i den ryska krigspropagandan hade ett självständigt Finland skymtat fram som ett alternativ. I frederna 1721 och 1743 flyttades gränsen mellan Sverige och Ryssland västerut. Från år 1743 var det svenska Finland tunnare än på mycket länge med gränsen längs Kymmene älv. Öster om de nya gränserna uppstod ett annat alternativt ryskt Finland. Det resterande svenska Finland uppmärksammades som en utsatt och försummad riksdel i akut behov av försvarsanläggningar och ekonomiska stödåtgärder. Tiden från freden i Nystad 1721

till freden i Fredrikshamn 1809 brukar inte kallas "finska tiden" i Sveriges historia, men beteckningen är inte alls malplacerad och används därför längre fram i boken. Riksdelen var, särskilt jämfört med stormaktstiden, i fokus.

Den segerrika Karl X Gustav övervägde vid mitten av 1600-talet att tillintetgöra Danmark som självständig stat. Ett och ett halvt sekel senare förlorade Gustav IV Adolf efter ett illa fört krig makten i en statskupp i Sverige. Polen hade upphört att finnas till i tre delningar med början 1772 och de svenska kuppmakarna 1809 drevs av en rädsla för att samma öde skulle drabba också Sverige. Rädslan var obefogad, men det visste man inte då.¹⁵ Gustav III hade försökt upprätthålla Sverige som en maktfaktor av rang i den europeiska storpolitiken utan att lyckas särskilt väl. I Napoleonkrigets stora turbulens skyfflades Sverige tillsammans med Norge definitivt ut i den politiska periferin. Det krigiska Sverige blev det fredliga, men tanken på en revansch för förlusten av Finland levde till en början stark.

Det som många hade förutsett men nästan ingen hade velat uppleva i den svenska riksdelen Finland blev verklighet 1809. Men hur bestående var den nya gränsen genom Bottniska viken? Året 1812 visade sig bli mer avgörande för vem som skulle vara överhet – den ryske kejsaren eller den svenske kungen – i Finland. En berättelse om det svenska i Finland som sträcker sig från mitten av 1500-talet till det tidiga 1800-talet gör därför lämpligen inte halt vid fredsåret 1809 utan förs fram till det år då Alexander I av Ryssland i Åbo mötte en fransk marskalk som nu var svensk kronprins med namnet Karl Johan.

Drottning Kristinas fyrkantiga rike och vattnets dubbla förmåga

I den första finska helbibeln som utkom 1642 avbildas den ännu inte myndiga Kristina, bland annat storfurstinna till Finland och fröken till Ingermanland, tillsammans med riksregalierna och med alla provinsvapen som ram. Hon pekar på slottet Tre kronor i Stockholm, maktens centrum i det rike hon skulle komma att styra i ett decennium.¹⁶ Det kungliga slottet dominerade stadsbilden. Det förintades i en brand i maj månad 1697, men ett nytt och inte mindre imponant – det som alltjämt präglar stadsbilden i det centrala Stockholm – uppfördes.

Stockholm var den favoriserade metropolen.¹⁷ Huvudstaden vid Mälaren växte under 1600-talet och huvudstadsfunktionerna ökade i antal. Det var nu som Stockholm blev huvudstad i en mer kvalificerad mening. Ännu i slutet av 1500-talet präglades den statliga eller kungliga förvaltningsapparaten av rörlighet. Den var i likhet med monarken själv ambulerande och följde honom genom riket. På 1600-talet byggdes den statliga förvaltningen ut och koncentrerades till Stockholm. I den mån kungen inte var i fält vistades också han med sitt hov i huvudstaden.

Riksdagen sammankom från och med 1600-talet i regel i Stockholm, och adeln fick en permanent sammanträdeslokal i det nyuppförda Riddarhuset. Stockholm blev den främsta scenen för manifestationer av makten. Kungliga intåg och segerfester och t.o.m. kröningar föranställdes i huvudstaden. Drottning Kristina och kung Karl XII kröntes inte som traditionen bjöd i Uppsala domkyrka utan

MOSCOVIAE PARS

MYRMANSKOY MORA
Myrmanskoj Mora

BELLA MORE d'Alb
Albion mare cum Jussis
ARABICIS

NATIVUS
SUECIAE
ADIACENTI
UNIQUE REG
NORUM TYPUS

Serenissimo, Illustrissimo, Potentissimo, etc.
Principi ac Duxi, Domsico, Gothico, etc.
Adolpho, Successori Gubernatori West
phalici, etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.
etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.
etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.

Map of the Baltic region showing Sweden, Denmark, and parts of Russia and Poland. The map is highly detailed with geographical features and decorative elements.

OCEANUS SEPTENTRIONALIS
OCEANUS SEPTENTRIONALIS

TAR

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

CLAVVS

DE OOST ZEE
DE OOST ZEE

DE OOST ZEE

DE OOST ZEE

DE OOST ZEE

DE OOST ZEE

i Stockholm. Gustav II Adolf blev i enlighet med vad han hade önskat begravd i Ridderholmskyrkan i Stockholm som i och med det blev de svenska kungarnas minneshall. Stockholm var tack vare den ekonomiskt viktiga metallindustrin i Bergslagen och det botteniska handelsvänet som var i kraft till 1760-talet också rikets viktigaste handels- och sjöfartsstad. Stockholm expanderade på 1600-talet men stagnerade på 1700-talet, en omständighet som pekar på den intima kopplingen mellan politisk makt och huvudstad.

Den adel som ville gälla som en riksaristokrati manifesterade sin status genom att uppföra stenslott med tillhörande trädgård och alléer. De många stenslott som uppförs under stormaktstiden synliggör ett maktens landskap som bestod av Mälardalskapen samt Östergötland. Koncentrationen till detta område avspeglar sig i det faktum att det i Finland under 1600-talet uppfördes endast två stenslott. För den som ville bevaka sina intressen gällde det att finnas på hanterbart avstånd från Stockholm och makten.

Huvudstaden Stockholm befann sig mitt i det kors som de stora sjövägarna – Östersjön med sina två stora vikar mot norr och öster samt Mälaren – bildade. I sin historia beskrev drottning Kristina träffande sitt rike med orden: ”Sverige är till formen ett nästan fyrkantigt land, ungefär lika till längd och bredd”.¹⁸ Sverige som stormakt var ett Östersjövälde som expanderat i alla riktningar. När väldet

vid mitten av 1600-talet nådde zenit var städer som Trondheim, Malmö, Wismar, Stralsund, Riga och Narva i svensk besittning, och vid stranden av Nevan fanns en liten svensk stad med namnet Nyen.

Den som betraktar kartor över det svenska riket från 1500- eller 1600-talet har inga svårigheter att orientera sig och finna fästpunkter för förståelsen. Avvikelserna jämfört med en satellitbild från vår egen tid är inte förvirrande många. Men de är likväl intressanta och betydelsebärande. Östersjön och särskilt Bottniska och Finska viken framställs som långa och påfallande smala. Finland utgjorde enligt de dåtida kartritarna en stor och spetsig udde som sträckte sig nära nog till den svenska kusten. Kartbilderna speglar mycket väl den dåtida uppfattningen att havet förenade, medan skogen skiljde åt. Runt Bottniska viken fanns det en bottenisk värld och kring Finska viken en baltisk.¹⁹

Riket hade en god belägenhet, framhöll Eric Tuneld i sin svenska geografi vars första upplaga utkom 1741. Hav, bergsryggar, strömmar, sjöar, hedar och moras bildade buffertar mellan Sverige och omvärlden. Vattnet hade således i tidens föreställningsvärld en förmåga att skilja åt och skydda. Men i fredstid öppnade havet möjligheter till handel över stora avstånd. Handeln befrämjades av att de flesta landskap hade havskust vid Nordsjön eller Östersjön. Östersjön, med ”sina stora armar” Bottniska viken och Finska viken, var nästan lika långsträckt som Sverige. Därtill kunde man färdas över sjöar och längs älvar.²⁰

Kartografin utvecklades kraftigt under 1500-talet och kartornas bild av Norden blev allt mer exakt. Havet band samman medan bergen och skogen skiljde åt. Denna karta över Norden som trycktes i Amsterdam 1613 och tillägnades Gustav II Adolf ger en god inblick i hur världen uppfattades. De långsmala Finska och Bottniska vikarna är ett typiskt drag på dåtida kartor.

Augustin Ehrensvärd som bar huvudansvaret när de stora satsningarna på försvaret av Finland under senare hälften av 1700-talet genomfördes betonade i olika sammanhang utgående från en gedigen personlig erfarenhet havets dubbelhet. Bottniska och Finska viken utgjorde på samma gång som de erbjöd utmärkta möjligheter till kommunikation också hinder för rörligheten.²¹ I ett memorial från 1765 framhöll han hur Finland var separerat från Sverige genom ”en stor sjö och talrik skärgård” från Stockholm till S:t Petersburg. Ryska trupper kunde på en dag gå in i Finland medan på svensk sida posten från Finland ofta dröjde i fem eller sex veckor, och då man omsider stod redo att sända behövlig hjälp till Finland var man beroende av en flotta, därmed också av väder och vind.²² Och om vintern var Finland i sex eller sju månader i försvarshänseende helt överlämnat åt sig självt, framhöll han i ett annat av sina

memorial. Då kunde det dröja ett kvarter innan man från Stockholm fick svar på en rapport som sänts från Finland.²³

Men under en kort tid av vintern var förutsättningarna att ta sig över från Finland till Sverige eller resa i motsatt riktning synnerligen goda eller åtminstone hyggliga beroende på hur jämnt isen hade lagt sig. I slutet av februari eller början av mars bildades landfast is i Ålands hav och slog en bro mellan Åland och Uppland.²⁴ Göran Magnus Sprengtporten beskriver sin vinterresa från Finland till Stockholm 1784 så här: ”Årstiden var gynnsam. Jag kunde fara över Ålands hav i släde och återvända på samma sätt före den vackra årstidens inträde.”²⁵

När Sverige blev en europeisk stormakt ställde det stora krav på infrastrukturen. Man måste bygga bättre vägar och skapa en ordnad postgång. Redan på 1620-talet knöts Sverige via Hamburg till det kontinentala postnätet. Genom 1636 års postordning fick riket ett postväsende. Med hjälp av postbönderna kunde förvaltningens centrala, regionala och lokala nivåer bindas samman till ett vittförgrenat nät. Ett meddelande kunde förväntas nå sin mottagare inom en

Avfärd från Grisslehamn i mars 1799 över isen mot Åland och Finland. A.F. Skjöldebrand reste tillsammans med italienaren Giuseppe Acerbi i Finland mot norr med Nordkap som resans mål. Skjöldebrand tecknade flitigt under resan.

rimlig tid. År 1638 knöts riksdelen Finland till postnätet. Den postlinje som skapades mellan Stockholm och Åbo följde en gammal förbindelseväg från Väddö över till Eckerö och sedan vidare över Ålandsöarna mot Tövsala och Egentliga Finland. Från Åbo gick postvägen i två riktningar: österut mot Viborg, Kexholm och Narva samt söderut till Sveriges baltiska besittningar. Postgången skulle vara regelbunden och så pålitlig som möjligt. Ett brev fick inte dröja för länge på vägen. Havet band samman men förde alltid in en osäkerhetsfaktor. Storm eller motvind, vinden blåste som alltid när och hur den fann för bäst. Därför valde man att dra postvägen mellan Sverige och Finland över land där det var möjligt. Beroendet av det nyckfulla havet skulle vara minimalt.

Postvägen över Ålands hav var omöjlig att använda under menföre. När Sverige på 1640-talet förde krig med Danmark gick posten mellan den europeiska kontinenten och Stockholm över Baltikum och Finland. För att trygga de livsviktiga förbindelserna drogs nu en alternativ postväg från Åbo till Stockholm runt Bottniska viken. Den blev i fortsättningen kvar som en reservlinje. Den var den längsta i Europa, men i gott slädföre var leveranstiden inte mer än två veckor. Posten transporterades av postbönder och längs ruten fanns gästgiverier för resande. Ett brev som fördes den kortaste vägen mellan Stockholm och Åbo var i bästa fall framme på fyra dagar. I slutet på 1700-talet informerade almanackorna om att posten på sträckan Åbo–Stockholm vanligen nådde adressaten inom en vecka. Men då förhållandena var besvärliga måste man vänta så länge som en må-

På land gick posten längs postvägarna pålitligt men aldrig snabbare än hästen. Postiljonsbricka från 1700-talet med en postryttare som blåser i sitt posthorn.

nad på ett brev. Abraham Hülphers beskrev postgången mellan Stockholm och Åbo år 1760. Posten kom till Åbo från Stockholm två gånger i veckan ”alt som väderlek och vind fogar”.²⁶

Historien upprepar sig aldrig mekaniskt men däremot nog kreativt. Ibland kan parallelliteterna i händelseförloppen vara mycket tydliga. Freden i Roskilde var mycket förödmjukande för Danmark som måste avstå Skånelandskapen till Sverige. År 1809 sprängdes det svenska riket i freden i Fredrikshamn. De båda frederna är intressanta att jämföra med varandra. Samma sak skedde, den ena gången med Sverige i rollen som segrare och den andra gången med Sverige som förlorare. I vardera freden splittrades två maritimt präglade statsbildningar och huvudstaden hamnade ut i marginalen.

Sammeledes stode roare egne post waapner, i ra til och till till fur
 som her at aftrykt er, galle lige med, de of nantzette Sogthens postwaapner 1689

I de här frederna fick Sverige, tvärtemot vad som ofta hävdas, sina mest onaturliga gränser någonsin. Sverige blev besvärande avlångt i en tid då vattnet förenade mer än det skiljde åt.

Mötet med Finland

Finland uppfattades ligga långt borta från Stockholm och maktens centrum.²⁷ När världen betraktades ur ett Stockholmsperspektiv blev de som levde i den östra riksdelen inbyggare ”där i landet”. Om Finland kunde det i ett kungligt brev heta att man fått information ”därifrån orten”. Från Åland och Finland tog man sig ”hit på Svenska sidan”. En landshövding i Finland fick order om att resa ”hit till Sverige”.²⁸

Detta sätt att formulera sig möter redan i källor som är äldre än mitten av 1500-talet. Vad som var ”här” och vad som var ”där” var naturligtvis beroende av var den som skrev råkade befinna sig. Om kungen befann sig i Finland bytte, som Carl von Bonsdorff påpekat, de båda adverbens plats. År 1602 var hertig Karl i Åbo och då skrev han om adeln ”här i Finland” i motsats till adeln ”i Sverige”.²⁹

De som reste över från den västra riksdelen till den östra upplevde sig ha kommit till en omgivning som bjöd på det främmande och annorlunda. En fänika fotfolk från Småland gjorde myteri i Viborg år 1574. Man ondgjorde sig över

att man inte fått de löneförmåner som svenska soldater brukade få utomlands. En del påstod också att det inte var deras sak att försvara Finland som inte var deras fädernesland. Johan III mötte svårigheter med sitt svenska krigsfolk i Finland. Han hävdade att Finland inte alls låg utanför fäderneslandet utan var den förnämsta delen och kunde anses utgöra hälften av hans rike.³⁰

Generalguvernör Niels Bielke och biskop Isak Rothovius som på 1620-talet sänts till Finland och Åbo för att sätta pli på befolkningen och stärka centralmaktens grepp om riksdelen hade, föga förvånande, inget gott att säga om den miljö de hamnat i. Bielke beskrev Finland som en ond och barbarisk ort och Rothovius ansåg att han befann sig ”bland skorpioner och barbariska människor”.³¹ Professon och hovrättsassessorn Michael Gyldestolpe som 1640 flyttat till Åbo från Växjö hade lika stora problem med sin trivsel. Han skrev upprepade gånger till Per Brahe, som var ”min och de minas nådige patron”, om sina bekymmer med ekonomin. Han återkom också ofta till det faktum att han som smålänning var ”en främling här i landet” och han beklagade ”den stund jag kom hit i landet”. Han hade, skrev han 1661, tvingats lämna sitt Småland för jordens utmarker.³²

På 1730-talet undersökte assessorn vid kommerskollegiet Ulrik Rudenschöld under en lång ämbetsresa vilka möjligheter det fanns att skapa en vattenled mellan Bottenhavet och Finska viken. I sin rapport beskrev han också ”Finska Nationens Beskaffenhet” och fäste här uppmärksamhet vid det som avvek från de för honom välbekanta förhållandena i den västra riksdelen. I likhet med

År 1593 fastslogs det hur många hästar en resande ämbetsman i kungligt uppdrag kunde göra anspråk på. Ett riksråd fick använda tolv hästar. Ett par år senare togs vapenbrickor med riksvapnet och med upp till tolv tecken i bruk. Tecknen angav hur många hästar en resande hade rätt till.

många andra nationer var befolkningen i Finland ointresserad av att pröva på något nytt. Det långa kriget och den ryska ockupationen i början av seklet hade befrämjat lättja och dryckenskap. Allmogen var härdig, fysiskt stark och uthållig samt levde anspråkslöst. Man tåld högvärme lika bra som hård köld. Man badade bastu varje lördag och under skördetiden varje kväll.³³

Bankokommissarien Fredrik Silfverstolpe gjorde anteckningar i samband med sin resa till Finland år 1757. Han beskrev resan över Ålands hav och vad som var det sista han såg av "Svenska Landet", nämligen en vårdkase i närheten av Grisslehamn. En vårdkase som motsvarade den som fanns på "Svenska sidan" kunde han sedan lägga märke till

utanför Eckerö. Havet var stort, nästan oändligt, och man får ett intryck av att resenären lämnat det trygga svenska för något okänt bortom horisonten. Han reste dock i gott sällskap, nämligen tillsammans med baron Herman Fleming som skulle besöka sitt gods Villnäs. Silfverstolpe märkte till sin förvåning att man på Åland verkade tala en bättre svenska än i Roslagen. Åland hörde till ett finskt län och Silfverstolpe hade tydligen förväntat sig att allmogen i Finland utan undantag talade finska.³⁴

För en diplomat i Stockholm var det en ytterst motbjudande tanke att han själv med andra utländska ministrar 1788 kanske skulle bli tvungen att resa över till Finland i och med att Gustav III drog ut i krig mot Ryssland. Finland var en av-

C.P. Elfströms akvarell från 1808 visar nyländsk allmoge i helgdagsdräkt om sommaren. Mannen bär en vit rock av tunn vadmal, byxor av sämskskinn och har knutit färggranna band kring knäna. Kvinnan går i mössa medan flickan har prytt sitt hår med band som får fladdra fritt kring axlarna. Enligt en samtida text till bilden gick bondebefolkningen i landskapet som all annan allmoge i Finland i vardagslag mycket ledigt klädd.

lägsen och främmande provins där det inte ens gick att få fram outhärliga livsförnödenheter. Den som reste dit måste föra allt han behövde med sig. Postgången var, skrev den franske chargé d'affaires i Stockholm, så långsam att man i Frankrike snabbare fick underrättelser från Indien än de nådde Stockholm från Finland.³⁵

Dessa uppfattningar var inte särskilt realistiska. De byggde inte på det självupplevda utan speglar närmast vad man inom den inhemska politiska eliten ansåg om förhållandena i Finland, och rimligtvis också om varje annan mer perifert belägen del av riket. Carl Johan Lindegren, känd som dramatiker och poet, vistades vintern 1794–95 i Vasa som informator hos landshövding Adolf Tandefelt. Han skrev i sina brev om hur övergiven och bortglömd han kände sig i ett kallt och avlägset liggande Finland. Han längtade tillbaka till Stockholm, men det skulle han med all sannolikhet ha gjort från vilken provinsstad som helst.³⁶

I samband med Gustav III:s ryska krig reste hovskalden Carl Gustaf af Leopold över till Finland och kungens högkvarter i Lovisa. Han redovisade sina intryck för vännen Bernhard Gustaf Westberg. Han själv befann sig i Finland och vännen ”i Sverje”. Resan över havet i augusti 1789 hade räckt fjorton dagar men hade varit angenäm med god tillgång på ”våta och torra varor”. Sent i september var vädret i Finland emellertid sådant att Leopold räknade med att få martyrkronan innan han fick möjlighet att återvända. Han hade stigit i land på Hangö udd och därifrån rest landvägen via Helsingfors, delvis genom ”aldeles obanad skogsmark”. Naturen var karg och landskapet prä-

lades av skogen. Här och där kunde man se en åkerlapp. Folket i de västra delarna av Nyland var vänligt och propert: ”Den Svenska bonden är i almenhet et Svin emot denna, och den Svenska Bondhus-trun, Svinets värdiga maka.” I Nyland var böndernas stugor rena och deras mat god. Allmogen gick enkelt men väl klädd. Skalden betraktade världen genom Rousseauanska glasögon och så långt som till Nyland hade huvudstadens fördärv inte nått. Ju närmare man kom Lovisa, desto mer tilltog eländet och sturskheten. Helsingfors var en stad ”af Lador”, Borgå gick enligt af Leopold ännu an, medan Lovisa var en skandal till stad med rätt vackra hus men inga ordentliga gator. Huvudstadsbons förprogrammerade blick var inte nådig gentemot provinsstaden.³⁷

I den beskrivning av en resa till Finland ”af en Stockholmsbo” som Frans Michael Franzén publicerade i *Åbo Tidning* år 1800 drev han som finländare inledningsvis med de föreställningar om riksdelen som förekom i huvudstaden. Skribenten som såg världen ur ett Stockholmsperspektiv hade skapat sig en bild av Finland som präglades av motsättningar. I sin barndom hade han darrat då han hört orden finne eller Finland nämnas. De var liktydiga med ”trollkarl och blåkulla”. Men också som äldre hade det legat ett dystert mörker över hans bild av ”denna Swerges oberstade Syster”. Finland var vildmark och rovdjur. Från riksdelen kom å andra sidan en mängd varor till huvudstaden vilket hade gett honom anledning att ompröva sin negativa syn. Finland hade i hans föreställning blivit ett Kanaans land vars hedniska invånare borde näpsas för oförskämt höga pri-

Den resenär som kom till Åbo sommartid med båt eller vintertid över isen i släde lade märke till slottet och domkyrkan. Isvägarna utnyttjades av resenärer och för olika transporter. På A.F. Skjöldebrands teckning från resan till Finland och Nordkap finns en ensam man som färdas med häst och släde över isen. Grafikern Martin Rudolf Heland valde att fylla bilden med betydligt mer liv än så och ingen av de aktiviteter som äger rum på isen är orimlig.

ser på sina produkter som man trots krig och missväxt tyckte ha ett outtömligt förråd av.

Den Franzénska stockholmare hade också sett sig tvungen att ompröva sin uppfattning om det finska folket. Han hade trott dem vara vildar på en ö i Ishavet med råa seder, ”alla tjutande blott sitt eget barbariska språk”. Men annat han sett tydde på att alla från Finland minsann inte var oborstade och obildade. En resa till Finland som tidsfördriv i hans tråkiga fädernesland lockade på grund av att riksdelen i hans föreställning hade ”en mera fremmande uppsyn”.³⁸

Vi skall inte följa Franzéns fiktiva stockholmare på färden till Finland utan i stället fänrik Carl Johan Ljunggren som kom med Västmanlands regemente till Finland och Österbotten krigsåret 1808.

Man landsteg i Kaskö och inkvarterades på det av ryssarna plundrade Benvik, tillhörigt superkargör Peter Johan Bladh. Hushållerskan och det övriga husfolket talade alla ”god svenska”. Folket vid kusten skiljde sig på det hela taget inte mycket från svenskarna, men det gjorde däremot bönderna från inlandet som var utkommenderade i transporter för arméns räkning. De såg enligt Ljunggren helt avvikande ut med sina ”breda fullmånefysionomier och frånstötande buterhet”. På huvudet bar de en mössa som liknade en kalott, benen var omlindade med röda band ovanför skorna som kallades pjäxor. Deras hud var smutsbrun, något som kom sig av att de bodde i pörtten. De talade en ”obegriplig rotvälska”.

Landskapet i Österbotten framstod däremot som svenskt med gråsten,

granskog, gärdesgårdar och djupa diken. När Ljunggren med sin bataljon soldater under reträtten i början av december 1808 gått över Kemi älv noterade man ”gränsestenarna mellan Finland och Sverige”. Det var rimligen fråga om gränstenar som markerade gränsen mellan länen. Här höll bataljonen rast i en timme och soldaterna tänkte med blandade känslor på Finland och det de genomlidit, på stupade kamrater och nederlag men också på tapper kamp. När man blickade västerut väcktes glädjen:

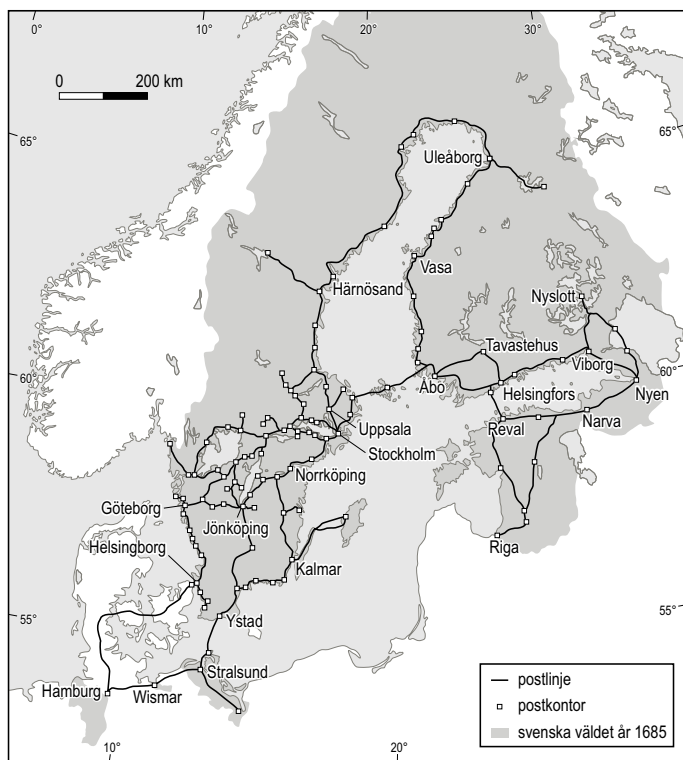
Glädjen att återse fosterjorden var emellertid stor. Första fjäten på svensk botten framkallade våra soldaters entusiastiska hälsningsrop; skogarna återskallade af deras gälla glädjeytringar.³⁹

Finland var Sverige, men ändå inte riktigt Sverige. Finland som främmande och annorlunda var inte alla västerifrån kommande gästers erfarenhet. Carl Tersmeden (1715–1797) kom från Dalarna, gjorde sjömilitär karriär och avancerade till amiral och är känd för sina omfattande och läsvärda memoarer. Kvällen den 22 januari 1748 kom den unge adelsmannen, som reste i tjänsten, till Åbo och tog in på gästgivargården där han var ”rätt illa logerad”. Följande dag avlade han redan klockan 10 på förmiddagen visit hos generalguvernör Gustaf Fredrik von Rosen och blev inbjuden till lunch, eller middag som man sade på den tiden. Hans tjänstepuppdrag gjorde det också nödvändigt att besöka landshövdingen redan samma förmiddag. Vid lunchen var man tolv personer kring bordet, bl.a. några ämbetsmän från hovrätten. Bland dem åter såg han en vän från Stockholm som lo-

vade att skaffa honom bättre logi än på gästgivargården. Tersmeden fick också möjlighet att framföra hälsningar till en av fruarna från hennes far. Han hade varit så länge ute på sitt uppdrag att de nyheter han kunde berätta från Stockholm redan var gamla i Åbo. Nyheter från huvudstaden stod högt i kurs i Åbo.

Han bjöds på lunch hos landshövdingen där han ”fant en aimabel värdinna” som till Tersmedens överraskning visade sig vara god vän med hans systrar som hon hade lärt känna i Stockholm. Han togs väl om hand av två halvbröder, en löjtnant Tiesenhausen⁴⁰ och baron Carl Otto Yxkull som bodde hos sin mor landshövdingenskan Anna Magdalena Yxkull. Tersmeden introducerades av sina två nyfunna vänner i stadens societetshem där han överallt blev väl mottagen. Söndagen den 28 januari deltog Tersmeden i högmässan i domkyrkan varefter biskop Johan Browallius, som Tersmeden lärt känna i Uppsala, bjöd på mat. Man var 28 personer kring bordet och man njöt av bordets håvor.

Bland dem som Tersmeden träffade i Åbo fanns en avdankad överstelöjtnant Kräbes som visste att Tersmedens uppdrag i tjänsten skulle föra honom åt det håll där Kräbes bodde. Han blev inbjuden att bo hos överstelöjtnanten som givetvis arrangerade en middag som visade sig bli ”ett hederligt kalas”. I samband med att Tersmeden besökte farbroderns gods Kjulholm avlade han också visit hos friherrinnan Elsa Barbro Leijonhufvud, vars son i Stockholm han var bekant med. Lördagen den 16 mars hälsade han på hos baron Claes Fleming, överstelöjtnant vid livdragonregementet och ägare till Villnäs herrgård. Tersmeden blev väl

Postvägarna inom det svenska väldet år 1685.

mottagen och stannade en vecka. På vägen från Villnäs till Åbo träffade han sin vän Tiesenhausen som fick honom övertygad om att de tillsammans skulle besöka baron Gustaf Reinhold Reh binder på Kankas som var en gammal bekant sedan "finska kriget", d.v.s. det krig som i historieböckerna kallas hattarnas krig. Här stannade de två gästerna "i fullt dus" från fredag till måndag.

Tillbaka i Åbo inkvarterade sig Tersmeden hos handelsmannen Emanuel Allén som bodde vid torget. Söndagen den 31 mars deltog han i en "pique-nique" för 80 personer på Beckholmen dit man åkte i slädar.⁴¹ Carl Tersmeden behövde av allt att döma inte känna sig ensam eller borttappad, än mindre hungrig eller törstig, som gäst i Åbo och Eigent-

liga Finland. Han kunde knyta kontakter tack vare sitt ämbete, sin börd och kanske också tack vare sin vinnande personlighet. Han var bekant med en del personer sedan tidigare eller så hade man gemensamma vänner eller bekanta. Man talade samma språk, ingick i ett finmaskigt nätverk av släkt och vänner och delade kulturella referensramar.

Vattnet band samman samtidigt som det skiljde åt. Vattnets dubbla förmåga löper som en tydlig tråd genom svensk historia under äldre tid. Tråden kan kallas blå som vattnet men också blå som det svenska. Den blå färgen förknippades nämligen tidigt med det svenska riket. Det välkända uttrycket "den röda tråden" har sitt ur-

sprung inom den brittiska flottan som lät spinna in en röd tråd i sitt tågvirke för att förhindra stöld. Inom den svenska flottan gjorde man likadant men här var tråden blå. Finland var sedan medeltiden en del av det svenska riket som under senare delen av 1500-talet och 1600-talet växte till ett välde. Men hur skrevs Finland in i det svenska riket och väldet – som en rikshalva eller som en del av många? Och vad avsåg den som talade eller skrev om Finland – var det alltid självklart eller krävdes det klarläggande preciseringar? Var Finlandsbegreppet stabilt eller förändrades betydelsen över tid? Var det område som kallades Finland homogent eller var skillnaderna stora mellan olika regioner? I följande kapitel ges ett svar på bland annat de här frågorna.

Riket, väldet och delarna

Bilden av riket och riksdelen

Under 1500-talet var utvecklingen inom karteringen så snabb och omvälvande att det är berättigat att tala om en revolution. Behovet av en mer korrekt information ökade genom de geografiska upptäckterna, en växande handel och de många krigen på den europeiska kontinenten. Samtidigt förbättrades tack vare nya tekniska hjälpmedel kartografernas möjligheter att göra mer exakta kartor. Sverige kom sent med i utvecklingen. Olaus Magnus ofta avbildade *Charta Marina* från 1539 fick ingen direkt efterföljare. Först på 1600-talet fick en svensk civil och militär kartografisk tradition sin början. År 1601 fick Andreas Bureus i uppdrag att göra upp kartor över riket. Den första blev *Lapponia* som kunde tryckas 1611 och som speglar Karl IX:s stora intresse för de nordliga områdena. År 1626 var Bureus klar med sin karta *Orbis Arctoi* över Skandinavien och norra Tyskland.¹

Den här kartan är den första där Finland har en nära nog korrekt form, och den kom att ända till slutet av 1700-talet ligga till grund för andra kartor. Utgående från *Orbis Arctoi* gjordes i Nederländerna och Frankrike kring mitten av

1600-talet de första kartorna över enbart Finland. Ingen av dem var lika exakt i detaljer som Bureus karta. En klar förbättring i förhållande till Bureus karta åstadkoms då Georg Bjurman år 1747 publicerade en ny karta över riket.

Förutsättningarna för en mer exakt kartografisk avbildning av Finland blev så småningom allt bättre. År 1633 hade den första lantmätaren sänts till Finland. Den svenska stormakten hade ett givet intresse av att få en lika god kännedom om varje del av riket och i synnerhet dess beskattningsbara resurser. På 1740-talet sändes en lantmäterikommission till Finland med uppgift att utarbeta sockenkartor. Finlands försvar skulle byggas upp efter nederlaget i hattarnas krig (1741–43). I försvarsarbetet behövdes ett bättre faktaunderlag. Ett omfattande karteringsarbete utfördes inom armé och flotta. År 1799 utkom den första atlasen över Finland med en karta över hela storfurstendömet och kartor över de olika länen. Utgivare var friherre Samuel Gustaf Hermelin. Verket utgavs som del två av *Geographiske chartor öfver Sverige*. Kartorna, som hade gjorts av den unge finländaren Carl Petter Hällström i samarbete med

professor Henrik Gabriel Porthan, var omvälvande när det gäller bilden av Finland. De uppskattades av sin samtid för att de var så välgjorda och exakta. De fick stå som förebild för det fortsatta arbetet med att ge ut kartor över andra delar av Sverige. Den kartografiska bilden av Finland som tidigare hade varit den sämsta i riket blev nu den bästa.²

Eric Tuneld gav 1741 ut *Inledning til geographien öfwer Sverige* som var en första mycket provisorisk syntes i första hand tänkt för skolungdomen. Den kom att bli den viktigaste läroboken om Sverige under 1700-talet, utkom i nya reviderade upplagor och ändrade småningom karaktär. Den blev mer ett uppslagsverk än en lärobok. Den fjärde upplagan översattes till tyska. Som kunskapsprojekt var Tunelds geografi i hög grad ett lagarbete.

Avsikten med boken var att ge kunskap om det egna landet och väcka fosterlandskänsla. Svenskarna utgjorde en moralisk gemenskap. Språk och kultur skiljde svenskt från finskt och i synnerhet svenskt från samiskt, men alla som bodde inom rikets gränser delade en uppsättning värden. Svenskarna var trogna gentemot sin överhet och arbetade för statens bästa, de var uppriktiga, hövliga, flitiga och måttliga. En svensk var också tapper. Man skulle bilda front mot allt utländskt som i form av språk eller kläddräkt trängde sig på. Sveriges storhet låg inte längre i krigiska bragder utan i framsteg inom handel och industri.³

Det växande intresset för de geografiska och ekonomiska förhållandena i olika delar av riket under 1700-talet framgår också av de många Ortsbeskrivningar som publicerades vid universiteten. De blev särskilt viktiga vid akademien i Åbo.

Ortsbeskrivningarna tog form inom ramen för en fysikoteologisk helhetsuppfattning. Skaparen hade i sin vishet föresatt landet med allt som behövdes för ett genuint välstånd i Sverige. Skapelsen var inrättad efter människornas behov, men de måste på egen hand skaffa sig ingående kunskap om dolda resurser. När de väl hade den kunskapen skulle de också se möjligheterna och på vilket sätt de olika regionerna i riket utgående från sina speciella förutsättningar kunde bidra till det gemensamma bästa. Den perfekta balansen mellan olika regioner och näringar var inom räckhåll tack vare en aktiv statsmakt.⁴

I det akademiska Åbo uppstod en irritation över hur bristfälligt beskrivet Finland var ännu i den fjärde upplagan (1762) av Tunelds svenska geografi. Ett syfte med den första periodiska publikationen i Finland, nämligen *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo*, som utkom med början 1771, var att verksamt bidra till en bättre kännedom av "vårt eget Land". Sällskapet i fråga var det hemliga och ofta uppmärksammade Aurorasällskapet i Åbo med syftet att befrämja den "svenska vitterheten" och med ett uttalat intresse för finska språket, Finlands historia och geografi.

Redan i det tredje numret av tidskriftens första årgång fick en artikelserie med rubriken "Rättelser och förbättringar i Finlands geografie" sin början. Den inleddes med ett förord som var författat av Henrik Gabriel Porthan som berömde Tuneld för den flit och möda han lade ned på att utarbeta en svensk geografi. Porthan noterade också "med så mycket nöje" att Tuneld ville bli informerad om förhållanden gällande mindre kända or-

Henrik Gabriel Porthan företog sommartid resor i olika delar av Finland för att samla in pålitlig och allsidig information om förhållandena i riksdelen. En resa i god fart på en landsväg i Finland enligt en teckning av John Atkinson, publicerad i London 1804.

ter i riket. Därför skulle man nu samla in och i sällskapets tidning publicera "åtskilliga anmärkningar och tilläggningar" om Finland så att avdelningen om riksdelen i följande upplaga blev "märkligen förbättrad". Porthan gav således uttryck för ett missnöje med hur bristfälligt och till en del felaktigt Finland beskrevs i den fjärde upplagan.

Man ville i Åbo således bidra till en bättre kunskap om Finlands geografi och historia, och alldeles särskilt om riksdelens ekonomi. Ortsbeskrivningar och rättelser till Tunelds geografi skulle nu samlas in och publiceras. Porthan utarbetade och publicerade detaljerade anvisningar för en Ortsbeskrivning. Beskrivningarna strömmade in från präster och statliga ämbetsmän i olika delar av Finland, från Utsjoki i norr till Karislojo i söder. Om

somrarna företog Porthan långa resor för att samla information till "en historisk och geografisk beskrifning öfver Finland", och han stod för huvudparten av det redaktionella arbetet. Tuneld under rättades av Porthan i ett tidigt skede om det aboensiska projektet. Tuneld tackade Porthan för initiativet som bidrog till att "det härliga och vidsträckta Storfurstendömet Finland" blev bättre känt.

Då den femte upplagan av Tunelds geografi 1773 utkom hade textmassan om Finland svällt ut till det dubbla. Men ännu återstod mycket att foga och rätta till. Alla de anmärkningar till den fjärde upplagan som hade publicerats i *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* hade inte beaktats.

De delar av Finland som låg i norr eller i det inre av landet var sämst kända

och det tog tid att fylla luckorna i kunskapen. Tuneld avled år 1788 och andra fortsatte arbetet, men den sjätte upplagan, vars sista band innehållande kapitlen om Finland publicerades 1792, var föråldrad redan då den utkom. Porthan kallade den sjätte upplagan ett "augiasstall" som måste städas upp. I den sjunde upplagan som kom ut 1795 ingick i det tredje bandet en framställning om Finland på inte mindre än 300 sidor. Nu kom den nya kunskapen till sin rätt men så hade Porthan också under "brinnande termin" engagerat sig i att revidera och komplettera texten. För första gången beskrevs nu vattendelare i Finland och landets insjösystem. Här la-

des grunden till uppfattningen om Finland som de tusen sjöarnas land.⁵

Finlands geografi har uppfattats som en "regionalt initierad motbild" till Tunelds svenska geografi. Men varför gjorde Porthan det i så fall inte enklare för sig genom att ta avstånd från Tunelds projekt och i eget namn sammanställa och ge ut en geografi över Finland? Tanken har tydligen föresvävat honom, men ett sådant bokverk var ekonomiskt riskabelt.⁶ Den främsta orsaken till att han avstod skall ändå sökas på ett annat plan. Porthan och andra fennofiler som med början på 1770-talet medverkade i *Åbo Tidningar* med bl.a. Ortsbeskrivningar identifierade

Storfurstendömet Finlands vapen – ett svenskt lejons heraldiska domesticering

I sin rimkrönika från tidigt 1600-tal beskrev Johannes Messenius hur stort Finland var. Men landet var ändå inte mer än ett storfurstendöme till rangen trots att det till ytan var större än många samtida kungariket. Finlands vapen visade enligt Messenius ett upprest lejon som bär en gyllene krona. I högra framtassen håller det ett svärd som det "viftar" med. Lejonet "trampar ned" en "rysk sabel".

Storfurstendömet Finlands vapen är ett av flera provinsvapen på Gustav Vasas gravmonument som på 1580-talet stod färdigt i Uppsala domkyrka. Det har följaktligen sitt ursprung i kung Johan III:s världsbild och politiska ambitioner. Det var vid denna tid som kungen till sin titulatur fogade "storfurste till Finland".

I det sena 1500-talet beskrevs vapnet så här: "Ett förgyllt leijen medh en crone på hufuudett, then högre framfoten bewäpnet medh ett swärd i rahmen, trampendes medh både baakfötterna opå en Ryssesabell". Den röda färgen i vapnet signalerar det krigiska. Storfurstekronan kan knytas till Litauens vapen. Litauen var det enda äldre storfurstendömet inom den västliga kristenheten.

Lejonet är en allmänt förekommande symbol för mod, styrka och vaksamhet. Det lejon som uppträder på Finlands vapen har en svensk bakgrund. Det är fråga om Folkungalejonet, som ofta tolkades som ett gotiskt/götiskt lejon och som var i flitigt bruk inom den svenska heraldiken. Det raka svärdet för tankarna till ett sticksvärd av tysk typ för kavalleriet, medan sabeln är av en turkisk-tatarisk typ som användes inom Ivan den förskräckliges och hans efterträdare ryttari. Sverige och Ryssland utkämpade ett utdraget krig vid den tid då Finlands vapen skapades. Väst i kamp mot öst, var det till en sådan tematik man ville leda tankarna hos den som betraktade vapnet?

Messenius återgav i sin krönika den rådande tolkningen som lyfte fram den politiska kampen mot och ideologiska motsättningen till grannen i öster. Finlands vapen var i själva verket en variation på ett viktigt tema i Johan III:s Sverige. Motivet fanns också sedan Johan III:s tid i en variant på en mycket central plats i det svenska riket. Johan III lät hugga och, ackompanjerat av ryska protester, sätta upp en stenrelief på innergården till Stockholms slott. Den visade ett lejon som skyddat av en sköld

sig med ett finskt fädernesland. Det var Finlands geografi som engagerade. Men var en sådan identifikation oförenlig med ett hjärta som klappade för ett nationellt, i betydelsen rikstäckande, fädernesland?

Det var den inte. Porthan uppfattade Finland som sitt "särskilda" fosterland och Sverige – det svenska riket – som sitt "allmänna" fädernesland.⁷ Finland var hans "hembygd" och hans intresse för Finlands geografi gick i främsta rummet ut på att samla in och förse Tuneld och de redaktörer som tog vid då han slutade med kompletterande information om en bristfälligt känd och presenterad östra riksdel. Porthan drevs snarare av en öns-

kan om att storfurstendömet med sina särdrag gediget och nyanserat blev inskrivet i ett gemensamt fosterland – i det svenska riket som moralisk gemenskap – än av en vilja att skriva ut riksdelen och formera ett alternativt finskt fosterland. Bilden av en viktig riksdel fick inte förbli pinsamt bristfällig. Ett sådant syfte befrämjades inte av en separat finsk geografi utgiven i Åbo.

Det kan tilläggas att år 1826 utkom i Stockholm ett bokverk med titeln *Geographie öfver Storfurstendömet Finland, utarbetad efter framlidne kanzli-rådet och riddaren H. G. Porthans samlingar 1795*. Man hade helt enkelt försett 1795 års

smyckad med tre kronor och med ett höjt rakt svärd utkämpade en kamp med en drake. Lejonet trampade med sin ena bakfot på en "ryssmössa". Ovanom reliefen fanns en sentens på latin om att den goda saken till slut segrade. Texten återgavs med så stora bokstäver att ingen kan ha undgått att se dem.

Sentensen och reliefen finns avbildad på ett ofta återgivet kopparstick som visar Johan III:s begravningståg 1592. Reliefens figurer, lejonet med draget rakt svärd och draken med avbruten sabel i sin framtass i kamp med varandra, återfinns också på den nya variant av salvatorordenskedja som utformades för Johan III. Också andra omständigheter talar för att det gotiska och därmed svenska lejonet svingar det raka svärdet som en symbol för kristendom, västerland, rättvisa och civilisation. Lejonet trampar på en sabel med östliga konnotationer. Den symboliserade hedendom, österland, despoti och barbari, alla konkretiserade i Sveriges förhandenvarande fiende i öster, den moskovitiska storfursten.

Under Gustav II Adolfs tid blev en variant av vapnet där lejonet med den vänstra ramen stödde sig på sabelns fäste vanlig. Den vapenbild som Elias Bren-

Storfurstendömet Finlands vapen på en sorgfana som användes i processionen vid Karl X Gustavs begravning 1660.

upplaga av Tunelds geografi, tredje bandet med ett nytt titelblad.⁸

Finland – ett namn i användning

Den medeltida benämningen *Österland* undanträngdes av *Finland*. Sista gången *Österland* förekommer som en benämning på den östra riksdelen är av allt att döma år 1525. Vad skulle då landskapet i sydväst, det ursprungliga Finland, kallas? Det kallades ibland *Åbo län* eller så talade och skrev man om *Söderfinne* och *Norrfinne* efter de två hälfter som landskapet uppdelades i på 1300-talet. Geograferna gav landskapet namnet *Egentliga Finland*.

Michael Wexionius, adlad Gyldenstolpe, tycks vara upphovsmannen. I en text på latin år 1650 skrev han om *Fenningia specialiter dicta* och *Fenningia presse dicta*. Under följande sekel översattes namnet till svenska som *Finland för sig sielft* – jämför med *Sverige för sig sielft* för Svealand – eller Egentliga Finland. Det är oklart när begreppet *Egentliga Sverige*, som i Sverige alltid användes som en synonym för Svealand, uppkom men enligt 1634 års regeringsform utgjordes Svea hovrätts rättsområde av *Svea rike egentligen*.⁹

Finland tilldelades på 1580-talet rangen av storfurstendöme. Titeln fogades till Johan III:s titulatur samtidigt som

ner ritade på 1600-talet och som trycktes i *Suecia antiqua et hodierna* visar lejonet i en sådan pose. Men det var alltjämt ett trampande lejon. Enligt Eric Tunelds geografi som hade många läsare på 1700-talet "trampar" lejonet på en sabel som det håller i med vänstra framtassen.

När Finland 1809 blev ett storfurstendöme under Ryssland kunde självfallet lejonet inte längre trampa på en sabel, än mindre en "ryssesabel". Det nyerövrade storfurstendömets vapen var en rysk riksangelägenhet. Redan i oktober 1809 fastställde Alexander I med ett beslut som togs in i Rysslands författningssamling Finlands vapen som avbildade "ett lejon med guldkrona, stående på en silversabel, som det fattar med den vänstra framtassen". Man utgick från den brennerska vapentypen och den ursprungligen vågrätt liggande sabeln placerades in alltmer diagonalt och svårtrampbart i vapnet.

På det vapen för storfurstendömet Finland som fastställdes i en förordning i Rysslands författningssamling 1857 har lejonet med den vänstra baktassen stigit, närmast rutschat av sabeln. Ett sådant lejon är inte utan förebild i det förflutna eftersom det uppträdde redan på det Finlands vapen som publicerades i den svenska Bibeln 1618. Enligt beskrivningen 1857 är

det inte en sabel utan "ett krumt svärd" som lejonet varken trampar eller står på utan håller i och med högra baktassen "stöder sig" på. Det förtrampade har blivit ett vapen i användning och ett stöd. I bild, ord och tolkning hade man således avlägsnat sig långt från 1500-talet och Gustav Vasas gravmonument.

På 1880-talet lanserades inte utan politisk udd från finländsk sida ett alternativt vapen. Man eftersträvade ett historiskt mer riktigt vapen med utgångspunkt i vapnet i Uppsala domkyrka vilket också utgör förebilden för det självständiga Finlands riksvapen. På nu gällande riksvapen svingar ett krönt lejon fortsättningsvis sitt svärd och "trampar på en sabel", men sabelns proveniens anges inte.

Källor och litteratur: Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 121; Johannes Messenius, *Suomen riimikronikka*, s. 196; Tuukka Talvio, "Till Finlands vapens historia under 1800-talet", s. 64–73; Tuukka Talvio, *Suomen leijona*; Leif Tengström, "Muschoviten ... turcken icke olijk" II, s. 49–62, 98, 106, 111, 270–272; Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Sverige*, s. 328; Eric Tuneld, *Geographie Öfver Konungariket Sverige Samt Därunder hörande Länder* III, s. 244.

ett vapen krönt av en storfurstekrona skapades för storfurstendömet (se faktaruta). Ett storfurstendöme inom det svenska rikets gränser fick riket att framstå som större och mäktigare. I realunionen Polen-Litauen var regenten Polens kung och Litauens storfurste. Presenterat som ett konglomeratväld var Sverige mer jämspelt och trovärdigt i en europeisk kontext. Skapandet av ett titulerat storfurstendöme Finland var så nära man kunde komma ett rike utan att ta steget fullt ut och faktiskt gå över till att kalla området ett rike. Denna gräns respekterades på symbolplanet, och i statsrättsligt hänseende separerades Finland aldrig genom särskilda lagar eller egna representativa organ. Finland kom tvärtom särskilt under 1600-talet att allt mer integreras i riket.¹⁰

Efter stora nordiska kriget förkortades den svenska kungatitulaturen till ett kort ”Sveriges, Götes och Vendes konung etc., etc., etc.” och i denna kuperade form bestod den till år 1973. I det tidigmoderna Europa var åtgärden unik. Situationen för Sverige 1721 var ny, särskilt i förhållande till den nya stormakten Ryssland. Man ville från svensk sida till skillnad från förr nu betona rikets enhet och inte dess mångfald.¹¹ Att storfurstendömet försvann ur titulaturen betyder ändå inte att benämningen föll helt ur bruk. Som det senare skall framgå utnämnde Gustav IV Adolf en av sina söner till storfurste över Finland, något som väckte irritation hos grannen i öster.

Under sina vandringar i Fjärrkarelen på 1830-talet lade Elias Lönnrot märke till att karelarna, eller *grekiska Finnarne* som Lönnrot kallar dem, på östra sidan om gränsen kallade sig själva för *Venäläi-*

set, ’ryssarna’, medan de kallade dem som bodde väster om den gräns som skiljde det ryska storfurstendömet Finland från resten av det ryska imperiet för *Ruotsalaiset*, ’svenskarna’. Och ”hela vårt land” kallade de *Ruotsi*, ’Sverige’ eller *Ruotsin maa*, ’landet Sverige’. Föga läskunniga brukade karelarna vandra flera mil över gränsen för att av folket *Ruotsin puolella*, ’på svenska sidan’ som kunde läsa i bok få veta vilket väder almanackan förutspådde.¹²

Uppfattningen om att Finland var en del av Sverige levde således kvar öster om det autonoma ryska storfurstendömet gräns. Före riksdelen 1809 användes namnet Sverige med två huvudsyftningar. Sammanhanget avgjorde. *Sverige* eller *Sweriget*¹³ var dels hela riket, dels den västra riksdelen. Kyrkomålaren Mikael Toppelius skrev 1808 i ett brev från Uleåborg om hur viktigt det var att man kunde få spannmål från *Sverige*.¹⁴

Kungl. Maj:ts hemliga proposition vid riksdagen 1723 omfattade sammanlagt över hundra sidor. Den behandlade bland annat handeln i riket. Ålänningarna och undersåtarna i Finland, i praktiken skärgårdsbönderna, skulle handla på *Finska städerna* och inte längre segla till orter i Baltikum som nu var ryskt. De som kom över till *Swenska sidan* måste välja att sälja sina varor i Stockholm. I propositionen behandlades också gränshandeln mellan Ryssland och Sverige. Den skulle regleras så att städerna väster om den nya gränsen, eller de *Swenska Städerna*, inte tog skada. Samma städer som i ett sammanhang var finska var således svenska i ett annat.¹⁵

Begreppet *swenska sidan* som en benämning på den västra riksdelen verkar ha varit i allmänt bruk. Henrik Gabriel

Gustav III gav 1779 order om att det skulle slås medaljer över alla viktiga händelser under hans regeringstid. Till dem hörde hans eriksgata i Finland 1775. Planschert utarbetades men projektet fullbordades aldrig. På den medaljplansch som uppmärksammar kungens resa genom Finland uppträder Gustav III i romersk rustning. Han lyfter hjälpande upp "Finland", en kvinnogestalt som ligger för hans fötter. Hon stöder sig på sin vapensköld med Finlands lejon och ser med tillförsikt på sin hjälte. "Finland" uppträder i en antik dräkt och med en krona i form av ett torn på huvudet. Detta är veterligen första gången som Finland blev avbildat som en gestalt. Medaljplansch av Jacob Gillberg 1791.

Porthan gav 1793 en av sina uppsatser i *Åbo Tidningar* rubriken "Om de i åtskilliga landsorter å Svenska sidan boende Finnar".¹⁶ Omvänt kunde Finland kallas *Finska sidan*,¹⁷ *Östersidan*¹⁸ eller *östra Sverige*¹⁹. Uttrycket *wästra Sverige* användes i ett memorial om seglationsfrihet från

1763: "Bevare Gud ifrån at någon uplyst medborgare skulle anse Finlands wälmåga såsom wädelig för wästra Sverige".²⁰

Men med *svenska sidan* kunde man avse två olika saker, det svenska riket eller den västra riksdelen. Då de ryska trupperna vintern 1808 anföll västerut över Kymmene älv diskuterade konsistoriet i Åbo vad man skulle göra med Akademiens bibliotek och övrig lös egendom. Man kom till att årstiden inte tillät att göra som brukligt var. Ryssarna hade gått över gränsen in på *Svenska sidan* och man hade vid tidigare fientliga infall i Finland evakuerat Akademiens lösa egendom från Åbo över till *Svenska sidan*.²¹

"Sverige och Finland" var standardfras i officiella skrivelser och kungliga påbud. De kunde rikta sig till samtliga guvernörer och landshövdingar "i Sverige och Finland" eller gälla städerna "i Sverige och Finland".²² Enligt böndagsplakatet för år 1798 skulle fyra böndagar hållas "Öfwer hela Sweriges Rike, Stor-Furstendömet Finland och alla Sweriges krono tilhörige och underliggande Furstendömen, Land- och herrskaper". Det här var under 1700-talet det vanliga sättet att beskriva var plakatet skulle åtyldas.²³ Efter Sverige och Finland följde de erövrade provinserna uppräknade eller så omnämndes de kortfattat som "underliggande provinser".²⁴ På 1670-talet fick den vanliga överskriften gällande årets marknader "i Sverige och storfurstendömet Finland" ett i fortsättningen ofta förekommande tillägg, "och Skåne". Området för vilket marknaderna fastslogs skrevs ibland "Sverige/Finland och Skåne", men också "Sverige/Skåne och Finland" förekom.²⁵

I officiellt språkbruk blev Finland således rätt ofta sidoordnat med Sverige och som det redan framgick förekom också benämningen *Sverige/Finland*. Åbo kallades ofta för Finlands huvudstad, eller rentav "Storfurstendömet hufwudstad" men närmast i betydelsen den största och viktigaste orten i riksdelen.²⁶ Tanken att riket bestod av två delar var starkt närvarande. Är det då lämpligt att kalla riket "Sverige-Finland"? Benämningen kom in i finländsk historiografi på 1920-talet då man önskade synliggöra riksdelen och betona Finlands särställning inom riket.²⁷ Den svenske historikern Sten Carlsson noterade i universitetsläroboken *Svensk historia*, vars första upplaga kom ut 1961, att man i Finland gärna kallade "det gamla svenska riket" för *Sverige-Finland*. Carlsson framhöll att detta ger rikssvenska läsare "en nyttig påminnelse om den fundamentala skillnaden mellan tiden före och efter freden i Fredrikshamn".²⁸

Uppslagsverket Finland²⁹ avråder från att använda benämningen *Sverige-Finland* med syftning på det svenska riket före 1809. Den kallas en "ibland använd (oegentlig) benämning". Benämningen är vid närmare eftertanke olycklig då den åtminstone antydningssvis gör gällande att det var fråga om en unionell relation mellan två riket i likhet med Polen-Litauen (1569–1795). Under den tidigmo-

I de kungörelser som lästes upp från predikstolen gestaltades på olika sätt det land som löd under den svenske kungen. Undersåtarna i "hela Sweriges Rike, Stor-Furstendömet Finland och alla Sweriges Krono tilhörige och underliggande Furstendömer, Land- och Herrskaper" sammankallades till bön och tacksägelse den 8 mars 1793.

derna perioden (1500–1800) fanns det två stater i det område vi idag kallar Norden, nämligen Danmark-Norge och Sverige. Enligt Christian III:s handfästning 1536 var Norge inte längre ett eget kungarike utan det skulle betraktas som en del av Danmarks rike. Men i praktiken fortsatte kungarna i Köpenhamn att uppfatta Norge som ett rike med egna lagar, egen förvaltning och egna ständermöten.³⁰ Finland var i motsats till detta en integrerad del av ett svenskt rike.

Finland brukar också benämnas *riks-halva*, ett begrepp som är uttryck för en alltför schematisk matematik. Finland utgjorde aldrig, vare sig till yta eller befolkning och inte heller ifråga om ekonomin, hälften av riket. Man föreställde sig inte heller att Finland var så mycket som hälften av riket, låt vara att Johan III som framgick av föregående kapitel i ett trängt politiskt läge hävdade att Finland

var just hälften av hans rike. Det nygrundade Aurorasällskapet framhöll 1770 i en kungörelse till allmänheten om sina syften att Finland utgjorde en tredjedel av *Swea Rike*.³¹ Därför framstår benämningen den östra eller finska riksdelen som den mest lämpade som ett alternativ till Finland. På den andra sidan Bottniska viken låg den västra eller svenska riksdelen. Minst lika behändigt och korrekt är det att i anslutning till språkbruket under det gemensamma rikets tid tala eller skriva om den svenska eller västra sidan eller om den östra, alternativt finska sidan.

Tillsammans benämndes riksdelarna ibland kungarike respektive storfurstendöme. Sjölagen 1667 riktade sig till alla som bodde ”i vårt Konunga Rijke Sverige, Storfurstendömet Finland samt alle andre Sweriges krona tilhörige och der under liggande Hertigdömer, Lään och Herrskaper”.³² I ett dokument från 1643 omnämns drottningens undersåtar ”här vthi Konungarijket Sverige så wäl som Storfurstendömet Finlandh”.³³ Efter erövringen av Skånelandskapen användes formuleringar som ”här i Sverige och dess incorporerade Provincier, så och Storfurstendömet Finland”.³⁴

Den västra riksdelen uppträdde också kort och gott som *riket*, exempelvis i frasen ”våre vundersåther här vthi Rijket och Storfurstendömet Finland”.³⁵ I den finska deputationens betänkande om hur förhållandena i *Stor-förstendömet Finland* skulle förbättras 1747 förekommer *hufwudlandet* som synonym till *Swenska sidan*. I betänkandet betonas hur oansenligt ”Westra Landet af Öster-Sjön” ursprungligen hade varit men att riket i och med att Finland anslutits hade blivit stort och mäktigt. Uppfattningen att Fin-

land var en erövrade del av riket är närvarande i texten.³⁶ När Finland som en del av Sverige hade utvecklats hade hela riket mått bra, men då ”Finland blifwit afstyckadt och förminskadt, så mycket har och Swerige sjelft förlorat i styrka och anseende”.

Utmaningen efter ännu ett förlorat krig mot Ryssland bestod enligt betänkandet 1747 i att göra inbyggarna i Finland nöjda ”med Moderlandet och aldeles tillfredz med des regering”. De måste bli övertygade om att ”deras Moderland” både ville och kunde försvara dem. Finland var här underordnat ett moderland synonymt med den västra riksdelen som var det ursprungliga Sverige. Avsikten var självfallet inte att konstruera eller förstora upp ett motsatsförhållande. Avsikten var den motsatta, att betona hur beroende delarna i rikshelheten var av varandra. Finland skulle bli föremål för sådan omsorg att det fick njuta frukterna ”av den förmån och hedren att med Sweriges Rike under en krona förenadt wara”.³⁷ När general Carl von Döbeln 1809 i Umeå avtackade soldaterna från Finland betygade han att moderlandets tacksamhet var oinskränkt. Moderlandsretoriken i förhållande till Finland 1747 var på det hela taget inte unik.³⁸

Man talade och skrev om allmogen i Sverige och Finland.³⁹ I samband med Förenings- och säkerhetsakten utfärdade Gustav III en ”Försäkran och Stadfästelse å Svenska och Finska Allmogens fri- och rättigheter”.⁴⁰ Men i regeringsformerna förekom endast ett folk, det svenska, kallat ”Sveriges allmoga”. Bönderna var undersåtar på samma villkor såväl västan som östanhavs. Statsrättsligt fanns det ingen skillnad.⁴¹

Sidoordnat eller underordnat, föreställningen om det svenska riket som uppdelat i två delar, Sverige och Finland, med Bottniska viken som ett separerande vatten ökade i betydelse under 1700-talet. Men på svenska kartor, på vilka framförallt landskap eller län synliggjordes, avbildades riket ändå inte som två huvuddelar.⁴² Det fanns alternativa sätt att uppfatta och gestalta det dåtida riket. Historikern Matti Klinge har lyft fram uppfattningen om riket som en helhet bestående av Svealand, Götaland och Finland.⁴³ Belägg saknas inte. Så övervägde man 1636 inom riksrådet en allmän revision i Svea- och Götaland och i storfurstendömet Finland⁴⁴ och enligt den lärde Michael Wexionius bestod riket av tre huvuddelar eller länder som stod i förbund med varandra.⁴⁵ Samtidigt talar mycket, bland annat heraldiken, mot att starkt och ensidigt betona tredelningen. Finland hade rangen av ett storfurstendöme men vapenbilden integrerades till skillnad från Svea och Göta vapen aldrig i riksvapnet. Vapnet presenterades inte ens i alla sammanhang som det främsta provinsvapnet. Ibland placerades nämligen kärnlandskapet Upplands vapen främst.⁴⁶

Riket som tu- eller tredelat – de beaktansvärda alternativen var i själva verket fler än så. Sverige presenterades särskilt på 1700-talet som en helhet bestående av fyra delar. När lektor Olof Bergklint på 1780-talet i sitt sammandrag av vetenskaperna till ”Svenska Ungdomens Tjänst”⁴⁷ delade in *Sverige* använde han en fyrdelning, och vi kan utgå ifrån att hans val inte var politiskt inkorrekt. Riket bestod av fyra huvuddelar: *Svea Rike*, *Götha Rike* med Skånelandskapen och Bohuslän, *Norrland* med det mesta av Lapp-

marken samt som den fjärde delen *Finland*. Utanför riket i egentlig mening stod de tyska besittningarna – ”Sveriges Tyska Orter” – som alltså gjorde statsbildningen till ett maktkonglomerat, låt vara ett stympat sådant. En ”fyrbent modell av riket”, med Torbjörn Engs fyndiga ordval, möter vi också på kartor från 1700-talet. En fyrdelning med en rangordning förekom också. Bjurmans karta över riket 1747 föreställde ”Svea och Göta Riken, med Finland ock Norrland”. Här omnämns Finland alltså inte som storfurstendöme.⁴⁸

Finska hushållningssällskapet grundades 1797 i Åbo och aktualiserade behovet av en gräns mellan detta sälls kaps verksamhetsområde och Patriotiska Sällskapet som ditintills hade varit det enda i sitt slag i Sverige. Patriotiska sällskapet meddelade 1801 att man i fortsättningen inskränkte sin verksamhet till Svea och Göta riken samt Norrland och överlät ”Finlands provinser” åt sällskapet i Åbo. Man kunde utmärkt väl ha valt en tudelning med hjälp av de etablerade riksdelsbegreppen Sverige och Finland, men man föredrog att använda sig av fyrdelningen av riket.⁴⁹

De tidigmoderna europeiska statsbildningarna var konglomeratstater.⁵⁰ Den här typen av stat var allmänt förekommande mellan de medeltida feodala statsbildningarna och den moderna enhetsstaten. Till skillnad från de medeltida förhållandena fanns det nu ett starkt politiskt centrum, men överhögheten präglades av att olika delar hade anslutits vid olika tider och på olika villkor. Kungen kunde göra sig gällande överallt i sitt välde men han styrde inte utgående från ett enda regelverk. Den tidigmoderna sta-

ten var starkare och mer territoriell till sin karaktär än sin medeltida föregångare, men den var sammansatt och inte enhetlig. Sverige gjorde under 1500-talets senare hälft en sen debut som politiskt konglomerat. Det etablerade svenska stormaktsväldet var en typisk sammansatt stat.

Historikerna brukar göra en skillnad mellan dels riket, dels de nyerövrade provinserna. Det gamla riket och de nya provinserna bildade tillsammans det stormaktstida svenska väldet, d.v.s. allt det land som på olika villkor löd under den svenska tronen. Riket och väldet, man tänkte i just de kategorierna på 1600-talet, men Torbjörn Engs forskning visar att förhållandena ändå inte kan

uppfattas som fullt så enkla, entydiga eller stabila. Under stormaktstiden kom den territoriella expansionen att destabilisera såväl Sverige- som riksbegreppet. I regeringsformen 1634 fastslogs vilka som hade rätt att samlas till riksdag med formuleringen att den tillhörde alla som var bofasta ”innan om Sveriges och Finlands enskilde och av ålder fattade gränser”. Det uppfattades som otillräckligt att traditionsenligt skriva exempelvis det korta ”infödd svensk man”. Som rättslig gemenskap sträckte sig nämligen *Sverige* nu utöver de gamla gränserna. ”Lagsagur i Sverige skole vara 14” stadgade RF 1634 och bland dem fanns Karelen och Kexholms samt Ingermanlands lagsagor. Riksbegreppet täckte ett ännu större om-

Hur Finland växte och tonades ned

Finland fick status som storfurstendöme på 1580-talet men det dröjde rätt länge innan detta fick konsekvenser för hur Finland framställdes på kartor. Fram till mitten av 1600-talet användes begreppet Finland inom kartografin uteslutande för att synliggöra den sydvästra delen av det svenska territoriet öster om Bottniska och norr om Finska viken. År 1662 avbildades för första gången storfurstendömet Finland på en karta. Kartan *Magnus Ducatus Finlandiae* gjordes i Holland av kartografen Johan Blaeu utgående från Andreas Bureus Nordenkarta från år 1626. På kartan förekommer också på samma sätt som på äldre kartor ett annat och mindre Finland, nämligen den sydvästra delen av storfurstendömet. Det var vid denna tid som begreppet Egentliga Finland också i andra sammanhang lanserades. Det hade blivit viktigt att kunna göra skillnad mellan ett äldre litet och nytt större Finland.

Men storfurstendömet's gränser framgår inte så bra av Blaeus karta, vilket speglar det faktum att området aldrig hade bestämts geografiskt med någon

exakthet. Första gången storfurstendömet Finland förekommer på en karta producerad i Sverige var år 1696, och inte heller här blev det entydigt avgränsat. Från svensk sida uppfattades det således inte som särskilt angeläget att kartografiskt synliggöra storfurstendömet. Riket framställdes länge som en uppsättning landskap och först på 1700-talet fick landskapen ge vika för länen som den viktigaste indelningen av riket i regioner. Processen var påfallande långsam. Sverige styrdes via länen medan landskapen hade sitt värde på ett symboliskt plan.

På 1700-talet uppgjordes särskilda kartor över storfurstendömet Finland och det hade nu till skillnad från 1600-talet fått fasta former. Men särskilt på kartor uppgjorda i Sverige som visade hela riket markerades inte storfurstendömet som en särskild territoriell enhet. När riket uppdelades i enheter som var större än länen användes på 1700-talet en fyrdelning. Svealand, Götaland, Norrland och Finland presenterades som rikets huvudområden, men Finland omnämndes inte i sammanhanget som ett storfur-

råde. När den rättsliga indelningen på en högre nivå beskrevs 1634 omtalades fyra hovrätter – i Stockholm, Jönköping, Åbo och Dorpat – i riket. Den sistnämnda hovrätten skipade rätt i det svenska Livland. De tyska provinserna ingick i väldet men aldrig i riket, medan de baltiska erövringarna i statsrättsliga sammanhang skrevs in i riket i betydelsen rättslig gemenskap. I den mån svensk lag och svenskt rättssystem infördes blev ett område således en del av riket och inte bara väldet.⁵¹ Det svenska förvärvet av Skånelandskapen 1658 gjorde för en tid Sverigebegreppet i betydelsen den västra riksdelen instabilt. Så fick en officer på grund av sjukdom 1677 tillåtelse att resa hem till *Sverige* från krigsskådeplatsen Skåne.⁵²

Rang och region

Den svenska konglomeratstatens sammansättning definierades i regentens långa och sinnrikt komponerade titulatur och visualiserades i kartografin. De olika formerna av herravälde fick sin ikonografiska representation i heraldiken.⁵³ Sverige blev på symbolnivån omstöpt till en konglomeratstat för sina undersåtar och gentemot de andra staterna i Europa långt innan statsbildningen blev det som politisk realitet. I Sverige skapades nämligen med början på 1560-talet en uppsättning provinsvapen som kom till flitig användning på mynt, sigill, furstporträtt och baner. Man ägnade sig med framgång åt det som i dag kallas "nation

stendöme. Riket visualiserades som en uppsättning län eller som en fyrväppling. De dåtida kartorna över Sverige ger inget stöd för tanken på ett tudelat rike bestående av huvuddelarna Sverige och Finland.

Varför tonade kartograferna under 1700-talet ned Finlands status som storfurstendöme? Torbjörn Eng har kopplat samman denna iakttagelse med en annan, nämligen att "storfurste till Finland" utelämnades ur den svenska kungens titulatur då den 1720 förkortades. De båda företeelserna kan ha samband med att man efter stormaktsväldets kollaps från svensk sida till skillnad från förr ville betona Sverige som en enhetsstat och inte en konglomeratstat. Men tendensen att osynliggöra storfurstendömet kan också ha bottnat i en uppfattning om att det var utrikespolitiskt diskutabelt att betona Finland som en separat enhet inom riket. Det skulle ha varit alltför tydligt definiera en attraktiv munsbit för den starka grannstaten i öster.

Litteratur: Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 347–423.

Norrland och Finland var två av huvudområdena i en ofta förekommande fyrindelning av riket på 1700-talet. Vägkarta över Finland och Norrland, Stockholm 1743.

GUSTAVUS ADOLPHUS DEI GRATIA Svecorum,
Gothorum, Vandalorumq; Rex, Magnus Dux Finlandiae,
Dux Esthoniae ac Carliæ, Ingriae, Dominus etc.

branding”, d.v.s. stärkandet av landets anseende i världen. Som föreställning lanserades Sverige som ett antal politiska enheter i full paritet med de lapptäcken andra regenter i Europa härskade över. Också Sverige utgjorde en mångfald som inordnats under ett politiskt centrum. Man utgick från de medeltida landskapen som omkodades till hertigdömen och grevskap. I början på 1600-talet hade den rangordning som iakttogs då de avbildades stabiliserat sig. Bland hertigdömena återfinns nästan alltid Norra och Södra Finland samt Karelen, medan Tavastlands ställning var vacklande. Tavastland uppträdde ibland som hertigdöme, ibland som grevskap. Åland, Nyland, Savolax och Österbotten var alltid grevskap.

Det svenska väldet kulminerade på 1650-talet. I Karl X Gustavs likprocession 1660 förekom 56 olika provinsvapen. De tio främsta i rang var Uppland, storfurstendömet Finland, Västergötland, Norra Finland, Småland, Södra Finland, Östergötland, Skåne, Estland och Livland.⁵⁴ Symbolerna för de nyerovrade provinserna fogades in i raden av landskapsvapen mellan de redan existerande utan att den etablerade inbördes ordningen dem emellan rubbades. Man kan förvänta sig att provinserna skulle ha synliggjorts grupperade enligt riksdelen men i det här sammanhanget hade riksdelsstänkandet ingen genomslagskraft.

Sverige presenterades under 1500- och 1600-talet av politiska skäl som mer sammansatt än det egentligen var. Kungen avbildades i Gustav II Adolfs svenska bibel 1618 med landskapsvapnen som ram. Rakt ovanför kungen placerades riksvapnet och bredvid det landskapet Upplands och storfurstendömet Finlands vapen som de främsta i rang.

Den stympade svenska 1700-talsstaten bytte heraldisk dräkt. Provinsvapnen försvann inte ur bruk efter stora nordiska kriget men fick en mer undanskymd roll. Nu betonades riket som enhet i sökandet efter en ny svensk roll och identitet efter den korta epoken som stormakt. På de stormaktstida riksbaner omges riksvapnet av en krans av provinsvapen. På det riksbaner som gjordes för Adolf Fredriks kröning 1751 avbildades endast det svenska riksvapnet med Svea och Göta vapen.⁵⁵ Sista gången provinsvapnen från den östra riksdelen användes för att synliggöra det svenska rikets omfattning och manifesteras kungens storhet måste ha varit i samband med avtäckandet av Gustav III:s staty i Stockholm vid Skeppsbron den 24 januari 1808. Då var platsen prydd med 40 flaggstänger och på dem vajade sidenflaggor med rikets huvudvapen och ”dess alla Landskapers wapen”. De stora festligheterna i huvudstaden med bal, fyrverkerier, illumination och gåvor till de fattiga varade i två dagar.⁵⁶ Vid de stora statliga riterna såsom kungliga begravningar och kröningar bars från och med slutet av 1600-talet de svenska provinsvapnen inte längre i procession utan hängdes på väggarna inne i kyrkorummet. De fanns på plats i S:t Nikolai kyrka i Norrköping när Gustav IV Adolf krönades år 1800.⁵⁷ De finska landskapsvapnen ingick i symbolarsenalen i Borgå domkyrka den 29 mars 1809 då kejsar Alexander I och ständerna i Finland bekräftade varandra som överhet och undersåtar och visar att man bejakade svensk tradition.

När landskapens betydelse minskade som symboler fick länen som från och med det tidiga 1600-talet utgjorde de centrala politiska enheterna på regional nivå

en större betydelse. Länen synliggjordes på kartor över riket och med hjälp av dem definierades riket i statsrättsliga akter på 1700-talet. På den provinsuniform i mörkblått som 1802 infördes i riket för ämbetsmän och ståndspersoner skulle länets vapen finnas avbildat på knapparna.⁵⁸ Med början i 1634 års regeringsform räknades länen upp i rangordning utan hänsyn till vilken riksdel de tillhörde. Enligt RF 1720 var de fem främsta: Uppland, Roslagen eller Stockholms län, Skaraborgs län, Åbo och Björneborgs län och Kronobergs län. Viborgs och Nyslotts

län kom på åttonde plats och Österbotten var det artonde i rang.⁵⁹

Rangordningen fick betydelse i det politiska livet. Riksdagsmännen inom prästeståndet röstade ibland stiftsvis och bönderna länsvis under frihetstiden.⁶⁰ Bönderna undertecknade länsvis och i den ordningsföljd som rangordningen angav riksdagsbesluten och bonderepresentanterna satt länsvis på sina bänkar.⁶¹ När freden 1809 slöts mellan Sverige och Ryssland uppräknades som en entydig definition i fredstraktaten vilka län som Sverige avträdde.⁶²

På motsvarande sätt rangordnades stiftet och städerna. För kyrkans och prästerskapets vidkommande var stiftets rangordning den avgörande. Vid riksdagen 1660 fördes en längre diskussion inom riksråd och prästestånd om vilken rang Lunds stift skulle få, och därmed biskopen i processionen under Karl X Gustavs begravning. Med hänvisning till Lunds stifts ålder och att Skånelandskapen var att uppfatta som återerövrade kom stiftet att placeras in mellan Åbo och Viborgs stift. Skåne nämndes också före Karelen i den kungliga titulaturen. Man kunde inte tänka sig att föra in Lund bland de sju stift som nämndes i den medeltida landslagen, men nog på en plats högre i rang än Viborgs stift som var relativt nytt. Detta stred visserligen mot principen att den som kommit

Åbo och Björneborgs län var till sin rang ett av de fem främsta i riket. Modellritning till en milstolpe i ett brev från landshövdingen Otto Reinhold Yxkull till Kunglig Majestät 1725. På milstolpen syns mot en blå bakgrund Finlands lejon, kungens och landshövdingens monogram samt antalet mil till residensstaden Åbo.

sist in i ett sammanhang stod lägst i rang men ansågs ändå vara en rimlig åtgärd. Man levde i rangens rike, frågan var viktig och prästerskapet i Viborgs stift måste se sig besegrat. Det som drabbat stiftet var ”en stor orimlighet, blygd och nesa” för ett område som så länge hört under Sveriges krona och som alltid visat trohet. Det uppfattades som en stor prestige-förlust och gemene man, hävdade man, skulle dra slutsatsen att Viborgs stift var mindre värt än andra stift.⁶³

När städerna i riket rangordnades kom Stockholm givetvis främst. Efter huvudstaden följde Uppsala, Norrköping och Göteborg. I 1647 års rangordning kom sedan Kalmar, Åbo och Viborg. När städerna i det nyerövrade Skåne år 1664 inordnades i ordningen erövrade Landskrona och Malmö rangplatserna fem och sex. De övriga städerna måste maka på sig. I fortsättningen var Åbo den åttonde av rikets städer.⁶⁴

I Finlands marginaler

Gustaf Fredrik von Rosen blev år 1747 utnämnd till generalguvernör ”öfwer Storfurstendömet Finland med Österbotten och Åland”. Den rätt omständliga definitionen av ämbetsområdet skänkte i just den utformningen ämbetet status, men den speglar också en realitet. Vilket geografiskt område som avsågs då man talade eller skrev om Finland eller storfurstendömet Finland preciseras på det här sättet när exaktheten krävde det. Men varför just Österbotten och Åland?⁶⁵

Landskapet Österbotten var en del av Åbo stift, men regionens prästerskap hade förvärvat sig fördelaktiga privilegier och hade i drygt hundra år från Karl X Gus-

tavs tid företrädesrätt till prästtjänsterna i landskapet. Från år 1623 till grundandet av hovrätten i Vasa år 1776 övervakades rättsvården i landskapet av hovrätten i Åbo. Österbotten var också representerat vid de lantdagarna som förekom i Finland under 1600-talet. I övrigt var de förenande banden med landskapen i söder få. Vattendelaren Suomenselkä i sydost utgjorde en geografisk, historisk och ekonomisk gräns som på kartorna ritades in som en svårforcerad bergsrygg. Enligt en avhandling om lantbruket i Österbotten som lades fram 1751 vid akademien i Åbo hade naturen skapat en ”förtreflig och märckelig Gräntze- och råskilnad” mellan Österbotten och Ryssland och mellan Österbotten och Savolax.⁶⁶

När Gustav II Adolf vistades i den östra riksdelen använde han sig av uttrycken ”här” i Finland och ”där” i Österbotten. Österbotten utelämnades oftare än det inbegreps i det dåtida Finlandsbegreppet. Den upsaliensiska naturvetaren Olof Rudbeck d.y. kallade år 1695 Vasa för Österbottens huvudstad och Åbo för Finlands. Man färdades ”emellan Finland och Österbotten” eller flyttade från Österbotten ”till Finland eller till Sverige”. Då den ryska ockupationsmakten år 1716 utfärdade en proklamation riktades den till alla som bodde i ”furstendömet Finland, och Öster båtenska Provinchien”.

Ett av de snart sagt otaliga betänkanterna från 1700-talet om hur riksdelen Finlands ekonomi skulle fås på fötter har överskriften ”Kort berättelse om östra Sverige eller Finland med Österbotn jemte några allmänna medel till hushållningens förbättrande därsammastädes”.⁶⁷ Enligt en beskrivning av Laihela i Öster-

botten från 1755 gick huvudvägen genom socknen från Vasa ”ned åt Finland”. Under 1700-talet fick emellertid ett Finlandsbegrepp som inbegrep Österbotten en allt större genomslagskraft, men ofta valde man fortsättningsvis att med hjälp av namnkombinationen ”Finland och Österbotten” markera att Österbotten ingick.⁶⁸

Öster- och Västerbotten lydde under 1600-talet tidvis under en och samma ståthållare eller landshövding. Som samlade benämning på landet i norr användes under detta sekel ofta *Norlanden* eller *Norland*. Längre registrerades studenterna från Väster- och Österbotten vid Uppsala universitet under den gemensamma beteckningen ”botnienses”.⁶⁹ Pluralformen *Norlanden* var den vanliga. I norr låg en föreställd helhet som bestod av två delar, *Wester Norlanden* och *Öster Norlanden*. När den östra halvan år 1642 för en kort tid delades i två län användes alla väderstreck utom ett för att namnge dem. Det södra länet, också kallat Vasa län, ståtade med det långa men onekligen otypliga namnet *Öster Norlandz Södre Landzhöfdingzdöme*. På 1700-talet var det vanligt att tala om *Öster Norrland* och *Wäster Norrland* (för allt land från Dalälven till Torneå).⁷⁰

Greve Per Brahe utnämndes till och titulerades kort generalguvernör över storfurstendömet Finland, men i hans fullmakt 1637 ingår preciseringen att också ”Åland och begge Carelerna” hörde till hans ämbetsområde i vilket Österbotten då ännu inte ingick. Åland uppfattades inte entydigt som en del av Finland. Det behövde för tydlighetens skull nämnas att det ingick. Sedan medeltiden existerade ett svenskt Karelen. Kexholms län, som införlivats med det svenska väldet i fre-

den i Stolbova 1617, var det andra Karelen som Per Brahe blev generalguvernör över. När han 1648 utnämndes för en ny period var det som generalguvernör över ”Finland samt med Åland och Österbotten”.⁷¹

Åland hörde till Åbo stift och ingick från och med 1630-talet i Åbo och Björneborgs län. Landskapet inkluderades explicit med hjälp av benämningar som ”Åbo län med Åland” eller ”Åbo och Björneborgs län med Åland”. Personer som kom från Egentliga Finland till Åland kallades ofta ”finnar” av ålänningarna oberoende av vilket språk de talade.⁷² Under stora ofreden flydde befolkningen på Åland över till ”svenska sidan”.⁷³ Bankokommissarie Fredrik Silfverstolpe som 1757 reste från Stockholm över Ålands hav fick i Eckerö frågan om han kom ”östan eller västan efter”. Ålänningarna formulerade sig enligt Silfverstolpe oftast just så här och använde varken begreppet Finland eller Sverige. Den åländska självförståelsen placerade in landskapet mellan de båda riksdelarna.⁷⁴ Enligt Tunelds geografi 1741 var Åland en ljuvlig ö i havet mellan Uppland och Finland.⁷⁵ I ett annat samtida geografiskt arbete konstateras om Åland att landskapet låg ”nästan mitt emellan” Sverige och Finland men att det ändå ansågs höra till Finland.⁷⁶

Frågan om till vilken riksdel Åland hade hört före 1809 blev högaktuell när Ålands statstillhörighet 1917–21 stod på spel. Historiker i Finland och Sverige engagerade sig så länge dragkampen om Åland pågick mellan Sverige och Finland i en för skrået mindre hedrande debatt om Ålands historiska ställning. Från finländsk sida hävdades att landskapet kyrkligt, administrativt och rättsligt sedan

gammalt var en del av Finland. Svenska historiker betonade att Åland hade haft en relativt självständig ställning i riket, utgjort en enhet för sig. Ingendera sidan avgick med segern i en verbal kamp med argument ur historien som var meningslös. Den som försökte avgöra ögruppens statstillhörighet med hjälp av bevis hämtade ur det förflutna var ute i ogjort väder helt enkelt därför att frågan aldrig kan avgöras på detta sätt.⁷⁷

Kustbygd och inland

Per Brahe på 1600-talet och Henrik Gabriel Porthan på 1700-talet mötte i likhet med en Johan Ludvig Runeberg på 1800-talet två olika folk i Finland, i kustbygderna ett och i det inre av Finland ett annat. Det ena var i det mesta inte det andra likt. Det fanns, annorlunda sagt, två Finland.⁷⁸

Aristokraten och statsbyggaren Brahe försåg inlandets bebyggare med negativa förtecken medan skalden och romantikern Runeberg i dem fann det äkta och ofördärvade finska folket. Den upplyste Porthan intog i sin uppfattning en position mellan de två. Också han var ursprungligen negativt inställd till dem som bodde inne i landet, men som Allan Tiitta visat förändrades hans inställning på 1790-talet. Inne i landet levde enligt den äldre Porthan allmogen sitt enkla liv under svåra förhållanden men försökte klara sig så gott det gick. Men uppfattningen om två olika folk behöll han.⁷⁹

Den nyttnämnde generalguvernören Per Brahe bekantade sig med sitt förvaltningsområde genom långa resor, den första av dem 1638 i samband med en generalmönstring av krigsfolk. Hans väl-

formulerade reseberättelser vittnar om hans skarpa blick. Den inspekterande generalguvernören övertygades om de stora naturresurserna i Finland och om att riksdelen bar på en utvecklingspotential. Han såg emellertid också problem och till dem hörde folks seder och bruk. Lättja och dryckenskap var alltför vanliga företeelser, och de tilltog för varje dag. Såväl styrande som styrda bar enligt Brahe skulden till missförhållandena som kunde avhjälpas på ett enda sätt, nämligen genom bättre utbildning. Den, och endast den, skulle åstadkomma ett "Gudeligere, skickeligere och bättre leffuerne". Ett universitet i Finland skulle ge landet goda ledare och administratörer samt föredömen för folket.

Intressant nog observerade Brahe en skillnad mellan kustbygd och inland. Lättjan var ojämnt fördelad i Finland. Folket längs kusten var flitigare än de som levde "oppe j landett". Folket i de inre delarna av Finland var egensinnigt, primitivt, olydigt, kverulantiskt, vidskepligt och lättjefullt. Generalguvernörens lista över inlandsbons brister och laster är lång och reservationslös. Man följde sin "egen wrånga willia". Brahe reste genom ett område med en ekonomi som var uppbyggd kring svedjebbruk och hade ingen förståelse för de kulturella konsekvenserna av att man skaffade sig livsuppehälle på ett annorlunda sätt.

De stora skillnaderna mellan en mer utvecklad kustbygd och ett efterblivet inland är viktiga att beakta för envar som vill förstå det liv som levdes i Finland före järnvägens tid. På 1700-talet ansågs landtransport vara tjugo gånger så dyr som sjötransport. Insjösystemen var utmärkta som transportsystem men för-

Hovrättspresident Samuel Åkerhielm (1684–1768) i Åbo noterade att en del av allmogen i Finland talade svenska.

bindelsen ut till havet var problematisk. Särskilt under 1700-talet ägnades det som då kallades "durchfarten" stor uppmärksamhet. Förebilden fanns i Europa där man byggde kanaler. Resultatet blev många men orealistiska planer. I praktiken kunde man inte göra så mycket åt att naturen hade dikterat annorlunda betingelser i inlandet än vid kusten i ett glest befolkat och resursfattigt land. Vintern i norr gjorde en kanal oanvändbar halva året och sommartid hade bönderna fullt upp med att odla jorden. Den tid de kunde ägna åt transporter inföll i huvudsak på vintern. De storstilade kanalprojekten arkiverades i Stockholm men älvarna förbättrades som kommunikationsleder genom forsrensningar. Prosten Jakob

Stenius som en tid ledde arbetena i Österbotten fick i folkmun namnet *Koski-Jaakko*, 'Fors-Jakob'.⁸⁰

Huvuddelen av befolkningen i Finland bodde i kustnära miljöer där ekonomin i jämförelse med förhållandena i inlandet var mer utvecklad och differentierad. De största och viktigaste städerna låg vid kusten. Huvudriktningen för nyheter inom kulturen, såsom redskap, var från kusten inåt landet. Våldsbrotten minskade i Finland under 1600-talet med början i kustbygderna. Vissa fenomen spred sig aldrig längre än till kusten. Häxprocesserna under 1600-talet förblev ett kustbygdsfenomen med en koncentration till Åland och Österbotten.⁸¹

Det sammanbindande och det åtskiljande

Vid riksdagen 1738 diskuterades de språkliga och kulturella kompetenskraven för ämbetsmän i Finland ingående och livligt. Hovrättspresident Samuel Åkerhielm kastade in en brandfackla i den diskussion som ägde rum inom riksdagens stora sekreta utskott. Han hävdade nämligen att den östra riksdelens särrart överdrevs och att det finska språket, som ingenstans var statsbärande, inte var så utbrett i riksdelen som det hävdades. Andelen svenskspråkig allmoge var större i riksdelen än vad som allmänt påstods, hävdade Åkerhielm. Det var kortsynt att från tjänster i Finland utestänga personer som inte hade sitt ursprung i Finland och följaktligen inte kunde finska. Ämbetsmän i direkt kontakt med allmogen måste förvisso lära sig finska, men för övriga ämbetsmän var det inte nödvändigt att kunna finska. Om ämbetena

i Finland förbehölls sökande från riksdelen måste i konsekvensens namn tjänster i den västra riksdelen reserveras för personer födda inom den. Om en sådan princip knäslattes skulle det leda över i skadlig avundsjuke och slå in en kil mellan ”bägge nationerna”, det gemensamma riket till skada.

Åkerhielm framhöll i ett mer teoretiskt resonemang att det var fyra band som höll riket samman, närmare bestämt gemensam religion, gemensam lag, ett gemensamt språk och gemensamma privilegier. Att det fanns två stora folkspråk i riket ansåg han var ett faktum som det inte gick att ändra på. Riket kunde i själva verket undvara detta förenande band om de andra var starka. Tron och lagen fanns där men nu ifrågasattes de gemensamma privilegierna, och två förenande band var kanske ett för lite.⁸² Åkerhielms tankegångar var inte unika. Det är inte svårt att hitta andra exempel på liknande argumentation i politiska sammanhang. Om det brast i överensstämmelsen i religion, lagar, seder och språk ökade risken för att det inom delar av riket uppstod gemenskaper som markerade gränser till de andra undersåtarna. Finnarna borde läras svenska för att bli lika goda svenskar till språket som de var till sinnelaget, skrev Jakob Faggot i en inlägga till riksdagen 1745. Men det var framför allt i speciella situationer när sammanhållningen var eller kunde förväntas bli ifrågasatt som den splittrande potentialen aktualiserades.⁸³

I ett av flera betänkanden som Israel Nesselius, professor i Åbo, skrev under stora nordiska kriget med fienden i farstun lanserade han ett radikalt förslag till försvenskning av Finland. Allmogen

skulle läras tala svenska och koloniserer föras över från den västra riksdelen. Finska språket var ändå så speciellt att allmogen i ett par härad närmast Lappland kunde få behålla sitt språk. Soldater rekryterade i Skåne kunde lämpligen placeras ut som nybyggare för att försvara riket mot ryska anfall medan soldater från Finland omvänt kunde transporteras till Skåne som nyodlare och försvarare av gränsen mot Danmark:

Därigenom hände i framtiden, att Sverige hade en trogen assistance af finnarna emot Danmark, och af skåningarna emot ryssen, som elliest emot juthen intet göra godt.

Nesselius framhöll inledningsvis att samma religion, språk, lag och seder var de starkaste sammanhållande banden i ett samhälle. Han betonade också att det fanns ett ”större förtroende, band och kärlek emellan hela societeten, som talar ett språk”. Bastubadandet – ”de continuerliga baderijer” – i Finland borde avskaffas eftersom man slösade med veden och på grund av att det var en avvikande sedvänja. Folket skulle vänjas vid svenska seder. I ett annat memorial betonade han det säkerhetspolitiskt riskabla i att folket i Finland, som levde åtskilt av havet från ”moderlandet”, talade ett helt annat språk och i så hög grad hade sina egna sedvänjor. Han utbrast i ett: ”Gud gifwe, at de alle länge sedan hade brukat swänskan.”⁸⁴

Erik Tulindberg som år 1748 kom som nytexaminerad lantmätare till Finland och Österbotten insåg i mötet med det finska hur svårt det var att komma till rätta i arbetet om man i likhet med honom inte förstod allmogens språk.

Den östra riksdelen låg för fåfot och "det finska språket och okunnigheten i det svenska" utgjorde ett hinder för utvecklingen. Bristande språkkunskap försvårade kommunikationen mellan överhet och undersåtar och isolerade Finland från omvärlden. Språkförbistringen förhindrade att ett reservationslöst förtroende uppstod mellan "Sveriges östra och västra Inbyggare". Tulindberg rekommenderade som ett botemedel att barnen i finskspråkiga trakter fick sin undervisning i klockarskolan på svenska och att prästerna varje söndag predikade på såväl svenska som finska.⁸⁵ Förslagen var inte särskilt originella, men någon stor kampanj för svenska språket blev aldrig genomförd bland allmogen i 1700-talets Finland. Den finska deputationen vid 1746–47 års riksdag ansåg att en dylik politik var önskvärd, den var ägnad att "befästa förtroendet emellan bägge Folckslagen". De som till äventyrs höll med insåg åtminstone det omöjliga i uppgiften (jfr dock kapitlet "Kyrka och folk").⁸⁶ En försvenskning av allmogen i Finland var aldrig ett seriöst politiskt alternativ.

Efter 1809 överfördes tesen om språkets splittrande potential från finskan till svenskan. Kort efter freden noterades från ryskt håll det svenska språket i Finland, kontakter över Ålands hav och revenschistiska stämningar i Sverige som en säkerhetsrisk. Det ryska sändebudet i Stockholm Jan Peter van Suchtelen ansåg att det skulle vara en fördel om finskan kunde ersätta svenskan i Finland. David Alopaeus delade inte den här uppfattningen. Han ansåg att en förfinskning var lika omöjlig som icke önskvärd. I och med att den svenskspråkiga befolkningen i Nyland var så stor var det inte prak-

tiskt genomförbart och förfinskning skulle ödelägga bildningen i landet.⁸⁷

Under 1700-talet diskuterades olika projekt att befrämja nybyggares överflyttning från den västra till den östra riksdelen. Två flugor kunde kanske slås i en smäll. Man kunde minska på folkmängden i områden, såsom Dalarna, som hade en för stor befolkning i förhållande till näringsutrymmet och befrämja uppodlandet av det glest befolkade Finland.⁸⁸ Ulrik Rudenschöld framhöll 1738 att inflyttande nybyggare skulle befrämja tvåspråkigheten i Finland:

Här utaf wore jämväl i Framtiden den fruckten at förwänta, at de Finska och Svenska, som lefwa under en Öfwerhet och en Lag, och borde hafwa med hwarannan en ständig och nära gemenskap och handel, kunde lära at förstå hwars annars tungomål och sålunda lättare komma med hwarannan till rätta, än nu sker [...].⁸⁹

I sammanhanget gavs för övrigt existensen av en svenskspråkig kustbefolkning i Finland en intressant tolkning. De "än i dag warande Svenska colonier" i Nyland, Egentliga Finlands skärgård och Österbotten bar vittne om den omsorg som kungarna i äldre tid hade visat Finland.⁹⁰

I folktraditionen på svenskt håll i Finland och särskilt i Österbotten är inflyttade dalkarlar ett ofta förekommande tema. Intresse fanns men strömmen av nybyggare från den västra till den östra riksdelen tycks aldrig ha blivit stark.⁹¹ Större betydelse fick de soldater som under 1700-talet fick kommendering till Finland. Genast efter stora ofreden bestod trupperna i Finland av endast 2 000 man. Behövlig förstärkning sändes från den västra riksdelen där regementen upplös-

tes i och med att freden återställts. Det var fråga om sammanlagt inemot 2 300 man och av dem kom de flesta från en ort i den västra riksdelen. Många återvände efter sin tjänstgöring till Sverige, men en del blev kvar för resten av sitt liv i ett Finland där det fanns ett stort kvinnoöverskott.⁹²

Det var vanligt att soldater var gifta och att familjen följde med i tjänsten eller att soldaten gifte sig på tjänstgöringsorten. År 1751 överfördes sammanlagt 8 000 soldater till Finland som befästringsarbetare. En del av dem var värvade, bland dem soldaterna i det värvade Lantingshausenska regementet som blev kvar i Finland till svenska tidens slut. Då regementet kom till Finland hade de flesta av soldaterna i leden sina hemorter inom den västra riksdelen. Med tiden blev inslaget av soldater födda i Finland allt större. Omkring hälften av soldaterna var gifta.⁹³

Inom konglomeratstaten kom tidvis en strävan till homogenisering till uttryck men den bröts mot sociala realiteter såsom en stark och välorganiserad regional elit. Det politiska centrumet integrerade och homogeniserade, ibland med stor, ibland med mer begränsad framgång. Intresset för likriktning växlade och var särskilt starkt närvarande under det karolinska enväldets tid. Man följde ingen stor plan. Konglomeratstaten uppfattades inte av sin samtid som ett övergångsskede eller ett sårbart provisorium. Den övergick, ifall processen av någon anledning var fullständig, i en enhetsstat, inte i en nationalstat. Först efter att befolkningen i de nyerövrade Skånelandskapen i ett krig på 1670-talet gett tydliga bevis på sin illojalitet mot sin nya överhet integrerades områdena fullständigt i det svenska

Den som reste genom Finland påmindes på olika sätt om att landet var en del av Sverige. Gästgiveriskylt från Orimattila med tre kronor.

riket. Enhetsstaten som ideal innebar i främsta rummet en rättslig, administrativ och politisk enhetlighet, och inte som inom nationalstaten en etnisk, kulturell eller språklig. Om ett av de fyra banden religion, lagar, språk och seder saknades ansåg man vanligtvis att denna brist var något man gott kunde leva med. Den kulturella mångfalden accepterades närmast med en axelryckning. Bakom diskussionerna om och förslagen till en försvenskning av allmogen i Finland finns en instrumentell syn på språk. Ett rike där alla talade samma språk skulle ha gjort umgänget mellan undersåtarna i rikets olika delar så mycket smidigare. Det var så här en Ulrik Rudenschöld tänkte. Men tydligen uppfattades bland representanter för

samhällseliten språket ha också en identifikatorisk dimension, det bar på en potential till en kategorisering i ett vi och ett de – vi som talar samma språk och de som talar ett annat. Denna syn på språket firade triumfer på 1800-talet och förekom embryonalt i ett tidigare skede.⁹⁴

Religionen uppfattades som den främsta sammanbindande länken. I regeringsformerna omnämndes enighet i religionen som samhällets grundval. Kungen hade enligt sin regentförsäkran som sin uppgift att försvara den rätta tron. Sverige var en konfessionell stat vars undersåtar ingick i en snävare protestantisk och större kristen gemenskap. Religiöst var det svenska riket och väldet homogent på ett viktigt undantag när, de ortodoxa i Karelen och Ingermanland.⁹⁵

Sverige identifierades med det gamltestamentliga Israel. Invånarna i ”det Svenska Israel” ingick i en tät gemenskap kring tronen och altaret. Gemenskapen som Guds utvalda egendomsfolk omfattade alla oavsett språk eller härkomst. Alla var ”Swea barn”. Vi saknar möjligheter att avgöra hur stor genomslagskraft föreställningen hade på ett folkligt plan, men redan det faktum att den nationella myten förkunnades så energiskt under en lång tid ger en fingervisning om dess stora betydelse. Den götiska myten om en storslagen svensk forntid som kommer att beröras i följande kapitel riktade sig däremot exklusivt till en utländsk publik och elitskiktet inom riket.⁹⁶

Från och med 1770-talet trängdes den äldre uppfattningen om religionen som statens sammanhållande band alltmer undan av en annan men närbesläktad föreställning. I stället för religionen blev nu dygd och sedlighet ett fundament för sta-

ten. Religionen förlorade inte sin betydelse men blev sekundär, i den mån den bidrog till ökad sedlighet var den viktig för staten.⁹⁷

Östersjön band samman det svenska riket och väldet samtidigt som havet skapade skillnad. Finland utgjorde en riksdel som uppträdde som sidoordnad med den västra riksdelen eller i en underordnad position. I samexistens med föreställningen om att riket bestod av två delar förekom olika alternativa uppdelningar som påminner oss om behovet att försöka förstå en dåtid på dess egna premisser. Religionen var ett starkt förenande band i en konfessionell stat. På bägge sidor om Bottniska viken levde man under samma lag och ärade samma konung. I Finland badades bastu med passion, sederna var inte identiska överallt inom riket, men skiljelinjerna gick inte i främsta rummet mellan riksdelar utan mellan regioner med olika villkor för ekonomi och kultur. I den östra riksdelen talade majoriteten av befolkningen dock ett annat språk än den svenska statsmaktens. Språkets roll som kommunikation och identitet är ett problemkomplex som det finns anledning att återkomma till längre fram i denna bok.

Människan betraktar världen utgående från en plats och ingår i regel i ett lokalt eller regionalt sammanhang. Mot slutet av 1500-talet fick ståndstänkandet sitt genombrott i Sverige och delade enligt en funktionell princip upp befolkningen på ett nytt sätt. Ståndstillhörigheten fick stor plats i självbilden och den geografiska hemhörighetens betydelse försvagades.⁹⁸ Det betyder självfallet inte att den regionala tillhörigheten förlorade allt av sin identifikatoriska kraft.

Finland enligt de lärda

Den lärda världen var internationell och till en adelsynglings obligatorier hörde att besöka olika lärosäten i en lång europeisk bildningsresa som kallades peregrination. Men världen var en farlig plats, särskilt sedan Europa på 1500-talet uppdelats i en katolsk och en protestantisk sfär. Kunskap förmedlad inom rikets gränser var religiöst tryggt och politiskt säkert tack vare att den kunde utsättas för såväl kyrklig som statlig kvalitetskontroll. Fram till de första decennierna av 1600-talet fanns det bara ett universitet i Sverige, Uppsala universitet. Under stormaktstiden grundades tre nya universitet: Dorpat 1632, Åbo 1640 och Lund 1666. I det svenska Pommern verkade universitetet i Greifswald, grundat redan på 1400-talet.

Universitetens främsta uppgift var att förmedla pålitlig kunskap, inte att skapa ny. Den beprövade kunskapen fördes vidare från en generation till en annan, men de lärda försökte trots allt också tränga djupare och nå ny insikt. Gruppen lärda var liten men inflytelserik och de bästa hjärnorna engagerades av statsmakten till att försvara och förmera den nationella äran. Staterna mätte sina kraf-

ter inte bara på slagfälten i Europa. Det pågick också en kamp på latin mellan de lärde om det förflutna. Regenterna knöt särskilda rikshistoriografer till hoven, och Sverige följde exemplet. Vad kände de lärda i Europa till om förhållandena inom en av kontinentens periferier och vilken bild gav de lärda inom riket av riksdelen Finlands folk och historia? En så omfattande fråga kan här inte ges ett uttömmande svar, det kan inte bli fråga om mer än en inblick. Bokens tema aktualiserar också frågorna huruvida de lärda överhuvudtaget noterade de svensktalande i Finland och, om de gjorde det, hur de i så fall förklarade att det fanns en svenskspråkig allmogebefolkning inom riksdelen.

Folket – karaktär och ursprung

Samhällseliten och särskilt de lärda upprätthöll en nära relation till antiken och det antika kulturarvet. Den som med framgång genomgick lärdomsskolan var väl förtrogen med grekiska filosofer, imperiebyggande romare och hel- och halvgudar på Olympen. Han hade ett stålblankt citat på latin till hands i varje situation. Historien var i antik tra-

dition en *magister vitae*, en lärare för livet, som tillhandahöll exempel på följderna av att handla klokt eller mindre förståndigt i olika situationer. De lärda visade ett stort intresse för vad de antika auktorerna hade skrivit om förhållandena längst i norr som en viktig källa till kunskap om det egna folkets eller landets historia.

De gamla nordiska sagor som bevarats på Island blev kända i Europa på 1600-talet. De återopades flitigt av historieskrivarna, som naturligtvis inte heller försummade att utnyttja Bibeln som kunskapskälla. Knappast någon var helt främmande inför en Simson i Gamla testamentet, och Potifars hustru var lika bekant som grannfrun. Bibeln angav också länge de ramar utanför vilka en tolkning inte fick hamna, men på 1700-talet började de lärda i Europa frigöra sig från uppfattningen om mänsklighetens gemensamma ursprung i Adam och Noa och hebreiskan som urspråk.¹

Den nationella hedern var särskilt angelägen att försvara för Sverige som med sin nyvunna stormaktsställning på 1600-talet var en något obskyr nykomling på den internationella arenan. De lärda och resten av samhällseliten föreställde sig att folken hade olika egenskaper. De av naturen givna och starkt varierande villkoren för mänskligt liv i norr, söder, öster eller väster formade människorna. Så var t.ex. sydlänningen skarpsinnig, men det brast i hans handlingskraft. Det krigiska och fredliga umgänget mellan olika folk i Europa hade också format stereotypier om fransmännen som ytliga eller italienarna som opålitliga. Det gällde för den intellektuella eliten i Sverige att bemöta utlänningarnas påståenden om

effekterna av den karga naturen och det kalla klimatet i norr. De till synes oförmånliga livsvillkoren danade ingalunda tröga människor som var föga förfina eller mindre lämpade för intellektuella prestationer på hög nivå. Sverige hade förmånen att ligga i en hälsosam luftkrets. Vintern var ”klar, sund och frisk”. Nordanvinden var god, den rensade och friskade upp luften.² De karga yttre villkoren hade danat ett folk som var hårdigt och praktiskt lagt. Man levde enkelt men ändå gott liv i frihet. Gästfriheten lyftes ofta fram som en särskild svensk dygd. Svenskarna var också särskilt tappra krigare.³

Särskilt allvarliga var beskyllningarna att förfäderna skulle ha dyrkat avgudar, en uppfattning som gick att pulverisera med information om att Adam, Noa, David och Paulus alla hade besökt det gamla Sveogothien och redan i historiens gryning spritt kunskap om den rätta läran. Det här var i kort sammanfattning budskapet i teologieprofessorn vid Åbo Akademi Petrus Bångs arbete *Priscorum Sveogothorum ecclesia, seu historia ecclesiastica de Priscis Sveo-Gothicae Terrae Colonis*, som utkom som 21 avhandlingar åren 1672–75.⁴ Minst lika illa, om inte värre, var att den romerske historikern Publius Cornelius Tacitus (f. omkring 55 e.Kr) hade påstått att finnarna inte dyrkade gudar överhuvudtaget.⁵

En av de texter som varje lärd med ett intresse för det förflutna måste förhålla sig till var Tacitus *Germania*. Han beskrev ett folk vid namn *fenni* som primitivt och fattigt, utan vapen, hästar och bostäder. Människorna levde av de växter de samlade och av vad jakt med pil och båge gav, de klädde sig i hudar och sov

på marken under ett tak av kvistar. De ansåg detta begärs- och egendomslösa liv vara lyckligare än att träla på åkern eller kämpa med att bygga hus.

Michael Wexionius beskrivning av rikets olika delar *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum* från mitten av 1600-talet är särskilt intressant i sammanhanget eftersom den fick en för tiden stor spridning, bl.a. som akademisk kursbok. Man refererade ofta till arbetet och framställningen representerar således ett slags normalkunskap i de frågor som tas upp. Michael Wexionius opponerade sig som professor vid den nygrundade akademien i Åbo till alla delar mot Tacitus beskrivning som på det hela taget inte tilltalade bildat folk i 1600-talets Finland. Tacitus hade, menade man, lidit brist på adekvat information och den bild han en gång i tiden hade gett var föråldrad. Nu levde också finnarna civiliserat och inte längre vare sig primitivt eller fattigt.⁶

Samuel Pufendorf var en av 1600-talets stora europeiska intellektuella. Han kom till Sverige som utlänning men lärde sig att se världen med svenska ögon och gav genomgående svenskarna ett gott betyg i sin *Inledning till swänska historien* (1688). Svenskarna närmade sig europeisk nivå i sin kultur. Samma beröm lät han inte komma finnarna till del. De var helt skilda från svenskarna när det gällde språk och seder. De kunde nog arbeta men inte skapa, inte åstadkomma något ifall det krävdes specialkunskaper och stor skicklighet.⁷

Den kände fennofilen Daniel Juslenius (1676–1752), professor i hebreiska och grekiska vid akademien i Åbo, återkom upprepade gånger till den negati-

va bilden av Finland och finnarna i sina skrifter och tal från det tidiga 1700-talet. Hans dissertation *pro exercitio Aboa vetus et nova*, som utkom år 1700, handlade om Åbo som huvudort i Finland och blev ett av de viktigaste tidiga historiska arbetena om Finland. Juslenius ville vederlägga alla de fördomar som fanns bland utlänningarna om finnar och Finland, ett land som de inte hade sett. Deras övermod och avund förledde dem till att tro att det inte fanns bildning utanför deras eget lands gränser. De belackare som ansåg Finland vara isande kallt och mörkt om vintern ville Juslenius bemöta genom att lyfta fram de många fördelar kölden gav. Moder natur hade inte övergivit ”oss här i den kalla Norden” eller ”gett våra förfäder svampar till hjärnor”. Folken i norr saknade inte fallenhet för andlig odling, här levde varken obildade eller obildbara. Så kom skrivkonsten från kimbrenna, och från dem härstammade såväl svenskar som finnar.⁸ Juslenius uppfattade inte Tacitus beskrivning som pålitlig, den byggde kanske på rykten och passade bättre in på lapparna/samerna än på finnarna.⁹ Senare forskning har visat att det var just så. Tacitus avsåg samernas förfäder.¹⁰

Anfall är bästa försvar också i en kamp om föreställningar. Olaus Magnus kom att med sin historia om de nordiska folken, *Historia de gentibus septentrionalibus* (första upplagan 1555), betyda mycket för etablerandet av en positiv bild av landet och folken längst i norr. Bokverket spreds i ett stort antal exemplar under de följande hundra åren och översattes till de stora europeiska folkspråken. Professor P.O. von Törne karakteriserade 1921 mycket träffande innehållet på följande sätt:

Allt det som i främmande ögon kunde förefalla frånstötande, i någon mån barbariskt eller blott torftigt gjordes sålunda av honom till något underbart, fängslande eller rentav hemskt, som genom sin blotta vidunderlighet måste förefalla respektingivande, ja imponerande.¹¹

Finland behandlades av Olaus under en särskild rubrik men som en del av det svenska riket. Finnarna var goda krigare i försvar av sitt område. De använde sig då också av magi och hemlighetsfulla naturkrafter. De var gästfria och levde i inbördes sämja, men om man retade dem för länge bröt ursinnet ut. Finnarna var nämligen så vilda att kungen hade förbjudit dem att i fredstid använda vapen.¹²

Daniel Juslenius läste Tacitus berättelse på ett nytt sätt. Han ansåg att den var ett belägg för finnarnas stora tapperhet. Att finnarna som Tacitus gjort gällande fick leva i fred för andra skulle inte tolkas som att finnarna levde isolerat utan som att grannfolken lärt sig frukta de finska vapnen.¹³ Tapperheten var en av finnarnas många odiskutabla dygder och något som Juslenius i likhet med andra landsmän prisade eller lyfte fram.¹⁴ Andra finska dygder var måttlighet, mildhet, tålmodighet, anspråkslöshet, ärlighet, ordhållighet, lojalitet mot överheten, gästvänlighet och flit. Finnarnas enda svagheter var enligt Juslenius att de beundrade utlandet för mycket, eftersträvade egen fördel i alltför hög grad och hade en svagt utvecklad självkänsla. De mindre fördelaktiga karaktärsdragen är något som Juslenius hade läst om hos Wexionius, som ansåg att den bristande självkänslan också kännetecknade svenskarna.¹⁵

Andreas Bureus framhöll på 1620-talet särdragen i finskan i förhållande till de

andra språken i Skandinavien.¹⁶ Michael Wexionius beskrev i *Epitome* både *sveogoter* och *finnar* som urgamla ursprungsfolk som inte hade blandats upp med andra folk. Inget språk, med undantag av hebreiskan, var äldre än gotiskan, d.v.s. svenskan. Finskan var ett av grundspråken i världen, låt vara att en del ord verkade ha sitt ursprung i grekiskan eller hebreiskan.¹⁷ Wexionius behandlade svear och götar tillsammans eftersom de till språk och seder bildade ett folk, vilket också gällde finnar och ester som kom från Asien och inte var germaner. Finnarnas ursprung gick att leda tillbaka till Noas söner, men det var ovisst till vilken av dem.¹⁸

Den store systematiseraren Carl von Linné delade inte bara in växter och djur i familjer, utan också allt annat inklusive människorna. Han granskade kroppsbyggnad, ögon- och hårfärg och kom till slutsatsen att det fanns fyra folkgrupper inom det svenska rikets gränser, nämligen götar, finnar, lappar och en grupp som han kallade *mixti*. Den sistnämnda gruppen som främst påträffades i städerna var en blandning av svenskar, finnar och folk utifrån. Finnarna skiljde sig från sina grannar genom sitt språk.¹⁹

I Eric Tunelds geografi kunde man läsa om finnarnas ”besynnerliga tungomål”, som var annorlunda än de språk som nordborna talade med undantag för det lapska språket. Dessa båda språk uppvisade likheter med hebreiskan. Småningom blev släktskapen med hebreiskan utelämnad ur geografien som en av vetenskapen övergiven ståndpunkt, och det talas mer allmänt om språkets ”orientaliska art”. Den språkliga släktskapen ansågs tillsammans med en del

andra speciella omständigheter tala för att finnarnas ursprung fanns bland Israels stammar. Så hade ”de gamle Finnar” alldeles som israeliterna till pingssten prytt sina gårdar med lövträd och spetälskan hade varit lika vanlig bland finnar som israeliter. Uppfattningen fick småningom ge vika för en som var mera i harmoni med nya ståndpunkter inom vetenskaperna, nämligen att finnarna hade stamfränder i öster. Det fanns överensstämmelser i språket och de besläktade folken liknade varandra till utseende och i seder.²⁰

Finnarna hade sitt eget språk, sitt speciella ursprung och sin historia som folk. De uppfattades ha kulturella särdrag jämfört med svenskarna.²¹ Vi gör trots allt klokt i att inte överbetona betydelsen av dåtida föreställningar om särart och skillnad. Alla ingick i det ”vi” som formulerades i Bibelns skapelseberättelse. Man tänkte inte så mycket i motsatserna ”vi” och ”de” som i nyanser av samma färg. Alla var barn av Noa och därmed av Adam i den religiösa kultur som alla levde inbäddade i som något naturligt, oreflekterat och knappast alls ifrågasatt. Det man kunde diskutera och försöka leda i bevis inskränkte sig till hur släkträdets såg ut ända ned till Noas sonsöner och söner. Hit men inte längre var det tillåtet att gå eftersom Bibeln satte gränsen.

Det fanns således ingen skillnad i art inom mänskligheten, men nog i grader. Det fanns folk som var bättre och sådana som var sämre. De hårda villkoren för människan i norr fostrade fram goda karaktärer. I den götiska historieskrivningen var det svenskarna som steg fram som de bästa förvaltarna av ett gemen-

samt arv från historiens början. Den ursprungliga friheten hade bevarats av göter och senare svenskar, och Sverige hade aldrig varit ett lydrike. Man hade, alldeles som Bibeln lärde, ett gemensamt ursprung. Alla ingick i ett stort ”vi”, men man hade förvaltats sitt pund olika och differentierats till den brokiga mångfald som präglade samtiden. Alla var av samma familj men vissa i den stora gemenskapen hade varit, var och skulle förbli bättre. På 1700-talet blev det allt svårare att hålla kvar tanken på ett gemensamt ursprung. Den variation som människorna på de nyupptäckta kontinenterna uppvisade i förhållande till européer och varandra underminerade en sådan uppfattning.²²

Finnarna i den långa historien

Mänskligheten hade i en bibeltrogen tolkning sitt gemensamma ursprung i Noa, och det återstod att reda ut hur de olika folken hade uppstått som barn till Noas söner och sonsöner. Tre söner till Noa gick enligt Första Mosebok ut ur arken och befolkade jorden men det fanns också vissa belägg för en fjärde med namnet Thuiskon.²³ Historien handlade i hög grad om olika folk på långa vandringar i ett avlägset förflutet. De uppträdde under skiftande benämningar. Forskarna vävde praktfulla vävar av nästan inget garn, och det är varken görligt eller önskvärt att i detta sammanhang ge en ingående beskrivning av likheter och skillnader dem emellan.

I den storsvenska s.k. götiska historieskrivning som blomstrade under stormaktstiden förlades så mycket som möjligt av mänsklighetens tidiga historia till

området längst i norr, vars forntid var befolkad av exempelvis amazoner. Historieskrivningen hade en internationell publik, men riktade sig också till den inhemska eliten vars stolthet fick näring i

myter. De svenska kungarna kunde sin långa historia och tvekade inte att stiga in i de stora skor som här erbjöds.

En av sönerna till Noa var Jafet, och han hade en son, Magog, som kom att

Erik XIV lät väva en serie på fem tapeter där motivet var olika svenska kungar i ett avlögset förflutet. Två av tapeterna har bevarats till nutid i Kungl. Husgerådskammaren. På en av dem står Noas sonson Magog i beråd att stiga ombord för att från Finland segla västerut till den andra sidan av Östersjön. På en inskriftskartusch berättas hur Noas söner och sonsöner blev upphovet till väldiga folkskaror som spred sig över världen. Magog blev skyternas fader och lade grunden till götarnas rike. Uppfattningen om Finlands centrala roll i det svenska rikets uppkomsthistoria – det götiska folket härstammade från en kung som först regerat i Finland – återfinns i Johannes Magnus historieskrivning.

spela en stor roll i fabricerandet av ett storslaget förflutet. Enligt vad Johannes Magnus kunde berätta i sin *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus* som utkom i flera upplagor med början 1554 var Magog skyternas urfader. Han hade först regerat över Finland för att sedan segla över till Götaland där han blev kung år 88 efter syndafloden. Detta återberättades i många verk under 1600-talet och gav Finland en viktig roll i det allra tidigaste skedet i det svenska rikets långa hävder. Magog hade närmare bestämt först regerat i ”den delen av Skytien, som ligger uti Europa, vilken nu blir kallad Finland”.²⁴

Johannes Magnus historieskrivning var det idémässiga fundamentet till att Gustav Vasas söner på tronen fick de höga ordningsnumren Erik XIV, Johan III och Karl IX, ett arv som ju ännu i dag förs vidare av det svenska kungahuset med en Carl XVI Gustaf som svensk kung i tiden. Erik XIV lät väva fem tapeter över svenska sagokungar. Två är bevarade, och på den ena avbildas Magog som står i beråd att stiga ombord på den farkost som skall ta honom från Finland över Östersjön västerut. I en text på latin berättas hur Noa, som var herre och kung över hela världen, kunde följa med hur hans tre söner förökade sig till väldiga skaror av människor ”långt in i den yttersta Norden”. Dessa tog han så med sig på vandring. Människorna delades i lika många folk som han hade söner, och sonsonen Magog, son till Jafet, blev stamfader till och härskare över skyterna. Det var han som kom att lägga grundvalarna till göternas rike ”[d]är varest breder sig vitt Finlands och göternas mark”. Den som tycker att tapetens Magog har lånat

drag av Gustav Vasa tar inte miste. Det var just så som det uppenbarligen var tänkt att man skulle associera. De båda dynastigrundarna liknade varandra till det yttre och därmed också till de inre kvaliteterna.²⁵

Daniel Juslenius lärdomsprov *Aboa vetus et nova* illustrerar på ett utmärkt sätt hur en hembygdskänsla som famnade en hel riksdel kunde underbyggas med hjälp av det som stod att läsa i de lärda verk om rikets hävder i vid mening som hade publicerats under 1500-talet och 1600-talet eller som berättades i Bibeln och gamla handskrifter. Juslenius valde att återge Johannes Magnus uppfattning om Magog. Han och hans folk hade vandrat in i Sverige via Finland. Magog var således Finlands första kung och finnarnas urfader.²⁶

Som politisk fånge på Kajaneborg hade Johannes Messenius i början av 1600-talet skrivit det som kan betraktas som hans viktigaste verk, nämligen *Scondia illustrata*. Han hade informerat sig om den äldsta historien bl.a. genom att läsa isländska sagor. Arbetet trycktes först i början av 1700-talet och kom genom att läsas och återopas att ge upphov till uppfattningen att Nordens första invånare var förfäder till finnarna och inte, som man tänkt sig under stormaktstiden, goter/götar eller svenskar. I början av 1700-talet stod detta att läsa i en artikel skriven av den tyske filosofen Gottfried Wilhelm von Leibniz.

Uppfattningen togfördes med stor tydlighet av Sven Lagerbring i hans *Svea rikets historia* år 1769. Han ville rensa friskt bland de gamla myterna, bland dem Johannes Magnus försök att skriva in Magog i Sveriges historia. Men det hade funnits

en kung Fornjoter i norr som regerat över *Jotaland* eller Finland. Från detta kunde man sluta sig till att finnar eller joter var ett slags folk och att de första människorna i *Skandien* hade varit av samma stam. Det var befogat att tro att Sveriges äldsta bebyggare hade varit jotar eller finnar. Finnarnas ursprung var enligt Lagerbring höljt i dunkel, måhända gick det tillbaka till de nio eller tio stammar israeliter som förts bort av den assyriska konungen Salamaneser. Finland hade aldrig hyst något annat folk än finnarna, men det folk som var upphovet till Skandinaviens nuvarande invånare var ”en svärm av vandrande” skyter som i ett senare skede av historien och under ledning av sin kung Oden vandrat in från söder. Oden hade valt att slå sig ned i Sigtuna.²⁷

Ett av fem riken

”En gång i tiden bestod Sverige av fem stora och mäktiga riken, Norge och Danmark oräknade”, skrev drottning Kristina i sin historia.²⁸ Kungarna var viktiga aktörer i historien, men begreppet ”kung” gavs olika betydelse under olika tidsepoker. Det fanns mäktiga kungar, lyd- och småkungar. Enligt krönikören Ericus Olai, verksam på 1400-talet, bestod det svenska väldet av fem huvuddelar. Finland, Helsingland, Sverige, Götariket och Värmland var riken som vart och ett hade styrts av sina egna ”mäktiga” kungar. Riket Sverige var det förnämsta i hela ”det götiska landet”, det låg centralt i väldet, beläget som en sol mitt bland planeterna. Det götiska riket var det äldsta.²⁹ De

Namnet Finland tolkat av de lärda

Vad betydde namnet Finland? Förslagen var många bland de lärda för tre eller fyra seklers sedan. Det *Vinland* som det berättades om i gammal tid ansågs av en del syfta på Finland, och finnarna kunde som folk på ett rimligt sätt knytas till såväl vander som vandaler.

Enligt en spridd uppfattning lät sig namnet Finland härledas från adjektivet *fin* och betydde således ett fint eller vackert land. Tolkningen förekommer också i litteratur som trycktes i andra länder än Sverige på 1500-talet. Den möter i såväl Jakob Zieglers geografi över Norden 1532 som Sebastian Münsters stora kosmografi från 1544, som fram till 1650 utkom i 45 upplagor på sex språk. Münster framhöll hur Finland jämfört med Sverige var vackrare och bördigare. Eftersom landet var så slätt och inte bergigt som Sverige fick man större skördar. Andra författare noterade också bergen i Finland och framhöll deras rikedom på malmer.

Ängarna var frodiga, vattnen rika på fisk och skogarna fulla av villebråd.

Detta var något som den kunglige sekreteraren och kartografen Andreas Bureus inte förmådde instämma i. Hans karta över Norden från år 1626 innehåller också en text som beskriver geografi och samhälle. Visst var Finland bördigt med gott om spannmål, boskap, dragdjur och fisk, men inte i kontrast till Sverige. Han framhåller hur den som vill härleda namnet Finland ur adjektivet *fin* inte kan ha besökt vare sig Sverige eller Finland. Finnarna själva kallade sitt land *Somi*, berättar Bureus. Namnet gick att spåra tillbaka till finskans ord för fiskfjäll (*suomu*), som man såg överallt p.g.a. att man fiskade så mycket. Ordet *suomaa*, som betyder kärmark, gav utgångspunkt till en alternativ tolkning av *Somi*.

Bureus tolkningar fick stor genomslagskraft. Men han framhöll också att på den tiden när finnarna hade sina egna kungar hade de angripit svenskarna så ofta

förr så mäktiga och namnkunniga rikena Finland, Helsingland och Värmland fanns inte längre som självständiga enheter och Johannes Messenius såg här ett av många bevis på hur inget var beständigt i denna världen.³⁰

Wexionius delade upp det svenska riket i sin framställning (*Epitome*) i fem gamla kungadömen: *Svecia*, *Gothia*, *Vermia*, *Helsingia* och *Finlandia*.³¹ I en avhandling framlagd i Åbo 1645 med Wexionius som preses framhålls det hur rikets uppdelning i provinser varierade från en tid till annan, men att uppdelningen i fem var den vanligaste. Svear, götar och finnar hade haft sina egna områden och konungar.³²

Uppfattningen att Finland en gång hade varit ett särskilt kungadöme om-

fattades allmänt i olika lärda arbeten och var ägnat att skänka området status inom det svenska riket. På Olaus Magnus *Carta Marina* (1539) omnämns *Finland* eller *Finningia* som "olim regnum", d.v.s som ett gammalt kungadöme. Uppfattningen vann också spridning på kontinenten.³³ Det forna Finland hade enligt Johannes Messenius sträckt sig ända från Torneå i norr till Sachsens gränser i söder.³⁴ Wexionius fann i språket spår av ett fornfinskt förvaltningssystem utgående från ord som *ruhtinas* eller *päämies*. Finland hade haft egna kungar, ovist hur många, som till en del var kända till namnet.³⁵

När det gällde att närmare redovisa en kungalängd gavs olika bud av tidens lärde. Johannes Messenius kände till fler

att dessa börjat kalla finnarnas territorium *Fiendeland*. I förkortad form hade namnet sedan blivit Finland.

Michael Wexionius gav i *Epitome Descriptione Sueciae, Gothiae, fenningiae etc* (1650) Bureus tolkningar spridning. Men enligt Wexionius var det också tänkbart att det svenska namnet hade sitt ursprung i verbet "finna" eftersom området hade legat så avlägset. I ett annat sammanhang ställde han sig bakom uppfattningen att namnet inte skulle förbindas med ordet *fiende* utan med *fin*.

Ingen av dessa tolkningar är rimliga enligt modern språkforskning. Men såväl namnet *Finland* som *Suomi* har endast mycket motspänstigt avslöjat en del av sin hemlighet. I den etymologiska ordboken *Suomen sanojen alkuperä* från år 2000 betonas svårigheterna och slutsatsen om de olika alternativ som diskuteras i modern forskning är att inget av dem kan betraktas som en helt säker tolkning, medan å andra sidan inte heller något av dem definitivt

kan uteslutas. *Suomi* speglar en lång och komplicerad process med ordlån mellan olika språk och kan knytas till ett ord som har med "land" att göra. Namnet med sina tidigare varianter användes med syftning på ett område som i dag utgör sydvästra Finland. *Finne* i *Finland* förefaller gå tillbaka på ett ord som betecknar rörlighet, vilket passar väl ihop med uppfattningen att det ursprungligen användes med syftning på den samiska urbefolkningen.

Källor och litteratur: Anders Bure, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*, s. 61, 84–85; Riho Grünthal, *Liivistä liiviin*; Erkki Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aihana*, s. 79, 99, 113, 116–118, 130, 153–154; "Utdrag ur Sebastian Münsters *Cosmographia*", s. 1; Allan Tiitta, *Harmaakiven maa*, s. 25; *Suomen sanojen alkuperä* 3, s. 215–216; P.O. von Törne, "Finland inför västerländsk opinion under 1500-talet", s. 68.

Historieskrivaren Johannes Messenius, vars främsta verk är *Scandia illustrata* (Det förhärligade Skandinavien), hamnade i onåd i början av 1600-talet och satt i två decennier som politisk fånge på Kajaneborg. Porträttet av Cornelius Arendtz visar Messenius år 1611 trettio år gammal.

än tio kungar över Finland.³⁶ I *Chronicon Finlandiae* av en okänd författare från mitten av 1600-talet (publicerad 1728) redovisas 15 finska fornkungar med Rosiofi, nämnd av såväl Saxo som Johannes Magnus, som den första och Dumber som den sista. Krönikören framhöll hur ett så gammalt folk som det finska självfallet måste ha haft många kungar men

att han inte lyckats hitta fler än de femton. En del av de gamla finska kungarna möter vi också i Daniel Juslenius *Aboa vetus et nova*. I ett resonemang med en oantastlig inre logik kommer Juslenius fram till att de bodde i Åbo. Finland styrdes i gammal tid av kungar och i landet fanns då bara en stad, nämligen Åbo. Alltså bodde kungarna i Åbo.³⁷

Finland som ett gammalt kungadöme var enligt de lärda inget unikt inom det dåtida svenska rikets gränser. I en akademisk avhandling om Österbotten framlagd i Uppsala 1734 omnämndes hur Väster- och Österbotten fordomdags hade bildat ett rike. Österbotten hade en tid också utgjort ett separat rike, om vilket ”de kajaners konung” i Karl XI:s titulatur bar vittnesbörd.³⁸

Under 1700-talet blev den nyare historien från och med att Finland blev svenskt föremål för större uppmärksamhet. Här kunde vetandet ges en stadigare empirisk grund och en mer källkritisk forskning tog form. I den gavs finnarna en helt annan och mer anspråkslös roll i

Nordens historia och forskningsresultaten pekar i mycket framåt mot uppfattningar som är gällande bland forskarna i dag. Men ännu på 1760-talet kunde man vid akademien i Åbo förfäktat ståndpunkten att finnarnas rötter gick att leda tillbaka till Israels stammar.³⁹ Finnarna var ett särskilt folk med sin egen väg genom historien, men det fanns ändå rum också

för uppfattningen att finnarna hade del i de forntida stordåd som allmänt förknippades med götar och svear. De skrevs med andra ord in i en kärnsvensk historia.⁴⁰

Historieprofessorn Algot Scarin (1684–1771) vid akademien i Åbo kom från den västra riksdelen men identifierade sig med Finland som var ”vårt nuvarande namn”. Han betonade hur den finska historien skiljde sig från andra folks i Norden. Fornminnena, snarast bristen på dem i Finland jämfört med Sverige, var ett av flera tecken som tydde på detta. Hur detta tomrum skulle tolkas var en frågeställning som engagerade de lärda vid akademien i Åbo på 1700-talet.⁴¹ Vid mitten av seklet skrev riksrådet Gustaf Bonde om problematiken och framhöll hur annorlunda förhållandena var ”där” i Finland jämfört med ”här” i Sverige:

Sådana Minningsmärken, som i andra Länder tilkänna gifva deras fordna Åboars bruk och dater, äro i Finland aldeles obekanta. Af Grafhögar och Ättebackar, som här i Sverige och annorstädes finnas i sådan ymnighet, är der ganska få lemningar: fast mindre synes der några Rune- eller andra skrifter, några upresta släta eller påskrefna stenar.⁴²

Mot slutet av seklet insåg man att minnena från forntiden inte lyste med sin frånvoro i den östra riksdelen, men att de såg annorlunda ut än de svenska. Det starka antikvariska intresset under stormaktstiden hade varit ensidigt fokuserat på det (kärn)svenska och i de kartläggningar av fornminnen i riket som gjordes hade man frågat efter lämningar som runstenar och jättehögar som inte förekom i den östra riksdelen. Föga förvånande fick man inte in särskilt många svar på förfrågningar

från Finland. Också från de norrländska socknarna förblev rapporterna sällsynta.⁴³

Scarin ställde sig skeptisk till en lång finsk historia som knöt an till det bibliska eller fornnordiska. I ett skede då Sverige redan hade en ”ordentlig överhet” levde man ännu som enkla nomader i Finland som hade fått sitt namn *Österland* eller *Finland* i och med att det på Erik den heliges tid kommit under svenskt ”överbälder”. Scarin var på det hela taget inte redo att knyta det som skribenter under antiken hävdade eller gamla nordiska sagor berättade om *Finland* och *finnar* till det Finland och de finnar som man kände i hans samtid. Den uppfattningen kom att delas av andra under 1700-talet vid akademien i Åbo.⁴⁴

Nu började de lärda ifrågasätta att Finland varit ett kungadöme. Inte heller professor Porthan omfattade tanken. Ännu i den upplaga av Eric Tunelds geografi som utkom på 1770-talet redogjorde texten för att Finland, i likhet med andra svenska landskap, hade haft sina egna kungar. Det gamla *Mannaheim* hade bestått av fem riken. Något osäkrare var huruvida finnarna hade haft en egen lag, men det var inte uteslutet.⁴⁵ I sina anmärkningar till Tunelds geografi sade Porthan på den här punkten ifråna med stor bestämdhet:

At vårt Finland fordom haft egna Konungar och egen Lag, är en gissning, utan bewis, och jämväl utan sannolikhet; troligast är, at inwånarna lefde endast i Husfaderns-ståndet, intill dess landet kom under Sweriges krona.⁴⁶

Det var enligt Porthan om lapparna som de gamla sagorna handlade, och släktskapen mellan lappar och finnar var avlägg-

sen. Han höll före att finnarna hade invandrat till Finland från öster i ett sent skede. De hade inte alls spelat den framträdande roll i Nordens historia som man tidigare hade velat tillskriva dem. Vid den tidpunkten när finnarna kom under svenskt välde hade deras samhällsorganisation varit på en mycket elementär nivå.⁴⁷

Hur Finland blev svenskt

Reformatorn Olaus Petri skrev i *En Svensk Kröneka* på 1500-talet om hur Erik den helige beslöt att sprida kristendomen ”in i Finland”. Han drog till Finland med krigsfolk i stort antal. Ett slag utkämpades med svensk seger varefter Erik tog finnarna ”till nåde och vänskap” och lät predika Guds ord för dem. Tavasterna ställde alltid till stor skada för de kristna. Därför kom Birger jarl med en stor skara krigsfolk över till Finland och utkämpade en strid med tavasterna som dessa förlorade. Han förföljde de flyende tavasterna, dem som lät omvända sig behandlade han mildt men med hårdhet sådana som inte gjorde det. Birger jarl handlade som det anstod en kristen furste då han skaffade goda predikanter ”till det folk som han med svärd underkuvat”. Men tavasterna var ett hårdnackat folk, varför Birger jarl lät bygga en borg i Tavastland. Olaus Petris beskrivning av det tredje korståget följer samma schema. Karelarna lät inte folket i Tavastland och i Finland vara i fred och fick finna sig i att bli ”underkuvade och övervunna av de svenska”.⁴⁸

Det är samma historia om tre krigståg och en erövring i tre etapper som återges med vissa mindre variationer i

1500-, 1600- och 1700-talets historieverk och som blev sannare för varje gång den upprepades.⁴⁹ Finnarna var goda krigare, och man angrep med förödande konsekvenser sina grannar i väster. Både Sigtuna och Stockholm grundlades som försvar mot finnar och andra folk i öster som anföll svenskarna. Sven Lagerbring som var en av 1700-talets mest inflytelserika historiker i Sverige framhöll att det fanns ett parallellfall i Smålands historia. Den norske kungen Sigurd Jorsalafare hade i det tidiga 1100-talet genomfört ett krigståg för att omvända de hedniska smålänningarna.⁵⁰

Olof Dalin publicerade mellan åren 1747 och 1762 i fyra delar sitt stora arbete *Swea rikets historia* som uppskattades framför allt av en framväxande svensk medelklass.⁵¹ I del två beskrivs Erik den heliges tåg 1157 till (Egentliga) Finland som på den tiden hade ”undrandragit sig all främmande lydnad”. Och om kristendomen hade finnarna ”ringa eller allsintet begrepp” utan levde i en ”blind hedenedom”. De bedrev i likhet med de hedniska esterna sjöröveri och skapade därmed oro vid de svenska kusterna, vilket Erik inte kunde fördrå:

Innan *Erik* reste ifrån Sverige, hade han skickat bud til Finnarne och sagt dem upriktigt til, at han ärnade hemsöka dem med krig, om de ej godvilligt gifuvo sig under hans wälde och antogo Christna Läran; men sådant hade de med högmod afslagit: Han landsteg derföre med så mycket större skiäl, der nu är *Åbo* och der han sedan anlade et slott, at hålla detta otama folk i tygelen: Finnarne samlade sig til en stor myckenhet, at försvara sine Gudar och gamla sielfsväld; men ledo et ansenligt nederlag, så at de nödgades emottaga Segervinnarens Lagar och anropa hans mildhet.⁵²

Dalin gav uttryck för den rätt allmänna uppfattningen att det funnits tider långt tillbaka i det förflutna då Finland hade varit under svenskt välde, varför han sammanfattade den politiska situationen efter Eriks tåg så här: ”Således war nu Finland, i synnerhet ut med siökan- ten, åter brakt under Sveriges lyd- nad.”⁵³ Också Sven Lagerbring uppfattade både första och tredje korstågets svenska landvinningar i öster som en återanslutning. ”At denna Landsändan uti hedniska åldern ofta erkänt Sweriges öfwervälde, är ingen twifwel”, skrev han om Karelen. Men detta hade enligt den upplyste historikern lika lite som omvändandet av hedningar gett svenskarna någon hållbar grund att gripa till vapen. Det som fått den i dåtiden sällsynt förnuftige Torgils Knutsson att dra ut i krig var att karelarna hade angripit svenska positioner i Finland. Däremot var Lagerbring inte helt övertygad om att Erik den helige hade haft lika rent mjöl i sin påse. Finnarnas härjningar hade måhända när allt kom omkring inte varit något tungt vägande motiv när han i mitten på 1100-talet hade bestämt sig för ett korståg österut.⁵⁴

Skånelandskapen som på 1600-talet införlivades med det svenska riket uppfattades vara av danskarna återerövrat gammalt svenskt område,⁵⁵ men återerövringen ansågs inte som process stå för någonting unikt i Sveriges historia. Det som hade kunnat åstadkommas i öster på 1100- och 1200-talen måste vänta till 1600-talet i söder. Möjligen kan vi se en betydelsebärande skillnad i nyans mellan en återanslutning av ett område i öster som vid tiden för den militära aktionen inte stått under någon som helst överhöghet och en återerövring i

Olof Dalin publicerade vid mitten av 1700-talet en uppskattad skildring av det svenska rikets historia i fyra band. På titelsidan tronar moder Svea och ovanom henne strålar Nordstjärnan.

söder av ett område integrerat i en annan fullgången statsbildning. Återanslutnings- eller återerövringsretoriken var i vartdera fallet ägnad att ge en annektering legitimitet. Svenskarna hade tagit för sig, men bara av vad som utgående från förhållanden i historien rätteligen hörde till dem. Skånelandskapen ansågs ändå vara mer kvalificerat svenska än Finland, som till skillnad från Skånelandskapen på 1700-talet inte inbegreps i det historiska svenska riket.⁵⁶ *Gamla Sverige* hade enligt Olof Dalin bestått av fyra riken, nämligen *Sveariket*, *Götariket* – med bl.a. Bohuslän, Halland, Skåne och

Blekinge – *Hälsingland* och *Värmland*.⁵⁷ Sven Lagerbring räknade inte med Finland bland de länder som ”oförnekligen hört till Sverige i dessa urgamla tider”. *Svea välde* hade i äldre tid varit uppdelat i Göta och Svea riken.⁵⁸

Historikern Lagerbring uttalade sin av upplysthet dikterade dom över tidigare epokers aktörer. Han ansåg att varken återerövring eller frälsandet av hedningarnas själar var skäl nog för någon att gripa till vapen. Men i regel uppfattades den svenska expansionen österut inte som någonting politiskt eller moraliskt svårhanterligt, snarare tvärtom. Finland som en del av Sverige var också enligt Tunelds geografi resultatet av tre krigståg. Erik den helige ”förknippade” Finland och Nyland med det svenska riket. Österbotten och Tavastland blev 1249 ”under Sweriges Krona lagde”. Savolax och Karelen blev år 1293 ”bragt under Sweriges lydning”. Men redan tidigare hade Finland periodvis lytt under ”Svithiods Konungavälde” eller ingått i en kortlivad riksbildning som omfattade en ännu större del av Norden.⁵⁹

De hedniska finnarna hade genom de svenska korstågen blivit inlemmade i kristenheten. Detta uppfattades som mycket viktigt och värdefullt.⁶⁰ Historikern Mirkka Lappalainen framhåller hur väl uppfattningen om att Finland hade erövrats passade in i den svenska stormaktstidens mentala universum. Det genererade ära för svenskarna att i historien ha varit ett erövrarfolk. Ju mer självständiga och starka finnarna hade varit, desto ärofullare var erövringen.⁶¹

Den svenske Laurentius Paulinus Gothus framhöll 1636 i sin *Historia Arctoe Libri* att finnarna sedan länge var kristna

och hade ingått ett förbund med svenskarna under en gemensam kung. Men fram till kristnandet hade finnarna utkämpat ständiga krig med svenskarna.⁶² Också Michael Wexionius hade en positiv syn på den svenska expansionen österut. Största delen av finnarna hade funnit skydd ”under svearnas sköld”. Det gav dem säkerhet och välstånd och en existens som inte var ”annorlunda än under en inhemsk naturlig konung”. Han visste, skriver han, inte vad han borde prisas mest, den kloka och lyckliga svenska styrelsen eller finnarnas trohet. I det stormaktstida riket där Wexionius levde och verkade behandlades finnarna enligt honom som bröder varför storfurstendömet villkor och läge var lyckligare än någonsin.⁶³

I ett lovtal till Karl X Gustav år 1657 framhöll Bartholdus Lacmannus, lektor i retorik vid gymnasiet i Viborg, hur befolkningen i hertigdömet Karelen och andra närliggande landskap, som han kallar ”vi”, inte hade förenats med Sveriges rike som trälarna utan som ”medlemmar”. Han kallade resultatet ett ”förbund”. Två subjekt hade gått samman i ett större, men samtidigt framhöll Lacmannus behovet av att det ömsesidiga förtroendet och kärleken tilltog mellan de två eftersom detta skulle gynna det gemensamma fäderneslandets säkerhet och hela statens välfärd. Man kan av hans apologetiska attityd sluta sig till att alla längst i öster i det svenska riket inte tänkte som han, åtminstone inte just då. Man hade mycket färsk erfarenheter av fientliga ryska trupper som trängt in i ett Finland som var nästan tömt på soldater.⁶⁴

Det var en lycka för alla i Finland att höra till det svenska riket. En från den

na ståndpunkt helt avvikande uppfattning var om inte otänkbar så åtminstone fullständigt omöjlig att torgföra i skrift. I sin *Aboa vetus et nova* önskade fennofilen Daniel Juslenius att ”vi”, d.v.s. finnarna, med glatt sinne skulle komma ihåg Erik den heliges seger som inneburit att finnarna blivit delaktiga av den sanna tron och kommit ut ur det helvetesmörker i vilket de hade levt. Men ett visst utrymme för tolkningar fanns det t.o.m. under det karolinska enväldets låga intellektuella tak. Som process var nämligen den svenska erövringen enligt Juslenius en brutal historia, låt vara med ett lyckligt slut. Svenskarerna hatade vid tiden för erövringen av naturliga skäl finnarna som ju varit deras fiender. Det här framgår av den underordnade ställning, nästan slave-ri som de till en början tvingat in finnarna i. Allt hade gått till som när danskarna underkuvade norrmanerna. När svenskarerna sedan hade blivit övertygade om finnarnas trohet hade de tagit dem till sina bundsförvanter. Men innan dess hade de för att hämnas sina tidigare nederlag förintat också de sista resterna av den gamla skriftliga kulturen i Finland.⁶⁵

Garantier för den svenska överhöghe- tens fortbestånd i Finland skapades varje gång genom uppförandet av en fästning, Åbo, Tavastehus och Viborg. Mässor och dop räckte inte till för att hålla ”dessa wilda folk [...] i tygeln”.⁶⁶ I sin avhandling

Birger jarl företog på 1230-talet ett krigståg till Finland, känt i historien som det andra korståget. Här avbildas han på en målning från 1500-talet som botgörare med en knutpiska och ett risknippe i händerna. Enligt texten längst ner på bilden står han vid Tavastehus slott ”sedan han driwit Finnar och tawastaner, till den Christeliga tron, och där- efter lode Grundten till Stockholmen”.

om Åbo slott från år 1764 framhöll slottspastor Eric Lennqvist att alla var ense om att borgen hade börjat uppföras i samband med att Erik den helige i mitten på 1100-talet ”underkuvade Finland”. Alla ”inkräktare” säkrade sin erövring med en borg, så även Birger jarl när han ”tvingade under sig” Tavastland och Österbot-

ten och anlade Tavastehus och Korsholms slott, eller Torgils Knutsson när han anlade Viborgs slott.⁶⁷

Sedan de väl besegrats var finnarna lojala gentemot sin kung.⁶⁸ Detta var något som Daniel Juslenius starkt betonade när han år 1715 som flykting i eget land höll sin installationsföreläsning i Västerås. Svenskar och finnar hade tappert i historien uthärdat anfall från varandra. Knappast skulle svenskarna i tre etapper ha kunnat erövra Finland utan Guds ofattbart stora nåd. Svenskarna hade varit Guds redskap eftersom finnarna hade levat i hedendom och dyrkat avgudar. Den svenska erövringen gav enligt Juslenius finnarna möjligheten att leva i fred och lycka under en egen kung. Ingen kom nu, med undantag för ett fåtal eländiga utläningar, utan befolkningens tillåtelse innanför de gränser som naturen hade gett Finland. Finnarna var trogna sin konung, betalade sin skatt och tvekade aldrig att tjäna honom.⁶⁹

Lyckan och harmonin i den finsk-svenska föreningen var den rådande uppfattningen också på 1700-talet. När bankokommissarien Fredrik Silfverstolpe 1757 kom till Åbo fick han veta att staden var en av de äldsta i Finland, grundad samma år som Erik den helige ”ökte sin kronas värde med et så vackert Landskap”. Silfverstolpes reseanteckningar är intressanta som ett tecken på att uppfattningen om Finland som ett erövat område var allmänt omfattad inom eliten och att man uppfattade detta som något positivt för den östra riksdelen och för riket som helhet. Uppfattningen var självfallet den politiskt helt korrekta.⁷⁰

År 1788, mitt under brinnande krig var Henrik Gabriel Porthan, professor

i vältalighet vid akademien i Åbo över i Stockholm och höll sitt inträdestal i Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien. Han valde att tala över ämnet ”Finska Folkets läge och tillstånd vid den tiden när det först lades under Svenska Kronans vissa och varaktiga välde”.⁷¹ Han inledde med att konstatera vad som var allmänt bekant, d.v.s. att Finland erövrats på 1100- och 1200-talen i tre härståg. Det han kallar ”Finlands fullkomliga undertvingande” tog ungefär ett och ett halvt sekel. En annan sak var att det hade behövts så mycket längre tid till ”dena viktiga erövrings stadgande, vederbörliga inrättande, och någorlunda hyfsning”. Finland blev kristet samtidigt som det blev svenskt, eller som Porthan formulerade sig ”kom under Sveriges lydnad”.

Inget tydde på att Finland skulle ha utgjort ett organiserat kungadöme innan det kom under ”främmande välde”. De äldre svenska krigstågen riktade österut uppfattade Porthan inte som försök till varaktig erövring. De var härjningståg i syfte att försvaga fienden, plundra eller brandskata. Det område som blev svenskt befann sig i ett orört statslöst tillstånd utan någon furste, utan lagar och borgerlig styrelse, och finnarna hade inte heller behärskat dåtida krigskonst. Svenskarnas brutala metoder vid erövringen hade gett upphov till fiendskap mellan dem och de finnar som blivit kvar i hedendomen. Vid tiden för erövringen påminde finnarna om andra halvvida folkslag som bl.a. visade sina kvinnor föga aktning och behandlade dem som en handelsvara. Den svenska erövringen hade sin bakgrund i finnarnas rövarfärder västerut.

Erövringen var ett viktigt steg i finnarnas civilisering ut ur hedendom och bar-

bari. Finnarna hade haft turen att erövrats av svenskar som tog väl hand om det folk de erövrade. Finnarna hade aldrig underkuvats som "slavar" utan behandlats som "medborgare". Svenskarna lät de finnar som var villiga att bli kristna behålla både frihet och egendom samt sitt språk och sina "oskyldiga seder". Detta hade skapat grund för en stark lojalitet. Den finska nationen hade aldrig känt sig frestad att skilja sig från svenskarna: "Ehuru med olika språk, tolka de samma känslor emot Konung och Fädernesland" som svenskarna. Med fullt skäl skrev akademins preses Nils von Rosenstein ett par dagar efter Vitterhetsakademiens sammankomst till Gustav III om hur Porthans tal hade varit "fullkomligt passande till konjunkturena".⁷²

I Porthans framställning finns två centrala subjekt, finnar och svenskar. Riket var i krig och det skulle ha varit ett särskilt illa valt tillfälle att ens antyda att den svenska erövringen av Finland inte var en odelad välsignelse eller att finnarna inte varit eller skulle fortsätta att vara lojala. I sitt tacktal framhöll akademins sekreterare hur det finska folket hade införlivats och "sammansmält" med det svenska. Porthans tal hade behandlat en tid "då Sverige och Finland icke voro ett och samma Land, icke hyste ett och samma folk". Den historia Porthan hade redogjort för visade hur det inte hade varit svårt utan gemensamma lagar, rättigheter och skyldigheter som hade åstadkommit föreningen. Nu försvarade därför svear, götar och finnar en gemensam gräns i det pågående kriget.

Johannes Messenius får som en röst ur det tidiga 1600-talet avrunda framställningen så här långt. Han skaldade på föl-

jande sätt i sin rimkrönika: "Huru Finlandh till Swerge kom, / Hafuer tu wiss nu kunskap om, / Och blifua tilhopa både / Till domedag, medh Gudz nåde."⁷³ Han fick som bekant inte rätt, rikssprängningen lät vänta på sig men den kom betydligt tidigare än domedagen. Och senare forskning har om inte utmönstrat korstågen ur historien så åtminstone tonat ned det militära våldets roll när det land som senare skulle bli Finland blev en del av ett svenskt rike i vardande.

Det svenska inslaget i den östra riksdelen

Sebastian Münster noterade i sin världsbeskrivning *Cosmographia* från år 1544 ett svenskt inslag i Finland. Det talades två språk i landet, finska och därtill svenska bland kustbefolkningen från Viborg till Borgå eller Sibbo. Han redogjorde också för hur man på en del ställen, såsom i Pyttis och Viborg, talade båda språken.⁷⁴ Det här är veterligen första gången som en internationell läsekrets erbjöds information om de två folkspråken i Finland. Münster lät också trycka bönen "fader vår" som prov på det svenska och det finska språket som enligt honom skiljde sig i grunden från varandra.⁷⁵

I övrigt var det lärda intresset för det svenska inslaget i befolkningen i Finland marginellt. Det var det finska som gjorde Finland intressant. Michael Wexionius var som professor vid akademien i Åbo välinformerad om förhållandena i Finland när han kring mitten av 1600-talet författade sin översikt av det svenska väldet. Om Österbottens befolkning berättar han att den bestod av ättlingar till svenskar och att största delen av österbottning-

Johannes Messenius knöt Pedersöre och Mustasaari sockenkyrkor till den svenska kolonisation som enligt honom ägt rum i Österbotten på initiativ av Birger jarl. Kyrkorna påminde med sina smäckra tornspiror om varandra. Mustasaari kyrka som låg på staden Vasas mark fungerade också som stadskyrka. Den blev ruin i den förödande brand som drabbade Vasa 1852. Då var August Lassell nio år gammal. Femtio år senare ritade han som byggmästare ur minnet bilder av hur staden en gång hade sett ut. Här ses kyrkan och andra byggnader kring torget: klockstapel, rådhuset och trivialskolan.

arna fortsättningsvis talade svenska. På Åland bodde svenskar. Nyland hade tidigare varit bebott av finnar som vikit undan för inflyttande svenskar och hällingar. Nylänningarna var ”lika svenskar och gästvänliga”. De svenskspråkiga i närmiljön Åboland nämnde Wexionius inte i sin framställning.⁷⁶

I den ortsbeskrivande litteraturen som var en blomstrande litterär genre på 1700-talet ingår uppgifter om den svenska befolkningen i Finland. Alla skribenter var inte särskilt väl informerade. Petrus Mathesius framhöll i sin beskrivning av Österbotten från 1734 att endast Malax var helt svenskt. I de övriga kustsocknarna från Karleby i norr till Lappfjärd i söder bodde finnar uppblandade med svenskar. Detta var att överdriva det finska inslaget i

kustsocknarna i södra Österbotten (jfr kapitlet ”Folk och språk”). Överhuvudtaget visade författarna till de ortsbeskrivande dissertationerna ett större intresse för finskt än för svenskt i Finland. I ett riksperspektiv gav det finska riksdelen dess särart. I Henrik Forsius avhandling om stapelstaden Helsingfors (1775) är perspektivet ett annat. Han nämner som så många andra hur namnet Helsinge innehöll information om varifrån nylänningarna – ”våra förfäder” eller ”vårt folk” – härstammade. De inflyttade hade gjort nejden mer befolkad, fört med sig sitt språk och sin bildning.⁷⁷

I Eric Tunelds geografi kan vi följa hur bilden av det svenska befolkningsinslaget preciserades. I den första upplagan 1741 får läsaren i en svepande formulering veta att det ”somligstädes” i Finland

bodde svenskspråkiga som ”i fornda tider” hade flyttat in från Sverige. Då de olika landskapen sedan behandlades var för sig gavs mer exakta uppgifter. Befolkningen på Åland talade svenska. I Österbotten var de inbyggare som bodde vid kusten svenskspråkiga, medan man i resten av landskapet talade finska. Nyland hade ursprungligen haft finsk befolkning men sedermera hade folk från Sverige och Hälsingland flyttat in, vilket hade gett landskapet dess namn.⁷⁸

I den uppdaterade version av den populära geografien som kom ut år 1794 svarade beskrivningen av var i Finland befolkningen talade svenska mot höga krav på exakthet:

Merändels hela Hafskusten ifrån Kymmene til Bierno Å, och sedan ifrån Björneborg til Gamla Carleby bebos af Svenskt Folk; äfven som hela Skärgården, när en liten del däraf, emellan Åbo och Björneborg, samt de få Öar hvilka ligga norr om G. Carleby, undantagas. Men in i Landet träffas ingenstädes Svenska Invånare.⁷⁹

Vid denna tidpunkt bör det inte ha undgått någon som var någorlunda bildad och påläst att det fanns allmoge i Finland som talade svenska. Texten i den Tuneldska geografins sjunde upplaga 1794 återger ordagrant vad Porthan år 1783 hade publicerat i *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* år 1783⁸⁰ som ett förtydligande av framställningen i de äldre versionerna av geografien. Formuleringen att det ”somligstädes” bodde svensk allmoge i Finland var enligt Porthan ”förmycket obestämdt uttryckt”. Porthan kom således att betyda mycket för etablerandet av uppfattningen om Finland som ett tvåspråkigt land.

Också en europeisk läsekrets hade bättre möjligheter än förr att informera sig. År 1779 skrev och sände Porthan en berättelse på tyska om Finland till professor A.L. von Schlözer i Göttingen. Den publicerades av denne som *Neueste Nachrichten über Finnland, dem europäischen Kanada*. Porthan redogör i texten för hur de flesta som bodde i Finland var finnar. Men vid kusten från Kymmene älv till Gamlakarleby bodde det svenskar.⁸¹

Men hur hade svenskarna kommit till Finland? Historieskrivaren Johannes Messenius hade personlig erfarenhet av österbottningar som talade svenska. Han vistades i Vasa år 1616, studerade gamla handlingar och tog del av det som berättades om landskapets historia. Han omtalar en svensk kolonisation som igångsatts av Birger jarl. Med sina krigsmän landsteg jarlen i Österbotten, besegrade det motstånd han mötte där och tågade sedan vidare mot Tavastland:

Swenska bönder sattes nedh thär, / Medh Finskom i hwar annan by / Ännu boo thär Svenska förty; / Musar theras Sokne kyrkia, / Och Perssö, eij sedan dyrkia / The afgudar; och marknat står / Ofta hos kyrkiorna hwart åhr.⁸²

Befolkningen i det södra prosteriet i Österbotten kristnades i samband med Birger jarls krigståg, medan det norra prosteriet enligt Messenius vanns för Kristus långt senare. Denna tolkning fick genomslagskraft bland de lärda. Vi möter den bl.a. i Tunelds geografi som redogjorde för hur Birger jarl då han intog Österbotten genomförde en inflyttning av svenskar som sedan hade bibehållit sin ”ätt” och sitt språk.⁸³

De inflyttande placerades enligt Messenius ut i varannan by i Österbotten. Han ville med detta rimligtvis visa hur nära kolonisationen var knuten till pacifieringen av det nyerövrade området. I och med allt detta blev, framhöll Messenius, österbottningarna också delaktiga av civilisationens frukter. Kyrkor byggdes och marknader började hållas.⁸⁴

Också de svenskspråkiga i Nyland ansågs vara ättlingar till svenskar som flyttat in särskilt från Hälsingland. Helsingfors stads nuvarande vapen är från 1639 och går tillbaka på Nylands landskapsvapen som är fyrtio år äldre. I båda ingår en båt som symbol för de segerrika svenska vapnen och kolonisateurer från Hälsingland.⁸⁵ På motsvarande sätt som i Österbottens historia kopplades inflyttningen till behovet av att befästa den svenska kronans och kristendomens positioner i det nyerövrade området.⁸⁶ I Olof Dalins historia om det svenska folket är den östra riksdelens svenska befolkning nära nog icke existerande. Han nämner i samband med Erik den heliges tåg österut att den svenske kungen hade en stor mängd hälsingar i sin här, vilket levde kvar i namnen Helsingfors, Helsing och Helsingby. Dessa hälsingar hade under krigsfärden gjort sitt namn odödligt i Nyland och Karelen. Om Birger jarls tåg mot tavastrarna får vi veta att han lämnat kvar en del av krigshären i Finland.⁸⁷

Inte heller historikern Sven Lagerbring uppehöll sig vid det svenska befolkningselementets uppkomst i Finland. Detta var ingenting som intresserade vare sig honom eller hans samtid särskilt mycket. Han nämner hur karelarna på 1200-talet visade en ”hiskelig grymhet” mot svenska undersåtar i Finland och att de ofredade

svenska nybyggare. Men det sistnämnda kan lika väl tolkas som syftande på vilka som helst nybyggare som löd under den svenska kronan och behöver inte nödvändigtvis avse svensktalande nybyggare. Det förra alternativet är i själva verket det troligare.⁸⁸

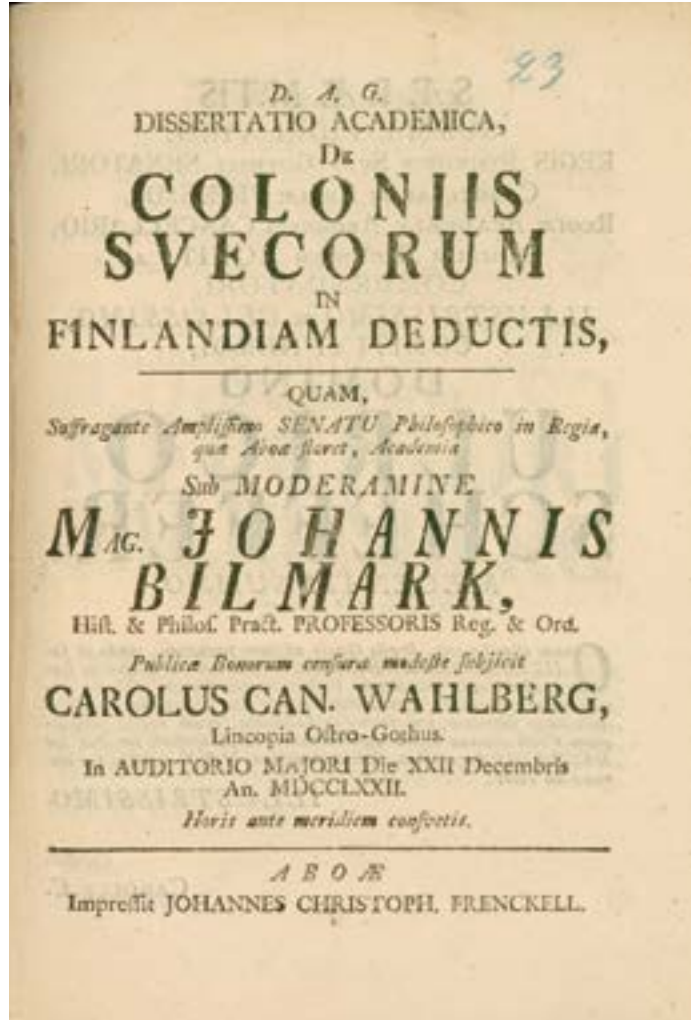
Mathias Hallenius framhöll i sin dissertation om norra Finland, *De Borea Fennia*, år 1732 hur de inflyttande svenskarna hade bortträngt finnarna från en del av deras boplatser men att finnar och svenskar därefter hade levat i fred och sämja.⁸⁹ Slottsprekiant Eric Lennqvist i Åbo skrev 1764 om svenska nybyggare som Erik den helige under sitt krigståg ”menas hafva planterat” i den finska skärgården. Han framför således detta som någonting som inte var helt klarlagt. Anknytningen till korståget och kungen gjorde han däremot mycket tydlig. Nybyggarna var ”hit hemtade” från Sverige av kungen.⁹⁰

Vid akademien i Åbo blev 1772 den svenska kolonisationen i Finland belyst i en akademisk dissertation med historieprofessorn Johan Bilmark som preses och Karl Wahlberg från Linköping som respondent. Den är på 12 sidor och har titeln *De Coloniis Svecorum in Finlandiam deductis* och handlar således om ”de av svenskarna i Finland anlagda kolonierna”.⁹¹ Som nästan alltid i fråga om en dåtida dissertation kan det inte heller i det här fallet avgöras var professors och preses ansvar slutade och respondentens tog vid.

Inledningsvis slås det fast att det i Finland från äldsta tider hade bott svensktalande vid kusterna. Många av dem urskiljde sig alltjämt från den finska befolkningen. De behärskade inte ens sådana uttryck på finska som var nödvändi-

ga i det dagliga livet. Varifrån kom de svenskspråkiga? När, hur och varför hade de kommit till Finland? Det är dessa frågor som står i centrum i avhandlingen. Förhållandena på Åland tas inte upp. Den bild som ges innehåller intressanta nyanser i förhållande till det lilla som vanligtvis skrevs om de svenskspråkiga i Finland. Den källkritiska medvetenheten är hög och den bräckliga grunden för slutsatser betonas.

Tillgängliga källor gav inget exakt besked om hur koloniseringsprocessen hade gått till, men helt i överensstämmelse med den gängse ståndpunkten tillmätte Bilmark och Wahlberg de krigståg som blivit kända som första och andra korståget ("expeditio cruciata") stor betydelse. En viktig drivkraft till svenskarnas krigståg i österled var de fientliga aktiviteter västerut som finnarna tidvis engagerat sig i. De hade i sin tur provocerats av svenska krigståg och passade på att hämnas i ett läge då svenskarna var försvagade av inbördes konflikter. Det var en hämndens dynamik. Redan i samband med äldre krigståg till Finland än korstågen hade svenskarna enligt avhandlingen lämnat kvar soldater. Men de hade varit för få för att det skulle ha uppstått några större och mer varaktiga svenska kolonier. I en del källor omnämndes att enskilda svenskar skulle ha flyttat över redan före Erik den heliges tid.

Titelsidan till den akademiska avhandling som Karl Wahlberg 1772 försvarade vid akademien i Åbo med professor Johan Bilmark som preses. Dissertationen handlade om svensk kolonisation i Finland.

Erik den helige kom till Finland med påvligt mandat för att pacificera finnarna genom att undervisa dem och utsätta dem för tortyr. Han ville på detta sätt, framhålls det i dissertationen, återskapa vänskapen mellan svenskar och finnar. Eftersom finnarna visat så stort mod

i sitt motstånd insåg Erik att han måste trygga resultatet av sitt krigståg med hjälp av folkförflyttningar. Finnar tvångsförflyttades och svenskar flyttade in till de folktomma kustområdena, och i och med detta fick de svenska kolonierna sin början. Ortnamnen bar vittnesbörd om att nylänningarna härstammade från Hälsingland, Gästrikland och Dalarna. Också Birger jarl lämnade i samband med sitt krigståg kvar mycket folk i Finland.

Den svenska befolkningens ursprung i Österbotten kunde enligt Bilmark/Wahlberg kopplas till antingen det första eller det andra korståget. Många svenska familjer lät sig av Birger jarl övertalas att flytta över till Österbotten för att där få leva ett bekvämare liv. Det var ändå inte uteslutet att en del hade flyttat in från Sverige såväl före som efter korstågstiden.

Historien om hur de svenska bosättningarna i Finland hade kommit till handlade således enligt *De Coloniis Svecorum* i hög grad om svenska kungars krigståg, men var mer mångfacetterad än så. Det var omöjligt att utreda hur allt gått till i detalj, men alla svenskar hade inte kommit till landet på en och samma gång eller från samma orter. När det var oroliga tider i Sverige hade en del människor sökt sig till Finland i hopp om lugnare förhållanden.

Det som en gång så markant tagit sin början under vapnens skugga fortsatte sedan mycket fredligt. Kolonisterna anpassade sig med lätthet till förhållandena i Finland tack vare att finnar och svenskar i sina seder liknade varandra så mycket. Man levde i inbördes fred och samdräkt. Svenskar och finnar ingick äktenskap med varandra men vardera folket höll fast vid sitt språk.

Porthan räknade som alla andra med att det svenska befolkningsinslaget i Finland var resultatet av inflyttning. Svenskarna hade tagit sig över havet antingen på eget initiativ eller som kolonister när svenskarna erövrade landet i syfte att säkra kusten och bilda en förmur mot finnarnas räder.⁹²

Tidpunkten gick enligt Porthan inte att entydigt fixera. Men han höll det för mindre sannolikt att de svenska inbyggarna i Åboland och Nyland skulle ha flyttat in redan före korstågstiden. Det fanns de som hade framfört tanken att en del av dem hade bott där sedan de äldsta tider, men det var av olika skäl inte troligt. Ålands svenska befolkning var av äldre ursprung, och härifrån hade svenskar flyttat in till "Finska skären", såvida skärgårdsborna inte i likhet med nylänningarna hade sitt ursprung i inflyttade hälsingar. Invandringen av svenskar till Österbotten knöt också Porthan till Birger jarls korståg, särskilt som det var svårt att ange någon annan tidpunkt. Han var benägen att ge Messenius rätt som hade hävdade att Birger jarl landstigit i Österbotten, men kunde också tänka sig att landstigningen hade ägt rum i trakten av Björneborg eller vid den Nyländska kusten.⁹³

Vi kan således dra slutsatsen att frågan om det svenska befolkningselementets ursprung i Finland senast på 1700-talet noterades som ett vetenskapligt problem värt att dryfta, låt vara inte som något centralt sådant. Problemkomplexet etablerade sig som ett viktigt spörsmål inom de nationella vetenskaperna och för den nationella självförståelsen först på 1800-talet och i ett intellektuellt klimat som var 1700-talet mycket främmande.

Eliten som grupp och identifikation

Samhällselit och språkbyte

Förlagen tycker inte om fotnoter. De anses skrämman läsare på flykten. Men i kommunikationen mellan generationer av forskare är de omistliga. Den lärde Henrik Gabriel Porthan försåg gärna sina uppsatser med utförliga fotnoter med generöst rum för intressanta utvecklingar från huvudtemat. I den uppsats om finnarna i den västra riksdelen han publicerade år 1773 ingår en lång not om språkbyte under tvång eller som frivilligt val. Finnskogens folk hade inte alltid fått fira sin gudstjänst eller studera sin kristendom på eget språk. Att lära sig svenska under sådana villkor måste ha varit omöjligt för de äldre och svårt för de unga, framhöll Porthan.

I Finland hade sedan Gustav Vasas tid svenskan ”värkeligen mycket” vunnit terräng bland samhällseliten. Men, och det var Porthans poäng, det hade inte skett under tvångsmässiga former. De verk samma krafterna i spåkbytesprocessen var: ”Tiden, närmare omgånge, ögon-skenliga förmåner och upmuntringar”. Porthan fördömde ”tvång och befallningar”. Människor valde att byta språk till svenska eftersom det var till uppenbar fördel för dem själva. Alla som utbil-

dade sig till ämbetsmän eller fick undervisning i lärdomsskolan fick lära sig att tala svenska i det svenska riket, vilket var lika naturligt som att man lärde sig latin för att vinna inträde i den lärda världen: ”den nytta de i framtiden af en sådan möda vänta sig, gör ungdomen villig at underkasta sig detta besvär”.

Ännu i början av 1700-talet hade medlemmarna av toppskiktet i riksdelen Finland i de flesta fallen talat finska med varandra, men Porthan betonade hur detta hade förändrats under seklets gång och att svenskan nu ”dageligen tilltager” men ”utan at något tvång behöfts dertil nyttjas”.¹

Porthan nämner att Klas Fleming under senare hälften av 1500-talet talade en så dålig svenska att man hade svårt att förstå honom i riksrådet. Klas Fleming spelade en avgörande roll i det politiskt turbulenta 1590-talet i Finland. Uppfattningen om hans bristande kunskaper är gammal och helt felaktig. Den kan ledas tillbaka ända till den lärde Arnold Johan Messenius (son till Johannes M.) som om ett av Flemings brev konstaterade att det var ”illa ljudandes på svenska”, något som kom sig av att han ”en finne född war”. Professor Eric Anthoni kunde på

1930-talet visa att påståendet är ohållbart. Det framstår som orimligt mot bakgrund av att Fleming var av förnäm släkt med förankring i de svenskspråkiga socknarna Sjundeå och Pargas. Det brev av Fleming som Messenius studerade trodde han var skrivet av marsken själv, vilket inte stämmer. Det var i själva verket skrivet av en rikssvensk skrivare. Anthoni ledade förgäves efter fennicism i de brev där Fleming själv hållit i pennan. Fleming verkar ha varit tvåspråkig med en god förmåga att tala finska.² Anthoni som kände det medeltida frälset och 1500-talsadeln som sin egen fick hävda att de ledande adelssläkterna också i

finska trakter vid slutet av 1500-talet hade gjort svenskan till sitt språk.³ Svenskan var det viktigaste gemensamma språket inom släktnätverk vars medlemmar levde i olika riksdelar.⁴

Andreas Bureus iakttog i början på 1600-talet hur adliga, handelsmän och präster i Finland, t.o.m. de rikaste bönderna, såg till att deras barn lärde sig svenska.⁵ Elitens språkbyte var en lång process. Porthan framhöll ju tiden som verksam kraft. I ett första skede började man tala svenska med folk från den västra riksdelen och senare med varandra. Vi kan inte följa processen i detalj men slutresultatet beskrevs korrekt av

Svenska dräkten i Finland

Gustav III ville befrämja känslan av nationell samhörighet genom införandet av en svensk dräkt år 1778. En dräkt gjord av tyger tillverkade inom det egna riket hade många fördelar. Behovet av import minskade och de egna manufakturernas verksamhetsförutsättningar blev bättre. En dräkt som kunde användas vid olika tillfällen gav möjligheter att krympa ned den socialt dikterade garderoben. Den befrämjade därmed nationaldygden sparsamhet. Mansdräkten var historiserande med förebilder i det tidiga 1600-talets spansk-franska mode. Kungen var mycket medveten om sin roll som den tredje gustaven på Sveriges tron och ville genom dräkten knyta an till den andre och störste av dem, nämligen Gustav II Adolf.

Den nya dräkten påbjöds inte. Den skulle antas frivilligt av både män och kvinnor. Hovet skulle föregå med gott exempel för resten av samhällseliten. Ämbetsmännen förväntades skaffa sig en nationell dräkt. Officerarna hade sedan tidigare sina uniformer, men de ändrades nu. Prästerna uppmanades inte att anta en ny dräkt och allmoget skulle fortsätta att

bära sina traditionella kläder. Snittet var gemensamt för alla nationella dräkter men färgerna varierade enligt samhällsställning. För borgerskapet bestämdes en variant som kallades den allmänna dräkten. Den kunde variera i färg, men var oftast svart.

Gustav III såg antagandet av den nya dräkten som en indikator på hur hans regim uppfattades bland undersåtarna. "Det nit, hvarmed man ikläder sig den nya dräkten" visade enligt kungen på sexårsdagen av revolutionen 1772 att lydningen var stor i riket och förtroendet för hans regering fullständigt. Var det så också i den östra riksdelen?

Frivilligheten var naturligtvis skenbar. Kungen etablerade ett socialt tvång. Dräkten var oförenlig med vad senaste modet, som redan då dikterades från Paris, föreskrev, och den väckte kritik. Men den som inte lät sig upp en nationell dräkt riskerade position eller karriär. Om dräkten blev vanlig måste den som valde att inte bära en sådan ha noterats mer än den som gjorde det.

Införandet överläts inte heller åt det enskilda initiativet. Ätminstone i Åbo gjorde nämligen greve

Porthan, som uppfattade ett individuellt språkbyte som en naturlig sak i samband med att en person avancerade i samhället.

Ståndspersonerna övergick till svenskan som umgängesspråk men det skedde inte nödvändigtvis på bekostnad av deras kunskaper i finska. Domkapitlet i Borgå beskrev nämligen ståndspersonernas språkkunskaper i de inre delarna av Finland så här 1781:

De herrskaper och Ståndspersoner där vistas [...] äro likväl, om ei till större delen, bättre inkomna i Finskan än Svenskan, hvilket icke är underligt, emedan de i sin barndom hafva tillfälle at på en gång utan svårighet lära bägge språken.⁶

Brevmaterial från slutet av 1700-talet där finska ordspråk och talesätt ingår visar att ståndspersonerna i det inre av Finland inte hade förlorat en levande kontakt med finskan.⁷ I senare sammanhang tas ståndspersonernas behov av att kunna finska i möten med allmogen – som godsägare, officerare, ämbetsmän eller präster – upp till diskussion.

Utbildning och ståndscirkulation

Sonen följde sin far i fotspåren och man gifte sig med någon inom samma sociala skikt i ett statiskt ståndssamhälle. Att påstå det här är inte ren och skär lögn

Fredrik Ulrik von Rosen som landshövding allt vad han kunde för att den genast skulle bli känd. Han sammankallade redan våren 1778 Åbo stads magistrat och äldste till ett möte. Vid mötet uppmanade han de närvarande att glädjas över att kungen hade valt att introducera en klädedräkt som var anpassad till "vårt Climat och våra wilkor". Det kungliga brevet om den nya nationella dräkten lästes upp och landshövdingen framhöll att kungen genom detta ville skapa ett nationellt sinnelag och krympa avståndet mellan stånden. En modell av mansdräkten som landshövdingen fått från Stockholm förevisades. Stadens manskräddare var inkallade till mötet för att bekanta sig med modell och mönster. Inom kort anlände mönstren också till fruntimmersdräkten till Åbo, och samma procedur upprepades, men nu med kvinnoskräddarna närvarande.

Magistraten i Åbo beslöt att följa det exempel som magistraten i Stockholm visat och valde en dräkt i svart. Man lät i olika sammanhang förstå att den som hörde till stadens äldste eller ville umgås i mer högtidliga sammanhang förväntades skaffa sig en svensk dräkt.

Gustav III uppträdde också utomlands i nationell dräkt och hans följe ansåg att han väckte pinsam uppmärksamhet. Kungens nationella dräkt med broderad bård i guld, silver och paljetter ingår i Livrustkammarens samlingar i Stockholm och är gjord av oskuren silkessammet.

men en sanning i behov av en rejäl nyantering. Driftiga individer kunde särskilt under stormaktstiden avancera socialt i det svenska samhället medan andra misslyckades i karriär och giftermål och därför sjönk i samhällshierarkin. Lärdomsskolan var den viktigaste kanalen för en uppåtgående social mobilitet. De flesta skolorna fanns i städerna vid kusten. Skolsystemet hade tre nivåer, pedagogier, trivialskolor och gymnasier. I Finland fanns ett enda gymnasium. Det betydde i praktiken att man från trivialskolorna, som utgjorde mellannivån, kunde söka in till universitetet. Trivialskolans första förberedande klass kallades apologistklassen

och motsvarade den undervisning som gavs i pedagogierna. Här förbereddes eleverna för de egentliga latinklasserna.

I skolans undervisning var latinet det viktigaste språket, men under 1700-talet ställdes krav på att eleverna skulle kunna svenska. ”Den som inte klarade den språkliga skärselden klappade förgäves på lärdomens portar”, skriver Kaarlo Wirilander. Kravet på förmåga att tala och skriva svenska blev en hög tröskel för barnen från finskspråkiga hem. Från skolans och samhällets sida ställde man sig positiv till tröskeln. Den garanterade att endast de av allmogebarnen som hade extra gott läshuvud kunde ta sin examen.⁸ En

Dräkten blev tydligen allmän inte bara i Åbo. Lagmannen Gustav Adolf Sederholm som bodde på Bocksbacka i närheten av Helsingfors hade flera olika varianter av den svenska dräkten i sin garderob. En utlänning på besök i Helsingfors lade 1779 märke till att alla deltagare på landshövdingens bal bar den svenska dräkten. Henrik Gabriel Porthan berörde samma år i ett av sina brev den nya svenska dräkten som enligt honom var vanlig bland alla i Finland som inte hörde till de lägsta samhällsklasserna. Vid högtidliga tillfällen använde Porthan den svenska dräkten som för akademistaten var svart med krås och spetsmanschetter, svarta silkesstrumpor och skor samt spännen och bandrosor. Enligt en landshövdingsberättelse från 1793 var den nationella dräkten i flitig användning bland männen i Finland. I Åbo län var den särskilt populär. Kvinnodräkten slog aldrig igenom på samma sätt, inte heller i Stockholm, men också den förekom.

Under senare delen av 1700-talet blev civiluniformer vanliga. När Alexander I våren 1809 besökte Åbo mötte flertalet av akademins professorer upp i en ny

dräkt som kunde uppfattas som rysk. Någon förordning om rysk civiluniform hade ännu inte getts varför det är svårt att veta hur den kan ha sett ut. Måhända hade man valt den gröna färgen som förknippades med Ryssland. Tre av professorerna, nämligen Matthias Calonius samt Gabriel och Johan Bonsdorff, valde att stå inför sin nya överhet i svart frack och därmed ”swenskt klädde”. De ville inte av Alexander bli uppfattade som representanter för ett folk av oportunisterna som ”likt solrosen vänder sig efter solen”.

Litteratur: Erik Anthoni, ”Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen”, s. 75; *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida*, s. 23; Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland*, s. 11–17; Yrjö Hirn, ”Finland i den utländska reselitteraturen under slutet av 1700-talet”, s. 169; Bo Lönnqvist, *Gamla gårdar i Helsingforsdräkten*, s. 89; Hagar Nikander, ”Då nationella dräkten kom till Åbo”, s. 41–46; Lena Rangström, ”Gustaf III:s svenska dräktprojekt – en nationell reform i tiden”, s. 127–142; M.G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning II*, s. 475–476.

betydande del av undervisningen gick ut på att översätta texter från svenska till latin eller från latin till svenska.⁹ Svensk-an undanträngde på 1700-talet till största delen latinet som undervisningsspråk. Som inträdeskrav till latinskolan lägstaklass gällde att eleven kunde svenska men i praktiken accepterades ändå sådana som inte kunde språket på de lägre klasserna. I apologistklassen lades vikt vid att lära eleverna svenska.¹⁰

År 1754 underströk domkapitlet i Åbo de svårigheter som en finskspråkig elev ställdes inför i latinskolan. Finska språket avvek från både latinet och svenskan mer än något annat europeiskt språk:

Och om man i synnerhet betraktar den Finska ungdomens lägenhet, som ofta intet lärt något svenskt ord, förrän han blivit pålagd att tillika läsa en svensk cateches och latinsk grammatica; så må man fast förundra sig deröfver, att den större delen af Scholae ungdomen förmått bryta sig igenom.¹¹

Skolorna var små. Vid mitten av 1700-talet hade gymnasiet i Borgå och riksdelens trivialskolor inemot 600 elever. Av dem befann sig nästan hälften på apologistklassen. Många av eleverna i den förberedande klassen hade aldrig för avsikt att gå vidare till latinskolan.¹² Det geografiska avståndet mellan hem och skola hade en stor betydelse och huvuddelen av eleverna kom från den stad där skolan låg eller från någon av de närmast omkringliggande socknarna. Adelsbarn fick sin undervisning av informatorer medan präster och borgerskap sände sina söner i latinskolan. Någon detaljerad bild av elevernas bakgrund kan inte ges. I de egentliga latinklasserna kom på 1700-talet inte mer än var femte elev från

ett allmogehem på landsbygden, och påfallande ofta var deras far rusthållare.¹³

Stormakten Sverige var i stort behov av renläriga präster och lojala ämbetsmän. Uppsala universitet hade grundats 1477 men erbjöd under 1500-talet inget seriöst alternativ till studier utomlands. Under Gustav II Adolfs tid omvandlades med lärdomshistorikern Sten Lindroths träffande formulering Uppsala universitet från ”en obetydlig avkroksakademi till ett lärosäte av god europeisk klass”.¹⁴ Som framgick av föregående kapitel grundades tre nya svenska universitet under 1600-talet, ett av dem år 1640 i den östra riksdelen.

Många av studenterna i Åbo kom från den västra riksdelen, särskilt Småland.¹⁵ Under 1700-talet utgjorde studenterna från den svenska riksdelen omkring en tiondedel av studenterna i Åbo. Akademin i Åbo rekryterade huvuddelen av sina studenter inom Åbo stift. I östra Finland var Dorpat ett alternativ till Åbo. Från Österbotten sökte sig många till Uppsala universitet. Under åren 1722–1808 skrevs 428 studenter från Finland in vid Uppsala universitet och av dem var drygt hälften från Österbotten. Mellan Österbotten och Mälardalen var kommunikationerna goda – på 1790-talet kunde man med god vind i seglen ta sig från Uleåborg till Stockholm på fyra dagar – medan det var besvärligt att resa mellan Åbo och en ort i Österbotten. Österbottningarna kom sommartid med båt till Åbo via Stockholm. Vintertid reste man landvägen med häst och släde. En student från norra Österbotten satt 1737 tre veckor i släde på sin resa till Åbo, medan man från södra delarna av Österbotten vintertid klarade av resan på kortare tid än

en vecka. Under den gustavianska tiden minskade inslaget av österbottningar vid Uppsala universitet. En orsak till nedgången, om än inte den enda, var att det tack vare bättre vägar nu hade blivit bekvämare för en österbottning att resa till och från Åbo.

Till Åbo kom prästsöner för att studera i hopp om att bli präster, vilket de också oftast blev. Det här var i stark förenkling huvudregeln. Släktens traditioner förpliktade, ämbetsmännens söner valde påfallande ofta att bli ämbetsmän. Också borgerskapet sände sina söner till universitetet. Borgarnas söner följde sin far i fotspåren om de inte blev ämbetsmän eller präster.

Andelen bondestudenter vid akademien i Åbo kan inte fastställas exakt men den rörde sig om uppskattningsvis drygt 15 % under 1700-talet. Också allmogestudenterna studerade för att bli präster. Sven-Erik Åström följde i sin doktorsavhandling (1950) de 1 168 österbottningar som studerade vid ett universitet under perioden från 1722 fram till den svenska tidens slut. Majoriteten sökte sig till Åbo. Hälften var prästsöner och nästan alla kom från det tunna elitskiktet i landskapet. Av de österbottniska studenterna hade så få som 129 allmogebakgrund, och huvuddelen av bondsönerna blev präster med blygsamma karriärer inom ståndet.

Adelns barn eller barn till förmögna borgare fick privatundervisning i hemmen. En familjemedlem gav kanske de första grunderna och sedan tog en informator eller guvernant vid. En del av barnen sändes till universitetet vid mycket ung ålder och fick också här undervisning av sin informator eller en äldre student och hade kanske med sig en

språklärare. Det var ovanligt att de avlade en akademisk examen. Som exempel på vid hur unga år man kunde inleda sina universitetsstudier kan nämnas att ädlingen Gabriel Kurck var elva år då han 1641 skrevs in vid akademien i Åbo.¹⁶

Uppdraget som informator var eftertraktat i Åbo. Den som reste ut som informator på landsbygden kunde hoppas få återvända till Åbo med sin elev. Professorerna vid akademien tillfrågades om vilka de ville rekommendera som lämpliga informatorer.¹⁷ Professor Porthan preparerade i särskilda föreläsningar studenterna för uppdraget. Han underströk betydelsen av att en informator visste hur man uppträdde salongsfärdigt och hans svenska måste vara god.¹⁸ Tack vare sina språkkunskaper och kanske också mer mondäna manér var studenter från den västra riksdelens populära som informatorer i Finland. Vid mitten av 1700-talet verkade de flesta av de studenter som från den svenska riksdelens sökt sig till den högsta utbildningen i Åbo som informatorer i bättre familjer i Åbo eller på någon herrgård i Tavastland eller Nyland, medan endast ett fåtal av studenterna från Finland hade lyckats få en lika bra plats.

Studenterna från den västra riksdelens behöll sin popularitet som informatorer och Porthan irriterades över detta i ett brev 1798. Hemlärare tog man enligt honom "efter det vanliga modet" från Uppsala trots att man i Åbo hade kunnat engagera lika kunniga. Åbostudenterna skiljde sig från dem som kom från den västra riksdelens bara på det sättet att de inte var "lika suffisante, fjäsande och skrytande". Porthan beskrev således de svenska studenterna som dryga och inställsamma skrytmånsar.¹⁹

Konstnären Nils Schillmark flyttade från den västra riksdelens till Finland 1773 och blev ofta anlitad som porträttmålare i Helsingfors och på Sveaborg. Han slog sig 1787 ned i Lovisa där han några år tidigare målat ett dubbelporträtt av Jakob August och Pehr af Forselles, söner till officeren Jakob af Forselles.

En ung aristokrat förväntades vidga sina vyer och skaffa sig värdefulla insikter genom en lång bildningsresa i Europa. Också en flicka ansågs behöva se något annat än hemsocknen, om inte Paris så åtminstone Stockholm. Samuel Möller, känd som skicklig militärpedagog vid Haapaniemi kadettskola och innehavare av Nygård i Jorois, stod 1806–1809 i brevkontakt med dottern Sofie som sänts till Stockholm för att få en gedigen uppfostran. Hon skulle i Stockholm invigas i alla de finesser som ingick i den europeiska elitkulturen vars impulscentrum låg i Frankrike och Paris och där det svenska rikets huvudstad i allmänhet och hovet i

synnerhet fungerade som de viktigaste förmedlarna.

Sofie var en av de flickor som från Savolax sändes till fruarna Fries och Dittmers pensioner i Stockholm. I huvudstaden skulle Sofie lära sig umgås och få ett behagligt sätt samt lära sig sy upp moderiktiga kläder. Fadern var mån om att hon skulle lära sig tala franska. Han skrev till sin dotter på svenska och frågade: "Har du avancerat i Franskan så du kan förstå hvad man talar dig till och at du sjelf kan litet slabbra?" Två av sina rätt många brev till dottern skrev han på franska. De kunskaper i svenska Sofie tillägnat sig hemma räknade fadern tydligen med att höll

måttet i huvudstadsmiljön där hon skulle lära sig att ”tala och svara med färdighet och modesti och umgås med frihet, utan framfusighet”.²⁰

Språkkunskaper värdesattes vid universiteten där studenterna uppmuntrades att lära sig tyska och franska.²¹ Latinet var och förblev de lärdas främsta språk. Språket hade den ställning som engelskan har i vår tid inom det vetenskapliga tankeutbytet och öppnade därtill dörarna till den antika kulturen, men under 1700-talet vann svenskan insteg inom universiteten. Det uppfattades som viktigt att de lärdas kunskap spreds över hela riket och tillämpades med en positiv effekt på näringarna. Akademin i Åbo var en föregångare. Redan under sent 1600-tal förekom det att professorer använde svenska i olika sammanhang. Professorn i poesi Torsten Rudeen höll kungaorationer på svenska. Två av dem publicerades 1704 som *Finska Helicons underdåniga Fägne-Sånger öfwer Carl d. XI och Carl d. XII Födelse dagar 1696 och 1702*.²²

De offentliga föreläsningarna vid akademien i Åbo hölls fram till mitten av 1700-talet uteslutande på latin, därefter på antingen latin eller svenska. Om professorn var doktor föreläste han med doktorshatten på huvudet.²³ Hushållningsläran eller ekonomin stod i centrum under nyttans tidevarv. Professorn i naturvetenskap Carl Fredrik Mennander föreslog i sitt tal vid magisterpromotionen 1748 att magisteravhandlingarna i fortsättningen skulle skrivas på svenska. På samma sätt som modersmålet var vetenskapen allas egendom. Redan följande år försvarades dissertationer på svenska under hans presidium. Den 25 oktober 1749 försvarade Niclas Wasström sin avhandling *Oe-*

conomisk beskrifning öfwer Åbo stad. Han konstaterar själv att ”närvarande tankeförsök är det första, som på modersmålet wid denna Kungl. Akademien framkommer”. I fortsättningen gavs en stor mängd stads- och sockenbeskrivningar ut på svenska vid Åbo akademi.²⁴

Prästen Gabriel Wallenius kallades till akademien i Åbo på initiativ av biskop Gezelius den äldre. Wallenius arbetade som akademibibliotekarie och gav privatundervisning i språk. I Åbo publicerades 1682 hans *Project af Svensk Grammatica. Hastigt och wälment å Papperet gifwit*. Skriften på 120 sidor var den första svenska språkläran skriven på svenska och fyllde ett behov i Åbo. Det har hävdats att den var skraddarsydd för finskspråkiga som lärde sig svenska som andraspråk, men detta verkar vara att dra för långtgående slutsatser av det som Wallenius skriver om infödda svenskars bristande känsla för ordens rätta genus.²⁵

Ståndspersoner

Mot slutet av 1500-talet började de ledande frälsläkterna i Finland använda släktnamn. Henrik Klasson (1512–1595) hörde till en av de främsta frälsläkterna i Finland och verkade som betrodd ämbetsman. Han omnämns i historieböckerna som Henrik Klasson Horn men använde aldrig släktnamnet. Hans son Arvid började på 1570-talet kallas Horn i dokumenten.²⁶ Bruket av släktnamn blev allmänt inom adeln på 1600-talet samtidigt som adeln med iver ägnade sig åt att klarlägga sina förhoppningsvis långa och undantagslöst ädla anor. Kvinnor som gifte sig tog inte mannens släktnamn utan behöll faderns. I bör-

jan på 1600-talet valde den östnyländska frälsemannen Erenigle Larsson att kalla sig Ernst Creutz och sonen fick det tyska namnet Lorentz som inte tidigare hade förekommit i släkten. Ett tyskt eller svenskt släktnamn var ett av många sätt att markera distans till allmogen.²⁷ Grels Mårtensson från Nautela i Lundo som tjänstgjorde som officer anhöll om kunglig bekräftelse på sitt adelskap 1634 med hänvisning till ett frälsebrev från 1412. Han bad om att få ta namnet Hästesko utgående från släktvapnet, men eftersom det redan fanns tre ätter med det namnet valde man att ge honom namnet Lund efter hemsöcken.²⁸

Begreppet adel spänner över en brokig verklighet. Adelsmännen kan hänföras till olika kategorier. Adelsmän som flyttat in i riket var utländsk adel, medan de etablerade släkterna utgjorde inhemsk adel. Det är motiverat att skilja på gammal och ny adel med gränsen vid sekelskiftet 1600. Utgående från adelsläkters status och förankring är det rimligt att dela in dem i lokal adel, regional adel och riksadel.²⁹ Riksadeln gjorde sig gällande på riksplanet men den saknade för den skull inte regional förankring. I enskilda fall kan det inte alltid avgöras om en släkt var mer svensk än finländsk, men det gör inte kategorierna helt oanvändbara.

Gråstenslottet på Sjunby i Nyland uppfördes omkring år 1560 av Jakob Henriksson (Hästesko) som var Gustav Vasas stallmästare och en i kretsen kring hertig Johan på Åbo slott. Genom sitt giftermål med en dotter till Henrik Klasson (Horn) var han knuten till den familj som ungefär vid samma tid byggde stenhusen på Kankas i Egentliga Finland och Haapaniemi i Nyland. Fotografi från 1910-talet.

På 1590-talet hörde släkterna Boije, Fleming, Horn, Kurck, Stålar och Tott till riksadeln samtidigt som de genom sitt gods innehav var knutna till Finland. Släkter som befann sig nära dem i status var Cruus, Slang, Stiernkors och Wildeman.³⁰ Adelsmän ur en del toppsläkter satt i riksrådet och många innehade stenhus som skänkte sin innehavare framförallt status men också trygghet i en tid där våldet aldrig var långt borta. Jan Samuelson har identifierat sammanlagt 79 "så gott som säkra" adliga stenhus i riket under 1500-talet och de första åren av 1600-talet. Inte mindre än 20 av dem fanns i Finland och många av dem uppfördes under senare hälften av 1500-talet.³¹

Resten av adeln i Finland levde anspråkslöst och det var inte helt lätt att skilja en välmående bonde från en fattig frälseman. En adlig gick emellertid i likhet med fogdar och länsmän inte i kläder av grå vadmal utan av kläde. Också i övrigt markerade det ledande skiktet med hjälp av inslag i sin livsföring såsom bonader och bruksföremål i tenn eller silver en distans till bönderna. Arkeologerna har kunnat visa att en del av de lyxföremål som de mest framstående inom adeln i Finland på 1500-talet ägde kom från utlandet.³²

Frälset i Finland var förhållandevis talrikt. På 1560-talet fanns det omkring 550 frälsemän i riket och av dem bodde drygt 200 i den östra riksdelen. I början av 1600-talet var frälsemännen fortsättningsvis lika många i riket, men nu var omkring 260 av dem hemmahörande i Finland. Änkorna efter frälsemän och andra kvinnliga innehavare av frälsejord var ungefär hundra i riket. Frälset med alla fa-

miljemedlemmar beaktade uppgick till mellan ungefär 3 000 och inemot 5 000 personer. De jordegendomar som frälsemännen i Finland innehade var små. Frälsehemmanen i riksdelen blev tredubbelt fler under tiden från 1560 till 1595 och var 2 000 vid sekelskiftet 1600. Det fanns ett litet antal stora godskomplex, medan största delen av adeln innehade mindre än fem gårdar. En vanlig frälseman klarade med ett nödrop av att prestera sin rusttjänst. Han ställde häst och ryttare till rikets försvar utgående från sina inkomster som i vanliga fall inte var så stora att rusttjänsten bestod av fler än en häst. Satakunta och Tavastland var de nordligaste landskapen med ett bofast frälse. En liten del av frälset, särskilt sådana som var verksamma som militärer, innehade förläningar som kunde vara viktigare i deras ekonomi än arvejorden.

Under medeltiden hade i princip vem som helst kunnat bli frälseman. Det enda villkoret var att han fullgjorde den rusttjänst som gav skattefrihet. Med tiden började man inom adeln hävda att börden hade betydelse. En adelsman var inte vilken bonde som helst utan han skulle kunna uppvisa adliga anor. År 1569 utfärdade kungen de första adelsprivilegierna. Endast den som var av adligt blod eller hade upphöjts i adligt stånd av kungen hade rätt att betrakta sig som adelsman. Nu blev adelskapet ärftligt och rusttjänsten inte längre en personlig plikt. Det krav på rusttjänst som alltjämt vilade på frälsejorden förlorade på 1600-talet i praktiken sin betydelse.³³

Frälsemannens huvudgård med den mest långtgående skattefriheten av all frälsejord kallades säteri. Vid sekelskiftet 1600 fanns det cirka 340 sätesgårdar

i Finland. De flesta av dem låg i ett bälte från kusten och ett par tiotal kilometer in i landet i Nyland, särskilt dess östra del, och Egentliga Finland. Området sammanfaller rätt väl med det område som hade svenskspråkig befolkning.³⁴ Ett antal framstående adliga ätter har utgått från svenskbygderna i Nyland.³⁵

Den största jordägaren i riksdelen vid sekelskiftet 1600 var Pontus De la Gardies barn med 200 gårdar. Pontus De la Gardie (1520-talet–1585), som kom från Frankrike och 1560 gick i dansk tjänst, tillfångatogs 1565 och gick över i svensk tjänst. Han var överbefälhavare i kriget mot Ryssland och gifte sig med en av Johan III:s döttrar. Man levde i det sena 1500-talet i en brytningstid som bjöd på såväl kris som nya utmaningar. I 1590-talets inbördeskrig mellan kung Sigismund och hertig Karl var adeln i Finland kungatrogen. Något annat hade inte heller varit möjligt med tanke på den maktställning som Klas Fleming innehade som ståthållare i Finland. När Karl 1599 lyckades säkra greppet om Finland likviderade han dem av sina svåraste motståndare som inte hade flytt undan hans hämnd ut ur landet. Under åren 1599–1611 antingen avrättades eller omkom i krig ett femtiotal adels-

män från Finland. Det var fråga om inemot en fjärdedel av det manliga frälset i riksdelen. Men Karl var som regent beroende av adeln som krigare och förvaltare. Han gjorde exakt det som statsklokheten dikterade och försonade sig med adeln i Finland. Kvar hos honom blev en gnagande misstro. Krigaradeln i Finland hade i och med detta förlorat den rörelsefrihet som krigen mot Ryssland och Polen hade gett den under senare delen av 1500-talet. Den attraktiva framtiden för den som hade orienteringsförmåga i en ny situation bestod av tjänstgöring som kunglig officer eller ämbetsman.³⁶

Den svenska eliten var öppen under stormaktstiden, en person som med framgång verkade som officer eller ämbetsman kunde räkna med att kröna sin

Friherrliga ätten Tandefelts vapen med tre tänder och lika många kulor är ett typiskt bragdvapen. Ryttmästare Arvid Henriksson förlorade tre tänder i slaget vid Breitenfeld år 1631 då han fick ett pistolskott i munnen. Oturen förföljde honom och ett år senare, nu under slaget vid Lützen, blev han för andra gången träffad i munnen. Kulor blev kvar i halsen och plågade honom i åtta år ända tills en svägerska lyckades få ut den. Han adlades år 1650 med namnet Tandefelt.

karriär med ett adelskap. De främsta ämbetena i riket var adelns ensamrätt. Den gamla adeln utmanades av nykomlingarna och en del släkter sjönk socialt. Den nya adeln i riket var redan vid mitten av 1600-talet lika talrik som den gamla bördsadeln.³⁷ Att trygga den egna släktens fortbestånd som adlig var en svår uppgift. Dödligheten inom ståndet var stor och den gamla adeln måste under stormaktstiden i konkurrens med de nyadlade anpassa sig till den nya situation som de ständiga krigen och den allt starkare statsmakten skapade. Mirkka Lappalainen har visat hur en under 1500-talet särskilt i östra Finland inflytelserik släkt, som i början av 1600-talet tog namnet Wildeman, under seklets gång förlorade greppet och sjönk ned i obetydlighet.³⁸

En av de många rätt anonyma ätterna inom den talrika adeln i östra Nyland under 1500-talet lyckades under följande sekel etablera sig som riksadel. Släkten Creutz ingick i det lokala släktnätverk som ätten Wildeman upprätthöll och med vars hjälp den utövade lokal makt. I en tid när centralmakten ännu var så svag att den inte klarade av att upprätthålla ett effektivt våldsmonopol gav släktkretsen, som byggde på ömsesidighet och inkluderade också lågadliga och ofrälse, trygghet. När det Wildemanska släktnätverket på 1610-talet började upplösas lyckades Ernst Creutz framgångsrikt anpassa sig till en ny tids krav. Han gifte sig med Katarina Hess von Wichdorff som var änka efter en inflyttad balttysk och innehade gods i Pernå. På 1620-talet fick han möjlighet att visa sin militära duglighet i kriget i Livland och han knöts som klient till marsken Jakob De la Gardie. Creutz blev 1631 ståthållare i Norrland och Österbot-

ten. Han skapade med hjälp av jordförvärv en solid ekonomisk bas för sig och sin familj kring två huvudgårdar, Malmgård och Sarvlax i Pernå som hans två söner sedan ärvde. Sönerna sändes helt i enlighet med tidens krav på bildningsresa i Europa. Det var väl bäddat för sönnernas karriär i Stockholm och i kronans tjänst. Särskilt Lorentz Creutz lyckades avancera och slutade sina dagar som friherre, riksråd och amiral ombord på skeppet "Kronan" i ett ödesdigert sjöslag 1676.³⁹

Ännu under 1500-talet var nylänningarnas viktigaste stad Reval som låg bekvämt till på andra sidan Finska viken, men under stormaktstiden blev Stockholm den ort dit strömmen av karriärsugna gick från alla delar av riket. Erkki Lehtinen har i sin forskning följt 264 personer med förankring i Finland som på 1600-talet (tiden före 1680) gjorde karriär i den västra riksdelen. De verkade som officerare, ämbets- eller tjänstemän och präster. Bland dem fanns både adliga – ofta någon ur släkterna Boije, Creutz, Fleming eller Horn – och ofrälse av vilka ett trettiotal blev adlade. Av karriärister stannade över hälften kvar för gott i den svenska riksdelen. Så många som fjorton lyckades som riksråd bana sig väg ända fram till maktens centrum.⁴⁰

Statsfinanserna var starkt bundna av den utbredda naturhushållningen i riket. Personer som gjort kronan betydande tjänster mottog förläningar eller donationer av jord. Kronan överlät rätten till skatterna till en adlig. Det skedde på olika villkor. En donation var att föredra. Förläningen gavs på innehavarens livstid eller tills vidare medan donationen var ärftlig. Kring mitten av 1600-talet var det adliga godsinnehavet som störst. Då var

över hälften av mantalet i Finland i händerna på adeln.

I början av 1600-talet fick balttyska adelsmän förläningar i Finland av Karl IX som lön för sina insatser i den svenska armén och särskilt efter nederlaget vid Kirkholm 1605 som en ersättning för de inkomstkällor de förlorat i Baltikum. De flesta blev kvar i Finland under kung Karls återstående regenttid och en del av inflyttarna gav upphov till nya frälssläkter i Finland.⁴¹ Också i fortsättningen flyttade utländska officerare i svensk tjänst in till Sverige. Tyskar, livländare, skottar, fransmän och ryssar erhöll donationsjord i Finland och skapade ett säteri som ett centrum för sitt godsinnhav. Erik Andersson Kiorbiauw (Kirby) som var född i Skottland gick i svensk krigstjänst. Han gifte sig med Judita Ebba von Stilken som var dotter till en livländare vid namn Paul von Stilken. Hennes mor hade som änka fått Monikkala säteri i Janakkala. År 1637

beviljades Erik Andersson rätt att inneha Monikkala och år 1641 blev han adlad med namnet Lilljebrunn. Sveriges militära engagemang i Baltikum och Tyskland kom således att föra samman skotskt och balttyskt i Tavastland.⁴²

Under 1600-talet anlades så många som 800 säterier i Finland och huvuddelen grundades på nya frälsehemman. Säterier grundades nu över ett större område, men koncentrationen till kustområdet var ändå tydlig. I inlandet anlades säterier vid de stora sjöarna eller vid stranden av de stora älvarna. Det kustnära läget var värdefullt. På egna skutor transporterade adelsmännen de produkter som gården avkastade till den västra riksdelen och särskilt huvudstaden.⁴³ Mälardalen med Stockholm blev under 1600-talet maktens landskap. Här slog sig riksadeln ned och uppförde slott i både staden och regionen. Det var inte längre av lika stor vikt att synliggöra sin status i andra delar

De flesta huvudbyggnaderna på herrgårdarna i Finland byggdes i trä. Många av dem finns därför inte längre kvar. Till dem som gått förlorade hör Nääs i Hyvinge, här avbildad på en akvarell 1792. På gårdsplanen tjänstefolk i olika sysslor och tamfåglar. Nääs är känt sedan början av 1500-talet och har ägts av ätter som Tott, Fleming, Armfelt och Linder.

av riket. Adeln upphörde med att bygga stenhus i Finland. Flemingarnas Villnäs i Egentliga Finland och Creutzarnas Sarv-lax i östra Nyland är de två undantagen som bekräftar denna regel. De slottsliknande barockbyggnaderna i tre våningar flankerade av två mindre flygelbyggnader påminner om varandra.

Giftermålsbanden mellan adelssläkter knöts i stor utsträckning inom regionen, men särskilt den högre adeln upprätthöll släkt nätverk som var mer vidsträckta än storregionerna Götaland (med Skåne), Svealand (med Värmland och Norrland) och Finland. Jan Samuelson har undersökt de adliga giftermåls mönstren under 1700-talet och in på följande sekel. Särskilt adeln i Götaland höll sig inom sin region i valet av äktenskapspartner medan adliga i de två övriga regionerna knöt vart tredje av sina äktenskapsband med någon inom riket men utanför den egna landsändan. Efter 1809 minskade antalet adliga äktenskap där någon från Finland gifte sig med någon i Sverige. Eftersom adeln i Götaland för det mesta gifte sig inom sitt hemlandskap och den svenska adeln var så talrik i förhållande till den finländska var det rätt ovanligt att någon i Sverige hade nära släktingar i Finland medan rätt många särskilt bland den mer framstående adeln i Finland hade släktingar i den västra riksdelen. Det finns ingen möjlighet att entydigt avgöra vilka av rikets adliga ätter som var hemmahörande i Finland. Vissa släkter kan på lika goda grunder hänföras till den västra som till den östra riksdelens adel. Vid svenska tidens slut bestod adeln i Finland av ungefär tvåhundra ätter och omkring 750 adelsmän. Adeln i Finland var en tjäns-teadel, av de nyssnämnda adelsmännen

hade 80 % en anknytning till krigsmakten och 11 % till civilförvaltningen.⁴⁴

Redan under 1500-talet hade ätten Horn af Åminne bosatt sig på sina gods i den västra riksdelen. På 1600-talet följde de flesta andra storgodsägarna exemplet. Ett fåtal av stormännen bodde ens tidvis på sina gårdar i Finland. Också innehavarna av de stora grev- och friherreskap som fanns i Finland på 1600-talet lät fogdar och inspektörer sköta driften. Under 1700-talet bodde många innehavare av säterier i Finland i den västra riksdelen.⁴⁵

Godsindragningarna under Karl XI:s tid är kända som den stora katastrofen för godsadeln. De gods som kronan överlät till adliga drogs in. I enskilda fall innebar den stora reduktionen en katastrof, men på det hela taget klarade sig adeln förvånansvärt bra igenom reduktionens prövningar. Den gamla frälsejorden berördes inte och säterierna på donationsjord levde vidare inom indelningsverket som berustade säterier med skyldighet att ställa upp med häst och ryttare. Reduktionen räddade bondefriheten, brukar det hävdas. Sanningen är en annan och närmast den att detta kunde reduktionen inte åstadkomma eftersom adeln aldrig hade utgjort ett hot mot bondefriheten. Med reduktionen uppnåddes det som var målet, nämligen sanerade statsfinanser. Alla de som var beroende av att kronan kunde betala ut lön regelbundet och till fullt belopp stödde reduktionen och enväldet. Bland dem fanns många lågadliga.⁴⁶

De många och långa krigen från och med 1560-talet med växande krav på bondens resurser och hemfolk i kombination med ett ofördelaktigt klimat gav upphov till ödehemman. Ett hemman som skrevs in som öde i kronans räkenskaper kunde

inte betala sin skatt. Fogdar, präster, ryttarbönder, gästgivare och länsmän köpte upp mindre lyckligt lottade grannars jord eller tog över ödehemmanen. En del av arvtagarna till dessa storgods blev adlade och jorden ett säteri. I de flesta fallen delades de mellan sönerna som återgick till att vara vanliga bönder. Under stormaktstiden var det attraktivt för en bonde på ett större hemman att ställa upp med häst och ryttare i krigstjänst mot skattefrihet. Många av dessa ryttarhemman blev på 1680-talet rusthåll med bibehållen uppgift och motsvarande förmåner i Karl XI:s militära indelningsverk.

Bonderusthållarna bildade en bondearistokrati mellan de vanliga bönderna och ståndspersonerna. Innehavarna av de rusthåll som låg nära det svenskspråkiga västra Nyland antog på 1700-talet svenska släktnamn. Nedåt i den sociala hierarkin skulle gränsen hållas så klar som möjligt men uppåt i samhällspyramiden fick den gärna vara diffus. De välmående bonderusthållarna var måna om att hålla distans gentemot allmogen, tog efter ståndspersonerna i sin livsföring och umgicks företrädesvis med dem.⁴⁷ Befälet vid de indelta regementena disponerade över ett boställe som en viktig del av sina löneförmåner. De var skyldiga att bo på bostället men i praktiken var det inte fler än knappt hälften av officerarna som gjorde det.⁴⁸

Under 1700-talet uppstod en ny stor samhällsgrupp som i allt väsentligt var ståndspersoner men som inte passade in i de existerande stånden och därför inte var representerad vid riksdagarna. Vad skulle de sociala nykomlingarna kallas? Lösningen blev en rätt märklig konstruktion som angav såväl vad de inte var som

vad de var. Det första belägget för begreppet "ofrälse ståndspersoner" som blev det vedertagna är från 1792. Den typiske ofrälse ståndspersonen var en pennans man med anställning inom den offentliga förvaltningen som till exempel kronofogde, lantmätare eller stadsfiskal. Gruppen som helhet utgjorde under 1700-talet drygt hälften av ståndspersonerna.⁴⁹ Elit-skiktet var mycket tunt i riksdelen, något som följande uppställning visar. Den gäller för år 1754 då de vuxna männen inom gruppen ofrälse ståndspersoner utgjorde 55 % av de inmot 3 500 vuxna män som var ståndspersoner. I inget av de dåtida länen i det svenska Finland översteg adelns andel en procent. Lägst var andelen i Österbotten, närmare bestämt 0,1 %. I Åbo och Björneborgs län och Nylands och Tavastehus län utgjorde ståndspersonerna mellan tre och fyra procent och i de andra två länen kring två.⁵⁰

	Vuxna män	Samtliga ståndspersoner
Adeln	548	1 904
Prästerskapet	1 023	3 593
Ofrälse ståndspersoner	1 901	5 951
Sammanlagt	3 472	11 448

Under senare hälften av 1500-talet uppstod storgårdar också i Savolax som ännu vid mitten av seklet socialt hade varit mycket homogent. Också här samlade fogdar, skrivare, officerare, underofficerare och i all synnerhet ryttarbönder på sig jordegdomar som blev en utgångspunkt för de herrgårdar och den herrgårdskultur som från och med 1600-talet blev ett viktigt inslag i landskapets historia.⁵¹ De flesta säterierna uppstod vid mitten av 1600-talet. Säterier på donationsjord ombildades ock-

så här i samband med den stora reduktionen till säterirusthåll eller vanliga rusthåll. De många rusthållen i regionen var attraktiva objekt för ståndspersonerna, bland dem särskilt officerare och tjänstemän. Rusthållen blev stommen i landskapets bestånd av hundratalet herrgårdar vid slutet av den svenska tiden.⁵² Den adliga ätten Pistolekors stamfar Jöran Olofsson kom från Savolax och skördade lagrar som krigare. Han skall ha räddat Gustav II Adolfs liv i en skärmytsling genom att skjuta med två pistoler i kors och ”bärer ännu uti sitt äne kännetecken att han sin fiende intet haver skytt och undgått”. Han

adlades 1645 och fick då släktnamnet Pistolekors.⁵³ I adelsvapnet ingår två pistoler som korsar varandra och fyra kulor. Den adliga släkten stannade kvar i Savolax i ett par sekler, ättens sista manliga medlem begravdes i Säminge 1874. Jöran Pistolekors lärde sig svenska, men talade av allt att döma inte språket särskilt bra. När sonen utnämndes till major i Karens regemente räknades det som en merit att han kunde tala landets språk.⁵⁴

De lokala ståndspersonerna från herr- och prästgårdar var släkt med varandra och umgicks med varandra. Kroppsarbete var inte värdigt en ståndsperson som skiljde sig från allmogen i sin klädsel och till sitt manér. Ståndspersonerna åt middag eller drack kaffe hos varandra och umgicks i huvudsak på svenska men med inslag av franska i talet. Man bjöd in till dop, bröllop och begravning. Namnsdagarna uppmärksammades med kalas. Särskilt inom adliga familjer och officersfamiljer var de kungliga namnen populära, vilket de under 1700-talets lopp blev också inom det ledande borgerskapet i Åbo och Helsingfors. Man umgicks lokalt i en trygg krets av välkända ”sockenbor” som benämningen till trots inte inneslöt andra än ståndspersonerna i socknen.⁵⁵

I periferin följde man noga med vad som var nytt på stora orter och därmed värt att ta efter. Med början på 1790-talet arrangerade man assembléer i Savolax. Då var de sedan en tid vanliga på de tongivande orterna Åbo och Svea-

Den adliga ätten Pistolekors vapen. Ätten introducerades på Sveriges riddarhus 1647.

borg. Till en assemblé samlades ett större sällskap för umgänge, dans och kortspel. Deltagarna betalade en avgift för mat och dryck. Vintertid ordnades slädpartier, och från och med 1760-talet kunde man i städerna hoppas på att ett resande teatersällskap gav en sevärd pjäs som bröt tristessen och gjorde den mörka årstiden mer uthärdlig.⁵⁶ Sommartid erbjöd på 1700-talet hälsobrunnar på orter som Esbo, Idensalmi, Nändedal, Lovisa och Åbo rekreation. Till en brunn hörde en paviljong och eventuellt också ett större brunnshus. Vattnet ansågs hela och bota, men mot slutet av 1700-talet blev umgänget och nöjeslivet under påverkan av utvecklingen på kurorterna på kontinenten och i den västra riksdelen viktigare än själva brunnsdrickandet.⁵⁷

Till officerarnas tidsfördriv på Sveaborg hörde att läsa lättare fransk litteratur såsom *Les Dames galantes* eller *Intrigues monastiques*. I en del av böckerna var innehållet så vågat att en översättning till svenska var utesluten och franskan beredde inga svårigheter för en officer. I likhet med rätt många andra ansåg den åldrande Johan Albrecht Ehrenström (1762–1847) sig ha syndat i sin ungdom. Han berättar i sina självbiografiska anteckningar hur han som ung officer i rekognoseringsuppdrag varje sommar genom att köpa eller låna försåg sig med 100 till 150 böcker. Den ljusa årstiden gav tillräckligt med ljus för ett intensivt umgänge med det skrivna ordet. Men

Katharina Elisabet Adlerheim (1715–1784) var gift med fältmarskalken Augustin Ehrensvärd och kom därför att vistas långa tider på Sveaborg där hon inte trivdes.

det var inte över läsning om lättsinniga damer som Ehrenström var ångerköpt. Han hade fyllt sin ungdoms somrar med läsning av de franska upplysningsfilosofernas verk, en intellektuell övning som resulterat i en kritisk inställning till såväl religion som kungamakt.⁵⁸ Ehrenström hade inlett sin karriär som fortifikationsofficer på Sveaborg där officerskamraterna delade hans intresse för franska filosofer och hans övertygelse om adelsrepublikens förträfflighet.⁵⁹

De läsande officerarna är ett av flera belegg för att ett nytt förhållningsätt till boken hade nått samhällseliten

i Finland.⁶⁰ Man ägnade sig inte längre åt ett upprepat och intensivt studium av ett begränsat antal böcker med i främsta rummet religiöst innehåll. Det nya sättet att konsumera litteratur var extensivt. Böckerna hade blivit billiga. Man slukade böcker som förströelse: biografier, reseskildringar och framförallt romaner. Ofta tog man till sig innehållet inte via ögat men genom örat. Det var vanligt att någon läste högt ur bok i till exempel en krets av handarbetande kvinnor.⁶¹

Det nya sättet att tillägna sig litteratur uppmärksammades i Tyskland på 1700-talet och man talade om *Lesesucht* eller *Lesewut*. I svensk diskussion om det nya läsandet förekom med inspiration från den tyska diskussionen begrepp

som ”läslust”, ”läseiver” och ”romanvurm”. Att sluka böcker ansågs särskilt skadligt för uppväxande flickor. Senast på 1780-talet tycks romanen ha blivit efterfrågad i Finland. Då såldes svenskspråkig litteratur – romaner, historiska framställningar och reseskildringar – på marknader i sydvästra Finland. Äldre fransk litteratur förekommer rikligt i herrgårdarnas bibliotek i Finland, men huvudparten hade införskaffats först på 1800-talet. Fransk litteratur i svensk översättning införslivades sällan med ett herrgårdsbibliotek.⁶²

En del av dem som var intresserade av litteratur organiserade sig i läsesällskap. På 1760-talet verkade ett läsesällskap, som kallade sig ”BokSocietet”, i

Teater i tobaksladorna

Intresset för teater spred sig till alla europeiska länder under senare delen av 1700-talet och i Sverige låg svensk teaterkonst Gustav III varmt om hjärtat. Han instiftade ”Förbättrings-sällskapet för svenska språket” för teateramatörerna vid sitt hov som helst hade fortsatt att spela på franska.

Från och med 1760-talet kunde man i Finland regelbundet ta del av de teaterföreställningar som kringresande sällskap erbjöd i tobakslador eller andra enkla utrymmen som ställts i ordning. I Åbo spelades teater på vinden ovanför ett slakteri och replikerna blandades ibland med ljudet från får, oxar och slaktardrängarnas klubbor.

Varje sällskap erbjöd för att kunna stanna kvar en längre tid på orten en bred repertoar med pjäser av varierande klass. I en liten stad måste man klara av att byta pjäs med korta mellanrum, kanske till varje spelkväll. Man drog sig inte för att ge publiken vad den ville ha och i Jakobstad kunde teaterbesökarna 1805 uppleva såväl *Den förföljda oskulden* som *Den blinda Ällskaren*.

De få som hade sett teater i huvudstaden kunde jämföra och var inte imponerade men också landsortspubliken fick ta del av pjäser av författare som Molière, Racine, Voltaire, Shakespeare, Goethe, Schiller och Holberg. Svenskan var det främsta scenspråket och huvuddelen av de pjäser som uppfördes verkar ha varit översättningar eller bearbetningar av utländska original.

I ett brev till *Åbo Tidningar* föreslog signaturen ”Åskådare” 1783 att en fast teater både behövde och kunde grundas i Åbo. Sommaren hade sina nöjen då man kunde promenera till Kuppis källa eller lite längre bort till Skansen om man inte föredrog en tur med vagn. I vagn kunde färden utsträckas till traktens ”wälbyggda Landtgårdar”. Vintern gav möjlighet till slädpartier och bjöd på assembléer, men hur skulle man undvika att ha tråkigt under de mörka höstkvällarna, särskilt om man hörde till dem ”som hela dagen intet haft at göra”? Det entydiga svaret på frågan var en teater i staden. En ”den fullkomligaste Theater i Europa” som kunde ”förmörka sjelfwa Paris” var nämligen ingen utopi i Åbo.

trakten av Vasa. Till sällskapet som hade tolv medlemmar hörde ämbetsmän och prästmän samt lantmätare som vistades i Österbotten på grund av att arbetet med storskiftet hade inletts. En av de böcker som cirkulerade mellan medlemmarna var en översättning av ett verk av Montesquieu, nämligen *Herr Montesquiou's tankar öfwer orsakerne til de romares wälde och förfall* som kommit ut i Stockholm 1755. Från 1780-talet finns en uppgift om ett motsvarande läsesällskap i Viborg.

Det första läsebiblioteket i Finland grundades i Vasa 1794 och följdes snart av motsvarande initiativ i andra kuststäder. I Vasa bestod läsebibliotekets samlingar – som var tillgängliga också för andra än medlemmar – av romaner, reseberättel-

ser, biografier, historiska och geografiska arbeten samt tidningar och tidskrifter. Det var ämbetsmän och officerare med hovrättspresidenten i spetsen som slutit sig samman och skjutit till medel till ett läsebibliotek ”för eget nöje och tidsfördrif”. Sällskapet ägde 800 böcker, merparten i svensk språkdräkt. I biblioteket ingick böcker som *Geografiskt bibliotek för ungdom* (1804), *Den Enleverade fästmon eller den tjänstagtige rivalen* (1796), en komedi i tre akter, och *Gynäologie eller Läran och Historien om Ålskogs-Driften så wäl hos människor, som hos Djur* (1798–1801) i tre band och i översättning från tyskan.⁶³

I Åbo inrättade Friedrich Anthon Meyer ett kommersiellt länebibliotek år 1801.

Förslaget var inte allvarligt menat och texten dryer av dräpande ironi. Förslagsställaren, som gärna såg att han invaldes i teaterns direktion, framhöll hur goda skådespelare inte var någon bristvara bland traktens folk. Han hade gjort upp en lista på de bästa. Dygdiga karaktärer skulle spelas av sådana som i vardagen till fulländning hade övat upp sig i ”konsten at synas dygdige”, sådana fanns det gott om. Många som gick klädda som herrar avslöjade i alla sina gärningar sin drängsjäl. Kvinnor av stånd visade ibland med all tydlighet hur fel de hamnat på samhällsstegen och att de i själva verket hade förutsättningar för roller som låg ”långt under dem i värdighet”. Orten uppvisade således också ett överflöd på personer som hade naturlig fallenhet för roller som representerade det lastbara och löjliga.

Udden i ”läsarbrevet” tycks vara riktad mot uppkomlingar och ytlighet i den lokala societetens livsföring. Det ifrågasättande inlägget ger samtidigt en antydan om hur starkt teatern engagerade ståndspersonerna i staden. Skribenten räknade med att

tidningen skulle bli populärare än någonsin om den öppnade sina spalter för en diskussion om stadens nya teater, frågan skulle otvivelaktigt ”sysslosätta våra lyckligaste och muntraste snillens hog och krafter”. Men vem var det som gömde sig bakom signaturen? En uppsats av Tore Hagström med det nyfikenhetsaktiverande namnet ”Avslöjade anonyma bidrag i Åbo Tidning 1782–85” ger svaret. Det var professor Henrik Gabriel Porthan.

Källor och litteratur: *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* nr 44/30.10.1783, nr 45/6.11.1783, nr 48/27.11.1783; Ester-Margaret von Frenckell, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827*, s. 35, 60–61, 64–65; Tore Hagström, ”Avslöjade anonyma bidrag i Åbo Tidning 1782–85”, s. 227; Sven Hirn, *Alati kiertueella*, s. 27–43; Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*, s. 189–208; Oscar Nikula, ”Teaterliv i Åbo”, s. 64–71.

Elias Martin vistades 1763–1766 på Sveaborg och dokumenterade societetslivet med dansande ungdom i en laverad teckning år 1764.

Här kunde den som önskade mot en årsavgift låna böcker. En katalog från 1807 innehåller över 1 100 nummer. De flesta titlarna i bokbeståndet var svenska, översättningar från andra språk dominerade.⁶⁴ En del böcker översattes från språk som franska eller tyska i Finland. I Åbo utkom år 1805 en svensk översättning av J.-J. Rousseaus *Émile*.⁶⁵

Lantmätaren Gustaf Adolph Tuderus dog 51 år gammal och ogift i Tammerfors år 1817. Hans omfattande boksamling såldes på auktion. Den är väldokumenterad och ger oss en inblick i med vad en litteraturintresserad ofrälse ståndsperson tillfredsställde sin stora läslust. Hur Tuderus, som var född i Savolax och verksam som lantmätare i Finland, skaffade sina böcker vet vi inte. En del kan han ha köpt på auktioner. Nyutkommen litteratur fick han tag på i boklådorna i Åbo eller via vänner i Stockholm. Inemot hälften av böckerna var skönlitte-

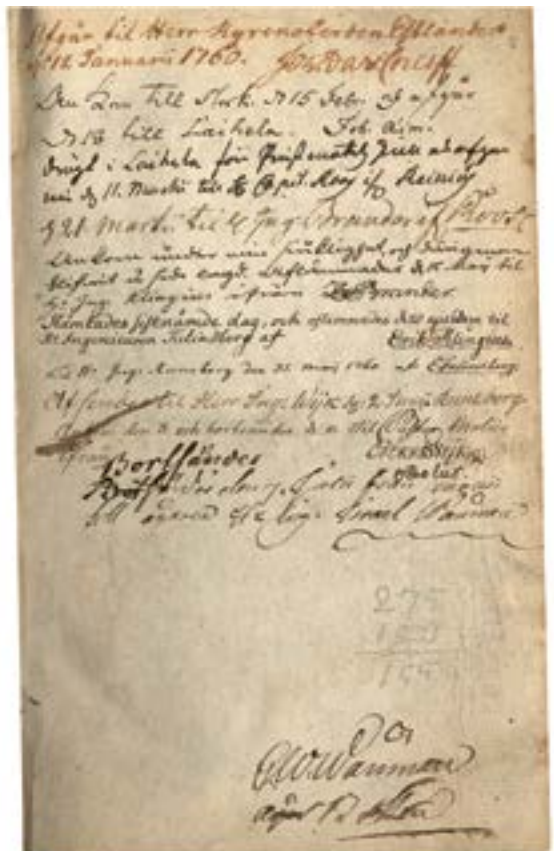
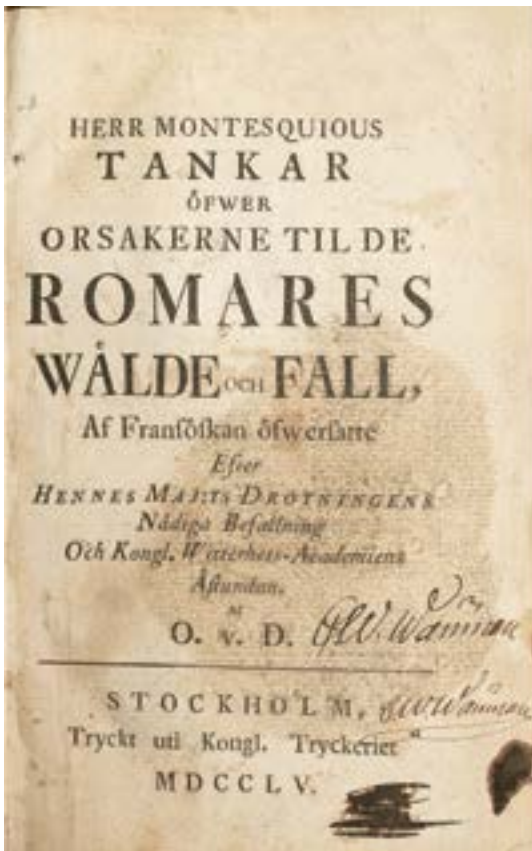
ratur, d.v.s. teaterpjäser, diktböcker och romaner. Under några år från mitten av 1790-talet köpte han varje år cirka trettio böcker. Böckerna i hans bibliotek var på några undantag när svenskspråkiga. Han skaffade sig tyska och franska pjäser och tyska romaner i svensk översättning.⁶⁶ I Åbo verkade Carl Eric Sjöman som fänrik. Hans andra hustru Margaretha Catherina dog 1798 då hon var 29 år gammal. Enligt den bouppteckning som upprättades fanns det utöver andlig litteratur och barnens skolböcker också skådespel, reseskildringar och historisk litteratur i familjens bibliotek. Största delen av litteraturen i hemmet var på svenska.⁶⁷

Prästen i lokalsambället

Prästmannen Anders Chydenius från Österbotten är en av de stora gestalterna i det svenska riket under 1700-talet. Han

blev genom sina skrifter en banerförare för ekonomisk liberalism. Hans främsta politiska arena var riksdagarna. Det var hans memorial som låg till grund då riksdagen 1765–1766 gav Sverige tryckfrihet och banade väg för offentlighetsprincipen. Samtidigt var Chydenius som lantpräst i sitt hemlandskap på många sätt typisk för sin tid och sitt stånd. Släkten kan inte följas längre bakåt än till farfadern Andreas Chydenius som verkade som kyrkoherde i Rimito och gifte sig med

Maria Flachsenius som var dotter till en prästman, teologie professorn och domprosten i Åbo Jakob Flachsenius. Anders Chydenius far, född 1703, hette Jakob och också han kom att gifte sig med en prästdotter. Jakob verkade som präst i Österbotten och avslutade sin prästgöring som kyrkoherde i Gamlakarleby församling. Sonen Anders fick 1770 möjlighet att efterträda sin far som kyrkoherde i Gamlakarleby och tog nu hand om sin styvmor och sina yngre syskon. Innan dess hade

Charles-Louis de Secondat Montesquieus *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* utgiven på franska 1734 lästes inom boksocieteten i Österbotten i en svensk översättning från 1755. Medlemmarna antecknade i boken i vilken ordning den cirkulerade mellan dem.

han verkat som predikant och kaplan i det nygrundade Nedervetil kapell inom Gamlakarleby socken. År 1775 hade han gift sig med Beata Magdalena Mellberg, dotter till en av de mest framgångsrika köpmännen i Jakobstad. Prästsöner blev ofta präster och tjänstgjorde inom samma region som sin far. De gifte sig gärna med en dotter ur en prästfamilj. Som det senare skall framgå var en allians mellan en prästsläkt och en köpmannasläkt ändå ingenting ovanligt.

Anders Chydenius var tvåspråkig, vilket han hade god nytta av redan som kaplan i Nedervetil där inemot hälften av folket hade finska som modersmål. Anders Chydenius och hans hustru lade ned ett stort arbete på att utveckla kaplansbostället till ett mönsterjordbruk med bl.a. en nyanlagd trädgård. Chydenius verkade som läkare bland sina församlingsbor. Han lyckades genom att också vända sig till kvinnorna få en del av allmogen att vaccinera sina barn mot smittkoppor. Ett argument som gick hem i stugorna var att begravningen av ett barn var fem eller sex gånger så dyrt som vaccineringen. Chydenius lyckades bättre i sina föresatser än många andra, men i sina visioner, ambitioner och aktiviteter var han en mycket typisk lantpräst.⁶⁸

Vid mitten av 1500-talet fanns det 136 församlingar i Finland. Särskilt under stormaktstiden grundades nya församlingar, och som en följd av att befolkningen hade ökat fanns det vid den svenska tidens slut inemot 450 församlingar i riksdelen. Lärostandet, som till sin kärna bestod av präster samt skol- och universitetslärare, var litet. De som hörde till standet utgjorde vid mitten av 1700-talet en knapp tredjedel av ståndspersonerna.⁶⁹

I och med reformationen kunde prästerna ingå äktenskap och prästsläkter började uppstå.⁷⁰ Prästerna antog lättigenkännliga latiniserade namn. Man utgick från gården eller byn. Äimälä i Kumo blev Aejmelaeus och av Kollola i Pälkäne skapades namnet Collinus. Andra var resultatet av en översättning från finskan till latin, såsom Gummerus av Pihkala ("pihka" betyder kåda men förknippades tydligen med gummi). Stamfaderns dopnamn låg till grund för namn som Petrejus eller Thomaeus. Från mitten av 1600-talet blev på samma sätt som i den västra riksdelen svenska eller svensk-latinska namnformer som Birkman (från Birkala), Raumannus (från Raumo) eller Uhlstadius (från Uleåborg) ett intressant alternativ för prästerna. Från Linna rusthåll i Hollola skapades namnen Castrén (lat. *castrum* = skans eller fäste) och Borgelin och från Helsingfors namnen Forsius, Forsenius och Helsingberg. På 1700-talet blev det vanligt att elever med allmogebakgrund redan i lärodomsskolorna fick ett svenskt, latiniserat eller greciserat namn utgående från namnet på hembyn eller hemgården. Hulttila blev Hultman, Karhu gav Björnram och utgående från Suksela fick man Suxenius. Namn som Andersson eller Henricsson hade sitt ursprung i faderns personnamn.⁷¹

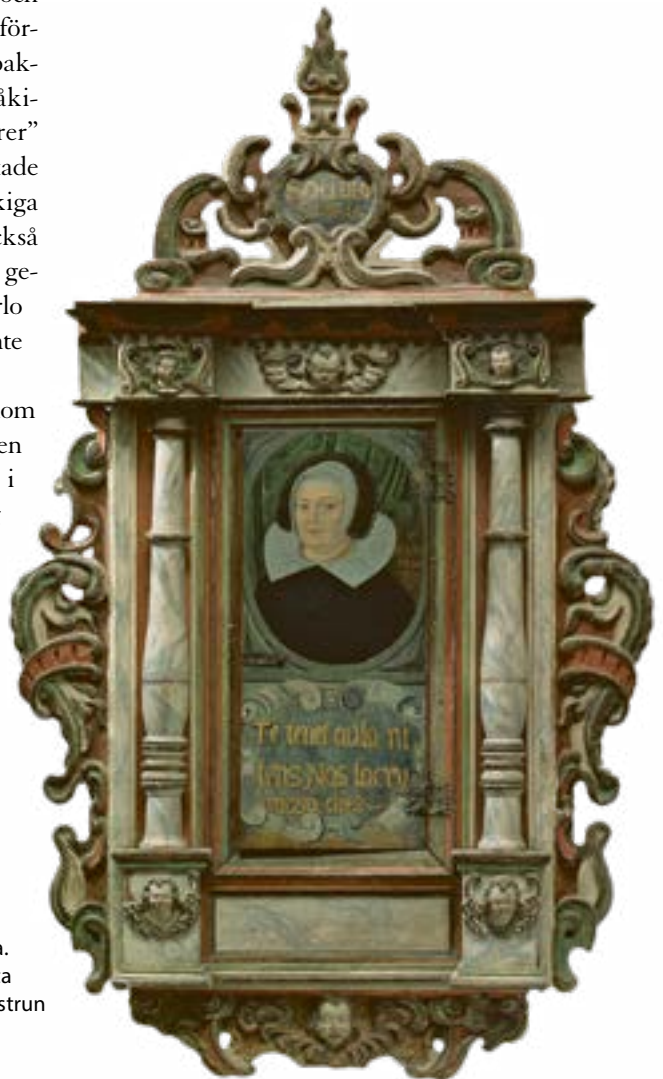
Tack vare att skolan låg så nära hemmet hade ungdomar i Åbo och Viborg eller från den närliggande och förhållandevis välmående landsbygden de bästa möjligheterna att studera och skapa sig en karriär som präst. Ett stort antal av prästsläkterna i Finland kan följas tillbaka till en borgare i de båda städerna eller till en by i sydvästra Finland. Från landsbygden kring Viborg kom inte lika

många präster. Som exempel på prästsläkter från sydvästra Finland kan nämnas släkterna Alftan, Brenner, Calonius, Choraeus, Florin, Lagus, Lilius, Rancken och Reuter. Släkterna Alopaeus, Herkepaeus och Lackman får här exemplifiera prästsläkter med rötter i Viborg eller omkringliggande landsbygd. En del av borgarna i Viborg med söner som blev präster hade flyttat in från en tysk ort.

Från sydvästra Finland spred sig sedan prästsläkterna mot norr, nordost och öster. Av någon anledning var det förhållandevis få präster med allmoge bakgrund som kom från de svenskspråkiga kustsocknarna. De ”klassresenärer” som sökte sig till latinskolan och slutade som präster var således ofta finskspråkiga och ställdes inför kravet att lära sig också svenska. Vissa släkter blev rotfasta i generationer i en socken, men som Kaarlo Wirilander har visat var detta ändå inte så vanligt som man föreställt sig.⁷²

När prästsläkterna väl etablerats kom de nya prästerna huvudsakligen ur den egna gruppen eller ur borgerskapet i regionen. Präster och borgare insåg den ömsesidiga nyttan av allianser som etablerades med hjälp av äktenskap. Prästdöttrar giftes bort med handelsmannasöner. En del prästsöner övergick också till borgarståndet.⁷³

På 1700-talet blev sockenstämman med prästen som ordförande den främsta arenan för det lokala självstyret. Det välskötta bostället skulle tjäna som föredöme i lokalsamhället och inspirera allmogen att pröva på nya grödor eller odlingsmetoder. Modevetenskapen hushållningslära (ekonomi) ingick under 1700-talet i prästutbildningen. År 1757 försvarade Abraham Indrenius i Åbo avhandlingen *Enfaldiga tanckar wisande*

Hebla Galle avbildad på dörren till ett votivskåp i Masku kyrka. Hon var maka till Henrik Hoffman, kyrkoherde i Masku och sekreterare inom den kommitté som 1638–1642 översatte Bibeln till finska. Hoffman var en förmögen man och hade råd att låta konstnären Jochim Neiman måla ett porträtt av hustrun 1640 och senare också ett av sig själv.

hwad en präst kan bidra till oeconomiens upphjelpande. Ortsbeskrivningar eller avhandlingar om lantbruk och trädgårdsskötsel gav de studerande möjligheter att leva upp till de förväntningar som ställdes på en sockenpräst.⁷⁴

Prästen levde i växelverkan med sin församling och i hans vardag gällde i hög grad samma grundläggande villkor som i bondens liv. Prästgårdarnas kulturella betydelse skall inte underskattas, men inte heller överdrivas. De är överskattade som lokala innovationscentra. I forskningen har man räknat med att allmogen tog till sig nyheter i den mån de blev informerade och övertalade av ståndspersonerna utan att beakta att det från bondens synvinkel sett i normala fall inte var rationellt att bryta ett traditionellt beteendemönster. Endast undantagsvis spred sig nyheter från samhällets toppskikt till bönderna.⁷⁵

Sockenprästen vårdade församlingsborna till både själ och kropp. Med hjälp av läkarbok och apotekslåda kunde prästen ge sockenbor råd eller bot vid sjukdom och prästerskapet gjorde en viktig insats i det stora koppymningsprojektet under 1700-talet.⁷⁶

Prästerskapet levde spritt över hela Finland och utgjorde på en del orter traktens enda herrskap. Prästen levde bland allmogen, skötte sitt boställe och var fast förankrad i lokalsamhället men han var i allt större utsträckning inte en av bönderna. När läroståndet mot slutet av 1700-talet övergick till svenska som hem- och umgängesspråk ökade avståndet till bondebefolkningen ytterligare.⁷⁷

Många församlingar lydde som kapell under en moderförsamling. Under senare delen av 1700-talet kunde en stor församling i Österbotten ha fem eller sex

kapell. Skillnaden mellan en kyrkoherde och en kaplan eller adjunkt var betydande i förmögenhet, boendestandard, konsumtionsvanor och självbild. Vid mitten av 1700-talet dracks det te hos kyrkoherdarna medan den nya drycken förekom endast undantagsvis bland kaplanerna, som kulturellt stod mycket närmare allmogen och som gärna helt enligt vad seden bjöd tillät sig en sup brännvin.

Kyrkoherdarna hade rikseliten som sin kulturella förebild. Ståndssymbolen var den bokliga lärdomen. Kyrkoherdarnas bibliotek var på 1700-talet välfyllda med religiös litteratur såsom postillor men innehöll endast undantagsvis skönlitteratur. I anspråkslösa boksamlingar ingick utöver religiös litteratur inte så mycket mer än en lagbok och en läkarbok. Suolahti lyfter fram de minnesord som skrevs om kyrkoherden Johan Aejmelaeus i början av 1800-talet som representativa för en bildad kyrkoherde. Aejmelaeus trivdes lika gott bland sina böcker, ur vilka han fyllde på sitt " eget förråd af tankar", som i sällskap. Han "gaf sitt sällskap orsak att vara belåtet med sina omdömmen, så mycket mera, som han ej besvärade någon med den tunga myndighet, hvarmed den sjelfkäre tystar andra och upphöjer sig själf".⁷⁸

Städer och borgerskap

Städerna i Finland var både få och små. Men för den skull var de inte oviktiga, och de blev fler, särskilt under 1600-talet. Städerna med sina kontakter till avlägsna orter utgjorde fönster som öppnade sig mot omvärlden. De flesta låg vid kusten och utgjorde knutpunkter för handel och hantverk. Stadsbefolkningens

andel av totalbefolkningen var under 1700-talet liten, 5 % för att vara exakt.⁷⁹ I många europeiska länder var den andel av befolkningen som bodde i städerna betydligt större, det dubbla eller ännu mer. Den låga urbaniseringsgraden i Finland är till en del en chimär. Den beror i hög grad på att rikets gemensamma huvudstad Stockholm låg i den västra riksdelen. Den östra riksdelens städer utgjorde inget stadssystem för sig. På 1700-talet var befolkningen i Stockholm inemot tre gånger så stor som befolkningen i alla städer i det svenska Finland. Av dessa städer var Åbo den största och växte under seklet från att på 1720-talet ha varit en stad med 4 000 invånare så kraftigt att befolkningen vid slutet av svenska tiden uppgick till över 10 000 personer. I början av 1700-talet hade bara fem städer en befolkning som var större än tusen personer, vid början av 1800-talet fanns det 14 sådana städer i det svenska Finland. Oiva Turpeinen har delat in städerna i Finland inom 1743 års gränser i fyra grupper. För 1700-talets vidkommande kan befolkningstalen fastställas med en rimlig exakthet (se vidstående tabell).

Finlands medeltida städer var inte fler än sex: Åbo, Viborg, Borgå, Ulfby, Raumo och Nådendal. Under Gustav Vasas tid grundades Ekenäs (1546), Helsingfors (1550) och Björneborg (1558, som en ersättning för Ulfby) som den längst norrut belägna staden i den östra riksdelen. I det tidigare helt stadslösa Österbotten grundades ett antal städer på 1600-talet. Uleåborg 1605 och Vasa 1606 var de första. År 1785 kompletterades kedjan av österbottniska kuststäder med Kaskö i söder. Uleåborg med 1 400 invånare 1730 och 3 300 år 1805 var något större än Hel-

	1730	1760	1790	1805
Åbo	4 269	6 700	9 174	10 814
De österbottniska städerna	7 565	12 178	16 396	18 695
Städerna vid Finska viken	2 934	6 581	6 624	8 485
Städerna i inlandet	471	905	2 720	3 836
Sammanlagt	15 239	26 364	34 914	41 830

singfors som vid mitten av 1700-talet de-troniserade Borgå som den största av städerna vid Finska viken.

I det inre av Finland grundades med varierande framgång de första städerna på 1600-talet, bland dem år 1639 Tavastehus och Nyslott. Tavastehus etablerade sig som den största inlandsstaden med över 1 600 invånare år 1805. Särskilt under Gustav III:s tid grundades nya städer i det inre av Finland: Heinola 1776 (formella stadsrättigheter 1839), Tammerfors 1779 och Kuopio 1782. Men som siffrorna så tydligt visar var och förblev städerna i inlandet urbana dvärgar.

I det ryska Finland fanns det efter 1743, då gränsen drogs längs Kymmene älv, sammanlagt sex städer. De var i storleksordning (1802) Viborg, Fredrikshamn, Sordavala, Kexholm och Nyslott. Vid början av 1800-talet levde inemot 6 000 personer av befolkningen i det ryska Finland i städer. Över hälften av stadsborna i området var viborgare. Näst störst var Fredrikshamn med något över tusen invånare och Nyslott minst med färre än 200 invånare.⁸⁰

De borgare som bedrev omfattande handel, särskilt de som verkade i stapelstäder med rätt till utrikeshandel, bildade en liten men viktig elit i de större städerna. Den här urbana aristokratin skiljde sig från de talrikare småborgarna som ägnade sig åt handel med bön-

derna i stadens uppland, bedrev handel på Stockholm, höll krog eller sålde livsmedel. Hantverkarna utgjorde en tredje grupp bland borgarna med burskap och rätt att delta i förvaltningen av stadens gemensamma angelägenheter. Vid sidan av borgerskapet bestod städernas befolkning av ståndspersoner och arbetsfolk såsom sjömän, pigor och drängar. I vissa städer såsom Åbo, Viborg och Björneborg, började man särskilt på 1700-talet tala om eliten av handelsmän som det

svenska borgerskapet eller den svenska handels societeten till skillnad från småborgarna som följaktligen utgjorde det finska borgerskapet. Att de rikaste borgarna började kallas svenska berodde dels på att många hade svensk bakgrund, dels på att köpmän med finskt ursprung hade tagit sig svenska namn och gärna talade svenska som hade hög status. Några säkra slutsatser om personens modersmål kan man inte dra utgående från till vilken societet han hörde.⁸¹

Johan Henrik Reilander (1768–1817), rådmän i Raumo.

Jost Schultz flyttade 1636 från Lübeck till Åbo för att lära sig svenska och finska. Då han lärt sig språken kunde han vad som behövdes för att befrämja handeln mellan sin gamla och nya hemort. Särskilt under förra hälften av 1600-talet flyttade handelsmän in till städerna i Finland från tyska orter och från Skottland. Man sökte sig bort från de förödande krigen och områdena i norr saknade inte dragningskraft. En ekonomi som öppnade sig mot omvärlden attraherade den som hade såväl kapital som kontakter och därtill var språkkunnig. Inslaget av tyskar, som under 1500-talet hade försvagats jämfört med medeltiden, blev igen starkare. De första skottarna flyttade in till Åbo redan i slutet av 1500-talet och bildade på 1600-talet efter tyskarna den största gruppen inom det ledande borgerskapet i Åbo. Skottarna hade svårare att göra sig gällande i Viborg där elitiskt kom att domineras av

tyskar. Holländare slog sig på 1600-talet ned i den västra riksdelen, men till Finland kom bara ett fåtal. De på 1600-talet nygrundade österbottniska städerna fick sin första befolkning från många olika håll, från det egna landskapet, bland dem sådana som tidigare verkat som landsköpmän, från det övriga Finland och från den västra riksdelen. En liten men viktig grupp var de utlänningar, särskilt tyskar och skottar, som bosatte sig i de nya städerna. De kom till Österbotten som representanter för storborgare i Åbo eller Stockholm och slog sig sedan ned som självständiga handelsmän. De som kom från Åbo kallades "finnetyskar".⁸²

Under senare delen av 1600-talet och under 1700-talet flyttade personer från västra riksdelen till Finland och slog sig ned som handlande i städerna. Armas Luukko har klarlagt att omkring 80 handelsmän verkade i Vasa från 1721 fram till att staden blev stapelstad 1766. Av dem var ett fåtal upp vuxna i staden, några kom från svenskspråkiga socknar i landskapet medan de flesta hade flyttat in från andra österbottniska städer eller från den svenska riksdelen. I Vasa hälsades nykomlingarna välkomna av änkor eller döttrar till köpmän ur de finska, tyska och skotska köpmannasläkter som hade etablerat sig i staden redan på 1600-talet, och inflyttarna valde att gifta sig klokt.

Från Finland sökte sig gesäller på vandringar ut i Europa. På 1600-talet in-

Skråväsendet kom sent till Finland. Den första lokala skråordningen utfärdades 1624 i Åbo. Under Gustav III:s tid lindrades skråtvånget i viss mån genom att skråna inte längre var obligatoriska i nygrundade städer. Nya skrå grundades i Finland ännu i början av 1800-talet. Helsingfors garvargesällers skråkista 1785.

vandrade en del tyska hantverkare till Finland. Efter stora ofreden rådde det brist på hantverkare i Finlands städer och därför uppmuntrades hantverkskunnigt folk att flytta över från den svenska sidan. Med tiden avhjälpptes bristen på hantverkare men ännu 1780 efterlyste Vasa stad hantverkare i en tidning som utkom i den svenska riksdelen.⁸³

Hur vanligt var det att man talade svenska i städerna? Och kunde man i en två- eller flerspråkig miljö förstå eller tala varandras språk? En stad var demografiskt ett kärn som hela tiden måste fyllas

på med nytt folk utifrån för att behålla sin folkmängd. Eftersom man här levde tätt inpå varandra och i växelverkan med omvärlden var befolkningen särskilt utsatt för olika sjukdomar. En mycket stor del av dem som flyttade in och blev lägre borgerskap eller arbetsfolk kom från den omgivande landsbygden varför språkförhållandena i närregionen i hög grad bestämde vad man talade i städerna. I städer vars uppland var finskspråkigt var finskan starkare än i städer vars närmsta uppland var svenskt.

Hur många som talade svenska i städerna i Finland på 1700-talet kan inte anges med någon exakthet, men storleksordningen kan bestämmas. I städerna i det svenska och det ryska Finland fanns kring mitten av 1700-talet en befolkning på omkring 25 000 personer. I de städer där den omkringliggande landsbygden var svensk levde vid mitten av 1700-talet drygt 8 600 personer. Samtidigt räknade den svenska församlingen i Åbo inemot 1 900 personer. Det blir sammanräknat drygt 10 000 personer vilket ger oss det ungefärliga antalet svenskspråkiga i alla städer i Finland. Omkring 40 % av befolkningen i städerna var således svenskspråkig. På rätt goda grunder kan man nämligen utgå ifrån att de språkliga minoriteterna tar ut varandra. Det sammanlagda antalet finskspråkiga i städer som var omgivna av landsbygd där svenskan dominerade och de svenskspråkiga i riksdelens övriga städer var ungefär lika stort.⁸⁴

I berättelser om livet i det forna Viborg framstår staden i det förgyllande skimmer som endast förlusten kan skänka som annorlunda än andra städer i Finland. Det flerspråkiga Viborg var fram-

till att staden 1944 kom under sovjetiskt styre en kosmopolitisk miljö. Språkvetaren Marika Tandefelt har studerat Viborg som flerspråkig språkmiljö i ett långt perspektiv och har kunnat bekräfta bilden av staden som en mötesplats för olika språk. Men förhållandena var aldrig stabila. Den finska befolkningen var i ständig majoritet men i övrigt präglades förhållandena av förändring.

Sedan medeltiden fanns ett tyskt och ett svenskt skikt av borgare i Viborg. Under 1500- och första hälften av 1600-talet förstärktes framförallt det tyska inslaget som en följd av inflyttning. Tyskarna förblev en minoritet men innehade de politiska maktpositionerna och dominerade inom handeln trots att det svenska borgerskapet växte i antal. Också i Viborg var svenskan förvaltnings- och skolspråk och de tysktalande lärde sig svenska som andraspråk. Under stormaktstiden försvenskades såväl tysk- som finskspråkiga. En finskspråkig som ville klättra uppåt på samhällstegen investerade i kunskaper i svenska. Eftersom den socialt sett lägre delen av befolkningen i huvudsak var finsk kom barnen i tyska och svenska familjer att växa upp med ammor och tjänare av vilka de lärde sig finska. Finskan blev det språk som behärskades – mer eller mindre väl – av praktiskt taget alla i staden. Viborg var ”en aktivt trespråkig miljö” under stormaktstiden. Därtill behärskade man till husbehov ryska.

Staden kom under rysk spira 1721 och situationen förändrades. Stadens befolkning fick ett ryskt inslag bestående av soldater, marketentare och köpmän. Viborgarna kom i kontakt med det ryska språket och den ryska kulturen, men det var ändå tyskan och inte ryskan som ten-

derade att tränga ut svenskan. Tyskan blev förvaltnings-språk, en tysk skola grundades och den tyska kulturen dominerade i 1700-talets Viborg. Svenskarna var fortsättningsvis fler till antalet än tyskarna men en del köpmannasläkter bytte språk från svenska till tyska. Finskan utgjorde precis som förr ett lokalt *lingua franca*. Fransk kultur och franskt språk stod högt i kurs i Europa och attraherade också toppskiktet i Viborg. Sophia Adelaïde von Hauswolff som efter Sveaborgs kapitulation 1808 följde sin far i rysk krigsfångenskap får sammanfatta situationen: ”Hvar bättre Person talar 4 à 5 språk, Fransyska, Tyska, Svenska, Finska och Ryska; dock lär Svenskan alldeles upphöra med denna generation.” Spådomen om det svenska språkets snara försvinnande i Viborg var helt rimlig, men slog ändå inte in eftersom historien inom några få år tog en oväntad vändning.⁸⁵

Hur unikt var Viborg i ett finländskt sammanhang? En jämförelse med Åbo är belysande. Också inom Åbo stads handelsområde talade merparten av bönderna finska. På samma sätt som i Viborg samexisterade i Åbo på 1600-talet de tre språken tyska, svenska och finska, med finskan i rollerna som majoritetsspråk och de lägre samhällsskiktens språk. Särskilt tyskar och skottar flyttade in till Åbo. Inflyttarna med familjer kan kring mitten av 1600-talet ha varit så många som några hundra personer i en stad med drygt trettusen mantalsskrivna invånare.⁸⁶ Det tyska inslaget var starkare i Viborg än i Åbo men den stora skillnaden mellan städerna var att maktkontinuiteten i Åbo medförde att svenskan här under 1700-talet fortsättningsvis vann terräng bland borgerskapet som en följd av inflyttning och

språkbyten. Tre språk blev till fyra i Viborg men till två i Åbo.

Redan 1569 bestämde kung Johan III att en ny kyrka skulle byggas i Åbo. Kungen var väl förtrogen med förhållandena och kände till att både svenska och finska talades i staden. Byggandet av den nya kyrkan inleddes men den blev aldrig färdig, och det var först på 1690-talet som församlingen delades på språklig grund. Kring mitten av 1700-talet var den svenska församlingen ungefär hälften så stor som den finska. Några tvärsäkra slutsatser om förstaspråket i familjen kan man på grund av svenskans höga status inte dra utgående från valet av församling. Enligt en uppgift från 1780-talet talade huvuddelen av det lägre borgerskapet finska medan man inom handelsmänna- och hantverkarklasserna talade svenska men med finsk brytning. Som förvaltningscentrum, skol- och universitetsstad samlade staden svenskspråkiga ämbetsmän och lärare. Henrik Gabriel Porthan nämner i en text 1779 avsedd att läsas utomlands att alla ståndspersoner och alla med en viss bildning förstod och talade svenska i Finland.⁸⁷

Av de sporadiska och delvis svårtolkade uppgifter som finns är det svårt att teckna en bild av förhållandena i kuststäder i Österbotten, från Gamlakarleby i norr till Kristinestad i söder, och Nyland, från Ekenäs i väster till Lovisa i öster, som var omgivna av en svenskspråkig landsbygd. Italienaren Giuseppe Acerbi letade 1799 förgäves efter någon i Vasa år som skulle ha kunnat läsa upp bönen Fader vår för honom på finska.⁸⁸ Svenskan var det dominerande språket men i städerna levde också en minoritet finskspråkiga, särskilt under decennierna efter stora

ofreden. I städer som Ekenäs och Kristinestad var de finskspråkiga genomgående ytterst få. Under 1700-talet tunnades det finska inslaget ut. Belysande för flera städer är förhållandena i städerna Ny- och Gamlakarleby 1784. I Nykarleby var de finskspråkiga då ”få”, medan de några decennier tidigare hade varit rätt många. Språkgruppen bestod på 1780-talet av ”en hop” tjänstefolk och arbetare. I Gamlakarleby talade ”förnämsta [= största] delen” svenska 1784. Ett ”ringa antal”, som till största delen bestod av ”tjänste- och mindre betydligt folk”, var finskspråkiga.⁸⁹ Handelsmän och hantverkare behövde kunna tala finska med bönderna i den övre delen av stadens handelsområde. Borgarnas barn kan inte ha haft några särskilt goda möjligheter att lära sig finska av tjänstefolket, varför särskilt flickornas kunskaper i finska inte kan ha varit omfattande. Finskspråkiga som ville avancera i stadssamhället hade all anledning att lära sig svenska, vilket de av allt att döma också gjorde.

Borgå och Helsingfors får i det följande ge närmare inblick i förhållandena i ett par av städerna med omkringliggande svensk landsbygd. Den brittiska resenären Edward Daniel Clarke besökte Borgå 1799 och fann att staden var anspråkslös trots att den hörde till de större i Finland. Invånarna var i huvudsak svenskspråkiga.⁹⁰ Observationen stämmer överens med vad vi i övrigt känner till om förhållandena i Borgå. Ett fåtal borgare och tjänstefolket hade finska som modersmål. Majoriteten av inflyttarna kom från de omkringliggande svenskspråkiga socknarna. Förhållandet mellan svenskt och finskt präglades av stabilitet men historikern Ilkka Mäntylä beskriver

staden på 1600- och långt in på 1700-talet som trespråkig. Då Reval som en följd av stora nordiska kriget blev ryskt flyttade en del tysktalande borgare till Borgå. Det tyska inslaget förstärktes av inflyttade tysktalande hantverkare. Alla borgabor kunde inte följa samtalet då hantverkarna sinsemellan talade tyska. Stadens uppland sträckte sig långt in i landet och borgarna hade följaktligen nytta av finskan i sin näringsverksamhet. Rådmanen Bengt Helgesson blev vid ett tillfälle på 1600-talet utskälld på både finska och svenska av en bonde från Tavastland. Det mest skymfande i ordflödet fick han över sig på finska. Han drog saken inför rätta vilket visar att han förstod tillräckligt för att bli förnärmad.⁹¹

Om man kan sätta tilltro till borgerskapets besvärsskrift 1697 i ett utnämningsärende var en majoritet av helsingforsarna finskspråkig. En del av påståendet bör sättas på den polemiska överdriftens konto men som ett faktum kvarstår ändå att det finskspråkiga inslaget var betydande. Under åren efter stora ofreden var inflyttningen av finskspråkiga tydligen så stark att de för en tid kom att utgöra flertalet av befolkningen som också hade ett inslag av tysktalande, bland dem sådana som under ofreden flytt från Baltikum. Under 1700-talet blev stadens befolkning allt mer svenskspråkig och på 1780-talet var den finska församlingen i staden liten i förhållande till den svenska. De finskspråkiga behärskade också svenska. Historikern Eirik Hornborg ger en tredelad förklaring till utvecklingen. På grund av ”riksspråkets dragningskraft” förekom språkbyten, och från de svenskspråkiga kustsocknarna i Nyland ökade inflyttningen bland annat tack vare en växan-

de sjöfart med en efterfrågan på sjömän. Från och med mitten av seklet växte staden tack vare byggandet av Sveaborg. Nu flyttade hantverkare från Sverige in.⁹²

Uleåborg utgjorde som redan framgick en förhållandevis stor urban miljö med ett helt finskt uppland. Finskan dominerade men det svenskspråkiga inslaget blev starkare på 1700-talet. Från år 1761 hölls varje söndag svensk gudstjänst i stadens kyrka. Den svenska gudstjänsten som samlade folk från själva staden inleddes redan klockan åtta och den finska, till vilken folk kom också från den omgivande landsbygden, började genast efter att den svenska var slut. Det här betyder att den svenska gudstjänsten ofta hölls när det var mörkt och att kostnaderna för ljus till kyrkan blev höga. De svenska gudstjänsterna var inte välbesökta. Därför föreslogs det 1763 att de som gick till dem själva skulle betala ljusen eller nöja sig med svensk gudstjänst varannan söndag. Lösningen blev något längre fram i tiden att den svenska gudstjänsten flyttades fram med en timme.

Det interna umgänget bland borgerskapet i Uleåborg ägde rum på finska men särskilt ämbetsmännen, de ledande borgarna och många hantverkare och sjömän behövde svenskan i sin yrkesutövning. När Uleåborg på 1770-talet blev säte för det nygrundade Uleåborgs län förstärktes svenskans ställning inom de ledande kretsarna i staden. Patricierhemmen i staden var tvåspråkiga och man var i stort sett lika bra på båda språken.⁹³

I Björneborg levde vid mitten av 1700-talet drygt tusen personer sin vardag omgivna av en region som i hög grad var finskspråkig. Fram till sekelskiftet 1800 hölls finska och svenska gudstjänster

i Björneborg varje söndag. Efter stadens brand 1801 minskade man antalet svenska gudstjänster till var tredje söndag. Den svenska församlingens medlemmar hade ensamrätt till sina bänkar också under de finska gudstjänsterna. Men på 1770-talet reserverades ett mindre antal bänkar, närmare bestämt de två som fanns längst framme i kyrkan, för de svenskspråkiga som ville gå i finsk högmässa eller delta i aftonsången som sällan hölls på svenska. Sådana som hörde till den svenska församlingen kunde av allt att döma också tala finska. Finskan dominerade i staden. År 1738 anhöll man om en tredje lärare till skolan i staden med motiveringen att eleverna inte kunde svenska när de inledde skolgången. De fick inte heller någon övning i svenska eftersom de familjer i staden där de var in kvarterade talade finska, vilket eleverna också gjorde sinsemellan.⁹⁴

Borgerskapet i Nystad (grundlagd 1617) kom i mycket hög grad från närregionen och var under 1600-talet finskspråkigt. Under senare delen av seklet utkristalliserades en elit av borgarsläkter som i likhet med vad som var fallet i andra städer var ingifta i varandra. De som hörde hit bildade en sluten krets, uppförde sig som herrskap och kunde tala svenska. På 1700-talet blev det populärt att försvenska släktnamnet till exempelvis Blomgren, Blomstrand, Kjellman eller Strandberg. Från de förnämsta borgarna spred sig företeelsen till de lägre samhällsklasserna. Också sjömän följde exemplet. Svenska språket både hade och gav status och en person som tog ett svenskt släktnamn talade inte nödvändigtvis svenska. Mot slutet av svenska tiden blev det ändå allt vanligare att höra svenska talas i sta-

Den befästa staden Fredrikshamn under uppbyggnad 1723. Stadsplanen bildar en åttkant med ett torg i centrum och gator som strålar ut från torget. Rådhuset mitt på torget invigdes 1798. Staden befästes 1722–1724 men ansågs omöjlig att försvara under hattarnas krig varför den övergavs och brändes ned av de egna trupperna 1742.

den, medan kunskapen i finska fortsättningsvis var allmän.⁹⁵

På 1700-talet blev det vanligt att byta till ett svenskt eller svensk klingande släktnamn i den lilla staden Nådendal nära Åbo. Pusa blev Dahling och Kata-vainen Enqvist. Av det finska Raumalainen fick man namnet Raumlän och Sanderi övergavs till förmån för Sander. När seglationen på Stockholm kring mitten av 1600-talet blev livligare sände en del av borgarna sina söner till huvudstaden för att de skulle få lära sig svenska och an-

nat som var nyttigt för en handelsman att kunna. Bland borgerskapet blev de som kunde svenska fler, men finskan var fortsättningsvis det dominerande och gemensamma språket. Gudstjänstspråket var finska men från och med 1760 hölls på de få svenskspråkigas begäran var tredje söndag svensk gudstjänst.⁹⁶

Under 1900-talets första år publicerades Sigurd Nordenstrengs *Fredrikshamns stads historia*. Den första delen från grundandet som Veckelax stad 1653 till 1743 hade författaren valt att kalla "Det

svenska väldets tid". Del två behandlade "Den ryska införlifningens tid". Från första början fanns ett svenskt inslag i befolkningen som till övervägande del var finskspråkig. På 1600-talet hölls svenska gudstjänster i Veckelax sockenkyrka och på 1720-talet bildades en svensk stadsförsamling eftersom en betydande del av borgerskapet var svenskspråkigt. År 1732 invigdes Ulrika Eleonora kyrka uppkallad efter drottningen. Staden som förstördes under stora ofreden hade grundats på nytt 1723 med namnet Fredrikshamn som en hyllning till den regerande kungen. Kyrkan användes uteslutande för svenska gudstjänster och kallades i dagligt tal svenska kyrkan. Stadsbor som inte förstod svenska tilläts fortsättningsvis höra till landsförsamlingen och besöka sockenkyrkan enligt ett beslut 1740 då lands- och stadsförsamlingarna helt separerades från varandra.⁹⁷

När staden kom under rysk spira bibehölls namnet på staden men stadskyrkan, som gått upp i rök då staden brändes ned av retirerande svenska trupper 1742 och omgående byggdes upp på nytt, fick nu nytt namn efter kejsarinnan Elisabet. En del borgare valde att börja på ny kula i den nygrundade staden Lovisa väster om gränsen, men de var inte så många att det skulle ha rubbat språkförhållandena i Fredrikshamn. Ett nytt inslag var den starka militära närvaron av officerare som talade tyska och soldater som talade ryska. Borgarna, särskilt de som höll krog, fick anledning att lära sig ryska. Tyskan var inte ett helt nytt språk i staden eftersom en del av dem som på 1600-talet slagit sig ned i staden som borgare hade sina rötter på den södra sidan av Finska viken. På samma sätt som i Viborg på 1700-talet

vann tyskan från och med 1740-talet ter räng i Fredrikshamn, och den tidigare svenska församlingen blev på 1780-talet svensk-tysk medan trivialskolan fortsättningsvis verkade på svenska och latin. Nordenstreng berättar att endast arbetarbefolkning och tjänstefolk var finskspråkiga. Det betyder att finskan var det språk som alltjämt hade de bästa förutsättningarna i rollen som det gångbara språket i kommunikationen mellan språkgrupperna. Det ryska Fredrikshamn, där fyra språk samexisterade, formade sig till ett Viborg i miniatyr.⁹⁸

I Villmanstrand, som från och med 1743 hörde till det ryska Finland, bodde vid mitten av 1700-talet drygt 500 personer. Stadens handlande borgerskap som vid den tidpunkten var så få som nio personer hörde med sina familjer till den lilla svenska församlingen. Svensk gudstjänst hölls fram till 1760-talet varje söndag men i fortsättningen var tredje. Vilken församling man valde var, som Raimo Ranta framhållit, en fråga om status. De inom det lägre borgerskapet som kunde både svenska och finska valde gärna den svenska församlingen. De flesta hantverkarna var i likhet med alla som hörde till de socialt lägre befolkningsgrupperna inskrivna i den finska församlingen. Högre ämbetsmän i staden valde den svenska församlingen, vilket också gällde sådana som hade tyska som modersmål. Mot slutet av 1700-talet fick staden också ett ryskt inslag i sin befolkning och staden utgjorde trots sin litenhet en flerspråkig miljö. Finskan var det gemensamma språket men både finskan och svenskan vållade inflyttande ryska borgare problem och en del av de tysktalande ämbetsmännen kunde ingen finska.⁹⁹

På 1600-talet skiljde sig Tavastehus i praktiken inte nämnvärt från en större by på landsbygden. Borgerskapet var finskspråkigt och inslaget av svenskspråkiga marginellt. Under 1700-talet antog de flesta inom borgerskapet i staden i likhet med borgarna i andra städer svenska eller svenskklingande släktnamn. Det svenska språket fick en allt större spridning, men de flesta i staden talade finska. På 1770-talet bodde det tio personer i staden som inte förstod finska. Trots att de flesta valde att gå i finsk gudstjänst utökades antalet svenska gudstjänster från var tredje till varje söndag.¹⁰⁰

Städerna, i synnerhet de större, var sammanfattningsvis socialt skiktade samhällen där det eller de språk någon talade i hög grad var bestämt av vilken grupp han eller hon hörde till eller ville vinna inträde i. Språkförhållanden på den omgivande landsbygden hade en avgörande betydelse för språkbilden i städerna. De största städerna Viborg och Åbo utgjorde flerspråkiga miljöer där tre eller rentav fyra språk samexisterade. Under 1700-talet försvenskades särskilt elitskiktet i städerna. I det ryska Finlands städer hade svenskan inte längre samma positiva symbolvärde och gick därför tillbaka till förmån för särskilt tyskan. I städerna fanns tack vare att tillräckligt många hjälpligt behärskade ett andraspråk ett språk – finska eller svenska – som fungerade i umgänget mellan språkgrupperna. Och en borgare som befallde sin dräng eller gjorde upp om nästa års leveranser med sin tjärbonde hade i likhet med sin motpart inget behov av att behärska en stor uppsättning språkliga domäner i sin vardag.

En kvinna i 1600-talets Vasa som dömdes för trolldom kallades *rödfinskan*

och stadens gemensamma herde kallades *kofinne*.¹⁰¹ Epiteterna verkar vara nedsättande och saknade knappast negativ laddning för människor som använde dem. När finska borgare i det stormaktstida Viborg lät svensktalande förstå att de var svenska skälmar (*ruotsalaisiakelmejä*) eller svenska hundar (*Ruotsinkoiria*) är den nedsättande meningen uppenbar och etniciteten närvarande.¹⁰²

Svensk och finne, svensk och tysk, levde man som hund och katt? I städerna där man bodde tätt inpå varandra uppstod givetvis spänningar som fick sitt utlopp med hjälp av både nävar och mun. Eftersom språkgrupp och klass i så hög grad gick hand i hand handlade konflikterna ytligt sett inte sällan om etnicitet. En skotte kunde i Åbo på 1600-talet få höra att han var en *zakramentz skotte* eller *skotsk råtta*. Man kallade varandra tysk eller svensk hund i samma stad och en person kunde få veta att han var inte bara en *klackeröff* men en svensk sådan. Skällsorden skreks ut och den som träffades drog ofta saken inför rätta eftersom man levde i en tid då hedern var det dyrbaraste en individ ägde. De som vädrade sitt missnöje kunde välja ur en rik repertor som innehöll invektiv som bedragare, bov, hora, lögnare eller tjuv men aktualiserade i sin vrede av allt att döma endast undantagsvis ursprung eller språkgruppstillhörighet.¹⁰³

Motsättningarna fanns snarare mellan nykomlingar och infödda än mellan olika språkgrupper och synliggör ett lokalt vi. Den tyske handlanden Frans Stockman som flyttat in till Åbo hade uppträtt överlägset i kämnarsrätten och ställdes 1635 till svars i rådstugurätten för sitt betedande. Så uppförde man sig inte i Åbo. Bor-

gare som iakttog Stockman i kämnarsrätten ställde efteråt frågan vad som skulle ha hänt om en finsk borgare hade betett sig på samma sätt. Man menade att han i så fall skulle ha fått sitt straff omgående, men eftersom den som skymfade rätten råkade vara tysk kunde man förvänta sig att han fick gå fri från allt straff, vilket enligt de finska borgarna skulle undergräva respekten för lag och rätt. Dyliga fall var inte sällsynta i Åbo.¹⁰⁴ Också i Viborg var man antingen nykomling eller etablerad ortsbo. Tyskarna gjorde skillnad mellan *Alteingesessen* och *Neuankömmeling* medan de svenskspråkiga i staden betraktade nykomlingar från Sverige som "oäkta" viborgare.¹⁰⁵

Skillnaden mellan hög och låg var stor i staden och markerades tydligt. Ståndspersonerna distanserade sig kulturellt och de urbana eliterna följde exemplet. Under 1700-talet beskattades lyxkonsumtion, bland annat krinoliner och puder. I Vasa förde ämbetsmännens hustrur krinolinen som senaste mode till staden och det spred sig snabbt bland borgerskapets fruar och döttrar. Männen bar pudrade peruker och var måna om att visa sin ställning, framgång och förmögenhet med hjälp av kläderna. Den som på gatan mötte en handelsman eller hans hustru hade lätt att placera honom eller henne bland de förnämsta i staden. Med modet kom också nya tilltalsord från den europeiska elitkulturens centrum Frankrike. Ämbetsmän och ledande borgare titulerades på 1700-talet *monsieur* och deras fruar *madam*.¹⁰⁶

I Gamlakarleby inledde ett läsesällskap sin verksamhet år 1800. Enligt stadgarna skulle de böcker som införskaffades vara på svenska eller det närliggande

språket danska. Man ville således inte utestänga kvinnorna. En handelsman var beroende av kunskaper i olika språk. Han hade stor nytta av att kunna läsa och skriva tyska och engelska. Handelsmännen sände sina söner utomlands för att knyta kontakter, lära sig göra affärer och förkovra sig i olika språk. En borgare som gått i lärdomsskola och studerat vid ett universitet klarade åtminstone hjälpligt av att föra ett samtal på latin.

Av städernas bouppteckningar kan man sluta sig till att det högre borgerskapets intresse för läsningen som nöje väcktes under den gustavianska tiden. Men som Ilkka Mäkinen har framhållit var övergången från ett intensivt till ett extensivt läsande en lång process. Mellan postillan och romanen bildade religiös litteratur som till sin uppläggning påminde om romanen en bro. John Bunyans *En Christens resa til den saliga ewigheten* som 1727 utkom översatt till svenska utgående från en tysk översättning verkar ha varit omtyckt litteratur i städerna i Finland. Psalmboken var den vanligast förekommande boken och den religiösa litteraturen i svensk språkdräkt dominerade. I borgarnas bibliotek ingick också juridisk litteratur och böcker som gav praktiska råd. En sådan bok var Johan von Hoorns *Den svenska wäl-öfwade jord-gumman*, utgiven 1697 "särdeles barn-moderskor och huus-mödrar til gagn och nytta". En värdefull hjälp i ett samhälle som förskriftligades fick borgaren av Johan Biurmans *En kort och tydelig bref-ställare, at med godt sammanhang concipera och författa allehanda slags bref, skrifter, suppliquer och contracter*, utgiven i Stockholm 1729. Skönlitteraturen, framförallt översättningar till svenska, utgjorde

de år 1811 en knapp femtedel av bokbeståndet inom Gamlakarleby läsesällskap. Största delen av bokbeståndet har bevarats och är i gott skick på ett undantag när, nämligen förströrelselitteraturen. Av den finns bara några väl lästa och tummade volymer kvar. De flesta böckerna av det här slaget lästes tills de föll sönder.¹⁰⁷

Porthan framhöll 1779 hur man i Finland i de flesta fallen skaffade sina böcker från Stockholm. Ibland köpte man böcker på franska direkt från Haag och Porthan hoppades att man skulle få möjlighet att köpa böcker från Tyskland direkt över Lübeck.¹⁰⁸

Riksdelens enda bokhandel i egentlig mening fanns från och med 1770-talet i Åbo. I övrigt såldes böcker i staden i mindre boklådor i anslutning till bokbinderier. Bokbindarna reste runt i landet och erbjöd marknadsbesökarna sina produkter. Bokhandlare i den västra riksdelen hade från och med 1770-talet ombud också i andra städer än Åbo. Största delen av den litteratur som köptes i Finland kom från Stockholm.¹⁰⁹ När engelsmannen Edward Daniel Clarke år 1799 besökte Åbo jämförde han de fyra ”bokhandlarna” i staden med motsvarigheterna i Stockholm. Jämförelsen utföll till Åbos nackdel. En främling som ville bekanta sig med böckerna tilläts i Åbo inte botanisera fritt utan fick en svenskspråkig katalog i handen. Böckerna som erbjöds till salu visade sig alla vara på svenska och av mindre intresse. Bland i hans ögon all skräplitteratur noterade Clarke två ordböcker, en engelsk-svensk-latinsk och en svensk-engelsk. De ansåg han var oumbärliga för den som ämnade resa genom Finland.¹¹⁰

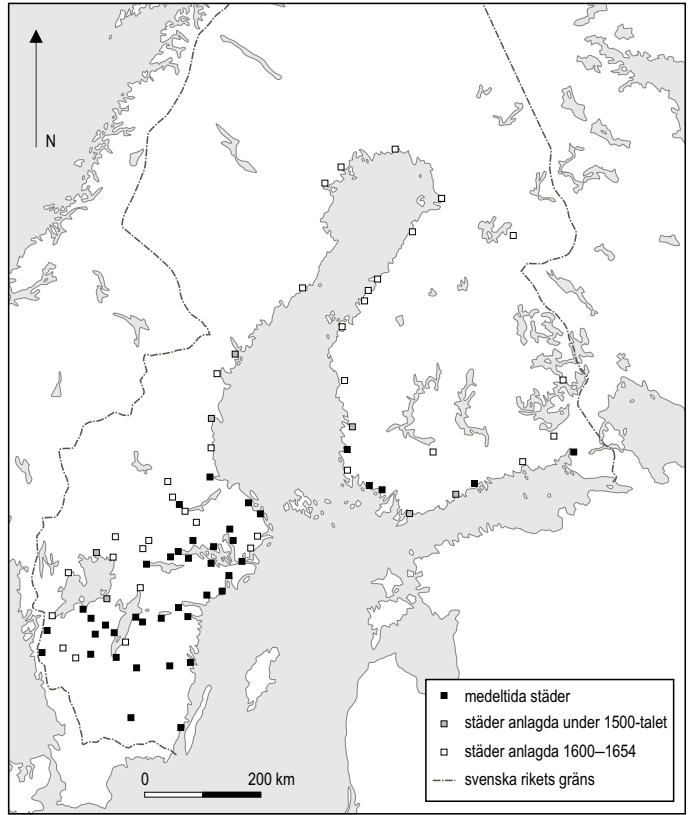
Svenskan i Finland som ”lokalt” riksspråk

Finlandssvenska kallas i dag det svenska standardspråk som talas och skrivs i Finland. Den utgör tillsammans med sydsvenskan och centralsvenskan de tre stora standardvarianterna av svenskan. Finlandssvenskan uppvisar särdrag på språkets alla nivåer: i uttal och böjning, till sitt ordförråd, i vissa fraser och till sin syntax. En del av finlandismerna i svenskan i Finland har sitt ursprung i dialekterna. I många fall är det fråga om arkaismer. I Finland har svenskan bevarat sådant som en gång förekom över hela språkområdet men som har försvunnit i den svenska som talas i det nuvarande Sverige. I finlandssvenskan ingår också element som har sitt ursprung i finskan och som följaktligen kallas fennicism. De flesta särdragen påträffas i ordförrådet.¹¹¹

Hur långt tillbaka i tiden kan vi spåra ett svenskt språk i Finland ovanom dialekterna, ett riksspråk med sina regionala särdrag? Språket i fråga kan lämpligen kallas ett ”lokalt riksspråk”, präglad av dialekterna i området men ändå tillräckligt standardiserat för att fungera i en interregional kommunikation.¹¹² Forskningen kring finlandssvenskans framväxt är begränsad och av äldre datum. Processen fick sin början under medeltiden. Ett riksspråk med lokala särdrag började ta form i Åbo som var den största staden i riksdelen med lärdomsskola, universitet, domkapitel och från 1600-talet länsstyrelse och hovrätt. Det lokala riksspråket i den östra riksdelen är resultatet av ett möte mellan olika varianter av språket, mellan det dialektinfluerade stadsmål som talades i staden och det centralsvens-

ka språk som inflyttande ämbetsmän, präster, lärare och studenter förde med sig från den västra riksdelen och svenskt skriftspråk.¹¹³ Carl Ivar Ståhle granskade de brev och dagböcker som två västgötabördiga personer efterlämnat, nämligen poeten och kungliga handsekreteraren Johan Henrik Kellgren (1751–1795) och generalamiralen Carl August Ehrensvärd (1745–1800). Kellgren hade verkat som informator på herrgårdar i närheten av Åbo medan Ehrensvärd hade växt upp på Sveaborg. Ståhle hittade inga avvikelser från skriftspråket i texterna som skulle ha varit finlandismer och inte gångbart Stockholmspråk. Han räknade således med att om det språk som de båda herrarna så länge levde omgivna av i betydande grad hade innehållit särdrag så skulle det ha gett utslag i det de skrev. Ståhle torgförde i en elegant formulering som sin uppfattning att det sannolikt senast på 1700-talet ”växer fram ett bildat finlandssvenskt tal som mer sökt sina förebilder i Stockholms adliga och borgerliga miljöer än i de finlandssvenska dialekterna”.¹¹⁴

Det förekom i huvudsak tre olika arter av talspråk med olika användningsområden och samhället var i betydande grad diglossiskt, vilket betyder att människorna behärskade två olika språkarter. Att kalla dem för tvåspråkiga är inte orimligt. Sven Hof delade i mitten av 1700-talet insiktsfullt upp talet i offentligt och privat, och språkvetaren Gun Widmark hävdar

Städer inom det gamla svenska riket vid mitten av 1600-talet.

att det är en uppdelning med relevans långt tillbaka i tiden. Det offentliga talet, som kom till användning då någon höll ett anförande inför publik, överensstämde i hög grad med skriftspråket. Det offentliga språket och det privata stod långt från varandra. Av det privata språket fanns det enligt Hof två talarter, dels umgängesspråk ("gement eller omgiängestal") som talades av "de hederliga", dels det språk gemene man ("gemene hopen") använde, d.v.s. olika dialekter. Umgängesspråket var således det språk som samhällseliten använde i sitt vardagliga umgänge. Det stod närmare det offentliga talet men var ändå starkt lokalt färgat.¹¹⁵

Den sociala och kulturella elitens språk i Åbo passar väl in i Hofs kategorier. Man höll sig med både ett skriftnära tal och ett Stockholmsinfluerat umgängesspråk. Det lägre borgerskapets svenska var mer dialektal. Skåne blev svenskt i mitten av 1600-talet. Också här uppkom tre olika arter av talspråk. I både Egentliga Finland och Skåne talades således lokala rikspråk inom elitskiktet av befolkningen.¹¹⁶

Vid den tidpunkt då det svenska riket sprängdes existerade ett standardiserat riksskriftspråk som effektivt utelöt regional variation. I frågan om uppkomsten av ett överregionalt talspråk existerar ingen konsensus bland forskarna som antingen uppfattar det som resultatet av en kort och koncentrerad process från 1600-talet och in i de två följande seklerna eller som en mycket längre utveckling med djupa rötter i medeltiden.¹¹⁷ Gun Widmark som uppfattar processen som lång betonar samspelet mellan de tre olika talspråken och mellan dem och skriftspråket. Av allt att döma tolererades regional variation i offentligt tal och umgängesspråk ännu i det sena 1700-talet. Skriften och det officiella talet var starka men inte suveräna normerare. Det bildade samtalet i Stockholmsregionen utmanade det officiella talet, något som tydligt kom till uttryck under 1600-talet.¹¹⁸

Ett skriftspråk som man lärde sig läsa och skriva och som lästes upp i olika sammanhang befrämjade således utvecklandet av ett rikstalspråk.¹¹⁹ Vilken variant av svenskan som skulle upphöjas till riksläkare för svenskan som skrift- och talspråk avgjordes av den politiska geografin, och det var följaktligen svenskan kring Mälardalen som avgick med se-

gern. Vid mitten av 1700-talet lyfte Sven Hof fram dialekten i Uppland som den bästa. Men han kom med en viktig precisering, det var fråga om det talspråk som användes av eliten i Stockholm och landskapen kring huvudstaden. Den här sociolekten, som det ju är fråga om, förstods bäst av alla svenskar, den var tilltalande och den erbjöd en förebild för alla som ville tala ett gott språk. Hof ansåg också att det var rimligt att huvudstadsregionens språk fungerade normerande, låt vara att det inte i alla enskildheter kunde lyftas fram som norm. Och de lägre samhällsklasserna skulle förstå att rätta sig efter de högre.¹²⁰ Redan under stormaktstiden ansågs huvudstaden och de närliggande trakterna ha det bästa språket. Med ett visst berättigande kallades språket hovspråk. Detta område sammanfaller av allt att döma med det adels- och slottstäta område, Mälarskapskapen och Östergötland, som bildade ett dåtida maktens landskap.¹²¹

Vilka drag i talet var det som gjorde att en person förknippades med Finland? Frågan kan bäst besvaras genom att en annan fråga först ställs och får ett svar: Blev en svensktalande person från Finland igenkänd på sitt sätt att tala?

Vi har från det sena 1700- och tidiga 1800-talet åtminstone ett par belägg för att en finländares svenska på ett mindre angenämt sätt noterades som typiskt finsk i Stockholm. Göran Magnus Sprengtporten som var född 1740 växte upp på Gammelbacka i Borgå socken men sändes redan som tolvåring till kadettskolan Karlberg utanför Stockholm där han introducerades i både slagfältets och salongens värld. Sprengtporten berättar i sina minnesanteckningar om hur osäker han

kände sig och hur illa han blev bemött. Man noterade hans annorlunda svenska och han kallades föraktfullt ”finntamp”. Sprengtporten uppgav på sin ålders höst att det var de högadliga kadettkamraterna som hos honom väckt en önskan om att Finland en dag skulle kunna skaka av sig ”det skandinaviska oket”.¹²² Gustaf Mauritz Armfelt utsågs 1780 till en av den snart treårige kronprins Gustav Adolfs kavaljerer, vilket i praktiken innebar att han verkade som barnskötare med överstes rang. Armfelt behandlade den lille gossen som det barn han var och kronprinsen var förtjust. Omgivningen noterade att han tog efter Armfelts finska tonfall som uppfattades som sjungande.¹²³

År 1808 hade studenten Carl Edvard Bladh kommit över från krigszonen Finland till Stockholm. Han ombads att inställa sig på slottet för audiens hos kungen för att berätta om förhållandena i Finland, något han såg fram emot med en blandning av förväntan och rädsla. Nu kom han aldrig längre än till kungens förmak, en upplevelse som han beskrev på följande sätt:

En mängd med stjernor och band bepryde herrar omgäfvö den stackars studenten, som med sin svarta drägt och stålvärja spelade en i sanning mindre lysande roll bland så mycken grannlåt; men lyckligtvis tilltalade honom ingen, hvarigenom han undgick förödmjukelsen att beles vid ett möjligen inträffande förläget sätt att vara, och den för svenskarne vanligen så roliga finska brytningen, som han troligen icke kunnat undvika, ifall något samtal kommit på fråga.¹²⁴

Enligt Bladh var det framförallt genom sitt uttal som en person från Finland blev

igenkänd och föremål för en mindre trevlig uppmärksamhet. Också samhällselitens talspråk präglades av den s.k. finska brytningen som man i Stockholm gjorde sig lustig över.¹²⁵ Sven Hof uppmärksammade brytningen hos finskspråkiga som lärt sig tala svenska. De ansågs ”gemenligen fela emot tonen”. I frasen ”kaka söker maka” lade de betoningen på ett korrekt sätt på den första stavelsen men som en influens från sitt modersmål uttalade de den kort vilket lät ”för oss något främmande”.¹²⁶ Måhända utgick han mindre insiktsfullt från att alla som kom från Finland hade finska som modersmål.

Svenskan som ett ”lokalt riksspråk” uppvisade också andra särdrag än uttalet. När språkvetaren O.F. Hultman festtalade vid Svenska litteratursällskapets årshögtid 1914 över ämnet ”Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland”¹²⁷ jämförde han svenskan i Finland med en växt som genom ympning hade fått en ädlare krona men vars stam var inhemsk. Och liksom några enstaka blad ”nedanom förädlingsstället röjer vildstammens art” fanns det också språkdrag som visade var svenskan öster om Ålands hav hade sitt ursprung. Den var av ”finländsk stam”. I samtalsspråket i den västra riksdelen blev åtminstone sedan 1600-talet ett obetonat *till* och *vid* inte som i Finland till ett *ti* eller *vi* utan *te* och *ve*. På samma sätt blev sedan 1600-talet *skulle* aldrig till det *sku* som förekom i Finland.

Redan 1903 hade Rolf Nordenstreng publicerat uppsatsen ”Finländsk svenska i Finland”¹²⁸ där han behandlade Henrik Gabriel Porthans svenska och svenskan i Finlands första tidning *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* som utkom med sitt första nummer 1771. Han noterade lån-

ord från finskan som Porthans ”sätta sine askar i ordning” där askar står för affärer. Ordet kommer från finskans *askare*, syssla eller göromål. I *Åbo Tidningar* förekom 1772 ordet *råsk* för smolk eller skröp med ursprung i finskans *roska* med samma betydelse. I tidningen kallades sädesärlan upprepat för *västräcka*. Alla gårdsplaners sommarfågel heter på finska *västäräkki*. Vissa konstruktioner som förekom i språket hos Porthan och i *Åbo Tidningar* var påverkade av finskan. En person sattes i fängelse ”hit på slottet” i stället för ”här på slottet”. I en fråga där det framstod som oklart vilket alternativ som var det bästa använde Porthan uttrycket ”vet man ej säga” som ordagrant motsvarar finskans ”ei tiedä sanoa”. Nordenstreng kallade följande fennicism i Porthans språkbruk både egendomlig och överraskande: ”Få se när jag slipper att flytta in i Brors gård”. Han använde således *slippa* i stället för ett *får* eller *kan*. Porthan använde i likhet med andra av tidningens skribenter också sådana ord som inte förekom västanhavs men som inte berodde på inflytande från finskan, exempelvis *äppel*, inte *äpple*, eller *hafra* för att beteckna växande havre. Porthan skrev också om *brud* i betydelsen fästmö och använde ordet *blida* för tövåder. En konstruktion som är typisk för svenskan i Finland är att använda *skulle* i konditionala bisatser, vilket ofta förekom i *Åbo Tidningar*: ”Vi skulle både af allmänheten och oss sielfve förtjäna förebråelse, om vi icke bland de förste af dem som äga rätt till detta prof på vår högaktning, skulle ihågkomma en så hederlig Medborgare och ämbetsman som framledne ...”

En person som flyttade in från den västra riksdelen påverkades av sin nya språkliga miljö. Petrus Laurbeccius som

var östgöte kom till Åbo 1652 och blev småningom professor vid akademien. År 1669 använde han sig i ett brev av uttrycket ”fast huru litet”, som är en finlandism.¹²⁹

Hultman belyste i sitt festtal 1914 skillnader mellan svenskan i riksdelarna Sverige och Finland och beskrev dem inte som något nytt fenomen. De fanns men skulle inte överbetonas. Han ansåg att det inte var orimligt att tänka sig att om en person som levde i den västra riksdelen under Gustav III:s tid hade fått möjlighet att ta del av det språk som talades i Sverige under tidigt 1900-tal skulle han ha tyckt att det lät mer främmande än den bildade svenska som man talade i Finland i personens samtid. Hultmans bedömning verkar rimlig.¹³⁰

Det återstår för forskningen att utreda i vilken takt ett lokalt svenskt riksspråk uppstod i Finland och i vilken utsträckning det spreds från sitt aboensiska centrum. Ännu vid mitten av 1600-talet stod den svenska som medlemmar av den adliga släkten Creutz på Sarvlax och Malmgård talade nära de nyländska dialekterna. Vi ser det av ett recept som verkar vara nedskrivet av en i släkten vid mitten av 1600-talet. Skribenten använde sig av dialektala former som *moudron* för modern, *skolda* för skålla och *einrijs* för enris. Det bildade talspråket likrikades, men inte i någon särskilt snabb takt. Forskaren Anders Johan Hipping, född i Pernå 1788, berättar att ståndspersonerna ännu i hans ungdom talade nyländsk dialekt.¹³¹ Den unge Sprengtporten kan således i sitt umgänge med sina högadliga kadettkamrater på Karlberg ha talat ett språk som var starkt dialektalt präglat.

Folk och språk

Svensk allmoge

Sockenprästerna i det svenska riket ålades från och med år 1749 att lämna in statistiska uppgifter om befolkningen till det nygrundade Tabellverket. Hur glatt de gick till verket må vara osagt, men Sverige, och därmed också Finland, har i och med detta den äldsta befolkningsstatistiken i världen. I fråga om tiden före 1700-talets mitt är forskarna hänvisade till kameralt material som ger vissa möjligheter att bestämma en ungefärlig folkmängd. Ännu på 1700-talet fanns det inget intresse av att samla in statistiska uppgifter om språkförhållandena. Man fäste inte samma vikt vid vilket språk någon talade som senare tider skulle komma att göra. Ett källmaterial som skulle ge ett exakt svar på frågan hur stor del av befolkningen i Finland som talade svenska under 1600- och 1700-talet existerar följaktligen inte och ambitionsnivån måste därför sänkas. En uppfattning om storleksordningen är möjlig att nå.

På 1930-talet gjorde Holger Wallén ett energiskt försök att bestämma antalet svensktalande utgående från de utförliga beräkningar av befolkningstalet i hela Finland som Sigurd Sundqvist då

kort innan hade publicerat.¹ De gav vid handen att befolkningen i Finland under 1610-talet skulle ha uppgått till 400 000 personer, vilket är för mycket. Ett rimligare befolkningstal är 350 000 personer. Sundqvist hade varit tvungen att göra ett antal antaganden för att kunna genomföra sina beräkningar och Wallén måste i sin tur lägga ytterligare en del antaganden till grund för sina kalkyler. Resultatet blev en ranglig konstruktion. Wallén utgick från den språkgräns han ansåg kunde dras upp mellan socknar och byar och från att de finskspråkiga på den "svenska" sidan om gränsen var lika många som de svenskspråkiga på den "finska" sidan. Det slutresultat han kom fram till var 70 000–73 000 svenskspråkiga i det tidiga 1600-talets Finland, eller närmare en femtedel. Befolkningstalet bör ses som ett maximum, större än så var den svenskspråkiga befolkningen under inga omständigheter. Wallén ägnade sig åt att beräkna något som inte låter sig fastställas, vilket han själv också insåg även om han höll före att han troligtvis hade kommit "sanningen ganska nära". En liten del av denna svenska befolkning bodde i de små städerna, men de flesta av dem levde sitt

Geographisch Drtination. Öffver Väast om Helsingian. De Byar medh Helsingfors stadh, Pålom förtctningh Hurm som Byarne och hemanen Villommas, och medh Hui och Condition. Ite dem Inuachaffwa.

Staden Helsingfors grundlades 1550 vid Vanda ås utflöde i Gammelstadviken och flyttades 1640 till den plats, Estnäskatan, där dess nuvarande centrum ligger. Den omgivande landsbygden var svenskspråkig. Karta från 1646–1648 över Helsingfors med närliggande byar och hemman såsom Brändö, Botby, Gumtåkt och Herthonäs.

liv i vanliga bondehushåll och av vad ängen, åkern, skogen eller havet gav. I Nyland (inklusive Pyttis) bodde så många att det närmade sig hälften av de svenskspråkiga i landet, medan Österbottens andel var i storleksordningen en fjärdedel.

Det område inom vilket de svenskspråkiga på 1600-talet bodde svarar ganska väl mot det rurala svensk- och tvåspråkiga Finland fyrahundra år senare (jfr kartan i del 1, s. 220). I fortsättningen kommer förhållandena att beskrivas med hjälp av begreppen majoritet och minoritet, men de är av allt att döma starkt ana-

kronistiska. Dåtiden använde sig inte av sådana kategorier i fråga om språk.

Majoriteten av allmogen levde i lokalsamhällen där antingen svenskan eller finskan dominerade. De svenskspråkiga utgjorde flertal i de nyländska socknarna Karis, Pojo, Ingå, Helsinge, Sibbo och Pernå. I Tusby och Lojo bodde svenskspråkiga minoriteter. Det finska inslaget var påtagligt i Sjundea, Kyrkslätt, Esbo, Borgå, Lapträsk och Mörskom. Också i Tenala och Pyttis talade en betydande minoritet finska. I den förra socknen minskade under 1600-talet andelen finsk-

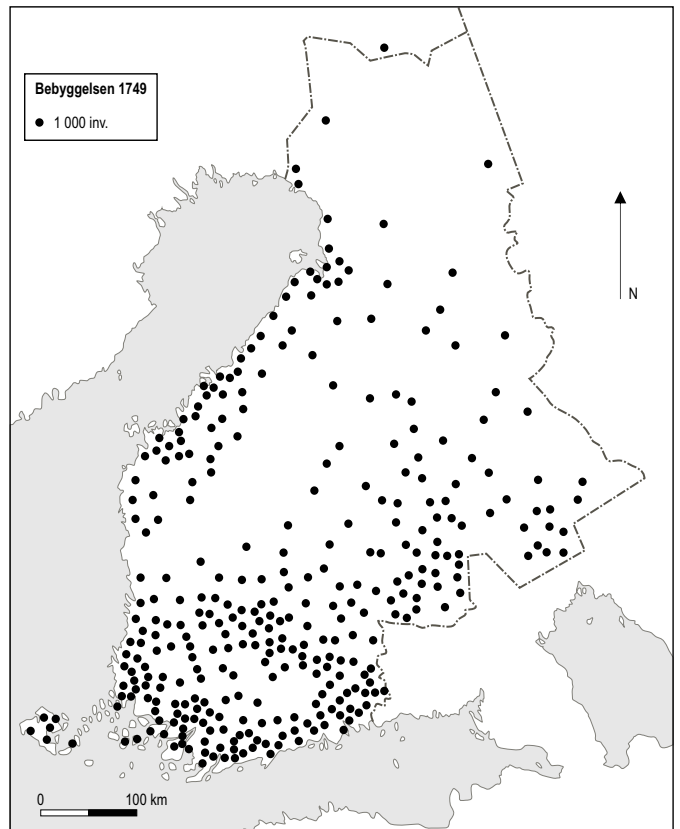
språkiga, medan den ökade i den senare. Öster om Kymmene älv förfinskades den medeltida svenska bosättningen helt fram till slutet av 1500-talet.²

Befolkningen i Bjärnä med Finby kapell och Tövsala med Gustavs (Vartsala och S:t Jakobs kapell) hade ett svenskt inslag som minskade under seklets gång. I Sagu och Karuna kan de svenskspråkiga ha varit fler än de finskspråkiga ännu under förra hälften av 1600-talet, men därefter blev förhållandet det omvända. På Kustö talade flertalet svenska. I Kimito och Pargas levde en finsk minoritet.

Byarna i närheten av Björneborg förfinskades under första hälften av 1600-talet. De byar som låg närmast kusten i Sastmola och Vittisbofjärd i Satakunta hade svenskspråkig befolkning. De finskspråkiga utgjorde här en växande minoritet. De österbottniska socknarna var omfattande och en del sträckte sig långt in i landet. Malax, Vörå och Kronoby var svenskspråkiga. I de övriga socknarna med svenskspråkig befolkning fanns också ett betydande finskt inslag. I de flesta fallen var det fråga om byar längst i öster, men gränsen mellan svenskt och finskt var inte knivskarp. Det finns skäl att återkomma till förhållandena i Österbotten i samband med en diskussion om språkgränsen.

Kring mitten av 1700-talet levde det omkring 427 000 människor i den del av Finland som hörde till det svenska riket, vilket är en anmärkningsvärt li-

ten befolkning. Det bör beaktas att området nu var mindre än under 1600-talet, sedan år 1743 gick gränsen längs Kymmene älv. Befolkningen i Finland ökade något under stormaktstiden, men gick tillbaka på grund av 1690-talets nödår och som en följd av stora nordiska krigets (1700–1721) många påfrestningar såsom manskapsutskrivningar, pesten 1710 och den ryska ockupationen 1713–1721, känd som stora ofreden. Befolkningstalet vid mitten av 1700-talet ger vid handen att den demografiska återhämtningen hade inletts, och under senare hälften av 1700-talet ökade

Befolkningen på landsbygden i Finland 1749. Bebyggelsen var tätast vid kusterna och i Tavastlands kärnområde medan trakterna kring vattendelaren Suomenselkä och de nordostliga delarna av Finland var nära nog folktomma.

befolkningen i Finland kanske snabbare än någon annanstans i Europa. Den uppgick år 1800 till 833 000 personer.³

Edvard Gylling som 1910 utnämndes till docent i statistik vid Helsingfors universitet gav året därpå ut sin studie *Statistiska bidrag till Svenska folkstammens historia i Finland*. Utgående från Tabellverkets statistik gav han sig i kast med uppgiften att beräkna den svenskspråkiga befolkningens storlek 1749.⁴ Det inte helt odiskutabla antagande han måste utgå ifrån var att de olika minoriteterna tog ut varandra, att således de finskspråkiga i svenskspråkiga socknar var lika många som de svenskspråkiga i finskspråkiga socknar. Gylling kunde visa att det då fanns 76 700 svenskspråkiga på landsbygden i Finland, en siffra som naturligtvis inte är exakt men ändå rimlig. I städerna levde samtidigt uppskattningsvis närmare 10 500 svenskspråkiga. Befolkningsgruppen som helhet uppgick således till totalt 85 000 eller omkring 20 % av den befolkning som levde i den del av Finland som hade Stockholm som sin huvudstad. Om också befolkningen i det ryska Finland beaktas utgjorde de svenskspråkiga ungefär 16 %. Gylling uppfattade 87 000 som ett minimum och ansåg det troligt att de svenskspråkiga var upp till 10 000 personer fler än så.

	1749	%	1815	%
Nyland	35 926	47	57 259	42
Åland	9 003	12	12 392	9
Åboland	11 411	15	15 701	12
Österbotten	19 496	26	49 447	37
Sammanlagt*	75 836	100	134 799	100

* Pyttis med 848 personer 1749 och 1941 personer 1815 ingår inte.

En bit in på 1800-talet, närmare bestämt 1815, hade den svenskspråkiga befolkningen fördubblats och var cirka 160 000 personer, men relativt sett hade den gått något tillbaka och var knappa 15 % av människorna i det autonoma storfurstendömet.⁵ De flesta, eller omkring 137 000, bodde på landsbygden. Den regionala fördelningen avslöjar en intressant utveckling (se vidstående tabell).⁶

Befolkningen inom det område som beboddes av svenskspråkiga ökade mellan åren 1749 och 1815 inom alla fyra områden. Störst var ökningen i Österbotten där den svenskspråkiga befolkningen år 1815 var 2 ½ gånger större än vad den hade varit vid mitten av 1700-talet. Gylling beskrev ökningen som ”ganska häftig”. En växande andel av de svensktalande i Finland var österbottningar. Befolkningssökningen i de österbottniska kustsocknarna var inget exceptionellt i det dåtida Finland utan en utveckling som präglade alla regioner som var glest befolkade.⁷ Kriget 1808–1809 innebar en åderlåtning av befolkningen i Österbotten. Redan år 1805 hade de svenskspråkiga på landsbygden i det dåvarande Vasa län uppgått till drygt 48 000 personer.⁸ Här var möjligheterna för ett typiskt agrarsamhälle att växa genom nyodling större än i söder. Befolkningstätheten i hela landet var kring mitten av 1700-talet så låg som 1,5 per kvadratkilometer medan den var 5 i det svensktalande bosättningsområdet. I de svenskspråkiga socknarna i Österbotten var den knappa 3.

Samhällseliten på landsbygden, som socialisten Gylling kallade ”överklassare”, bestod av adelsmän, godsägare, ämbetsmän och prästerskap. År 1775 redovisade

befolkningstabellerna 1 122 adliga personer och 3 434 ofrälse ståndspersoner som levde i familjer som livnärde sig på jordbruk. Prästerskapet med familjer bestod samtidigt av minst 3 000 personer. Det tunna men politiskt viktiga elitskiktet bestod således av omkring 7 500 personer. De flesta var svenskspråkiga. Uppskattningsvis en fjärdedel bodde i socknar där allmogespråket var svenska och resten i en finskspråkig omgivning.⁹

De största socknarna med svenskan som det främsta folkspråket var i Nyland Borgå och Pernå, på Åland Jomala och Finström, i Åboland Kimito och Pargas samt Mustasaari och Pedersöre i Österbotten. Störst av alla var Borgå socknen med 5 700 invånare år 1749 och minst Pörtom kapell i Österbotten med 214.¹⁰

I Nyland minskade under 1700-talet de finska minoriteterna i de svenskspråkiga kustsocknarna. Byar i de svenska socknarnas nordliga delar försvenskades. I Sjundeå utgjorde de finskspråkiga en tredjedel av befolkningen under senare hälften av 1700-talet, men i socknar som Esbo och Helsinge var så få som en av tio finskspråkiga. Nya svenska minoriteter uppstod på orter som Elimä, Orimattila, Nurmijärvi och Vichtis, medan redan existerande, såsom i Tusby och Lojo, växte. Undantag från regeln var Pyttis och Strömfors längst i öster med ett växande antal finskspråkiga och Mörskom och Lappträsk med stabila finska minoriteter.

På motsvarande sätt gick de finska minoriteterna tillbaka i de åboländska skärgårdssocknarna medan de svenskspråkiga minskade till en obetydlighet på fastlandet i Egentliga Finland. I Vitisbofjärd och Sastmola präglades förhållandena av förfinskning. I Karuna,

som var kapell under Sagu, utgjorde de svenskspråkiga ungefär en fjärdedel av befolkningen i början på 1800-talet. Det svenskspråkiga inslaget var fortsättningsvis starkt på Kustö och blev det på de närliggande öarna Kakskerta och Satava. Enligt en uppgift från Kustö 1793 talade nästan alla där svenska.

Också i de österbottniska kustsocknarna minskade de flesta av de finska minoriteterna medan svenskspråkiga flyttade ut och blev nyodlare i bl.a. Lochteå, där de svenskspråkiga uppges ha varit ungefär 300 år 1807.

Språkgräns eller kontaktzon

Språkgränsen mellan ett område där de svenskspråkiga utgjorde flertalet och ett annat där majoriteten talade finska kunde vara skarp och ”verklig” eller vag till sin natur, framhöll Holger Wallén i sin doktorsavhandling *Språkgränsen och minoriteterna*. Hans undersökning från 1932 är en rikt flödande källa till kunskap om språkförhållandena i Finland från början av 1600-talet till mitten av 1800-talet. Wallén måste också föra in ett hjälpbegrepp i sin undersökning. Det fanns på vissa håll ”kolonisationsområden” gemensamma för svenskar och finnar. Det var således inte bara bristen på källor som gjorde att Wallén om den språkgräns han konstruerat för det tidiga 1600-talet måste konstatera att den var ”i stort sett riktig”. Den var svår att synliggöra för en forskare helt enkelt därför att den hade varit så otydlig i verkligheten. Wallén kunde i alla fall slå fast att det svenska språkområdet i stort sett var påfallande stabilt. Om förhållandena under Gustav II Adolfs tid jämför-

des med situationen trehundra år senare var förändringarna inte särskilt dramatiska. De största förlusterna av ”viktiga kulturbygder [...] för svenskheten” hade gjorts vid Kymmene älvs mynning redan under tiden före 1600-talet, på fastlandet i Egentliga Finland fr.o.m. 1600-talet och i norra Satakunta under 1700- och 1800-talen.¹¹

Så här beskrev domkapitlet i Borgå förhållandena år 1781:

Åtminstone hafva nu i mannaminne allenast de Socknar här i Stiftet, som ligga närmast Siösidan, neml. Helsingfors [sic!] och Helsing, Sibbo, Borgå moderkyrka, Perno, Lappträsk, Mörskom och Pyttis bestått till största delen af dem, som äro Svenska språket mäktige, dock så att uti hvar och en af dessa socknar tillika äro Finnar till anseeligt antal, undantagande i Perno, der sådana hushåll icke äro många.¹²

Sockengräns och språkgräns sammanföll inte. En så entydig och stabil språkgräns som möjligt är varje nationalists ideal. Förhållandena mellan människor med olika språk får inte präglas av vare sig gråzoner eller förändring. Det ambivalenta och instabila är det icke önskvärda. Är språkgränsbegreppet användbart för den som vill studera ett äldre samhälle på dess egna villkor, förstå människor som inte gav språket något stort utrymme i sin självbild? Svaret på frågan är att det är nästintill obrukbart.¹³ Där befolkningen tätnade och människor som talade antingen svenska eller finska kom i närheten av varandra uppstod umgänge, ett givande och ett tagande. Vi kan förslagsvis kalla fenomenet där två folkspråk samexisterade för en språklig kontaktzon. Med ett något större berättigande

kan man tala om en språkgräns i de fall då en kontakt inte ännu etablerats mellan svenskt och finskt, så länge obygderna skiljdes åt. Men lika väl kan storskogen, ifall den var möjlig att slå sig ned i och odla upp, kallas potentiell kontaktzon.

I Egentliga Finland började redan tidigt på 1600-talet en skarp språkgräns luckras upp. Den ersattes av en vagare gräns mellan fastland och öar, framhåller Wallén. Samma process, men med en fördröjning, kom att prägla Nyland. Christer Kuvaja beskriver förhållandena under senare delen av 1700-talet i östra Nyland så här: Av socknarna i östra Nyland var bara två, Sibbo och Pernå, nästan helt svenskspråkiga i slutet av 1700-talet. På sina håll skiljde stora ödemarksområden åt de svensk- och finskspråkiga bosättningarna. Till skillnad från förhållandena i östra Nyland i övrigt uppstod ingen kontaktzon mellan Sibbo och Mäntsälä, mellan södra delen av Borgnäs kapell och Borgå socken eller mellan Porlom och övriga byar i Lappträsk.¹⁴

I början av 1700-talet hade nio österbottniska socknar från Lappfjärd i söder till Gamlakarleby i norr en övervägande svensk befolkning, men enligt en dåtida iakttagelse bodde finskspråkiga i ”Sochnskator”. De levde således i de byar som låg längst bort från kusten. I Sydösterbotten låg med några undantag ödemarker mellan den finska och den svenska bosättningen. Längre norrut var förhållandena helt annorlunda. I Österbotten fanns särskilt i Pedersöre och Gamlakarleby socknars utmarker områden under uppodling där såväl svensk- som finskspråkiga slog sig ned. De finskspråkiga som var fler till antalet utgjorde en del av den stora savolaxiska expansionen under 1500- och

1600-talet. Det finska språket kom med tiden att bli det dominerande, och då nya kapell och sedermera självständiga pastorat grundades föredrog man av praktiska skäl att skapa språkligt enhetliga områden. I Sjöbygden – Evijärvi, Vindala, Lappajärvi och Korttesjärvi – blev finskan det dominerande språket redan under 1600-talet. År 1732 upphörde de svenska gudstjänsterna i Lappajärvi kapellkyrka, men inflyttningen av svenskspråkiga verkar ha fortsatt under 1700-talet. Samma utveckling präglade Vetil och Kaustby. De svenskspråkiga i Kaustby utgjorde ännu efter sekelskiftet 1700 en inte helt obetydlig minoritet. Till närliggande Lochteå flyttade svenskspråkiga från ”södra socknarna” in under senare hälften av 1700-talet. Nedervetil och Gamlakarleby kyrksöcken blev under 1700-talet befolkningsmässigt allt mer svenska.¹⁵

I Kyro älvadal möttes tidigt svenskt och finskt. Hemmansnamnen vittnar om att också svenskspråkiga bönder slog sig ned i Laihela och Kyro socknar. Det uppstod ett område med blandad befolkning. Wallén kallar fenomenet en ”en svensk språkhalvö” som längs älven sträckte sig inåt land. Med språkgränsen var det som med fronten i ett krig, positionerna kunde inte försvaras med framgång om den buktade ut och blev orimligt lång. Språkgränser tenderade att rätas ut. Därför var ”framskjutna positioner” enligt Wallén inte stabila. I Kyro älvadal förvandlades den svenska halvön med tiden och senast på 1500-talet i sin finska motsats. Det uppstod ett ”finskt nattbol” i Mustasaari socken. Denna ”finska språkhalvö” försvenskades i sin tur helt eller delvis under 1600-talet. Men inte heller nu förblev förhållandena stabila. Un-

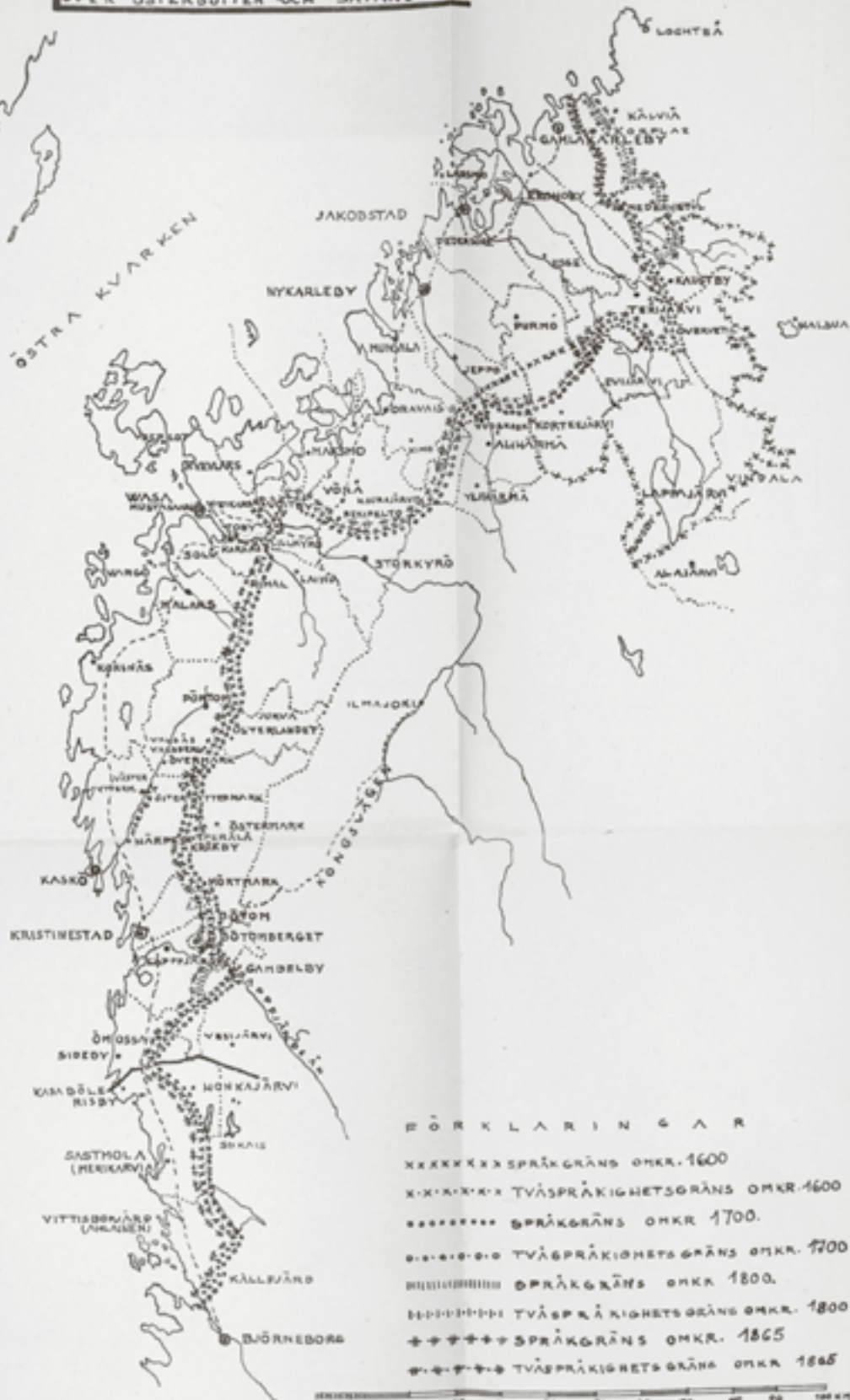
der stora ofreden förstärktes än en gång det finska inslaget i en ny utbuktning av gränsen mellan svenskt och finskt. Senare under 1700-talet försvenskades den finska halvön. Vid mitten av seklet uppgavs det att den yngre generationen i det finska nattbolet i allmänhet kunde svenska. Och i bouppteckningar från början av 1800-talet redovisades både finsk- och svenskspråkig litteratur. Ett alternativ till ett dramatiskt frontreportage från Kyro älvadal är att ta fasta på vad Wallén också skriver. Han karaktäriserade nämligen det finska nattbolet som ett tvåspråkigt område vid sekelskiftet 1800.¹⁶

Förhållandena i Nykarleby, Purmo och Esse och Perho älv- och ådalar förefaller att ha varit likartade. Det fanns varken entydighet eller stabilitet i språkförhållandena. Som det kommer att framgå i ett annat sammanhang ger kontaktzonen mellan svenskt och finskt som sträckte sig in i Lillkyro prov på mycket intressanta kulturyttringar.¹⁷

I fråga om Malax och Solf hade Wallén en enkel uppgift då han fastställde en språkgräns. Malax var som enda socken i Österbotten helt svenskspråkig, längre upp i landet och med skog emellan mötte finskspråkiga Laihela och Kyro. Också från dessa socknar sökte man sig ut till havsbandet för att fiska, varför svensk- och finskspråkiga här hade en kontaktyta. Senast under 1700-talet uppstod en regional bondehandel. Malaxborna färdades inåt landet med fisk som de bytte mot spannmål.¹⁸

Wallén uppfattade den svenska befolkningen på fastlandet i Egentliga Finland och i norra Satakunta som ”svensketens sorgebarn”. Man hade inte kunnat stå emot ”den framvällande finska folk-

SPRÅKGRÄNSKARTA
ÖVER ÖSTERBOTTEN OCH Satakunta

- FÖRKLARINGAR**
- XXXXXXX SPRÅKGRÄNS OMKR. 1600
 - X·X·X·X·X TVÅSPRÅKIGHETSGRÄNS OMKR. 1600
 - SPRÅKGRÄNS OMKR. 1700.
 - o·o·o·o·o TVÅSPRÅKIGHETSGRÄNS OMKR. 1700
 - ||||||| SPRÅKGRÄNS OMKR. 1800.
 - ||||||| TVÅSPRÅKIGHETSGRÄNS OMKR. 1800.
 - +++++ SPRÅKGRÄNS OMKR. 1865
 - +·+·+·+ TVÅSPRÅKIGHETSGRÄNS OMKR. 1865

vågen”. I såväl Vittisbofjärd som Sastmola var den svenska befolkningen ganska liten. Mellan den och den finska bosättningen längre inåt landet låg ännu i början på 1600-talet en åtskiljande ödemark. På samma sätt som i socknarna längre norrut, alltså i södra Österbotten, kom språkgrupperna i viss kontakt med varandra genom att nybyggare etablerade sig på erämarksområdet. Under 1600-talet levde lika många svensk- som finskspråkiga i Sastmola och nästan alla i socknen kunde svenska. Under 1700-talet vann finska språket terräng. Enligt en uppgift från 1788 bodde 350 svenskspråkiga och 560 finskspråkiga i Sastmola.¹⁹ Några år tidigare hade en av de genom tiderna mest namnkunniga av Sastmolaborna dött, nämligen den av dåtiden så uppmärksammade dvalapredikanten Anna Rågel, född 1751 i Nederby, Sastmola. Hon sjönk i djup dvala och kunde trots sitt bräckliga yttre predika i timtal med hög röst och stor intensitet. Hon såg bl.a. de yttersta tiderna närma sig i en tid då något slags tjära breddes ut på vägarna, kvinnorna gick i manskläder och man visade dansande gubbar i rutor. Anna var tvåspråkig. När hon förde ett vanligt samtal bröt hon något på finska men då hon predikade var hennes svenska nära nog perfekt.²⁰

Mot slutet av seklet var det många som inte längre kunde svenska i Sastmola medan resten talade båda språken. Också det närbelägna Vittisbofjärd var tvåspråkigt kring sekelskiftet 1800. Det rådde brist på arbetskraft vid kusten. Finskspråki-

ga flyttade in för att bli drängar eller pigor. Nykomlingarna var så många att det kom att påverka språkförhållandena.²¹

Detsamma men med omvända förtecken var fallet i Tusby i Nyland där det fanns en svenskspråkig minoritet på 1600-talet. Under senare hälften av 1700-talet ökade de svenskspråkiga. Prosten Paulin uppgjorde på 1790-talet en statistik över vilket språk hans församlingsbor talade. Lika lite som andra präster hade han systematiskt samlat in uppgifter och hade följaktligen inte någon annan kunskap att tillgå än långvarig personlig erfarenhet. Den var å andra sidan av allt att döma heltäckande. Sammanlagt 269 av hans församlingsbor var svenskspråkiga och de bodde spridda på de olika byarna i Tusby. På 1770-talet hade ägarna ordnat om så att folk från Sverige kunnat flytta in till trakten kring Mariefors bruk och Klockfors gård. Svenskspråkiga flyttade in från Helsingfors och Sveaborg. Vid ingången till 1800-talet var Tusby en tvåspråkig socken där också de finskspråkiga allmänt kunde tala två språk.²²

En så här stark inflyttning i förhållande till den bofasta befolkningen var en ovanlighet. Till de svenska trakterna i Nyland, särskilt till herrgårdar och bruk, flyttade under 1700-talet finskt tjänstefolk som assimilerades med majoritetsbefolkningen. Till den nyländska skärgården flyttade också strömmingsfiskande ester. Städerna utövade en viss dragningskraft och sjömansyrket var attraktivt för de obesuttna vid kusten vilket gav upphov till brist på arbetskraft.

¹⁹”Språkgränskarta över Österbotten och Satakunta”. På Holger Walléns kartor är språkgränsen inte stabil men ändå påfallande tydlig. Wallén disputerade 1932 på avhandlingen *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskspråkiga omkr. 1600–1865*. Avhandlingen gavs ut av Svenska folkpartiets centralstyrelse.

Om förhållandena i Kyrkslätt sades det 1795 att de finskspråkiga hade blivit "till svenskar förvandlade". Inflyttarna möttes med en öppen attityd eftersom de utgjorde välkommen arbetskraft. På 1730-talet uttalade sig församlingsborna i Ingå församling i välkomnande ordalag om inflyttande finnar. De skulle inte låta sig avskräckas av bristen på finska gudstjänster. Man signalerade en beredskap att vid behov öka dem.²³

Under stora ofreden var flykten undan fienden omfattande vid den österbottniska kusten. Totalantalet flyktingar från den finska riksdelen var uppskattningsvis 30 000 vilket är oerhört mycket. Det rörde sig om inemot en tiondedel av Finlands befolkning. Knappt hälften av flyktingarna, eller närmare bestämt 13 431 personer, kan återfinnas på svenska sidan tack vare bevarade längder och förteckningar. Av dem kom hälften från Österbottens län. Över 200 flyktinghushåll uppgav att de kom från Närpes. Också i Malax, Vörå, Nykarleby socken och Pedersöre var det många som flydde. Det var i huvudsak bönder som bodde i byar nära kusten som hade möjlighet att fly med sina familjer.²⁴

En del flyktingar dog under krigsåren, somliga stannade frivilligt kvar i Sverige efter freden medan andra var för fattiga för att kunna återvända. Då bönderna återvände till sina hemman i Österbotten visade det sig att de inte alltid låg öde. Någon annan hade tagit över. Den som kunde bevisa sin besittningsrätt till hemmanet fick flytta in, men det var inte alltid så lätt gjort. Särskilt under de sista åren av rysk ockupation hade finskspråkiga från de inre delarna av Österbotten flyttat närmare kusten och slagit sig ner i byar med många ödehemman. Myn-

digheterna uppmuntrade till detta. Den största inflyttningen av finskspråkiga till byar där bönderna talade svenska ägde rum i Pedersöre och Nykarleby socknar. Men det rörde sig om ett litet antal. De påvisbara fallen där en finskspråkig tagit över ett "svenskt" hemman i dessa två socknar uppgår till 25 av totalt 41 i hela Österbotten. Inflyttarna var rimligtvis inte så här få, men omfattningen har starkt överdrivits i den muntliga traditionen. De inflyttare som fick bli kvar på hemmanen integrerades i byn, och på sikt fick flyttningsrörelsen ingen betydelse för språkförhållandena. För de återvändande flyktingarna var det självfallet av underordnad betydelse vilket språk "inkräftaren" talade. Huvudsaken var att man kunde bevisa sin rätt och fick bort honom och hans familj.²⁵

När riksdagens sekreta utskott år 1738 länge och yvigt diskuterade kompetenskraven, särskilt språkkraven, för ämbetsmän i den östra riksdelen framhöll professor Anders Bergius att stora ofreden hade förändrat språkförhållandena i de svenskspråkiga socknarna i Finland. Om Åland sade han att där numera bodde "många finnar". I en inlägga till riksdagen från år 1743 framhölls det att Åland var ett område "hwarest jämväl många finnar vistas" och att ämbetsmännen också här behövde förstå finska så att de inte blev tvungna att samtala med hjälp av en tolk.²⁶ Vilken är sanningshalten i dylika påståenden? Åland tömdes på befolkning under stora ofreden. Också här flyttade finskspråkiga in. Det är inte känt hur många de var, men inflyttningen verkar inte ha varit obetydlig. År 1737 valde man ny kyrkoherde i Sund på Åland. En grupp om 60 finskspråkiga församlingsbor ville få en sjä-

lasörjare som kunde hålla gudstjänst också på finska. En av de sökande till tjänsten hade den kompetensen och stöddes av de finskspråkiga. En annan av de sökande kom därför med ett motdrag. Han skulle, om han blev vald, personligen stå för de utgifter som uppstod då en finskkunnig präst kom till församlingen och höll gudstjänst eller skötte olika förrättningar. Han lovade fortsätta betala fram till det att alla finskspråkiga hade lärt sig svenska eller han själv lärt sig finska. När ålänningarna kom hem från sin långvariga flykt hamnade de inflyttade finnarna i en språklig kontext där svenskan dominerade. De lärde sig följaktligen det språk som grannarna talade och försvann rätt snabbt som språklig minoritet.²⁷

Tvåspråkighet

I Finby kapellförsamling i Egentliga Finland möttes en dag år 1690 tre bönder. Två av dem, Erik Eriksson och Hans Andersson, samtalade på svenska. Den tredje mannen i sällskapet, Nils Jöransson, var finskspråkig och förstod inte vad de två andra sade. Men Erik Eriksson var, berättas det, tvåspråkig och kunde översätta samtalet till finska.²⁸ Nils kunde således inbegripas i tankeutbytet utan att den enspråkigt svenske Hans för den skull utestängdes tack vare att en av de tre kunde fungera som tolk. Detta lilla exempel får illustrera en vardaglig situation som inte kan ha varit ovanlig i verkligheten även om spåren i arkiven är få.

I kontaktzonerna samexisterade två språk. På sina språkgränskartor ritade Holger Wallén också in en gräns för hur långt in på den finskspråkiga sidan om språkgränsen tvåspråkigheten

sträckte sig. Bland dem som bodde i områden där två språk samexisterade fanns det, föga förvånande, sådana som kunde förstå eller göra sig förstådda på bägge språken. ”En god del” var finskspråkiga i Esbo vid mitten av 1700-talet men de flesta kunde också göra sig förstådda på svenska. Kyrkoherden i Sjundeå berättade på 1720-talet om sina församlingsbor att alla kunde båda språken lika bra, ett påstående som skall tas med en nypa salt men som ändå vittnar om en utbredd individuell tvåspråkighet. Vid mitten av 1700-talet kunde de flesta i Lappträsk tala både svenska och finska. Enligt en uppgift från 1770-talet förstod alla i Pyttis finska men endast ett fåtal var ”pura finnar”. Största delen av de svenskspråkiga förstod finska i Gamlakarleby kyrksöcken 1771. I Mustasaari kunde många inom den finskspråkiga minoriteten, särskilt de unga, svenska.²⁹ Tvåspråkigheten kan i regel inte belysas med annat än dylika kunskapsfragment. I Tusby i Nyland var andelen tvåspråkiga inom den vuxna befolkningen, pigor och drängar inte beaktade, 17,5 % år 1795.³⁰

Belägg på motsatsen, alltså enspråkighet, saknas självfallet inte. I Bjärnä förstod största delen inte ett ord svenska i slutet av 1600-talet.³¹ När Johan Öfverdådig efter stora ofreden kom från Sverige som dragon till Laustis utanför Åbo klagade han över att han inte förstod böndernas språk och på att maten var dålig.³² Bönderna klarade tydligen inte av att sköta de behövliga kontakterna med sin dragon på svenska.

I en dissertation 1772 i Åbo framhölls det hur många svenskar i Finland, trots att de var födda och uppfostrade i landet och nästan omgivna av finnar i sin vardag,

Kumo gård i Satakunta. Huvudbyggnaden med mansardtak uppfördes på 1600-talet. På åkern pågår plöjning med häst och med oxpar. Under 1600-talet var gården förlänad till olika stormän, bland dem Axel Julius De la Gardie som innehade den från 1665. I den stora reduktionen 1682 återgick gården till kronan men inköptes av De la Gardie och var i ättens ägo till 1755. Kumo gård ägdes 1775–1903 av ätten von Knorring. Oljemålning av J.F. Weber.

kunde så lite finska att de inte ens kände till de ord som behövdes i den allmänna samlevnaden.³³ Ungefär samtidigt framhöll domkapitlet i Borgå om de finskspråkiga som bodde bland svenskarna vid kusten att de inte var benägna att lära sig svenska, börja klä sig som de svenskspråkiga eller ta efter deras seder. Men man vistades och bodde tillsammans under "mycken sämja". Finnarna var överlag inte intresserade av att lära sig ett annat språk, vilket domkapitlet ansåg berodde på att finska språket var så uttrycksfullt och funktionellt. Den som vistades bland finskspråkiga lärde sig med lätthet

tala finska hjälpligt eftersom en finne aldrig gjorde narr av en person som bemödade sig om att försöka tala hans språk.³⁴ Svensk eller finne, man höll måhända gärna fast vid sitt språk, men det språk som majoriteten talade tenderade ändå att dra det längsta strået. Tvåspråkigheten var således inget stabilt tillstånd. De byar som ännu i början av 1600-talet torde ha varit svenskspråkiga i Bjärnä förfinskades under seklets gång. Mot slutet av seklet var det bara ståndspersonerna som var svenskspråkiga. Av allmogen förstod största delen ingen svenska, och det var få som inte var "bättre Finnar än Svenskar".³⁵

Bristande språkkunskap kunde leda över i svårhanterliga situationer. På sin farbrors vägnar skulle Carl Tersmeden som kom från Sverige (se det inledande kapitlet) byta ut den gamla inspektorn på Kjuloholm, beläget på en ö i Kjulo träsk, mot en ny. Den gamla som var illa omtyckt av allmogen skötte gården så dåligt att den gav sin ägare för liten avkastning. Godsets folk sammankallades en tisdag till kyrkan. Kyrkoherden läste upp och översatte den fullmakt som Tersmeden hade med sig till finska. Tersmeden förklarade att han i egenskap av brorson till ägaren kommit för att granska hur egendomen förvaltades och byta ut inspektorn mot en ny. Kyrkoherden tolkade talet men var inte helt att lita på eftersom hans bror var förlovad med äldsta dottern till den gamla inspektorn. Tersmeden hade gett båtsman Glader som följde med Tersmeden som tolk instruktioner ”att noga gifva akt, om prästen rätt tolkar mina ord”. Det uppstod en livlig diskussion kring vilka prestationer den gamla inspektorn hade krävt ut för egen räkning och kyrkoherden översatte och ”utalade vidlyftigen mitt svar”, allt medan sorlet av finska röster tilltog. Tersmeden bad nu alla att visa lydnad, inte anklaga den gamla inspektorn för vad han gjort och vara glada över att man skulle få en ny och ärligare. De församlade lugnade sig och ville visa sin tacksamhet. Kvinnorna kramade och kysste Tersmedens hand med en djup nigning, och han kunde bemöta dem på finska med ett ”Jumala Sjuna Kon” (Gud välsigne). Slutet gott, allting gott – man gick till gården och alla fick en sup franskt brännvin.³⁶

I de inre delarna av landet var allmogen självfallet enspråkigt finsk. Att det

förhöll sig så här i Tavastland, Savolax och Karelen framhöll domkapitlet i Borgå i en rapport till kanslikollegium 1781 och fortsatte: ”och äfven de som bo närmast Ståndspersoner förstå på de flesta ställen icke Svenskan, än mindre äro hogade at tala det Språket”.³⁷

Ståndspersonerna eller deras fogdar eller rättare måste kunna föra ett samtal om allt som hade med gårdsbruket att skaffa med sitt tjänstefolk och med dagsverkskyldiga landbönder eller torpare. En ståndsperson av mankön i Finland kunde i regel tala både svenska och finska. En fiskarbonden från en finskspråkig trakt i Egentliga Finland behövde kunna så mycket svenska att han fick ett gott pris för sin fisk i Stockholm och inte heller betalade för mycket för det salt han var tvungen att köpa. Då en finskspråkig bonde förde sina varor till försäljning till städer som Borgå, Helsingfors eller Ekenäs var det en fördel att kunna en del svenska. I Mörskom i Nyland blev de svensktalande under 1700-talet fler än de finsktalande. De som var finskspråkiga bodde i de byar som låg längst i norr. Men de kunde ändå rätt allmänt sköta sin ”handel och vandel” på svenska. En handelsborgare i en österbottnisk kuststad som tog emot tjärbönder som bodde långt inne i landet behövde kunna göra upp om nya leveranser med dem på deras eget språk. Vi kan räkna med att det fanns personer som behärskade ett språk – finska eller svenska – inom en bestämd samhällssektor, kanske knaggligt men ändå fullt tillräckligt för att kommunikationen skulle fungera.

I den tegskiftade byn måste bönderna komma överens om när olika arbeten skulle utföras. I byar där alla bönder inte

talade samma språk var det en fördel att kunna både svenska och finska. Om den språkliga minoriteten var liten i en socken hölls sockenstämman troligtvis på majoritetens språk. I socknar där minoriteten var större fungerade prästen, som ledde stämman, som tolk. Bönderna i en socken ålades att göra olika dagsverken, vägarna skulle underhållas eller kyrkan repareras. Socknen samarbetade i jakten på rovdjur. Det var böndernas skyldighet att sköta skjutsningen av resande mellan de olika gästgiverierna. Gemensamma angelägenheter och arbeten förde svensk- och finskspråkiga bönder i kontakt med varandra.

Bland allmogen var det inte så vanligt att man gifte sig med någon från en annan socken. Det betyder också att språkliga blandäktenskap inte var särskilt vanliga. Men sådana förekom självfallet. I Sagu socken i Egentliga Finland framhöll tre bönder hur opraktiskt det var för dem att den svensk- och finskspråkiga gudstjänsten inte hölls samtidigt. Man och hustru följdes åt till kyrkan. Båda måste vänta på grund av den andra. Om det var mannen som kom för tidigt till sin gudstjänst och tvangs fördriva tiden fram till dess att den började måste hustrun i sin tur dröja kvar vid kyrkan i väntan på att hans gudstjänst skulle ta slut.³⁸

Den svenska finskan

Språket är en spegel. Det lagrar spåren av umgänge mellan människor med olika språk. Svenskan och finskan har alltid format varandra. Svenskan var länge maktens och samhällselitens språk och blev därför mycket tidigare än finskan ett fullt utvecklat skriftspråk. Företeelser,

idéer och moden sprids från centrum ut mot periferierna, något som gjort finskan till det mottagande och svenskan till det främsta givande eller förmedlande språket från bl.a. latinet, tyskan och franskan.

Men strömmen av inlån har inte varit enkelriktad. ”En hyvens pojke som inte tjänat storkovan men som ändå vill ha kul kan spela ’Rappakalja’ med sina vänner.” Meningen som naturligtvis är helt konstruerad och, skall det medges, rätt skruvad men inte omöjlig i våra dagars Sverige innehåller inte mindre än fem ord med ursprung i finskan. *Hyvens* kommer från finskans *hyvä*, ’bra’, *pojke* från finskans *poika* som betyder samma sak, *kov* från det *kov* *raha*, ’hårt eller klingande mynt’ som trycktes på sedlar under 1700-talet och *kul* från finskans *kyllä*, ’ja’. Namnet på det populära spelet *Rappakalja* går tillbaka på ett finskt ord, *rapakalja*, som betyder dålig svagdricka, och har i svenskan fått betydelsen prata strunt.³⁹ På finska kan man ’tala pottaska’, *puhua potaskaa* som betyder samma sak, och här är det senare ordet för kaliumkarbonat ett inlån från svenskan. I finskt skriftspråk uppträder *potaska* som bl.a. behövdes i glastillverkningen och förekommer i gamla pepparkaksrecept första gången 1739.⁴⁰

Ett levande språk är aldrig ett slutet system. Det förändras i användning, och två språk kan påverka varandra på många olika nivåer. Vissa element i ett språk är mera öppna för inlån än andra. Ordförrådet är det mest öppna och böjningssystemet det mest slutna. Den som i dag läser äldre finsk text reagerar omedelbart på de många främmande bokstavstecken, ett ”w” för ett vanligt v-ljud och ett ”x” för ”ks”. Så betecknades k-ljudet framför

bakre vokal med ett "c" och i vissa konsonantkombinationer användes tecknen för tonande klusiler (g, b och d) och inte de tonlösa (k, p, och t). *Kumpi* i modern finska (vilken eller vilkendera) möter följaktligen i äldre skrift som ett *cumbi*. Det var först på 1700-talet som man med lite större lyhördhet började anpassa ortografin till det finska språkets struktur. Det finska skriftspråket påverkades på olika plan av att idealet vid översättning var en så stor trohet mot originalet som möjligt. Ett ord i svenskan skulle helst ha sin direkta motsvarighet i finskan. Räkneordet *yksi*, 'ett' och pronomenet *se*, 'den/det' användes på ett för finskan främmande sätt för att beteckna svenskans obestämda eller bestämda artikel. Passivformer användes flitigt i det äldre finska skriftspråket och på ett sätt som motsvarade svenskan.⁴¹

Det finska skriftspråket var i främsta rummet ett religiöst språk. Nya begrepp lanserades ibland på ett pedagogiskt sätt i översättningarna. Först användes det svenska ordet som sådant eller med lätt modifiering för att passa in i finskan och sedan gavs en synonym mer utgående från finska språkets premisser.⁴² I den första finska almanackan 1705 enligt Åbo horisont gavs två ord för horisont: "Turun Horisondin eli Taiwan näön jälken".⁴³ I lag- eller förordningstexter från 1700-talet förekommer i finsk översättning exempelvis *consultationi eli tutkimus* för svenskans *consultation* och *disponerata eli käyttyä* för *disponera*.⁴⁴

Av inlånen i finskan står de ord som kommit in från svenskan eller via svenskans från ord i andra språk för det största inslaget. Som skriftspråk skapades finskan i äldre tid i mycket stor utsträckning

genom översättning. Kyrkan och statsmakten var de viktigaste producenterna av texter, främst katekeser, psalmböcker och bibelöversättningar respektive lagar, förordningar och kungörelser.

Inlånade ord är förhållandevis lätta att känna igen. Ett inlån omformas för att passa in i det mottagande språkets struktur samtidigt som inlånen också besitter en kraft att omforma språkets regler. När ordet *slant* lånades in från svenskan blev det *lantti* eftersom två konsonanter i början av ett ord är främmande för finskan och eftersom stammen bör sluta på vokal i ord som kan få olika suffix och skall kunna böjas. Men finskan innehåller också ända sedan Mikael Agricolas dagar för språket strängt taget omöjliga ord som *kruunu* för krona och *profeetta* för profet.⁴⁵

Sverige var på 1500- och 1600-talen ett ståndssamhälle och blev en ständerstat med en riksdag bestående av fyra stånd. *Sääty* hade en dubbelbetydelse i äldre finskt skriftspråk och betydde både stånd och stadga.⁴⁶ Det förekommer i skriftspråket från Mikael Agricolas tid. *Aateli* är samma ord som svenskans *adel* som i sin tur kommer från ett ord i platttyskan. Det förekom första gången i finsk skrift 1610. *Porvari* från svenskans *borgare*, d.v.s. en stadsbo eller handelsman, är känt från 1500-talet.

Gustav Vasas yngre son Johan innehade en del av Finland som hertigdöme 1556–1563. *Herttua* är ett inlån av svenskans hertig. Det möter i finsk språkdräkt första gången 1593 i ett brev av hertig Karl. Det skrevs då *herttogha* som kan jämföras med ett äldre svenskt *hærtoghe*. De första grevskapen i riket utdelades till högadliga under Erik XIV:s tid (1560–

Har I mjölk, Daga teilla riefka.
 Gif mig skrämsel, Anna minulle kinn-
 riefka, (vämä).

Om Badstugan, Saunasta.

Vi vil gå och Bada, Ne tabdomme men-
 nä Saunaan.

Gif mig en gvas, Anna minulle yri röhta,
 (Luta eli waha).

Gif mig warust Batten, Anna minulle
 lämminnd Bettä.

Gif mig kalt Batten, Anna minulle kyl-
 mi Bettä.

Bar in wet, Tus halvoja sifälte,
 är för hemuna, Ongost Hari cetena.

Hwad för en uti Awarteret liggande
 nödig är at kunna, Wita yhden
**Locterisa macaraisen on tar-
 pellinen tajta.**

Gle wo eid i spöke, Lee waltia röö Totolte.

Gle Stagan warm, Lee Lupa kändemär.

Hämta mig twättwatten, Tus minulle
 Bettä wäskent.

Hämta mig rent Batten, Tus minulle
 puhdaska wertä.

Hämta mig Hand-f, Tus minulle Käälisän
 Den Handut, Puhdas Käälisän.

Tredita unna Pöskider, Dese minun Lino-
 waattent. Hwad kostar det, Wita se mäsä.
 Piga

Piga, Tredita minä Strampor, Pies,
 dese minun Sachant i par, Wri part
 2 par, Cori paria.

Efforta, Wita. Halesat, Cawalijina.
 Wisa, Wessu.

Tag detta i förwar, Ota silnd tallelle.

Om Ost, Justofia.

Gif mig Ost, Anna minulle Jusko.

Gif mig bit en goder Ost, Anna minulle
 tänne yri bewod Jusko.

Gif mig en hel Ost, Anna minulle yri
 toce Jusko.

Gif mig en half Ost, Anna minulle yri puoli
 Jusko. Hwad kostar, Wita mäsä.

Det är för det, Se en perdet tallis.

Gif mig den andra Osten, Anna minulle
 se toimen Jusko.

Gif mig den tredje, Anna minulle se col-
 mas.

Gif mig den fjerde, Anna minulle se nel-
 jä.

Gle Olof, Lee Olofoko.

**Om Sängens Bädning, Sängyn
 Ylöstekemiseft.**

Bädda sängen, Lee säng röö.

Bädda sängen wal, Lee säng bewod.

Lägg rena lakan, Dene pudat lacanat.

Gif mig en Dena, Anna minulle yri Spen.
 Ost

**Nyttig och Tydelig
 Anwising**

Swenska och Finska Språket,
 hwarigenom en, som Språket
 intet lärt, inhämtar uti Han-
 del, Resor, uti godt Folks sam-
 wäm, frågor och swar
 tydlig hjelp.

**Hjuddollinen ja seftia
 Pohdatus**

Muosiin ja Suomen kieleen,
 jonga cautta yri, joca kiellä ei
 ole oppinut; saa Caupas, Mat-
 cois, howain Ihmistien canka-
 käynnises, kysymyris ja wa-
 stauris seftian awun.

Helsingfors, 1771 i Kong. Julka Tehtämön, 1772.

Parlören *En Nyttig och Tydelig Anwising Til Swenska och Finska Språket* utkom i flera upplagor på 1700-talet. Glosorna gav särskilt den som var läskunnig men inte talade finska en elementär hjälp i olika situationer såsom inför ett besök i bastun efter en lång resdag eller vid inköp av ost som var utmärkt vägkost.

1568). Första gången *kreivikunta*, utgående från svenskans *grevskap*, uppträder i finsk skrift är kring 1570. Ordet *kreivi* för greve möter i en text från 1610.

Under 1600-talet byggdes förvaltningen ut och rättsvården effektiverades. *Hovi* för hov fick på 1600-talet en utvidgad användning i och med inrättandet av hovrätter som på finska också blev kort och gott *hovi*. I finsk skrift förekom ordet *hovioikeus* för hovrätt första gången redan 1615. Av något nyare datum är ordet *prosessi* för svenskans *process*. Ordet som har sitt ursprung i latinet kom in i finsk skriftspråk vid mitten av 1600-talet. På den tiden användes det nästan uteslutande med syftning på en rättsprocess. 1600-talet är känt som de kringresande kommissariernas och kommissionernas tidevarv. År 1641 ingick ordet *kommissarie* i den kallelse till riksdag som då publicerades. I den finska översättningen användes den latinska formen *commissarius*. Detta är första gången ordet förekommer i en finskspråkig text (i modern finska *kommissaari*).

Det skrivna ordet fick under 1600- och 1700-talet en allt större roll i samhället. I dag heter bokstav *kirjain* på finska vilket är en nybildning från 1834. Tidigare användes bl.a. *poikstavi* vars ursprung i svenskan är uppenbart. Ett dokument kallas *dokumentti* eller *asiakirja*. Det förra ordet är belagt i finskan från 1662. Skriftväxling sköts i eller av ett kansli. Ordet kom tidigt in i finska språket från svenskan och förekommer som *kantseli* 1584 men skrevs redan på 1770-talet första gången som *kantslia*, jfr det moderna *kanslia*. Ungefär lika långt tillbaka kan ordet *kansleri* för svenskans kansler följas. Det uppträder kring 1570 som *kantscleri*.

Under ortodoxins tid kontrollerades gemene mans läskunnighet och kristendoms-kunskaper vid läsförhör. På finska kallas läsförhöret *kinkeri*. Det är känt i denna betydelse av ordet sedan mitten av 1700-talet. Då det tidigare förekom i skrift stod det för gästning, vilket öppnar upp för en förståelse av dess ursprung. Bakom finskans *kinkeri* finns nämligen det gamla svenska ordet *gingerdh* eller *gengärd*. Det användes på medeltiden med syftning på det sammanskott av livsmedel bönderna gjorde inför besök av kungen eller biskopen.

Under stormaktstiden byggdes ett postväsende ut som spände över det svenska riket och Östersjöväldet. Svenskans *post* motsvaras i finskan av *posti*, första gången i skrift 1648. Avståndet mellan två gästgiverier, på finska *kestikievari* eller kortare *kievari* och känt från 1590-talet, angavs i mil, som på finska är *peninkulma*. Här kunde svenskan inte göra sig gällande. Det sistnämnda ordet har nämligen inget med svenskan att skaffa utan består av två ord, förleden är ett gammalt ord för hund och efterleden ett ord för att höras. På så långt avstånd som en mil kunde man i bästa fall höra en hund skälla.

Sverige var under 1600- och 1700-talet ett militariserat samhälle. De olika officersgraderna förekommer i den finska översättningen 1642 av Gustav II Adolfs krigsartiklar där finskans *vänrikki* från svenskan kom in i skriftspråket som *fändricki* och *kersantti* som *zerzianti*. Ordet *välškäri* är ett inlån av svenskans *fältskär* som i sin tur går tillbaka på ett tyskt ord. Det förekommer första gången i skrift 1697 som *fällskäri*. Det militära indelningsverket etablerade en ny vokabulär på både svenska och finska. *Rustholli* och *rusthol-*

lari finns belagda från 1700-talet. Rotesoldaterna, eller rättare sagt deras torp och därmed soldaten, fick svenska namn som lever vidare trehundra år efter att knekthållet infördes, bland dem namn som *Fast, From, Dunder, Glad, Hurtig, Modig, Rask, Seger, Stolt, Svärd* och *Trogen*. En telefonkatalog över en större ort i Finland erbjuder en rik provkarta på olika soldatnamn. Kommunkansliet i Paldamo i Kajanalands län kallades *Leijo* fram till 1970 då man tog i bruk ett nytt hus på en annan plats. Bakom namnet ligger namnet på det soldattorp som fanns på platsen vid slutet av svenska tiden. Torpet och soldaten bar namnet *Leijon*.⁴⁷

På finska heter salpeter nästan det samma som på svenska, nämligen *salpietari*. Det finns belagt i skriftspråket första gången 1643. Salpeter är huvudingrediens i svartkrut. Svenskans *krut* har blivit *ruuti* i finskan. Men första gången det förekommer i skrift, vilket är 1637, har det formen *kruuti*. På motsvarande sätt har svenskans *bössa* som benämning på ett vapen (ursprungligen det lågtyska ordet *Büsse*) på finskans villkor blivit *pyssy*. Ordet förekommer 1555 i ett finskspråkigt brev av Gustav Vasa.

Järnet var den viktigaste svenska exportprodukten, och på 1600-talet anlades en del järnbruk i Finland. Första gången ordet *ruukki* för svenskans *bruk* kom till användning i en finskspråkig text var 1643 i en översättning av gällande bergsordning i riket. En handelsman sålde och köpte i syfte att göra vinst och var beroende av krediter. Det i olika europeiska språk förekommande ordet procent kom in i finskan via svenskan. Det skrivs numera och allt sedan 1770-talet *prosentti*, men då det tidigare under 1700-talet

hade gjort sin debut i finskan skrevs det *proCentum* (1712) eller *pro-Cent* (1732). Ordet *pankki* från svenskans *bank* är första gången belagt i skrift så sent som år 1800. Ett företag eller bolag heter *yhtiö*, en ny innebörd som ordet fick i mitten av 1800-talet. Tidigare användes bl.a. som inlån via svenskans ord som *komppania* eller *societeti*.

De stora geografiska upptäckterna gav Europa nya kryddor, livs- och njutningsmedel. De finska namnen på olika kryddor kom in i språket via svenskan. Vid mitten av 1600-talet berikades det finska skriftspråket med ord som *anis, basilika, kirveli, 'körvel', persilja, rosmaariini* och *sahrami*. Det sistnämnda ordet för saffran skrevs 1637 *safframi*. *Tupakka*, 'tobak', kommer från ett indianspråk men togs in i finskan via svenskan. Det förekommer redan 1637 som *tupakki* och för första gången i sin nuvarande form i skrift 1734. På motsvarande sätt blev *kaffe* till ett finskt *kahvi* som uppträder i dokumenten från och med 1700-talet.

På 1700-talet kunde man i Finland kalla den nya basfödan potatis med ursprung i Amerika för antingen *potaatti* – första gången i finsk skrift som *potatoes* år 1729 – eller *peruna* från svenskans *jordpäron*. I den finska almanackan för år 1754 gavs råd om "Cuinga Potatoxista eli Maan-Päärynistä taitaan leipoa Leipää, keittä Puuderia", d.v.s. om hur man bakar bröd, bränner brännvin, gör stärkelse eller puder av potatis.⁴⁸ Den senare varianten *peruna*, som är den som används i dag, anses ha kommit in i finskan via finlandssvenska dialekter. *Kahveli* som numera är dialektalt och har ersatts av *haarukka* är ett inlån av svenskans *gaffel*. De första

gafflarna användes i Finland vid hertig Johans hov i mitten av 1500-talet. Ordet förekommer i en text daterad 1637.

I högreståndskulturen som livsform ingick lyxkonsumtion som ett viktigt inslag i en social distansering. Finskans *porliini* som tidigare också skrevs *porliini* går tillbaka på svenskans *porclin* som i sin tur kommer från franskans *porcelaine*. Bakom det ordet finns i sin tur italienskans *porcellana* som är avlett från *porcella* för sugga. När ordet 1766 gjorde sin entré i finsk text skrevs det på franskt manner *porcellaini*.

Att *kesit* är ett inlån i finskan från svenskans *schäs* (med ursprung i franskans *chaise*) är inte uppenbart. Det nämns första gången i finskan 1786 som *kesit*. Ungefär lika gammalt i finskt skriftspråk är ordet *peruukki* för svenskans *peruk*. Också det kan ledas tillbaka till ett franskt ord, nämligen *perruque*. Det första belägget för finskans *mööpeli* från svenskans *möbel* är från 1722. Det skrevs då i flertal som *meubleri* vilket avslöjar ordets franska ursprung. Från finlandssvenska dialekters kortform *kahtun* (med långt u-ljud) av *kahtelugn* har finskan fått sitt *kahtuuni* som förekommer första gången i den finskspråkiga almanackan år 1729. *Musiikki* kom in i finskan via svenskan från ett grekiskt ord. Det förekommer första gången i skrift i den finska översättningen av den nya kyrkolagen 1688.

Språken bär också vittnesbörd om umgänge på ett mer folkligt plan. Finskans *tissi* används ofta i mindre vårdat tal för kvinnans bröst. Det kommer från ett svenskt ord, *tiss*, och förekommer i skrift första gången 1783 i Christfried Gandanders samling av ordspråk. Tidigare

i framställningen framgick det att Sjöbygden i Österbotten koloniserades samtidigt av finsk- och svenskspråkiga. Det har satt spår i dialekterna där vissa särdrag har sitt ursprung i svenskan. Nekkingsordet *inte* böjs efter person i finskan, men i dialekterna i Sjöbygden är det vanligt med ett *ei* som inte anpassar sig efter personen (t.ex. ”ei minä oo’ ollum maailmalla”). Ordförrådet var det mest öppna för påverkan. I stället för *ruiskuhilas* talar man i Sjöbygden om *kyyli* som kommer från svenskans (*råg*)skyl. Från den tryckta byordningen 1742 kom orden *kalli* och *kallata* som enbart i den här regionens dialekter kom att få en vidare innebörd än att skalla efter rovdjur. *Kallata* används i betydelsen leta efter något.⁴⁹

Mötet mellan de båda språken kunde leda över i ett språkbruk där bägge språken var starkt närvarande då en person talade. I Åbo verkade sedan sent 1600-tal och fram till sin död 1735 borgaren Josef Eskola eller Petrej. Han flyttade in till Åbo från Loimijoki, bedrev handel på landsbygden och seglade till Stockholm med sin skuta. Hans språk har räddats för eftervärlden i den bröllopsdikt som hovrättsauskultanten Alexander Hacks skrev till sonen Josef Petrejs bröllop 1732 och i det begravningskväde samme Hacks författade tre år senare med anledning av ”Eskolagubbens” död.⁵⁰ Dikterna ger en inblick i språket som det lät i det skede då det finska borgerskapet i Åbo började lära sig tala svenska. De är skrivna med en fryntlig humor som gränsar till det bitska. Begravningsdikten uppges vara skriven på ”then Tötas eken Vänska Pråken” som innehöll såväl dialektala inslag med ur-

sprung i de svenska dialekter som talades i stadens närområde som influenser från ett svenskt riksspråk i vardande.⁵¹ Bröllopet hölls 1732. "Prukumen" presenterades som "Ehreporne, Kluka och kräckeli Wörstántika Munser *Joseph Bedej*" medan "Ehreporna och farli Pesketlika Lantenas Jomfrun *Annika Sikfris Tuter*" från Pargas stod brud. De gifte sig "uti mycky Fyrnäma Folkenas närwarante" i Åbo "justoment mittibå Tan pakom Missommars taken". När fadern sedan två år senare "vantra så saliker port" blev "hans töta Roppen mä tur Ähran pekrafwi i Åpo Tum-Kyrkan". Sorgekvädet beskrev också hans förberedelse för döden. *Ars moriendi*, Eskolagubben upplevde lyckan att få "pereta sei wäl" inför den eviga vilan:

Sichti å richti, tå pást wari siuk,
Han Kumman å Parnen båtäncka;
Kyltika rika pa krifwa sin Puk,
Men alt åt ti Wattiga käncka.
Alla han Kodt, å Wörlåtelsen pe,
Som han sei tänka jurtt illa;
Sälen wrån Herta sin Kapare ke:
Sän busta å somna så tilla!

Svante Dahlström, som skickligt lyckats blottlägga innehållet i dikterna, erbjuder oss hjälp i uttydningen: "Då han som bäst var sjuk, tänkte han på gumman och barnen, försiktigt och riktigt. De rika, som var skyldiga honom pengar, skrev han upp i sin bok, men han efterskänkte de fattigas skulder. Han bad i sin godhet alla om förlåtelse som han kunde tänkas ha gjort illa. Själén gav han av hjärtat sin skapare, sen pustade han och somnade så stilla."⁵²

Efter juldagen ägnade allmogen sig åt lekar på julhalmen som brett ut på

stuggolvet. Alla utom gubbarna som förskansat sig bakom sina ölstånkor deltog. Finnarnas lekar beskrevs i en artikelseerie i *Åbo Nya Tidningar* år 1789. Vid jul-tid älskade ungdomen att dansa ringlekar med en gammal gumma som försångare. Sångerna sjöngs på finska eller på en svenska som var så rådråkad att få kan ha begripit något av innehållet. En av sångerna var den här (med alternativ ordalydelse inom parenteser):⁵³

I Prämen (Fränten) hawer jag wantra (förfalla)
Perfuttan keinun tallarna (tallalla)
Å hawer låti hämtå, säntå (händå, händå)
Örtor å rusor (här å tär å rusa)
Linnun launun prasicka,
(Lehdon lehmän wasicka)
(Helå helå prasicka)

Den svårdechiffrerade betydelsen var ungefär den här:

I Bremen har jag vandrat
Barfota genom dalarna
Och har låtit hämta och sänt
Örtor och rosor
Lindelöv och brassika.

Närheten till den västra riksdelen och svenskan gjorde att de västfinska dialekterna redan på 1820-talet utdömdes som korrupta. Kvinnornas samtalsspråk väckte uppmärksamhet eftersom de kunde ställa frågan "onk syster ollu visitin pääll" eller inbjöd att komma på besök med ett "tul helsaman minun päällen" vilket närmast kan beskrivas som finska på svenska.⁵⁴

Finskan av i dag har både som grammatiskt system och ordförråd mycket gemensamt med svenskan. Språken kunde i själva verket ha stått varandra ännu närmare än vad de gör. Som Kaisa Häk-

kinen framhållit har finskan som skriftspråk på sätt och vis fötts två gånger, den första gången under perioden från reformationen till rikssprängningen 1809 och den andra gången under 1800-talet. I sin andra födelse renades finskan från inslag som upplevdes som främmande. De östliga dialekterna som uppfattades som mer genuint finska än de västliga fick nu en större betydelse som utgångspunkt för skriftspråket. En del av de ord som en gång kom in i finskan från eller via svenskan har naturligtvis blivit inaktuella på grund av att världen förändrats och de inte längre behövs. Det här betyder sammantaget att finskan som den såg ut kring sekelskiftet 1800 var mer svensk än finskan kring sekelskiftet 2000.⁵⁵ Man behöver exempelvis inte ha särskilt gedigna insikter i finska språket för att något av innehållet i exempelvis en kungörelse från Vasa länsstyrelse 1803 om förstärkning av krigsmakten i Finland skall bli tillgängligt. Den börjar nämligen så här med anledning av ett brev från överbefälhavaren Klingspor som i sin tur hade fått ett par brev i saken från kungen:

Kommenderaawainen Generali en Chef Suomen maasa, yxi Waldakunnan Herroista, Riddari ja Kommendeuri Kuning Maj:tin Ordeneista, Korkiastiwapasukuinen Greifwi Herra Maurits Klingsporr on tullehesa kirjoituxesa, andanut tietä, kuinga Kuning. Majestetä Armollisisa kirjoituxisa ...⁵⁶

Det har varit och är lätt att hitta ett ord med god täckning eller en adekvat formulering i översättning mellan språken svenska och finska.⁵⁷ Det har att göra med att språken på den semantiska nivån står varandra så nära. Finskan och svenskan har också en stor gemen-

sam skatt av språkbilder. Finskan är i hög grad ett nordiskt språk. En lång gemensam historia har satt sina spår. Efter rikssprängningen 1809 uppstod ett Sverige och ett Finland som gick skilda vägar men som ändå aldrig tappade kontakten. Orden låter annorlunda, men betyder tack vare historien, interaktionen och gemenskapen exakt samma sak.⁵⁸

Svenskt allmogeliv med variationer

I Österbotten är landskapet flackt och effekterna av den kraftiga landhöjningen följaktligen dramatiska. Så småningom kommer landet att ligga helt vågrätt och älvarnas vatten söka sig i motsatt riktning och således inte längre mynna ut i Bottniska viken.

Bebyggelsen i Österbotten låg i älv- och ådalar och till en del på större öar. I skärgården och vid kusten var sälfångsten, som gav tran, och fisket viktiga näringsfång. Landhöjningen tryggade tillgången på god ängsmark som var en nyckelresurs inom det förindustriella lantbruket. Det gick att hålla många kor och gödsla åkrarna väl. De österbottniska bönderna producerade ändå inte under den lilla istidens bistra betingelser (ca 1550–1850) den spannmål som konsumerades inom det egna hushållet. De var följaktligen beroende av att ha något att sälja för att kunna köpa salt som konserveringsmedel och spannmål. I socknar som Mustasaari eller Vörå var normalskörden kring mitten av 1500-talet så blygsam att den inte täckte mer än en tredjedel av spannmålsbehovet. Resten måste man byta sig till. Man avyttrade det överskott som boskapsskötsel, fisket och sälfångsten gav. Under senare hälften av 1500-talet försämrades

villkoren för de österbottniska bönderna. De varor de hade att erbjuda sjönk i pris i förhållande till de främsta införselprodukterna. Nedgången i ekonomin, som innebar att man i högre grad än förr måste försöka klara sig på vad de egna åkrarna gav, är en viktig bakgrundsfaktor i den politiska kris som landskapet genomlevde på 1590-talet, känd som klubbekriget i Finlands historia.

I och med att den internationella efterfrågan på tjära och beck ökade blev det vid ingången till 1600-talet ekonomiskt lönsamt att bränna tjära för avsalu i Österbotten. Genombrottet kom under Gustav II Adolfs tid. Just då ställde kronan ovanligt höga krav på skatter och manskap till krigsmakten. Tjärbränningen var attraktiv för de österbottniska bönderna då den gav dem en möjlighet att förtjäna pengar att betala skatterna med

och leja en ersättare som kunde gå ut i krig i stället för sonen eller mågen i gården. Tjärbränningen slukade tallskog och spred sig som fenomen från kusten upp längs vattendragen och från söder till norr. Den nya näringen är förklaringen till att Österbotten fick sina första städer med Uleåborg 1605 och Vasa 1606 som de första. En förmedlande länk och buffert mellan bonde och världsmarknad var nödvändig och den kunde handelsborgarna stå för. Bönderna började bränna tjära därför att de inte såg någon annan utväg i ett trängt läge, men på sikt omformades deras mentalitet genom att de levde integrerade i en penningekonomi. Företagsamhet och individualism, som banade väg för olika väckelserörelser, vann terräng.

Mot slutet av 1700-talet förlorade tjärbränningen i betydelse i den södra hälften av Österbotten. Den ersattes av andra näringsfång i den regionala kombinationsekonomin. Byggandet av fartyg ökade i betydelse. Från och med 1770-talet började bönderna sjuda salpeter i stor skala. En tredjedel av den salpeter som den svenska krigsmakten inte klarade sig utan kom fram till rikssprängningen 1809 från Vasa län. Från och med de sista decennierna av 1700-talet

Tjärbränning i Österbotten. Teckningen som finns på en karta över Fors' hemmans skog i Lappfors by, Pedersöre, gjordes 1825 av den självlärde lantmätaren och poeten Jonas Portin.

Stockholmarna fick en stor del av sina livsmedel och sin brännved från Åbolands skärgård och Åland. Stockholmsvy kring sekelskiftet 1800 med Katarina kyrka på Söder till vänster i bild.

gjorde rågodlingen på kyttland för första gången österbottningarna självförsörjande på spannmål.⁵⁹

Bevarade tullängder ger en inblick i en livlig trafik av allmogeskutor från Österbotten till Stockholm vid mitten av 1500-talet. Så anlöpte år 1556 sammanlagt 57 skutor med 547 människor ombord huvudstaden. Samtidigt sökte sig borgarna från Björneborg och Åbo norrut på uppköp. De österbottniska bönderna avyttrade produkter som boskapskötseln, fisket och sälfångsten gav. Man köpte salt och spannmål. I Närpes tillverkades båtar som såldes till Mellansverige. Man räknar med att det från socknen under senare hälften av 1500-talet såldes åtminstone ett par tusen båtar. I och med att Österbotten fick sina städer på 1600-talet skulle all handel till och från landskapet gå över dem. Men i praktiken gjordes kompromisser och kustbyar-

na kunde fortsätta med sin seglation. Allmogeskutorna lastade med livsmedel och bränsle var välkomna i Stockholm eftersom de varor som anlände var viktiga för huvudstadens försörjning. Myndigheterna gick in för att reglera seglationen med böndernas egna varor. År 1748 fastslog statsmakten vilka byar från Lappfjärd i söder till Kronoby i norr som hade seglationsrätt. Bönderna sålde smör, talg, hudar, tjära, fisk och sältran och hämtade hem salt och tobak när de återvände. Huvuddelen av handeln ägde rum över städerna i Österbotten. Vid mitten av 1700-talet stod den österbottniska allmogese seglationen för knappa tre procent av utförseln i landskapet och hotade således inte borgarnas handel. År 1766 gavs allmogehandeln med egna varor helt fri i riket. Kring sekelskiftet 1800 fanns det 25 bondeskutor i Österbotten. Av dem hade 19 sin hemhamn i Närpes.⁶⁰

Männen var oftare borta än hemma – på säljakt eller fiske, i tjärbränning, på seglats eller arbetsvandring. Det här fick genomgripande konsekvenser för arbetsfördelningen mellan könen i Österbotten. Kvinnorna måste ta ansvar för basfunktionerna på hemmanet och till dem hörde både åkerbruk och boskapsskötsel. Kvinnornas arbetsbörd blev så tung att omsorgen om de nyfödda barnen blev lidande. Omställningen från bröstmjölk till annan mat är ett kritiskt skede i barnets liv och risken att barnet dör ökar om den sker mycket tidigt. I stället för bröstmjölk fick de nyfödda barnen kommjölk ur ett horn. De insjuknade i olika smittsjukdomar och dog. Av tre barn överlevde endast två sin ettårsdag i 1700-talets Österbotten.⁶¹

Skärgårdsområdet i Egentliga Finland kallades "Finska skären". I de dokument som reglerade handeln förekommer skärgårds- och kustbönderna som "rätta skärkarlar". Villkoret för att en bonde skulle räknas som en sådan var att han var beroende av att kunna byta till sig spannmål mot fisk som han och hans folk hade fångat. Finska skären och Åland låg inom den växande huvudstadens inre handelsområde och spelade en central roll i huvudstaden Stockholms livsmedels- och energiförsörjning. Under stormaktstiden växte Stockholm men på 1700-talet stagnerade den svenska huvudstaden. På 1670-talet hade staden omkring 50 000 invånare som skall jämföras med 45 000 vid mitten av 1700-talet. Därefter växte staden igen. År 1800 var stockholmarna 75 000.

Fisket och sälfångsten i kombination med boskapsskötseln lade grunden till ett relativt välstånd i skärgården. Av de

silverskattelängder som gjordes upp 1751 framgår det att skärgårdsborna ofta ägde pengar eller silver. Som Ragna Ahlbäck visat övergav fiskarbönderna på Kökar i slutet av 1500-talet det lilla åkerbruk man hade till förmån för "ängsbruk" och boskapsskötsel. När en bonde i vanliga fall körde ut gödseln på sin åker valde bönderna på Kökar att föra ut den på ängarna. Hur skall vi förstå deras avvikande beteende? Kökarbönderna gjorde sig mer beroende av ett utbyte med omvärlden än vad som var absolut nödvändigt och valde det alternativ som en bonde i vanliga fall i det längsta undvek. De tog uppenbara risker, men det var ändå klokt gjort. Spannmål kunde skärgårdsbon skaffa på annat håll i utbyte mot fisk men inte allt det hö som behövdes som vinterfoder. Men också foder transporterades långa vägar. I ett dokument från 1780-talet beskrivs Hitisböndernas näringsfång. Den fjällfisk de lyckades få ur havet sålde de till uppköpare som förde den till Stockholm. Själva seglade bönderna med strömming in i Finska viken och till städer och marknader så långt bort som Lovisa. Returlasten bestod av spannmål, som de lät mala i trakten av Helsingfors, och renmossa av vilken en del var plockad på den ryska sidan om gränsen.

Från år 1624 har en längd över uppbördens av den s.k. lilla tullen vid Blockhusudden vid inloppet till Stockholm bevarats. Den har gett forskarna en sällsynt god möjlighet att reda ut skärgårdsbornas resor till Mälardistriktet och vilka varor de förde med sig. Den bild som den här källan ger har giltighet såväl bakåt som framåt i tiden. Skutorna från Finska skären anlände lastade med saltad fisk. Mer än 4 500 tunnor levererades från området

år 1624, vilket var så mycket som en tredjedel av den totala införseln till Stockholm och Mälardalen. Hälften av fisken från Finska skären kom från Korpo. Befolkningen i den åländska skärgården var lika beroende av att ha fisk att sälja. På fasta Åland var villkoren för åkerbruk och boskapsskötsel rätt goda vilket gav bönderna förutsättningar att producera ett överskott på olika boskapsprodukter. Under 1700-talet fick seglationen med ved till Stockholm en allt större betydelse inom ekonomin på Åland och i Åbolands skärgård. Överste Anders Fredrik Skjöldebrand som vintern 1799 reste genom Åland skrev om hur man överallt på fasta Åland såg stora travar med ved som var avsedd för Stockholm. Till en del kom den från ålänningarnas egna skogar men huvuddelen hade huggits i Finland. Här såg man enligt Skjöldebrand hur stora städer odelade den omgivande landsbygden.⁶²

Allmogeskepparna tilläts segla förbi Stockholm och in i Mälaren. År 1642 förbjöds detta, och trots skärgårdsböndernas protester blev förbudet bestående. Det gav borgarna i Stockholm en möjlighet att etablera sig som mellanhänder i handeln med fisk och spannmål som de inte var sena att utnyttja. Åbo var som konsumtionscentrum för litet för att etablera ett viktigt alternativ till Stockholm. År 1765 företogs över 500 sjöresor till Stockholm från femton kust- och skärgårdssocknar i Egentliga Finland. De flesta skutorna kom från Nagu, Kimito, Pargas, Korpo och Bjärnä. Allmogens rätt att segla till Stockholm bekräftades i freden 1809.⁶³

Ekonomiskt och socialt överensstämde förhållandena på Kimitoön med sina bruk och herrgårdar med förhållandena

i Nyland. Här var villkoren för åkerbruk jämförelsevis goda. Redan på 1530-talet bröts den första järnmalmen i Ojamo vid Lojo sjö. I Svartå grundades Finlands första järnbruk 1560, men verksamheten blev kortvarig. Den återupptogs på 1610-talet. Finlands andra järnbruk anlades i Antskog år 1630. Under de följande decennierna grundades allt fler järnbruk, bland dem Billnäs, Fagervik, Fiskars och Dalsbruk. Malmen kom från Utö gruva i Stockholms skärgård medan det fanns behövlig vattenkraft och gott om skog i Finland. Bruksägarna fick rätt att lösa in jorden runt bruket för att trygga tillgången på träkol. Bönderna blev landbönder under bruken. Om man ser till arbetsinsatsen var järnframställningen träförelidning. Av tio dagsverken inom bruksnäringen användes åtta för att framställa och transportera det träkol som behövdes. Det var bönderna kring bruket som brände milor och skötte transporter. Under 1700-talet var en stor del av befolkningen i riket på olika sätt engagerad i bruksnäringen. I västra Nyland var ”brukskörslorna” på 1700-talet så attraktiva för bönderna att det ansågs att jordbruket blev lidande.⁶⁴

I Baltikum producerades ett överskott på spannmål och bondeskeppare från såväl Österbotten som Egentliga Finland besökte Reval. Från Nyland var det lång väg till Stockholm men nära till Estland på den andra sidan Finska viken. På 1500-talet riktade sig den nyländska allmogeseglationen i huvudsak söderut. År 1574 företogs sammanlagt 143 resor från Nyland till Reval. Det var 70 % av alla resor från Finland detta år. Drygt hundra år senare, år 1680, var den nyländska andelen av resorna 60 %. Sammanlagt 67

Wenzel Fredrik Rotkirch (1727–1814) fick majors avsked vid 44 års ålder och kom att leva resten av sitt långa liv som lantbrukare på Stensböle i Borgå. Samtidigt som han avdankades gifte han sig med den 14 år yngre Christina Lagerhjelm (1741–1810) på Falkenå gård i Kräklinge, Närke.

skeppare företog 106 resor. Nylänningarna kunde byta till sig salt och spannmål mot boskap, hudar och skinn, smör, fisk, tjära, virke och med tiden allt mer ved. När Estland i freden 1721 blev ryskt förbjöds seglationen över Finska viken. Vid mitten av 1700-talet fanns det inte fler än tre fartyg i hela Borgå härad. Byggandet av Sveaborg som inleddes 1748 betydde å andra sidan att bönderna i socknarna intill den gigantiska byggplatsen fick avsättning för sina varor på behändigt avstånd. Från de svenskspråkiga kustsocknarna

sökte sig bönderna också inåt landet där de bytte till sig spannmål mot fisk.⁶⁵

I svenska Österbotten ökade befolkningen kraftigt från och med mitten av 1700-talet. Då hemmanen år 1750 var omkring 2 500 var de hundra år senare inemot 5 000 fler än så. Största delen kom till genom att hemmanen klövs. En mindre del var nybyggen. Alla kunde inte bli bönder. Ännu i slutet av 1730-talet fanns det med undantag för 347 soldattorp nästan inga torpare i svenska Österbotten men vid slutet av svenska tiden var torpen över

tusen. Torpen var oftast ”släkttorp” (eller bördetorp) med liten eller ingen skyldighet att göra dagsverken. I den växande skaran obesuttna ingick också backstugusittare. I början av 1800-talet var backstugorna ungefär 700. Drängar och pigor ingick i bondehushållen som fortsättningsvis utgjorde mer än två tredjedelar av alla hushåll på landsbygden.⁶⁶

Kring mitten av 1500-talet fanns det 69 säterier i Nyland. På 1690-talet var de så många som 166, vilket var en tredjedel av säterierna i hela Finland. Det adliga inslaget i landskapets befolkning var starkare i öster än i väster.⁶⁷ Officerare på Sveaborg skaffade sig gärna en lantegendom i närheten genom att slå samman två eller flera hemman till en gård. Andra stånds personer följde exemplet. Till sin areal var egendomarna för små för att jämföras med de adels gods som fanns sedan tidigare men karaktärshusen i trä och hela miljön utformades enligt de krav på ett ståndsmissigt boende som gällde.⁶⁸ Under 1600-talet fanns det torp enbart på herrgårdarna i östra Nyland, men från och med mitten av 1700-talet fick också bönderna rätt att anlägga torp. I Lappträsk i östra Nyland var inslaget av stånds personer och herrgårdar förhållandevis litet. Befolkningen i socknen fördubblades mellan åren 1750 och 1805. En del av den växande befolkningen fick sin framtid tryggad genom att hemmanen klövs, men befolkningsökningen innebar socialt att andelen obesuttna växte. Torparna, backstugusittarna, inhysingarna, hantverkarna, drängarna och pigorna blev allt fler. Bondebefolkningen utgjorde mot slutet av 1700-talet omkring en fjärdedel av befolkningen, medan i stort sett alla andra i socknen var obesuttna.⁶⁹

I närheten av Borgå stad ligger Stensböle herrgård.⁷⁰ Gården, som var ett gammalt säteri, omvandlades till fideikommiss på 1780-talet av majoren Wenzel Fredrik Rotkirch. Som fideikommiss kunde gården inte säljas utan gick i arv från en generation till nästa. Majoren utvidgade särskilt på 1760-talet Stensböle som han utvecklade till en mönstergård. Stensböle var ett typiskt medelstort nyländskt godssamhälle och Rotkirch en av de trovissa och energiska agromanerna under nyttans tidevarv. Vid slutet av 1600-talet fanns det inte fler än fyra anställda i gårdens tjänst på Stensböle som då hade fyra torp. Vid pass hundra år senare var de anställda tretton och torpen så många som tolv. Herrgårdstorparen betalade huvud delen av sitt arrende som dagsverken. Det mesta av arbetet ägde rum på åker och äng eller i fähuset, men torparhustrurna deltog också i storstädning och bykttvätt på gården. Omkring år 1780 gjorde folket på ett torp årligen omkring 200 dagsverken, och därtill plockade man lingon och enbär för herrgårdens behov. Genom tillgången på torparnas dagsverken kunde antalet anställda på gården hållas lågt. W.Fr. Rotkirch framhöll i en berättelse till Finska hushållningssällskapet hur han hade grundat sex nya torp och hur det var han som låtit röja de odlingar som hörde till torpen. I en historik över godssamhället Stensböle av Olle Sirén ingår en formulering som är för bra för att inte citeras: ”Uppgiften [om att majoren ombesörjt nyodlingen] är ägnad att för sin del modifiera den i nationell fiktion omhulade bilden av torparen som den ensamme odlaren, svingande hackan i kärret.”⁷¹

Bland de anställda på Stensböle fanns vid ingången till 1800-talet som förr

tjänstefolk men också statare. Drängarna ersattes under 1700-talet av statare som levde i egna hushåll och fick sin livsmedelsandel av lönen i råvaror och inte som färdig mat. Arbetet på gården leddes av en gårdsfogde och bland arbetsfolket fanns också bl.a. en rieldare och ett par vallhjon. En bit in på 1800-talet bestod godssamhället – herrskapet och godsfolket – av sammanlagt 173 personer. Under Stensböle lydde fem landbönder som betalade avrad till gården i form av varor och dagsverken. Ägarfolket styrde och ställde över sina anställda och underhåvande i patriarkal anda. Major Rotkirch hade deltagit i det pommerska kriget (1757–1763) och blev då bekant med potatisen som han introducerade på Stensböle och sålde i liten skala i Borgå och den närmaste omgivningen. Han lyckades också få sina underhåvande att pröva på att odla potatis. Han bjöd dem på kokt potatis och utdelade tordönmullrande befallningar om att sådan nu skulle odlas. Ett annat av hans projekt var att byta ut de skogsslukande gärdesgårdarna av trä mot gärdesgårdar av sten. Finska hushållningssällskapet såg ingen anledning att premiера stenbyggarna bland gårdens folk som man ansåg inte gjort annat än vad de fått befallning om. Men Kungliga Patriotiska sällskapet i Stockholm var positivt inställt och beviljade tre personer av gårdens folk belöningar. Rotkirch höll tal på hösttinget 1799 i Borgå och manade de närvarande att följa det lovvärda exempel som hans tjänare, bland dem ladugårdspigan Maria Andersdotter, visade.

Intresse stod mot intresse, och ibland var det svårt att dra jämnt i byar och socknar. Också i umgänget mellan byar och socknar fanns det ämnen till konflikt.

Som det redan framgick separerade skogen i vissa områden svenskt och finskt från varandra. Det är betecknande att domboken från Närpes tingslag 1795 av allt att döma inte innehåller en enda konflikt mellan en svensk- och finskspråkig.⁷² I andra områden levde finsk- och svenskspråkiga mer uppblandat och i närmare kontakt. Företrädare för de två språkgrupperna hamnade i gräl med varandra – vad annat vore att vänta – men konflikterna kan inte ges språkliga eller nationella förtecken. Även om man hade talat samma språk skulle man ha varit exakt lika oense. Man konkurrerade om och ifrågasatte varandras rätt till begränsade resurser. Konflikterna mellan finskspråkiga inlandsbor och svenskspråkiga kust- och skärgårdsbor om utnyttjandet av fiskevatten och beten på strandängar och holmar i Vasatrakten är härvidlag belysande. Holger Walléns slutsats 1932 var att irritationen mellan svenskt och finskt var något större i Österbotten jämfört med södra Finland. Men det övergripande intrycket var ändå att ”någon större misstämning eller bitterhet under perioden 1600–1865 egentligen inte existerade mellan de båda språkgrupperna i vårt land, åtminstone icke i högre grad mellan den svenska och finska allmogebefolkningen”.⁷³

När det gällde Österbotten överraskades Wallén i dubbelt mått då han gick till 1700-talets domstolsprotokoll. Han utgick ifrån att ”den kända österbottenska hetsigheten” skulle ha manifesterat sig, men han fann färre slagsmål än väntat. Han räknade vidare med att det existerade en ”urgammal rivalitet” mellan svensk- och finskspråkiga i Österbotten. Men det han såg var grannsamja. Bön-

derna vid kusten och längre inåt land var involverade i ett för bägge parter värdefullt ekonomiskt utbyte.⁷⁴

En jämförelse med förhållandena i Kexholms län och Ingermanland under svenskt styre på 1600-talet erbjuder en belysande kontrast. Här möttes två olika varianter av kristendom och också två konfessionella stater. Allmogebefolkningen bestod av karelare, ingrer, voter och inflyttade savolaxare. Språkligt stod de här grupperna så nära varandra att de kunde kommunicera. I Ingermanland levde också ryska bönder. Det låg i den svenska överhetens intresse att stärka riket och skapa så stor religiös enhetlighet som möjligt genom att befrämja den lutherska tron. I Ingermanland riktade sig de konfessionella ansträngningarna främst

mot ingrer och voter som ansågs vara finnar som förletts att överge sin lutherska tro. Lutheriseringspolitiken var en av sakerna till att ortodox befolkning valde att flytta över gränsen till Ryssland, vilket öppnade möjligheter för personer som bekände sig till den ”svenska” tron att flytta in på de övergivna hemmanen. Under Karl X Gustavs ryska krig (1656–1658) grep den ortodoxa befolkningen till vapen med något av ett religionskrig mellan ortodoxa och lutherska bönder som resultat.⁷⁵

De undersökningar som gjorts visar att lutheraner och ortodoxa i normala fall levde tillsammans i byarna och också besökte varandras fester. Äktenskap mellan två personer som hörde till var sin kyrka var inte vanliga men de förekom. Konflikter

Ritorkad spannmål hade goda egenskaper. Rian var allmän i den östra riksdelen men slog aldrig igenom i den västra. Rutars hemmans ria i Helsing kyrkby uppförd år 1830 och under halmtak. Framför byggnaden har veden staplats för att torka inför höstens skörd, rielsing och tröskning som fyllde lokalsamhället med slagornas rytmiska dunk.

saknades självfallet inte men de var sällan religiöst laddade. När någon tog till kniven, vilket inte var sällsynt, låg annat bakom. Men ändå existerade utgående från vilken kyrka man tillhörde en ömsesidig uppdelning i ett inkluderande vi i motsats till de andra. Under ytan fanns en spänning och man upplevde att det fanns "een gärdesgård emellan Rysser och Finnar" i detta livet och måhända också särskilda avdelningar för de olika kyrkornas barn i himlen. Detta citat ur ett tingsprotokoll 1692 återger en del av en allmogemans ord från Libelits i Kexholms län, vilket innebär att han med "ryssar" avsåg ortodoxa karelare och med "finnar" lutheraner. Också på ett folkligt plan utgjorde religionen en grundbult i identiteten med en starkt särskiljande potential, vilket var något som språket saknade.⁷⁶

Finskt och svenskt i folkkulturen

Istiden med de postglaciala haven och sjöarna formade villkoren för människan på det område som så småningom skulle bli Finland. Västra och södra Finland hamnade helt under vatten och då vattnet vek undan blottlades odlingsbara lerslätter. Särskilt vid kusterna består höjderna av berg som havet spolat rent från jord medan de högst belägna platserna i de inre delarna av östra Finland aldrig legat under vatten. Här finns den bördiga jorden högst upp på kullar och höjder. Finland består följaktligen av två ekologiska områden, ett västligt med slätter och älvdalar som lämpade sig för åkerbruk och ett östligt med skogsklädda höjder där förutsättningarna för svedjebruk var optimala. Människorna anpassade sig till sin omgivning. Det här betyder att det går

en gräns mellan öst och väst i både den materiella och andliga folkkulturen i Finland. I väst var byn viktig och i öst släkten. Byggnadsbeståndet, bruksföremålen, maträtterna eller festsederna var inte desamma i öst och väst. I väst åt man hårt bröd med salt strömming medan brödet i öst var både färskt och mjukt och pirogerna kaloririka.⁷⁷ Naturligtvis var det inte fråga om två helt skilda världar med en oöverstiglig barriär mellan dem. De områden där allmogen talade svenska hörde till det västfinska området men i det västfinska områdets norra och östra del fanns en kontaktzon till det östfinska området.⁷⁸

I en ria torkade sädeskärvarna snabbt och effektivt genom att man eldade i en ugn. Därefter tröskades de på golvet eller i en särskild loge. Man räknar med att rian uppkommit på östersjöfinskt område. Ritorkad spannmål gick utmärkt att lagra och erbjöd ett gott utsäde. Den renades från ohyra i röken. Rian hade en koppling till kreatursskötsel, i rian blev också halmen torr och lätt att spara till vinterfoder. Från Sverige kom på medeltiden logen som innovation till Finland och kombinerades av allt att döma av svenskspråkiga bönder vid kusten med rian och eventuellt en foderlada till en byggnad. Rian med loge förekom på präst- och kungsgårdar under senare hälften av 1500-talet men samtidigt också bland bönderna.⁷⁹ Gustav Vasa propagerade för införandet av rior också i den västra riksdelen, men här blev de aldrig allmänna. I sin beskrivning av Malax från 1760-talet behandlade lantmätare Erik Klingius, som kom från den västra riksdelen, ingående rian. Han ville se den spridd över hela Sverige.⁸⁰

Gaffelplogen är ett annat materiellt inlån från finskt område till svenskbygderna. Den hade på 1700-talet etablerat sig som en ersättare för årdret i svenska Österbotten från Karleby till Vörå, medan den i Nyland spred sig från öster till väster under 1800-talet. Gaffelplogen användes på lätta jordar för plöjning och för att mylla ned utsädet.⁸¹

På de vidsträckta myrmarkerna i Österbotten växte hjortron som syltades och såldes som delikatess till Stockholm. De till synes ändlösa myrarna kom också i mer produktiv användning som kyttland. Ytskiktet bearbetades, fick torka och brändes. Därefter såddes råg. Kyttlanden, som senare blev ängar och åkrar, gav goda skördar. Rågodlingen på kyttland fick sin början på 1600-talet bland finskspråkiga bönder. Det var av dem som de svenskspråkiga bönderna närmare kusten lärde sig konsten. I socknarna kring Vasa och upp längs Kyro älv producerades särskilt från och med 1780-talet ett överskott av spannmål som såldes som "vasaråg". Kyttlandsodlingen är en av orsakerna till att Österbotten var den mest välmående regionen i Finland kring sekelskiftet 1800. De förmögna bönderna byggde sig med inspiration i de hus de såg i Vasa ståtliga bostadshus i två våningar. Särskilt den övre, som inte inreddes, fungerade som en markör av status. Historien om kyttlandsrågen är intressant också därför att den visar hur en innovation spred sig socialt men i omvänd riktning i förhållande till den förväntade. Det var bönderna som lärde prästerna att odla på kyttland och inte tvärtom.⁸²

Listan på företeelser som spred sig från finskt till svenskt språkområde kan med lätthet göras lång. Den vanliga vä-

gen för en nyhet var ändå att den spred sig från kusten till de inre delarna av landet. På öar och längs inemot hälften av Finlands långa kust levde allmoge som var svenskspråkig. Bondebefolkningen här tog emot och förmedlade nyheter från väster och söder. Som Ragna Ahlbäck redan 1945 kunde visa har språket inget förklaringsvärde då det gäller spridningsmönster inom den materiella kulturen. Hon beskrev med hjälp av kartor och i text den svenska folkkulturen som sammanvävd med den finska. Ingen företeelse inom den materiella kulturen har påträffats som skulle förekomma över hela det svenska området men helt saknas i finskspråkiga bygder. Och ingen företeelse på finskt område lyser med sin totala frånvaro på svenskt håll.⁸³

Vissa varianter av föremål i hemmet, typer av redskap och metoder i lantbruket eller inslag i arkitekturen spred sig till Finland över Åland medan andra kom till Österbotten eller Nyland direkt från den västra riksdelen och särskilt landskapen kring Mälaren. Nyheterna spreds genom den omfattande allmogeseglationen till Stockholm från Åland, Åboland och Österbotten. Särskilt från Österbotten och Åland begav man sig på arbetsvandring västerut till städer, herrgårdar och gruvor. Också de som från den västra riksdelen flyttade in som förvaltare på herrgårdar eller som hantverkare och arbetare till järnbruken i Egentliga Finland och västra Nyland var viktiga förmedlare.

Från Österbotten kunde man segla mot Stockholm antingen längs "västvalLEN" eller "östvalLEN". Österbottningarna längst i söder valde det senare alternativet och seglade ned längs kusten, sedan

via Åland och vidare över Ålands hav till huvudstaden. I den sydligaste delen av Österbotten överensstämde allmogekulturen i högre grad med den som möter på Åland än vad den gör längre norrut i Österbotten. Härifrån seglade man nämligen till Stockholm längs ”västvalen”. Man styrde först över Kvarken och följde sedan den västra kusten ned mot Stockholm.⁸⁴ Kontakterna över Kvarken upprätthölls av fiskarbönder som från Västerbotten med fisk sökte sig över till Österbotten för att byta till sig spannmål. År 1809 gav västerbottningarna uttryck för sin oro inför framtiden. De fruktade

för att den nya gränsen genom Bottniska viken mellan Sverige och Ryssland skulle medföra problem i den viktiga handeln med livsmedel över Kvarken.⁸⁵ Kvarkenkontakterna medförde att vissa drag i allmogekulturen är gemensamma för Norrland och Österbotten. Hit hör snidade ytterdörrar, ofta i gustaviansk stil. Vaggan med långsgående medar är ett intressant exempel på en företeelse som över Kvarken spridit sig från väst till öst. Barnen med början i Oravais och vidare norrut vaggades på detta annorlunda sätt som på 1800-talet påstods vara ohälsosamt.⁸⁶

Hurri – ett ord med en lång och rik historia

En finskspråkig som vill klämma åt en svenskspråkig kan träffa sitt val ur den tyngre verbala arsenalen och låta ett av de mer glödande svärorden följas av ett *hurri*. I dag är ordet nedsättande, och det användes pejorativt i Helsingfors redan i början på 1900-talet. Hur länge det haft denna laddning är oklart. Men det har inte alltid varit knutet till etnicitet eller ens använts för att beteckna en människa. Forskarna har lyckats blottlägga en fascinerande mångfald och spännande utvecklingskedjor. Den stora finska dialektordboken redovisar inte mindre än nio olika betydelser. På 1970-talet ville den finlandssvenska hurrarrörelsen genom att ta ordet i bruk ge det en omvänd, positiv laddning.

Från *hurri* går tankarna rätt osökt till att man hurrar. Under 1700-talet började man hälsa de svenska kungarna med hurrarop. I samband med Gustav III:s statskupp 1772 hurrades det flitigt. Och när Gustav IV Adolf 1802 avseglade från Åbo hurrade stadsborna livligt. *Hurra* etablerade sig också som anfallsrop inom den svenska krigsmakten under kriget i Pommern 1805–07 och användes då svenska trupper gick till anfall i kriget 1808 i Finland. Man har

förmodat att benämningen har sitt ursprung i att svenskarna i Österbotten hurrade när man gjorde upp sina mellanhavanden med finnarna. Enligt en annan teori kommer den från svenskspråkigas vana att fråga *huru* när de inte förstod vad en finskspråkig sade. Men inte heller detta antagande leder rätt.

Det farliga ville man ogärna kalla vid sitt rätta namn, och vargen hörde till det man måste akta sig för. *Hurri* (flertal *hurrit*) var ursprungligen ett annat ord för vargen, på samma sätt som vargen i svenskan kallas gråben. Ordet användes också som en benämning på lurviga eller långhåriga djur såsom hundar och getter. Därmed var det behändigt att ta till då det var tal om långhåriga och skäggiga karlar, särskilt sådana som var på friarfärd. Det förknippades således med rörlighet och blev en ofta använd benämning på dem som drog runt och samlade in brudhjälp och i gengäld lämnade gåvor av mindre värde. Eller så var det fråga om mindre bemedlade personer som kom och bad om varor i gårdarna mot en viss motprestation. Den som fick mjölk var en *maithurri*. Ordet var således också förknippat med ömsesidighet och byte av varor.

Då spannmålen skördades bands den till kärvar som förenades till skylar som stod på åkern för att torka innan de fördes till rian för att tröskas. Som ett alternativ till skylarna användes en ställning av trä som kallades sädeshässja. Den var vanlig i Tavastland, Savolax och Karelen och spreds av allt att döma därifrån med de svedjebbrukare som under 1500- och 1600-talen flyttade till den västra riksdelen. Myndigheterna noterade sädeshässjorna i finnskogsområdena och propagerade för att de skulle tas i allmän användning. Inom ett begränsat område i skärgården utanför Vasa och i socknarna söder och

norr om staden fick sädeshässjan spridning som ett inlån från den västra riksdelen. Den har således som fenomen gjort en dubbel resa över Bottniska viken.⁸⁷

Folket i två närliggande byar talade kanske olika språk men levde det oaktat nära nog identiska liv. Det som var funktionellt för en svenskspråkig bonde uppfattades som lika användbart av en finskspråkig om de ekologiska villkoren för odlandet och den sociala situationen överensstämde. Människornas svar på omgivningens krav var likartade i den mån utmaningarna var det. Och nyheter accepterades i en eftertänksam gall-

På finskspråkigt håll i södra Österbotten skiljde man på två slags *hurrit*. Folk som kom österifrån var *itämaan hurrit* medan *ruattin hurrit*, 'de svenska hurrina', kom från kusten i väster. Från mitten av 1600-talet uppstod det komplementära och kommunicerande ekonomier i Österbotten. Allmogen i inlandsocknarna övergav sina fiskeplatser och fick ett visst överskott på spannmål. De svenskspråkiga bönderna närmast kusten, och särskilt på de stora öarna, fortsatte med sitt fiske och bytte till sig den spannmål som de egna åkrarna inte gav i tillräcklig mängd mot fisk. År 1668 befriades sådana handlande bönder från att betala lilla tullen två gånger, första gången när de passerade staden Vasa med fisk på väg upp i landet till Laihela och Kyro och andra gången då de återvände med spannmål. Byteshandeln fick på sina håll så etablerade former att varje gård hade sin fiskbonde som levererade fisk och fick spannmål som ersättning då höstens skörd var bärgad.

Det var de här svenskspråkiga fiskhandlarna som gav upphov till benämningen *hurri* på en svenskspråkig person i Finland. Christfried Ganander omnämner i sitt manuskript till ordbok, *Nytt Finskt Lexicon* som

han blev klar med 1787, att i Ilmola kallades den som kom från de svenskspråkiga socknarna Lappfjärd och Närpes med fisk för *hurri*. Det finns också belägg för att ålänningar i Satakunta kallades *hurrit* ("Ahvenanmaan hurrit"). Från detta var steget kort till att låta *hurrit* stå för alla svenskspråkiga. De som levde i relativ närhet till de svenska trakterna i Österbotten tog tjänst som dräng eller piga *hurriis*, alltså hos *hurrit*. Den långskaftade "svenska lien" – som skiljde sig från den allmänt spridda kortskaftade "finska" – spred sig delvis in på finskspråkigt område och fick följaktligen namnet *hurriivikate*. I något skede fick *hurri* sin nedläggande betydelse i trakterna kring det svensktalande Österbotten. En *hurri* kunde man gott ge ett hugg med kniven för han hade ingen själ. Eller så var någon utan skam i kroppen som en *hurri* vid himlens port.

Källor: Svante Dahlström, *Promenader* I, s. 55–64; T.E. Karsten, *Finnar och germaner*, s. 132; R.E. Nirvi, *Petojen nimitykset kosinta- ja hääsänastoissa*, s. 79–96; Mikael Reuter, "Är hurrin en hurrare?"; Helmer Smeds, *Malaxbygden*, s. 154–155, 292; Asko Vilkkuna, "Hurripesye", s. 22–30.

Kvinna och man från Österbotten i sina helgdagskläder. Akvarell av C.P. Elfström 1808.

ring. Man tog till sig det som verkade förnuftigt. Bönder var ofta konservativa helt enkelt därför att det i de flesta fallen var en rimlig strategi. Om ett föremål förekommer i samma utformning bland bönder inom ett större område kan det också bero på att det var en handelsvara. Såskäppor i svepteknik köptes av bönderna i de svenskspråkiga kustsocknarna på marknader, av kringvandrande försäljare eller hos särskilda vackmästare i de finskspråkiga grannsocknarna.⁸⁸

Äktenskap mellan en svensk- och en finskspråkig var som redan nämndes inte så vanliga men de förekom. Man gifte sig överhuvudtaget inte så ofta över

sockengränsen. Svenskspråkiga som deltog i firandet av en trolovning i en finskspråkig by eller finskspråkiga släktingar som bjöds på bröllop till en by där man talade svenska märkte snabbt hur lätt det var att känna igen sig, hur likadana traditionerna var.⁸⁹ Redan i det skede då man och kvinna fann varandra gick det till på ungefär samma sätt oberoende av vilket språk man talade. På 1700-talet strävade den andliga och världsliga överheten efter att få slut på ungdomens bydanser och nattfrieri (nattlopp). I det senare fallet var det fråga om att flickan låt pojken sova över hos sig natten till sön-

dagen under förutsättning att han betedde sig ärbart.

Dansandet och nattfrieriet förekommer i sockenstämmoprotokoll från mitten av 1700-talet med början i de svenskspråkiga socknarna i Österbotten. Den här tidens "ungdomskultur" spred sig härifrån till de finskspråkiga grannsocknarna. Förbudsvågen följde fenomenet i spåren. Mot slutet av 1700-talet förbjöd landshövdingarna nattlopp och dans i Satakunta, Tavastland och Egentliga Finland.⁹⁰

Den folkliga föreställningsvärlden bjuder i överflödande rikedom på varianter och nyanser men var till sina grunddrag gemensam för bönder som kanske levde mycket långt från och i total ovetskap om varandra. Bjäran var i folktron ett väsen med vars hjälp en häxa stal mjölk från grannens kor. Bjäran, som kunde se ut som ett garnnystan, frågade aldrig efter sin husmors språk. Den avbildades på kyrkmålningar i hela Norden och finns i Finland i kyrkorna i Esbo, Lojo, Rimito och Nykyrko.⁹¹ Föreställningarna om bjäran i Finland har sin närmsta motsvarighet på andra sidan om Bottniska viken, och Matti Sarmela räknar med att den kommit in i finländsk tradition via Österbotten. Näcken spelade i åar och älvar i både Sverige och Finland. Den som vände sig till honom lärde sig traktera sitt instrument lika trollbindande oberoende av om mötet ägde rum i vattendragets övre lopp, där man talade finska, eller vid mynningen där byarna var svenska.⁹²

Dialekter och "benskande" bönder

Sådana förändringar i de svenska dialekterna i Finland som överensstämmer med förändringar i språket väster om Bottnis-

ka viken antyder förekomsten av förbindelser mellan riksdelarna såväl före som efter 1809. Säsongarbetare, s.k. vinterliggare, från Österbotten på arbete över vintern i Mälarenregionen, bönder som seglade med sina varor till framförallt Stockholm, bruksfolk som flyttade från Sverige till Finland förnyade dialekterna. Under 1500- och 1600-talet förenklades uddljudsförbindelserna hj-, lj- och dj-, som i *hjul*, *ljus* och *djur*, i svenskan. Utvecklingsdraget saknas inte i de svenska dialekterna i Finland. Det initiala h:et försvann också här med undantag för vissa dialekter. I sydösterbottniska dialekter och i en del dialekter i östra Nyland blev hj:et till ett sje-ljud. Ordet hjul blev ungefär *sjuul*. L:et i lj- föll bort överallt. I vissa svenska dialekter i Finland har det initiala d:et bevarats och hörs tydligt i ord som "djur" eller "djup".⁹³

Dialektalande bönder som kom i kontakt med människor utanför det egna lokalsamhället lärde sig att tala en styvbent och skriftnära "boksvenska". Det finns belägg från 1780-talet för att allmogen i Västerbotten talade ett sådant språk med främlingar och ståndspersoner. Det gjorde också dalkarlar på herarbete. Det fanns en skillnad mellan könen, boksvenskan var männens, men sällan kvinnornas.⁹⁴ Unga människor i Närpes, där man talade en särpräglad dialekt av svenskan, hade svårt att förstå "den rent uttalade svenskan" framhöll B.Fr. Nordlund i sin beskrivning av Närpes från mitten av 1800-talet. Men sådana som hade haft mer att göra med ståndspersoner, tyckte om att läsa eller som ville anses för belevade hade lärt sig att *benska*. De kunde "så godt sig göra låter" tala det som Nordlund kallade en regelrik-

tig svenska.⁹⁵ Inget tyder på att benskan-
det var en nymodighet som en del bönder
skulle ha lagt sig till med. Kombinerat
med uppgifter från den västra riksdelen
talar Nordlunds iakttagelse för att böndernas
funktionella tvåspråkighet gällde
generellt inom det svenska riket.

Måhända finns det i något dokument
uppgifter om den ”boksvenska” som dia-
lekttalande svenskspråkiga bönder eller
småborgare använde då de sålde sina va-
ror vid kajen i Stockholm eller tog till
orda i riksdagen. De hade som kyrkobe-
sökare inga som helst svårigheter att för-
stå ett tal som låg nära skriften, och de
måste för att kommunikationen skul-
le fungera i de nyssnämnda samman-
hangen också själva ha presterat ett så-
dant tal. Den som var tvåspråkig tog
sig fram. Situationen för en svensksprå-

kig fiskarbonden från Korpo vid kajen i
Stockholm var således inte i grunden så
olik den som en finskspråkig bonde från
närliggande Rimito befann sig i då han
ville få ett gott pris för sin strömming
eller ved.

Henrik Gabriel Porthan vistades som
barn hos sin morbror kyrkoherden G.
Juslenius i Kronoby och som student som
informatör i Terjärv, som då var kapell
under Kronoby. Han gjorde upp en li-
ten förteckning över dialektord på orten,
*Verba nonnulla prowincialia, in Ostro-
bothniae paroecia Cronoby Collecta*. Med
denna förteckning börjar det vetenskap-
liga intresset för de svenska dialekterna i
Finland. Porthan antecknade bl.a. ordet
skryp, som betyder nöjsam eller rolig och
det i dialekterna norr om Vasa allmänt fö-
rekommande *jöytas*, d.v.s. nännas.⁹⁶

Mötet mellan överhet och undersåtar

Möten mellan kung och folk

Genom arvföreningen vid riksdagen i Västerås 1544 blev Sverige ett arvkungadöme. När Gustav Vasa år 1560 dog blev den äldste sonen Erik kung. I det testamente som Gustav Vasa lämnat efter sig bekräftades sonen Johans rätt till hertigdömet Finland (jfr del 1, s. 272). Nu fick också sönerna Karl och Magnus hertigdömen i den västra riksdelen som gav dem lika stora inkomster som Johan. Därmed var också deras försörjning tryggad och alla tre hade en rang i paritet med deras ställning som yngre söner i en furstefamilj. Hertigarna garanterades stor rörelsefrihet i förhållande till kungamakten och upprättandet av hertigdömen stod i bjärt kontrast till Gustav Vasas strävan att centralisera makten. Den åldrande Gustav Vasa hoppades blögt att bröderna skulle dra jämnt. Han hade med historikern Lars-Olof Larssons ord ”fastnat i de fromma förhoppningarnas familjefälla”.

De sista hertigdömena upplöstes under Gustav II Adolfs tid. Hertigdömena försvagade så länge de existerade allvarligt det svenska riket. Den första krisen mellan regent och hertig lät inte vänta på sig länge. Erik XIV försökte utan framgång

förmå hertig Johan att avstå från sin självständiga ställning. Därför sammankallade han 1561 ett riksmöte som med ett inlån från tyskan för första gången kallades riksdag. Mötet beslöt om de s.k. Arboga artiklar som berövade hertigarna deras självständiga ställning.¹

Johan bedrev en självständig utrikespolitik i syfte att utnyttja de möjligheter som öppnade sig i Baltikum i och med den livländska ordensstatens sönderfall. Johan trotsade sin brors vilja och gifte sig 1562 med Katarina Jagellonica, syster till den polske kungen. Julaftonen 1562 anlände Katarina med sitt följe på 59 personer till Åbo. Redan tidigare hade hertigen hållit ett för nordiska förhållanden praktfullt hov på Åbo slott och nu förbättrades förutsättningarna i och med den hemgift Katarina förde med sig. Hon kunde introducera såväl det nya spanska modet som gaffeln i Finland. På väggarna hängdes vävda tapeter och på golven placerades 30 turkiska mattor.²

Johans och Katarinas gemensamma tid som furstepar på Åbo slott blev kort. År 1563 belägrade Erik Åbo slott som kapitulerade och Johan och Katarina fängslades av kungen. I en statskupp 1568 blev

Johan kung och nu var det Eriks tur att sitta fängslad i bl.a. Åbo slott. I ett av rummen på slottet som utpekats som hans fängelse skall han rastlöst ha gått av och an eller i timmar suttit med armbågarna på fönsterbrädet och kastat sina blickar mot det torp där Karin Månsdotter och barnen bodde. Spår i golvet och gropar efter armbågarna i fönsterbrädet bär syn för sägen. Han måste ha gått energiskt och samtidigt suttit ofta. Berättelser av det här slaget skall inte saknas kring ett furstligt fängelserum värt namnet, men deras sanningshalt är lika med noll. Erik dog 1577 och nu var Karin Månsdotter fri efter nio år av fångenskap. Den 26 år gamla änkedrottningen erhöll Liuksiala gård i Kangasala där hon sedan levde i 35 år. Hon begravdes i domkyrkan i Åbo där stofet efter henne sedan 1867 ligger i en marmorsarkofag i det s.k. Kankaskoret. I slutet av 1950-talet diskuterades flyttningen av hennes kista till Västerås där Erik XIV ligger begravd. Från finländsk sida lanserades som ett alternativ idén att låta Erik flytta till Åbo. Klokt nog förblev allt vid det gamla.³

Johan innehade sitt hertigdöme i sju år och var samtidigt ståthållare över hela Finland. Hertigen omgav sig med ett eget furstligt råd. Förvaltningen var en kopia av rikets centralförvaltning i Stockholm med ett kansli uppdelat i en svensk och en tysk avdelning. Ekonomiförvaltningen sköttes av en kammare och en räknekammare. Tiden som hertig innebar att Johan III som kung hade en god kännedom om förhållandena i den östra riksdelen. Som regent besökte han inte Finland.⁴

Johan III dog 1592 och efterträddes av sin katolske son Sigismund som sedan tidigare var kung i Polen. Kungen, hertig Karl och en splittrad aristokrati involverades i en kamp om religion, makt och privilegier som kulminerade i ett regelrätt inbördeskrig. Eliten i Finland förblev kungatrogen och kungens handgänge man i riksdelen marsken Klas Fleming stod stark. Riksdelen var under kungens kontroll. Det missnöje som sedan länge funnits hos bönderna i Finland kulminerade vintern 1596–1597 i klubbekriget. Bönderna i Österbotten samt Satakunta, Tavastland och Savolax grep till vapen men slogs ned av Klas Flemings trupper. De reagerade mot att de på grund av det långa kri-

Kolonialmakten Portugal präglade omkring 1500 Europas största reguljära guldmünt, som kallades portuguez (portugalös) och innehöll 35 gram guld. I Sverige inleddes guldmyntning 1568 då ungerska gyllen slogs. Under Johan III:s tid slogs portugulöser med kungens bild. De användes främst som kungliga gåvor. Undersåtarna kunde få en uppfattning om hur deras kung såg ut då regenten avbildades också på mynt i omlopp.

get (ryska kriget eller långa ofreden 1570–1595) hade utarmats och kunde inte acceptera de växande sociala skillnader som kriget drev fram.

Generationer av historiker har låtit sig engageras i en fortlöpande diskussion om klubbekrigets orsaker och följder. Ingen historiker ger längre händelseförloppet en nationell tolkning. Bönderna reste sig inte mot svenskt förtryck lika lite som adeln i riksdelen hade Finlands intressen – till skillnad från rikets – och då särskilt östgränsens säkerhet som bärande idé bakom sina strävanden. Det sistnämnda var den tes som historikern Pentti Renvall drev i sina studier av finskt 1500-tal som utkom på 1930- och 1940-talen, och det är lätt att se hur de utrikespolitiska frågor som var på dagordningen i hans samtid påverkade hans uppfattning om historien.⁵ Ett inslag i händelseförloppet vars betydelse alltså diskuteras är hertig Karls uppmaning hösten 1596 till de österbottniska bönderna att skaffa rätt på egen hand.⁶

Klubbekriget visade sig bli det sista av sitt slag i Sveriges historia. Det senmedeltida mönstret upprepades. Eliten i riket var åter en gång djupt splittrad och en grupp inom den såg en möjlighet att främja sina politiska intressen med hjälp av bönder som gripit till vapen.⁷ En annan falang inom samhällseliten som var kungatrogen dominerade i Finland, som marsken Klas Fleming höll i sitt fasta grepp. Här uppfattade adeln det som förenligt med sina intressen att bekämpa de upproriska bönderna. Finland var ett krigsnära område under senare hälften av 1500-talet och adeln inom riksdelen hade vant sig vid att få styra och ställa på egna premisser. I ett Sverige styrt av Sigismund

Med detta svärd halshöggs Johan Fleming på Åbo torg den 10 november 1599. På klingan finns följande inskription som torde vara från 1700-talet: "Medh detta Swerdh är Richs Rådetz och General Gouverneurens i Finland gamla Claes Flemingz ena Sohn halshuggen efter Konung Carl den IX:s befallning."

var sannolikheten för att allt skulle bli vid det gamla större än under Karls spira.⁸

År 1597 belägrade hertig Karl med sina trupper Åbo slott som kapitulerade. Ett möte i Åbo med representanter för adel, borgare och krigsbefäl hyllade Karl som riksföreståndare. Men hertigens position var för svag och han fick inte Finland under en bestående kontroll. Det här målet nådde han först ett par år senare genom det krigståg han då ledde till Finland. Kampen mellan honom och Sigismund hade avgjorts ett år tidigare i slaget vid Stångebro där hertigens trupper stod som segrare. Karl befäste sin maktposition genom avrättningar av motståndare i Helsingfors, Viborg och Åbo. Blodsdomarna lämnade som Eric Anthoni framhållit ”djupa spår i samtidens medvetande”. Särskilt uppmärksammades avrättningen av Johan Fleming, 21 år gammal och son till den Sigismundtrogne ståthållaren i Finland Klas Fleming som dött ett par år tidigare.⁹

Hertigen var inte minst med tanke på att han alltjämt stod i öppen konflikt med Sigismund och Polen piskad att så snabbt som möjligt försona sig med sina gamla motståndare. År 1603 antog han kungnamnet Karl IX, men redan året innan hade han genomfört en ”eriksgata” i Finland. Ett möte med adel och ämbetsmän hölls i Åbo. Deltagarna i mötet avlade trohetsed och hertigen förlät sina tidigare motståndare. Fogdarnas verksamhet granskades och tre av dem hade gjort sig skyldiga till så allvarliga brott att de dömdes till döden. Karl utfärdade också en ny fogdestadga för Finland. Den kungliga familjen inklusive den äldste sonen Gustav Adolf som var sex år följde med på eriksgatan. Hertigen reste tillbaka till den västra riksdelen

den långa vägen runt Bottniska viken och fick möjlighet att bekanta sig med förhållandena i Österbotten.¹⁰

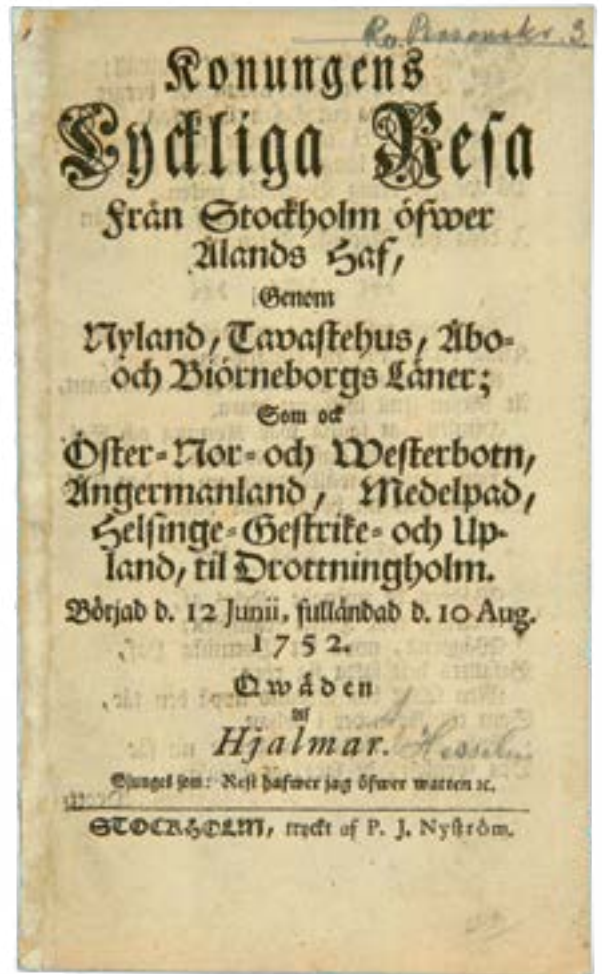
Som prins var Gustav Adolf enligt sin titulatur ”Sveriges, Götes, Vendes arvfurste, storfurste till Finland, hertig till Estland och Västmanland”. När Karl IX kröntes som kung 1607 mottog tronföljaren Gustav Adolf symboliskt sitt storfurstendöme då fadern till honom överlämnade en fana med storfurstendömet Finlands vapen.¹¹ År 1611 avled Karl IX och den tonårige Gustav Adolf blev kung. Han ärvde konflikter med grannstaterna Danmark, Ryssland och Polen efter sin far. Gustav II Adolf besökte Finland ett antal gånger med anledning av det krig som riket förde med Ryssland fram till freden i Stolbova 1617. År 1616 sammankallade han ständerna i Finland till en lantdag i Helsingfors under ett fyra månader långt besök i riksdelen. Adeln var representerad av bl.a. Axel Oxenstierna i hans egenskap av friherre till Kimito. Vid lantdagen ägnades Sveriges relation till Polen, där Sigismund med anspråk på den svenska kronan alltjämt regerade, uppmärksamhet. Ständerna beviljade en krigsskatt och man kom överens om att kungliga kommissioner skulle resa runt för att undersöka vad som låg bakom allmogens klagomål emot adel och tjänstemän.

Karl IX var den sista som genomförde en regelrätt eriksgata 1609 och återupptog i själva verket den medeltida tradition som ingen regent hade följt under drygt ett sekel. Den östra riksdelen ingick inte i den av traditionen föreskrivna resrutten. Att kungen reste i olika delar av riket och blev synlig för sina undersåtar hade fortsättningsvis betydelse. Ock-

så under den resa Gustav II Adolf gjorde i Finland 1626 och som förde honom över norra Kvarken till den västra riksdelens kom allmogen till kungen med sina klagomål. Nu fanns det en generalguvernör i Finland som kungen kunde ge befallning att undersöka förhållandena och vid behov avhjälpa brister och korrigera missförhållanden.¹² Som ett kulturhistoriskt kuriosum kan tilläggas att det var i Åbo år 1626 som det blev uppenbart för kungaparet att drottning Maria Eleonora väntade det barn som döptes till Kristina och sedermera blev Sveriges drottning.¹³

Minnen var längre än besöket, överlevde regenten och var ägnat att ge den besökande kungens efterföljare på tronen legitimitet. Man levde under kungar som visade omsorg. I mitten på 1700-talet beskrev Erik Castren tideräkningen bland allmogen i Kajaneborgs län. Hållpunkterna bestod i de flesta fallen av olyckor såsom fiendens infall, svåra hungerår eller tunga utskrivningar av soldater ända från "det stora halmåret" 1600. Men också kung Gustav Adolfs resa genom trakten år 1622 ingick som en märkeshändelse i den regionala historiekulturen.¹⁴

En välfungerande förvaltning kompenenserade i hög grad den kungliga frånvaron men inte helt. Efter Gustav II Adolf kom det att dröja till 1752 innan en svensk regent besökte riksdelen. Som minderårig deltog Karl XI år 1671 i en älgjakt på Åland men trots att han upprepade gånger från finländsk sida inbjöds att personligen bekanta sig med förhållandena i Finland blev resan aldrig av. Han företog en resa norrut och besökte Torneå, men staden hörde inte till den östra riksdelens. Karl XI är i svensk historia känd som den resande kungen som trivdes på hästryg-

Med anledning av Adolf Fredriks resa 1752 genom Finland och Norrland, två av svenska rikets huvuddelar, utgavs en reseberättelse på vers samma år i Stockholm. Den var ämnad att sjungas och innehåller bl.a. en skildring av mötet mellan regent och undersåtar i Finland: "Således blir Konungen tagen emot / Af trogna och redliga Finnar: / Knappt uppå Stranden Han sätter sin fot / För'n lydriad och kärlek han vinner."

gen och med stort intresse ägnade sig åt att inspektera hur särskilt det militära reformarbetet framskred och hur ämbetsmännen skötte sina värv. Kungens resor inskränkte sig till den västra riksdelens. Vid den här tiden var riket säkerhetspolitiskt orienterat åt väster och söder. Näs-

tan varje år gjorde kungen en längre resa, oftast söderut ner till den nya örlogsbasen Karlskrona och sedan genom Skåne till västkusten och Göteborg där han köpte ett eget hus. När det i svensk historieforskning hävdats att ingen svensk kung fått se så mycket av sitt land som Karl XI är det en sanning med anmärkningsvärt stor modifikation.¹⁵

I den frihetstida författningen var kungens makt reducerad till ett minimum. Adolf Fredrik, regent 1751–1771, och drottning Lovisa Ulrika som var syster till Fredrik II i Preussen arbetade för att stärka kungamakten. En misslyckad statskupp 1756 satte punkt för alla dylika ambitioner. När Adolf Fredrik år 1752 reste till Finland hade han ett personligt intresse av att stärka banden till sina undersåtar i den östra riksdelen. En resa hade planerats för Adolf Fredrik i hans egenskap av kronprins redan 1747 som ett inslag i eftervården av det misslyckade kriget 1741–1743 men den hade inte kunnat verkställas. Det styrande hattpartiet var 1752 inte längre intresserat av att kungen reste till Finland, men det ansågs inte klokt att ännu en gång göra finländarna besvikna. Prästerna ledde församlingarna i riket i en förbön för kungen med anledning av hans "[f]rånvaru på resan öfwer til Finland".¹⁶ En av uppgifterna för kungen under resan bestod av att inspektera de pågående befästningsarbetena. Via Åland seglade kungen till Helsingfors och Sveaborg med sitt följe. Han besökte Borgå, Lovisa, Tavastehus och Åbo. Därefter reste han hem till Stock-

holm runt Bottniska viken. Särskilt i städerna hyllades han med orationer, dikter och äreportar.

Tillbaka i huvudstaden lät kungen sammanställa en berättelse över sin resa där han bl.a. pekade på missförhållanden såsom dåliga vägar, ohälsosamma rökporten, en stor barndödlighet och alltför stora förvaltningsdistrikt. De förslag som rapporten innehöll lämnades obeaktade av de styrande hattarna men resan kom att i hög grad öka finländarnas tilltro till sin överhet.¹⁷ På torget i Åbo stod ännu fem år efter att den hade rests äreporten från kungens "Eriksgata" till "fågnesam åminnelse efter den Finland sällan vederfarna höga nåd av Svea konungs närvaro".¹⁸

Den kungliga resrutten 1752 norrut från Åbo mot Österbotten med 250 hästar gick över Kankaanpää. Här rastade man vid en stor källa som nu fick namnet *Kuninkaanlähde*, 'Kungskällan'. Kyrkoherde Johan Rothovius i Ikalis skrev och publicerade en minnesdikt med anledning av genomresan och besöket vid källan.¹⁹ När Frans Michael Franzén 1794 tillsammans med Henrik Gabriel Porthan besökte källan visste skjutsbonden berätta att ingen mindre än Adolf Fredrik hade druckit av dess vatten. Hur vattnet smakade nämner Franzén inget om men man skålade i vin för den förre kungen Adolf Fredrik. Franzén stod i beråd att slänga buteljen i källan som ett offer åt den nymf "som ställt sin urna midt i öknen" men stoppades av Porthan. De två resenärerna lämnade kvar flaskan för någon törstig resande som kanske var utan kärlek.²⁰

Gustav III på det porträtt han 1786 skänkte till Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien ("Vitterhetsakademien"). Kungen uppfattade sig som den tredje av de stora Gustaverna på Sveriges tron. Särskilt högt uppskattade han Gustav II Adolf som är närvarande på porträttet i form av en byst.

När Gustav III i juli 1775 återvände från sin eriksgata i Finland hade en äreport rests på Skeppsholmen i Stockholm. Blyertsteckning av Johan Snack.

Staden Degerby grundad 1745 blev landsdelens andra stad efter förlusten av först Viborg och sedan Fredrikshamn. I samband med sitt besök 1752 gav Adolf Fredrik staden namnet Lovisa efter sin drottning Lovisa Ulrika. Samma år skänkte den "högstprisvärdaste och kristmildaste drottningen" staden sitt porträtt. På Lovisadagen samma år eller den 25 augusti, då det var marknad i staden, mottogs porträttet. Drottningen hyllades med leverop och 32 kanonskott, vilket var den påbjudna saluten för en frånvarande drottning.²¹

Gustav III brukar på film eller i tv-program framställas som en egotripad fjant som bryter på franska när han talar svenska. En sådan bild av honom har distanserat sig synnerligen långt från sanningen. Kungens första språk i tal var svenskan medan han i skrift var bättre på franska än på svenska.²² Gustav III gick också mycket målmedvetet in i olika härskarroller. Kungen var en stor vän av teater och opera men som historikern Hen-

rika Tandefelt framhållit vore det oklokt att separera individen från rollerna. Kungen spelade inte sina roller utan han var ett med dem. Härskarrollerna förutsatte också att publiken, alltså undersåtarna, inte förblev passiv utan engagerade sig i en interaktiv föreställning.²³

Gustav III hade ofta anledning att besöka den östra riksdelen. Av sin tid som kung vistades han drygt ett och ett halvt år i Finland. Framförallt rikets krig mot Ryssland 1788–1790 förde honom till Finland. Försommaren 1775 genomförde han en fyra veckor lång resa i Finland som arrangerades som en eriksgata, vilket den också kallades. Resan inleddes med ett besök i Åbo dit kungen med svit anlände på tre skärgårdsfregatter av typ turuma och en lotsjakt. Från Åbo reste kungen till bl.a. Helsingfors, Lovisa och Tavastehus. Kungens svit bestod av ett hundratal personer. För att dra vagnarna behövdes det 250 till 300 hästar som skulle stå redo vid varje ombyteställe. Man bytte hästar efter varje 1 ½ mil. I städer-

na förberedde man sig på besöket genom att snygga upp, reparera och måla husen samt jämna gatorna. Svin och andra kreatur skulle inte få synas i staden under det kungliga besöket. Åreportar restes och under besöket illuminerades städerna. I Åbo arrangerades ett fyrverkeri till kungens ära. Vad kungen med egna ögon kunde se i riksdelen motsvarade inte till alla delar hans lågt ställda förväntningar. Till sin mor skrev han om att alla här verkade så förvånansvärt välmående, kvinnorna så välklädda och inte alls så löjliga. Borgarna och prästerna betedde sig i hans ögon mer civiliserat än på många håll i Sverige.²⁴

Försvarsanläggningarna, ordnandet av en ändamålsenlig förvaltning och utvecklandet av ekonomin i riksdelen stod i centrum under Gustav III:s eriksgata under vilken han enligt en kungörelse hade ”med oafbruten uppmärksamhet, i aktagit alla the omständigheter, hwilka kunnat bidra til Landets och Folkets kändedom”. Under resans gång tog kungen

emot besvärsskrifter. Kungen visade med stor tydlighet sin omsorg om sina undersåtar. Vid en första regeringskonselj i Åbo fattades beslut om att länsindelningen skulle förnyas och om inrättandet av en ny hovrätt i Finland. Resultatet blev att länen i Finland nu utökades till sex. Österbotten delades i Vasa och Uleåborgs län och i östra Finland bildades Kymmenegårds län samt Savolax och Karelen län.²⁵

Gustav III fäste ytterst stor uppmärksamhet vid grundandet av en ny hovrätt i Vasa. Den skulle låta hans trogna undersåtar i en av rikets periferier ”Lag och Rätt utan uppehåll til godo niuta”. Rätten inrättades i en stor ceremoni på Stockholms slott den 28 juni 1776, jämförbar med kungens kröning fyra år tidigare. Ceremonin i stånddrabantsalen kunde upplevas av en begränsad publik men i ett protokoll som trycktes på tre språk – svenska, finska och franska – beskrevs akten som kungen själv hade planerat. Hovrätten höll i enlighet med kungens föreskrift sin

Hovrätts huset i Vasa avbildat i blyerts och akvarell av Fredrik August Rotkirch. Hans far Carl Fredrik utnämndes 1817 till president vid Vasa hovrätt.

första session den 21 augusti 1776, vilket var årsdagen för den nya regeringsformen 1772. Genom valet av dag lät sig de förbättrade villkoren för rättsvården knytas till det nya regeringsättet. Tio år senare kunde hovrätten i Vasa sammankomma i en ny ståtlig byggnad ritad i klassicistisk stil av den kungliga överintendenten Carl Fredrik Adelcrantz. Huset invigdes på kronprins Gustav Adolfs födelsedag den 1 november 1786. Grundstenen hade lagts 1779 på drottningens födelsedag. Som Henrika Tandefelt visat var målet att skapa en scen som var tillräckligt värdig för skipandet av rättvisa och samtidigt ett minnesmärke över den omsorg kung-

en ständigt visade sina undersåtar. Deras tacksamhet synliggjordes på två marmortavlor som placerades i förstugan. I texter på svenska och finska stod det att läsa i guldskrift att bönderna i Ilmola socken med tanke på det allmänna bästa på eget initiativ hade deltagit i byggandet.²⁶

Sommaren 1802 genomförde kungen Gustav IV Adolf och drottning Fredrika en eriksgata i Finland som till skillnad från Gustav III:s motsvarande resa sträckte sig också till Österbotten.²⁷ I *Åbo Tidning* ställdes frågan om en så stor ära som ett besök av ett regentpar någonsin tidigare hade ”wederfarits denna aflägsna landsort”. Tidningen kunde berätta

Storfursten av Finland 1802–1805

A 1764 sjösattes fartyget ”Stor-Fursten af Finland” i Åbo av ett bolag med stadens rikaste man Jakob Bremer (1711–1785) som huvudintressent. Det stora skeppet på 300 läster seglade i utrikestrafik ända till år 1792.

Kung Johan III fogade i början av 1580-talet ”storfurste till Finland” till sin titulatur. Han ville betona hur stort och mäktigt hans rike var, särskilt i förhållande till Ryssland. Med undantag av Karl IX som överlät storfurstevärdigheten till sin son arvprins Gustav Adolf var regenterna fram till Ulrika Eleonora storfurstar av Finland. 1720 förkortades titulaturen och bl.a. ”storfurste till Finland” uteslöts. I och med regeringsformen 1772 blev det igen tillåtet att dela ut hertig- och furstevärdigheter inom kungahuset. Gustav III:s bröder blev hertigar, Karl till Södermanland och Fredrik Adolf till Östergötland.

Gustav IV Adolf genomförde sommaren 1802 en ”eriksgata” i Finland för att markera den svenska viljan att ta hand om och hålla kvar riksdelen. När kungaparets andra son i december samma år föddes fick han namnet Karl Gustav och gavs titeln

storfurste av Finland för att stärka samhörigheten mellan de båda riksdelarna. Åtgärden markerade också den svenska suveränitetens okränkbarhet i förhållande till Ryssland. ”Måtte nu ej ryske kejsaren känna sig förnärmat!” skrev Hedvig Elisabeth Charlotta, gemål till hertig Karl, i sin dagbok. Det var i själva verket just vad han gjorde. Som motdrag från rysk sida erhöll den del av Finland som var rysk namnet Finländska guvernementet. Utnämmandet av en storfurste av Finland togs inte väl emot i Ryssland i en situation då relationerna till grannen i väster också i övrigt var spända.

I kyrkobönens förböner för kungahuset fogades ”Hans Kungliga Höghet, Storfursten av Finland” in genast efter kronprinsen. För sin äldste son kronprins Gustav och för storfursten av Finland Karl Gustav lät kungen 1802–1805 uppföra en ny paviljong på Haga, det nuvarande Haga slott. Byggnaden består av ett högre och bredare mittparti och två sidopartier. I huvudvåningen med en gemensam sal och två spegelvänt identiska rumsvisiter bestående av sovrum och förmak skulle de

att det man fick uppleva inte var unikt men nog mycket sällsynt. Senast det hade ägt rum var 1626.²⁸ Drottning Fredrika följde 1802 inte hela tiden samma resrutt som kungen. Hon besökte staden Lovisa två gånger under vistelsen i Finland, den andra gången utan sin make men med en stor svit. I Abborfors sammanträffade hon med sin syster, Elisabet av Baden, som var gift med Alexander I och kejsarinna i Ryssland. Tanken var att den politiska irritation som fanns mellan de båda länder som de representerade skulle dämpas. Från svensk sida hade man ursprungligen hoppats att också männen, regenterna skulle kunna mötas.

Försvarsväsendet stod som alltid under ett regentbesök i fokus. Gustav IV Adolf vistades omkring tio dagar i Parola där han följde med fältarméns övningar. Den 24 juli 1802 lades i Åbo grundstenen till ett nytt stort akademihus som skulle rymma universitetets alla funktioner. Ceremonin formade sig till den kungliga resans höjdpunkt. Akademien hade låtit slå en medalj med anledning av händelsen. Folk hade samlats i mängder för att följa med ceremonin då både kungen och drottningen tillsammans med några andra utvalda hanterade mursleven.

En kung visade sin särskilda nåd gentemot ett sparsmakat urval av undersåtar

två prinsarna bo, kronprinsen i den norra och storfursten av Finland i den södra sviten.

Tanken var att prinsen skulle få sin utbildning vid akademien i Åbo. Prinsen, storfursten var ett friskt och livskraftigt barn, men han dog ändå till sina föräldrars stora sorg innan han fyllt tre år.

Att det fötts en prins och storfurste såväl som hans oväntade död ett par år senare uppmärksammades självfallet på olika sätt i riket. Vid akademien i Åbo hölls offentliga tal på svenska och latin. Februari 1803 var det "en talrik samling av glada och trogna medborgare" som gav uttryck för "den fägnad och tacksamhet som Akademien med hela Finland delar över denna lyckliga händelse, och över den kungliga nåd, som detta land blivit bevisad genom hans kungliga höghets utnämmande till storfurste av Finland". Sammanhanget inbjöd till formerandet av ett "vi" som inbegrep alla i det storfurstendöme som nu symboliskt markerades.

Professorn i vältalighet Johan Fredric Wallenius höll den 7 december 1805 på akademins vägnar med anledning av storfurstens död ett sorgetal som

han sedan lät trycka. Vi känner också till att domkapitlet och gymnasiestaten i Borgå samlades för att med parentationer på svenska och latin sörja storfurstens död. Sorgetalet på svenska åhördes av "en talrik samling åhörare av bägge könen" och man sjöng *Bevara Gud vår kung* som i *Åbo Tidning* kallade "folksången".

Källor och litteratur: *Åbo Tidning* 16.2.1803, 13.11.1805, 30.11.1805 och 28.12.1805; *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok* VII, s. 204–205, 232, 373–374; Johan Fredric Wallenius, *Sorge-tal öfver högtsalig Hans Kongl. Höghet Storfursten af Finland Carl Gustaf*; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 118–150, 207–228; Einar W. Juva, *Suomen Suuriruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana*, s. 26–27, 127–128; Einar W. Juva, "Kustaa IV:n Aadolfin Suomen matka 1802 ja Suomen puolustuskysymys", s. 67–68; Ursula Sjöberg, *Carl Christoffer Gjörwell 1766–1837*, s. 177–178; Aimo Vuorinen, *Turku kauppa-kaupunkina Ruotsin vallan loppuaikana* I, s. 221–222, 227–228, 400–401.

som hade gjort sig särskilt förtjänta. Gustav IV Adolf delade 1802 ut nådevedermälen redan medan han var i Finland. Officerare befordrades, ämbetsmän uppmärksammades med ståtliga titlar och många ledande handelsmän i städerna blev kommerseråd. Sådana som vänt sig till kungen i sin nöd kunde få en penninggåva av monarken.

Tack vare en dagbok kan vi få en inblick i hur den kungliga genomresan 1802 tedde sig ur en bondes perspektiv. Vägen måste sättas i skick inför genomresan, berättar Johan Blåman i Munsala. Alla landsvägsbroar hade prytt med löv, alla brolock var övertäckta med granris och hästbytet ägde rum i två lövsalar. Väl framme lät de kungliga resenärerna byborna bli delaktiga av "nådiga och milda ögonkast från vagnen" vilket besvarades med välsignelser, lyckönskningar och hurrarop. Med ett "Lefve Konungen, lefve Drottningen ett långt och lycksaligt lif!" avslutar Blåman sin lilla berättelse om kungabesöket.²⁹

Genom resan skulle undersåtarna i den östra riksdelen knytas till kungen och riket, vilket också blev fallet. Kungens erfarenheter av sina undersåtar 1802 kan mycket väl ha legat bakom hans övertygelse 1808 att särskilt allmogen skulle gripa till vapen och ge de svenska trupper som landsattes i Finland sitt stöd.

I juli 1803 begav sig det svenska kungaparet på en lång resa till Tyskland. De återvände till sin huvudstad först i februari 1805. Den långa frånvaron i en tid som präglades av krig och rykten skapade oro bland befolkningen. Hemresan över Helsingborg till Stockholm blev något av ett triumftåg. Riksdelen Finlands välkomsthälsning till det återvändande

regentparet formade sig till vad Carl von Bonsdorff kallat "en sannskyldig nationalhyllning". Från de olika länen sändes skriftliga lyckönskningar, vanligtvis under tecknade av representanter för de fyra stånden. I den adress som sändes från Kymmenegårds län fanns inget av återhållsamhetens dygd:

Och straxt förswunno wid Eders Majj:tz och hennes Majj:tz drottningens som Hennes Kongle Höghets princessans lyckliga återkomst alla de qwäljande bekymmer, som omgifwit oss. Glädjen öppnade sina rika och sällhetsföljda tillgångar, lik en blomsterknopp, som för solens anblick uplåter sig efter mulna och stormiga dagar.³⁰

I såväl solsken som storm, undersåtarna var indirekt bundna till sin regent genom den trohetsed som ständerna avlagt vid kröningen och direkt genom den högtidliga ed som de själva svurit. År 1726 fick sådana personer i Finland som ännu inte efter den ryska ockupationen hade avlagt sin trohetsed uppmaning att inställa sig på de orter och platser som de lokala myndigheterna uppgav. I det påbud som gavs om eden i februari detta år sammanfattades kungens förpliktelser mot sina undersåtar på ett utmärkt sätt. Han skulle stå för deras "wältrefnad", låta dem bli delaktiga av såväl sitt beskydd som sin nåd och rättvisa. Han skulle med andra ord se till att ingen behövde lida nöd eller utsättas för angrepp från yttre fiender och garantera att lagen följdes och rättvisa skipades.³¹

Allmogen avlade sin trohetsed vid häradstinget. I Karis avlade man ed till Fredrik I den 16 maj 1726, och 1771 var allmogen i socknen talrikt på plats vid tinget och svor Gustav III sin trohet med två fingrar uppsträckta.³² Trohetseden

som gällde alla vuxna män från bönder och uppåt i samhällspyramiden var naturligtvis inte något som man kunde välja att inte avlägga. Ett antal män som anslutit sig till en separatistisk väckelserörelse i Österbotten vägrade att avlägga sin trohetsed till Adolf Fredrik eftersom de var övertygade om att Bibeln förbjöd alla eder. Deras vägran kom att vålla myndigheterna stort bekymmer.³³

En undersåte som upplevde sig orättvist behandlad gick till kung och kungen tog på en ”eriksgata” del av allmogens klagomål över missförhållanden. Enligt folklig uppfattning stod kungen för rättvisa och ville sina samtliga undersåtars bästa. Men han kände inte alltid till förhållandena tillräckligt väl eftersom herrarna, i vars intresse det inte låg att kungen var välinformerad, stod mellan honom och hans folk. Den grundmurade folkliga uppfattningen om en kung med både vilja och förmåga att gripa in och ställa till rätta rimmade illa med den frihetstida författningen men tycks ha överlevt ständerväldet. Man tog inte till sig ett mer abstrakt majestätsbegrepp och kungens eget namn skulle följaktligen inte saknas under ett beslut som kom från Stockholm. Österbottniska bönder underkände på 1730-talet giltigheten av ett beslut i kungens namn undertecknat av medlemmar i rådet. Man gjorde det med motiveringen att ”[k]onungen icke sielf underskrifwit”.³⁴

Allmogens kungatrohhet brukar beskrivas som ”naiv”³⁵ men den var i själva verket lika lite barnslig som gränslös. Politiken i det tidigmoderna Sverige utspelade sig som ett triangeldrama med kungamakt, adel och (skatte)bönder i huvudrollerna. Såväl prästerskap

som borgare var för svaga för att kunna göra anspråk på annat än viktiga biroller. Kungamakt och bönder såg det som förenligt med sina respektive intressen att ingå allianser med udden mot aristokratin.³⁶ I krislägen där den egna överlevnaden stod på spel tvekade bönder inte att utmana sin överhet också då man insåg att man provocerade en överlägsen motståndare.³⁷

De svenska kungarna på resa i riksdelen kunde inte kommunicera direkt med sina finskspråkiga undersåtar. Man fäste en viss uppmärksamhet vid finska språket i den undervisning som planerades för kronprinsarna, men ingen av dem lärde sig särskilt mycket. Å andra sidan låg det ett symbolvärde i att regenten hade lärt sig om inte språket så åtminstone några väl valda fraser. Finskan ingick i den blivande Karl XI:s studieprogram. Han skulle lära sig så mycket av språket att han kunde ta emot allmogens klagomål. Men kungen som led av dyslexi var ingen studiebegåvning.³⁸ Gustav III och hans två bröder studerade finska på 1770-talet. Kungen hade lärt sig en del fraser och kunde då han mönstrade trupper avtacka dem på finska.³⁹

Kyrkoherden i Kronoby Erik Juvelius publicerade 1781 *En Liten Barna-Bok, Yxi Pieni Lasten-Kirja* med texterna parallellt på svenska och finska. Den skrevs med tanke på kronprins Gustav Adolf som då var tre år. Juvelius önskade att boken skulle överlämnas till kronprinsen i hela finska folkets namn. Boken kom troligtvis till användning när kronprinsen under ett par års tid undervisades i finska. När Gustav Adolf år 1787 som åttaåring tillsammans med sin far besökte övningslägret på Parola malm tilltalade han solda-

terna på finska och kunde t.o.m. till deras glädje föra ett kortare samtal med dem. Särskilt duktig på att tala finska blev den rätt svagt begåvade kungen aldrig.⁴⁰

Ballongen över Uleåborg och andra kungabyllningar

Kungliga namnsdagar, att ett kungligt barn fötts, att kungen lyckligen återvänt från en längre resa eller någon i kungafamiljen avlidit uppmärksammades i hela riket. Undersåtarna fick information om viktiga händelser i kungahuset genom kungörelser och knöts till sitt kungahus.

I Uleåborg uppmärksammades i augusti 1784 att Gustav III hade återvänt från sin italienska resa och återfått hälsan. Man samlades till gudstjänst och fest. Kanonerna dånade i en salut – 64 skott var det påbjudna antalet i en salut för en frånvarande kung – och apotekare Julin hade dagen till ära låtit göra en luftballong med kungens monogram. När den steg mot skyn från torget i staden följdes den av många blickar. Ballongen var som fenomen på allas läppar eftersom bröderna Montgolfier ett år tidigare i Frankrike hade lyckats sända upp en varmluftsballoon till tvåtusen meters höjd. Kungen hyllades nu med leverop. På kvällen anordnades sedvanlig bal med anledning av festdagen och staden var illuminerad. Vid landshövdingshuset strålade en transparang och dagen till ära ordnades också ett fyrverkeri. Vi möter här många av de element som förekom i festkulturen i en stad om anledningen till fest – som i det aktuella fallet – var god nog.⁴¹

Ett kungligt bröllop var självfallet en riksangelägenhet. Knappast någon i riket kunde undgå att få reda på att drottningen väntade barn. År 1682 föddes arvfursten Karl. Folket uppmanades be för att förlossningen skulle gå bra och den 17 juni kom den blivande kungen till världen "[e]fter många tusende undersåtars innerliga suckningar och trogna böner".⁴² År 1693 uppmanades alla biskopar och superintendenter att gå ut med ett påbud om att man i församlingarna skulle läsa den bön som alltid bads under en drottningens graviditet. Brevet hann sändas ut i Finland och Baltikum innan det blev återkallat på grund av att drottningen oväntat hade avlidit. Redan följande dag sändes det ut en tacksägelse över ri-

Musikaliska sällskapet i Åbo grundades 1790 och kom att få stor betydelse för musiklivet i Finland. Sällskapets orkester gav också offentliga konserter.

ket. Drottningen hade fått sin himmelska krona, och fram till begravningen skulle det dagligen, vardag som helgdag, ringas i kyrkklockorna. Allt framförande av musik förbjöds. På begravningsdagen samlades man i alla kyrkor för att åhöra en lik- och sorgpredikan. När kungen Karl XI några år senare dog genomfördes kungsringning i 136 dagar. Klockorna ljöd varje gång i en timmes tid.⁴³

År 1771 ljöd kungsringningen ur rikets kyrkklockor varje dag med början klockan 12 med anledning av att kungen Adolf Fredrik hade dött. I Ikalis gick det inte bättre än att kyrkklockan sprack och måste sändas till Stockholm för att gjutas om. Samtidigt beslöt man att göra den nya större än den gamla och att bygga en ny klockstapel. När Gustav III 1792 skulle betygas samma ära stod man således väl rustad. För att fördela det krävande ansvaret för ringningen på flera armar beslöt man i församlingen att också torparna skulle delta.⁴⁴

I de ritualer som utgjorde kärnan i en kunglig begravning och kröning överfördes kungamakten från en innehavare till en annan. Kröningsfestligheterna var riksomfattande och något som en stad med självaktning inte ställde sig utanför. Vid akademien i Åbo höll man 1751 en fest med anledning av Adolf Fredriks kröning. Studenten Herman Fleming höll ett lovtal på svenska och inte latin. Talet där han prisade kungen som fredens grundval och ursprunget till enigheten i "Svea bygder" publicerades som *Svea rikets Wälgång i sin början och sitt tiltagande*.⁴⁵ Tal och hyllningsdikter blev, särskilt om de publicerades, en del av kommunikationen mellan undersåtar och överhet. Bataljonspredikant Abraham Wahlmans dikt

med anledning av Adolf Fredriks kröning blev uppläst "i underdånighet uthi Degerby stad" och trycktes 1752 i Stockholm.⁴⁶ Som ett annat exempel kan nämnas det tal på vers som Isaac Ross höll i Åbo på kung Gustav Adolfs namnsdag den 6 november år 1800. Enligt titelsidan lät författaren trycka det "i anledning af flere Åhörars åstundan".⁴⁷

I Lovisa firades 1778 kronprins Gustav Adolfs födelse i flera dagar med fester, tal, musik, dans, skålar, leverop och kanonsaluter – 48 skott för frånvarande kronprins. Den bal som officerarna bjöd in till inleddes klockan sex på kvällen med kanonsalut och pågick i tolv timmar och avrundades sedan med ett lätt morgonmål. Det glada sällskapet överröstades av ännu en kanonsalut. Pengar samlades in till de fattiga. Officerarna trakterade samma dag sitt manskap och dagen därpå underbefalet. Gillet *Amore Proximi*, 'Kärleken till nästan', grundat 1782 i Lovisa, firade sin årsdag på kungens födelsedag.⁴⁸

Ordenssällskapet *Utile Dulci* som bildats på 1760-talet i Stockholm fick en stor betydelse för musiklivet i huvudstaden. Sällskapet hade egen orkester. År 1770 grundades Aurorasällskapet i Åbo, och de tre stiftande medlemmarna var samtliga medlemmar av *Utile Dulci*. Med förstärkning av militärmusiker bildade medlemmar ur sällskapet Aurora år 1773 en orkester, som blev den första orkestern som gav en offentlig konsert i Finland. Den ägde rum den 19 augusti 1773 med alla stadens förnämsta invånare inbjudna. Man ville på detta sätt fira minnet av statskuppen 1772 "då vår store och älskade konung på ett så ärofullt sätt räddade fäderneslandet ifrån dess iråkade och vådliga belägenhet".⁴⁹

Man var i Åbo mycket mån om att hålla sig underrättad om musiklivet i Stockholm. Större stadga fick konsertverksamheten i den östra riksdelens största stad 1790 då Musikaliska sällskapet i Åbo bildades. Sällskapets orkester var en amatörorkester och bestod av musicerande professorer, studenter och andra som kunde traktera ett instrument. Den fick förstärkning av militärmusiker i staden. I denna tids Europa var det endast hov- och furstekapellen som bestod av professionella musiker. I en annons i *Åbo Tidningar* nämns för första gången 1796 uppförandet av ett verk av Mozart i Finland.

Otto Andersson kallar i sin historik Musikaliska sällskapet i Åbo för "Finlands förnämsta samfund under den svenska tidens två sista årtionden". Man erbjöd medlemmarna olika typer av konserter. Musiken förenade. År 1800 ordnades en välgörenhetskonsert till förmån för dem som mist sina hem i en eldsvåda i Kalmar. Borgmästaren i Kalmar tackade senare på de många drabbades vägnar för den gåva man fått från Åbo.

Sällskapet bjöd, med viss konkurrens från Finska hushållningssällskapet grundat 1797, till årets viktigaste fest på Gustav III:s födelsedag den 24 januari. Otto Andersson skriver om hur "allt vad staden ägde av konstnärlighet, förnämlighet och elegans" samlades till sällskapets årsfest. De som kommit samman "i ett slags jämlighet" njöt självfallet av musik, man åt, drack och dansade. Skålar tömdes för regent och andra medlemmar av kungahuset och för fosterlandet. Man festade nära nog klockan runt. Den första årsfesten år 1791 som lockade över 200 personer "av båda könen, såväl ståndspersoner som borgerskap" inleddes klockan fyra på ef-

termiddagen och avslutades klockan tre på morgonen följande dag. Den engelske forskningsresanden Edward Daniel Clarke deltog i festen 1799 och skrev ned sina intryck:

Då man vandrar genom de snöhöljda gatorna, kan man tro sig vara i en nordamerikansk stad, men tillbringar man en afton i något av deras musikalska sällskaper [...] finner man att man inte ens i Sveriges huvudstad kan vara med om något förnämare.⁵⁰

Ett långt festtal levererat med all upptänklig retorisk finess var ett obligatoriskt inslag. Vad blev då sagt i de långa talen under årets viktigaste fest i riksdelens huvudort?⁵¹ Talaren skulle självfallet framhålla hur illa skickad jämfört med andra mer värdiga talare han var för den hedervärda uppgiften, han var att förlikna vid en sippa bland jasminer. I talen behandlades olika aspekter av musiken såsom de känslor musiken väckte, musikens medicinska nytta eller dess verkan på sedligheten. En omständlig reverens till kung och fosterland utgjorde den obligatoriska inledningen. Särskilt prisades Gustav III som idealregent och efter hans död göts tacksamhetens och saknadens tårar över hans minne. Vältalarna såg ett nytt Rom uppbyggt av Gustavs händer.

Vid den första årsfesten höll Jakob Tengström tal. Ett lokalt "vi" lät sig nu och i de tal som andra kom att hålla senare år utan svårighet skrivas in i en större svensk, hela riket omfattande gemenskap. Den krets i Åbo som kom samman var en del av "Svea folk". Det som Tengström kallar "vårt lilla samfund" hade nu möjlighet att "med gammal svensk redlighet" tävla med andra "svenske män" i

Svenska Ostindiska kompaniets skepp "Finland" i storm på Nordsjön vintern 1770. Kopparstick utgående från kapten C.G. Ekebergs teckning. Kompaniets skepp fick ofta namn efter en regent eller en annan person inom kungaätten. De kunde också namnges efter en riksdel, ett landskap eller en viktig stad.

att visa "Sveriges skyddsängel, Sveas far och välgörare" sin tacksamhet. Gustav III hade återgett Sverige dess gamla anseende bland folken och han befrämjade konst och vitterhet: "Säll ware alltid den dag, glad dess åminnelse då han [Gustav III] föddes till mänsklighetens ära, til Nationernas beundran, Sveriges hopp och sine medborgares sällhet."⁵²

Talarna frammanade det gemensamma fosterlandet och lyckan under en god regent. Föga rum gavs för regional särart. En större gemenskap öster om Bottniska viken än den lokala skymtade ändå fram i vissa formuleringar. Tengström framhöll 1795 hur den kärlek för det vackra i konsterna och för att utöva musik som

blivit så allmänt förekommande i riket under Gustav III också hade spritt sig till "Auras stränder". Han berörde därefter det intresse för musik som fanns inom "nationen" och nämnde det musikaliska sällskapet i Åbo som det enda inom "landet", d.v.s. riksdelen. S.E. Ahlbom bad 1808 Gustaf III blicka ned från sina "ljusare rymder" och riktade en vädjan till honom: "Hägna framgent ditt Svea, om det är värdigt ditt skydd, och sammanknyt med oslitliga band hennes öde med vårt älskade Suomis."

Musiklivet i Åbo blev känt genom att det omskrevs i huvudstadens tidningar och i brev. Intresset för musik spreds över landet inte minst tack vare de präster som

deltagit i musiklivet i Åbo som studenter eller genom ståndspersoner från landsorten som besökte Åbo. Redan år 1794 bildades ett musikalliskt sällskap i Kuopio. Det verkade i ett par års tid. Man hade valt att fira årsfest på kung Gustav IV Adolfs födelsedag. År 1796 firade Kuopio att Gustav Adolf nu hade tillträtt som myndig konung. Festligheterna inleddes klockan sex om morgonen då salutkanonerna ljöd över staden och bygden. Ämbetsmännen och prästerskapet i staden samt traktens ståndspersoner sammankom på kvällen i

musikaliska sällskapets stora sal. Landssekreteraren höll ett tal i vilket han ”wärdigt tolkade Swears röst, Swears hopp” då kungen nu trädde till som regent. Det dracks skålar för kungen, medlemmar av kungahuset och självfallet också fosterlandet samtidigt som man hörde kanonerna dåna i en ny salut. Festen med dans slutade klockan fyra på morgonen följande dag. ”Glädjen war almän, och känslorna för Konung och Fosterland i högsta måtto uttryckte” enligt den berättelse som ingick i *Inrikestidningar*. Det

En eldande nationalsång

Sitt tal vid Musikalliska sällskapets årsfest 1795 betonade Jakob Tengström hur viktigt det var att den äldre ungdomen lärde sig sjunga ”vissa starka och högtidliga nationalsånger”. I sångerna kom känslor för Gud, religion, frihet, lagar, medborgarnas rätt, tapperhet och endräkt samt ”andra slika samhällsdygder” för konung och fosterland värtaligt till uttryck. Han nämnde hur *Vår Gud är oss en väldig borg* på Gustav II Adolfs tid hade ingjutit mod i soldaterna, hur engelsmännen sjöng *God Save the King* och hur revolutionstidens soldater eldats av bl.a. *Marseljäsen*. Ett år tidigare hade Frans Michael Franzén varit inne på liknande tankegångar och nämnde då också *Marseljäsen*. Ett drygt decennium senare kom han att få en viktig roll då den finska versionen av en svensk nationalsång blev till. Nu fanns förebilden inte i den revolutionära *Marseljäsen*, som hade översatts till svenska 1792 men sedan mycket snabbt förbjudits i Sverige.

År 1805 firades den 5 april vid akademien i Åbo en glädjefest av dubbel anledning. Kungaparet hade lyckligen återvänt till riket efter en över ett år lång utrikesresa, och drottningen hade nyss fött riket en prinsessa. Efter det obligatoriska talet på latin sjöng studenter sången *Bevara Gud Vår Kung* som nyligen hade publicerats i Stockholm. Man ville i Åbo inte vara ett dugg sämre

än i huvudstaden. Det var fråga om en svensk version av *God Save the King* som sjungits på en motsvarande fest i Stockholm den 12 februari och som hade officiell status i Sverige under hela förra hälften av 1800-talet.

Sången slog genast an. Texten var skriven av Abraham Niclas Clewberg, adlad Edelcrantz, och född i Åbo. *Åbo Tidning* skrev om hur också ”stadens fruntimmer” vid en konsert som den 6 april 1805 gavs av Musikalliska sällskapet hade fått möjlighet att delta i de känslor som sången väckte. Tidningen utgick ifrån att sången snart skulle ljuda över hela riket och ur allas munnar som en ”allmän och beständig nationalsång”. Det var således fråga om en kungssång, den äldsta typen av europeisk nationalsång. *Marseljäsen* från 1792 blev som patriotisk folksång den första nya nationalsången i Europa.

I själva verket kalkerade man i Stockholm de festligheter som tillägnats Gustav IV Adolf i det svenska Pommern den 1 november 1804, som var kungens födelsedag. Dagen, som av tradition firades vid universitetet i Greifswald, blev denna gång med anledning av att kungen och drottningen befann sig i Pommern särskilt festlig. En kör av studenter sjöng efter melodi av *God Save the King* en enkom för tillfället diktad glädjesång. Författare var Thomas Thorild.

lägre borgerskapet hade samlats till en egen fest där man efter ”råd och lägenhet” firat ”denna för Sveriges inbyggare så glada dag”.⁵³

Ett barn som föddes i en adlig familj eller en officersfamilj fick påfallande ofta ett namn som anknöt till kungahuset. Under senare hälften av 1700-talet var Gustava och Fredrika populära namn för flickor.⁵⁴ Församlingen bad för sin överhet vid varje gudstjänst, men exakt vad var och en tänkte i kyrkbänken kan vi inte få veta. Att hylla sin kung eller bety-

ga sin fosterlandskärlek när det förväntades eller påbjöds var, hur övertygande retoriken än kan verka, alltid en akt av pliktskyldighet. Men fanns det varmt klappande hjärtan för Sverige som fosterland och kungahuset? Också i ett Finland som i mitten av 1700-talet på kort tid hade upplevt två ryska ockupationer? Inför sönerna Herman Johans och Israels resa till Ostindien 1745 från Laihela i Österbotten skrev kaplan Israel M. Reinius ned sina ”[f]aderliga, wälmenande och hierteliga påminnelser”. Först kom ma-

Med början 1805 sjöngs kungssången vid katedralskolan i Åbo när man i juni varje år samlades till examensdagens fest. Den översattes genast från svenska till finska av B. von Knorring som följde den svenska förlagan mycket troget. Den enda större skillnaden är att det finska folket, och inte det svenska, uppmanas att sjunga hurra för sin kung.

Frans Michael Franzén var missnöjd med översättningen och gjorde en ny och friare som publicerades i *Åbo Tidning* på finska och svenska i september samma år. Den inleddes med orden ”Leve konungen, fursten utan flärd, även över Finland” och den sista strofen lyder i sin helhet:

Sjung då åt den ädle
landets fader
äfwen du, o Finland.
Uppfödande i fred
barn i öknen,
råg på mossen,
sjung: hurra!

Man skall självfallet här inte läsa in någon motsättning mellan Finland och riket. Kungen skulle styra på Vasakungarnas säte och med deras råd. I den

nästsista strofen ingår orden: ”Till de ondas skräck, till de godas seger, till Sveriges förtjusning leve han!”

Sången kunde genom att en del, såsom Vasaätten, uteslöts och annat lades till behändigt omformas så att den svarade mot de nya politiska förhållanden som gällde i Finland från 1809. En anpassad version uppfördes av Finlands adelsdamer som en hymn till kejsaren vid den bal som ordnades efter lantdagens avslutning i Borgå den 18 juli 1809. Nu hyllades kejsaren som beskyddare av lagar och tro. Denna version föll i glömska, men den bearbetning av Franzéns text som Jaakko Juteini gjort år 1813 med titeln *Laulu Suurelle Ruhtinaalle*, ’Hymn till den Store Fursten’, trycktes, spreds och sjöngs in på 1900-talet.

Källor och litteratur: *Åbo Tidning* 13.4.1805, 28.9.1805; Otto Andersson, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808*, s. 251, 263; Carl von Bonsdorff, ”Finlands sista hyllning åt svensk konung”, s. 156–160; Johannes Hastig, *Bidrag till Åbo stads historia VIII. Katedralskolan i Åbo 1722–1806*, s. 145–146; Matti Klinge, *Från lojalism till rysshät*, s. 19–23, 39–42; Johan Wrede, ”Vårt land – närhetens, kärlekens och historiens mål”, s. 28–29.

ningarna till ett gudfruktigt liv men i den tredje punkten uppmanas söner att alltid tänka på sin kung och sitt fädernesland: ”wäl wetandes att i ären Sweriges barn, Svensk blod, och edra föräldrar och blodsförwanter Sweriges Inwånare”. Sönerna skulle fördöma ”hwar blods Dropa, uti Eder, som wil reta Eder till otro Emot Eder Konung och Edert Kiära Fädernes Land”. Slakten Reinius härstammar från Reinilä gård i finskspråkiga Storkyro.⁵⁵ Var detta något mer än läpparnas beklännelse? Det är svårt att tänka sig att kaplanen skulle ha riktat sig till sina söner med så starka ord utan all inre övertygelse. Måhända var han orolig för att hans unga gossar skulle låna sina öron åt någon som tänkte mindre patriotiskt ombord på Ostindiska kompaniets skepp ”Cronprintzen Adolph Friedrich”.

Ett par veckor före krigsutbrottet 1808 förklarade invånarna i Tammerfors att de ville möta fienden med ”svenskt mannamod”.⁵⁶ När kungatroheten ställdes på prov i Finland höll den måttet. I kriget 1808–09 tog sig den förbehållslösa kungatrohet som fanns särskilt på ett folkligt plan tydliga uttryck. Det anmärkningsvärda är inte att den till sist brast utan att den höll så länge.

Finland inordnas i den svenska maktstaten

Gustav Vasa byggde upp vad som i dag skulle kallas en platt organisation med centralförvaltning och på lokalplanet fogdar. De medeltida slottslänen med högadliga ståthållare avvecklades. Men själva ståthållarinstitutionen levde vidare under 1500-talet. Under den senare delen av seklet förekom det två typer av

ståthållare i riket. Slottsståthållarna hade inte något distrikt under sig utan svarade för slottet med dess kungliga ladugårdar och tilldelades därtill militära uppgifter. Ståthållare utnämndes också för ett landskap eller en större riksdel och fungerade som kungens ställföreträdare. För att markera skillnaden i förhållande till slottsståthållarna började de under slutet av 1580-talet tituleras gubernator eller landshövding. Riksdelen Finland lydde tidvis under en enda ståthållare eller så var området uppdelat i två eller tre ståthållardömen. Namnkunniga ståthållare i Finland är Axel Leijonhufvud på 1580-talet och Klas Fleming samt Arvid Stålarms på 1590-talet. De här ståthållarna hade i regel inte något ansvar för finansförvaltningen. Under 1580-talet önskade särskilt rådet skapa en starkare mellannivå i förvaltningen mellan fogdar och centrala myndigheter. Ett konkret uttryck för detta var att ståthållaren Axel Leijonhufvud fick ett ansvar för finansförvaltningen i Finland. Kungarna däremot hade länge inget intresse av att ståthållarnas befogenheter utökades och därför ägde detta i någon betydande grad rum först på 1620-talet. Efter freden i Stolbova 1617 uppdelades Finland i fyra ståthållardömen.⁵⁷

Särskilt under 1500-talets senare hälft fick adeln i Finland en mycket självständig ställning på grund av att förhållandena i riksdelen präglades så starkt av att riket förde krig i närområdena. Kronan förlorade efter Gustav Vasa nästan helt greppet och den starkes rätt blev gällande i ett tillstånd av våld och kaos. Förhållandena påminde om dem som möter i en krigsdrabbad region i våra dagars Afrika då statens auktoritet är allvarligt

ifrågasatt, och de skiljde sig radikalt från den mer stabila situationen i den västra riksdelen. Historikern Mirkka Lappalainen betonar att det tog tid för kungen att på nytt få grepp om riksdelen Finland och binda upp adeln. Centralmakten fick övertag först på 1620-talet och riksdelens inordning i rikshelheten formade sig till en lång process. Samtiden tog inte så allvarligt på Karl IX:s påbud som den som idag läser dem kan förledas att tro utgående från de drastiska formuleringarna. Men i fortsättningen utgick makten allt tydligare från kungen och rikets centrum och det gällde att lyssna allt bättre när överhetens vilja kungjordes. Tiderna då de regionala eliterna med hjälp av sina nätverk slog vakt om sina positioner och utövade makt på statens bekostnad var förbi. De individer eller släkter som hade en kapacitet till en mental omorientering insåg att kronans fördel och de egna intressena inte var oförenliga.⁵⁸

Under Gustav II Adolf mobiliserades med stor energi rikets resurser för krigföring. Uppbörd, insyn och kontroll, till det behövdes en effektiv förvaltning, centralt, regional och lokalt. I regeringsformen 1634 sammanfattades det arbete som kungen och kansler Axel Oxenstierna hade lagt ned på att bygga upp en förvaltning som blev den mest effektiva i det dåtida Europa. Det gamla bar, som så ofta, på det nya. Ståthållarinstitutionen från 1500-talet omstöptes till landshövdingar med länsstyrelser och till ett generalguvernörsämbete. Riket delades in i län och i varje län verkade i ”konungens stad och ställe” en landshövding. Han var enligt landshövdingeinstruktionen 1635 ”landens huvud eller hövding”. Den östra riksdelen delades in i fyra län:

Åbo och Björneborgs län (med Åland), Nylands och Tavastehus län, Viborgs och Nyslotts län samt Österbottens län.⁵⁹

Från och med år 1623 verkade i Finland under 1600-talet sammanlagt fem generalguvernörer under sex ämbetsperioder och i inalles 28 år. Generalguvernörsinstitutionen var inte tänkt som ett permanent inslag i förvaltningsapparaten. Om den reguljära förvaltningen hade fungerat tillfredsställande skulle en förvaltningsinstans mellan ett antal län och de centrala myndigheterna ha varit överflödigt. Att så många generalguvernörer utnämndes för (största delen av) Finland skall ses som ett tecken på att man i Stockholm ansåg att förhållandena i riksdelen var problematiska, att allt inte stod rätt till men med kraft måste rättas till. Den mest kände av de stormaktstida generalguvernörerna, något av en legend redan under sin livstid, är riksdroten Per Brahe. Han kommer därför i det följande att uppmärksammas mer än de andra generalguvernörerna.

Riksrådet Niels Bielke var den första av generalguvernörerna. Han utnämndes till generalguvernör över Finland, men till hans ämbetsansvar hörde inte Österbotten och Åland. Riksdelen skulle inta sin plats i ledet, förhållandena förenhetligas i hela riket.

Hans uppgift bestod närmare bestämt i att övervaka ståthållare, fogdar och skatteförpaktare och se till att armén i Baltikum blev bättre försörjd från Finland. Ryktet visste också berätta att kung Sigismund i Polen planerade ett angrepp på Finland.

Bielke fick en mycket stark position eftersom han samtidigt blev utnämnd till president i den hovrätt för den östra riks-

delen som inledde sin verksamhet i Åbo år 1623. Hovrätten kontrollerade under rätternas arbete och alla domar i grova brott underställdes dess prövning. Hovrätten fick stor betydelse för höjandet av nivån på rättsvården i Finland. Den ursprungliga tanken när Svea hovrätt 1614 som den enda i riket inledde sin verksamhet hade varit att hovrätten, som namnet antyder, skulle utöva den kungliga domsrätten. Men redan 1615 blev det möjligt att söka ändring i hovrättens dom hos Kungl. Maj:t.

En snabb likriktning av förhållandena var en övermäktigt uppgift i en riksdel som på 1500-talet i hög grad hade styrts på den regionala adelns premisser. Bielke vantrivdes bland en befolkning som han ansåg vara egensinnig och i en "ond och barbarisk landsort". Han bad upprepade gånger om avsked, som beviljades honom

1631. Till ny generalguvernör utnämndes Gabriel Bengtsson Oxenstierna som verkade i ämbetet till 1634.⁶⁰

År 1654 gjorde det engelska sändebudet B. Withlocke i Uppsala sin uppvakning hos riksdrotsen Per Brahe, den i rang högste ämbetsmannen i riket. Samtalet fördes på latin, ett språk som Brahe behärskade väl. Diplomaten fick bl.a. höra Brahe berätta om sin tid som generalguvernör över Finland. Brahe berömde landet, som var stort, folket och städerna.⁶¹

Brahe ägde 1654 i själva verket dubbel erfarenhet av att vara generalguvernör över Finland, och i vartdera fallet hade utnämningen erbjudit ett behändigt sätt att bli av med honom från maktens absoluta centrum. Brahe hade på 1630-talet hamnat i opposition till den Oxenstiernska släktgruppen som efter Gustav II Adolfs död dominerade förmyndarstyrelsen för den minderåriga Kristina. När Brahe 1648 på nytt blev generalguvernör över Finland var hans relationer till drottning Kristina ansträngda. Den omedelbara orsaken till missämjan var att Brahe inte accepterade utnämmandet av uppkomlingen Adler Salvius till riksråd.

Som nyutnämnd generalguvernör kom Brahe till Finland och Åbo i november 1637 och stannade i landet till augusti 1640. Han kvarstod ännu efter detta som generalguvernör i ett par år och skötte uppdra-

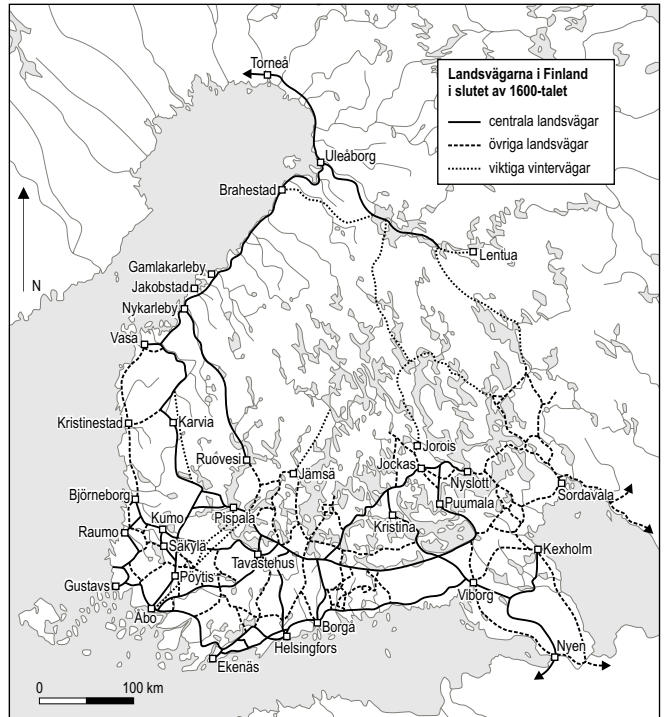
Greve Per Brahe den yngre (1602–1680). Medalj präglad år 1664.

get genom brevkontakter med sina underlydande i Åbo. Under sin andra period som generalguvernör kvarstod han i ämbetet till januari 1654 då det tillsammans med motsvarande ämbete i Västergötland indrogs. I Finland vistades Brahe fram till juli 1650 och under stora delar av år 1651.

När Brahe inledde sin andra period som generalguvernör kunde han utgå från en utförlig instruktion. En dylik instruktion var det tänkt att han skulle ha fått också 1637, men den tycks ha blivit oskriven. I den generalguvernörsfullmakt som Brahe erhölet hösten 1637 nämns bara i kortfattade ordalag hur han skall övervaka rättsväsendet, se till att krigsfolk ställs upp utan underslev, sörja för att landet och städerna "bygges och förbättras" samt sköta om att kronan får sina inkomster inom utsatt tid. Han gavs också uppsikt över räknekammaren i Åbo. Med undantag för den sistnämnda punkten motsvarade fullmakten en fullmakt för en av rikets landshövdingar. I ett brev från förmyndarregeringen i Stockholm från samma tid framgår det med stor tydlighet varför det ansågs nödvändigt med en generalguvernör i Finland. Det var viktigt att "provincien" som "genom åtskillige tillfällen mycket är aff sigh kommen" försattes i ett bättre skick.

Instruktionen 1648 för generalguvernör Brahe motsvarade den instruktion som nästan samtidigt utfärdades för Lennart Torstensson som nyutnämnd

generalguvernör över Västergötland, Dal, Värmland och Halland. De flesta av de inalles 25 punkterna i instruktionen motsvarade innehållet i 1635 års allmänna landshövdinginstruktion. Det är endast det som sades om grundandet av nya städer, befrämjandet av stapelstäders handel, bekämpandet av allmogesglationen och utvecklandet av postväsendet som inte gjorde det. Det största problemet från kronans synvinkel sett var att förvaltningen fortsättningsvis inte höll måttet. Effektiverandet av länsstyrelsernas arbete utgjorde under Brahes båda perioder som generalguvernör i Finland en central uppgift för honom. Han skulle i själva verket arbeta på att onödiggöra sig själv.

Bönderna i Finland hade år 1635 anhållit om att få en generalguvernör som de kunde vända sig till med sina klagomål. Landshövdingarna upplevdes inte ha tillräcklig auktoritet och då återstod endast den långa resan till Stockholm. Generalguvernören fick år 1638 ta hand om de flesta besvärerna som inlämnats till riksdagen från Finland. Han skulle undersöka förhållandena på ort och ställe och vidta lämpliga åtgärder.

Brahe är ryktbar för sin energiska och framsynta verksamhet i Finland. Han grundade städer i Finland, verkade aktivt för att Finland år 1638 fick ett postväsende, åstadkom en utbyggnad av vägnätet och organiserade skjutsning och gästgiveri. Han fäste också i sitt arbete stor vikt

vid reglering av stadsrummet, effektiviserandet av städernas administration och utvecklandet av deras näringsliv. Han bekämpade energiskt majmiseriet, d.v.s. att en bonde var knuten till en särskild borgare i sin handel, olaglig lanthandel och bondeseglation.

En stor del av Brahes energi i Finland gick åt till att ge förvaltningen en behövlig översyn, ställa försumliga till svars och effektivisera uttaget av skatter och krigsfolk. Den här delen av hans gärning som generalguvernör har hamnat i skymundan i det kollektiva minnet av "grevens tid" och var ett arbetsfält där ett tillkortakommande var oundvikligt om målen ställdes högt. När Per Brahe år 1640 i rådet redogjorde för sitt arbete i Finland

Generalguvernör Per Brahe upphöjd till nationell storman

John Madigans och Laura Ulbinskys nystartade cirkus valde att förlägga sin premiärturné till Finland och den första orten där cirkusen gav en föreställning blev Åbo den 2 juni 1879. Den endast elva år gamla Elvira, senare känd och omsjungna för sin kärlekssaga med tragiskt slut, uppträdde här med lindans. Föreställningen arrangerades som folknöje för insamling av medel till en staty över generalguvernören i Finland greve Per Brahe, som levde mellan åren 1602 och 1680.

När ett antal borgare i Åbo år 1876 tog en ny ångbåt i bruk fick den namnet Per Brahe. Den stormaktstida generalguvernören kom på det hela taget att få en central roll i historiekulturen i en stad som hade förlorat så mycket när Finland blev en del av det ryska imperiet men som försökte erövra sig en ljusare framtid med hjälp av sitt förflutna.

År 1863 föreslog professor Fredrik Cygnaeus att minnet av Per Brahe, "den främste räddaren af vår ci-

vilisation", skulle hedras med en staty. Det dröjde till år 1877 innan tanken började förverkligas. Då tillsattes en kommitté med uppgift att samla in medel för en staty i Åbo. Kommittén arrangerade folkfester, soaréer och teaterföreställningar samt samlade in medel med hjälp av listor. Man hade framgång i arbetet, och i januari 1884 ingicks ett slutgiltigt avtal med "nationalskulptören" Walter Runeberg som åtog sig att leverera en nio fot hög staty av Per Brahe.

Kulminationen i monumentaleringen av Per Brahe ägde rum exakt 250 år efter att den svenska centralregeringen år 1638 hade fattat beslut om grundandet av en akademi i Åbo. Den 29 maj 1888 avtäcktes statyn över generalguvernör Brahe i samma stad. Stodresning är uppenbarligen undantagslöst förknippad med bekymmer och oväntade motgångar. Den här gången hade själva statyn blivit försenad och den första sockeln hade visat sig vara så liten att den måste göras om. Men festdagen sent

måste han konstatera hur indrivandet av skatter var förenat med svårigheter och att resultatet ofta blev mediokert. Landet var stort, bönderna ovilliga att betala och fogdarna odugliga.

När Per Brahe såg tillbaka på sitt verk som generalguvernör i Finland framstod grundandet av en akademi i Åbo år 1640 som den viktigaste åtgärden. Hans roll var stor, rentav avgörande men tanken på ett universitet i Åbo förekom också senast vid mitten av 1630-talet i maktens absoluta centrum. Beslut om ett universitet i Åbo fattades av förmyndarregeringen den 11 oktober 1638.

På ett konkret plan behövdes det nya universitetet för att trygga tillgången på kunnig förvaltningspersonal och dugliga

präster. Ämbetsmän och präster uppfattades i sin tur som ett verksamt medel för att civilisera folket. En ny människa som lade band på sina drifter, levde gudfruktigt och var flitig skulle förädlas fram.

Fundationsbrevet för det nya universitetet undertecknades av förmyndarregeringen i mars 1640 och redan den 15 juni samma år kunde den högtidliga invigningen förrättas med procession från Åbo slott till festen i akademihuset där generalguvernören höll tal. Brahe utnämndes 1646 till akademins förste kansler med uppgift att vara en länk mellan universitet och statsmakt och övervaka hur lärdomssätet utövade sin självstyrelse. Till gagnet fungerade Brahe som kansler redan från akademins allra

i maj 1888 var allt på plats och såg ut just som det var tänkt. Som Brahes biograf Petrus Nordmann framhåller framställs greven av Runeberg som en man i sina bästa år – Brahe var 38 år då akademien i Åbo inrättades – men "törhända dock något för magerlagd". I sin högra hand håller han universitetets fundationsbrev tryckt mot sitt bröst. På stodens sockel står de ord som så många kan påminna sig ha hört eller läst: "LAGH WAR MED LANDETT OCH LANDETT MED MIG WÄÄL TILLFREDS."

Uppskattningsvis 20 000 personer bevittnade i strålände väder den högtidliga akten. Lektor Gustaf Cygnaeus höll avtäckningstalet på finska och svenska och erinrade de församlade om hur Brahe hade kommit till ett av kriget utblottat Finland som en hjälpare i nöden. Till ackompanjemang av kanoner och hurrarop föll så täckelset och musikkåren spelade *Vårt land*. I det omfattande programmet ingick också en festdikt av Gabriel Lagus. Ett citat ur

den fångar det stora nationella sammanhang i vilket Brahe placerades in: "Såg längre hän än andras blickar nådde, såg in i tidevarv, som komma skulle och såg sitt verk, sitt stora verk fullbordat."

Brahe och de andra stormännen med nationell resning under olika epoker delade således en vision. De hade arbetat eller arbetade med hängivenhet och framgång, men verket var inte något som lät sig slutföras under en eller två generationer. Historien hade en mening, en riktning och ett mål. Det fanns en framtid och en blomningstid för nationen. "Ljus! Mera ljus! Det var hans ord: lät det dagas öfver Finlands jord", skaldade Zacharias Topelius om Brahe år 1880.

Litteratur: Nils Erik Villstrand, "Greve Per Brahe den yngre och Finland".

första tid. Han kvarstod som kansler till sin död år 1680, en uppgift som han visade stort intresse för och skötte i patriarkal anda. Samma år som han dog beslöt Åbo akademi att den 18 februari, Per Brahes födelsedag och Luthers dödsdag, skulle firas som en festdag till den förste kanslerns ära.

Generalguvernören intresserade sig också för den lägre undervisningen. Han verkade för grundandet av ett gymnasium i Viborg, en skola som kunde inledda sin verksamhet år 1641. I Åbo, Björneborg, Helsingfors – som blev stapelstad och flyttades till sin nuvarande plats 1640 – och Nykarleby öppnades trivialskolor och i de mindre städerna grundades pedagogier. I Saltvik på Åland öppnades år 1639 genom generalguvernörens försorg en pedagogi.

Per Brahes verksamhet i Finland lämnade bestående spår. Han var kunnig, energisk och målmedveten men samtidigt synnerligen lojal mot sin uppdragsgivare. Vi har generalguvernörens egna och ofta citerade ord på att han var lika tillfreds med landet som det med honom. Ett annat citat som hans tänkebok tillhandahåller fångar ännu bättre essensen i hans gärning i Finland: ”Fann för mig mycken oreda i alla saker, botandes vad jag kunde.”

Med berättigande har 1600-talet i Sveriges historia kallats kommissariernas och kommissionernas århundrade. De många kommissionerna eller kommissarierna fyllde delvis samma funktion som en generalguvernör eftersom de sändes ut för att granska förvaltningen, ta del av undersåtarnas klagomål samt inrapportera eller avlägsna missförhållanden.

Man hade kring mitten av seklet lämnat det tidiga 1600-talets kaotiska förhållanden så långt bakom sig att det inte uppfattades som nödvändigt med en ny generalguvernör i Finland efter Per Brahe. Men några år senare blev ändå Gustaf Evertsson Horn utnämnd till generalguvernör samtidigt som han blev ny överbefälhavare i Finland. Han verkade som generalguvernör 1657–1659. Riket var nu i krig med bl.a. Ryssland. Efter krigsåren ansågs förhållandena i Finland kräva särskilda åtgärder och Herman Fleming utnämndes 1664 till ny generalguvernör. Han kvarstod i ämbetet fram till början av år 1669.⁶²

Särskilt under krigstid, men ibland också när riket hade fred, bar en överbefälhavare det övergripande ansvaret för riksdelens försvar. Under perioden mellan stora och lilla ofreden var posten som överbefälhavare i Finland ett ordinarie ämbete. Den regeringsform som gällde under frihetstiden innehöll ett förbud mot inrättandet av generalguvernement. Det oaktat fick Finland år 1747 en sista gång en svensk generalguvernör i riksrådet och generalmajoren Gustaf Fredrik von Rosen. Han verkade i sitt ämbete till 1753 då det avskaffades som onödigt. Han skulle arbeta med försvarsfrågor och befrämja områdets ekonomiska utveckling.

Generalguvernör von Rosen förstod ingen finska, var misstänksam till sin natur och hade en förkärlek för detaljer. Han var fel man på rätt ställe och lyckades aldrig komma på god fot med vare sig ämbetsmän eller befolkning i Finland. Han gjorde en viktig insats för att få allmogen att bygga sockenmagasin där de goda årens överskottsspannmål kunde lagras för att användas alltid då missväxt

drabbade. Ännu år 1804 var det aktuellt att utnämna en generalguvernör över Finland, men planerna förverkligades aldrig.⁶³

Under senare delen av 1500-talet verkade periodvis en särskild kameralförvaltning för Finland. Med vissa avbrott fungerade på 1600-talet och fram till 1642 en räknekammare i Åbo med särskilt ansvar för skatteuppbörd och räkenskaper i den södra delen av Finland. Detta uppfattades som ett tillfälligt arrangemang. Ansvaret för den regionala kameralförvaltningen skulle efter en övergångsperiod överallt i riket vila på länen.⁶⁴

Strävan till enhetlighet bröts mot regionala realiteter. Bönderna i Finland betalade sitt spannmålstionde utgående från utsädet. På Åland och i Österbotten bestämdes tiondet utgående från skörden. I Österbotten använde sig prästerna av en eller två edsvurna män i varje by som uppskattade skördens storlek och meddelade resultatet till prästen som sedan gjorde upp tiondelängderna. En tredjedel av tiondet fick prästen och kyrkan behålla, resten gick till kronan. Vid riksdagen 1638 fattades beslut om att tiondet i fortsättningen överallt i riket skulle bäras upp utgående från skörden. Generalguvernör Per Brahe ansåg att beslutet var ogenomförbart i Finland. Socknarna var för stora, det fanns inga möjligheter att åstadkomma en tillförlitlig kontroll och fastställandet av skördens storlek medan skylarna stod på åkern skulle fördröja höstsådden. Brahe ingick därför avtal med landskapen om att tiondet fortsättningsvis kunde bestämmas utgående från utsädet eller påläggas som en avgift per beskattningsenhet. Principerna blev gällande i fortsättningen.⁶⁵

Samtidigt med detta ställdes myndigheterna genom rymningarna inför utskrivningarna och den stora rymningsbenägenheten bland de redan utskrivna soldaterna inför ett svårhanterligt problem som var särskilt stort i östra Finland. Kronan hade gott om soldater på pappret men alltför få i leden. Per Brahe förhandlade därför fram ett alternativ med allmogen i östra Finland, ett ständigt knekthåll som bönderna uppfattade som en lindrigare börda och som inte krävde samma djupa insyn i lokalsamhället som utskrivningarna. Det var i kraft endast ett par år, vilket beror på att man i hela riket 1642 gick in för nya och mer skonsamma principer för knektuttag. Knekthållet fick effekt, det dämpade savolaxarnas och karelarnas benägenhet att rymma över gränsen. Brahes metod att ”på fogligast sätt och med behörige motiver” förhandla med allmogen förklarar en del av hans popularitet som generalguvernör i Finland.⁶⁶

Ämbetsmännens ursprung

Under stormaktstiden var 40 % av ämbetsmännen som gjorde tjänst inom förvaltningsapparaten i den östra riksdelen finländare till sitt ursprung. Andelen steg under 1600-talets gång och var 60 % mot slutet av seklet. Inslaget av svenskar och balter var stort. Särskilt efter stora nordiska kriget då Baltikum blev ryskt fick balter ämbeten i Finland och kort efter freden i Nystad innehades alla fyra landshövdingeämbeten i Finland och biskopsämbetet i Åbo av balter. I fortsättningen var huvuddelen av ämbetsmännen från Finland. Kring år 1808 hade 54 av 64 ämbetsmän i Finland sina rötter i riksde-

len. Det var ett anmärkningsvärt undantag från regeln att vid den svenska tidens slut fyra av sex landshövdingar i Finland kom från den västra riksdelen.⁶⁷ Att den regionala rekryteringen ökade var inget särdrag för den östra riksdelen. Också regioner som Skåne och Norrland blev allt mer självförsörjande vid rekryteringen av ämbetsmän.⁶⁸

Kring mitten av 1600-talet kom ungefär 40 % av de högre officerarna (från majorer och uppåt) i Finland från riksdelen. I fortsättningen blev det så vanligt att officerarna var balter vid de regementen som rekryterades i Finland att de mot slutet av 1600-talet utgjorde majoriteten. Under 1700-talet växte andelen finländare och var 70 % år 1807.⁶⁹ Kaarlo Wirilander har undersökt officerskåren vid de indelta regementena i Finland under 1700-talet. Andelen officerare som härstammade från Finland växte och finländarna utgjorde en stor majoritet vid slutet av den svenska tiden. Officerarna kom i de flesta fallen från en ort inom regementets område. Därmed skiljde sig förhållandena i den östra riksdelen inte från resten av riket. Wirilander skriver om hur släktskap och kåranda svetsade samman officerskåren vid ett regemente till ”en sluten, inkapslad korporation, vars kollektiva motvilja riktades mot alla utomstående element som försökte göra intrång”. Två regementen i Finland avviker från bilden. Inom Österbottens regemente var inslaget av officerare från den västra riksdelen stort och alltjämt i tillväxt mot slutet av den svenska tiden. Också till Västerbottens regemente kom många officerare utifrån och i vartdera fallet är orsaken densamma. Elitskiktet inom bägge landskap var tunt och en rekrytering som i huvud-

sak skulle ha begränsat sig till den egna regionen var av detta skäl en omöjlighet. Livdragonregementet i sydvästra Finland hade attraktionskraft också på officerare från den västra riksdelen. Regementet räknades som rangregemente vilket betydde att lönerna var bättre och tjänstgöring inom regementet var en viktig merit för den som ville göra militär karriär.⁷⁰

Inom den lärda världen var rörligheten mellan lärosätena liten. Av professorerna vid Uppsala universitet tycks inte fler än tre ha kommit från Finland. Då akademien i Åbo inledde sin verksamhet var nio av elva professorer svenskar. Till professurerna vid akademien utnämndes från 1640 till 1719 sammanlagt 60 personer och av dem kom knappt hälften, närmare bestämt 28, från den västra riksdelen. Ännu under perioden 1720–1759 var proportionerna mellan riksdelarna oförändrade men i fortsättningen kom allt färre av professorerna från den svenska riksdelen. År 1808 var alla 15 professorer i Åbo finländare.⁷¹

Präster från det egna stiftet gavs företräde vid tjänstetillsättningar, något som kallades indigenatsrätt. Under 1600-talet lyckades prästerskapet på Åland och i Österbotten förvärva indigenatsrätt inom sitt landskap. Stiftsgränsen mellan det aboensiska och viborgska/borgoensiska stiftet, som ju gick från norr till söder, delade in det klerikala Finland i en östlig och västlig del. Enligt Gunnar Suolahti utgjorde gränsen i normala fall en ”kinesisk mur” då nya präster utsågs till församlingarna. I väster utgjorde det österbottniska prästerskapet i likhet med det åländska ”en fast, nära nog kastartad gruppering”. Slutresultatet var att prästerskapet i Finland mot slutet av

1600-talet bildade tre grupper som levde nästan helt isolerade från varandra.

Präster rekryterades också i fortsättningen i normala fall regionalt, vilket var ett mönster som upprepades i hela riket. Barnen i prästfamiljerna gifte sig inom sitt stånd eller med någon ur borgerskapet. Endast i en speciell situation blev inflödet utifrån betydande. Stora ofreden åstadkom en större prästbrist i norr och i öster än i sydväst. Efter ofreden sökte sig omkring hundra personer ur prästsläkter i sydvästra Finland norr- eller österut, men endast omkring hälften av dem hölls kvar inom prästeståndet i mer än en generation. Särskilt i östra Finland blev sönerna ur de yngre generationerna av de här släkterna officerare eller tjänstemän. De präster som kom från österbottniska borgar- eller bondehem, bland dem många från finskspråkiga orter, fick i konkurrensen om tjänster ofta nöja sig med att verka som kaplan.⁷²

Redan under 1500-talet var det sällsynt att teologer från den västra riksdelen utnämndes till tjänster i Finland. Hertig Karl hotade 1599 att sända femtio eller sextio präster från Sverige. Han ansåg att prästerna i Finland var alltför påverkade av den katolska "surdegen", men det hela förblev vid ett tomt hot. Under 1600-talet bidrog biskop Isak Rothovius till att någonting motsvarande blev verklighet. Under hans tid fick trettio personer från den svenska riksdelen tjänst som präst i Åbo stift, särskilt inom kustsocknar med svensk befolkning. Merparten av dem hade studerat vid akademien i Åbo. Under stormaktstiden innehade sammanlagt ett femtiotal personer från den västra riksdelen prästtjänster i Finland. En bidragande orsak till det ökande svenska inslaget

var att grevar och friherrar hade rätt att utnämna präster till de församlingar som ingick i deras förläning. På 1700-talet var det sällan som personer från den svenska riksdelen utnämndes till prästtjänster i Finland som nu var så gott som helt självförsörjande vad gäller präster.⁷³

På 1600-talet utnämndes sammanlagt 11 präster från Sverige till biskopar och domprostar i Finland. Under följande sekel blev inflödet av folk västerifrån till de högsta prästtjänsterna först obetydligt för att upphöra helt under seklets senare hälft.⁷⁴ Strömmen av folk från den västra riksdelen till högre ämbeten i Finland var på det hela taget svag och tunnades ut under 1700-talet. Den östra riksdelen blev allt mer självförsörjande i fråga om rekrytering av ämbetsmän inom stat och kyrka.

I finsknationell historieforskning har ämbetstillättningarna granskats som en rättvisefråga. Men var detta något som försvagade riket – gled de båda riksdelarna under 1700-talet allt mer från varandra, var detta något som i tysthet bädade för ett smidigt byte av överhet i Finland år 1809? Den svenske historikern Sten Carlsson hävdade på 1960-talet att det förhöll sig just så här.⁷⁵ Jan Samuelson har senare argumenterat för en annan mer rimlig ståndpunkt, nämligen att den regionala rekryteringen inte försvagade riket. Utnämningmakten låg i stor utsträckning hos kungen, och den som ville få en tjänst eller bli befordrad hade stor glädje av goda relationer till en nyckelperson på plats i Stockholm. Om en framstående släkting eller ett ombud med kontakter till inflytelserika personer lade sina ord väl inför rätt person vid rätt tillfälle kunde det avgöra vem som fick

tjänsten. Så länge ämbetsmännen eller officerarna i en region inte upplevde sig vara förfördelade vid tjänstetillsättningar var den ökande regionala rekryteringen inget som på allvar hotade rikets sammanhållning.⁷⁶

Svensk överhet – finsk befolkning

De översättningar av den medeltida landslagen till finska som gjordes blev aldrig publicerade. Kyrkolagen 1686 publicerades däremot i en finskspråkig version redan 1688 som den första lagsamlingen på detta språk. Översättningen som mycket nära följde den svenska ur-

sprungstexten både skapade och knäsatte juridisk terminologi på finska. 1734 års lag översattes till finska men det kom att dröja till år 1759 innan den publicerades i en översättning som aldrig fick officiell status.⁷⁷

Svenskan var förvaltningspråk också i den östra riksdelen. En skrivelse till en myndighet skulle lämnas in på svenska och beslutet delgavs på svenska. Vid domstolarna fördes protokollen på svenska, men en part i ett mål och vittnen hördes på deras eget språk. Ibland skrevs något av särskild vikt – såsom ett okvädingsord – in på finska. Från och med slutet av 1700-talet infördes en del avskrifter av in-

1734 års lag

Under Karl XI:s tid inleddes arbetet på en genomgripande lagrevision, men arbetet fördröjdes bland annat på grund av stora nordiska kriget. De i kraft varande medeltida lagarna, Kristofers landslag och stadslagen, ansågs svara så dåligt mot tidens krav och rådande rättsuppfattning att det inte var tillräckligt att göra ändringar i dem.

1734 års lag stadfästes av kungen och trädde i kraft år 1736. Lagen är i såväl Sverige som Finland den senaste fullständiga lagrevisionen. Sådant som tidigare reglerats med hjälp av riksdagsbeslut, kungliga förordningar eller krigsartiklar inkluderades i lagtexten. I den nya lagen göts gammal inhemsk rätt, romersk rätt och naturrättsligt tankegods samman till en slitstark legering. Den är fortsättningsvis gällande rätt i såväl Sverige som Finland.

Lagen uppdelades i nio balkar, vilket gjorde det lättare för en lekman att skaffa sig en överblick och hitta fram till rätt paragraf. I både Sverige och Finland har man hållit kvar det medeltida begreppet balk. I 1734 års lag ingick ingen kungabalk. Den före-

skrev därmed inte hur landet skulle styras och räknades följaktligen inte till grundlagarna, eller fundamentallagarna som de oftast kallades.

Mycket har förändrats i samhället sedan tidigt 1700-tal. Lagen har givetvis kompletterats och reviderats i takt med samhällsutvecklingen men begränsade delar av handels- och byggningsbalken är alljämt i kraft i både Sverige och Finland och i Finland också rättegångsbalken, men i starkt reviderad form.

Lagen reglerar ännu i våra dagar exempelvis "Huru svin må i ollonskog släppas" (byggningsbalken, 12:e kapitlet). En något större aktualitet har måhända vad som i byggningsbalkens 21:a kapitel och dess första paragraf stadgas om bin:

Flyga bi bort i annars skog, och följ der ägaren them til stock och hol, märker samma trä, och gifver thet byamän tillkänna; hafve ingen våld honom them förtaga. Hafver bisverm satt sig i bärande och fridlyst trä; tå skal then stockas, och ej trä huggas, eller spillas, vid bot, som i 13 Cap.

tyg eller köpekontrakt i domböckerna på finska även om det torde ha varit vanliga- re att de översattes till svenska. Domen läs- tes först upp på svenska och tolkades sedan vid behov till finska. På samma sätt för- des i regel sockenstämmoprotokollen på svenska också i finska församlingar. Kyr- koherde Anders Litzelius skrev från och med år 1756 protokollen på finska i Pöytis i Egentliga Finland. Han gjorde likadant i Virmo dit han flyttade 1761 om inga andra än han som ordförande och socknens bön- der hade deltagit i mötet.⁷⁸ Olika eder, så- som undersåtarnas trohetseder eller tjäns- teeder, avlades på modersmålet.⁷⁹

Ämbetsmän eller officerare som ver- kade i Finland lärde sig om inte på annat sätt så åtminstone den hårda vägen att det var svårt att göra en fullgod insats utan att kunna finska. Som rätt ny i uppgif- ten som hovrättspresident i Åbo och ge- neralguvernör i Finland bad Niels Bielke 1624 att få lämna sina ämbeten, bland an- nat med motiveringen att han inte kunde finska och att det fanns lämpliga perso- ner som behärskade språket att utnämma i hans ställe. Han hade ett år tidigare bli- vit förd bakom ljuset av en tolk som soli- dariserade sig med fogdarna i en konflikt mellan dem och bönderna. Per Brahe be- klagade när han utnämns till general- guvernör i Finland att han inte kunde förstod och talade finska. Han ansåg i likhet med de efterföl- jande generalguvernörerna att förvaltningspersonalen i Fin- land måste kunna finska. Bra- he rekommenderade därför att man vid den nygrundade aka- demin i Åbo inbegrep studier i finska i undervisningen.⁸⁰

Landshövdingar i Finland som inte kunde finska bad ibland om förflyttning med hänvisning till att de inte be- härskade folkets språk.⁸¹ Fri- herre Wilhelm Carpelan som sedan 1747 verkade som chef för Österbottens regemente var en av dem. Han anhöll 1757 att få bli förflyttad till Väster- botten eftersom han inte kun- de finska tillräckligt bra.⁸² Det finns exempel på att perso- ner som kom till Finland som ämbetsmän lärde sig så myck- et finska att de klarade sig i sin

är sagdt. Är then i annat trä; hugge neder; och tage bi sin saklöst.

Den i kraft varande åttonde paragrafen av byg- ningabalkens nionde kapitel om bångstyrig boskap får illustrera lagens kärnfulla språk:

Hvar som äger okynnes, eller otamt få, thet gild gårdesgård bryter, eller flöger öfver, och skada giör i åker eller äng; gælde skadan åter. Viste han, at thet få sådan ovana hade, eller varder han therom tillsagd, och thet äntå ej vårdar, eller fångsel ther å lägger; böte en daler: sker thet annangång, eller flera; böte dubbelt, och hvarje gång skadan åter.

Källor och litteratur: Aulis J. Alanen, *Suomen hi- storia IX. Suomen historia vapaudenajalla*, s. 91–93; Kimmo Katajala, ”Swedish Treason Legislation and Peasant Unrest”, s. 30–38; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 284–285; http://sv.wikipedia.org/wiki/1734_års_lag (27.9.2008); www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1734 (27.9.2008).

uppgift.⁸³ Behovet av att officerare förvärvade sig åtminstone elementära kunskaper i finska betonades på 1790-talet, men i krigsskolan på Karlberg som grundades 1792 ingick finskan inte i läroplanen.⁸⁴

Hur går uppfattningen om de oumbärliga kunskaperna i finska språket för en ämbetsman i den östra riksdelen ihop med hovrättspresidenten Samuel Åkerhielms påstående 1738? Han hävdade nämligen att han som hovrättspresident i Åbo under nio år inte en enda gång hade hamnat i en situation där han skulle ha behövt finska språket. Han ger oss själv svaret på frågan i den diskussion han deltog i inom stora sekreta utskottet om ämbetsmännens språkkunskaper i Finland. Åkerhielm gjorde skillnad mellan sådana ämbetsmän – länsmän, brofogdar, präster och kronofogdar samt häradshövdingar och lagmän – som kommunicerade direkt med allmogen och som därför måste finska språket och dem som innehade tjänster eller ämbeten i vilka de inte stod i direktkontakt med folket. I det senare fallet var det inte nödvändigt för en kronans tjänare att kunna finska.⁸⁵

Vicelandshövding Johan Mathesius i Österbotten hävdade 1762 att en landshövding som talade finska efter ett enda samtal med en skjutsbonde på en tjänsteresa hade bättre insikter i förhållandena inom länet än vad en icke språkkunnig någonsin kunde skaffa sig. Också den som talade finska kunde möta svårigheter i mötet med allmogen som talade en utpräglad dialekt. Särskilt viktigt var det att länssekreteraren var språkkunnig och väl förtrogen med förhållandena i länet. Han tog emot och diskuterade med dem som vände sig till länsstyrelsen i ett ärende som han sedan eventuellt föredrog för

landshövdingen. I ett brev som landshövding Anders Henrik Ramsay i Kymmenegårds län skrev till Kungl. Maj:t 1771 underströk han betydelsen av att en länssekreterare kunde finska. De skriftliga inlagorna var visserligen på svenska men för att få klarhet i ett ärende krävdes ändå på samma sätt som vid olika förrättningar i länet diskussioner med de berörda.⁸⁶

Det var aldrig fråga om att ämbetsmän i Finland eller de som innehade utnämningmakten inte skulle ha insett att förvaltningspersonalen i Finland måste kunna kommunicera på finska. Ändå är klagomålen gällande prästers och ämbetsmäns bristande språkkunskaper vanliga. De speglar till en del ett genuint missnöje, men när allmogen eller prästerskapet aktualiserade problemet kunde motivet vara ett annat. Allmogen använde ibland språket som argument när man av andra skäl ville bli av med folk som inte kom från riksdelen och prästerskapet hade ett givet intresse att minimera konkurrensen om tjänsterna.⁸⁷ En ämbetsman som talade finska men som blivit förbigången vid en utnämning hade ett personligt intresse av att påverka innehåll och formuleringar i ett besvär som allmogen lämnade in till riksdagen.⁸⁸

På 1650-talet anhöll allmogen i Finland om att någon ur ”främmande Nationer” inte skulle utnämnas till ett ämbete ”hoos oss i Finland”. En sådan förstod inte språket och var obekant med förhållandena i riksdelen. Bristen på förtrogenhet med de lokala eller regionala förhållandena var av allt att döma en omständighet som man fäste lika stor vikt vid som språket. I den kungliga resolution som gavs stadgades att ”Landsens barn” under förutsättning att de var tillräckligt kompetenta skulle

ha företrädde framom ”någon af fremmande nation” till ett ämbete i riksdelen som var ledigt. Motsvarande klagomål resulterade också i fortsättningen i liknande beslut men med så många förbehåll att de saknade större betydelse i praktiken. År 1739 gav allmogens klagomål som resultat följande ofta citerade beslut som förblev gällande under resten av den svenska tiden i Finland:

Kongl. Maj:t är benägen, at besättia Domare-Ämbeten och andre tjänster i Finland med sådane Personer, som äro det Finska Språket mäktige, så Wida omständigheterna, samt wederbörandes skickelighet och tjänste-år det kunna medgifwa.⁸⁹

En sådan formulering band självfallet inte beslutfattarens händer men öppnade upp för möjligheten att språkkunskapen i ett utnämningssärende blev tungan på vågen. Men den språkliga kompetensen kunde också väga lätt eftersom de få ämbetena inom statsmakt och kyrka var så eftertraktade. Frågan om principerna för tjänstetillsättningar var på 1700-talet lika komplicerad som den var politiskt het. Goda kontakter till någon av dem som hade inflytande på utnämningen var guld värda för en sökande.⁹⁰ Det ansågs olämpligt att ge finländare ensamrätt till ämbeten i den östra riksdelen eftersom det skulle ha försvagat riket.⁹¹

Under senare delen av 1700-talet upphörde klagomålen gällande ämbetsmännens språkkunskaper. Det är rimligt att tolka detta som ett utslag av att en allt större del av dem som skötte uppdrag i kronans tjänst rekryterades i riksdelen och kunde finska.⁹² Som Erkki Lehtinen har visat var tjänstemännens språk

inte heller tidigare ett så stort problem som besvärsskrivelserna låter påskina. Nästan alla av prästerna, de flesta av domarna och majoriteten av den lägre förvaltningspersonalen talade finska. Såväl inom hovrätten som vid länsstyrelserna fanns det personer som kunde finska även om alla av de anställda varken förstod eller talade majoritetsspråket i det område där de verkade. Personer från den västra riksdelen försökte man placera på ämbeten där åtminstone en del av allmogen talade svenska.⁹³

Länsmännen lösgjordes under senare hälften av 1600-talet från bondesamhället på två sätt. Från att ha varit allmogens förtroendemän blev de kronans tjänstemän. Samtidigt upphörde länsman socialt att vara en bland bönderna och framstod alltmer som en av ståndspersonerna i lokalsamhället. En länsman måste kunna svenska och vara läs- och skrivkunnig. Detta dubbla krav resulterade enligt Heikki Ylikangas troligen i att den process i vilken länsman blev ståndsperson försnabbades i östra riksdelen jämfört med den västra.⁹⁴

Hovrättspresident Samuel Åkerhielms påstående från år 1738 om den lägre förvaltningspersonalens tvåspråkighet i Finland är inte orimligt trots att det framfördes i en politisk debatt. Han gjorde nämligen gällande ”att aldrig någonstades uthi Finnland någon Präst, någon Cronofogde någon ländsman eller någon underofficerare är som icke utom finskan är det Swenska språket mächtig”.⁹⁵ Åkerhielm lyfte fram också prästernas tvåspråkighet. I den lutherska gudstjänsten stod det skrivna och talade ordet i centrum och prästerna måste behärska församlingsbornas språk.⁹⁶

Det kom ändå att dröja till år 1806 innan exakta språkrav för prästerna fastslogs. Då intogs det i kompetenskraven att prästerna i de bägge stifteten i Finland skulle kunna uttrycka sig ”tydeligen och rent” i tal och skrift på både svenska och finska. Man strävade till att utnämna pastorer med tillräckliga språkkunskaper. Biskoparnas och professorernas lönevillkor som inkluderade annexförsamlingar utgjorde ett problem eftersom rätten till dem innebar en skyldighet att sköta uppgifter som församlingspräst. De höga ämbetsmännen kunde självfallet inte lämnas utan sin lön men de församlingar där förkunnaren klarade sig utan kunskaper i finska var för få i förhållande till behovet.

Klagomål över att församlingens präst inte kunde finska var vanliga på 1600-talet. I många församlingar var språkförhållandena sådana att en pastor behövde kunna både finska och svenska. Ännu under 1600-talet förekom fall då prästens kunskaper i svenska var för bristfälliga. År 1657 intog domkapitlet i Åbo ståndpunkten att en person inte kunde utnämnas till kaplan i Pargas då han inte kunde svenska. En prost reste runt och förrättade visitationer. I hans fall var det därför särskilt viktigt att han behärskade båda språken. År 1661 lämnade Johannes Pratanus sin professur i Åbo och blev kyrkoherde i Kimito. Han ansågs inte lämplig som prost eftersom han inte talade finska samtidigt som det stod under hans värdighet att lyda under någon annan prost. Den salomoniska lösningen blev att han utsågs till prost i sin egen socken medan ansvaret för resten av prostriet dit Kimito hörde gavs åt en annan.

Med rätt attityd var den behövliga kunskapsnivån i finska språket inte omöjlig att uppnå i de fall en person från den svenska riksdelen utnämns till en tjänst i Finland. Efter freden i Nystad 1721 kom Klaus Hedman som var född och upp vuxen i Härnösand och hade studerat i Uppsala som ny präst till Vasa. Redan efter tre månaders språkstudier med bl.a. finska flyktingar i Stockholm som lärare höll han sin första predikan på finska.⁹⁷ Hedman var uppenbarligen både ambitiös och begåvad, men en del av förklaringen till hans framgång skall sökas i att man i dåtiden visade tolerans mot någon vars språkkunskaper var bristfälliga så länge kommunikationen fungerade hyfsat.

Det stora flertalet av prästerna hade sina rötter i den östra riksdelen och var tvåspråkiga. I tveksamma fall fick en sökande till en prästtjänst hålla en provpredikan på finska eller så genomförde man ett förhör. Inom Borgå stift fick många unga präster uppmaningen att bättra på sin finska med ett ”så kärt honom vore att framdeles vinna befordran” som sporre. Vid domkapitlet i Åbo tycks man inte ha lagt fullt lika stor vikt vid språkkunskaperna. År 1785 ansågs det tillräckligt med tanke på den finska minoriteten i socknen att en adjunkt i Mustasaari och Vasa kunde tala finska ”tämmligen” väl. De båda domkapitlen i Finland var hänvisade till att agera inom den snäva ram som regelverket i befordringsfrågor definierade men fäste inom den vikt vid språkkunskaper. De flesta sockenprästerna var således under 1700-talet i tillräckligt hög grad tvåspråkiga.

Den ämbets- eller tjänsteman som inte förstod eller kunde tala finska måste an-

lita tolk, vilket framgår av följande exempel från olika tider och sammanhang. Fogden Israel Larsson höll vintern 1597 då han mönstrade klubbekrigarna vid Kyro kyrka ett tal till de österbottniska bönderna där han uppmanade till fortsatt kamp mot Klas Flemings krigsfolk. Eftersom han inte kunde deras språk tolkades talet från svenska till finska av länsmanen Israel Eskilsson från Tornea.⁹⁸

Åbo och Björneborgs län var det fjärde länet i rang i riket. Tjänsten som landshövding i länet var därför synnerligen attraktiv. Av 20 landshövdingar under den svenska tiden var endast sju födda i Finland. År 1722 blev baltysken Otto Reinhold Yxkull som hade en lång karriär som officer i svensk tjänst bakom sig landshövding i Åbo. När borgerskapet i Åbo år 1726 samlats för att välja riksdagsman höll Yxkull ett anförande på tyska som tolkades till svenska och finska av länssekreteraren Samuel Forseen. Yxkull kunde av allt att döma varken svenska eller finska men blev kvar som landshövding ända till år 1746.⁹⁹ Landshövdingarna i Finland var rätt ofta beroende av en tolk.¹⁰⁰

Kompaniskrivaren inom det båtsmanskompani som rekryterades på Åland och i sydvästra Finlands skärgård måste i ett sammanhang år 1748 ta emot bannor för att han under sex år i tjänsten vid ett finskt kompani inte hade "lärt sig landets språk". Hans ursäkt var att alla båtsmän talade svenska och kunde bägge språken. Därför fanns det alltid en tolk till hands i situationer när en sådan behövdes. Dessutom deltog länsmännen vid mötena och kunde i kaptenens ställe förordet i samtal med bönderna i roten.¹⁰¹

År 1798 utnämndes en Mathias Åkerberg från Ystad till provinsialläkare i Åbo. Han hade tidigare tjänstgjort som provinsialläkare i Lovisa. Henrik Gabriel Porthan kommenterade i ett brev utnämningen i positiva ordalag. Han utgick ifrån att Åkerberg i likhet med andra i motsvarande situation hade lärt sig tala med allmogen med hjälp av teckenspråk eller anlitade tolk.¹⁰²

Kommandospråket var under stormaktstiden finska inom de regementen som rekryterades i Finland. År 1689 gav Karl XI order om att man skulle lära soldaterna förstå kommandoorden också på svenska. Regimenten från Sverige och Finland skulle friktionsfritt kunna fungera tillsammans. Beslutet verkställdes och en del underofficerare som inte kunde svenska avskedades.¹⁰³ Inget exercisreglemente publicerades på finska efter det exercisreglemente för infanteriet som utkom 1683.¹⁰⁴ Enligt Samuel Åkerhielm kunde alla soldater på 1730-talet så mycket svenska att de förstod de svenska kommandoorden som överallt användes.¹⁰⁵ De svenska kommandoorden satt i ryggmärgen hos soldaterna. År 1864 avtäcktes ett minnesmärke över slaget vid Lappo 1808 och vid middagen gjorde tre veteraner, av vilka två hade deltagit i själva slaget, exercis kommenderade av fältväbel Anders Henrik Wargelin som då var 84 år gammal. De kunde inte tala svenska men kom ihåg de svenska kommandoorden då de kommenderades i exercisen.¹⁰⁶ Det finns också belägg för att en del soldater i regementen rekryterade i Finland kunde en del svenska utöver kommandoorden. I strid kunde situationer uppstå där det var av avgörande vikt att en officer förstod vad soldater eller bönder som talade

finska försökte berätta.¹⁰⁷ Det faktum att officerarna allt oftare kom från regementets rekryteringsområde garanterade att de flesta förstod sina mannar.

Att känna sina skyldigheter och hävda sin rätt

Sockenprästen var en minst lika stor tillgång för kronan som för kyrkan. Gustav Vasa blev kyrkans högsta styresman, men detta förvandlade inte omedelbart kyrkan till ett lydigt redskap. Det var först i och med att 1500-talets lärotvister var förbi och kyrkan under stormaktstiden instrumentaliserades av statsmakten som prästerskapet på allvar kunde tas i användning för att sköta den kommunikation som riktades mot undersåtarna. I en gudstjänst i 1600- eller 1700-talets Sverige tog den världsliga överhetens påbud nästan lika stor plats som den kristna förkunnelsen. I 1686 års kyrkolag ingår ett stadgande om att statsmaktens kungörelser skall läsas upp av prästen från predikstolen. Den statliga förvaltningsapparaten var svagt utbyggd och få kunde läsa medan kyrkans nät av församlingar var finmaskigt. Därför var det muntliga kungörandet från predikstolen som kommunikationskanal från överhet till undersåtar oslagbart effektivt. Att delta i gudstjänsten var en plikt och den var det enda regelbundet återkommande tillfället då en mycket stor del av församlingens medlemmar kunde nås. Inom ett par veckor, högst en månad, blev kungens vilja via predikstolarna allmänt känd över hela riket.¹⁰⁸

En vanlig söndag vid mitten av 1700-talet tog det prästen en halv timme att läsa upp kungörelserna. Flödet

av kungörelser blev allt stridare under 1700-talet, och ett intressant drag är att en så stor del av kungörelserna som 60–80 % kom från länsstyrelserna. Bland landshövdingarnas kungörelser utgjorde efterlysningar och exekutiva eller frivilliga auktioner två stora kategorier. Också lägre tjänstemän och officerare lämnade redan i början av 1600-talet sina kungörelser till prästen.

Sockenprästerskapet som stod mellan krona och allmoge ansåg att kungörandet tog tid och krafter i anspråk och att det var ägnat att fjärma prästen från hans församlingsbor. Då han pålyste nya soldatutskrivningar och uppbörderna av skatt i socknen försämrade han sina förutsättningar att fungera som en god själasörjare. Allmogen uppfattade kungörandet som viktigt med tanke på sin egen rättsäkerhet och försvarade systemet då det ifrågasattes. Särskilt viktiga förordningar lästes upp flera söndagar efter varandra. Kungörelserna var i själva verket det som motiverade allmogen att gå till kyrkan också om prästen var skral. Man kunde sända en eller ett par personer från byn för att höra på kungörelser.

Majoriteten av allmogen i Finland talade finska. De till finska översatta texterna som kom från centralförvaltningen i Stockholm ökade i antal under 1700-talet, men skillnaden mellan svensk- och finskspråkig textmassa förblev stor. De skriftliga kungörelserna från den regionala förvaltningen var också i Finland nästan undantagslöst på svenska. Folkspråket innebar en komplikation i umgänget mellan överhet och undersåtar i Finland. Det förekom missnöje i 1700-talets Finland med att så få kungörelser blev översatta. Och om de översattes trycktes de

i alltför få exemplar. Var det fråga om statsmaktens likgiltighet inför rättmätiga krav och en uppenbart orättvis behandling av den finska allmogen eller finns det någon annan förklaring till kungörelseunderskottet på finska?

De metodiska problem som en forskare ställs inför i arbetet med en sådan frågeställning är påtagliga. Att mekaniskt relatera antalet till finska översatta förordningar till det totala antalet tryckta ger endast ett mycket grovt mått på hur väl eller illa man tillgodosåg behovet av förordningstexter på finska. Mycket av det som trycktes på svenska var föga relevant för en bonde i Finland, såsom ceremonielet för dubbningar av svärds- eller nordstjärneriddare eller Kungl. Maj:ts förklaring rörande tullfrihet för inresande utländska sändebud.

Från och med mitten av 1730-talet hade kanslikollegium tillgång till en translator för översättning från svenska till finska. Vår kunskap om de urvalsprinciper som tillämpades när de förordningar som översattes till finska valdes ut är begränsad. Translatorn själv eller de olika kansliexpeditionerna fick avgöra huruvida en förordning skulle översättas. Det är rimligt att anta att man vid översättandet av förordningar prioriterade sådana som upprepade gånger skulle kungöras. Kari Tarkiainens försiktiga slutsats i fråga om detta är att det "möjligen" var just de som prioriterades vid urvalet av de texter som översattes.¹⁰⁹ De befintliga översättarresurserna tycks således i huvudsak ha tagits i anspråk för översättning av sådana förordningstexter som var viktiga för allmogen.

I den mån prästerna inte erhöll färdigt översatta texter måste de själva stå

för översättandet från svenska till finska. Uppgiften var krävande för prästerna, som ibland måste fabricera långa översättningar under stark tidspress. Om det brast i prästernas språkkunskap förblev allmogen i total okunskap eller kunde endast med stor möda ana sig till vad överheten hade för ärende. Just så här illa gick det ibland, bl.a. med påföljd att myndigheterna i Finland på 1780-talet hade all möda att övertyga alla dem som i Finland sökte sig till hamnstäderna för att kunna bli skeppade som kolonisatörer till den nya svenska kolonin S:t Barthélemy i Västindien om att de var offer för ett missförstånd. Ryktet hade gått om möjligheterna till en mer paradisisk tillvaro redan i detta livet. Den dåligt översatta kungörelsen i en kyrka, måhända i Åbo län, var självfallet inte annat än en tändande gnista i en situation där det inte saknades brännbart stoff p.g.a. storskiftets genomförande, förbud mot husbehovsbränning och dåliga skördar.

Det övergripande intrycket är ändå att prästerna kunde leva upp till de förväntningar som ställdes på dem från såväl överhetens som undersåtarnas sida. Ibland erhöll prästen en kungörelse strax innan han skulle stiga upp i predikstolen. Orsaken till en undermålig översättning kunde således vara den att prästen aldrig fick en rimlig chans, d.v.s. var tvungen att nära nog eller fullt ut översätta inför "sittande publik". På 1600-talet förekom det att bönder i finskspråkiga församlingar beklagade sig över att deras präst inte kunde svenska tillräckligt bra. Prästen förstod inte innehållet i överhetens påbud tillräckligt bra och klarade inte av att översätta förordningarna eller berätta för bönderna vad de innehöll.¹¹⁰ Sådana klagomål var

åtminstone inte vanliga under 1700-talet om de överhuvudtaget förekom.

Prästens översättning skulle ligga så nära originalet som möjligt, men det är tyvärr svårt att få ett fast grepp om kungörendets praktik. Att ta fram en bra översättning som förstods inom alla regioner där allmogen talade finska var ingen lätt uppgift. Som skriftspråk var finskan i främsta rummet ett religiöst språk. Ett givet problem var att det saknades vedertagna ord för nya företeelser. Ett visst ord betydde inte heller alltid samma sak i alla de regioner där allmogen talade finska. Skillnaderna i språket mellan finska dialektområden var betydande. Någon större planmässighet i skapandet av ett finskt skriftspråk fanns det inte under den tid Finland var svenskt. Vid tiden för rikssprängningen 1809 var finskan som skriftspråk inte så väl utvecklad att den skulle ha kunnat bära upp en förvaltningskultur, även om medvetenheten om vilka ord som var allmänt gångbara och vilka som hade en begränsad användbarhet hade vuxit. Det förvaltningspråk som fanns var till ordförråd och syntax starkt påverkat av svenskan.

Det man i själva verket aktualiserade genom att klaga över bristande tillgång på finska översättningar av förordningar var således att det saknades ett utvecklat finskt förvaltningspråk, att finskan måste göra en domänvinst. Man var på väg mot ett sådant tillstånd, men vägen var lång. En bra översättning togs fram som arbete i grupp. Skriftspråket skapades samtidigt som översättningen tog form i en arbetande krets av personer som representerade finskan i olika dialektområden.

Den översättning som det lokala prästerskapet kunde prestera var därför i själ-

va verket ett fullgott alternativ till tryckta kungörelser i en översättning gjord i Stockholm som inte sällan bjöd på svår-förståeliga ord eller främmande konstruktioner. En översättning som hade gjorts på en finska som var influerad av talspråket inom ett visst dialektområde fungerade inte alltid smidigt inom ett annat dialektområde. Prästen som läste upp den tryckta kungörelsen ställdes därför inför kravet att anpassa och förtydliga den finska texten. Därför var det inte nödvändigtvis så mycket svårare för en präst att på egen hand göra hela arbetet och själv översätta från svenska till finska. Ur ett kommunikationsperspektiv med begripligheten som det centrala värdet i sammanhanget var det senare alternativet rentav att föredra. Prästerna rekryterades som redan visats i hög grad regionalt. Den finska som en präst behärskade måste följaktligen ha varit starkt präglad av regionens dialekter och således ha legat nära det språk bönderna talade och förstod.

Kungörelserna stod för en stor del av kommunikationen från överhet till undersåtar. Modern forskning har synliggjort den livliga dialogen mellan undersåtar och överhet. Kommunikationen i den motsatta riktningen – underifrån och uppåt i det politiska systemet – var lika viktig för vardera parten. Under 1700-talet gjorde sig det skrivna och det tryckta ordet allt starkare gällande inom olika områden av samhället i det svenska riket.¹¹¹ Politiken var inget undantag. Vid frihetstidens långa riksdagar fick diskussionen en allt större roll, och den som formulerade sig i skrift nådde fler och övertygade effektivare. Den som ville bevaka sin rätt eller främja sin sak måste till en myndighet kunna lämna in en böneskrift

som var så formellt korrekt som möjligt, och myndighetens svar gavs i sinom tid i skriftlig form. Att agera som subjekt i sammanhang där bokstaven var viktig ställde krav på två närliggande kompetenser, att kunna läsa och att kunna skriva.

Inom det svenska riket blev under 1700-talet en religiös läskunnighet allt allmänare (se följande kapitel). Den kompetens som definierades som tillräcklig inom den kyrkliga lästraditionen var förmågan att läsa tryckt text med ett innehåll som var bekant sedan tidigare.

Politikens förskriftligande var en utmaning för bönderna oberoende av vilket språk de talade. Ändå lyckades de inte bara hålla sin politiska kompetens vid makt, de rent av flyttade fram sina politiska positioner under frihetstiden. Hur hanterade bönderna den nya situationen? Fler än ett fåtal lärde sig inte läsa överhettens skriftligt förmedlade budskap eller att själva framställa retoriskt klanderfria texter, vilket var en svår konst. Bönderna valde ett mindre mödosamt alternativ och slog vakt om tillgången till de efterfrågade specialkunskaperna. De förlitade sig på förmedlare från muntligt till skriftligt och från skrift till tal.

Dessa personer med specialkompetens kom att inta en nyckelposition och svarade inte alltid mot böndernas förväntningar. I Österbotten och i Satakunta fungerade särskilda sockenskrivare som förmedlare. I södra Finland behövdes de inte, rimligtvis därför att det fanns ståndspersoner som biträdde bönderna.

I Stockholm tycks det ha varit en födkrok av rang att mot betalning författa inlagor till olika myndigheter. När bönderna i Österbotten 1732 lämnade in en besvärsskrift mot övergången till ständigt

knekthåll reste ett antal bönder till huvudstaden där de kontaktade en lämplig person som skrev den supplik de sedan lämnade in till Kungl. Maj:t.¹¹² Beroendet av förmedlarna gjorde bönderna sårbara men långtifrån politiskt handlingsförlamade. Under förutsättning att kompetenta förmedlare fanns inom räckhåll blev de negativa konsekvenserna av att bönderna själva varken kunde läsa eller skriva inte så stora inom den politiska sfären. Situationen för en svenskspråkig eller en finskspråkig bonde som stod i skriftlig kontakt med sin överhet var inte heller väsensskild. Ingendera av dem kom till rätta utan en duglig och pålitlig förmedlare.

Finland och den politiska makten

När den döende Gustav Vasa den 25 juni 1560 höll sitt avskedstal till ständerna kunde han vända sig till den första svenska riksdagen i egentlig mening. Aldrig tidigare hade alla fyra stånd och representanter från rikets olika delar kommit samman till ett möte där man åtminstone formellt fick fatta sina beslut självständigt. Regenterna sammankallade en riksdag när de behövde resurser. Vid ett riksmöte kunde kungen nå de församlade med sin propaganda men mötena stod också för en viktig del av dialogen mellan styrande och styrda.¹¹³ Det var inte alls självklart att ett riksmöte under 1500-talet samlade deltagare från Finland till alla fyra stånd. Av 19 allmänna riksmöten åren 1560–1595 var det bara vid åtta som de ofrälse stånden från den östra riksdelen var representerade. Därtill sammankallades riksdelens adel eller fler än ett stånd till möten i Finland.¹¹⁴

De fyra stånden försöker rädda moder Svea ur vaken medan en engelsman och en ryss med penningpåsar i händerna följer med vad som sker. Under frihetstiden var det politiska livet i Sverige koncentrerat till riksdagarna. Det präglades av långa diskussioner, öppna meningsbrytningar och andra staters oblyga försök till inblandning. Samtida kopparstick.

Riksdagens kompetensområde definierades första gången i Gustav II Adolfs regentförsäkran 1611. Nya lagar fick stiftas eller gamla ändras endast med rådets och ständernas samtycke, vilket innebar att tingens och landskapsmenigheternas inflytande på lagstiftningen nu var ett avslutat kapitel. När det gäller riksdagens mest centrala befogenhet, att bevilja medel till kronans utgifter, var formuleringen i regentförsäkran 1611 inexact. Då en ny börda lades på de skattskyldiga skulle "deras samtycke, som vederbör" införskaffas. I praktiken blev riksdagen den vanliga bevillningsinstansen, men i ett krisläge kunde centralregeringen välja att förhandla med landskapsmöten. Det låg i statsmaktens intresse att göra riksdagen till en central politisk institution.

Riksdagens betydelse växte från och med 1650-talet då de ofrälse stånden och den nya ämbetsadeln utmanade den gamla aristokratin i ett krav på reduktion av adelns jordinnehav och förbättrade statsfinanser. I den maktens evighetsmaskin som Karl XI byggde upp på 1680-talet fanns det inget behov av en riksdag. De formella anledningarna till sammankallandet av en riksdag krymptes ned till ett minimum och de förekom allt mera sällan.¹¹⁵ Det karolinska enväldet red ut hungersnöd, pest och anfallande fiender ända till år 1718 då Karl XII stupade för en av historiens mest omdiskuterade kulor. I det frihetstida statsskicket blev rollerna ombytta med kungen som en gestalt i politikens marginal och makten koncentrerad till riksdagarna. Förhål-

landena förändrades på nytt genom Gustav III:s revolution 1772 som gav kungen makt på ständernas bekostnad.

Ständerna saknade initiativrätt men förfogade i besvären över ett slags motionsrätt. Ett enskilt stånd eller flera stånd kunde lämna in ett allmänt besvär. Alternativet var ett enskilt besvär som tog upp lokala eller regionala missförhållanden. Efter riksdagen gav Kungl. Maj:t sin resolution på besvären. Besvären erbjöd en möjlighet att öppet och ostraffat ge utlopp för missnöje och hade en betydelse som politisk säkerhetsventil också då utfallet inte överensstämde med besvärställarnas önskemål.

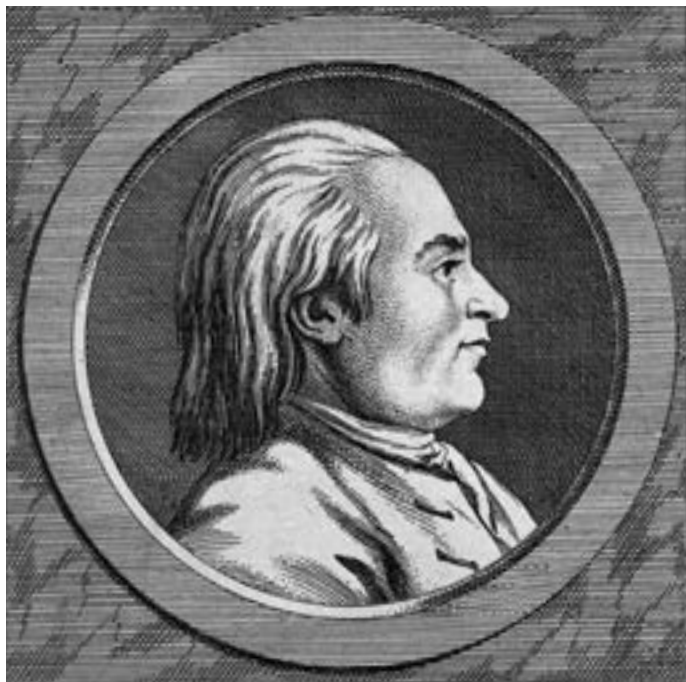
Särskilt böndernas deltagande i riksdagsarbetet har bedömts olika inom forskningen. Det har hävdats att de saknade politisk tyngd eller – ännu värre – att de genom att delta i riksdagarna blev passiva objekt för politisk manipulation. Det finns ett behov av ytterligare forskning men det som är känt om riksdagarnas arbete talar för att bönderna inte hade en statistroll. De hade i likhet med representanterna för de övriga tre stånden med tanke på sina egna intressen all orsak att resa till de riksdagar som i regel hölls i huvudstaden. Redan under 1500-talet hölls de flesta rikspolitiska mötena i Uppland, i något annat Mälardalslandskap eller i Östergötland och aldrig norr om Uppland eller i den östra riksdelen. Att bönder deltog i riksdagarna var mycket sällsynt i det dåtida Europa och innebar att inemot hälften av befolkningen i Finland kring mitten av 1700-talet hade representationsrätt.¹¹⁶ Men hur väl var den östra riksdelen representerad?

De adliga ätterna representerades av sina huvudmän och det låter sig inte all-

tid avgöras om ätten skall anses vara mer rotad i den östra än i den västra riksdelen. När det gäller de övriga stånden är det inte lika svårt att avgöra om en riksdagsman var från Sverige eller Finland. Inom prästeståndet var biskoparna självskrivna medan de övriga riksdagsmännen valdes bland stiftets präster. Varje stad fick utse ett antal riksdagsmän utgående från hur stor den var, och bönderna i varje härad kom samman för att välja en riksdagsman.

Historikerna har uppmärksammat frågan om hur många riksdagsmän som deltog i riksmötena från den östra riksdelen. Den i sig intressanta frågan knyter an till hur man uppfattat Finlands ställning – ett försvarslöst offer för exploatering eller en integrerad riksdal – mer generellt inom riket. Forskningen har kunnat visa att riksdagsmännen från Finland var få, färre än vad de skulle ha kunnat vara om rätten att sända riksdagsmän hade utnyttjats maximalt. Den främsta förklaringen är enkel och av praktisk natur. Resan till Stockholm var lång och särskilt i menföre riskfylld, och det var dyrt att vistas i staden. Huvudstaden låg avlägset också för riksdagsmän från periferier inom den västra riksdelen. I menförestider isolerade havet, men i regel förestod en mindre mödosam resa för en kustbo på väg till riksdagen än för en person som inledde sin resa från en ort i inlandet. I början av frihetstiden framkastades idén att riksdagen turvis skulle hållas i Svea-, Göta- eller Finland, men den prövades aldrig i praktiken.

Mindre städer gick samman om en gemensam riksdagsman, vilket också bönderna i olika härad i Finland ofta valde att göra. De frihetstida förhållandena är särskilt intressanta eftersom makten då

Bonden Matts Backman från Mustasaari deltog i fyra riksdagar 1769–1778. Som en av nio bönder utsågs han till fadder vid kronprins Gustav Adolfs dop i november 1778. Faddrarna avbildades och tilldelades en fadderskapsmedalj.

i så hög grad låg hos ständerna. Kring mitten av 1700-talet deltog omkring 90 adelsmän med anknytning till Finland i riksdagarna, och vid den sista frihetstida riksdagen var de 150. Prästeståndet som helhet var litet, och från Finland kom sex eller sju präster till en riksdag. Städerna i Finland kunde ha sänt iväg sammanlagt 322 riksdagsmän till frihetstidens många riksdagar men de som faktiskt deltog var inte fler än 207.

Bonderiksdagsmännen under frihetstiden uppgick till 251 men kunde ha varit 346. Intressant nog sände bönderna i Österbotten fler representanter till riksdagarna än vad regelverket strängt taget

skulle ha tillåtit, 58 i stället för 42. Det beror på att man här valde sina riksdagsmän fögderivis och inte häradsvis. Fögderierna var mindre till ytan och fler än häraderna, och det var aldrig någon som protesterade mot att österbottningarna inte följde riksdagsordningen.¹¹⁷

Ernst Johan Creutz d.ä. framhöll vid riksdagen 1668 hur orätt det var ”att de i Sverige skall få votera om deras tary, som bor i Finland”. De som levde i den västra riksdelen visste enligt Creutz inget om behov och problem i Finland. I riksdagshandlingar från 1600-talet möter ibland uttrycken ”finska ständerna” eller ”ständerna i Finland” men i de flesta frågorna stod inte riksdelarnas intressen mot varandra. I 1600-talets ständsstrid gick den viktigaste frontlinjen mellan adel och ofrälse. En bonde

i Egentliga Finland hade lika mycket att vinna på en indragning av adliga gods till kronan som en bonde i Västergötland.¹¹⁸ Som det skall framgå i ett senare kapitel politiserades riksdelstänkandet och fick en större betydelse under 1700-talet.

Frihetstidens politiska historia brukar framställas som en kamp mellan hattar och mössor om framförallt utrikes- och näringspolitik. Partierna, som verkade inom alla stånd, beskrivs som välorganiserade med verksamhet också mellan riksdagarna. Maktskiftena mellan partierna ses som avgörande händelser i det politiska livet. Riksdagsmännen bildade grupperingar i olika frågor, men parti-

perspektivet har fått dominera så starkt inom forskningen att det osynliggjort andra centrala strukturer inom det politiska livet.¹¹⁹

Historikern Patrik Winton, som betonar en bredare förståelse av fenomenet politik i 1700-talets Sverige, har uppmärksammat förhållandena inom prästeståndet under frihetstiden.¹²⁰ Han har i sin forskning synliggjort den stora politiska betydelse de nätverk som bestod av släkt- och vänskapsband samt patron- och klientrelationer hade. Politiken utövades inbäddad i ett större socialt sammanhang och ingick i ett allmänt utbyte inom nätverket som byggde på förtroende, tjänster och gentjänster. Man höll kontakt genom brev och besök och under de långa riksdagarna var umgänget intensivt med visiter, middagar och uppvaktningar av bl.a. riksråd. Biskoparna och domkapitlets riksdagsrepresentanter intog centrala positioner i nätverken. Kring mitten av seklet skedde en förändring. Nätverken började upplösas, riksdagsmännen blev mer jämlika och kaplaner som Anders Chydenius gav prov på en större självständighet och säkerhet. Till skillnad från förr fick den offentliga diskussionen och innehållet i politiken en viktigare roll. Nu samlades man kring ståndpunkter i olika frågor och inte i en krets kring samhälleligt välplacerade gestalter för att befästa eller bekräfta positionerna.

Biskop Johan Browallius i Åbo förfogade över ett socialt nätverk som han skickligt utnyttjade för att befrämja sina intressen. Han var född i Västerås. År 1737 utnämndes han till professor i fysik vid Åbo akademi och visade ett stort intresse för naturalhistoria. År 1740 blev

han invald i Vetenskapsakademien vilket gav honom värdefulla personkontakter. I Finland kom han i kontakt med generalmajoren, senare riksrådet Fabian Wrede. Riksrådet Carl Gustaf Tessin, som var en av Vetenskapsakademiens främsta ledamöter, blev kansler för akademien i Åbo 1745. Dessa två blev Browallius främsta gynnare och patroner. Browallius kunde bl.a. utnyttja dem för att få Carl Fredrik Mennander utnämnd till ny professor i fysik 1746. Browallius själv hade nämligen samma år flyttat över till den teologiska fakulteten och blev tre år senare vald till biskop i Åbo. Utnämningen var ett tack från Browallius gynnare inom riksrådet för värdefulla insatser vid riksdagen 1746–47.

Inför och under riksdagen 1746–47 utnyttjade Browallius det kontaktnät som han förfogade över tack vare sin tjänst som professor och som ledamot av Vetenskapsakademien. Han tog också under riksdagen kontakter över ståndsgrensarna. Som biskop med direktkontakt till maktens centrum i Stockholm kunde han påverka valet av kyrkoherdar i församlingarna i sitt stift. Inför riksdagen 1751–52 hade han ett ännu större nätverk än tidigare till sitt förfogande. Han reste runt i sitt stift, skrev brev till vänner och patroner. Han var mån om att det skulle utses så pålitliga riksdagsmän bland prästerna i stiftet som möjligt. Som biskop var Browallius självskrivnen medlem av prästeståndet. När han 1751 kom till Stockholm gick han in i ett intensivt umgänge med uppvaktningar och visiter. Relationerna inom nätverket skulle aktiveras och stärkas. I sin biografi över Henrik Gabriel Porthan framhåller M.G. Schybergson att nästan varje universitetslärare för-

fogade över en vän ”i de högre kretsarna” som hade kapacitet att befrämja hans intressen. Porthan hade goda försäkningsarbetare i Stockholm och kunde via sina förtrodda nå universitetets kansler och vid behov också kungen.¹²¹

Browallius kontaktnät pekar på den stora betydelse som de vetenskapliga sällskap och hemliga sällskap som instiftades under 1700-talet måste ha haft i olika politiska aktörers verksamhet och som en sammanhållande länk mellan olika delar av riket. I Sverige grundades den första frimurarlogen 1735. Åbo fick en loge 1756 och Helsingfors 1777. De båda sistnämnda verkade som underavdelningar till logen i Stockholm. Sällskapet *Pro Fide et Cristianismo* inledde sin riksomfattande verksamhet i syfte att öka kristendomskunskapen år 1771. Det kom under svenska tiden att välja in sammanlagt 33 medlemmar i den östra riksdelen. Som ännu ett exempel på en riksomfattande sammanslutning kan nämnas det år 1767 grundade *Patriotiska sällskapet* för befrämjande av rikets näringsliv som räknade bl.a. professorer, ämbetsmän och officerare verksamma i Finland som sina medlemmar. År 1748 instiftades Serafimer-, Svärds-, och Nordstjärneordnarna som de första statsordnarna i riket. Ordningarna tilldelades undersåtar som gjort riket särskilt stora tjänster, befrämjade lojaliteten och etablerade ännu ett sammanhållande band i riket.¹²²

Arbetet vid riksdagen blev i allt högre grad präglad av det skrivna ordet och i tal och skrift arbetade riksdagen på svenska. Riksdagsmän från Finland som representerade de två främsta stånden kunde tala, läsa och skriva svenska. De flesta av de frihetstida riksdagsmännen från stä-

derna i Finland kom till rätta på svenska, men det var inte alltid fallet med bonderiksdagsmännen. Bönder som kom från finskspråkiga trakter var beroende av hjälp. Tvåspråkiga bonderiksdagsmän fungerade som tolk. År 1734 anhöll bonderiksdagsmännen från Finland om att få en tolk, men begäran avsågs i ståndet med motiveringen att ingen utomstående fick komma in i ståndet. De övriga stånden ville inte heller blanda sig i bondeståndets interna angelägenheter. I praktiken började man som sekreterare inom ståndet utse någon som var tvåspråkig, vilket innebar en viss förbättring.¹²³

Utöver politisk erfarenhet var språkkunskap en viktig merit då riksdagsmännen utsågs. Bönderna valde gärna en svensk- eller tvåspråkig som riksdagsman.¹²⁴ Vid riksdagen 1680 fungerade Hindrich Hinderesson Wanberg från Lojo som en av ståndets talmän. Han var finskspråkig men måste således också ha kunnat tala svenska. I annat fall skulle han inte ha kunnat verka som talman.¹²⁵ Inte sällan valdes en och samma person upprepade gånger till riksdagsman. Jakob Heikius från Vörå deltog i sex av frihetstidens riksdagar och Erik Rahm från Karis i fem.¹²⁶

En exploaterad riksdel?

Sverige slogs modigt eller stred tappert ”till sista finnen” kan det heta i diskussioner om det gemensamma svenska riket fram till 1809. Uppfattningen förekommer ibland också i mer seriösa sammanhang, såsom i en recension av ett historievetenskapligt arbete som utkom 2008 och handlar om strider som finländare deltagit i från 1400-talet till andra världskriget:

Det svenska kolonialmaktsväldet mot Finland var synnerligen brutalt. Också på annat sätt [än genom rekrytering] utsögs landet, och man kan förstå orsaken till uttaget av mänskap: folket var tillplattat av makthavarna, bönderna från Finland saknade språkkunskaper och var blott och bart föremål i händerna på stormakten. Goda produkter i krigföring var finnarna förvisso. De hade i hemlandet vants vid att leva i brist och utföra hårt fysiskt arbete: en stor del av dem hörde till en såväl fysiskt som psykiskt segt sort människor.¹²⁷

Inför Svenska dagen 2008 spreds i Helsingfors anonyma flygblad. På ett av dem kunde läsas följande (här i översättning från finskan): ”6/11 Svenska dagen. En skamlig flaggningsdag. I Sverige flaggar man 6/11 på Gustaf II Adolfs dödsdag, men i Finland borde flaggorna sänkas på

halvstång, för denna finnarnas förtryckare tvingade tusentals män ut i krig, elände och död.”¹²⁸ Den som hävdar en sådan ståndpunkt har inte beaktat att bonden i en by i Närke hade lika svårt att överleva Gustav Adolfs regim som en bonde i Tavastland. Båda hade lite att säga till om men närkingen inte mer än tavasten. Och ingen av dem var helt maktlös. Uppfattningar som de två ovan anförda är extrema och speglar inte en allmän uppfattning i Finland. Men har det trots allt ett uns av sanning i sig?

Kronan var under 1600-talet i stort behov av varje daler eller tunna råg som bönderna betalade i skatt men den östra riksdelens roll i statsfinanserna var blygsam. Och riksdelens betydelse minskade, särskilt sedan Skånelandskapen vid

Ett finskt lejon i förhöjd beredskap. Kompaniflagga 1686 inom Åbo och Björneborgs läns dragoner.

mitten av 1600-talet blivit svenska. Under 1620- och 1630-talen stod riksdelen för mellan 10 och 20 % av skatteintäkterna. Men i slutet av seklet kom så lite som 8–9 % av rikets ordinarie inkomster (tullarna obeaktade) från Finland. Intäkterna från riksdelen Finland räckte inte långt i det kontinental krig med värvning av soldater på en internationell marknad som Sverige gick in i 1630. Här blev franska subsidier snabbt avgörande och Gustav II Adolf förvandlades till en typisk entreprenör i den dåtida massproduktionen av organiserat våld.

Problematiken kan och bör göras än mer komplicerad. För att det skulle vara möjligt att fastställa hur stort skattetrycket var borde vi känna till inte bara skatternas storlek utan också totalproduk-

tionen. Det är kunskap som vi inte äger. För Bygdeå i Västerbotten har historikern Jan Lindegren beräknat att skatterna vid början av 1620-talet utgjorde 9 % av totalproduktionen och 10 % vid slutet av 1630-talet. En liten del av överskottet, alltså den del som inte gick åt till familjens överlevnad, blev kvar hos bönderna. Kronans ämbetsmän var mer benägna att se mellan fingrarna med bönder som levde under svåra villkor än med sådana som hade det bättre ställt. Den kunskap som forskningen trots allt förfogar över pekar inte på att befolkningen i den östra riksdelen skulle ha burit en oproportionerligt tung skattebörd. Lejonparten av skatteintäkterna användes för krigsmaktens behov, år 1669 gick 60 % av skatterna från Finland till militära behov, men en del av

Namn med kunglig koppling

A 1607 effektiviserades förvaltningen i Österbotten. Inte mindre än sex nya socknar skapades av byar som låg i periferin till existerande socknar som ansågs vara för vidsträckta för att kunna förvaltas effektivt. Två av dem fick namn som anknöt till regenten Karl IX, nämligen *Kronoby* och *Nykarleby*. Namnet *Kronoby* är intressant. Tidigare samma år hade Karl IX blivit krönt till kung. Det är därför naturligt att koppla namnet *Kronoby* till kröningen som var en stor händelse i riket. Den var i likhet med en kunglig begravning en av de två stora statliga riterna. I kröningen fick kungens maktinnehav gudomlig sanktion. Han smordes med olja, och han fick motta riksregalierna av riksämbetsmännen. I den nya socknen *Nykarleby* möter kungens namn. Längre i norr i Österbotten fanns sedan tidigare ett *Karleby* som nu började kallas gamla *Karleby*, och *Gamlakarleby* blev det officiella namnet på den stad som grundades 1620.

År 1611 fick den stad som grundats i Mustasaari några år tidigare namnet *Vasa*. Den fick således sitt namn efter kungaätten. Också andra städer från 1600- och 1700-talen gavs namn med en anknytning till den politiska makten. Det gäller *Brahestad/Raahe* (1649), *Kristinestad/Kristiinankaupunki* (1649), *Jakobstad* (1652), *Fredrikshamn* (1721) och *Lovisa/Loviisa* (1752).

Vem Per Brahe riktigt tänkte på då han gav den stad han lät grunda namnet *Kristinestad* är inte lätt att veta. Var det hans första gemål *Kristina Stenbock* eller den regerande drottningen han ville hylla? Strängt taget behövde han inte avslöja sin tanke, som lojalitetsstärkande åtgärd fungerade namnvalet i vartdera fallet. I södra Savolax finns *Kristina* kommun, sedan 1901 på finska *Ristiina*. Brahe gav den 1649 bildade socknen dess namn efter sin hustru *Kristina Katarina Stenbock*.

dem användes inom riksdelen för att upprätthålla de statliga funktionerna.¹²⁹

Vi har tillgång till uppgifter om antalet utskrivna soldater i riket från två perioder då behovet av soldater var stort, nämligen åren 1626–1630 och 1656–1660. Siffrorna berättar i första hand om hur stort det krav var som ställdes på lokalsamhällena. De soldater som omsider faktiskt kunde föras i fält var nämligen inte lika många som de utskrivna. Under vardera perioden utgjorde de utskrivna från Finland inemot en tredjedel av de utskrivna i hela riket. Militärhistorikern Jussi T. Lappalainen har klarlagt hur stor del av Finlands befolkning som stod i vapen på 1650- och 1670-talen. Inte mindre än 7 % tjänstgjorde som fotfolk, ryttare eller båtsmän inom flottan.

Beräkningarna vilar källmässigt på bräcklig grund, men de visar att det inom Finland ställdes upp mer krigsfolk än vad riksdelens andel av rikets befolkning ger anledning att förvänta. Förhållandet får sin förklaring av de skillnader som existerade mellan riksdelarna i fråga om social och ekonomisk struktur. Adeln var talrikare i den västra riksdelen, och kravet på soldater vilade inte lika tungt på adelns landbönder som på krono- och skattebönder. I Finland valde många innehavare av större hemman att ställa upp häst och ryttare mot skattefrihet. På 1630-talet fanns det omkring 3 000 bönder i Finland som på detta sätt hade valt att anpassa sig till kronans krav på soldater. Ryttnarbonden red själv för sitt hemman eller skaffade en sventjänare. Om han själv eller tjänaren överlevde i krigstjänsten några år hade bonden gjort ett gott val jämfört med om hemmanet skulle ha legat kvar under de förhatliga utskrivningarna.¹³⁰

Eirik Hornborg uppskattade i början på 1950-talet ”halvt på kalkylens, halvt på gissningens väg” manskapsrekryteringen inom den östra riksdelen under de många mansslukande år stora nordiska kriget varade till åtminstone 60 000 man. Hornborg kom ganska nära men senare forskning har visat att hans kvalificerade gissning gick något för högt. När freden äntligen återställdes återstod ett par tusen man i leden. Från fångenskapen i Ryssland återvände småningom lika många. Jan

Brahestad bär namn efter sin grundare Per Brahe och den Jakob som gett namn åt staden Jakobstad är Jakob De la Gardie vars änka Ebba Brahe anlade staden. Fredrikshamn, på finska *Hamina*, från år 1721 innehåller kung Fredriks I:s namn. Staden hade i mitten av 1600-talet grundats som *Veckelax*. Lovisa grundlades 1745 och hette ursprungligen *Degerby* men fick 1752 namn efter drottning Lovisa Ulrika, kung Adolf Fredriks gemål och mor till Gustav III.

Kivimaa församling i Egentliga Finland fick under Gustav III:s tid på svenska namnet *Gustavs*. Utgående från det svenska namnet bildades ett finskt *Kustavi* som blev officiellt namn på kommunen 1897. *Hartola* i Tavastland avskiljdes från *Sysmä* 1784 och socknen erhöll sitt svenska namn *Gustav Adolfs* efter kronprinsen. Ibland användes på finska formen *Kustavus*.

Litteratur: Lars Huldén, *Finlandssvenska bebyggelsenamn*.

Lindegren har beräknat den östra riksdelens manskapsförluster till 50 000 man. Avgången under ett krigsåar steg så högt att den i medeltal utgjorde 11 promille av befolkningen. Också inom den västra riksdelen var förlusterna skrämmande stora, 150 000 man. Av allt att döma var detta ändå i relation till befolkningen en inte fullt lika kraftig åderlätning som den som samtidigt ägde rum i Finland.¹³¹

Stormaktstidens bördor var svåra att bära för en bonde under en tid som präglades av ett ogint klimat. Män i sina bästa år rekryterades till krigstjänst och sannolikheten att de skulle återvända till hembygden var liten. Priset för Sveriges stormaktsstatus var högt och innebar stora uppoffringar. Men resurserna togs ut enligt principer som var desamma överallt inom riket. Finland uppmärksammades som ett område med potential. Förvaltningen effektiviserades och kontrollapparaten byggdes ut men det fanns hos de styrande aldrig någon tanke att den östra riksdelen skulle exploateras mer än den västra. Den svenska militärstaten skärpte greppet om befolkningen överallt i riket, men i vissa regioner hade befolkningen lättare att dra staten vid näsan än i andra. I östra Finland där svedjebruket var viktigt kunde statsmaktens insyn aldrig bli lika god som bland åkerbrukande bönder.

Befolkningen i de två riksdelarna hade också samma möjlighet att påverka den förda politiken och principerna för resursuttaget. Inom forskningen uppfattas inte längre frågan hur bördorna fördelades mellan de två riksdelarna som intressant. Att ställa två riksdelar mot varandra är på det hela taget inte fruktbart om man

vill nå en djupare förståelse av förhållandena inom en statsbildning i nära nog ständigt krig i drygt ett och ett halvt sekel från mitten av 1500-talet. Mer relevant är att exempelvis fråga sig varför österbottningarna klarade sig bättre genom stormaktstiden än västerbottningarna. Och fanns det en motsvarighet till de många rymningarna inför och ur krigstjänst i de gränsnära regionerna i den östra riksdelen i närheten av rikets gräns mot söder och väster? Frågan saknar tills vidare ett svar. Effekterna av stormaktstidens resursuttag var regionalt olikartade beroende på att förutsättningarna att hantera krigsbördorna varierade från en region till en annan. Befolkningen i en del regioner hade lättare att anpassa sig än vad den hade i andra.¹³² Så levde en bonde i Österbotten av allt att döma inte under fullt lika knappa stjärnor som en bonde i Egentliga Finland.

Stred Sverige till sista finnen? Det ligger utanför en historikers kapacitet att ta död på uttrycket, men uppfattningen om en hänsynslös exploatering av en försvarslös riksdels levande kraft är strängt taget mer än svårförenlig med tillgängliga fakta. Det är fråga om en myt. Att påstå att Sverige under stormaktstiden stred till sista svensken och att många av dem som gick under talade finska, kan däremot accepteras som en rimlig förenkling. Å andra sidan var det i sista hand kriget som drev på samhällsförändringen. Utan dem skulle riksdelen inte ha fått sin första hovrätt 1623 eller sitt första universitet 1640. Och Österbotten skulle ha varit lika utan städer i det tidiga 1700-talet som landskapet hade varit ännu i början av 1600-talet.

Kyrka och folk

Svenska kyrkorum

Med början på 1660-talet fick den traditionella långkyrkan ett alternativ i Finland. De första centralkyrkorna (ofta kallade korskyrkor) byggdes på olika håll i Finland, i städer, inom grev- och friherreskapen eller andra socknar där inslaget av adel var starkt. Det här talar för att korskyrkan som nytt fenomen skall kopplas till viktiga strömningar inom det svenska rikets kyrkoarkitektur. Konsthistorikern Lars Pettersson höll för troligt att de första ritningarna gjordes av arkitekter i Stockholm eller av ståndspersoner med gedigna insikter i arkitektur. Själva förverkligandet överläts åt lokala kyrkobyggmästare som förvaltade regionala traditioner. Resultatet blev en stilmässigt avskalad blandning av gammalt och nytt. Korskyrkan blev populär eftersom den var förhållandevis lätt att bygga av trä i det skogrika Finland. Den gav också ett mer funktionellt kyrkorum där församlingen kom närmare såväl altare som predikstol än i en lika stor långkyrka. De stora kyrkobyggnadsprojekten i huvudstaden och i andra viktiga städer som Kalmar och Karlskrona utgjorde förebilder för centralkyrkorna i den östra riksdelen. Särskilt viktig som förebild

blev Katarina kyrka i Stockholm. Arkitekt var Jean de la Vallée och kyrkan, som vid sidan av Riddarhuset i Stockholm är den kungliga arkitektens mest betydande verk, började byggas 1656. Den var avsedd att bli den dominerande kyrkan i huvudstaden i anslutning till ett nytt kungligt residens för Karl X Gustav. Via de stora kyrkoprojekten i riket förmedlades italiensk, fransk och holländsk renässans till Finland.¹

Fristående från kyrkan uppfördes klockstaplar där klockorna på sina ställningar byggdes in. Ett nytt skede i klockstapelsarkitekturen fick sin början med byggandet av en stapel vid Mustasaari och Vasa stads gemensamma kyrka 1674–1675. Stapeln blev den främsta förebilden för de talrika renässansklockstaplar som i en kreativ kopiering byggdes i landskapet och som också fick spridning i Norrbotten. Stapeln byggdes i tre våningar, den första som en ingång till kyrkogården. I den andra återfinns klockorna bakom luckor som öppnas vid ringning. Byggnaden kröntes med en liten lanternin. Riksrådet Gabriel Bengtsson Oxenstierna som innehade grevskapet Korsholm och Vasa lovade skänka församlingen en kyrk-

klocka under förutsättning att den gamla klockstapeln byggdes om eller att man byggde en ny. Jean de la Vallée gjorde ritningarna och via hans ritbord och stapeln i Mustasaari-Vasa nådde antika stilideal i fransk renässanstolkning ut till en av rikets periferier. I de bottniska klockstaplarna igenkänner ett konsthistoriskt tränat öga element från triumfbågarna i antikens Rom.²

Som hovpredikant kunde Jakob Geet som senare blev kyrkoherde i Kyrö i Österbotten bekanta sig med kyrkor och slottskapell i Sverige. Han ville återskapa något av detta i det som i dag är Stor-kyrö gamla kyrka. Han lät måla bildserier i tre band på väggarna. Den översta återger händelser ur Gamla Testamentet med fokus på lagen. Under den följer en motsvarande serie ur Nya Testamentets evangelier. En tredje bildsvit närmast betraktaren illustrerar texter under kyrkoåret. I anslutning till bilderna redogör texter på svenska för vad målningarna föreställer. Forskarna har kunnat klarlägga att bilderna återgår på träsnitt som finns i böcker tryckta på olika håll i Europa.³

Bildprogrammet i Kyrö kyrka fick inga efterföljare under 1500-talet. De lät vänta på sig men uteblev inte. Pyhämaa lilla träkyrka i ett kustsamhälle mellan Nystad och Raumo uppfördes eller totalrenoverades vid mitten av 1600-talet. Kyrkan med sin välbevarade interiör förmedlar en närhet till svensk stormakts-tid. Väggar och tak är helt täckta av målningar och ornament som färdigställdes 1667 av kyrkomålaren Christian Wilbrandt som verkligen inte hade ett gott öga till tomrum. Väggmålningarna beskriver Jesu födelse, liv, lidande, död och uppståndelse och avslutas med den första

pingsten då lärjungarna mottog den heliga Anden. De återger olika bibelställen. Bilderna kompletteras med förklarande texter på svenska såsom ”Christi födelse Och Mandoms anammelse”. Högst uppe på korskranket ut mot kyrkorummet löper en lång text ur Psalm 8: ”Gudh War migh Nådelig, effter tina godheet ...”⁴ Bilderna var de fattigas bibel, men med tanke på att församlingen var enspråkigt finsk är närvaron av texter på svenska anmärkningsvärt stark. Den reformatoriska principen om texter och förkunnelse på folkets eget språk har inte fått något genomslag. Salois kyrka i närheten av Brahestad som uppfördes 1622 förintades i en brand år 1930. Tack vare den dokumentation som finns kan vi få en uppfattning om hur den såg ut efter att samme Christian Wilbrandt år 1641 var klar med sitt arbete (se bild i del I, s. 198). Också här fick gudstjänstbesökaren ta del av en färgprakt i bilder och målade dekorationer som måste ha gjort ett bestående intryck i en bildfattig tid. En mycket framträdande plats hade också texter på svenska, bl.a. på de grova bjälkar som band samman kyrkan.⁵ Wilbrandt är känd som en flitig kyrkomålare och vi kan fråga oss varför han från och med slutet av 1630-talet fick så många beställningar.

Från trakten av Nystad i söder upp till Torneå i norr pryddes flera tiotal kyrkor med början på 1630-talet med målningar och texter på svenska som kom att sätta sin starka prägel på interiören. Bilderna återgår på träsnitt och kopparstick i böcker som publicerades i Europa eller i Sverige. Att uppföra en träkyrka och låta en målare pryda den med bilder och andra utsmyckningar var ingen billig affär. Församlingarna hade råd med utsmyckning-

en av sin kyrka tack vare att Österbotten från och med Gustav II Adolfs tid stärktes ekonomiskt. Tjärbränningen gav såväl bönder som borgare inkomster.

Lars Pettersson har betraktat de praktfullt utsmyckade kyrkorna ur ett annat perspektiv. Sverige var en nykomling som aktör av första rangen i den europeiska storpolitiken. Kulturellt var riket pinsamt fattigt och bondskt, varför det gällde att så snabbt som möjligt bygga upp en representativ fasad. Den här ambitionen tog sig uttryck i byggandet av slottslott särskilt i det område kring Mälardalen som tidigare i denna bok kallades maktens landskap. Men också här i rikets periferi, särskilt längs kustvägen, var det viktigt att den svenska stormakten manifesterades. Grev- och friherreskapstiden blev en kort episod och i övrigt var kustlandet fattigt på adel. I Österbotten tog sig därför samma behov ett annat uttryck, nämligen som träkyrkor vars interiörer påminde om slottskapell.

Finns det en risk för övertolkning i detta? Kan man verkligen läsa ut ett bakomliggande program ur det faktum att så många kyrkor längs Bottniska vikens östra kust till sin interiör så starkt påminde om varandra? Pettersson har pekat på den betydelse som biskop Isak Rothovius i Åbo och prosten Ericus Forthelius i Österbotten kan ha haft. De två ägde en gemensam inspirationskälla i Nyköpings hus där Karl IX hade residerat som hertig och där han dog 1611. Under Karls tid omvandlades den gamla borgen till ett renässansslott. Rothovius hade verkat som hovpredikant i Nyköping som var Forthelius skolstad.⁶

Svenska texter i kyrkor där den allmoges kom samman till gudstjänst var

Herrens ande föll över Simson och han rev med sina händer sönder ett ungt lejon som kom rytande mot honom (Domarboken 14:6). Väggmålning i Haukipudas kyrka i Österbotten gjord 1775 av Mikael Toppelius (1734–1821) som var den främste av 1700-talets kyrkomålare i Finland.

finskspråkig blir lättare att förstå ur det perspektiv som Pettersson aktualiserat. Svenskan var det statsbärande språket och det självklara valet i rum som hade som en av sina funktioner att ge den svenska stormakten status. Texter och inskrifter spelade en framträdande roll i de dåtida

kyrkoinredningarna.⁷ I Finland användes latin, tyska, svenska och finska i texterna. En av de kringvandrande målarna var Petter Bergström. Från Stockholm sökte han sig med sin familj via Norrland, Österbotten och Savolax på 1740-talet in i det ryska Finland. Han slog sig ned i Viborg. Ett av hans arbeten föreställer korsfästelsen och donerades 1743 av en major von Smitten som altartavla till Kexholms kyrka. Den bär en väl synlig text på svenska, "Christus hafwer förlossat oss ifrån Lagsens förbannelse", vilket tydligen inte uppfattades som mindre lämpligt.⁸

Traditionen att pryda väggar och valv i kyrkorna med målningar fördes vidare under 1700-talet av bland andra Johan Backman, särskilt i Kronoby kyrka (1755–1761), och Mikael Toppelius med målningarna i Haukipudas kyrka (1774–1779) i norra Österbotten som sitt mest monumentala uppdrag. Nu valdes språket på de fortsättningsvis rikligt förekommande förklarande texterna utgående från vad församlingsborna talade, svenska i den förra och finska i den senare. De två målarna får här illustrera de täta kulturella kontakterna mellan rikets centrum och periferi. Båda två vistades nämligen i likhet med många andra målare som lärningar i den västra riksdelen, Backman i Västerås och Toppelius i Stockholm där han arbetade i bl.a. slottskyrkan. Toppelius var flitigt anlitad i norra Österbotten, vilket speglar det välstånd som fanns i landskapet under 1700-talets senare hälft. Han förde genom sin ljusare färgskala och valet av ornament in drag av den lättare rokokon i ett måleri som var präglad av barockens tunga formspråk. Det sätt på vilket Toppelius målade träden i Haukipudas av-

slöjar hans förtrogenhet med det kineseri som var på modet när han vistades i Stockholm. Vissa av blommorna som förekommer i hans målningar är lätta att känna igen i naturen, vilket visar att Toppelius delade tidens intresse för naturalhistoria. Med Toppelius, som dog 1821, sattes punkt för de monumentala kyrkomålningarna i Österbotten.⁹

I en del kyrkor kalkades de medeltida målningarna över, men detta skall inte uppfattas som ett uttryck för en bildfientlig protestantism. Damm från jordgolv och sot från brinnande ljus gjorde att väggar och golv mörknade. Först mot slutet av 1700-talet blev iveren att invändigt kalka kyrkorna större. Det har att göra med upplysningstidens teologi och den nyklassicistiska stilen som föredrog ljusa rum.¹⁰

Också i den västra riksdelen pryddes väggar och valv i kyrkorna på 1500- och 1600-talet med målade bilder, men den som i dag letar efter någonting motsvarande i södra Finlands kyrkor gör det nästan förgäves. Den mest plausibla förklaringen är att det mesta av det som en gång målades inte längre finns kvar.¹¹ Ett undantag är Tenala kyrka vars pelare 1675 försågs med målningar som alltjämt finns kvar. De är ett uttryck för kyrkoherde Petrus Ingemars teologiska uppfattning. Ingemar, som var född i Småland, ville betona det viktiga i att studera de heliga skrifterna. På en av bilderna översätter kyrkofadern Hieronymus Bibeln till latin.¹²

Under 1500-talet sköttes kyrkorna inte tillräckligt väl och de fick inte heller en inredning som skulle ha svarat mot det lutherska kravet på en gudstjänst med ordet i centrum. Församlingarna var fattiga och det var först i och med mötet i

Uppsala 1593 som kyrkan blev entydigt luthersk till sin lära. Generalguvernör Per Brahe noterade i en rapport 1639 kyrkornas dåliga skick i Finland. De var inte heller ändamålsenligt inredda. Enhetliga bänkar saknades. Med fasta bänkar i kyrkorummet där platserna fördelats enligt stånd och värdighet befrämjades ordning och disciplin. Att adliga eller bönder enligt eget huvud byggde bänkar för sitt folk dög inte. Brahe förutsatte att kyrkorna reparerades, inreddes på ett ändamålsenligt sätt och fick en värdig utsmyckning. Han höll sig inte för god för att ta ställning till detaljer. I Saltvik befallde han 1639 att ”drottningstolen” som stod i koret skulle flyttas bort och ersättas med dopfunten. Stolen var sannolikt byggd för Katarina Stenbocks räkning. Hon var Gustav Vasas tredje hustru. Som nybliven änkedrottning bodde hon på Åland som hon innehade som livgeding (änke-pension).¹³

En föregångare och normerare av första rangen var Johannes Rudbeckius, biskop i Västerås stift 1618–1646. Han fäste uppmärksamhet vid kyrkornas skick vid sina visitationer. Det intresse som visades kyrkorna och deras interiör i Finland under 1600-talet var ett riksomfattande fenomen med kontinentala förebilder.¹⁴ Adeln och prästerskapet skulle föregå med gott exempel. Rollen som donatorer blev för dem en möjlighet att manifesteras sin lokala närvaro och att lämna ett synligt minne för eftervärlden.

I herrgårdssocknarnas kyrkor markerade de adliga ätterna under stormaktstiden mycket starkt sin närvaro. Pernå kyrka i Nyland byggdes ut med adliga gravkor.¹⁵ En annan helgedom som bytte skepnad på adligt initiativ var Halikko

kyrka i Egentliga Finland. År 1658 fick kyrkans kor väggmålningar som bekostades av Krister Svantesson Horn af Åminne som tros ha bekostat också korets fasta inredning. På en minnestavla, som i likhet med målningarna inte längre finns kvar, uppmärksammades donatorn med texter på latin och svenska. På svenska hyllades Krister Horn med en dikt som förtjänar att återges som ett lättillgängligt exempel på aristokratisk självbild och representation:

Till Guds hus vördning / och Kyrkio prydning / har denna Chron / Herr Christer Horn / Till Åminne och Eka / förutan tveka / Friborn Herre / Med större och smärre / Färgors exempel / prydt Herrans tempel / så skall han ähra / therför hembära / att han så lagar / hwad Gud behagar / Honom från fahra / o Gud bevara / och gif god lyckia / Efter titt tyckia / att när så händer / han till oss länder / och honom åter / Gud komma låter / må i den gierning / se sin förähring.

Åminne gårds grav fanns i Halikko kyrkas kor. Gården tillhörde 1786–1925 ätten Armfelt. År 1814 byggdes i kyrkans sydarm ett gravkor för ätten. Att tiderna då var andra framgår mycket tydligt av texten på en gravhäll. Den hade författats av Gustav Mauritz Armfelt inför sin död. Gravkoret där kung Gustav III:s gunstling och kejsar Alexander I:s förtrogne begravdes blev enligt texten färdigt samma ”märkvärdiga år” som Alexander I efter att han befriat Europa återgav världen ordning och lugn. Armfelt dog i Zarskoje Selo i augusti 1814.¹⁶

Bland begravningsvapnen i Letala kyrka några mil norr om Åbo märktes de som hörde till släkten Falkenberg. Gottfrid von Falkenberg kom till Fin-

land från Livland och erhöll 1630 Palttila i Letala som evärdeligt frälse. Han var överstelöjtnant vid Åbo läns infanteriregemente och dog 1634. Släkten fick sin familjegrav i kyrkan markerad med ett högt skrank i trä. Sonen Johan Gottfrid kom ihåg sockenkyrkan med donationer och lät bl.a. restaurera de medeltida kalkmålningarna. På begravningsvapnet beskrevs han som ”Kongl. Maj:ts Trotienare och fordom assessor i den Kongl. hofrätten i Stor Furstendömet Finland, samt härads-höfdinge öfwer Käxholms Län”.¹⁷

Då en adlig begravdes fördes liket i procession till kyrkan med begravningsvapnen på stänger och begravningsfanor. Tillsammans med en värja eller rustning som hört till den döda placerades de på synlig plats i kyrkorummet. En komplett uppsättning begravningsvapen över en avliden bestod av ett huvudbaner och sexton mindre anvapen. Fem dylika kollektioner är kända från kyrkor i Finland. I Pernå kyrka hänger en dylik helhet av vapen för friherre Jakob Lorentzson Creutz som var 22 år gammal då han dog år 1667.¹⁸ Han var son till amiralen Lorentz Creutz d.ä. (jfr kapitlet ”Eliten som grupp och identifikation”). I Kexholms kyrka i Karelen hängdes begravningsvapnet över kaptenen Pehr Gyllenspång. På vapnet fanns texten: ”Kongl. Majjestäts till Sverige Tro Mann och Capiten, den edle och Wällborne Herr Pehr Gyldenspång; Födder i Småland uti Spagnäs Åhr 1620. den 21 Februarii, och saligen afsomnad i Kexholm den 22 Martii 1683.”¹⁹

På väggarna i kyrkorna hängdes epitafier över adelsmän eller präster med familjer. På epitafierna avbildades också donatorn som ville att en nära anhörig och han själv skulle ihågkommas. I Virmo kyrka

finns ett epitafium som med sina träsniderier är nästan fem och en halv meter högt. Det var Henrik Klasson Fleming (död 1659) som 1624 lät göra minnestavlan som kring Kristus på korset avbildar honom tillsammans med familjen inklusive hans hustru Ebba Erlandsdotter Bååt, som dog 1632. Fleming uppmärksammades redan under sin livstid för sina frikostiga donationer, bl.a. en predikstol, till kyrkan. Tuija Tuhkanen som undersökt epitafierna betonar samspelet mellan bild och text. Texterna kunde vara på latin, tyska, svenska eller finska. Av texterna framgår vilka personer som avbildas och vem som var donator men det kunde också vara fråga om minnesdikter, sentenser eller ett bibelcitat. Prästerskapets gemensamma språk var latin. På ett par epitafier från 1670-talet som ursprungligen hängde i Lochteå kyrka är mannen i prästfamiljen presenterad på latin men hustrun på svenska. På ett epitafium från 1640 över kyrkoherden i Raumo Gregorius Clementis Finno och hans familj presenteras kyrkoherden, som dog 1639, på latin medan fyra längre bibelcitat på svenska har fått en framträdande plats. En text på svenska berättar att det var sonen Karl som lätit göra minnesmålningen.²⁰

Epitafiet över Henrik Flemings familj i Virmo var ursprungligen en del av en imponerande minnesanläggning i kyrkans kor. Här ingick också ett stort gravmonument över Henrik Fleming och Ebba Bååt – gjort kort efter hennes död 1632 – och som påbröd Flemings harnesk, svärd och sköld samt ett antal fanor. I församlingar där en eller ett antal adliga släkter spelade en dominerande roll blev kyrkorummen något av ett adligt släkt-

museum. Prästerskapet i riket ifrågasatte redan 1643 adelns rätt att placera in så höga gravmonument i kyrkan att gudstjänsten förhindrades. Biskop Johannes Gezelius i Åbo påbjöd 1673 med hänvisning till kungens vilja att höga gravmonument måste göras lägre. Han påminde samtidigt om att begravningsfanor inte fick placeras i kyrkorummet så att de hindrade ljuset från att komma in.

Hjältar från trettioåriga kriget fick sin sista vila i de medeltida kapellen i Åbo domkyrka, bland dem Gustav II Adolfs ”snöplog” Åke Tott som begravdes 1640. Processionen från slottet till domkyrkan var mellan tre och fyra kilometer lång, men så var hans mor Sigrid född Vasa och dotter till Erik XIV och Karin Månsdotter. Först år 1678 färdigställde bildhuggaren Peter Schulz från Stockholm gravmonumentet över Tott och hans hustru Kristina Brahe, som emellertid inte ligger begravnen bredvid sin make utan i släktens kyrka på Visingsö. Barockmonumentet i svart och vit marmor anses vara det främsta i sitt slag i Finland.²¹ Dyliska gravmonument blev aldrig vanliga på landsbygden. Adeln valde att placera sina döda i gravvalv under kyrkans golv. De mest förnåma kunde göra anspråk på ett utrymme närmast altaret. I Bjärnå kyrkas kor fanns sju gravstenar, samtliga med texter på svenska. En av dem var över ”then Ädle och Wälbördige Quinne Huster Margritta Persdoter til Mälkilä” som dog i juni 1589.²²

Vuorentaka i Halikko hörde till de gods som släkten Horn innehade. Under 1600-talets förra hälft uppfördes gårdens gravkapell i direkt anslutning till kyrkan. Av kyrkans fasta inredning från 1600-talet har bevarats delar av en predik-

stol från 1669 och en ståtlig altarpupsats från samma år. Båda skänktes av överste Gustav Horn. Predikstolen pryddes med bilder på apostlarna men också ätterna Horns och von Gerttens vapen. Horn var gift med Anna Helena von Gertten. Predikstolen försågs med en dedikationstext och psaltarcitat på svenska.

Med början på 1640-talet fick de medeltida altarskåpen ge vika för stora altarpupsatser med bilder och skulpturreliefer som det låg status i att få donera till kyrkan. I målningarna kopierades, förmedlat via grafiska blad, verk av kända europeiska konstnärer. I Bjärnå kunde den som tog del av nattvarden från och med 1660-talet inte undgå att se en bild som visade instiftandet av nattvarden. Under den sammanfattades nattvarens sakrament kärnfullt för de allt färre församlingsbor som förstod svenska i orden: ”Jesu Christi Gudz sons Bloth / Reenar och Rensar Oss Ifrån / Alla Wåra synder.”²³

Senast i och med 1680-talets stora indragning av adliga gods till kronan (reduktion) försämrades adelns möjligheter att göra betydande donationer och det blev församlingarnas sak att skaffa altartavlor till sin kyrka. Man valde nu i stället för stora uppsatser enklare altartavlor. Föga förvånande var instiftandet av nattvarden det mest populära motivet.²⁴ Föremålen kunde få en sakral återanvändning. Den praktfulla altarpupsats som ursprungligen gjorts för Hudiksvalls kyrka 1696 inköptes exakt hundra år senare till Solf kyrka i Österbotten och transporterades dit över havet. Förväret pekar på de förbindelser mellan väst och öst som upprätthölls inom det botteniska området.²⁵

Ordet stod i centrum i den lutherska gudstjänsten och därmed predikstolen i kyrkorummet. Predikstolarna var populära som donationsobjekt. De försågs med vapenbilder eller texter som informerade om den adliga donatorn. Församlingen skaffade år 1700 en ny predikstol till S:t Bertils kapell i Egentliga Finland. På predikstolen som gjordes av Lars Myra i Åbo avbildades Moses, Kris-

tus och ett antal apostlar. Längs kanten löpte följande text med essensen i Gamla och Nya Testamentet väl fångad: ”Joh. 1. v. 17 / Genom Moses / är lagen gifven. Nadh / och sanning / är kommen / genom Jesum / Christum.”²⁶

Förmögna församlingsbor uppmanades av kyrkan att skänka föremål såsom ljuskronor, ljusarmar eller ljusstakar.²⁷ Kurt Antell skriver om hur ståndspers-

Kungen och riket i sockenkyrkan

Nykarleby kyrka i Österbotten märks mitt på takvalvet två stora målade rundlar. I den ena illustreras treenigheten på ett förbluffande åskådligt sätt med hjälp av en sinnrik triangelkonstruktion. I den andra finns kung Fredrik I:s spegelmonogram. Gud och konungen, monogrammet omgivet av en molnkrans var en påminnelse om att den menighet som samlades var svenska undersåtar. På en vägg i Rantsila kyrka i norra Österbotten målade Mikael Topelius i stort format kung Gustav III:s och drottning Sofia Magdalenas monogram. Under det placerade han in det svenska riksvapnet med sina tre kronor omgivet av två vilande lejon. Nedanom vapenbilden finns en minnestext om när kyrkan blivit byggd, invigd och hade fått sina målningar. Av texten framgår också att kyrkan var uppkallad efter kronprins Gustav Adolf.

Fullt så här tydligt visualiserades den världsliga överheten i regel inte i kyrkorummet, men kungen och det svenska riket var på olika sätt närvarande också i andra kyrkor eller klockstaplar. På utsidan av kyrkan ovanför den västra dörren målades i Oravais minnestexten ”Gustaf IV Adolph MDCCXCVI”. Kyrkan stod i själva verket färdig först följande år eller 1797. Inte särskilt många år senare beseglades kungens öde på ängarna strax söder om kyrkan.

På tavlor som hängdes upp i kyrkan kunde man ange när den var byggd, renoverad eller blivit prydd med målningar. En dylik tavla i Keuru gamla träkyr-

ka berättar om att kyrkan hade byggts under Adolf Fredriks tid och pryttts med målningar medan den stormäktige kung Gustav III regerade. När guldsmeden Anders Törnqvist år 1783 förnyade kalken och oblatasken i Letala kyrka försågs de med texter på finska om att de hade förfärdigats i Åbo under Gustav III:s lyckliga regering. En av kyrkklockorna i samma församling bär en text på finska som berättar att den göts i Åbo 1793 under Gustav Adolfs minderårighet. I Nykyrko i Egentliga Finland omgöts kyrkklockan 1761, då sockenborna levde under kung Adolf Fredriks ”milda regering”.

Det var vanligt att man lät gjuta kyrkklockan i Stockholm. Pihlajavesi kapellförsamling erhöll en klocka till sin nya kyrka år 1781. Enligt en lång svensk text på klockan skedde detta under ett år då Gustav III regerade. Den göts av Gerhard Meyer i Stockholm. Hans klockor anskaffades till över 30 kyrkor i Finland. Lokalsamhället påmindes omsorgsfullt om att man levde i det svenska riket varje gång en medlem av kungafamiljen avled. Med anledning av en regents död förrättades kungsringning i rikets alla kyrkor en timme varje dag i flera månaders tid. Eftersom kungens död uppmärksammades också i gudstjänsten kan ingen undersåte med hörseln i behåll ha undgått sorgebudet.

Kulminationer i den svenska historien var närvarande i kyrkorna i form av minnestavlor som för-

sonerna i det herrskapstäte Pernå i östra Nyland tävlade om att komma ihåg sockenkyrkan med gåvor.²⁸ Populära föremål att donera var ljuskronor, silverföremål, textilier och böcker. Borgaren Matts Cavén i Åbo var född i S:t Bertils och ihågkom 1807 sin födelsebygds kyrka med en oblatask i silver. I en väl synlig svensk text på asken nämns han som donator.²⁹ Till standardföremålen

i kyrkorummet hörde ett timglas. Erik Wasz, inspektor på ett rusthåll i S:t Bertils, och hans hustru donerade 1779 ett timglas till sin hemkyrka med en svensk text som berättade om vilka som gjort donationen till kyrkans prydnad.³⁰ Inget vore enklare än att trötta ut läsaren med en lång rad exempel på ostentativt donerande. En person som klarat sig bra i livet och avancerat socialt kunde förstärka

Jubelfesten till minnet av Uppsala möte 1593 inleddes fastlagssöndagen 1693 och varade i flera dagar med bl.a. akademiska orationer och disputationer på programmet. Teologisk doktorspromotion ägde rum i domkyrkan och efteråt bjöd Karl XI de nya doktorerna och dem av rådsherrarna som deltagit i promotionen på en festmåltid på Uppsala slott. Festen blev uppsluppen och kungen försökte dirigera de överförfriskade prelaterna som spontant börjat dansa. Han skall ha sagt att han aldrig haft så roligt i hela sitt liv. Ett fröjdeväde med anledning av hundraårsminnet av Uppsala möte spreds som kopparstick att hängas upp i rikets kyrkor. I Masku i Egentliga Finland valde man att visa det i ett skåp. På insidan av dörrarna avbildade Lars Myra kung Karl XI och drottning Ulrika Eleonora.

det budskap om framgång som donationen redan som sådan förmedlade genom en text på svenska.

Finska språket användes självfallet också på föremål som skänktes till kyrkan. En hemvändande officer och soldater från socknen Pyhäranta lät 1762 göra en tavla i Stralsund föreställande den yttersta domen, på finska *Viimeinen duomio*, som de donerade till hemortens kyr-

ka. På den är samtliga texter, bland dem den långa text som redogjorde för donatorerna, på finska.³¹

Man skall akta sig för att läsa in för mycket i valet av språk i en ingravering. Bonderiksdagsmannen Gabriel Andersson donerade 1766 en ljuskrona till Vemo kyrka, och några år senare ännu en. På den första är texten på svenska men på den senare på finska.³²

samlingarna, därtill uppmanade, ansåg sig behöva anskaffa. Den äldsta av dem är ett kopparstick etsat av Ambrosius Hedengran med anledning av den jubelfest som blev firad 1693 då det gått hundra år sedan reformationsriksdagen i Uppsala. Den fick inom kort sällskap av ett äreminne över Karl XI och en åminnelsekrift med anledning av segern vid Narva år 1700. Under 1700-talet ramades regentförsäkringarna in och hängdes upp i kyrkorummet.

Hundraårsminnet av Uppsala möte kan te sig som en andra rangens händelse, men Karl XI uppfattade festligheterna 1693 som något av det viktigaste under sin regering. I en finskspråkig bön- och psalmbok tryckt 1741 ges en utförlig beskrivning av hur festen hade firats över hela riket. Inte för inte har det dåtida Sverige av en historiker kallats ett lutherskt Spanien.

Bilderna fick vanligen en enkel ram, men i en del församlingar nöjde man sig inte med någonting anspråkslöst. I ett antal norrländska kyrkor stätar minnestavlorna med en ytterst praktfull ram. Det är också fallet i Kronoby där två gravyrer har ramar tillverkade av snickaren Gabriel Hansson Biskop som var från Kronoby. Ramarna pryds upptill av en kunglig krona och under denna finns spegelmonogrammet *C XII* i en kartusch. Minnestavlorna påminner om adliga begravningsvapen och den överdådiga utformningen av ramarna är ägnad att leda intresset från det inramade till utanverket.

Flera av Gustav III:s tal trycktes i folioformat, ramades in och hängdes upp i rikets kyrkor. Till dem hörde det tal han höll 1772 inför riksdagen två dagar efter sin statskupp och som också trycktes på finska. I Saltviks kyrka på Åland hängde Gustav III:s tal till ständerna vid öppnandet av riksdagen 1778 på pelaren närmast altaret som två åminnelsetavlor. På den ena var texten på svenska och på den andra på finska. År 1804 anskaffade församlingen det tal Gustav IV Adolf fyra år tidigare hade hållit till ständerna vid riksdagen i Norrköping.

Litteratur: Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen*, s. 82; Per-Gustaf Hamberg, *Norrländska kyrkoinsredningar*, s. 114–120; Marja Terttu Knapas, *Keuruun ja Pihlajaveden kirkot*, s. 20–21, 118–121; Reino Mähönen, *Kirkkomaalari Mikael Toppelius*, s. 161, 246; Lars Pettersson, *Svenska Österbottens historia*, s. 371–372, 691–693; Hanna Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöörin muotoutuminen Suomessa*, s. 161; Reijo Pitkäranta, *Suomen kirkkojen latina*, s. 200, 455–456; Åsa Ringbom & Christina Remmer, *Ålands kyrkor II. Saltvik*, s. 215; Åsa Ringbom & Christina Remmer, *Ålands kyrkor I. Hammarland och Eckerö*, s. 137, 243; Åsa Ringbom & Christina Remmer, *Ålands kyrkor III. Sund och Vårdö*, s. 205, 284–285; Tove Riska, *Vehmaan rovastikunta*, s. 209, 232–233; Tove Riska, *Perniön rovastikunta II*, s. 68, 76, 87–88; Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 29, 60.

Civilisering av barbarer

I och med reformationen hamnade kyrkan i ett beroendeförhållande till staten. Enligt vad som beslöts vid reformationsriksdagen i Västerås 1527 skulle Guds ord predikas rent i det svenska riket, men det var ett mycket vagt formulerat beslut med ett synnerligen stort tolkningsutrymme. 1500-talet präglades av lärostrider. Brytningen mellan katolicism och lutherdom formade sig till en utdragen process där också förmedlande ståndpunkter kunde göra sig gällande.

År 1592 dog Johan III och såväl den politiska som den religiösa situationen var öppen. Vid ett möte 1593 i Uppsala under hertig Karls ledning och med över 300 av rikets prelater närvarande, bland dem biskopen i Åbo och tolv andra präster från Finland, definierades nu den lutherska läran samtidigt som kyrkan accepterade statens auktoritet. Hertigen kunde tänka sig att kompromissa då det gällde läran men aldrig i fråga om makten. Man bildade front mot kung Sigismund och de försök från hans sida att rekatolisera riket man räknade med skulle komma. I fortsättningen rensades element som uppfattades som katolska ut ur gudstjänsten. Liturgin blev mer avskalad, men rätt mycket av det gamla blev kvar långt in i 1600-talet. Biskop Ericus Erici Sorolainen i Åbo försökte under inbördeskriget balansera mellan Klas Fleming, som såg med missnöje på försöken att reformera liturgin, och kung Sigismund å ena sidan och hertig Karl å den andra. När maktkampen var över och hertigen stod som segrare såg denne med stor misstro på prästerskapet i Finland, en misstro som han gav i arv till sonen Gustav Adolf.³³

För såväl Karl IX som Gustav II Adolf blev på grund av den olösta konflikten med den polska grenen av ätten Vasa den rena lutherska läran en viktig källa till deras legitimitet som regenter. I religionskrigens tidevarv betonades den rätta tron överallt i Europa, men i Sverige mer än någon annanstans.³⁴ Under Gustav II Adolfs tid inordnades kyrkan under staten. Den förlorade inte all frihet men blev ett av de instrument som den svenska militärstaten under 1600-talet förlitade sig på i resursmobiliseringen för stormaktstidens krigföring. Staten var beroende av kyrkan som informationskanal, propagandaspridare och kontrollinstrument. Kyrka och stat ingick en allians i syfte att öka insynen och kontrollen. Kyrkan avslöjade och inrapporterade medan kronan skipade rätt och dömde. Till sammans, men inte var för sig, kunde de bryta upp bondesamhällets strukturer. Bondebefolkningen skulle bli lika goda lutheraner som lojala undersåtar, en bedjande gemenskap villig att uppoffra sig för den rätta tron och ett fosterland under ständigt hot.

I det tidiga 1600-talet var kyrkan i Finland synnerligen dåligt utrustad för sina uppgifter i en intim allians med kronan. Under Gustav Adolfs tid planerades ett *consistorium generale* för den svenska kyrkan. Som en åttonde punkt bland de tilltänkta uppgifterna för den nya kyrkostyrelsen fanns det som kallades *Finlandiae reformatio*. Kyrkan i Finland låg för fåfot och förhållandena i riksdelen ansågs vara i särskilt stort behov av övervakning och uppräckning. Planerna på ett överkonsistorium blev inte verklighet men regeringen behöll och även verkställde planerna på ett kyrkligt reformarbete i Finland.³⁵

Ett med framgång bedrivet reformarbete ställde krav på goda och lojala ledare. Biskop Ericus Erici i Åbo dog år 1625 vilket öppnade möjligheter. Två år senare utsågs kyrkoherden i Nyköping Isak Rothovius till ny biskop i Åbo. Den nya biskopen var Axel Oxenstiernas klient. I Rothovius och generalguvernören Niels Bielke hade kyrkan och kronan det perfekta ”radarparet” på plats i den östra riksdelen. Rothovius gjorde sig illa omtyckt men var ett effektivt redskap. Han verkade som biskop i Åbo till år 1652. Också i fortsättningen utnämndes personer från den svenska riksdelen till biskopar i Åbo, bland dem Johannes Ge-

zelius d.ä., biskop 1664–1690. Det viktiga var inte att de var svenskar utan att de var kompetenta och lojala samt saknade bindningar till eliten i den region där de skulle verka. Herman Witte, biskop i Åbo 1721–1728, kom till Finland från en tjänst som professor i Dorpat. I fortsättningen utsågs präster från den östra riksdelen till biskopar i Åbo. I städer med ett biskopssäte grundades gymnasier under Gustav Adolfs tid. I Åbo grundades år 1630 ett gymnasium med tolv lärare. Lektorerna blev samtidigt medlemmar av domkapitlet. Av de första lärarna kom åtta från den västra riksdelen.³⁶

Finland delades i två stift 1554. I det östra stiftet blev Viborg biskopssäte. Biskopsstolen stod från 1578 länge tom och stiftet sköttes av biskopen i Åbo. År 1618 utnämndes Olaus Elimaeus (1618–1629) till biskop i Viborg. Han var född i stiftet men hade tjänstgjort i den västra riksdelen. Vid utnämningen av biskopar i Viborg prioriterade man inte i lika hög grad personer från den svenska riksdelen.

Carl Fredrik Mennander (1712–1786) verkade som professor i fysik och senare som professor i teologi vid akademien i Åbo. År 1757 blev han i ett jämnt val biskop i Åbo. Under hans tid som biskop byggdes det fler nya kyrkor och skapades fler nya församlingar än kanske någonsin i Finlands historia. Han deltog som god talare och flitig skribent av memorial i riksdagarna. Han utnämndes till ärkebiskop i Uppsala 1775. Tack vare faderns stora förtjänster som biskop i Åbo blev sonen Carl Fredrik adlad år 1769 och tog namnet Fredenheim.

Kännedom om förhållandena i de östliga delarna av riket och väldet införskaffad såsom professor i Åbo eller superintendent i Narva vägde tungt i vågskålen när en ny biskop utsågs för Viborgs stift.³⁷

Hur väl församlingslivet på lokalplanet lät sig omformas var av avgörande betydelse. Under 1500-talet och in på 1600-talet stod prästerna i ett starkt beroendeförhållande till sina församlingsbor. Prästerna, som kom från bondesläkter, delade världsbild och solidariserade sig med bönderna. De var för sitt uppehälle beroende av församlingsbornas välvilja då de själva reste runt i socknen och samlade in sin lön. Biskop Rothovius förbjöd prästerskapets uppboresresor under vilka de samtidigt utförde olika förrättningar. Alla kyrkliga förrättningar skulle äga rum i kyrkan och kronans tjänstemän skulle sköta om all uppörd. Rothovius fäste särskild vikt vid utbildningen av prästerna. I den ämbetsed som prästen avlade förband han sig till lydnad gentmot såväl kyrka som statsmakt, och i praktiken blev gränsen mellan de båda varianterna av överhet allt mer diffus.³⁸

På samma sätt som i den västra riksdelen började församlingsprästerna i Finland på 1600-talet föra bok över sina församlingsbor. Början gjordes med förteckningar över döpta, vigda och döda, i Finland kallade historieböcker. Det äldsta kända påbudet om längder av den här typen gav ärkebiskop Olaus Martini 1608. De äldsta bevarade förteckningarna i Finland är från 1648. Något senare började prästerna också upprätta register över sina församlingsbors kristendoms-kunskap, och något senare också nattvardsbesök. De äldsta bevarade kommunionböckerna i Finland är från 1667.³⁹

I sin fullmakt beordrades biskop Rothovius att dela sådana församlingar som var för stora för att fungera effektivt. Resultatet blev en mycket kraftig ökning av antalet pastorat och kapell inom Åbo stift under 1630- och 1640-talen. Också i Viborgs stift gick man tillväga på motsvarande sätt.⁴⁰ Förhållandena i de olika församlingarna kontrollerades i de visitationer som biskopar och prostar genomförde. Då skulle alla i en församling infinna sig i kyrkan, också barnen.⁴¹

I och med reformationen började man förse kyrkorna med bänkar, men i början av 1600-talet fanns sådana inte i alla kyrkor. Under 1600-talets gång blev det allt vanligare med fasta bänkar i kyrkorna. Vem som skulle sitta i vilken bänk blev en prestigeladdad fråga som gav upphov till svåra stridigheter och reglerades i bänkkordningar. De äldsta kända i Finland är från 1630-talet. I en del perifera församlingar i östra Finland saknades bänkkordningar ännu under 1700-talet. De fasta bänkarna och bänkkordningarna gav prästerna en möjlighet att följa med hur flitigt församlingsborna besökte sin helgedom. Sittordningen med ståndspersonerna längst fram och de obesuttna längst bak och uppe på läktaren speglade ståndssamhället och den rådande könsordningen. Kvinnorna satt till vänster från ingången sett, männen till höger. Ofta fanns det fler människor i en församling än det fanns bänkrum. Alla gick inte i kyrkan varje söndag, men ibland blev det trångt om plats i kyrkan. Då hade husbondefolket företrädesrätt och tjänstefolket måste i värsta fall stå under den långa gudstjänsten.⁴²

Den kyrkliga och folkliga uppfattningen om hur en rätt gudstjänst skul-

le firas sammanföll inte helt. En del av församlingsmedlemmarna kom in i kyrkan efter att gudstjänsten hade börjat och somliga avlägsnade sig innan den var över. När ölet som en gudstjänstbesökare druckit på kyrkbacken före gudstjänsten gjorde sig påmint fick han ärende ut medan predikan varade. I vissa församlingar låste man dörrarna under gudstjänsten eller predikan. I Kuortane i Österbotten bröt sig kyrkfolket 1698 ut från gudstjänsten, men så hade man vid det laget suttit hela fem timmar bakom låsta dörrar. De åhörare som tålmodigt orkade sitta kvar till gudstjänstens slut gjorde allt för att så snabbt som möjligt komma ut ur kyrkan.

Under gudstjänsten hade särskilt kvinnorna svårt att hålla tyst i bänkarna. Unga pojkar på läktaren var ett annat orosmoment. Åtminstone under 1600-talet uppstod det i östra Finland under stora kyrkhelger trängsel i koret vid firandet av nattvarden. Julen 1669 trampades i Kuopio en nattvardsbesökande kvinna till döds. Nämnas kan att män och kvinnor gruppvis gick fram till nattvardsbordet, först männen i åldersordning och sedan kvinnorna på motsvarande sätt. Prästerna arbetade energiskt på att disciplinera sina församlingsbor men inte heller under 1700-talet blev ordningen exemplarisk. Förhållandena i Finland var inte unika utan ansluter sig till ett större europeiskt mönster. Historikern Göran Malmstedt har i en studie av religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige övertygande argumenterat för att de svårutrotade beteendemönstren under gudstjänsten inte skall tolkas som bristande religiositet bland folket i kyrkbänkarna. Oron i kyrkorummet var ett ut-

tryck för en traditionell folklig religiositet inom vilken man inte på samma sätt som kyrkans män lärt sig göra drog en skarp gräns mellan heligt och profant.⁴³

Regenterna utlyste ibland särskilda böndagar redan under 1500-talet. De blev årligen återkommande från och med 1620-talet. Tre, och från 1675 fyra dagar om året sammankallades folket till bön och botgöring för att avvärja straff som hotade. Därmed etablerades en långlivad tradition med årliga storböndagar som firades under fyra olika fredagar, en veckodag som traditionellt var avdelad för bön och fasta. Om någon uteblev från eller vanhelgade gudstjänsten en böndag räknades det som synnerligen graverande, och man skulle komma till kyrkan på fastande mage. Statsmakt och kyrka samarbetade. Det var centralmaktens uppgift att sammankalla till böndagarna genom ett böndagsplakat som spreds och kungjordes inom de olika stiftet. I Finland påbjuder republikens president alltjämt firandet av fyra böndagar. Redan det faktum att det dokument med vilket detta sker fortsättningsvis kallas ”plakat” understryker kontinuiteten från stormaktstiden.

I plakatet fastställdes de bibeltexter som skulle ligga till grund för förkunelsen under årets böndagar. Firandet motiverades mycket grundligt. Händelser inom och utanför rikets gränser gavs en religiös tolkning där smittsjukdomar, hunger och krig utgjorde gudomliga straff för folkets synder. Adelsman eller bonde, husmor eller piga, alla satt i samma båt oberoende av var man bodde och oavsett språk. Straffen var emellertid inte oundvikliga. Om bönen var stark och botgöringen äkta kunde de lindras el-

ler undvikas. Då Gud hade visat sin nåd i form av seger i krig, goda skördar eller uteblivna epidemier fick böndagen karaktär av tacksägelse.⁴⁴

Alla gick in i samma bön samtidigt. Under böndagarna blev undersåtarna en bedjande helhet, ett lutherskt Israel. Ingen skulle bli lämnad utanför. Därför var det viktigt att plakaten i tid nådde ut till också de mest avlägsna församlingarna och kapellen. Plakaten hörde till de kungörelser som översattes och trycktes upp på finska. Det första på finska tryckta böndagsplakatet är från 1648, och under senare hälften av 1600-talet översattes och trycktes de i Åbo. Efter stora ofreden sköttes såväl översättning som tryckning i regel i Stockholm. Domkapitlet i Åbo uttryckte sitt missnöje med översättningarnas kvalitet och med att för få plakat skickades till Finland samt påpekade att det skedde för sent. Det var möjligen domkapitlets upprepade klagovisa som fick Kanslikollegium att 1746 gå in för en nyordning. Så snart plakatet i sin svenska version låg färdigt tryckt i Stockholm skulle det sändas över till konsistoriet i Åbo för översättning och tryckning så att också den finska versionen skulle vara klar i så god tid att årets första böndag kunde utlysas i varje församling. Beslutet efterlevdes, men i praktiken kom posten med det svenska plakatet vissa år så sent till Åbo att man inte hann översätta, trycka och distribuera den finska versionen medan tid var.⁴⁵

Folket skulle leva dygdigt, men inte längre enligt sina egna traditionella normer utan efter en ny och absolut moral. Under 1500-talet och början av 1600-talet kriminaliserades sexuellt umgänge utanför äktenskapet. Under 1600-talet inbe-

greps också föräktenskapligt sex i det förbjudna och straffbara. Vad betydde detta i praktiken? Vi har en god bild av förhållandena i Borgå län under 1600-talet, d.v.s. östra Nyland, tack vare Seppo Aaltos undersökningar. Ännu under de första decennierna av 1600-talet förekom det endast några fall av sexualbrott vid tingen i Borgå län, men från och med 1640-talet ökade de. På 1660-talet var ökningen så stor att sexualbrotten från och med då blev de vanligast förekommande vid tingen. De stod för en femtedel av alla brott. I Borgå län bestod de flesta sexualbrotten av lönskaläge, d.v.s. av föräktenskapligt sexuellt umgänge.⁴⁶

Utvecklingen i Borgå län var inte avvikande jämfört med Finland i övrigt. Den avviker inte heller utom på ett par punkter från förhållandena i den västra riksdelen. Ökningen i antalet fällande domar för sexualbrott lät vänta på sig i Borgå län och Finland men förändringen var snabbare när den väl fått sin början. Österbotten faller in i den västra riksdelens mönster. Det stora inslaget av sexualbrott i brottsbilden är i ett större europeiskt perspektiv ett särdrag för hela Norden.⁴⁷ Men varför tilläts folk i Finland så länge leva som de var vana att göra jämfört med den svenska riksdelen där kriminaliseringen av utomäktenskaplig sexualitet omedelbart förändrade brottsbilden? Svaret är, om det ges i ett enda ord, kriget.

Som det redan tidigare framkommit i ett par sammanhang var Finland under senare hälften av 1500-talet ett krigsnära område där kronans grepp om makten var svagt. Kyrkan behöll följaktligen en friare ställning gentemot kronan men stod svag gentemot lokalsamhället där bondesläkterna innehade makten.

Adeln i Finland, som var trogen kung Sigismund, hade inget intresse av att stödja Uppsala mötes beslut om en statskontrollerad luthersk kyrka. På det hela taget blev mer kvar vid det gamla i Finland jämfört med den västra riksdelen. Det långa kriget och den politiska turbulensen innebar att varken kyrkan eller kronan förmådde göra sig gällande på samma sätt som väster om Bottniska viken.

Enligt ett beslut 1538 överfördes all domsrätt i sedlighetsfrågor till världsliga domstolar. Beslutet blev inte verklighet i Finland där kyrkan med framgång hävdade sin medeltida rätt att döma i sexu-

albrott. Varken kyrkans ledning eller det lokala prästerskapet ifrågasatte de traditionella folkliga sedlighetsbegreppen och de som fälldes för sexualbrott förblev få. Generalguvernör Bielke kritiserade på 1620-talet bl.a. biskop Ericus Ericis tingsresor under vilka han på medeltida manér och med åsidosättande av häradsrätterna skipade rätt i sexualmål. Domsrätten tillhörde enligt Bielke entydigt kronan.⁴⁸

Som redan nämndes fäste biskop Rothovius stor vikt vid utbildningen av präster och hans ansträngningar bar frukt. De första prästerna utbildade enligt de

nya hårdare kraven kom ut i församlingarna i början på 1630-talet. De såg inte längre mellan fingrarna med det som de lärt sig att betrakta som omoral, samtidigt som också den världsliga förvaltningen byggdes ut och blev effektivare. Särskilda uppsyningsmän valdes bland bönderna, ursprungligen sex i varje socken och därför kallade sexmän. En viktig uppgift för dem blev att övervaka sedligheten och inrapportera otukt. Lagen var till för att följas av alla, hög som låg utan undantag. De nya prästerna ställde vid tingen sina församlingsbor till svars för otuktigt leverne; domarna föll bland bönder och obe-suttna samt drabbade slutligen också personer ur den lokala adeln som inte ännu hade gjort den nya strikta moralen till sin. Prästerska-

Under 1600-talet förrättade biskopar och prostar ofta visitationer i de olika församlingarna. I utförliga protokoll beskrevs tillståndet i församlingen och särskilt de missförhållanden som måste rättas till. Biskopsstolen i kyrkan påminde såväl sockenprästen som hans församlingsbor om den kyrkliga överhet man var skyldig lydnad. Biskopsstol från 1650 i Hammarlands kyrka. Gestalten som avbildas är Moses bror Aron i översteprästerlig skrud och med sina attribut bröstsköld, grönskande stav, bjällror och rökelsekar.

pet distanserade sig i sina giftermål socialt från bondesamhället och slog vakt om sitt ekonomiska oberoende. Kring mitten av 1600-talet hade kyrka och krona etablerat en fungerande apparat för kontrollen av moralen i västra och södra Finland. I östra Finland gick motsvarande arbete inte lika snabbt framåt.⁴⁹

I lokalsamhället gav man inte den nya sexualmoralen sitt aktiva stöd. Här höll man fast vid sin gamla sexualmoral som var mer tillåtande, särskilt för mannen, men där reglerna var entydiga. Äkten-skapet var i bondesamhället en ekonomiskt och socialt betingad allians mellan två släkter. Det avgörande var att en avtalad förbindelse inte äventyrades. Mannen måste vidkännas sitt ansvar och, om det var uppenbart att han och ingen annan var far till ett utomäktenskapligt barn, återupprätta kvinnans heder – gifta sig eller med släktens hjälp betala en ersättning. Man gifte sig sent. En kvinna skulle vara trogen den man som var hennes, men hon förväntades inte som ogift slå vakt om sin oskuld.

Den kyrkligt och statligt påbudna moralen dikterade däremot att ungdomar levde i ett flerårigt celibat, vilket av lätt insedda skäl var ett orimligt krav. Kyrkan kom till korta i en kraftmätning med biologin. Manskapsrekryteringen till de ständiga krigen åstadkom en brist på män i lokalsamhället. Risken för ett misslyckande ökade men en kvinna hade ändå inget annat val än att i enlighet med de invanda handlingsmönstren gå in i en sexuell relation i hopp om att den skulle sluta lyckligt, d.v.s. med giftermål. En särskilt stor risk tog en obesuttan kvinna i ett samhälle där jordinnehavet avgjorde vem som fick vem. Överhetens moral-

kampanj riktade sig i praktiken särskilt mot de obesuttna som var en växande grupp i det stormaktstida samhället. De obesuttna kunde varken leva upp till den nya moralens orimliga krav eller bli delaktiga av det skydd som släkten erbjöd inom ramen för den gamla folkliga moralen. Det låg dessutom i de besuttna böndernas intresse att hålla de obesuttna under kontroll. I lokalsamhällen där möjligheterna att skapa sig en gemensam framtid var rätt goda slutade kärleken med större sannolikhet lyckligt för ett ungt par. Här utdelades inte lika ofta straff för föräktenskapliga förbindelser.⁵⁰

I Luthers lilla katekes ingick en särskild hustavla. Den bestod av en sammanställning av bibelord och sentenser som angav vad vars och ens "stånd och ämbete kräver". Ingen som levde i det stormaktstida svenska riket kunde undgå ett möte med hustavlans treståndslära med hushållsstånd, kyrkostånd och politiskt stånd. I denna ideologiska konstruktion delades befolkningen in i husbönder och tjänare, i lärare och åhörare, i överhet och undersåtar. Den bygger på två principer, dels över- och underordning, dels ömsesidighet. Den hade i själva verket sin grund i det fjärde budordets föräldraauktoritet och var ständigt närvarande i de budskap som både den andliga och världsliga överheten sände ut.

Ett folk som levde i enlighet med treståndsläran respekterade sin överhet och följde den nya strikta sexualmoral som påbjöds och som alla kände till. Men det gjorde man inte, låt vara att den i en lång process vann terräng. Den nya moralkodexen accepterades som munnens bekännelse, men det var den gamla som reglerade beteendet och angav gränsen mellan

det acceptabla och det otillåtna. Resultatet blev således en dubbelmoral där man försökte dölja sådant som var förkastligt i överhetens ögon men accepterades av lokalsamhället. Uppfattningarna om i hur hög grad befolkningen hade gjort hustavlans till sitt rättesnöre eller sin ryggmärgsmoral går isär bland forskarna. Något entydigt svar kan inte ges men det vi känner till om förhållandena i de båda riksdelarna pekar på att man också i andra sammanhang än sexualmoralen levde lika mycket utanför som innanför hustavlans värld.

I situationer då nöden inte gav något alternativ eller frestelsen blev övermäktig betedde sig undersåtar på ett sätt som stod i uppenbar motsättning till treståndsläran. Bönder uppgav inte sina beskattningsbara tillgångar på ett korrekt sätt eller mötte inte alltid upp för att sköta kronans transporter. Drängar rymde från en outhärdlig husbonde eller inför hotet att skrivas ut till soldat. Såväl bonden som drängen var fullt medveten om att det han gjorde inte var förenligt med det som förväntades av en god undersåte, men han såg ingen annan utväg i ett trängt läge. Folk levde som allt bättre lutheraner men ändå inte som genomgoda sådana. Man kapitulerade inte förbehållslöst inför det som kyrka och krona påbjöd.⁵¹

I sin predikan vid invigningen av akademien i Åbo 1640 behandlade biskop Rothovius den trolldom och vidskepelse som fanns i landet. Tillfället var väl valt. Akademien var ju tänkt att tillgodose behovet av välutbildade lutherskt renläriga präster och lojala ämbetsmän. Därtill hade centralregeringen i Stockholm för ett par år sedan uppmanat till kraftfulla tag i Finland mot den barbari och dryckenskap, det missbruk av Guds namn och

den trolldom som förekom. Att trolldom florerade i riket och att den måste bekämpas energiskt var en allmän uppfattning. Trolldom och avgudereri som härstammade från förkristen tid hade enligt Rothovius överlevt under den katolska tiden. Det fanns alltså många som tillbad djävulen och Rothovius gav i sin predikan till forskarnas stora glädje en målande beskrivning av den magi som förekom bland folket. I ett annat sammanhang uttryckte han sin förvåning över den avgudadyrkan som ännu levde kvar. Man hade ju haft tillgång till Guds ord, en kristlig överhet och trogna lärare i över hundra år. Det var således enligt Rothovius uppfattning först i och med reformationen som Finland i verklig mening hade blivit kristet.⁵²

Med anledning av de häxprocesser som ägde rum i Dalarna och Bohuslän bestämde riksrådet 1669 att en bön skulle läsas i alla kyrkor. Man skulle be för att Herren själv skulle straffa sitt folk och att han inte skulle låta djävulen utöva sitt tyranni. I Åbo uppmanade biskop Johannes Gezelius några år senare sitt prästerskap att bekämpa all gammal trolldom. Den skulle utrotas genom förkunnelse och genom att man i samarbete med de världsliga myndigheterna grep och straffade alla som ägnade sig åt magi.⁵³

De lutherska lärosatserna samexisterade bland folket med förkristna föreställningar och traditioner med ursprung i den katolska tiden. Man ägnade sig åt såväl vit, främjande som svart, skadegörande magi. Som Markku Nenonen utgående från domstolsprotokollen kunnat visa svarar häxan i Finland mycket dåligt mot den västeuropeiska stereotypen.⁵⁴ I Finland var den typiska häxan en man, och

inte en kvinna. Praktiskt taget vem som helst kunde råka ut för att bli åtalad för svart magi vid tinget. Det vanliga händelseförloppet var att en bonde i en by anklagade en annan bonde i byn eller hans hustru för trolldom. Att en medlem i ett lokalsamhälle anklagade en person i närmiljön för trolldom speglar de konflikter på gräsrotsnivån som fick mycket av sin näring av statsmaktens ökande krav på resurser under en svår tid då klimatet var mycket ofördelaktigt. Överhetens intresse för trolldom öppnade en ny möjlighet att komma åt den granne man inte kunde fördrå. Också den vita magin kriminaliserades på 1600-talet. Senast på 1670-talet gav överhetens kampanj mot den vita magin utslag i ett ökat antal rättegångar i vilka det i regel var någon som representerade överheten som väckte åtal. I västra Finland blev kvinnor oftare än män anklagade för befrämjande magi. De som dömdes kom i vanliga fall undan med böter. Rättegångarna i vilka personer åtalades för trolldom kulminerade på 1670- och 1680-talen.

År 1677 erhöll bödeln Henrik Hakalainen sin betalning för utförda tjänster. I Vörå hade han avrättat sex trollkonor, i Mustasaari en och i Närpes en. Därtill hade han i Vörå piskat tre kvinnor som hade utövat trolldom. Av samma orsak hade han piskat sju kvinnor i Laihela och en i Vasa.⁵⁵ Den här bödelns verksamhet var exceptionell och den yttersta konsekvensen av den häxepidemi som härjade på svenskt håll i Österbotten på 1670-talet. Den som föreställer sig en väldig våg av avrättningar som svepte över det svenska riket eller ständigt nya bål som tändes för att förinta häxor saknar grund för sin uppfattning. Antalet

trolldomsfall vid domstolar i den östra riksdelen som slutade i en dödsdom kan ha varit så få som 150, och av dem verkställdes endast ett fåtal.⁵⁶

Redan på 1400-talet hade en ny lärd tolkning om häxor lanserats i Europa. Enligt denna doktrin som så småningom spred sig också till det svenska riket fanns det häxor som hade ingått en pakt med djävulen och hängivet utförde hans gärningar. De kunde flyga och kom samman till orgier med den onde. I det svenska riket flög häxorna till Blåkulla. Det var just den här typen av häxor man ville gripa och straffa i häxprocesserna i den västra riksdelen.

Under åren 1666–1670 dömdes sammanlagt nio kvinnor på Åland till döden som häxor. De åländska häxprocesserna var de första i riket. På Åland verkade vid den här tiden Nils Psilander som häradsdomare och aktiv häxjägare. Han hade fått sin utbildning vid universitetet i Dorpat och var därför väl förtrogen med de kontinentala föreställningarna om djävulspakt och flygande häxor. Psilander använde sig av tortyr för att få fram ”sanningen”, och avgörande för fortsättningen blev att den första häxan man kunde döma avslöjade namnen på andra häxor hon kände till. Den snöboll som skulle växa hade satts i rullning. De folkliga föreställningarna lät sig omtolkas i enlighet med den kontinentala teorin om djävulspakter. Häxjakten i 1670-talets Österbotten ägde i huvudsak rum i de socknar där man talade svenska. Här var kontakterna till den västra riksdelen och till Stockholm särskilt intensiva. Man fick höra om de stora processerna i Bohuslän och Dalarna och en del av prästerskapet tog i sin förkunnelse upp ”Satans tyranni”.⁵⁷

Folkbildning

Reformationens syn på språket kom till starkt uttryck i det förord som Jakobus Petri Finno skrev till den första finska psalmboken 1583. Det var bättre att tacka och tjäna Gud på ett språk man förstod än att göra det på ett som man inte behärskade. Under katolska tiden hade sången i församlingen inte ljudit på något annat språk än latin som nästan ingen förstod. Djävulen låg bakom ett sådant påfund, och Luther och alla som arbetat i hans efterföljd hade satt käppar i hjulen för den onde då de börjat skriva psalmer på folkspråk.⁵⁸ Folkets språk var viktigt men inte som ett självändamål utan som ett medel. Det reformatoriska programmet innehöll folklig läsning av religiösa texter och gudstjänst på folkets eget språk i syfte att fördjupa församlingsmedlemmarnas insikter i de kristna grundsanningarna. Allmogen, särskilt barnen, skulle i brett upplagda alfabetiseringskampanjer lära sig att läsa ur bok.

Undervisningen vilade ursprungligen på hemmen, men från och med 1730-talet blev skriftskolan en institution. I den fick undervisningen i hemmen sin komplettering och avslutning. Avklarad skriftskola blev ett villkor för den första nattvarden som i sin tur var en förutsättning för att man skulle få gifta sig. Skriftskolan blev obligatorisk i Åbo stift 1763 och i Borgå stift 1774. Vid läsförhör kontrollerades kunskaperna i kristendom och läskunnigheten. De föräldrar som inte hade lyckats så bra i sin undervisning uppmanades att sända barnen till en klockar- eller byskola. Klockarna var inte alltid mogna sin uppgift att undervisa. Deras elever bestod av klen begåvade

och barn till fattiga föräldrar. Särskilt i de inre och östra delarna av Finland grundades sockenskolor under senare hälften av 1700-talet. En förordning 1762 stadgade att sockenskolor med en lärare skulle grundas företrädesvis i socknar som var så stora att klockarens uppgift som pedagog var för betungande.⁵⁹

I Sjundeå och Lojo i Nyland lät många finska föräldrar sina barn gå i svensk skriftskola. Man ville uppenbarligen ge barnen en nyttig kunskap för livet och inte utestänga möjligheterna till socialt avancemang. Det lokala prästerskapet såg ytterst ogärna att skriftskoltiden användes till att lära sig svenska på eventuell bekostnad av kunskaper i de centrala lärosatserna inom den kristna tron. Prästerna uppfattade det som högfärd från böndernas sida när de ville att deras ungdomar skulle lära sig svenska.⁶⁰

Att den finsktalande ungdomen skulle lära sig svenska var i själva verket exakt vad den finska deputationen vid riksdagen 1746–1747 hade föreslagit. Som det skall framgå i ett senare kapitel var det aktuellt att finna medel för att råda bot på en folkbrist i riksdelen som ansågs problematisk med tanke på försvaret av östgränsen. Om svenskan vann terräng bland allmogen i Finland blev, argumenterade deputationen, tröskeln för folk från den västra riksdelen att flytta till Finland lägre. Deputationen ansåg att man borde uppmuntra den finskspråkiga allmogen på sådana orter där de kom i kontakt med svenskspråkiga att låta sina barn lära sig svenska. Det här skulle understödjas med abc-böcker, katekeser och psalmböcker på svenska.⁶¹

År 1750 konfronterades landshövding Gustaf Abraham Piper i Österbotten med

en idé som inte gjorde honom särskilt entusiastisk. Regeringen i Stockholm frågade om det vore möjligt att försvenska den finska allmogen i Österbotten. Hans svar blev att han ställde sig skeptisk till ett dylikt projekt. Han uteslöt tvångsåtgärder men såg en viss möjlighet till framgång om man rekryterade svenska klockare som höll svensk skola. Man kunde försöka med det, och se vad som blev resultatet.⁶² Prästerskapet i socknar i Österbotten med en finskspråkig minoritet gjorde med understöd av sina biskopar vissa försök att agera på det här sättet. När biskoparna visiterade församlingarna uppmanades finskspråkiga föräldrar att låta barnen gå i svensk skriftskola. Från Mustasaari och Gamlakarleby finns från år 1804 information om att finskspråkiga föräldrar lät sina barn "läsa" svenska. Sockenprästerskapet såg gärna att församlingen var så språkligt enhetlig som möjligt eftersom

deras arbetsbörda då blev mindre. Barn till svenskspråkiga i byar där finska var majoritetspråk kunde uppmanas att låta barnen gå i finsk skriftskola, vilket vann viss förståelse i domkapitlet. I församlingarna i södra Finland bedömde tydligen prästerna det som omöjligt att försvenska sina församlingsbor genom skriftskolan och avstod från försök.⁶³

Lärde sig folk att läsa? Hur det förhöll sig med den saken är inte tillräckligt väl undersökt men något kan ändå sägas. Under 1720- och 1730-talen var omkring var fjärde person inom bondebefolkningen läskunnig medan i grova drag varannan kunde läsa vid mitten av seklet.⁶⁴ I vissa socknar kunde de flesta vuxna läsa. Utvecklingen var likartad i de västra och östra riksdelarna men med den skillnaden att läskunnigheten ökade något långsammare i Finland. De texter som kyrkan ställde krav på att allmogen

I den lutherska kyrkan stod ordet i centrum. Bokstol gjord 1580 från Vemo kyrka.

skulle kunna läsa fanns tillgängliga på såväl svenska som finska varför personens språk troligen inte spelade någon större roll i inläringen. Oberoende av språk var det i kärnbygderna vanligare att allmogen kunde läsa än i lokalsamhällen som låg mer perifert. Det betyder också att läskunnigheten spred sig från kusten inåt landet. Någon större skillnad mellan det västra och det östra stiftet i Finland tycks det inte ha funnits.⁶⁵

Man lärde sig allmänt att läsa men sällan att skriva, och det är en så kallad bra fråga vad det innebar att någon kunde läsa. I forskningen används begreppet ”religiös läskunnighet”. För kyrkan var det tillräckligt att allmogen lärde sig de kristna grundsanningarna. När bondebefolkningen på bred front lärde sig läsa betydde det därför ingenting mer än att man kunde ta sig igenom ett antal texter i vilka innehållet var bekant på förhand. De praktiska hindren att lära sig läsa skall inte underskattas. På vintern hade de vuxna bättre tid att undervisa de unga, men då rådde det brist på dagsljus och att tända ett ljus för att man skulle se att läsa var inte att tänka på. Ett brinnande ljus på bordet var något som endast rusthållarna, det vill säga de mest välbärgade bland allmogen, bestod sig med på 1700-talet. Den som lärt sig läsa som ung hade som äldre inte nödvändigtvis råd med glasögon. Och i det ännu på 1800-talet i inlandet allmänt förekommande rökpörten tog ögonen skada.⁶⁶ Hos en del av dem som lärt sig tyda bokstäverna väcktes ändå en så stark nyfikenhet på nya och okända texter att de övervann alla hinder. Till dessa personer finns det skäl att komma tillbaka i samband med de religiösa väckelserna.

Språk, gudstjänst och folklig fromhet

Under 1700-talet blev böcker allt vanligare i bondehemmen. Åtminstone i västra Finland hade boken på allvar tagit sig in i bondevärlden mot slutet av 1700-talet. Bibeln fanns då i ungefär vart femte hem, men den var inte den vanligaste boken. De böcker som vanligtvis förekom var katekesen, psalmboken och andaktslitteratur. Psalmboken innehöll också annan uppbygglig eller informerande läsning än psalmer.⁶⁷

Under 1600-talet utkom med början 1628 fyra olika katekeser på finska. Den mest spridda blev biskop Johannes Gezelius den äldres abc-bok och katekes som trycktes på finska och svenska år 1666. Boken utkom som *Yxi paras lasten tawara* på finska i sammanlagt ungefär 60 upplagor och som *Ett rätt barna-klendodium* på svenska i 13 upplagor. Den finska versionen ersattes vid mitten av 1700-talet av en översättning av den katekes som ärkebiskop Olof Svebilus hade gett ut år 1689.⁶⁸

Den svenska psalmboken 1695 ingår i den litterära kanon som en av de bästa diktsamlingarna på svenska. Få litterära verk anses ha haft större inflytande i Norden. I Finland var den officiell svensk psalmbok till 1888.⁶⁹ När den utkom restes från centralregeringens sida kravet på en ny finsk psalmbok som till uppläggning och innehåll överensstämde med den nya svenska. Detta krav var naturligt i det karolinska enväldet som eftersträvade likriktning av allt och alla. Det sätt på vilket det i praktiken efterlevdes är intressant. I den nya finska psalmbok som utkom 1701 var psalmerna lika många som i den svenska men endast en fjärdedel av dem var direkta översättningar. Psalmer

i två äldre finska psalmböcker bildade stommen. Den ena av dem var Jacobus Petri Finnos psalmbok, troligtvis från år 1583, och den andra Hemming Henrikssons, kyrkoherde i Masku, som trycktes 1605. Finno utarbetade sin psalmbok med 1572 års svenska psalmbok som förebild. Både han och Hemming översatte psalmer från framförallt svenska men också psalmer på latin och tyska. De skrev också själva ett antal av psalmerna. Hemming tog in Finnos alla psalmer i sin utvidgade psalmbok som sedan som sådan införlivades med 1701 års psalmbok som var i bruk i nästan 200 år.⁷⁰

Vägen till församlingssången som en verklig glädje för örat visade sig bli lång. Församlingsborna skulle inte bara äga en psalmbok, som de inte glömt hemma, och kunna läsa utan också vilja sjunga med. Under stormaktstiden förekom det att man gjorde narr av folk som sjöng ur bok. Det rädde på 1600-talet brist på klockare som kunde verka som dugliga försångare. I Brändö kapell i Ålands skärgård deltog kvinnorna inte i sången varför det bestämdes att männen skulle sjunga varannan strof och kvinnorna varannan.⁷¹

De finska psalmernas historia är i främsta rummet en historia om översättning framhåller Taru Kolehmainen. De svenska och finska psalmböckerna innehöll i stort sett samma psalmer, ofta med ursprung i tyska psalmer skrivna av bland andra reformatorn Martin Luther. I den finska psalmboken togs också in psalmer av kända svenska författare som Olaus Petri, Haquin Spegel och Jesper Svedberg. En av de gemensamma psalmerna i 1695 års svenska och 1701 års finska psalmbok är den alltjämt så popu-

lära ”Den blomstertid nu kommer” som tillskrivs prästmannen Israel Kolmodin.⁷²

Om klockaren i Kurikka i Österbotten har det 1737 antecknats att han använde sig av två psalmböcker, utöver en finskspråkig också en svenskspråkig som var försedd med noter.⁷³ Församlingen, som lovade Gud på finska, hade tydligen inte ansett det värt utgiften att köpa in ett exemplar av den finska psalmboken med noter som utgetts 1702 eftersom man redan hade en svensk. Den finska texten kunde klockaren således läsa i den ena, medan han fann noterna till samma psalm i den andra boken med svensk text.

Några Christeliga Boot Predikningar av biskop Isak Rothovius utkom av trycket i Åbo år 1643. Predikosamlingen är den första boken tryckt på svenska i Finland. På finska utgavs under 1500-talet två andaktsböcker och under följande sekel åtta. Under 1700-talet uppgick de till så många som femtio. Det är fråga om samma postillor och andaktsböcker som förekom i den västra riksdelen. I regel var den finska versionen en översättning från svenskan också i de fall originalet var på tyska eller, vilket inte var så vanligt, på danska eller engelska. Ibland har översättaren gjort ändringar eller kompletteringar. I en andaktsbok från mitten av 1700-talet har avsnittet om alkohol och dryckenskap gjorts mer omfattande då texten utgående från en svensk översättning blev översatt till finska. I ursprungstexten och den svenska översättningen bevisas åtta anledningar till att dricka vara svepskäl. I den finska översättningen är de så många som femton.⁷⁴

Den föredömliga husbonden samlade sitt folk till husandakt. Katekesen eller postillan togs fram, och man bad också

de böner man lärt sig utantill. Hur vanligt det var att man kom samman på detta sätt kan vi inte få veta, men vid läsmöten kontrollerade sockenprästen hur väl hans uppmaning till husandakt följdes. Om vägen till kyrkan var lång och besvärlig kunde byn samlas till andakt. I svenskspråkiga Övermark i Närpes kom man enligt en uppgift från 1674 samman till gudstjänst i byns ”läsestuga”. Någon av byborna som kunde läsa tillräckligt bra läste upp söndagens texter.⁷⁵

Så här beskrevs de kyrkliga förhållandena i Finland i 1794 års upplaga av Tunelds stora svenska geografi: finsk och svensk gudstjänst hölls i de församling-

ar där allmogen var ”aldeles, eller til större delen” blandad.⁷⁶ I sann reformatorisk anda uppfattades det som angeläget att också den finska eller svenska minoriteten i en socken fick sin själavård på eget språk. På ett antal orter där majoriteten var svenskspråkig uppfördes med tanke på de finskspråkiga mindre träkyrkor intill sockenkyrkan. På en del orter användes sockenstugorna som finsk gudstjänstlokal. Enligt en uppgift från 1696 hölls svenskspråkig gudstjänst i 70 kyrkor och kapell inom Åbo stift, vilket betyder att också små minoriteters behov tillgodosågs. Förhållandena inom Viborgs stift avvek inte från detta. Biskop Johan-

Visor på ett ark

Skillingtrycken spreds av kringvandrande försäljare eller såldes på marknaderna. De var lätta att få tag på och billiga, därav benämningen skillingtryck. De trycktes på ett enda ark papper, vilket på finska gett dem namnet *arkkiveisu*, ’arkvisa’. Visornas innehåll var oftast andligt eller sedelärande. De sjöngs till tonerna av en psalm eller en annan känd melodi. De världsliga skillingtrycken handlade om sådant som i dag fyller våra tidningar: brott, olyckor, krig, spådomar och enskilda människooden.

Fram till år 1809 utkom 250 skillingtryck på finska i Finland, de första är från tidigt 1600-tal. Den första trycksaken framställd i Finland var ett skillingtryck. På det nygrundade tryckeriet vid akademien i Åbo trycktes 1643 psalmen *Ylimmäisen Keisarin Jesuxen CHRistuxen Mandati Eli Käsky*, som är en översättning från svenskan. Också i svensk språkdräkt var psalmen en översättning, närmare bestämt av ett tyskt original från år 1524. Psalmer som spreds som skillingtryck togs senare in i psalmboken. Skillingtrycken blev mer allmänt förekommande från mitten av 1700-talet. Populära visor gavs ut i ständigt

nya upplagor. Skillingtrycken var folklig litteratur men ratades inte heller av ståndspersonerna.

Skillingtrycken kom i regel från den europeiska kontinenten, särskilt Tyskland, till Norden via Danmark. Till finska översattes de ofta från svenska översättningar. Översättarna tog sig ibland friheten att göra ändringar och tillägg. Ett av de mest kända skillingtrycken från 1600-talet är *Huonen-speili* från 1699. I den ges förhållningsregler utgående från treståndsläran för medlemmar av hushållsståndet, d.v.s. husbonde, husmor, barn och tjänstefolk. Som förebild fungerade den svenska *Een huus-spiegel, nyttigh och lustig för gambla och vnga* som en kyrkoherde i den västra riksdelen hade publicerat tio år tidigare. Men den finska versionen är mer än dubbelt så lång som den svenska. Man har kunnat klarlägga att det var prästmannen Jonas Andreae Mennander, född i Nykyrko, som översatte och skrev *Huonen-speili*.

En annan tidig och mycket populär visa handlade om drakdödaren S:t Georg. Med början år 1683 utkom visan i hela 34 upplagor. Den är en översättning från svenskan. Krig, farsoter och hungersnöd

nes Gezelius d.ä., biskop i Åbo 1664–1690, uppmanade kyrkoherden i Lemo i Egentliga Finland att om möjligt fortsättningsvis hålla svenskspråkiga gudstjänster även om det var nästintill överflödigt. Allmogen i socknen var finskspråkig, de ståndspersoner som hade anknytning till orten bodde sällan där och deras inspektorer måste lära sig finska för att kunna kommunicera med allmogen. De svenskspråkiga i Lojo fick på 1680-talet ta del av svensk predikan varje kyrklig högtidsdag och böndag i sakristian samt var femte söndag på Gerknäs gård. Att den språkliga minoriteten på en ort samlades till gudstjänst i sakristian var inget ovanligt.⁷⁷

De lösningsmodeller som utarbetades lokalt bär vittne om kreativitet. I Kyrkslätt samlades språkgrupperna till gemensam altartjänst och medan man sjöng predikopsalmen gav klockaren med en liten klocka ett tecken åt de finskspråkiga att gå över till sockenstugan där de fick ta del av predikan på modersmålet. Efter predikan samlades man på nytt i kyrkan till gemensam nattvard.⁷⁸ I Nagu samlades de finskspråkiga i sakristian samtidigt som den svenska gudstjänsten pågick i kyrkan. Man koordinerade de parallella gudstjänsterna så väl att svensk- och finskspråkiga kunde sjunga psalmerna tillsammans, var och en på sitt

var Guds straffdomar i visorna. Den stora jordbävningen i Lissabon 1755 ansågs förebåda de yttersta tiderna. Väckelseprästen Abraham Achrenius publicerade ett år efter katastrofen på finska ett skillingtryck där han uppmanade till bot och bättring. Achrenius hade informerat sig om jordbävningen och andra naturkatastrofer i *Stockholms Post Tidning*. Innehållet i tidningsnotiserna fick nu i versens form en folklig spridning.

Nidvisor trycktes om bl.a. kvinnan. En av dem var *Mä köyhä Piika kyll kärsin suurt waiwa* om en gammalpiga som bittert ångrade alla de gånger hon som ung hade försmått sina friare, bland dem "skrifwarit" och en "krukomakar". Visan är en översättning av *Jag fattiga Piga lider stor nöd*. Under frihetstiden publicerades också på både svenska och finska en visa som drev grovt med dem som använde tobak. Från och med 1790-talet spreds som skillingtryck översättningar till finska av Bellmans visor.

Den svenska segern vid Narva år 1700 uppmärksammades med en visa, *Sweriges Fägneljud Öfwer Den oförljknelige SEGER wid Narva*, som också över-

sattes till finska. Inför Gustav III:s eriksgata i Finland 1775 översattes och trycktes den populära *Gustavs Skål!* Under Gustav III:s ryska krig utnyttjades skillingtrycken i den kungliga propagandan. Allegorin *En liten Wisa Om Grannas Kari*, som är en nidvisa om Katarina den stora, blev omtyckt och spreds också i en finsk version. Nu kom också en visa som hade skrivits för ett tidigare krig, nämligen hattarnas krig mot Ryssland 1741–1743, väl till pass. Den hyllar de "Swenska Gossar Blå, Som till Finland gå" med uppgift att återta vad riket förlorat i freden 1721. I *Fem stycken Nya Hjelte-Wisor* hyllades dalkarlarna för sin tapperhet och kungatrohets. Visorna utkom 1792 på finska i Åbo.

Litteratur: Liisi Huhtala, "Yx linna oli Idäisell Maall: arkkiveisut", s. 40–43; Tuija Laine, "Arkkiveisut", s. 220–223; Eino Salokas, *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana*; Henriikka Tandefelt, "Dikten i krigets tjänst", s. 189–191.

eget språk.⁷⁹ Att det gick så bra att göra på det här sättet får sin förklaring av att som redan framgick psalmerna i så hög grad var desamma i den finska och i den svenska psalmboken.

Om språkförhållandena i betydande utsträckning ändrade sig ställde den växande språkgruppen krav på fler gudstjänster. Under 1700-talet ökade andelen svenskspråkiga på ön Kakskerta i närheten av Åbo där befolkningen år 1764 fått egen kyrka och präst. De svenskspråkiga reste krav på att antalet gudstjänster på deras språk skulle utökas till varannan söndag. Domkapitlet beslöt att det fick räcka med var tredje söndag då prästen skulle predika på både finska och svenska. I början av 1800-talet utgjorde de svenskspråkiga flertal i församlingen och upprepade kravet på svensk gudstjänst varannan söndag. Från finskt håll framhölls det att det var deras förfäder som hade byggt kyrkan och att största delen av de svenskspråkiga på Kakskerta var landbönder som när som helst kunde flytta bort från ön. På ett för dåtiden typiskt sätt beslöt man att klarlägga hur jorðinnehavet fördelade sig mellan svensk- och finskspråkiga, en undersökning som utföll till de svenskspråkigas fördel. Innan domkapitlet i Åbo fattade slutligt beslut i saken begärde man också in uppgifter om hur församlingsborna fördelade sig språkligt. Då det visade sig att majoriteten var svenskspråkig gick domkapitlet med på kravet på svensk gudstjänst varannan vecka.⁸⁰

Efter stora nordiska kriget fick regementena i Finland välbehövlig förstärkning av folk från den västra riksdelen (jfr kapitlet ”Riket, våldet och delarna”). Det bestämdes att inflyttare

till finskspråkiga församlingar skulle erbjudas svenskspråkig gudstjänst var tredje söndag eller en gång i månaden. Påbudet efterlevdes inte överallt. Prästerskapet fick ingen ersättning för de svenska gudstjänsterna som visade sig bli dåligt besökta. Åbo domkapitel framhöll i början på 1730-talet att många av de inflyttade soldaterna redan hade lärt sig finska.⁸¹

Militärgudstjänsterna aktualiserade andra svensktalande personers rätt till gudstjänst på eget språk också i de församlingar där folkflertalet talade finska. År 1756 fattade riksdagen beslut om att alla församlingar där det fanns sex eller sju svensktalande var tredje söndag måste ordna gudstjänst på svenska. I praktiken hade de båda domkapitlen i Finland då redan en längre tid drivit en linje som överensstämde med beslutet. Landshövding Anders de Bruce i Nylands och Tavastehus län påpekade på 1780-talet att beslutet inte följdes i hans län. I de finska socknarna hölls årligen inte mer än ett par tre gudstjänster på svenska. Domkapitlet medgav att det förhöll sig på det här sättet men försvarade sig med att de svenska gudstjänsterna var så fåtaligt besökta.

Vid riksdagen 1771 anhöll bönderna i Raseborgs östra och västra härad i Nyland i sitt besvär om att finsk gudstjänst skulle ordnas för det finska arbets- och tjänstefolk som flyttat in. Åbo domkapitel föreslog i sitt utlåtande att man på den finska minoriteten skulle tillämpa stadgandet om svensk gudstjänst för en minoritet på några personer, vilket man i praktiken redan torde ha gjort. Från statsmaktens sida konstaterades med anledning av besväret att man räknade med att domkapitlet också i fortsättningen såg

Enligt en uppgift från år 1789 hölls svensk gudstjänst i Bjärnå var tredje söndag. På bilden Bjärnå medeltida kyrka i Egentliga Finland med omgivning 1807. I bakgrunden står skörden bärgad på åkern en sensommardag och folkvimlet antyder att det är söndag. Oljemålning av J.T. Schoultz.

till att minoritetens behov, oavsett språk, blev tillgodosedda.⁸²

Bestämmelsen om att en handfull människor hade rätt till gudstjänst på sitt eget språk gav upphov till motsättningar mellan språkgrupperna och mellan sockenprästerskap och minoritet. De gällde oftast praktiska eller ekonomiska omständigheter. Prästerna ville få ned sin arbetsbörda. I de fall en minoritet ansågs förstå majoritetens språk tillräckligt väl såg man ingen grund till att hålla dubbla gudstjänster. I Strömfors i östra Nyland klagade finskspråkiga församlingsmedlemmar 1798 över att finsk gudstjänst inte längre hölls varje söndag utan endast de gånger gudstjänstbesökare från två byar där alla var finskspråkiga sökt sig till kyrkan. Prästerskapet räknade med att de flesta andra i socknen förstod

båda språken och hävdade att församlingen inte hade försummat att ordna gudstjänst på folkets eget språk de gånger då personer som var enspråkigt finska hade kommit till kyrkan. Då biskopen visiterade församlingen framhöll han att han var övertygad om att prästerna inte försummade sin plikt. Han sade sig också utgå ifrån att ingen av principskäl ställde krav på finsk gudstjänst de gånger som ingen enspråkigt finsk församlingsmedlem var närvarande. I Esbo ingick man 1807 ett avtal om att frångå den gamla principen med finsk gudstjänst var tredje söndag. De gånger färre än femton finskspråkiga infunnit sig i kyrkan skulle man nöja sig med att förrätta bön på finska.⁸³

En för tiden typisk konflikt utspelade sig på 1740-talet i Lappträsk i östra Nyland där två kyrkor stod intill varandra,

den större sockenkyrkan som användes av de svenskspråkiga och en mindre där de finskspråkiga samlades till gudstjänst. År 1742 förstördes båda kyrkorna i en eldsvåda. Tidigare hade de svenskspråkiga hävdad att vardera församlingen skulle ta hand om sin egen kyrka, vilket man också hade gjort. Men nu höll de före att det var allas gemensamma angelägenhet, oavsett språk, att sköta återuppbyggnaden av sockenkyrkan. De finskspråkiga vägrade att delta i kostnaderna för och arbetet med den. Domkapitlet avgjorde saken och gav finnarna rätt. De svenskspråkiga byggde följaktligen upp sin kyrka och de finskspråkiga sin.⁸⁴

År 1782 hölls enbart finskspråkig gudstjänst i majoriteten av Åbo stifts församlingar, närmare bestämt i 201 av 290 moderkyrkor och kapell. I 46 församlingar hölls enbart svenskspråkig gudstjänst och i nästan lika många (43) både finsk och svensk gudstjänst. Församlingar med enbart svensk gudstjänst var utöver samtliga församlingar på Åland med början i norr Gamlakarleby, Jakobstad, Purmo, Munsala, Vörå, Oravais, Maxmo, Kevlax, Replot, Solf, Malax, Korsnäs, Närpes, Kristinestad, Iniö, Houtskär, Korpo, Nagu, Nötö, Dragsfjärd, Västanfjärd, Hitis, Bromarv, Ekenäs, Antskog, Karis, Snappertuna, Svartå, Ingå, Degerby och Fagervik. Bland församlingarna med gudstjänster på båda språken fanns Uleåborg och Brahestad, Kaustby, Vetical, Björneborg, Raumo, Nystad, Kustö, Kakskertta, Tykö och Koskis.⁸⁵ I Borgå stift förrättades enbart svensk gudstjänst i Östersundom kapell och i Forsby bruks kyrka. I Lovisa, Pyttis, Lappträsk, Pernå, Borgå, Sibbo, Helsinge, Helsingfors och Sveaborgs församlingar kallade klockor-

na till finsk och svensk gudstjänst varje söndag. I Mörskom hölls växelvis finsk och svensk gudstjänst varannan söndag. I vissa kyrkor inne i landet förrättades svensk gudstjänst några gånger om året. Till dem hörde Heinola, S:t Michel, Jämsä, Jockas, Rantasalmi och Kuopio.⁸⁶

Kapellförsamlingar avskiljdes eller blev självständiga pastorat på språklig grund. Enhetliga och så lättskötta kyrkliga enheter som möjligt eftersträvades eftersom det garanterade bästa möjliga församlingsvård. Språket som sådant var av underordnad betydelse. Nurmijärvi i Nyland avskiljdes på 1570-talet från Helsinge med motiveringen att invånarna i de byar som nu bildade eget pastorat alla "äre finsk almogh".⁸⁷

En by kunde på språkliga grunder bli överförd från en socken till en annan. En sådan by var Pörtom i Österbotten som på 1500-talet löd under Kyro socken men som 1555 i kyrkligt hänseende överfördes till svenskspråkiga Närpes. När Lillkyro år 1607 avskiljdes som självständig socken inbegreps byn Merikart från grannsocknen Mustasaari som var övervägande svensk, vilket tyder på att byn var mer finsk- än svenskspråkig. Gränsjusteringarna är ett uttryck för en allmän strävan att skapa så språkligt enhetliga och lättskötta pastorat som möjligt.⁸⁸ Rationaliseringsarbetet kom på sikt att betyda att nya gränser för ett lokalt "vi" som separerade svensk- och finsktalande från varandra hade dragits upp. Man kände samhörighet med sina sockenbor.

I Helsingfors framgick det vid biskopsvisitationen 1691 att en del av dem som deltog i den svenska gudstjänsten med nattvard som förberedelse för den hade för vana att delta i finskt skrifter-

mål. Detta är ett av många tecken på att förhållningssättet till språket bland församlingsborna var pragmatiskt. Samma år anhöll de svenskspråkiga i Nystad om fler svenska gudstjänster. Biskop Gezelius d.y. ställde sig avvisande. De som inte förstod finska var ett fåtal i församlingen och prästernas arbetsbördan var redan i rådande läge stor.⁸⁹

Väckelsens vägar

Vid sin visitation i österbottniska församlingar 1732 undersökte biskopen om det förekom ”några nyheter i religionen och gudstjänsten”. De svar som gavs var nekande och församlingarna uppmanades att be för att man också i fortsättningen skulle förskonas från allt sådant. I Pedersöre uppmanades församlingen att be Gud om att bli bevarad ”ifrån hwarjehanda willoandar och förförande menniskor” som spred falska läror ”i dessa sista wardenes tider”.⁹⁰

Under åren genast efter stora nordiska kriget och stora ofreden upplevde många i Finland sin samtid som de yttersta tiderna. Den biskopliga vaksamheten gentemot villolärare var därför inte obefogad. Som en svår och för många traumatiserande erfarenhet hade kriget och den i sitt initialskede så brutala ryska ockupationen skapat en öppenhet för en alternativ förkunnelse med den individuella gudskommunikationen och det personliga fromhetslivet i centrum. Prövningarna – de stora hungeråren på 1690-talet som följdes av såväl pest som krig – var för stora för att det längre skulle vara rimligt att tolka dem enligt den matris som kyrkan tillhandahöll, nämligen som Guds kollektiva straff för de olika synder enskilda be-

gått. Det framstod inte längre som lika självklart att ge prästerskapet tolkningsföreträde.

De första förebudet om en alternativ religiositet hade nått Finland redan före stora nordiska kriget. Väckelserörelsernas spridningsmönster synliggör de baltiska och bottniska världar som uppmärksammades i ett tidigare sammanhang (se det inledande kapitlet). Nyländ nåddes av de nya religiösa strömningarna över havet söderifrån. Med tyska Halle som centrum och August Herman Franke som centralgestalt spreds den pietistiska väckelsen. Den kom till Finland på två olika vägar, dels över Stockholm, dels via Baltikum och den karolinska armén. Viktig var också den kontakt med de nya tankarna som förmedlades genom litteraturen eller via de personkontakter som upprätthölls mellan Halle och Finland.

Officerare i den svenska armén som tjänstgjorde i Baltikum och som hade sina familjer med sig anställde i början av 1700-talet hemlärare från Halle. Bland de många svenska officerarna som hamnat i rysk fångenskap efter nederlaget vid Poltava 1709 fanns därför sådana som tagit till sig det pietistiska budskapet. Med officersfamiljerna som kärna uppstod under åren efter freden i Nystad en pietistisk ”herrgårdsväckelse” i östra Nyländ. Genom det välförgrenade nätverk av vänskaps- och släktskapsförbindelser som fanns mellan de många herrgårdarna spred sig väckelsen bland ståndspersonerna. General Carl Gustav Armfelt, känd från dödsmarschen över de norska fjällarna 1718, engagerade en Johann Nicolaus Reuter från Halle som informator. Reuter höll möten, och sedan han lärt sig

predika på svenska nåddes också allmogen av hans förkunnelse.⁹¹

Under den ryska ockupation som följde på hattarnas krig kom herrnhutismen till Finland. Den ryska generalen och ståthållaren Balthasar von Campenhausen hade med sig en herrnhutisk präst vid namn Gerhard Hansen. Denne kom i Åbo i kontakt med slottspreddikanten Samuel Wacklin och domkapitelsnotarien Abraham Frosterus som blev ledare för den herrnhutiska väckelse som uppstod i staden. Wacklin och en Johan Kranck, som i ett något senare skede fick en central roll inom väckelsen i Åbo, blev sedermera präster i Österbotten där väckelsen vann viss anslutning.⁹² Kring skräd-daren Fredrik Axberg (död 1820) uppstod en herrnhutiskt inspirerad folklig väckelse i Nyland. Axberg drog runt som lump-samlare i kusttrakterna från Åbo i väster till Kymmene älv i öster, sålde religiös literatur och förkunnade ordet sedan han inhämtat det lokala prästerskapets tillstånd. Stadsfiskalen i Borgå ifrågasatte 1777 hans rätt att predika men domkapitlet tog honom i försvar.⁹³

Kring mitten av 1700-talet spred sig pietismen bland allmogen i Egentliga Finland och Satakunta. Den fick sin början 1756 genom pigan Lisa Eriksdotter i Nykyrko. Hon vallade boskap och berättas då ha läst Arthur Dents bok *Totisen kääntymisen harjoitus*. Genom det hon läste hamnade hon in i en stark känslostorm som gjorde ett outplånligt intryck på människorna i omgivningen och manade till efterföljd. Den stora jordbävningen i Lissabon 1755 hade upprört sinnena också i Finland och väckelsen bröt fram året därpå. Dvalapredikanter var ett inslag i väckelsen. Den mest kända av dem

var den redan tidigare nämnda Anna Rågel i Sastmola som fick stor genomslagskraft inte minst i Österbotten tack vare att hon talade både svenska och finska.⁹⁴

Stora nordiska kriget och stora ofreden bidrog på ett konkret plan på två olika sätt till spridningen av religiösa väckelser. Officerare och soldater i rysk fångenskap nämndes redan. En del av dem som från Finland flytt undan de anfallande ryssarna västerut kunde särskilt i Stockholm lyssna till en kristen förkunnelse med nya inslag och betoningar. Bland åhörarna fanns studenter som redan tidigare hade blivit påverkade av den radikala pietism som sedan 1680-talet förekom i Åbo. I Stockholm kom de nu i kontakt med en mer moderat pietism som inte på samma sätt var på kollisionskurs med kyrkans läror och som möjliggjorde för dem att senare i livet ta tjänst som präster. Pietisterna i Stockholm sammanställde och gav ut en egen samling av sånger, *Mose och Lamsens Wijsor*, som utkom anonymt 1717. Åbostudenten Johan Tolpo, som i Halle hade stiftat bekantskap med pietismen, gav ut sångboken i utökade upplagor 1720 och 1724. Under 1720-talet växte sig den pietistiska väckelsen allt starkare i Stockholm och fick genom hemvändande officerare fotfäste också i Riddarhuset. Reaktionen från kyrkans och statsmaktens sida blev konventikelpakatet 1726 som förbjöd alla andra religiösa sammankomster än husandakt. Förbudet fungerade som en provokation och banade väg för en radikaliserings av väckelsen.⁹⁵

Väckelsen i Stockholm engagerade också präster, bland dem Eric Tolstadius som sedan 1723 verkade som kyrkoherde på Skeppsholmen. Han blev genom sina inspirerade predikningar väckelsens

centralgestalt. En av de många som greps av hans predikan i Skeppsholmens kyrka var båtsmannen, sedermera skraddaren Anders Nynäs i Jakobstad. Som Tor Krook och André Swanström visat spreds väckelsen till Österbotten via Stockholm. Rikshuvudstaden var såväl politiskt, ekonomiskt som kulturellt centrum i det botteniska området.⁹⁶ Impulserna till religiöst nytänkande nådde Österbotten också på andra vägar. Prästen Abraham Achrenius, som kom att bli en centralgestalt inom den äldre pietismen i Finland, hade kommit i kontakt med väckelsen redan 1728 som informator hos greve Gustav Creutz i Pernå.⁹⁷

Österbotten blev centrum för en radikal variant av pietism. Radikalpietisterna bröt med kyrkan som de ansåg omöjlig att förnya. Väckelsen kan följaktligen kallas separatistisk. Som André Swanström framhållit var den österbotteniska separatism som förekom från och med 1730-talet och in i 1760-talet en numerärt sett liten rörelse som kom att väcka stor uppmärksamhet. Separatismen attraherade främst ståndspersonerna men i svenskspråkiga Esse och finskspråkiga Laihela fick den spridning bland allmogen. Med sina krav ställde sig separatisterna utanför den etablerade samhällsordningen.⁹⁸

Prästsönerna Jakob och Erik Eriksen från Kelviå hade under stora nordiska kriget verkat som officerare i södra Sverige och av allt att döma där kommit i kontakt med separatistiska idéer. Efter stora nordiska kriget flyttade bröderna tillbaka till Kelviå. Vid en visitation år 1725 fick biskop Herman Witte veta att Jakob för det mesta uteblev från gudstjänsten och att det var över ett år sedan

han senast besökt nattvarden. På detta följde en utdragen rättegång som slutade med att bröderna, som bl.a. var övertygade om att Adam hade varit androgyn, år 1734 landsförvisades. Rättegången avslöjade också att de hade fått ett antal anhängare i de närliggande svenskspråkiga församlingarna. Innan bröderna gick i landsflykt verkade de en kort tid med stor framgång i Stockholm och blev ledare för separatisterna i huvudstaden. När de efter över tio år i landsflykt återvände till Sverige kunde de tack vare ekonomiskt stöd från förmögna anhängare köpa en egendom på Värmdö och bildade där ett eget religiöst samfund som blev centrum för separatismen i Sverige och Finland.⁹⁹

Gemensamt för nyckelpersonerna inom den österbotteniska separatismen var att de hade vistats i den västra riksdelen under stora ofreden som flyktingar och återvänt med religiösa intryck eller att de flyttat in från den västra riksdelen. Separatisterna upprätthöll kontakter med likasinnade i Stockholm där de också i stor utsträckning fann den litteratur de ville komma över. Länsmansänkan Catharina Asplund i Nykarleby var en av nyckelpersonerna i väckelsen. Hon skaffade sig litteratur bland sina vänner i Stockholm och läste högt ur böckerna för sitt husfolk. Den litteratur som lästes inom rörelsen var i huvudsak svenskspråkig, vilket vållade de finskspråkiga anhängarna i Laihela problem. År 1756 översatte en av separatisterna, kaptenen Gustaf Gisselkors, Thomas Bromleys *Vägen till hvilosabbaten* till finska.¹⁰⁰

Separatismen fick sin fria fortsättning i Österbotten som en mysticism som inte längre hade sin udd riktad mot den etablerade lutherska kyrkan. Rörelsens an-

hängare, som kallade sig "Vännerna", fanns i städerna Vasa och Gamlakarleby med omgivande landsbygd, särskilt Lillkyro respektive Lochteå. De levde fridsamt och fäste stor vikt vid den inre bönen och sökte inspiration i mystikern Jakob Böhmes skrifter, vilket också separatisterna hade gjort. Mystikerna i Österbotten etablerade kontakt med Anders Collin i Stockholm. Collin som var strumpvävargesäll verkade som väckelsepredikant. Tack vare att hertig Karl utnämnt honom till hovbibliotekarie kunde han föra fram sitt budskap också i salongerna i huvudstaden. Collin byggde sin trosuppfattning i huvudsak på Böhme.¹⁰¹

Från och med 1783 stod Collin i brevkontakt med mystikerna i Österbotten. Breven finns bevarade i finsk översättning. Beata Herrman blev en ledargestalt inom rörelsen i Vasatrakten. Hon hade i likhet med andra ledande mystiker besökt Collin i Stockholm och korresponderade

med likasinnade finskspråkiga på större avstånd från Vasa. En annan ledare inom rörelsen var Jakob Norrgård, bonde från Mustasaari. Han översatte skrifter som lästes inom rörelsen från svenska och tyska till finska.¹⁰² Mystikerna är kända för just detta att de i sin krets hade tillgång till personer som översatte texter som sedan cirkulerade i handskrivna exemplar. Också en del profan litteratur – historia, geografi och samhällskunskap – översattes av mystikerna, bland annat Djurbergs kända geografi.¹⁰³ I och med att kyrkan under 1600-talet hade genomdrivit att gemene man måste förvärva sig elementära färdigheter i att läsa hade den destabiliserat den rådande samhällsordningen. Breven och översättningarna som cirkulerade pekar på den stora betydelse som skriftligheten kunde få bland bönder och hantverkare i 1700-talets Finland och särskilt på den förmedlarroll som skrivkunniga personer med språkkunskaper spelade.

”Finska tiden” i Sveriges historia

En utsatt och stympad riksdal

Stora nordiska kriget blev en vändpunkt i Sveriges och Finlands historia. I flera hundra år hade det svenska riket kunnat flytta sin östgräns allt längre österut. Freden 1721 innebar någonting helt annat. Den svenska stormakten fanns inte längre som politisk realitet. Rikets östgräns drogs ungefär där gränsen i dag går mellan Finland och Ryssland och den gamla svenska staden Viborg blev rysk. Finska viken var inte längre ett svenskt innanhav eller Finland en ointressant periferi, strategiskt degraderad till en ogenomtränglig ödemark där fienden inte förväntades angripa. Ryssland förfogade nu över en galärflotta som kunde föra in soldater och förnödenheter.¹ Längst inne i viken och i närheten av gränsen låg den nya huvudstaden S:t Petersburg. Den gränsszon som freden i Stolbova 1617 hade gett Sverige, d.v.s. Ladoga-Karelen och Ingermanland med sina fästningar, var förlorad. Inget blev kvar av det svenska väldet söder om Finska viken i freden 1721 då också Estland och Livland blev ryska. Ryssland hade snabbt och effektivt etablerat sig som och skulle förbli en betydande sjö- och makt på Östersjön.

Efter det långa kriget och den ryska ockupationen var Finland en be-
drövlig syn med odlingsmark för fåfot
och brända städer. Fienden hade inte
gått skonsamt fram, särskilt inte i Ös-
terbotten. Men också de svåra nödåren
på 1690-talet och pesten år 1710 förklarar
en del av den mörka bilden. Befolk-
ningen i Finland som före nödåren hade
uppgått till omkring en halv miljon var
efter freden 1721 ungefär 350 000, den
avträdde delens befolkning medräk-
nad 400 000. Eländet blev också förstorat.
Berättelserna om förhållandena i de
besvärsskrivelser som riktades till myndigheterna
efter freden är överdrivna. De österbottniska
städerna anhöll om ersättningar för skador
som de värderade så högt att totalsumman
med mer än det dubbla översteg deras
beskattade förmögenhet 1713.² Den förhållandevis
utvecklade ekonomin var på sätt och vis en
fördel. Det gick rätt snabbt och behändigt
att få åkrarna i odling och husen reparerade.
Virke till husbygge fanns i skogen och
alla kunde hantera en yxa. Återuppbyggnaden
genomfördes på ungefär ett decennium,
i städerna på ungefär ett och ett halvt.³

Från finländsk sida restes krav på lättnader i beskattningen. Man sparade inte på krutet utan tog bl.a. till argumentet att utan skattelättnader skulle bönderna bli så utmattade att de blev tvungna att söka sig över till fiendens sida. Insikten om att Finland nu var en gränsmark med speciella behov tog form. Två kommissioner utsågs med uppgift att kartlägga skador, ämbetsmannamissbruk och andra missförhållanden samt föreslå frihetsår i beskattningen. Frihetsår beviljades också i stor mängd. Österbottningarna tackade nej till en kommission i landskapet, vilket är svårt att förstå. Man tycks ha varit rädd för extra kostnader, och man väntade sig inget gott av kringresande herrar som undersökte och ställde frågor.⁴

En petition från 1731 undertecknad av ett antal framstående riksdagsmän i syfte att trygga den finska församlingen i Stockholm ekonomi erbjuder ett exempel på hur Finland som en krigsdrabbad riksdel kunde användas som ett tungt vägande argument. Finland, som kallades ”[v]årt land”, och ”vi finnar” hade under olika skeden i historien lidit mer än rikets andra ”länder”. Det var allmänt känt och bevisen var många för hur man med ”otåliga millioner droppar mannablod” hade bistått sina ”medbröder, de svear och göter”. Man påminde också hur Peter den store mitt under brinnande krig hade bekostat uppförandet av en finsk evangelisk kyrka i sin nya huvudstad.⁵

Den långa ryska ockupationen gav upphov till övertygelsen att en liknande prövning inte fick drabba landet på nytt. Freden måste bevaras. Den försiktiga utrikespolitik och balansgång mellan maktblocken i Europa i syfte att bevara freden och suveräniteten som Sverige be-

drev under kanslipresident Arvid Bernhard Horn vann godkännande i Finland. Ryssland skulle inte irriteras, men man skulle inte heller helt underordna sig den mäktiga grannens vilja. I riksdagskallelsen till urtima riksdag 1734 beskrevs Sveriges utrikespolitiska läge som hotfullt. Grannländerna rustade. Det gav upphov till oro inte minst i Finland. I sina besvärsskrivelser påminde bönderna om stora ofredens hemsökelse och framhöll behovet av fortsatt fred. Finland var försvarslost och skulle omedelbart drabbas av ett krig.⁶

Att behålla det omistliga

Efter stora nordiska kriget saknades fasta försvarsanläggningar nästan helt i Finland. Frågan var om det var värt att bygga upp några. Skulle man i stället satsa på en annan typ av försvar? Eller var lösningen helt enkelt att återerövra vad man förlorat? Generalmajor Axel von Löwen framhöll i ett memorial 1723 hur riket hade mist alla de ”förmurar och fästningar, som det tillföre ägt emot en så mächtig granne” som Ryssland. Ett nytt fast försvar behövdes för att slå tillbaka angrepp men var också till nytta om det för Sverige uppenbarade sig möjligheter att gå till angrepp och återvinna ”det bortmiste”.⁷

En stormakt upplöses alltid i olika takt på olika nivåer. Längst dröjer sig stormakten kvar som mental konstruktion. Det krig som Sverige inledde mot Ryssland år 1741 kallas hattarnas krig. Partinamnen hattar och mössor kom i bruk under riksdagen 1738–1739. Utrikespolitiskt sökte hattarna stöd hos Frankrike, medan mössorna betonade upprätthållandet av goda förbindelser med Ryss-

land. Kriget kan inte förstås som annat än ett utslag av en okontrollerbar svensk revanschism. Man förstod inte att avstå från ett försök trots att förnuftet borde ha avstyrt den stora äventyrlighet det innebär att utmana Ryssland. Hattarna ville föra svensk stormaktspolitik av beprövat märke men saknade stormaktens resurser. Inom ett år kapitulerade armén och Finland var igen ockuperat. Den svenska historikern Leif Dannert beskrev 1943 i skuggan av andra världskriget Sveriges krig tvåhundra år tidigare som ett vågspel och fångade drivkraften bakom anfällskriget i följande lika diplomatiskt slipade som träffsäkra formulering: "De offensiva tankarna från Karl XII:s tid levde kvar och fick sitt mest pregnanta uttryck i 1741 års anfällskrig mot Ryssland."⁸

Redan under kriget, närmare bestämt i mars 1742, riktade sig kejsarinnan Elisabet i ett manifest på finska, svenska och tyska till Finlands folk. Om man i Finland ville etablera en ny buffertstat mellan Sverige och Ryssland skulle Ryssland stöda ett sådant initiativ. Den som valde att inte göra motstånd eller stödjade den svenska armén utlovades ryskt beskydd. Manifestet var ett inslag i propagandakriget. Det fick aldrig någon större betydelse men oroade regeringen i Stockholm så pass mycket att en varning att inte fästa tilltro till manifestet utfärdades. Kungen var övertygad om att undersåtarna i såväl Sverige som storfurstendömet skulle som rättskaffens "Svenske Männ" stå eniga mot den övermodiga fienden. De ryska förespeglingarna om självständighet vilade enligt den svenska motpropagandan på lös grund och var ett uttryck för en gammal rysk taktik att förslava sina grannfolk, vilket alla insåg.⁹

Den ryska kejsarinnan Elisabet lät i ett manifest till Finlands folk i mars 1742 förstå att Finland kunde bli en ny självständig stat mellan Sverige och Ryssland, vid behov skyddad av ryska vapen. Det gav anledning till snabba svenska motåtgärder. Ett motmanifest som riktade sig till alla svenska undersåtar och särskilt dem som bodde i storfurstendömet Finland publicerades.

I freden i Åbo år 1743 drogs gränsen längs Kymmene älv. Det svenska Finland krympte och det ryska växte. Nederlaget kunde ha blivit ännu mer svidande. Tanken att Ryssland nu skulle införliva hela Finland eller bilda en buffertstat mellan Sverige och Ryssland diskuterades seriöst på ryskt håll. Riksprängningen 1809

kunde ha ägt rum redan 1743. Ett villkor för att Ryssland skulle låta sig nöja med en mindre bit svenskt territorium var att svenskarna valde en tronföljare i rysk smak, vilket man också gjorde. Sedan förhandlingarna kopplats till tronföljdsfrågan löd det ryska utgångsbudet på Kymmenegårds och Nylands län. Ur ett Petersburgsperspektiv var Finska vikens norra kust det mest intressanta.¹⁰

Redan år 1722 hade general Axel von Löwen presenterat en försvarsplan utgående från de erfarenheter som det nyss avslutade kriget hade gett. Peter den store hade under stora nordiska kriget haft stor nytta av den skärgårdsflotta han skapade. Följaktligen föreslog von Löwen en svensk motsvarighet som skulle placeras i Finland i en befäst flottbas. I Fredrikshamn och i Villmanstrand skulle gränsfästningar byggas. Arbetet på dem inleddes men avbröts snart i brist på medel. Genast efter freden 1721 bedömdes möjligheterna för Sverige att försvara Finland mot Ryssland som nära nog obefintliga, men under 1730-talet blev attityderna till olika satsningar på försvaret av Finland positivare. När kriget inleddes år 1741 hade ändå nästan inget blivit gjort. Karl Merthen, riksdagsman från Åbo, föreslog som alternativ till ett fast försvar att truppstyrkan i Finland skulle utökas och kompletteras med lätt artilleri.¹¹ Borgerskapet i Finland visade en stor aktivitet inom försvarspolitik. Försvarsarbeten i regionen eller trupper som skulle utrustas gav förtjänstmöjligheter och borgarna hade mest att förlora i ett krig som omöjliggjorde sjöfart och handel.¹²

Efter hattarnas krig var en fortsatt rensanspolitik otänkbar. Finland kom nu på ett helt annat sätt i fokus. Frågan

var om och i så fall hur det som återstod skulle kunna behållas av ”denna Sveriges härlighet och omisteliga egendom” och hur den svenska regeringen skulle framstå som trovärdig bland befolkningen i Finland. En god överhet skulle kunna erbjuda sina undersåtar trygghet och beskydd från yttre fiender. Inbyggarna i Finland skulle göras ”nöjde med Moderlandet” och sin överhet samt övertygas om att ”deras Moderland både will och kan förswara dem”.¹³ Den politiska situationen ur en finländsk synvinkel formulerades i ett memorial till sekreta utskottet 1743 av riksdagsmannen från Helsingfors H.J. Forsstéen. Finland hade åter en gång drabbats av kriget:

Som freden med Ryssland, effter thetta olyckeliga kriget, numera kommit till slut, hwarigenom Kymmene gårds lähn med gräntze städerne Friedrichshamn och Willmanstrand blifwit ifrån Sweriges krono afstådde; så fordrar högsta nödwändigheten, at Finland, som nu långtmer, än någonsin tillföre, blifwer exponerat, sättes uti fullkommeligit försvarsstånd, så wäl wid gräntzen å lands- som sjösidan, om inwånarne eliest skola hafwa någon säkerhet till lif- och wälfärd, och af fruchten för påkommande fiendteligit anfall, icke afskräckas, at flytta till orten, samt använda möda och kostnad på theras, Gudi klagat! Nu ruinerade och ödelagda fasta ägendomars uprättan- och stånd sättiande.¹⁴

Tanken att Finland var särskilt utsatt och drabbat hade genomslagskraft. I en drastisk förenkling lät den sig formuleras som så att ”Svenska sidan” inte hade varit utsatt för fienden i fler dagar än Finland hade varit det i antal år. Alla de stygn som Sveriges svåraste fiende hade gett riket hade gått genom Finlands hjärta.¹⁵

Till svensk tronföljare valdes Adolf Fredrik, furstbiskop av Lübeck, och inte kronprins Fredrik av Danmark. Detta ansträngde de svensk-danska relationerna och Sverige måste 1743 be om rysk hjälp i form av 12 000 man för att stärka gränsförsvaret mot Norge. Under de följande åren var relationerna mellan Sverige och Ryssland spända och från rysk sida förekom oblyga försök att påverka svensk politik. Genom flottrörelser på Finska viken demonstrerade Ryssland sin militära potential.¹⁶ Från rysk sida visade man med hjälp av agenter och spioner intresse för opinionerna i Finland gentemot överheten. Man fann inte riktigt det man hade hoppats. Missnöjet var stort med hur kriget hade skötts och det elände det än en gång hade fört med sig. Finländarna fruktade ett nytt krig men var ändå fortsättningsvis lojala.¹⁷

Den ryska politiken mer förstärkte än försvagade hattarnas ställning. I Sverige valde man nu att satsa på försvaret av det existerande territoriet med hjälp av ett fästningssystem med anläggningar i öster och väster som ryggrad. Riksdagen godkände 1747 en ny helt defensiv försvarsplan för riket. Tanken var enligt en ofta upprepad fras att Finland skulle "inom sig sielf äga sitt försvar", åtminstone till dess att hjälp hann fram. Med hjälpen var det inte så enkelt. Man kunde inte förlita sig på goda transportförhållanden över havet under alla tider av året. Riksdelarna var skilda från varandra "genom en lång och besvärlig skärgård" eller så var Finland "aflägsn och igenom watern skilt ifrån Sverige".¹⁸ Försvaret i Finland måste därför göras starkt nog för att kunna avvärja ett angrepp. I det rådande läget var både fönster och dörrar i Finland öpp-

na för fienden.¹⁹ Kronprins Adolf Fredrik framhöll 1746 hur Finland var "en så angelägen dehl af riket, at utom detsamma wore Sverige icke Sverige". Finland var "wårt förrådshus och wår förmuhr".²⁰ Finland som en förmur för Sverige var en ofta använd metafor.²¹

Finland kom i fokus på grund av att Ryssland var så starkt och en "alt för nära granne",²² men det fanns också andra gränsområden i en likartad situation. Också i väster fanns områden med karaktär av gränsson. Huvudprincipen för försvaret byttes ut. Från stora nordiska krigets slut hade närförsvaret av huvudstaden prioriterats men det fick nu ge vika för ett gränsförsvaret med tyngdpunkten lagd på de mest utsatta områdena. Skåne, Gotland och Finland blev huvudlänkar i en försvarskedja. Det fasta försvaret betonades på det rörliga försvarets bekostnad i ett renodlat defensivt program.²³ Man utgick som "en oryggelig grundsats" från att "gräntsen bör försvara hjertat af riket". Ett försvar av kärnområdet med huvudstaden kunde inte byggas upp kring kärnan.²⁴ Huvudstaden skulle inte längre försvaras vid Vaxholm utan i Finland. Det behövdes skyddande förmurar och det var Finlands försvarspolitiska roll i öster att utgöra en barriär mot Ryssland. I väster tilldelades framförallt Skåne samma roll mot Danmark.

I Finland inleddes byggandet av en förrådsfästning (*place d'armes*) vid Helsingfors och en gränsfästning (*place frontière*) vid den nygrundade staden Degerby, från 1752 Lovisa.²⁵ Arbetet på motsvarande försvarsanläggningar i Skåne inleddes i Kristianstad och Landskrona. Också i gränsmarken mot Norge planerade man att uppföra en förråds- och en gränsfäst-

ning. Vid Slite på Gotland påbörjades befästningsarbeten med tanke på försvaret av den västra riksdelen ostkust.²⁶

De tunga satsningarna gjordes i Finland, den svagaste och mest utsatta av rikets förmurar. Krigserfarenheterna talade för ett fast försvar vid kusten. Vid Lovisa uppfördes en landfästning och en sjöfästning som fick namnet Svartholm. I de ursprungliga planerna ingick omfattade anläggningar såväl på öarna utanför Helsingfors som på fastlandet. Planerna blev aldrig förverkligade i sin helhet. Det stora befästningskomplex som byggdes på öarna utanför Helsingfors fick namnet Sveaborg. Kungen fastställde namnet den 17 juli 1750. Sveaborg vid rikets östra gräns skulle svara mot Göteborgs fästning vid Västerhavet.²⁷ Fästningen byggdes som bas för både armén och skärgårdsflottan som 1756 administrativt bröts ut från örlogsflottan och kallades arméns flotta. Man ville skapa ”en flytande landtarmé”²⁸ som kunde mäta sig med den ryska skärgårdsflottan. Nya fartygstyper som lämpade sig för operationer i skärgården konstruerades efter det pommerska kriget (1757–62) av Fredrik Henrik af Chapman. De stora skärgårdskorvetternas och -fregatternas typbeteckningar skapades utgående från finska landskapsnamn med anpassning till en svensk tungas begränsningar: *turuma, hemmema, udemo, pojama*.²⁹ I det frihetstida Sverige uppnåddes ingen försvarspolitisk samsyn. Anhängare av mösspartiet uppfattade Danmark som huvudfiende och prioriterade uppbyggnad av örlogsflottan med huvudbas i Karlskrona medan de politiker som förespråkade satsningar på galärflottan var hattar som uppfattade grannen i ös-

ter som det främsta hotet mot rikets säkerhet.³⁰

De ursprungliga befästningsplanerna i Finland var mycket omfattande men inexakta. Man tänkte sig att allt skulle vara klart inom fyra år, vilket var fullständigt utopiskt. Fyraårsplanerna kom att följa på varandra. Om den riksdag som beslöt om projektet hade fått en realistisk bild av tidtabell och kostnader skulle det knappast ha antagits. Den svenska staten saknade möjlighet att få fram behövliga medel till befästningsarbetena av sina skattebetalare. Man fick dem i stället från Frankrike. Sverige och Frankrike slöt en subsidiekonvention år 1747. Frankrike ville motverka att Ryssland och Österrike växte sig för mäktiga.

Ansvarig för byggnadsarbetena i Finland var fortifikationsofficeren Augustin Ehrensvärd. När han dog år 1772 var fästningen Sveaborg inte färdig men nog funktionsduglig. Som flottbas stod den färdig vid krigsutbrottet 1788. Uppbyggnaden av Sveaborg fortsatte ända till början av 1790-talet. Det var fråga om det största och dyraste byggnadsprojektet någonsin i riket. Huvuddelen av arbetet utfördes av indelta soldater. Förverkligandet av fasta försvarsanläggningar har en tendens att dra så långt ut på tiden att de är föråldrade då de börjar vara klara. Sveaborg är inget undantag från regeln. När kriget om Finland i början av 1800-talet utkämpades hade fästningen redan förlorat det mesta av sitt strategiska värde men var fortsättningsvis viktig som bas för skärgårdsflottan. Särskilt under Gustav III:s tid förbättrades vägnätet i Finland. Den svenska hotbilden förändrades då man insåg att ett krig på Finska viken och längs dess kuster inte längre var

Bygandet av Sveaborg var ett stort och långvarigt projekt som fick stor betydelse för den omgivande regionens näringsliv. Fästningen blev fortifikationsofficern Augustin Ehrensvärds livsverk. I en klippa på Tulludden i Hangö har någon huggit in orden "Aug. Ehrensvärd saknas alltid af Finland".

det enda alternativet. Ett ryskt anfall genom Karelen och Savolax mot Uleåborg var inte uteslutet och det kunde lika väl komma vinter- som sommartid.³¹

Uppbyggnaden av det fasta försvaret övertygade för en tid Ryssland om att svenskarna nu tänkte defensivt. Så stora fortifikatoriska satsningar var inte rimliga av en motståndare som planerade ett angrepp.³² I Finland låg betydelsen av försvarsanläggningarna främst på ett psykologiskt plan. De gav ett tydligt uttryck för Sveriges stora vilja och rimliga förmåga att försvara sitt territorium. Ekonomiskt verkade befästningsarbetena

vitaliserande i den omgivande regionen, och kulturellt blev Sveaborg ett nytt centrum för elitkultur i Finland.

Den östra riksdelens var förhållandevis svagt utvecklad som ekonomi. Finland beskrevs som vidsträckt men kraftlöst, eller så var det i vanmakt. Orsaken lokaliserades till de återkommande krigerna. Under alla de sekler som Finland hade varit svenskt hade området ännu aldrig fått njuta av en längre fredstid. Fienden hade plundrat och förhärjat. Ändå hade man alltid som "en road Bistock satt sitt bo igen och samkat [= samlat] honung för Sveriges inbyggare". Finland skulle "med

hand och hjerta” knyts till Sverige, särskilt som Ryssland som fiende och ockupant hade börjat bete sig bättre än förr.³³

Försvarsansträngningarna och det som kom att kallas ”Finlands ekonomiska upphjälpande” uppfattades och behandlades som två olika sidor av samma mynt. Delat av havet bestod riket ur ett försvarspolitiskt perspektiv av två delar: ”Sveriget och Finland”. Den västra riksdelen hade en större befolkning och kunde mäta sig med sin fiende i söder och väster, nämligen Danmark-Norge. Finland var den svagare delen belägen intill den starkaste grannen. Augustin Ehrensvärd gjorde 1765 bedömningen att Finland hade potential till en befolkning på fem till sex miljoner medan området i realiteten hade så få invånare som en halv miljon. Befolkningstalet var för litet med tanke på att riksdelen skulle kunna försvara sig själv. Rekryteringsbasen var för svag i Finland. Man fick inte tillräckligt med soldater och det producerades inte heller förnödenheter nog att försörja en armé av den storlek som försvaret av riksdelen krävde. Den som såg finnskutorna vid Skeppsbron kunde enligt Ehrensvärd få för sig att Finland var ”ett Canaans land”, men så var det inte. Landet låg så gott som öde. Två miljoner inbyggare skulle vara en tillräcklig mängd, ett uppnåeligt mål om femtio till sextio år om man ansträngde sig.³⁴ Som optimist befann sig Ehrensvärd i gott sällskap, man tänkte sig att själva klimatet kunde förbättras genom uppodling. Frostent skulle drivas ur riket.³⁵ Från och med år 1742 fram till 1762 tillsatte ständerna inte mindre än nio olika deputationer och kommissioner som kom med förslag hur det ekonomiska livet i Finland skulle ut-

vecklas.³⁶ Områdets potential noterades. I finska deputationens betänkande 1747 framhölls det:

Att Finland är ett härligt och fruktbart Land, innehållande mycken til god Åker och Äng tjenlig marck, jemte flera högst gagneliga förmåner så til Land som watn, är lika så säkert, som det är knapt om folk, kundskap och medel at nyttja sådana Naturens fördelar.³⁷

De förslag som utarbetades gällde bland annat förbättrandet av kommunikationerna mellan kust och inland, ett skifte av jorden och allmogesglationen. En del av reformerna, såsom storskiftet, genomfördes i hela riket. Den frihetstida riksdagen producerade framförallt ord, talade och nedskrivna, i en komplicerad beslutsång. Mer blev sagt än gjort och en del planer var orealistiska men resultaten då det gällde att förbättra förhållandena i Finland uteblev inte helt.³⁸

Finland fick som nämndes i föregående kapitel år 1747 en sista gång en svensk generalguvernör i riksrådet och generalmajoren Gustaf Fredrik von Rosen. Han vann inte folkets förtroende. Till en del berodde missnöjet i Finland på att von Rosen gjorde exakt vad som förväntades av honom, nämligen intresserade sig för opinionerna i Finland. Han utnyttjade ett nät av informanter som inrapporterade vad som sagts på kyrkbackar och krogar. Som alltid visste ryktet att berätta mycket, bl.a. att generalguvernören hade fått en hemlig order om att förfölja finnarna och att syftet med befästningsarbetena var att försvaga Finland. Generalguvernörens närgångna intresse hade en partipolitisk dimension. Hattarna satt vid makten och von Rosen var en

av dem, medan prästerskapet i Finland var mössor. Därför var von Rosen särskilt misstänksam mot dem.³⁹

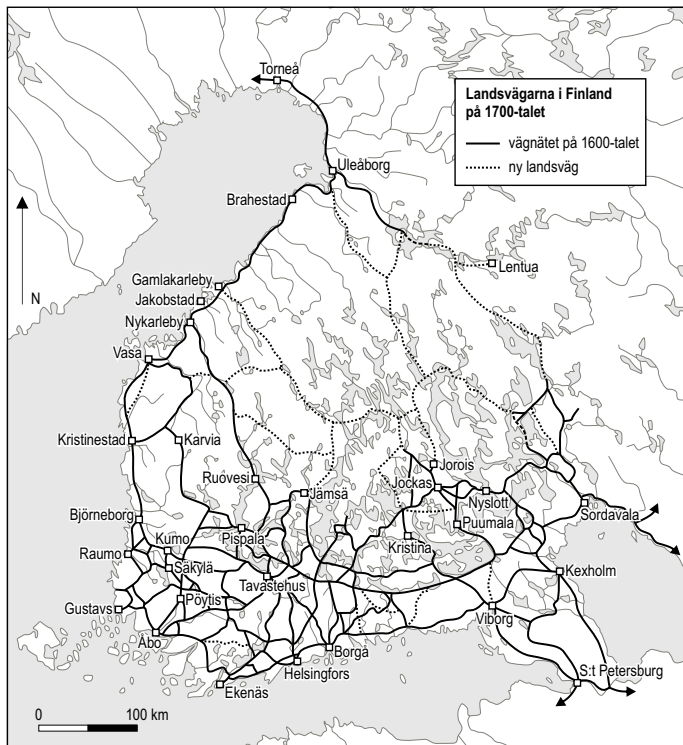
Sverige i allmänhet och Finland i synnerhet behövde en större befolkning, en utbyggd infrastruktur och en mer utvecklad ekonomi. En ofta upprepad sanning var att ett lands ”största rikedom består i myckenhet af folk och Jnvånare”, men folket skulle uppfostras, läras att leva sedligt och hållas i flitigt arbete.⁴⁰ Från och med år 1749 samlade Tabellverket in befolkningsstatistik. Resultatet av sammanräkningen var nedslående och sekretessbelades. I hela riket bodde så få som knappt 2,2 miljoner invånare. Barndödligheten var skrämmande och medellivslängden låg. Men riket hade en potential att som i de äldsta tiderna åter en gång bli en sannskyldig *vagina gentium*. Med hjälp av den politiska aritmetiken kunde på ett frigörande sätt nuet som verklighet och morgondagen som möjlighet kontrasteras mot varandra. Lantmäteridirektör Otto Ephraim Runebergs uppmärksammade beskrivning av Laihela socken från 1758 och hans beräkningar av utvecklingsmöjligheterna gav vid handen att näringsutrymmet var förbluffande stort och medgav att socknens befolkning växte från 1 800 personer till 28 000.⁴¹

Lantmäteridirektören Jakob Faggot publicerade 1741 sina ”Tankar om fäderneslandets känning och beskrifwande”. Landet skulle sockenvis kartläggas. Det skulle ske så mångsidigt som möjligt, men resurserna, eller med den tidens ordval ”alster, gåfwor och förmåner”, var särskilt viktiga att klarlägga. Skaparen hade i sin allvishet försett varje region med

Efter hattarnas krig (1741–1742) mot Ryssland skapades en stark svensk skärgårdsflotta. I ett första skede byggdes galärer med de roddfartyg som förekom på Medelhavet som förebild. Under ett par intensiva år efter 1747 års försvarsbeslut sjösattes inte mindre än 44 galärer. Galär på en medalj slagen 1749 till skärgårdsflottans ära.

komplementära resurser för ett rikt och gott liv i riket som helhet. Det gällde bara att först allsidigt kartlägga och sedan planmässigt utnyttja dem. Varje ort präglades av sina särskilda förhållanden och bar på sina unika möjligheter. Rikets allsidiga kartläggande framskred därför bäst om man utarbetade sockenbeskrivningar som var jämförbara med varandra. Som ett mönsterexempel på en ortsbeskrivning publicerade Faggot 1750 en beskrivning av Pernå. Som Mattias Legnér framhållit var resultatet av Faggots forskarmöda mediokert i förhållande till hans egna anvisningar. Han höll ändå

kvar sin kungstanke att kartläggning och kunskap var nyckeln till ekonomiska framsteg. Faggot ansåg att kunskapen om Finland var mycket bristfällig bland makthavarna. År 1748 sändes 20 lantmätare ut för att kartlägga den östra riksdelen, och efter några år koncentrerades arbetet till Österbotten. Kartläggningen var också militärt motiverad, man behövde pålitliga kartor över de områden där nästa krig sannolikt skulle utkämpas.⁴² År 1760 hade man tack vare lantmätnarna fått in ekonomiska beskrivningar av 65 socknar i Finland.⁴³ Samtidigt författade professorer och studenter vid akademien i Åbo ekonomiska Ortsbeskrivningar om särskilt städerna i Finland.⁴⁴

Faggot deltog i det politiska reformarbetet. Han ingick i den s.k. finska ekono-

mikommissionen och författade 1745 ett memorial som kom att få stor betydelse. Finland var underutvecklat men hade potential. Om England som var mindre bördigt än Finland och till ytan var en tredjedel av Finland hade sju miljoner invånare borde Finland kunna hysa över tre miljoner. Faggot beräknade att befolkningen i Finland var mindre än 600 000 personer. Tabellverkets siffror från 1749 skulle avslöja hur det verkligen stod till, Finlands befolkning var inte större än 430 000 personer. Den växte snabbast i Europa från 1750 och under ett sekels tid, men inte ens det gjorde Faggots visioner till verklighet.⁴⁵

Under den gustavianska tiden fortsatte arbetet med att utveckla förvaltning och ekonomi i Finland. Under Gustav III:s tid fortlevde den retorik kring Finland som slagit ut i blom under frihetstiden. Riksdagen 1778 fick höra kungsord om Finland som ett vidsträckt land, ofta olycksdrabbat men känt för de livsmedel som invånarna sålde i Stockholm. Finland var kungen kärt eftersom det var till sådan nytta för riket och undersåtarna visade så stor trohet. Vägar byggdes i det gustavianska Finland, antalet län utökades. Inlandet fick två nya städer, Tammerfors 1779 och Kuopio tre år senare. Vid den österbottniska kusten grundades Kaskö stad 1785.

Det levande försvaret, de trupper som rekryterades eller var stationerade i Finland, hölls på i stort sett samma nivå under hela frihetstiden. Under Göran

Magnus Sprengtportens kunniga ledning skapades på 1770-talet lätta trupper lämpade för krigföring i de inre delarna av östra Finland. De organiserades 1775 som Savolaxbrigaden. På Haapaniemi i Rantasalmi inrättades 1780 en kadettskola.⁴⁶

Rikets två nationer

I Finska deputationens betänkande från januari 1747 ingick ett förslag om att hovrätten och akademien i Åbo till två tredjedelar skulle bestå av ämbetsmän respektive professorer från Finland. De skulle ha minst så här många "Nationelle Ledamöter" medan den lägre personalen uteslutande skulle rekryteras av "Finska nation". De av "Svenska nation" som utnämndes till en tjänst i Finland fick inte vara helt okunniga i finska språket.⁴⁷

Den finska och den svenska nationen – vid den här tiden hade det blivit vanligt att tala om rikets två nationer. Att ordet kom på folks läppar betyder självfallet inte att nationen var en nyhet som begrepp. Begreppet "den svenska nationen" möter redan i medeltida texter, och under stormaktstiden skrev exempelvis generalguvernör Per Brahe om "nationen" med syftning på befolkningen i Finland.⁴⁸ Tvånationsretoriken under 1700-talet påträffas exempelvis i den upprörda debatten i sekreta utskottet vid riksdagen 1738–1739 kring ämbetsmännens språkkunskaper i Finland. Man var oense i sak men man talade och skrev in sig i eller bejakade en begreppslig gemenskap. I riket levde svenskar och finnar och de hörde till antingen den svenska eller den finska nationen. Hovrättspresident Samuel Åkerhielm var en av debattörerna. Han menade att skillnaderna mellan

Finland och Sverige inte var så stora och mindre än mellan Skånelandskapen och "här", som väl närmast skall förstås som de centralsvenska landskapen. Han befärade att särlösningar slog in en kil, det var farligt att "göra en skillnad mellan desse nationer". Borgaren Esaias Wechter från Åbo argumenterade för att särskilda förhållanden och särskilda behov måste beaktas och talade om nationens intressen på ett sätt som renderade honom frågan vad han egentligen avsåg med sitt tal om den finska nationen. Man skulle inte konstruera någon skillnad mellan Sverige och Finland. Man var ett folk under en och samma lag och regeringsform. Wechter framhöll med eftertryck hur han aldrig hade gjort sig till tolk för några krav på Finlands separerande från Sverige eller ens hört talas om något sådant.⁴⁹ Det potentiellt farliga i föreställningen och talet om två nationer undgick således inte samtidigt. Det blev viktigt att betona existensen av ett odelat svenskt folk, samhörigheten under en gemensam konung och gemensamma lagar.

Som ord kommer "nation" från latinets *nasci*, som betyder födas. Det anger vanligen varifrån någon härstammar. Det användes ännu under 1700-talet med en så varierande och vag syftning att det både förvånar och förvirrar en sentida läsare. Det kunde beteckna folket i en region, såsom Dalarna eller Småland. Någon var dalkarl till nationen. Folket i ett lokalsamhälle kunde beskrivas som en nation. Två samhällsklasser som stod emot varandra kallades ibland nationer. Ofta användes nationsbegreppet med syftning på dem som stod utanför, de som var utlänningar. Den som talade eller skrev om exempelvis den tyska nationen avsåg folk-

slaget eller det område där folket bodde. En minoritet av utlänningar eller personer med ett främmande språk som vistades inom riket kallades nation. Det nya i 1700-talet var, som Monika Edgren visat, att nationen allt oftare började användas inte för att beteckna det främmande utan det egna. Inom den ekonomiska litteraturen blev nationsbegreppet med syftning

på staten och dess folk centralt – riket Sverige och dess inbyggare tillsammans. Anders Chydenius skrev om ”vår nation” och tänkte på en grupp människor som gått samman för att under beskydd av statsmakten och med understöd av ämbetsmän befrämja sin egen och sina efterkommandes välmåga. Det var en gemenskap med blicken stadigt riktad mot

En bondes värld – Johan Blåman i Munsala

Bönder har ofta beskrivits som stationära torvvändare som levde i en liten värld där ett år intill förväxling var det andra likt. Deras inskränkta horisont uteslöt allt utanför byn och hemsöcknen. Förhållandena varierade självfallet från en region till en annan, men mycket talar för att bönder var rörligare än vad man antagit och deras värld större än vad som hävdats. Ingen verkar ha varit mental fånge i byn även om hushållet, byn och församlingen utgjorde de viktigaste sociala enheterna för en vanlig människa i ett förindustriellt samhälle. Men det som man hade personlig erfarenhet av var en mindre värld än den man hade hört berättas om och kände till.

Hur fick man veta? Ryktet har alltid haft snabba vingar. De flesta kunde traggla sig igenom kända texter som innehöll de kristna grundsanningarna medan en del var så duktiga läsare att de mer suveränt kunde läsa i bok och läsa högt för andra ur en postilla eller en bibel. De kungörelser som varje söndag lästes i kyrkorna i Sverige och Finland från början av 1600-talet var ett effektivt massmedium, låt vara att informationen var tillrättalagd av statsmakten. En bonde behövde inte ta sig längre än till sockenkyrkan för att tilltalas som kristen, luthersk, svensk eller kunglig undersåte.

Bonden Johan Blåman i Munsala kyrkby i Österbotten gjorde dagboksanteckningar under åren 1794–1816. Här ingår, som alltid i en bondedagbok, notiser om livsavgörande omständigheter som sådd, skörd, regn och torka samt om olika pålagor.

Bonden sådde och Gud gav skörden men hur såg Munsalabondens världsbild ut i övrigt? Vad kände han till och uppfattade som viktigt?

Av anteckningarna framgår hur Blåman via predikstolen kunde skapa sig en bild av de storpolitiska skeendena. Så hade år 1801 den brittiska flottan förhindrat all genomfart i Öresund varför saltpriset hade stigit. I december 1804 ingick Sverige ett anfallsförbund med Storbritannien som var riktat mot Frankrike. Enligt dagboksanteckningarna från denna månad hade ”vår konung” i en kungörelse meddelat att Sverige nu hade ”ofred med Frankrike, hvars föreståndare hette Bonaparte och ville antaga kejsartitel, hvilket flere potentater ville vägra honom”. Och vid mönstringen av soldater den 13 februari 1808 fick man veta ”att vår granne Ryssen är fiende till oss”. Kriget hade visserligen ännu inte brutit ut, men man förstod att det skulle komma.

En dryg vecka senare hade de ryska trupperna gjort ”ett så oförmodat som orättmätigt inbrott uppå våra gränser” varför ”finska trupperna” måste dra sig norrut. I slaget vid Siikajoki annandag påsk 1808 vann så de ”våra” fältet och lämnade fienden i skräck och förtvivlan. Blåman antecknade att fred hade slutits i mitten av september 1809 mellan kejsaren av Ryssland och konung Karl XIII av Sverige, men avstod helt från kommentarer kring detta. Efter freden stiger Finland på ett nytt sätt fram i anteckningarna då Blåman år 1812 noterade att generalguvernören begärt medel ”af Finland till bestridande af kriget mot Frankrike”.

framtiden och inte bakåt mot ursprung och historia.⁵⁰

Idéhistorikern Bo Lindberg framhåller att man under den tidigmoderna perioden (1500–1800) då man tankemässigt avgränsade en nation vanligen inte fäste så stor vikt vid gemensamma seder eller lagar och i synnerhet inte vid språket.⁵¹ Folken hade egenskaper som skiljde dem

från varandra, men den gemenskap som geografin avgränsade var tillräcklig för att en nation skulle existera. Land och folk hörde ihop, skottarna var helt enkelt det folk som bodde i Skottland. I Estland var alla som bodde där ester oberoende om de var tyskar till ursprunget eller utgjorde den allmoge som eliten förde samman under begreppet "undeutsche".⁵²

I början av år 1801 förväntades kungen Gustav IV Adolf resa genom Österbotten på sin hemväg från S:t Petersburg, men det visade sig att han trots årstiden kunde ta sig sjövägen direkt från Åbo till Stockholm. Kungen kom aldrig och Blåman gav uttryck för sin besvikelse då han skrev om hur man inte fick glädja sig åt att kungen reste genom "våra födelsebyggder". Men redan nästa år reste kungaparet med svit "genom Österbotten till Åbo". Då var alla landsvägsbroar majade med löv, alla brolock övertäckta med granris och hästbytet ägde rum i två lövsalar. De kungliga resenärerna lät byborna bli delaktiga av "nådiga och milda ögonkast från vagnen" som besvarades med välsignelser, lyckönskningar och hurrarop. "Lefve Konungen, lefve Drottningen ett långt och lycksaligt lif!", avslutar Blåman sin lilla berättelse om kungabesöket. Händelser inom kungafamiljen markerades på olika sätt i hela riket och blev på så sätt kända i lokalsamhället. Drottningens far avled 1801, hans minne hedrades på påbjudet sätt i Munsala genom klockringning varje dag i en timmes tid under en hel vecka.

I dagboken noterar Blåman vem som avgick eller tillträdde som landshövding i det egna länet och händelser i eller i närheten av residensstaden Vasa, såsom en svårartad epidemi år 1813. De trupper som var stationerade "i detta län" 1811 var förlagda norr och söder om Vasa. Vägen söderut gick mot Vasa, vägen österut mot Lappo och vägen norrut mot Uleåborg. Mellan länet och socknen fanns adminis-

trativt domsagan eller häradet som bl.a. utsåg sin egen riksdagsman år 1800.

Händelser på sockenplanet var viktiga, och det var i synnerhet kronans krav och angelägenheter som aktualiserade socknen som lokalsamhälle. Blåman var en bland "denna sockens allmoge" och han följde med vad som försiggick i den lokala köpstaden Nykarleby och den intelligande "kyrkoby" i Nykarleby socken. Han antecknade också en del om händelser i grannsocknarna. Men en rannsaking i socknen 1810 gällande obetalda skatter 1810 hölls i gästgivargården "härstädes", vilket i likhet med mycket annat antyder att det var byn och kapellförsamlingen som utgjorde den primära lokala gemenskapen. Johan Blåman var en av "Munsala byamän". Och i byn bodde han på "vår backe".

Ställd inför frågan om han var Munsalabo, österbottning och svensk skulle Johan Blåman i alla tre fallen ha gett ett jakande svar före år 1809. Han ingick också i en kristen gemenskap med lutherska förtecken. I dagboken finns för efterkommandes information noterat viktiga data om "vår kyrka" som hade invigts midsommardagen 1792. Huruvida han uppfattade sig som delaktig i en finsk nation är svårt att avgöra, men någon större attraktionskraft verkar en sådan gemenskap inte ha haft på honom, åtminstone inte före rikssprängningen 1809.

Litteratur: Nils Erik Villstrand, "Makt och mångfald i en tidigmodern kontext", s. 22–24.

Hur skall talet om den finska nationen i 1700-talets svenska rike förstås? I en äldre nationalistiskt färgad historieforskning betonades Finland som intresse-gemenskap och etnisk särart. I modern historieforskning har uppfattningen om ett tudelat rike – två riksdelar med divergerande intressen – tonats ned till förmån för en annan syn, riket som centrum och som periferi där vattnet band samman och inte skiljde åt (jfr det inledande kapitlet). Den svenske idéhistorikern Jonas Nordin, som studerat självbilder inom samhällseliten i 1600- och 1700-talets Sverige, ansluter sig inte utan reservationer till detta synsätt. Han menar att centrum–periferimodellen är användbar för att beskriva ekonomisk integration men inte för att synliggöra känslomässiga förhållanden och pekar på tvånationstänkandet som viktigt i den dåtida föreställningsvärlden. Sverige utgjorde en nationell gemenskap med en exkluderande potential. Denna självbild strävade man också efter att sprida till bredare lager av befolkningen. Finnarna var utestängda från gemenskapen. De skiljde sig språkligt och kulturellt från svenskarerna. Finland, historiskt sett en erövrade del av riket med ett folk av annat ursprung, uppfattades vara ett "separat bihang i rikskroppen". Riket bestod av två delar, Sverige och Finland. Det gick en emotionell gräns genom Bottniska viken och Ålands hav. Riksledningen upprätthöll enligt Nordin en "känslomässig särskillnad" mellan riksdelarna som fick politiska konsekvenser. Den västra riksdelens intressen prioriterades och Finland kom i praktiken i andra hand, något som skedde ofreflekterat snarare än genomtänkt och uttalat. Statsmakten försummade

finnarnas intressen på grund av "en kombination av okunskap, ointresse samt ekonomisk och praktisk verklighet".⁵³ Enligt en av Nordins kritiker, historikern Torbjörn Eng, ger Nordin nationella föreställningar under 1700-talet en betydelse som de vanligen inte brukar tillmätas.⁵⁴ I Finland har historikern Jouko Nurmiainen markerat en klar distans till Nordins nygamla tolkning och betonat nödvändigheten av att förstå 1700-talet på dess egna villkor.⁵⁵

Som idéhistorikern Juha Manninen visat var den lärde Henrik Gabriel Porthan den förste som definierade den finska nationen utgående från ursprung. Porthan utgick således ifrån två nationers samexistens inom en och samma riksdel.⁵⁶ Det finska språket bar som allmogespråk vittnesbörd om särart i fråga om härkomst. Porthans nya nationsbegrepp från 1790-talet överensstämmer med det kulturella nationsbegrepp som Jonas Nordin utvecklat och som tar fasta på särskiljande kulturdrag, bland dem speciellt språket.⁵⁷

Den finska nationen var som begrepp i vardaglig användning någonting annat. Det var regionalt. Alla som kom från Finland var "av finsk nation". År 1741 började man fira också svensk gudstjänst i finska kyrkan i Stockholm. Sådana besökare i Stockholm från Finland som inte förstod finska skulle få en möjlighet att gå i sin "nations egen kyrka".⁵⁸ Särskilt inom de akademiska kretsarna i Åbo såg man Finland som en utvidgad hembygd eller som ett kulturellt fädernesland som var inneslutet i det större politiska. Den östra riksdelens inbyggare utgjorde en särskild nation, och riket bestod således av två nationer, en svensk och en finsk. Alla som

bodde i Finland ingick i den finska nationen. Med en fullständigt anakronistisk men ändå belysande terminologi var det en finländsk och inte en finsk nation man föreställde sig och talade om.

Denna insikt gör det begripligt att en långvarig ämbetsman i Finland som var född och uppvuxen inom den västra riksdelen ansåg sig vara "gammal finne". Axel von Fersen kallade sig vid ett tillfälle finne eftersom han ägde gods i Finland.⁵⁹ Assessorn vid Åbo hovrätt Carl Lilliestierna ansåg sig inte höra till den finska adeln. Han var ingen finne, framhöll han 1734, men han ägde ett "godt Finskt hierta".⁶⁰ "Nation" är i dag för övrigt sedan länge på finska etablerat som "kansakunta". På 1700-talet var situationen en annan. När den finska kyrkan i Stockholm i ett kungligt beslut 1736 förklarades vara hela Finlands nationalkyrka användes med ett direkt inlån från svenskan ordet "national" också på finska. Det till Fredriks kyrka ombyggda bollhuset skulle kallas Finlands nationalkyrka, vilket på finska formulerades "pitä cutzuttaman Suomen maacunnan National kircoxi".⁶¹

Samtiden insåg att tvånationsretoriken bar på en splittrande potential, men uppfattningen om två stora nationer i var sin riksdel hann aldrig få några allvarliga politiska implikationer. Den försvagade inte riket i någon betydande grad. Bondebefolkningen levde kvar i sin traditionella kungatrohet. På elitnivån fick medborgarskapsbegreppet genomslagskraft och drev fram en omdefiniering av politiska rättigheter och skyldigheter. I den patriotiska diskursen riktades lojaliteten mot det odelade fäderneslandet och den gemensamma regenten. I sitt berömda tal

1772 som spreds till alla församlingar vände sig Gustav III också i finsk översättning till "svenske män" i betydelsen "Sveriges män" ("Ruotsin miehet") och "nationen" översattes med "Sveriges folk" ("Ruotsin kansa"). Finland, som kungen kom att ägna så mycket uppmärksamhet, nämns aldrig i det retoriska mästerstycket.⁶² Hans intresse för den östra riksdelen hindrade ändå inte att han kastade lystna blickar på Norge.

Finland eller Norge

Kejsarinnan Katarina II och kung Gustav III möttes tre dagar i Fredrikshamn sommaren 1783 för att diskutera politik i en rysk stad som bar namn efter en svensk kung. Mycket lite är känt om samtalsgången, men vi vet vad man samtalsade om. Det var framförallt fyra makters intressen som berördes i en tid då de växlande allianserna och jämviktstänkandet satte sin prägel på politiken. Starterna var utöver Ryssland och Sverige Danmark och Turkiet. Rysslands främsta intresse var expansion söderut på Turkiets bekostnad, medan Turkiet var Sveriges trogna allierade. Relationerna mellan Danmark och Sverige var frostiga. Danmark och Ryssland var knutna till varandra i en allians.

Gustav III hoppades kunna förverkliga sin ambition att erövra Norge. Den var inte ny hos kungen som redan 1772 hade skrivit ned sina tankar kring möjligheterna. De utrikespolitiska alternativen för honom hade ett drag gemensamt, expansion. Sverige skulle återvinna territorier av Ryssland eller erövra nya av grannen i väster.⁶³ Erövringen av Norge skulle befria Sverige från den inringning svensk-

I städerna organiserades borgargarden för stadens försvar och för att vid behov upprätthålla ordningen. Vid festliga tillfällen, såsom ett kungabesök, paraderade gardet. Fana för borgargardets kavalleri i Borgå, enligt traditionen en gåva av Gustav III men mer sannolikt anskaffad inför kungens besök i staden.

arna upplevde i förhållande till grannstaterna Ryssland och Danmark. Den skulle också ge Sverige mer naturliga gränser. Gustav III planerade att tvinga Danmark på knä i ett blixtanfall mot Köpenhamn. Ett framgångsrikt krig var ägnat att ge Gustav III den ära han ansåg sig behöva vinna som en stor svensk konung och att hålla kvar Sverige i rollen som en betydande politisk aktör i Europa.

Det gällde för kungen att läsa det storpolitiska spelet med uppmärksamheten fäst vid eventuella öppningar. En svensk expansion var beroende av ett gynnsamt politiskt läge där risken för att man ännu en gång skulle hamna i ett tvåfrontsrig var minimerad. Våren 1783 lät Katarina II sina trupper rycka in i tatar khanatet Krim, vilket skapade en spänd politisk situation. Nu uppstod för Gustav III

en gynnsam politisk konjunktur när det gällde Norge. Alldeles som ryssarna gjorde i Finland spekulerade han i det missnöje med det danska styret som fanns i Norge. När de båda suveränerna möttes i Fredrikshamn var den stora frågan huruvida de kunde komma överens om att acceptera att båda fick bejaka sina intressen utan inblandning från den andra parten. Mötet ledde inte någon vart. Men det med tanke på förhandlingarnas natur nödvändiga hemlighetsmakeriet gav upphov till rykten inte bara vid de europeiska hoven utan också i Finland. Att Sverige rustade för krig och att fienden var Danmark var däremot ingen hemlighet. Så vad var i görningen? Var det så att Gustav III i ett politiskt storskifte i Norden höll på att avstå Finland till Ryssland i förhoppning om att kunna vinna Norge?

Ryktet gick mellan herrgårdarna i Finland men de intensiva diskussioner som måste ha förts bland samhällseliten i Finland är inte möjliga att klarlägga i detalj. Tanken på ett självständigt Finland verkar ha fötts som ett alternativ till att hamna under Ryssland. Man ville inte byta ut det man upplevde som en tilltagande svensk despoti mot en lika förtryckande rysk. Att den baltiska aristokratins ställning i en stor rysk guvernementsreform nyligen hade försämrats blev noterat i herrgårdarna norr om Finska viken. Den första tanken tycks ha varit att förhindra att Gustavs planer sattes i verket. Om oppositionen mot kungen genom överrumpling fick kontrollen över Sveaborg skulle man kanske kunna stoppa planerna och återställa den gamla friheten i Sverige. Tanken på en kupp fick vika för planerna på ett självständigt Finland. Man sökte en tredje väg och såg den i en aristokratisk republik där det frihetstida Sverige återuppstod. Tanken föddes i en tillspetsad utrikespolitisk situation som i grunden förändrades då Ryssland och Turkiet år 1784 slöt fred. Gustav III som hösten 1783 hade rest till Italien för att kamouflera sina utrikespolitiska strävanden måste skrinlägga alla planer på en erövring av Norge. I fortsättningen låg hans utrikespolitiska ambitioner i öster.

När krisen var förbi hann, som historikern Yrjö Blomstedt skrev år 1965, "eftertankens kranke blekhet" ifatt dem som spekulerat i en finsk självständighet. Det skulle gå med Finland som det gått med khanatet Krim som förlorade sin autonomi då det år 1783 införlivades med Ryssland. Postkommissarien Samuel Enander skrev i början av år 1784 från Lill-Abborfors ett brev till överpostdirek-

tören M. Benzelstjerna. Brevet sändes vidare till Gustav III. Det spreds i avskrifter i Finland. Enligt brevet befarade man i Finland att Gustav förhandlade om att "söndra Finland från Svenska Kronan", vilket uppfattades som det värsta som kunde hända Finland. Ryskt välde jämfördes här med slaveri och man räknade med att ett självständigt Finland inte skulle vara mer än en munsbit för Ryssland.⁶⁴

Göran Magnus Sprengtporten var en av dem som deltog i kannstöperierna om Finlands självständighet. Han innehade Sesta gård i Nastola socken som ligger i södra Tavastland. Som P.O. von Törne visat ingick han i ett nätverk av släktskaps-, vänskaps- och grannskapsrelationer som band samman familjerna på herrgårdarna i östra Nyland, det område där spekulationerna kring olika framtidsscenarioer för Finland var som starkast.⁶⁵ Sprengtporten hade redan 1782 föreslagit att hertig Karl skulle bli storfurste över ett autonomt Finland. Han upprepade förslaget ett par år senare. Relationerna mellan Gustav III och hans bror hertigen var förvisso ansträngda men idén var ändå inte särskilt realistisk.⁶⁶ Hos Sprengtporten blev tanken på Finlands självständighet något av en fix idé. För Anders de Bruce, landshövding i Nylands och Tavastehus län 1777–1786, framstod det som väsentligt att avlägsna olika orsaker till missnöje. Finland skulle knytas närmare till riket. Han var på 1780-talet överraskad över att en så orimlig tanke som Finlands självständighet fått ett visst understöd. Han kunde ändå inte tänka sig att genomslagskraften skulle bli stor. Tillgivenheten för kungen var stark och hatet gentemot grannen i öster var uråldrigt.⁶⁷

Separatism och konstitutionell opposition

När Stig Ramel år 2003 gav ut en biografi över Göran Magnus Sprengtporten försåg han den med den träffande undertiteln *Förrädaren och patriot*. Sprengtporten var både det ena och det andra och vilket ansikte han visar fram beror på var betraktaren står. År 1786 blev förhållandet mellan Ryssland och Turkiet åter kyligare, och det ryktades om krig.⁶⁸ Samtidigt förekom rykten om att Sverige nu skulle utnyttja situationen och erövra Norge. I den här situationen presenterade Sprengtporten, som nu var i holländsk tjänst men vädrade politisk morgonluft, sin plan ”Kort framställning av jämvikten i Norden skärskådad i projektet att göra Finland självständigt” för den ryske ambassadören i Haag.

Grundbulten i planen var att Finland så länge det var svenskt skapade instabilitet i Norden. Finlands läge var ”onaturligt”, för nära S:t Petersburg för att ryssarna skulle känna sig trygga, för långt borta för att Sverige skulle ha realistiska förutsättningar att försvara det. Ryssland var ”den enda nation som naturen satt i läge” att beskydda Finland. I nuläget var missnöjet stort med det svenska styret i allmänhet och Gustav III i synnerhet. Man fick inte det beskydd man rimligen kunde kräva av sin överhet: ”Oupphörligt utsatta för de sorgligaste öden, ständigt omgivna av fruktan och oro, alltid utsatta för att förlora.” Det utsatta läge ”den finska nationen” under så lång tid hade levit i hade berett jordmånen. ”Såväl den största delen av adeln och borgerskapet som ett betydande antal respektabla personer inom prästeståndet” väntade bara

på rätt ögonblick. Sprengtporten betonade hur Finland var separerat från Sverige ”genom tusen hinder”. Med ekonomiskt och militärt stöd från Ryssland skulle militären i Finland genomföra en revolt och Finland etablera sig som en självständig buffertstat mellan Sverige och Ryssland men under den ryska kejsarinnans beskydd. Sprengtporten utarbetade också ett komplicerat förslag till konstitution för Finland som en federal republik.

Sommaren 1786 vistades Sprengtporten i Finland och kunde i den labila politiska situationen inte helt utan framgång propagera för sin idé, särskilt bland ståndsbröder i Savolax och östra Nyland. Hur stor var uppslutningen? Frågan är givetvis central i sammanhanget men historikern som vill skapa klarhet står inför en omöjlig uppgift och Yrjö Blomstedts ord från 1965 är värda att citeras:

Man vet, att på herrgårdarna och boställena i Nyland och Savolax många diskussioner förts, att Sprengtportens logik och retorik verkat på mången, men dock äro uppgifterna om planerna för Finlands avskiljande från Sverige dimdunkla. Det verkar som om det även denna gång varit fråga om politiska spekulationer utan fastare anknytning till det verkliga livet.⁶⁹

Sprengtporten fick inte det gensvar han hade hoppats på och största delen av dem som lånade honom ett välvilligt öra tänkte sig närmast en autonomi för Finland inom det svenska riket som skulle möjliggöra att landets behov bättre tillgodosågs.⁷⁰ Hösten samma år gick Sprengtporten över i rysk tjänst. Just då var Katarina mer intresserad av Sprengtporten – en duglig militär och eventuellt en politisk tillgång i ett senare skede – än av

Finland väster om Kymmene älv. Enligt henne fanns Rysslands primära intressen i söder med en befrielse av de grekisk-ortodoxa folken på Balkan som levde under turkiskt välde och i väster där mycket av det svaga Polen ännu återstod att stycka och delas mellan grannarna. Gustav III valde att inte utnyttja situationen i form av ett krig om Norge, och i Finland kom man fortsättningsvis ihåg den hårdhänta likriktningspolitik kejsarinnan Katarina utövade. Den politiska situationen stabiliserades och därmed hade tiden gått förbi det som i sin begränsade skala inte fyller måttet på en självständighetsrörelse.

Enligt Ramel gav Sprengtportens projekt och hemliga förhandlingar med ryssarna underlag för en konspiration med få motstycken i nordisk historia.⁷¹ Som idé hade projektet framtiden för sig men då det lanserades var det dödsdömt. Tanken fick inte det stöd Sprengtporten och en mindre grupp likasinnade hade räknat med. Den adliga oppositionen ville bli av med Gustav III men ingalunda förlora Finland. Gustav III satt också säkrare i rikssadeln än vad Sprengtporten räknade med.⁷² Det skulle visa sig förhålla sig så, när saken mot kungens vilja prövades i det krig han inledde mot Ryssland år 1788. Gustavs självbild som den tredje stora Gustaven på Sveriges tron manade honom att öka sin ära i ett krig. Han avseglade mot Finland samma dag på året – den 23 juni – som Gustav II Adolf 1630 hade dragit ut i det stora kriget i Tyskland.⁷³ Under riksdagen 1786 hade Gustav III mött en kraftig opposition. Genom ett framgångsrikt krig där Sveriges östgräns flyttades österut ville kungen återfå sin popularitet särskilt bland adeln. Den ryska inblandningen i svensk politik skulle upphöra.

Turkiet hade förklarat krig mot Ryssland 1787, vilket gav Gustav III den chans han var villig att ta.⁷⁴ De svenska planerna inför Gustav III:s ryska krig (1788–1790) byggde på att den svenska örlogsflottan skulle förinta den ryska varefter man skulle företa en landstigning mot S:t Petersburg samtidigt som man från Finland angrep Ryssland till lands. Sjöslaget stod vid Hogland i juli 1788 och slutade oavgjort, vilket det inte borde ha gjort. Svenskarna måste nu skrinlägga sina planer på en landstigningsoperation mot den ryska huvudstaden. Sverige var denna gång förhållandevis väl rustat för ett krig och de trupper som hade sammandragits i Finland var de största någonsin, men inte heller kriget till lands var lyckosamt för Gustav III år 1788. Och Danmark förklarade – som väntat – krig mot Sverige och gick till anfall i Bohuslän.

Kungen hade enligt grundlagen ingen rätt att inleda ett anfallskrig utan ständernas samtycke. Svepskäl att inleda krig hade Gustav III fått i en mindre eldstrid mellan en svensk patrull och en mindre rysk avdelning på fel sida om gränsen. Kriget uppfattades ändå som olagligt inom officerskåren. Officerare avgick ur armén eller anhöll om permission. På initiativ av majoren Jan Anders Jägerhorn skrev fem höga officerare i olika finska förband i augusti 1788 ett brev till kejsarinnan Katarina där man hörde sig för om möjligheterna till vapenvila och fred. Brevet med vilket officerarna enligt krigsartiklarna gjorde sig skyldiga till uppror är känt som Liikalanoten. Här betonades "hela Nations och isynnerhet den Finskas gemensamma uppricktiga önskan" om fred mellan Sverige och Ryssland. Freden hade brutits av "några

oroliga hufvuden i staten” som strävade efter egen vinning. Man föreslog att Sverige skulle återfå 1721 års gränser.⁷⁵

Brevet överlämnades i S:t Petersburg av självständighetsmannen Jägerhorn som i likhet med undertecknaren överadjutant Carl H. Klick önskade att Finland skulle separeras från Sverige. Trots att det stred mot vad majoriteten av undertecknarna önskade – man ville ha fred och en återgång till ett mer aristokratiskt styrt Sverige – framförde Jägerhorn på allas vägnar i S:t Petersburg tankar om Finlands kommande ställning. Kejsarinnans svar som utarbetades i samråd med Sprengtporten överraskade alla andra undertecknare utom Klick. Det innehöll en handlingsplan i tre etapper. Man skulle ingå vapenvila. De svenska truppförbanden i Finland skulle kräva att en riksdag sammankallades i Sverige. När den kom samman kunde man räkna med att de svenska förbanden dogs bort från Finland. Det skulle i sin tur öppna möjligheter för ett ständermöte i Finland som förklarade Finland självständigt.⁷⁶

Gustav III fick nästan omedelbart veta om brevet till fienden och krävde avbön, förnyad trohetsed och att officerarna fullgjorde sin plikt som soldater. Officerarna tvangs därför till en motåtgärd. Enligt Anjalaförbundets deklaration daterad den 12 augusti 1788 ämnade undertecknarna, Liikalanotens undertecknare och 106 andra officerare från förband rekryterade i Finland, ingå ”det fastaste förbund och stallbroderskap”. Sverige hade med till visshet gränsande sannolikhet angripit Ryssland utan ständernas samtycke. Man befann sig därmed i ett korstryck eftersom man som militärer var skyldiga att lyda varje order. Underteck-

narna av deklarationen ställde sig bakom Liikalanoten och förklarade – med sanningen föga överensstämmande – att det militära läget var hopplöst. Av kärlek till fosterlandet och av trohet till kungen som man sett misströsta och var omgiven av förbryllade ämbetsmän ville man nu träda in som medlare mellan två krönta huvuden. Om kejsarinnan däremot inte ville gå med på en hederlig fred för Sverige skulle man inte tveka att använda sina vapen.⁷⁷ Officerarna kallades till Anjala den 2 september 1788 för att ingå ett edsförbund. Man krävde vapenvila, fredsförhandlingar och sammankallandet av en riksdag som skulle godkänna freden och upphäva regeringsformen 1772.⁷⁸

Kungen hade lämnat krigsteatern i Finland för kriget mot Danmark som tillät honom att likt en Gustav Vasa med bravur spela rollen som nationens räddare. En riksdag sammankallades 1789 och i ”Förenings- och säkerhetsakten” fick kungen en ännu starkare ställning än tidigare. Medan enväldet avskaffades och nationalsamlingen i Frankrike proklamerade jämlikhet och feodalsamhällets avskaffande infördes i Sverige ett nästan totalt envælde samtidigt som ståndssamhället urholkades. I likhet med regeringsformen 1772 blev den nya ”fundamentallagen” en viktig del av det styresskick som tillämpades i det autonoma Finland från år 1809 och levde vidare i det självständiga Finlands regeringsform. Under hela 1900-talet tilldelade Finlands författning innehavarna av presidentämbetet en stark ställning med möjlighet att uppträda som ”Gustaver”.

Gustav III spelade 1789 skickligt ut de ofrälse stånden mot adeln som i propagandan utpekades som svekfull. Förfädernas insatser hade gett adeln jordeg-

domar och ämbeten men nu svek den i kriget sin plikt på grund av feghet och mutor. Adeln förtalade kungen och tyranniserade de övriga stånden. Tack vare Sprengtportens och Anjalamännens agerande kunde kejsarinnan Katarina utpekas som upphovet till kriget som enligt propagandan gällde bevarandet av Finland som svenskt.⁷⁹

Den 6 december 1788 riktade sig Gustav III i en kungörelse till invånarna i Finland. Rikets fiender ville splittra en gemenskap bestående av alla "Svenske män". Särskilda orsaker gjorde det angeläget för kungen att uppmana befolkningen i Finland till enighet, lydnad och mannamod. Ingen annan svensk kung hade besökt Finland så ofta eller gjort så mycket för att reparera skadorna efter fiendens infall. De äldre "ibland Eder" kom ihåg fiendens härjningar. Syftet med kriget som riket nu förde mot Ryssland var enligt kungörelsen att förhindra att dylika olyckor upprepades. Fienden försökte nu genom skenfagra löften så splittring. Kungen uppmanade envar att låta samvetet avgöra vad man var skyldig sin regent. Man skulle komma ihåg de förmåner "Eder förening med Sverige Eder tillskyndat": kristendom, upplysning, nyttiga institutioner och lönande näringar samt goda seder. "Svears blod" hade i historien runnit till försvar av Finland som lämnat ensamt var för svagt att stå emot fienden. Kungörelsen anspelade också på Gustav II Adolf. Äran att dö för fäderneslandet var lika tillfredsställande för Gustav III som den varit för den kung vars namn han bar, men då måste folket i tapperhet och dygd likna det folk för vilket Gustav II Adolf hade uppoffrat sig.⁸⁰

Otto Karl von Fieandt (1758–1825) blev 1783 kapten vid Savolax infanteriregemente. Under Gustav III:s krig mot Ryssland hamnade Fieandt som en av Anjalamännen på kollisionskurs med kungen. Han anhölls, förnekade allt och dömdes aldrig, sannolikt i brist på bevis. Här karikerad med värja och pipa i händerna då han var överstelöjtnant vid Haapaniemi krigsskola. Han tjänstgjorde som lärare vid krigsskolan från mitten av 1790-talet.

Budskapet i kungörelsen, som riktade sig till folket i kyrkbänkarna, var för att nå fram beroende av att lyssnarna hade en rätt avancerad förförståelse av Finlands historia och att de uppfattade det som värdefullt att höra till det svenska riket. Finland var särart men också en del av en gemenskap, svenska män som var sin konung trogna. Också i Finland gav allmogen nu uttryck för sin bestörtning och kompromisslösa lojalitet. Man kan

se de uttalanden som gjordes och skrevs ned som en återspeglning av propagandan men också som ett genuint uttryck för kungatrohet. Sockenstämman i Hollola kunde inte förstå officerarnas simpla beteende. De hade svikit sin kung och utsatt landet för fara. Allt tycktes gå ut på att smida bojor för bönderna och deras barn under sken av att man skulle bli självständiga.⁸¹

Belöningen till de ofrälse stånden var inskränkta adelsprivilegier och förbättrade rättigheter för egen del. En "Försäkran och Stadfästelse å Svenska och Finska Allmogens fri- och rättigheter" utfärdades som till en väsentlig del bestod av en kodifiering av gällande sedvänja och praxis. Bönderna beviljades också en lika fullständig äganderätt till sina skattehemman som adelsmännen hade till sina frälsehemman. I fortsättningen behövde ett skattehemman som såldes utanför släkten inte utbjudas åt kronan och tre års obetalda skatter betydde inte längre att hemmanet blev skattevrak och tillföll kronan. Kronoböndernas ärftliga besittningsrätt tryggades.⁸² Det gamla ståndssamhällets grundvalar försvagades, och för bönderna i Finland betydde detta att de nu riskerade att förlora mer än tidigare vid ett byte av överhet.

Av de sammansvurna sökte Jägerhorn och Carl Henrik Klick skydd i Ryssland. En stor del arresterades och ställdes inför krigsrätt. Ett drygt åttiotal dömdes i en lång rättegång till döden, men bara en, överste J.H. Hästesko avrättades i Stockholm den 3 september 1789. Freden slöts i Värälä år 1790 utan landavträdelser. En betydande framgång för Gustav III var att Ryssland förband sig att i fortsättningen inte blanda sig i Sveriges inre angeläg-

enheter eller kräva att grundlagarna av år 1772 och 1789 skulle upphävas.

På 1870-talet inleddes ett intensivt utforskande av 1780-talets "självständighetsrörelse" i Finland. Ett föredrag av Yrjö Koskinen år 1870 om Sprengtporten förde in historikerna i en lång debatt där lomhördheten för motsidans argumentation skulle fira många triumfer. Frågan hör till de stora frågorna i finländsk historiografi. Åsikterna bröts enligt ett klart mönster. Det gäller särskilt synen på Sprengtporten som exponerades som antingen nationell storman eller simpel landsförrädare. En finsknationell tolkning bröts mot en finlandssvensk. Den förra skolan ägnade sig åt att söka den finska nationens och självständighetens långa rötter. I det som framstod som en stark självständighetsrörelse fann man belägg för att det finska folket hade mognat till ett eget politiskt liv. De finlandssvenska historikerna var mer analytiskt dissekerande och ville bland annat tränga bakom den kungliga propagandan i vilken självständighetsmännens aktiviteter av taktiska skäl överdrevs. De betonade också att snarare spekulationerna kring ett självständigt Finland än en målmedveten stark "självständighetsrörelse" måste placeras in i sin dåtida kontext – de aktualiserades i vissa speciella situationer. I dag har historikerna uppnått konsensus om att självständighetstanken var ett marginellt inslag i 1780-talets Finland och att den kan knytas till situationer då Finlands öde tycktes stå och väga. I den politiska turbulensen under Gustav III:s ryska krig hade den nästan ingen plats annat än i den kungliga propagandan och som en vid det här laget beprövad rysk metod att skapa oro i grannriket.⁸³

Den finländska erfarenheten

Finlands historia under svensk spira var en berättelse om erövring och förtryck. Självständighetsmannen Carl Henrik Klick var övertygad om att det förhöll sig just så. Våren 1808 författade han en skrift på franska om Finlands historia. Fientlighet och hat mellan de båda "nationerna" Finland och Sverige hade slutat i korståg och en brutal svensk erövring. Den finska nationen som älskade fred och lugn hade valt att underordna sig. Finlands öde var i fortsättningen krigsskådeplatsens i återkommande kraftmätningar mellan svenskar och ryssar. Efter stora nordiska kriget var Finland i Klicks tolkning krossat men blev 1741 "av obegripliga skäl" på nytt krigsteater. Gustav III:s krig mot Ryssland innebar nya uppoffringar. Men var det ändå så att fördelar-

na för Finland som förenat med Sverige var större än nackdelarna? Enligt Klicks uppfattning var de definitivt inte större. Jordbruk och industri hade inte försvårats, men inte heller uppmuntrats. Handeln hade begränsats av myndigheterna. Klick fortsatte att lista oförrätterna, bl.a. att män från Sverige favoriserades när regementschefer och landshövdingar utsågs.⁸⁴ Texten var ensidigt propagandistisk men den speglar de tankegångar som de fåtaliga självständighetsmännen hade gjort till sina. För Klick var det fråga om väl inövad retorik. År 1789 hade han nämligen skrivit så här:

Att finnarna i allan tid hava varit föraktade av svenskarna, att regeringens avsikt varit att hålla den finska nationen i fattigdom och beroende, att denna plan, som uppgjorts av sekreta utskottet, utan avbrott har fullföljts, att den finska nationens välfärd av svenskar-

Den ryska ockupationen av Finland 1713–1721 följdes av en ny men kortvarigare och lindrigare 1742–1743. Ockupationerna började med tiden kallas stora respektive lilla ofreden. Hammarlands kyrkas huvudkista anskaffad 1676 var kraftigt järnbeslagen och försedd med tre lås. Den användes under de båda ofrederna som transportkista när kyrkans egendom fördes i trygghet över till den svenska sidan.

na betraktats med största likgiltighet, allt detta är kända saker för de finnar, som hava haft tillfälle att få en inblick i statsaffärerna. Det är icke säkert, men mycket sannolikt, att konungen [Gustav III] har velat följa den gamla planen, ty aldrig har Finland varit mer förtrampat än under hans regering.⁸⁵

Finland var således offer för en svensk konspiration. Det fanns en plan som konsekvent följdes i syfte att hålla Finland nere. Alla drog inte samma slutsatser av vad historien hade erbjudit Finland som en del av Sverige, men inom samhällseliten delade man känslan av utsatthet och en osäkerhet inför Sveriges förmåga att upprätthålla sin östliga dimension. Som Carl von Bonsdorff framhållit är det inte många uttalanden kring detta som bevarats för eftervärlden men de som finns är enstämmiga.⁸⁶ Katarina II gav sin andre sonson namnet Konstantin, vilket antydde en ambition att erövra Konstantinopel. Henrik Gabriel Porthan kommenterade detta i ett samtal med Frans Michael Franzén. Han hoppades att det skulle lyckas Ryssland att förlägga sitt huvudsäte dit eftersom det skulle lämna ”det aflägsna Finland i fred under svenska spiran”. Nu låg Finland så nära Rysslands huvudstad att han fruktade för det värsta. Förr eller senare skulle hela Finland bli ryskt.⁸⁷ Porthan fördömde alla tankar på en självständighet för Finland och var övertygad om att allmogen var kungatrogen, mistrodde herrarna och hatade ryssarna.⁸⁸

Särskilt adeln i Finland gav uttryck för det som Stig Ramel träffande kallat ett ”gränsmarkstänkande”.⁸⁹ År 1734 samlades riksdagen i Stockholm. Gränsmarksidentifikationen och dess förbrödande kraft kom i dagen då finländarna i Stockholm arrangerade en fest med anledning

av Arvid Horns namnsdag. Festen blev lyckad ”och drucko alla finnar och Skåningar Cousin Skål med hwarandra, såsom warande begge delar på Gräntsorne: den ena mot Ryssland den andra mot Dannemarck”.⁹⁰ Vid samma riksdag argumenterade assessorn vid Åbo hovrätt Carl Lilliestierna för att riksdagsmän från gränssorterna borde väljas in i sekretat utskottet eftersom den utrikespolitiska situationen var så hotande. Han avsåg riksdagsmän från Finland och Skåne.⁹¹

I ett skede då det för svenskarna så katastrofala kriget mot Ryssland 1741–43 ännu fanns i färskt minne diskuterades förflyttningen av domkapitlet och gymnasiet till Gamlakarleby i Österbotten. Borgå låg för nära gränsen för att vara tryggt. Enligt biskopen i Borgå Daniel Juslenius undvek en förnuftig far i det längsta att sända sin son till skolan i Borgå. Landshövding Stiernstedt i Kymmenegårds län motsatte sig en förflyttning av skolan. Den borde bli kvar i Borgå eftersom det var viktigt att befolkningen i den förlorade delen av Finland inte förlorade möjligheten att sända sina barn till goda svenska skolor. Man skulle se till att de före detta undersåtarna förblev trogna mot sitt gamla fädernesland. Domkapitlet i Åbo ansåg att talet om det otrygga Borgå var överdrivet. Några sådana tankegångar hade inte förts fram om Lund trots att det låg närmare rikets gräns i väster än vad Borgå gjorde i öster.⁹²

Finlands utsatta läge blev självfallet också utnyttjat som ett mer eller mindre väl dolt hot. Kyrkoherden i Närpes Henrik Carlborg upprördes 1746 över att finländarna förfördelades i valet till sekretat utskottet. Han lät förstå att det kanske skulle bli verklighet vad ockuperade och

ockupanter hade sagt till varandra tre år tidigare. Om ryssarna ännu en gång blev förorättade skulle Ryssland för all framtid ta hand om Finland.⁹³

Städerna kring Bottniska viken var ålagda att bedriva sin handel med omvärlden via stapelstäderna Stockholm och Åbo, något som på 1700-talet i stigande grad irriterade det bottniska borgerskapet. När upphävandet av det bottniska stapeltvånget 1765 diskuterades vid riksdagen hade Anders Chydenius nyss publicerat en pamflett som motbevisade de skäl med vilka man ville förhindra en fri seglation.⁹⁴ Ett av de argument som han vände sig mot var att Österbotten, som var ett gränsområde, ändå skulle gå förlorat till Ryssland. Det var därför klokast att lämna det åt sitt öde. Så kunde man enligt Chydenius inte tänka. Sverige hade redan förlorat tillräckligt, att förlora "Finland och Österbotn" hade man inte råd med. Sverige skulle i så fall stå försvarslost, Stockholm bli utan livsmedel och exportörerna sakna bräder för att fylla ut fartygens laster av järn. I riksdagsdebatten gick en del talare längre än så. Städerna i Finland ville inte längre vara vasaller under Stockholm. Två gånger hade Finland invaderats av fienden och om det skedde en gång till kunde det enligt borgmästaren i Jakobstad Nathanael Häggström få följder som han inte vågade formulera i ord. Han lät antyda att lojaliteten var avhängig av hur man blev behandlad av den svenska kronan. En annan talare ville inte att finnarna skulle behandlas som styvbarn. Chydenius deltog i debatten och framhöll att Finland och Österbotten var "gräntzeorter" som visat stor trohet trots att de drabbats oskäligt hårt. Men kärleken behövde tillföras bränsle så att lågan inte avtog.

Dylika argument bottnade i en övertygelse men bakom dem låg också i många fall en beräknande tanke. Man tog till argument som man visste bet i kampen om fördelar. Finland som gränsområde hade vid det här laget upphöjts till en sanning som inte längre ifrågasattes. Centrum och periferi förenades i en tolkningsgemenskap. Att området lidit oskäligt mycket var också allas sanning. Det var därför inte orimligt att antyda att troheten inte var gränslös eller att ställa krav på reformer. Som något belägg för en separatism skall ståndpunkter av den typ som förekom vid riksdagen 1765 inte ses. Man tog till den effektiva storsläggan som fanns för att vinna framgång i en angelägen sak. Riksdagen avskaffade stapeltvånget samma år. Snart seglade österbottningarna bokstavligen på de sju haven. Att Stockholmstvånget avskaffades i mitten på 1760-talet skapade förutsättningar för att Finland ekonomiskt skulle kunna stå på egna ben efter 1809. Borgarna kunde fortsätta att sända sina fartyg direkt till de länder där köparna fanns.

Att från situationsbunden retorik dra slutsatser om självbilder utgör en källkritisk utmaning för forskaren. Petri Karonen har uppmärksammat hur flitigt begreppet Finland förekom i den retorik i skrift och tal som borgarståndets riksdagsmän från den östra riksdelen odlade under frihetstiden. Man underströk storfurstendömet Finlands svåra belägenhet med hänvisning till de ryska ockupationerna i närhistorien, riksdelens utsatta position som omedelbar granne till ett allt starkare Ryssland och riksdelens låga grad av ekonomisk utveckling. Överkommuniceringen av riksdelen Finlands villkor och behov konstruerade ett motsats-

förhållande till den västra riksdelen och särskilt rikets huvudstad. Regionaliseringen av egenintresset var såväl instrumentell som framgångsrik. De finländska borgarna i offensiv aktivitet på den viktigaste politiska arenan sökte och erhöll ekonomiska fördelar inte minst för sig själva och sina städer genom att hänvisa till hela Finlands belägenhet och behov.⁹⁵

Den framgångsrika strategin saknar självfallet inte motstycke. Med hjälp av begreppet politisk etnicitet (*political ethnicity*) vill forskarna synliggöra hur etniciteten i vissa situationer används av en grupp i syfte att uppnå olika sociala eller ekonomiska mål. Det svenska landförvärvet Nya Sverige vid Delawarefloden år 1638 blev som svensk koloni i Nordamerika kortlivat men efterlämnade en svenskspråkig befolkning i området. I undersökningen *Ecclesia Plantanda* ägnar sig den svenske kulturhistorikern Daniel Lindmark åt svenskt församlingsliv i området på 1700-talet och lyckas på ett intressant sätt synliggöra etnicitetens pragmatiska och politiska funktion. Svenskheten överkommunicerades i början av 1700-talet men tonades kring mitten av seklet ned efter att förhållandena hade förändrats. I en ny situation var etniciteten inte längre ett trumfkort i spelet.

Det politiskt säg- och görbara vidgades när det gällde positiv särbehandling av den östra riksdelen. Som redan framgick var förståelsen för särskilda behov begränsad i riksdagsdiskussionerna 1738 och misstanken om separatistiska strävanden uttalades. Knappa tre decennier senare kunde riksdagsmän från Finland som ett politiskt påtryckningsmedel komma med antydningar om begränsad lojalitet gentemot den svenska kronan.

Den politik som tillämpades på den östra riksdelen tog form i spänningsfältet mellan en gammal strävan till ett fyrkantigt förenhetligande och ett nytt mer lyhört uppmärksammande av särskilda behov som krävde skraddarsydd lösningar.⁹⁶

Särlösningar för en riksdel med aldrig så erkända särskilda behov blev ändå aldrig en politiskt okomplicerad sak. I november 1797 sammankom ett antal ”finska medborgare” i Åbo för att grunda det sällskap som fick namnet Finska hushållningssällskapet. Sällskapet fick en direkt kanal till Kunglig Majestät med rätt att framföra synpunkter och synliggöra behov i fråga om Finlands näringsliv. Sällskapet diskuterade under sina första verksamhetsår behovet av att bättre anpassa det statliga regelverket till varierande förhållanden med sällskapet i rollen som remissinstans i samtliga frågor som gällde Finlands ekonomi. Förhållandena i olika delar av det vidsträckta riket skiljde sig från varandra, vilket måste beaktas fullt ut. När man i de södra delarna av riket redan plockade blommor på ängarna tog sig de flesta i Finland ännu fram på skidor. Sällskapet valde att avstå från en så radikal begäran som ett krav på status som remissinstans innebar och nöjde sig med att vara aktivt i enskilda sakfrågor. I diskussionerna hade det framkommit ”betänkligheter” rörande andan och det ändamålsenliga i förslaget, men exakt vilka de var skrevs inte in i protokollet. Man rörde vid det politiskt ömtåliga och insåg att det var just det man gjorde.⁹⁷

Finland som utsatt och drabbat blev något av ett mantra. När Finska hushållningssällskapet hösten 1797 grundades skrevs det i det stiftande mötets protokoll för eftervärlden in hur Finland länge

Under den gustavianska tiden utrustade särskilt kuststäderna i södra Finland om våren spanienfarare lastade med bräder. De återvände vid seglationssäsongens slut med salt. Under sommaren gick fartygen i fraktfart på Medelhavet eller stannade kvar i söder över en vinter för att återvända först nästa gång det blev höst. Spanienfararen "Gustaf III" gick av stapeln 1772 i Lovisa. Med sina 320 läster var "Gustaf III" stadens största skepp och det ägdes av ett antal partredare.

hade varit "en tummelplats för krigare" och att nationen blivit grymt behandlad under kriget. Man hade "icke förmått undanröja gruset av förstörda och blodbestänkta hemvist innan åter hungersnöden tillstött och ödelagt landets arbetsstyrka".⁹⁸ Finland hade två fiender, den mäktige kejsaren i öster och kung Bore som också sommartid alltför ofta invaderade landet. Kejsaren i öster var stark, men frosten kunde besegras. Tidigare samma år hade Henrik Gabriel Porthan skrivit in sig i en vid det här laget

lång tradition med sina artiklar "Tankar om Finlands uppodling" i *Åbo tidningar*. Porthan valde ett positivt anslag. Han inledde med några allmänt erkända sanningar. Finland var viktigt för Sveriges krona, folkmängden hade ökat och landet var på ett helt annat sätt uppodlat än i början av seklet. Efter stora nordiska kriget hade Finland närmast varit en ödemark. Mycket hade åstadkommits tack vare att regeringen under de sista trettio eller femtio åren med större energi ägnat sig åt att vårda och uppodla Finland. Men

Af Linnéa Contoiret nu Compliment framtal
föer d'rd President, som nu höwa mes:
Anna mina Leipa: Guds gin fornu in natura
längt mera välsignelser, än Finland for Lira.

Euell - os Licentz - Contoiret nu skäl
önskar Presidenten, at alltid må wäl
sid i de goda Societet prosperera
samt Contrabands - aufstån ecclipsera.

I huvudstaden Stockholm förknippades periferin gärna med det otämjda och ociviliserade. Den 20 februari 1750 hyllade Kammarkollegiet sin president Carl Fredrik Piper som fyllde femtio år. Varje personalgrupp uppvaktade med en dikt och en teckning av Olof von Dalin. Kollegiets finska kontor representerades av en vilde med stentavlor och klubba. Piper tillönskades mer välsignelser än vad Finland hade "lura", d.v.s. öl.

mycket återstod också att uträtta till förmån för "vårt gemensamma Fosterlands vidare uppodling".⁹⁹

Poeten Frans Michael Franzén tillägnade hushållningssällskapet dikten "Finlands uppodling" som han läste upp för sällskapet den andra januari år 1800. Man hade gått in i ett nytt sekel och under Gustav IV Adolfs spira skulle "Finland, lyft vid Sverges sida, / beundras af en werld, som glömde at det fans". Det hade varit Finland hårda öde att drabbas av hungersnöd och fiendens upprepade infall. Men framtiden var ljus. Regeringen och Hushållningssällskapet skulle få både fruktan och frost att vika från "hvar dimmig strand". Österns makt bröts mot klippor "der Svea rest sin borg" och Finland behövde inte längre frukta "härjningslystne Slaver".¹⁰⁰

I den östra riksdelen fanns incitament till att tänka i termer av och argumentera för ett särintresse. Det nära förflutna inbegrep två ryska ockupationer av vilka den första var traumatiserande som erfarenhet och den senare mycket lindrigare. I de efterföljande frederna 1721 och 1743 krympte det svenska territoriet i öster. En militärt stark grannstat flyttade fram sina positioner. Dessa erfarenheter definierade en finsk ödesgemenskap inom samhällseliten, där den avgörande frågan inte uppfattades vara om Sverige skulle förlora resten av Finland till grannen i öster utan när det skulle ske. En starkt upplevd hotbild förenade och manade till aktivitet, ett överhetsbyte var kanske oundvikligt men kunde som önskat åtminstone senareläggas. Denna gemenskap var regional och behöver inte förses med nationella förtecken för att vara fullt begriplig.¹⁰¹ Man upplevde sig leva i en utsatt gräns-

Bevisen för att Ryssland stod starkare politiskt och militärt än Sverige var så starka under 1700-talet att många i Finland såg mörkt på möjligheterna för riket att behålla sin östra del. Trumma från tiden för hattarnas krig tillhörig Nylands regemente.

mark och denna delade erfarenhet formade ett finländskt "vi" som historikern Kati Katajisto träffande kallat "provinsidentitet". Ur den gemenskapen växte kraven på särbehandling fram, ytterst i syfte att så länge som möjligt bevara riket intakt.¹⁰² Man lärde sig också att tänka instrumentellt, utsattheten och behovet av särskild omsorg kunde användas som effektiva argument i jakten på fördelar. Dynamiken mellan utrikes- och inrikespolitik gjorde perioden från 1721 till 1809 till "finska tiden" i Sveriges historia.

Enligt den ömsesidiga misstrons logik tolkades från rysk sida satsningarna på försvaret av Finland, särskilt Sveaborg, som ett hot. Den ryska huvudstaden längst inne i Finska viken var inte trygg i alla lägen. Efter Gustav III:s statskupp var möjligheterna till inblandning

i svensk politik inte längre vad de varit, och i kriget 1788–1790 hade Sverige styrka nog att nå ett oavgjort resultat i ett för Ryssland oförmånligt läge, vilket inte var dåligt som militär prestation. Från rysk sida gjordes stora satsningar på försvarsanläggningar längs västgränsen mot ett Sverige som aldrig tycktes finna sig i sin roll som europeisk småstat. Man byggde också upp en beredskap för anfall.¹⁰³

Samhällseliten i Finland lät sig inte övertygas av vare sig svenska försvarssatsningar eller reformarbete i den östra riksdelen. Man blev lugnare men inte trygg. Utgångsläget för olika befolkningsgrupper inför ett eventuellt överhetsbyte varierade. Så hade brukspatronerna som i sydvästra Finland förädlade järnmalm från gruvor i den västra riksdelen ett givet intresse av att den gamla rikshelheten bevarades intakt. Det hade också de köpstadsborgare i Finland som idkade handel västerut. Särskilt längs det svenska rikets östgräns fanns det emellertid både orsak och möjlighet till jämförelse av de ekonomiska betingelserna väster och öster om Kymmene älv, och slutsatsen att de var mer fördelaktiga i det ryska Finland var inte sökt. Här var näringarna, bland dem det i östra Finland så viktiga svedjandet, sågindustrin och handeln, inte lika stramt reglerade. De godsägande ståndspersonerna i Finland var däremot skuldsatta och karriärmöjligheterna i svensk offentlig tjänst var begränsade.¹⁰⁴ När sågandet av virke kring sekelskiftet 1800 förbjöds i det ryska Finland måste det väster om riksgränsen ha betytt att Ryssland förlorade i lyskraft som politiskt alternativ till Sverige.¹⁰⁵

Historiker brukar framhålla hur avgörande året 1703 är i Finlands historia, det

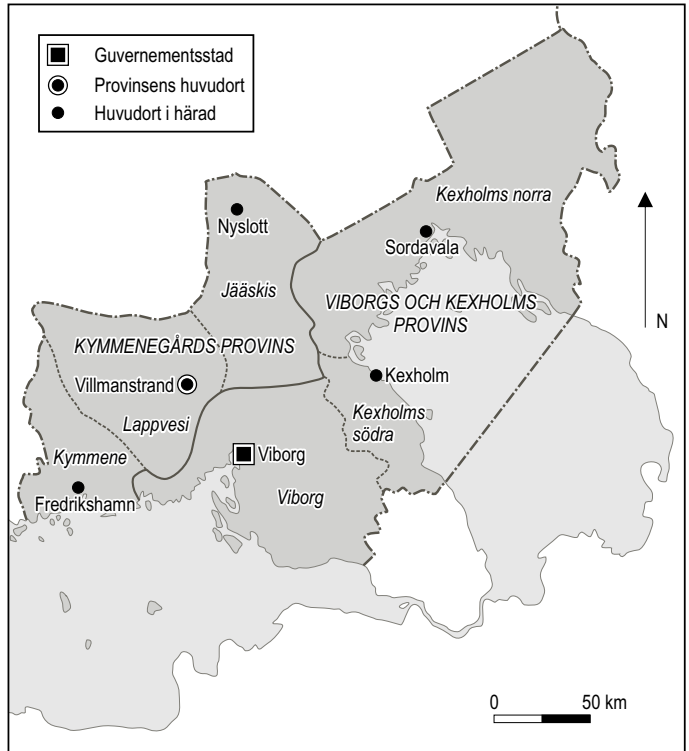
år då S:t Petersburg grundades. De kan inte upprepa den sanningen för ofta. Alltsedan 1721 fanns det i närheten av den nya huvudstaden ett Finland som var ryskt. Det växte i omfattning ett par decennier senare. Särskilt för dem som bodde i relativ närhet till riksgränsen var Stockholm långt borta medan den växande metropolen S:t Petersburg låg nära. Den kultur som ståndspersonerna bejakade och upprätthöll var en nordlig variant av den europeiska enhetskultur i vilken Frankrike och Paris angav normerna. Man delade kulturella referensramar och alla talade franska. Den växande ryska huvudstaden framstod inte som så rysk och främmande utan mer som en värdig representant för ett upplyst enväldes välsignelser. Den smak och det formspråk som här mötte besökaren överensstämde frånsett nyanser med andra centra i Europa.¹⁰⁶

Svenskt i det ryska Finland

De områden som Sverige avträdde norr om Finska viken i frederna 1721 och 1743 brukar kallas Gamla Finland. Namnet fick sin mening och kom i användning efter 1809 sedan också det ”svenska” Finland blivit ryskt. Den nyerövrade delen av Sverige var ur ryskt perspektiv det ”nya” Finland.¹⁰⁷ Under tiden mellan de båda frederna 1721 och 1743 förvaltades området som två provinser under S:t Petersburgs guvernement. När området 1743 blev större bildades ett särskilt Viborgs guvernement med Viborg som centralort för förvaltningen. I enlighet med dåtida språkbruk kommer området i det följande att kallas det ryska Finland till skillnad från det svenska Finland.

I den del av Finland som avträdde 1721 tillförsäkrades invånarna i fredsfördraget rätten till sin religion. Ständerna i de samtidigt avträdde provinserna Estland och Livland jämte Ösel fick enligt en annan paragraf i fredsavtalet bibehålla också sina privilegier och rättigheter. Denna paragraf gällde således i princip inte för det ryska Finlands del eller för Ingermanland. Som Jyrki Paaskoski har visat berodde det på att området socialt var så annorlunda i förhållande till Est- och Livland med sin starka adel och sitt rika borgerskap. Med adeln och städerna i Est- och Livland kunde Peter den store sluta fördrag redan 1710. Motsvarande korporationer fanns inte i den del av Finland som låg närmast den nya huvudstaden S:t Petersburg. Ståndspersonerna hade flytt västerut. Just närheten till imperiets centralort var därtill en faktor som talade emot administrativa sÄrlösningar. I praktiken skulle det ändå i det långa loppet visa sig att man från rysk sida i det ryska Finland agerade som om stadgandet för Est- och Livland skulle ha varit gällande.¹⁰⁸ Fredsfördraget i Åbo garanterade på samma sätt befolkningen i det nytillkomna området rätten att utöva sin lutherska religion. Därtill skrev man in i fördraget att man på samma sätt som bestämts 1721 om Estland, Livland och Ösel skulle få behålla sina gamla rättigheter.¹⁰⁹

I den del som avträdde 1721 skipades rätt enligt Kristofers landslag och Magnus Erikssons stadslag. Viborgs stads

Viborgs guvernement med provinser och härad 1744–1783.

ansträngningar för att återfå sina gamla privilegier kröntes med framgång 1742. Inom den del av Finland som blev rysk 1743, förvaltd som Kymmenegårds provins, följde man också i fortsättningen 1734 års lag. Som en avvikelse från principen om oförändrade lagar tillämpades från och med år 1763 i brottmål 1734 års lag också i Viborgs och Kexholms provins. Undantaget var verkställigheten av de många olika dödsstraff som ingick i 1734 års lag. De omvandlades till deportering till Sibirien. I Kymmenegårds provins vann in på 1760-talet nya lagar och förordningar som utfärdats i Sverige tillämpning. I kyrkliga angelägenheter gällde 1686 års svenska kyrkolag. Kejsrerliga ukaser skulle som i alla andra delar av imperiet åtlidas.

Beskattningen organiserades i likhet med den övriga förvaltningen på svensk grund och sköttes i de flesta fall av svenskar som var insatta i beskattningens enskildheter. Rättsväsendet och kyrkan underställdes från och med 1735 justitiekollegiets avdelning för est- och livländska ärenden. Underrätterna förblev med undantag för åren 1784–1797, då samma guvernementsförvaltning gällde över hela det ryska imperiet, desamma som under svenska tiden.

Den del som blev rysk 1721 bildade Viborgs stift och den som anslöts 1743 Fredrikshamns stift. Under dem sorterade 37 lutherska församlingar. År 1745 skapades ett skolsystem enligt svensk modell med gymnasium, trivialskola och pedagogier. De som siktade på en karriär som präster eller domare valde att studera vidare vid akademien i Åbo eller Uppsala universitet, men 1798 förbjöds studier vid utländska universitet.

Tyskan var skolspråk och blev med tiden det dominerande förvaltningspråket i det ryska Finland. Inledningsvis användes framförallt svenskan som förvaltningspråk och den bibehöll under senare hälften av 1700-talet sin ställning inom sockenförvaltning, skatteuppbörd och rättskipning. Därtill sköttes en del av förvaltningen på ryska. En del av de nödvändiga övergångarna mellan de olika språken sköttes av översättare.

Brytningen mellan svenskt och tyskt kunde forma sig till en utdragen process. Efter 1793 skrevs konsistoriets alla protokoll på tyska i Viborgs stift, då man tidigare använt tyskan enbart i de fall då ärendet skulle vidare till högre myndighet. Inom Fredrikshamns stift använde konsistoriet inledningsvis inget annat

språk än svenska som förvaltningspråk. Därefter använde man tyska i de ärenden som skulle underställas högre myndighet, och så sent som 1805 och efter en reprimand övergick konsistoriet helt och hållet till den påbjudna tyskan.¹¹⁰ Tyska blev på 1730-talet rådets språk i Viborg. Samhällseliten, särskilt borgerskapet i Viborg, hade svenska som modersmål. Tyskan vann terräng som umgängesspråk och uppfattades ha det största nyttovärdet. Det fanns också hantverkare, drängar och pigor i Viborg som var svenskspråkiga. Finskan fungerade som ett *lingua franca* i guvernementet.¹¹¹

Under Gustav III:s krig visade befolkningen i den ryska delen av Finland inga tecken på att stödja svenskarna. I en deklaration till dem ”som tidigare varit svenska undersåtar men som nu suckade under ett främmande ok” förklarade svenskarna att man inte kom som fiende utan som befriare. Problemet ur svensk synvinkel var kort och gott det att ingen ville befrias. Skattebördan var lindrigare öster än väster om Kymmene älv, och man ställdes inte inför något krav på soldater. Inkvarteringen av soldater och transportskyldigheten var däremot beaktansvärda bördor, men de var inte lättare på den svenska sidan.¹¹²

I och med att man 1797 började rekrytera soldater i området förändrades förhållandena, särskilt som tjänstgöringstiden inom den ryska krigsmakten var 25 år. Bland folket sjöngs det om hur de egna gossarna fördes till Viborg, om hur deras hår rakades av och hur de slängdes i käf-

Viborg var huvudort i det ryska Finland som efter freden i Åbo 1743 sträckte sig västerut till Kymmene älv. Viborgs slott med Siikaniemi i bakgrunden år 1780.

ten på ”järnkärnor”, d.v.s. mörsare. Rekryteringarna gav upphov till rymningar och bortflyttning.¹¹³

Med början på 1710-talet förlänades jordegendomar till militärer och ämbetsmän som tjänstegods. Vid sekelskiftet 1800 utgjorde bondehushållen på donationsgodsen inemot en tredjedel av befolkningen i det ryska Finland. I princip betalade bönderna alldeles som under svenska tiden ränta till donatorierna, dock så att en tredjedel gick till kronan. Godsen utdelades ursprungligen till rika aristokrater men övertogs under 1700-talets lopp av lägre tjänstemän och borgare från Petersburg och andra städer i regionen. De nya innehavarna satte större vikt vid att få in det som de ansåg sig ha rätt till. Närheten till S:t Petersburg gjorde det intressant att effektivisera driften. Tyngdpunkten i godsekonomin lades från och med mitten av seklet på huvudgårdarna som blev fler och större. Det blev på ett helt annat sätt intressant att få ut böndernas prestationer som dagsverken i stället för pengar eller produkter, ju fler dagsverken av varje bondehushåll desto bättre.

En donatarie kunde vräka bönder då han anlade en huvudgård. Böndernas ställning på donationsgodsen försämrades på olika sätt. De bibehöll sin personliga frihet men upplevde sig hotade av livsegenskap och ansåg att deras rättigheter kränktes. I sin konfrontation med sina herrar hade bönderna en bundsförvant i domstolarna som i konflikt med donatoriernas intressen följde svensk lag. Bönderna fick juridisk hjälp av personer som hade insikt i svensk lagstiftning, av unga studenter som studerade i Åbo eller Uppsala, av lägre prästerskap eller någon lägre tjänsteman inom civilförvaltningen. I

konflikten mellan bönder och donatarier bröts rysk och kontinental lagstiftning mot svensk, ställdes rysk samhällssyn mot svensk.¹¹⁴ Allt detta kände bönderna i det svenska Finland till, vilket utgör en del av förklaringen till deras negativa inställning till ryskt välde 1808 och 1809. Förbättrandet av donationsböndernas villkor var det starkaste motivet bakom beslutet 1811 att förena det gamla Finland med det nya.¹¹⁵

Resenärer som reste genom både det svenska och det ryska Finland jämförde förhållandena till det senares nackdel. Så dåliga som förhållandena framställdes av folk på genomresa var de i själva verket inte. Brädsågningen gav ett visst välstånd och närheten till den växande huvudstaden S:t Petersburg gav möjligheter att avyttra ved och sten samt livsmedel eller förtjäna pengar på transporter. Bland de rätt obetydliga städerna var särskilt Viborg välmående. Befolkningen ökade. År 1755 bodde 116 000 personer i guvernementet vilket skall jämföras med inemot 195 000 år 1802.¹¹⁶ Gränsen mellan Sverige och Ryssland var ekonomiskt och kulturellt öppen. Smugglingen blomstrade. Gränsen 1743 splittrade socknar. Befolkningen på båda sidor om gränsen hade därför enligt fredsavtalet rätt att besöka gudstjänsten i en kyrka på den andra sidan om gränsen. Det betydde i praktiken att man kunde be för två olika överheter i en och samma gudstjänst.¹¹⁷

På många plan var det ryska Finland påtagligt svenskt, minst lika svenskt som det svenska Pommern där svensk lag började gälla bara några få år innan det förlorades.¹¹⁸ Förenandet av de båda Finland 1811 kan enligt Jyrki Paaskoski jämföras med (åter)föreningen av Tyskland 1990. I båda fallen skedde det på västs villkor.¹¹⁹

Rikssprängningen

Den mentala beredskapen

Det svenska rikets östliga dimension försvagades i frederna 1721 och 1743. Som en följd av freden i Åbo det sistnämnda året följde gränsen mellan Sverige och Ryssland Kymmene älv. I kriget 1808–09 blev Sverige avlångt och året 1809 blev något av ett år noll i den nya svenska självförståelse som med tiden växte fram. En del av dem som själva upplevt kriget och rikssprängningen 1809 betonade det epokgörande för Finlands vidkommande. Den östra riksdelens i det svenska riket hade enligt dem gått in i en ny era eller ett nytt tidevarv.¹ Ödet, Försynen eller Historien verkade ha öppnat en ny dörr för Finlands folk, men var detta någonting väntat, kanske rentav efterlängtat? Biskop Jakob Tengström i Åbo som mycket aktivt gick in för att göra övergången från svenskt till ryskt styre så smidig som möjligt och ge finländarna ett handlingsutrymme som den ryske kejsarens nyblivna undersåtar beskrev kort efter att freden var slutet förhållandena så här:

Man borde väl vara orimligt för at tro, at någon Finsk man, hög eller låg, i fjol skulle önskat hvad nu skett; men at man såsom förnuftig menniskja borde och måste förutse det, är en helt annan sak.²

Samhällselitens agerande under kriget vittnar om resignation inför det oundvikliga. Sverige var svagt med begränsade möjligheter att försvara sig, medan Ryssland hade växt sig allt starkare. När det fruktade kriget så kom vintern 1808 var den stund inne som man insett förr eller senare skulle komma även om ingen önskat att den skulle bli verklighet.³ Elitskiktet i Finland gjorde i ett tidigt skede bedömningen att man från svensk sida aldrig skulle kunna föra kriget till ett lyckligt slut. Följaktligen var det många som gick in för att göra det bästa möjliga av en oönskad situation, att skapa en så god framtid som möjligt under nya förutsättningar. Man valde anpassningen till sin strategi.

Bland de intellektuella underlättades överhetsbytet också av en kosmopolitisk ideologi som betonade känslökontroll, lugn, harmoni och lydnad och som var präglad av ett naturrättsligt kontraktstänkande. Vilken överhet man lydde under var en fråga av andra rangen så länge ifrågavarande överhet var god. Befolkningen i en underkuvad landsdel hade rätt att frivilligt överföra sin lojalitet till eröv-raren om denna utlovade goda villkor.⁴

I samtida källor skriver man om ett folkligt hat mot Ryssland. Hat är ett starkt ord och historikerna har inte på länge varit benägna att gå längre än till att beskriva de negativa folkliga attityderna mot det ryska som en skräck med rötterna i upplevelser under stora ofreden.⁵ Men det är värt frågan om inte den hatiska inställningen måste tas på större allvar av historikerna.

Samtiden förefaller nämligen att ha avläst dylika attityder bland allmogen och fäst stor vikt vid dem. Sveriges långvariga ambassadör i S:t Petersburg Curt von Stedingk månade om Finlands försvar och ansåg 1794 att det folkliga rysshatet eller rysskräcken var en outnyttjad mental resurs. Det gällde för den svenska regeringen att arbeta på sin popularitet i Finland där många ansåg att Finland hölls i fattigdom av två orsaker. Man ville inte stimulera Rysslands lust att erövra området eller skapa förutsättningar för självständighetssträvanden.⁶ Hatet karaktäriserades av en iakttagare rentav som det "gamla outsläckliga".⁷ Attityderna till grannfolket i öster beskrev biskop Tengström i slutet av mars 1808 med orden "ett grannar emellan ej ovanligt bittert och nästan outsläckeligt nationalhat". Han ansåg således att finnarna inte var värre grannhatare än någon annan nation, men att det var fråga om djupt rotade känslor. Lika djupa, men positiva, var känslorna i fråga om den svenske kungen,

de gamla lagarna och rättigheterna. Finlands folk var känt för sin envishet, ansåg Tengström, och saknade all beredskap att bryta de samhällsband "som i sekler befastat dess sällhet". Tengströms argumentation avsåg att stödja hans uppfattning att det ännu var för tidigt att på rysk uppmaning samlas till en lantdag i Åbo. Det skulle kunna ske tidigast då "allt hopp om återförening med det forna älskade Moderlandet försvunnit".⁸

Samhällselit och allmoge hade självfallet olika förutsättningar att följa med och ta ställning till mellanstatligt umgänge i Europa i allmänhet och svensk utrikespolitik i synnerhet. Den mentala beredskapen att hantera ockupationen och kravet på ett byte av överhet skiljde sig därför i grunden bland folket och eliten. Med hjälp av denna insikt kan vi förstå mycket av det som ägde rum i Finland åren 1808 och 1809.

Krig och ockupation

Under en lång följd av år från 1792 till 1815 präglades Europa av krig. Sverige valde och lyckades länge att stå utanför konflikterna men 1805 gick landet med i den tredje stora koalitionen mot Napoleons Frankrike. I oktober samma år förklarade Sverige krig mot Frankrike. Sveriges insats på koalitionen sida var begränsad. I det pommerska kriget 1805–07 inneslöts det svenska Stralsund

Uppfattningen om Gustav IV Adolf som kung är negativ. Han avsattes i en statskupp och det låg i den nya regimens intresse att bilden av honom som regent blev så mörk som möjligt. Han var varken vettvilling eller fåne men inte heller som principryttare och idealist uppgiften mögen att lotsa Sverige genom en svår tid då hela Europa skakades av Napoleonkrigens konvulsioner. Han lärde sig aldrig att tala osanning vilket är en god egenskap hos en människa men inte i alla lägen bra för en regent. Gustav IV Adolf och drottning Fredrika Dorotea Vilhelmina, prinsessa av Baden, på promenad i Hagaparken år 1800. Oljemålning av Jonas Forsslund.

och svenskarna lyckades med knapp nöd rädda över sina trupper till Skåne. Storbritanniens knockoutseger i sjöslaget vid Trafalgar i oktober 1805 gjorde britterna till herrar över haven för de närmaste hundra åren, men i trekejsarslaget vid Austerlitz i Mähren den andra december 1805 segrade Napoleon över de ryska och österrikiska arméerna. Nu var fransmännen herrar i Kontinentaleuropa. Gustav IV Adolfs mål var att slå vakt om den jämvikt i Europa som hotades av Frankrike och att verka för att den gamla kungäätten återinsattes. Gustav Adolf hyste därtill en personlig motvilja mot Napoleon. Från sommaren 1807 finns de första beläggen för att Gustav Adolf uppfattade Napoleon som det vilddjur som det stod att läsa om i Bibelns Uppenbarelsbok.⁹

För Alexander I i Ryssland återstod efter förnyade nederlag inget annat alternativ än fred med Napoleons Frankrike. I Tilsit slöts också den 7 juli en fransk-rysk allians som i grunden förändrade situationen för Sverige. Europa indelades i en rysk och en fransk intressesfär. Napoleon och Alexander kom också överens om att öka pressen på Storbritannien. Om britterna inte hade gått med på fred före den första december skulle Danmark, Sverige och Portugal tvingas in i det antibrittiska lägret, stänga sina hamnar för brittiska fartyg och därmed fullborda det s.k. kontinentalsystemet. Om Sverige vägrade ta reson skulle Danmark fås att förklara krig mot sin granne. Inget konkret bestämdes om den svenska riksdelen Finland, men det låg i sakens natur att Ryssland fick fria händer i valet av medel för att tvinga Sverige till lydnad.

Sverige stod inför två möjligheter. Om man föll till föga och inordnade sig i kon-

tinentalssystemet skulle den för Sverige så viktiga handeln med Storbritannien drabbas, och Sverige kanske bli föremål för brittiska flottangrepp. Om Sverige vägrade att anpassa sig var ett kombinerat ryskt och danskt angrepp sannolikt. I september 1807 angrep britterna Köpenhamn och eliminerade lika snabbt som effektivt Danmark som sjömakt. Ett par månader senare slöts ett fransk-danskt förbund. Under marskalk Jean-Baptiste Bernadottes befäl förflyttades trupper bestående av olika nationaliteter till de danska öarna. Möjligen fanns det också ett tredje svenskt alternativ, nämligen att formellt bryta med Storbritannien men hålla uppe de kommersiella förbindelserna som smyghandel över Nordsjön. Vilken väg Sverige under Gustav Adolf skulle slå in på var uppenbart. Kungen kunde under inga omständigheter tänka sig att driva Napoleons intressen. Sverige sökte nu stöd i London och erhöll löften om subsidier.¹⁰ Ryssland förklarade i november Storbritannien krig och från franskt håll påminde man Ryssland om vad avtalet i Tilsit förpliktade till. Från rysk sida uppmanade man Sverige att ansluta sig till kontinentalsystemet men det svenska svaret var avböjande.¹¹ Den svenske ambassadören i S:t Petersburg Curt von Steudingk blev delvis vilseledd av ryssarna och insåg först sent vad som förestod. Men i slutet av januari 1808 kunde han rapportera till Stockholm att faran för krig var mycket stor.¹²

Söndagen den 21 februari 1808 gick ryska trupper på fem olika ställen över gränsen till det svenska Finland. Det skedde utan formell krigsförklaring men samtidigt överlämnades ett ultimatum till Sverige som utan dröjsmål uppmana-

des att förena sig med ryssar och danskar i utestängandet av Storbritannien från Östersjön.¹³

Den 29 februari mottog personalen i Grisslehamn över det nya tekniska underverket optisk telegraf meddelandet om att ryska trupper hade gått över gränsen. Ett vinterfälttåg kom som en överraskning för svenskarna. Det var ändå inget unikt i rysk krigsföring, varför man borde ha kunnat förvänta sig någonting sådant. Eftersom förbindelserna mellan S:t Petersburg och Stockholm vintertid var dåliga och opålitliga skrev von Stedingk den 28 januari 1808 också direkt till tf. överbefälhavaren i Finland general Karl Natanael af Klercker och informerade honom om det akuta hotet. Klercker gav order om att trupperna i Finland skulle mobiliseras.¹⁴

Allmogen försåg frivilligt försvararna med förnödenheter.¹⁵ När kriget stod för dörren försökte man ställa upp lantvärn, en värnplikt för unga ogifta män. Kungen vädjade som "Eder konung" till sina "[r]edlige män av Finlands invånare" vars "fädernesland" var hotat. Under hot stod också deras frihet, hembygd och familjer.¹⁶ Uppmaningen kom för sent och resultatet blev magert i Finland. Allmogen tycks inte heller ha uppfattat det som sin plikt att inordna sig i leden som lantvärnssoldater. Man föredrog mer löst organiserade uppbåd.¹⁷

Enligt den instruktion som utarbetades i Stockholm skulle så mycket krigsfolk som fästningarna Svartholm och Sveaborg kunde hårbärgera placeras där medan resten skulle retirera till Österbottnen. Sedan skulle "med första öppet vatten andra anstalter till landets återvinnande kunna tagas". Instruktionen följdes i en

så snabb reträtt att man inte fick någon möjlighet att ägna sig åt det som instruktionen också påbjöd, nämligen att göra allt för att försvåra fiendens inträngande i landet. Den svenske operative befälhavaren general Vilhelm Mauritz Klingspor anlände från Sverige till högkvarteret den 1 mars och han fruktade att reträttvägen norrut skulle avskäras av de ryska trupper som den 28 februari föll in i Savolax. Därför verkställdes reträtten i mycket snabb ordning.¹⁸

I och med detta var kriget inte avgjort. Huvudfästningen Sveaborg belägrades och kapitulerade i början av maj. Det skedde oväntat och var militärt ett oförsvarbart val. Kommendanten Carl Olof Cronstedt gjorde sig skyldig till ett förräderi som av samtiden kallades både namn- och gudlöst.¹⁹ Med Sveaborg förlorades en stor garnison, en stor del av den svenska skärgårdsflottan och plötsligt hade man inte heller någon möjlighet att företa en landstigning med fästningen som brohuvud.²⁰ Men inte heller detta var av krigsavgörande betydelse, låt vara att det var en lika svår som onödig förlust och en fullgod rysk anledning att fira så stort som man faktiskt gjorde. Den ryske överbefälhavaren i Finland greve Friedrich Wilhelm von Buxhoevden skrev till sin kejsare om en obeskrivlig triumf. Sveaborgs fall brukar beskrivas som ett resultat av framgångsrik rysk psykologisk krigsföring, men faktum är att Cronstedt hade varit beredd att kapitulera redan innan ryssarna inlett sin mångdimensionella övertalningskampanj med bl.a. bombardemang.²¹ Beskedet om kapitulationen väckte bestörtning på svenskt håll. Den uppfattades som obegriplig.²²

Kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–09 avgjordes framförallt av hur väl arméerna kunde sköta sin försörjning i ett krigsområde långt i norr som var glesst befolkat och fattigt på resurser. Soldaten delar sitt bröd med en officer, akvarell av Per Otto Adelborg 1808.

I den svenska krigsplaneringen förekom två alternativ, en förstärkning av Klingspors armé i norr eller landstigningar längs kusten för att stödja huvudarméns operationer och stimulera allmogen i Finland att gripa till vapen. Det senare alternativet var det som kungen föredrog och som man gick in för. Danmark hade förklarat krig mot Sve-

rige i början av mars 1808 men utgjorde så snart farvattnen blev isfria inget reellt hot i söder. De brittiska och svenska flottorna kontrollerade Östersjön och dess inlopp. Fronten i väster mot Norge utgjorde däremot ett beaktansvärt hot mot riket.

Sommarens krigsföring i Finland präglades till en början av svenska framgångar. I Lappo möttes i mitten av juli huvud-

delen av de båda arméerna till en så stor drabbning att den kan förliknas vid ett regelrätt fältslag. Det slutade i en svensk framgång och blev i Runebergs diktning ”den sköna dagen på Lappos fält”. Ännu vid Alavo en månad senare besegrades ryssarna. I och med detta kulminerade de svenska framgångarna i kriget. De ryska ställningarna i Finland var allvarligt ifrågasatta. Månadsskiftet juli–augusti gav von Buxhoevden kejsaren sin insiktsfulla analys. Man stred på en och samma gång mot tre fiender, den reguljära armén, bönder som uppviglats till motstånd och bristen på förnödenheter. Det sistnämnda problemet berodde inte på att förnödenheterna hade blivit liggande i magasinerna i Ryssland utan på att fienden lyckades störa de utdragna förbindelseelinjerna.²³ Ryssarna fick genom segern i sjöstriden vid Sandöström i början av augusti månad kontroll över skärgården, men fienden behärskade havet. Den nödvändiga beredskapen att slå tillbaka en landstigning varhelst den företogs band stora ryska trupper i det ockuperade Finland.

De svenska landstigningsoperationer som företogs på olika platser längs kusten från Egentliga Finland till Österbotten sommaren och hösten 1808 fick till stånd bonderesningar men misslyckades i övrigt. Upproret och gerillakriget i Spanien från och med maj 1808 mot Napoleon noterades både i Stockholm och i S:t Petersburg. Gustav IV Adolf såg en möjlighet att med fadern Gustav III som förebild söka stöd i de breda lagren.²⁴ Från rysk sida insåg man att folkligt motstånd i Finland var en allvarlig sak. Allmogen som grep till vapen utgjorde bl.a. ett hot mot känsliga förbindelselinjer och band ryska trupper över hela det ockuperade

området. Allmogeresningarna i Finland fortsatte in på hösten 1808 så länge bönderna såg åtminstone en liten mening i att understödja de svenska vapnen.²⁵ De saknade inte militär betydelse. När allt hopp omsider var ute gav allmogen utlopp för sin bitterhet. Inte bara krigsherrarna utan också kungen hade spelat bort Finland. Man hade övergivit av den överhet man så troget hade tjänat.²⁶ Helt förgäves hade man inte kämpat. Bondemotståndet saknade inte politisk tyngd när villkoren för Finland som en del av det ryska imperiet utformades.

Resningarna på olika håll i Finland – Åland, Österbotten, Savolax och Karelen samt i mindre skala i andra delar av landet – synliggör den stryktåliga kungatrot som fanns på ett folkligt plan. Den kan också utläsas ur de leveranser av förnödenheter som allmogen frivilligt presterade. I krig frodas rykten. Resningarna var också en reaktion på de rykten som förekom i Finland 1808 och som gjorde gällande att livegenskap väntade dem som blev ryska undersåtar. Bönderna var också underrättade om sina ståndsbroders försämrade situation på donationsgodsen i det ryska Finland och om de soldatutskrivningar som förrättats där sedan 1797. Från rysk sida var man tvungen att gå ut med proklamationer för att stävja rykten om ett hotande förtryck.²⁷

Klingspors armé var helt beroende av ett inflexibelt magasinssystem och särskilt huvudmagasinen i Uleåborg för sin försörjning. Transporterna till den stridande armén sköttes av skjutspliktiga bönder. Det som bönder kunde prestera med sina hästar var inte tillräckligt för att trygga underhållet vilket förhindrade Klingspor från att följa upp vårens och sommarens

framgångar. Ryssarna fick en möjlighet att reorganisera sig och sända förstärkningar till Finland. Tack vare dem kunde den nyttnämnde ryske befälhavaren Nikolaj Michailovitj Kamenskij möta Klingspors knappa 12 000 man med över 21 000 soldater.²⁸ Därmed inleddes den ryska offensiven och kriget om Finland var avgjort, vilket beseglades i det blodiga slaget vid Oravais den 14 september 1808.

I krigsdikter som publicerades i huvudstadstidningarna år 1808 uppmanades det svenska folket att bistå det finska, eller "Auras folk", som stred tappert mot en anfallande fiende och följa sin egen och "deras Far" i kampen. Det var fråga om två folk under en regent. De två folken bands enligt dikterna också samman i en moralisk gemenskap som försvarade lagbunden ordning mot despoti och frihet mot slaveri. "Ålands tappra Folk" fick motta sina "landsmäns" hyllningar på vers med anledning av det framgångsrika bondekriget som hade befriat "en älskad fosterbygd" från förtryck. Folkbegreppet var således användbart i olika sammanhang och inte förbehållet finnar och svenskar.²⁹

Kriget kallas i svensk historia "finska kriget", vilket är den benämning som också används på finska ("Suomen sota"), medan det på svenska i Finland kallas "1808–09 års krig". Kriget var i hög grad ett krig i och om Finland, men vårvintern 1809 hotades också den västra riksdelen med huvudstaden Stockholm genom ryska anfall över isen och från Torneå in i Västerbotten. Sverige skulle tvingas till en snar fred, och förhandlingarna skulle ur rysk synvinkel bli lika korta som framgångsrika om villkoren dikterades i Stockholm. De djärva operationer över

isen på Ålands hav och norra Kvarken som genomfördes fick närmast psykologisk betydelse, men från Torneå ryckte ryssarna söderut. Västerbotten ockuperades.

I ett upprört samtal med krigshjälten general Adlercreutz kort efter freden kallade kronprins Karl Johan med sin breda erfarenhet av europeisk krigsföring Sveriges krig mot Ryssland 1808–09 för ett "guerrilla-gräl".³⁰ Bedömningen är korrekt. Till sin omfattning var kriget litet eftersom inte fler än några tusen man stred på vardera sidan i de avgörande drabbningarna. Detta var nära nog ett ingenting i jämförelse med de gigantiska fältslag som samtidigt utkämpades på den europeiska kontinenten. Förlusterna i strid var inte heller särskilt stora i det rysk-svenska kriget.³¹ De stupade och sårade i striderna på den svenska sidan uppgick till åtminstone 7 000 man som skall jämföras med uppskattningsvis 10 000 på den ryska. Till förlustsiffrorna skall adderas de många som gick under i sjukdomar.³²

Ur ett europeiskt perspektiv är det rysk-svenska kriget obetydligt och inte värt mer än en fotnot i napoleontidevarvets historia. Men i Nordens politiska historia har det en central plats. Den politiska kartan ritades om. Det gamla svenska riket formligen sprängdes. Krigets utgång kom också att få konsekvenser för danskar och norrmän. Sverige övergav sina ambitioner att hålla kvar de tyska besittningarna och gjorde allvar av de gamla ambitionerna att expandera västerut. Danmark förlorade Norge genom freden i Kiel år 1814. Norge och Sverige knöts till varandra i en union. Därmed påminde Nordens politiska karta i hög grad om den som gäller i nutid.

Sverige stod år 1808 dåligt rustat för ett krig. Krigsmakten var gammalmodig. Folket saknade övning. En del av de indelta soldaterna var alltför gamla för att vara effektiva som soldater. De var lika mycket jordbrukare som krigare och genom sin familj starkt knutna till ett lokalsamhälle. De mötte ryska yrkessoldater med krigserfarenhet från den europeiska kontinenten. Sverige kunde i förhållande till det stora ryska imperiet mobilisera blygsamma resurser för krigföring. Äldre krigshistorisk forskning placerade ansvaret för ett illa fört krig på en kung som saknade verklighetsförankring och befäl-

havare som saknade initiativkraft eftersom de ansåg kriget förlorat på förhand. Tolkningarna gav ett litet antal centrala aktörer ett betydande handlingsutrymme och därmed också ett ansvar för motgångarna i kriget som ledde till förlusten av Finland. Eirik Hornborg karaktäriserade kriget som "ett slappt och viljelöst drivande mot undergången". Totalbilden var "ynkedom och enfald". Den svenska krigsföringen var missade chanser och förfuskade möjligheter.³³ Numera betonar militärhistorikerna underhållets betydelse och hur begränsade möjligheterna då var för att försörja trupper och föra krig i

Gustav IV Adolf hade ett välutvecklat sinne för detaljer och en fäbless för uniformer. Granskning av uniformsdetaljer under kungens överinseende. Karikatyr av P.O. Adelborg.

Finland som var ett skogrikt, glest befolkat och resursfattigt område.

Varför förlorade Sverige kriget och den östra riksdelen?³⁴ Kriget avgjordes lika lite av fältherrarnas genialitet som av soldaternas tapperhet. I och med det fransk-ryska samförståndet i Tilsit ställdes Sverige inför det värsta tänkbara, den akuta risken för ett trefrontsrig med angräpande fiende i väster, söder och öster. Det fanns kanske inget gott alternativ till denna prekära utrikespolitiska situation, men det eftersöktes inte heller. Gustav IV Adolf bedrev utrikespolitik mer med hjärtat än med hjärnan. Historikern Torvald Höjer har karaktäriserat kungens diplomati som delvis "sällsynt oskicklig".³⁵ Han var en inflexibel idealist i ett tidevarv när Sverige hade behov av en smidig realpolitiker vid statsrådet. Den svenska krigsledningen läste inte spelet och reviderade inte hotbilden utgående från förändringar i omgivningen. Sverige saknade resurser för aktiv krigsföring på tre fronter men skulle i själva verket aldrig ha behövt spänna de futtiga militära musklerna för en så svår kamp. Med brittiskt stöd behärskade svenskarerna sjön, men Storbritannien underutnyttjades som svensk allierad.³⁶ Om man i en mer realistisk analys av fiendebilden hade nedprioriterat hotet från Danmark skulle resurser för krigsföringen mot Ryssland ha kunnat lösöras.³⁷

Det förekom motsättningar inom rikets högsta ledning, vilket förhindrade en effektiv resursmobilisering. Gustav IV Adolf valde inte bara sina fiender, han ville också detaljreglera hur man skulle slåss och till det hade han de konstitutionella befogenheterna men inte den personliga begåvningen. Han var ingen Gustav

II Adolf eller Karl XII på slagfältet. Det brast i hans militära ledarskap, och medarbetarna i kungens närmaste omgivning förlorade förtroendet för kungen. Så blev de i sig inte oförnuftiga svenska landstigningsförsöken en halvmesyr. De genomfördes med för små styrkor och delvis i ett för sent skede.

På krigsskådeplatsen mötte svenskarerna en resursstark och effektiv fiende. De bekämpade sin fiende ur numerärt underläge. De svenska soldaternas stridsduglighet var däremot anmärkningsvärt god i mötet med erfarna ryska yrkessoldater. Från svensk sida insåg man inte fullt ut möjligheterna att slå mot sin fiende på den svagaste punkten, nämligen de långa underhållslinjerna. På slagfältet vågade de svenska generalerna inte tillämpa nya principer om rörlighet och ett större utnyttjande av terrängens möjligheter i ett landskap som bjöd på så mycket annat än de öppna slätter på vilka arméerna hade utrymme att i vedertagen ordning möta varandra i långa disciplinerade linjer.

En faktor var mer avgörande än någon annan, och det var försörjningen. Det svensk-ryska kriget 1808–09 var litet i ett europeiskt sammanhang men maximalt i förhållande till befolkning och resurser inom det område där det fördes. Det ryska underhållssystemet präglades i högre grad än det svenska av improvisation, soldaternas egenaktivitet och förmåga att uthärda också en uppenbar brist på förnödenheter. Fick de inget annat dög "råa insaltade tarmar utan vidare tillredning".³⁸ Man ansåg i Sverige att ryska soldater sommartid fann sin föda där andra måste gå hungriga. De klarade i likhet med de ryska bönderna livhanken på svampar, rötter och örter.³⁹ Det svenska

Hästen var oumbärlig i krigföringen. Hästar vattnas och skos om, köttet styckas och kokgrytorna puttrar vid Nylands dragoners läger i Ilkalis under den svenska reträtten norrut vintern 1808. Bilden, som är en av de få bevarade originalteckningarna från kriget 1808–09, är sannolikt utförd av G.M. Adlercreutz och visar på ett trovärdigt sätt en bit av krigets vardag.

systemet byggde på ett tunggrott magasinssystem. Det inkompetenta strategiska tänkandet resulterade i att de förnödenheter som transporterades till det österbottniska krigsområdet sjövägen inte var tillräckliga och att en del av det som levererades kom fram i ett för sent skede. Klingspors armé passiverades av svårigheterna att få fram förnödenheter. Man kunde inte följa upp sina framgångar i krigföringen sommaren 1808. Det fanns inget förnuft i att föra in större styrkor utifrån än vad som kunde försörjas.

Med förnödenheterna i österbottniska strandmagasin kvarstod problemet med förbönder och transporthästar för de nödvändiga och tidskrävande landtransporterna till de orter där soldaternas knorrande magar befann sig. Bönderna räckte inte till och hästarna var för få.

Militärhistorikern Martin Hårdstedt karakteriserar den begränsade tillgången på bondetransporter som den svenska krigsföringens akilleshäla. Så när Sverige förlorade sin östra riksdal var det brödet och höet som fällde avgörandet och inte förlusten av Sveaborg eller krigsledningens bristande tilltro till de egna vapnens seger. Det faktum att de höga officerarna i likhet med kommandanten på Sveaborg gav spelet förlorat redan innan striderna inletts⁴⁰ saknade inte militär betydelse men var inte alls så krigsavgörande som ofta påstås.

Den maktförskjutning i Östersjörummet som blev ett av de bestående resultaten av Napoleonkrigens stora politiska turbulens är inte något att förvånas över. Sverige var helt enkelt för svagt för att i längden stå emot ett potent Ryssland, vil-

ket blivit tydligt redan i de krig som slutade med frederna och landavträdelserna 1721 och 1743. Erövringen av hela den svenska riksdelen var en tidsfråga eftersom innehavet tryggade den ryska huvudstadens säkerhet. Men kunde det oundvikliga ännu i det tidiga 1800-talet ha skjutits på framtiden? Oddsen var dåliga men det är ändå inte en orimlig tanke att svenskarna med en mer realistisk fiendebild, mer genomtänkta prioriteringar och en optimal användning av begränsade resurser kunde ha fört kriget 1808–09 till ett för riket mindre katastrofalt slut.

När de retirerande soldaterna vid Björneborgs regemente i december 1808 passerade gränsen mellan Finland och Sverige vände de sig en sista gång om och såg mot Finland. Många skall ha haft tårar i ögonen.⁴¹ Det misslyckade fälttåget i Finland hanterades i Sverige på ett sätt som redan i samtiden väckte reaktioner. Åren 1808 och 1809 ordnades det kalas, mottagningar, utdelningar av utmärkelser och festmiddagar, och i centrum för de festliga begivenheterna stod särskilt befälhavarna. Åke Sandström har tolkat detta som en ”akut krishantering” i en situation som man saknade förutsättningar att hantera mentalt.⁴²

Vilka var de ryska krigsmålen? I den proklamation som spreds över Finland när de ryska trupperna anföll framhöll den ryske överbefälhavaren i närmast ursäktande ordvändningar hur det var

med det största missnöje som Hans Rysska Kajsersliga Majestät min Allernådigste Herre och Stormächtigste Furste ser sig tvungen, at låta sina under mitt befäl stående troupper, besöka Edert land, gode Grannar och Inbyggare af svänska Finnland.⁴³

Det var den svenske kungens halsstarrighet som låg bakom anfallet. Han hade inte velat ”sig förena uti det fridsamme bemödande, hvarmed Hans Kajsersliga Majestät [d.v.s. Napoleon] sökt at återställa det lugn, hvaraf Europen varit så länge i saknad”. Det man i snirklande formuleringar ville ha sagt var att Gustav Adolf och Sverige inte hade anslutit sig till den antibrittiska kontinentalblockaden varför man nu från rysk sida måste gripa till militära påtryckningar. Men man kom inte för att stanna. Ockupationen var tillfällig och om befolkningen i Finland bibehöll sitt lugn skulle allt – lagar, seder, privilegier och religion – förbli vid det gamla och invanda. Soldater som överlämnade sina vapen skulle få en belöning. Från rysk sida ägnades stor möda åt att övertyga befolkning och soldater om det meningslösa i att göra motstånd. Uppmaningarna till att byta sida gjordes i väl tydliga ordalag för att det skulle ha fått full effekt.⁴⁴

Det ryska anfallet var en militär sanktion föranledd av avtalet i Tilsit. Sverige och Gustav IV Adolf skulle tvingas in i alliansen mot Storbritannien. När Alexander I gick in för att infria sitt löfte till Napoleon märkte han att det fanns en chans att förverkliga en gammal rysk strävan att slå vakt om huvudstadens säkerhet. Möjligheten att Alexander från krigets början avsåg att behålla vad som nu kunde erövrats kan inte uteslutas, men det är osannolikt att förvärvandet av den svenska riksdelen Finland redan då ingick i hans krigsmål.⁴⁵ Redan Katarina den stora hade betygat sitt relativa ointresse för Finland och Alexander instämde sedermera. För Katarina var Finland ett rysligt land som ingenting var värt,⁴⁶ och

i Alexanders ögon en ödemark som ingen var intresserad av att äga.⁴⁷ Omdömen som dessa skall naturligtvis bedömas utifrån det sammanhang då de fälldes, och de behöver inte ha varit allvarligt menade. Men Finland var i själva verket förhållandevis ointressant i dåtida ryska ögon, vilket för övrigt inte bara en gång i historien varit dess invånares smala lycka.

En rysk expansion i söder hade den högsta prioriteten inom den ryska utrikespolitiken. Men en rysk framflyttning av positionerna på det osmanska rikets bekostnad var inte i bundsförvantens Napoleons intresse. Därför var det frestande för de framgångsrika ryssarna att nu tillgodose sina sedan länge uppmärksammas säkerhetsintressen i norr genom att expandera ut till Bottniska viken och lägga under sig Finska vikens bägge kuster. Det gustavianska styresskicket gav inte längre Ryssland lika goda möjligheter att påverka Sveriges politik som under frihetstiden, och det fasta försvar som svenskarna byggt upp i Finska viken tolkades i Ryssland som ett hot mot huvudstaden.⁴⁸

Kejsar Alexander beslöt redan i mars 1808 att tillkännage omvärlden nya ryska krigsmål. Ryssland avsåg att behålla det land man erövrat av Sverige. De europeiska staterna fick ett meddelande om detta daterat den 23 mars. Finland skulle för all framtid vara förenat med det ryska riket.⁴⁹ Dagen innan hade ryska trupper utan motstånd intagit Åbo som var huvudort i den östra riksdelen. Befolkningen i Finland blev också informerad om vad som nu gällde. Finland var en av den ryska krigsmakten erövrade provinser som kejsaren ”för alltid med sitt Rike förenar”. Nu nämndes ingenting om bibehållandet av gamla lagar och rättigheter men fram-

tiden utmålades i ljusa färger för olika grupper. En tid av orubbad fred och välstånd för alla väntade. De nya undersåtarna och deras ättlingar skulle komma att ”välsigna den tidepunkt, ifrån hvilken de bekommit rätt att deltaga uti den lycka, som alla under dess spira förenade folkslag njuta”.⁵⁰ Kejsar Alexander I firade införlivandet som en fullbordad av Peter den stores planer.⁵¹

Också denna gång avgjorde storpolitiken Finlands öde. Tillfället var valt med omsorg eftersom denna ryska landvinning i kriget mot Sverige balanserades upp av Napoleons framgångar i Spanien. Denne kunde således inte med skäl missunna sin bundsförvant Finland. Vid Alexanders och Napoleons möte i Erfurt i september 1808 var Napoleons läge trängt och Ryssland fick fria händer beträffande Finland.⁵² Julaftonsdagen 1808 enligt den julianska kalendern, som var Alexanders födelsedag, fogade han ”storfurste till Finland” till sin titulatur.⁵³

Särskilt bönderna fäste som tidigare visats uppmärksamhet vid vem som hade undertecknat ett dokument. Det skulle vara kungen – alternativt kejsaren – själv och ingen annan som hade satt sitt namn under för att påbudet skulle ha full auktoritet eller utfästelsen vara bindande. Överbefälhavaren Buxhoevden som behövde hjälp med att hantera det motstånd ockupanterna mötte önskade att kejsaren i eget namn skulle bekräfta och på nytt lova att han ”i evighet orubbat” bevarade alla existerande rättigheter, lagar och friheter. En sådan ”högstegenhändigt” undertecknad deklaration gav Alexander i juni 1808. Han lovade att “[e]rt lands gamla Författningar och privilegier skola heligt vidmakthållas”.⁵⁴ Detta löfte var

ett viktigt element i den framgångsrika pacificeringspolitik som man från rysk sida lanserade i Finland. Några andra inslag skall beröras i det följande.

Pacificeringen av Finland

Den 22 mars 1808 intog som redan nämnades ryska trupper Åbo. Ett par dagar senare avlade ett antal ämbetsmän, i spetsen för dem biskop Jakob Tengström, ett besök hos von Buxhoevden. Tengström höll ett tal på franska där han uttalade sin glädje över att kejsaren hade lovat att bevara den lutherska tron och kyrkan i Finland. Han lovade göra vad han kunde för att lugn och ro skulle bibehållas bland befolkningen i Finland. Stiftsledningen i både Åbo och Borgå uppmanade i sina cirkulärbrev alla präster att i sin undervisning och genom sitt eget exempel inskräpa behovet av att underordna sig och inte störa lugnet.⁵⁵

Prästerskapet stod i en nyckelposition när det gällde att befrämja lugn, underordning och lydnad i landet och särskilt genom uppläsandet av kungörelser förmedla de nya makthavarnas budskap till befolkningen. Prästerna stannade kvar i sina ämbeten 1808 och fullgjorde i allmänhet lydigt sina uppgifter. Till dem hörde att leda församlingen i bön för överheten. Inledningsvis under ockupationen nedkallade de välsignelse över den ”av Gud tillförordnade överheten” utan att precisera vem som innehade makten i landet, men sommaren 1808 spreds en förbön för det kejsarliga huset till församlingarna.⁵⁶

Kriget 1808–09 var också ett propagandakrig och de exceptionella förhållandena gav grogrund för olika rykten. Från

ryska sida dementerades rykten om ryska motgångar och kunskapen om svenska motgångar gavs spridning. I olika proklamationer betonades bl.a. de outtömliga ryska resurserna. Vad kunde den svenske kungen med två och en halv miljoner undersåtar uträtta i ett krig mot den ryske kejsaren som styrde över 40 miljoner?⁵⁷

Personalen inom civilförvaltningen stannade kvar i sina uppdrag. Från svensk sida gavs inga allmänna direktiv om vad ämbetsmännen skulle göra när fienden anföll.⁵⁸ Ryssarna var angelägna om att de blev kvar i sina uppdrag. Ämbets- och tjänstemännen från hovrättspresidenter och landshövdingar till häradshövdingar, borgmästare och länsmän hamnade i en svår mellanställning. De var tvungna att arbeta i ett korstryck och beakta såväl makthavarnas krav som undersåtarnas behov.⁵⁹

Professorerna vid akademien i Åbo var en mycket viktig grupp både som undervisare av blivande präster och ämbetsmän och som opinionsbildare. I ett kejsarligt reskript till Åbo akademi i juni 1808 uppmanades akademien att framställa önskemål om hur dess ekonomiska villkor skulle kunna förbättras. Uppmaningen ledde till en skarp åsiktsbrytning i konsistoriet. Universitetet tackade i det diplomatiskt utformade svar som gavs för möjligheten att presentera sina resursbehov men antydde att det ändå var bäst att låta saken bero tills fred var slutet. Men redan i och med detta hade man från rysk sida nått en framgång. Man hade antytt de fördelaktiga konjunkturen som öppnade sig efter ett smidigt maktskifte i Finland.⁶⁰

Pacificeringen av Finland var på klassiskt sätt en kombination av käpp och morot. Särskilt samhällseliten uppman-

rades att följsamt anpassa sig till det uppkomna läget. Ordensutmärkelser och andra kejsrerliga nådevedermälen, såsom en briljanterad ring, användes med skicklighet av ryssarna för att knyta nyckelpersoner i Finland till sig, men försatte sina mottagare i en svår situation. En rysk orden var lika svår att tacka nej till som den var att bära. Den uppfattades lätt som ett belägg för att mottagaren hade varit ryssarna mer behjälplig än vad omständigheterna strängt taget kanske hade krävt. R.H. Rehbinder skriver om de ”förlängda ansikten” som en del uppvisat som mottagare av utmärkelser.⁶¹ Som historikern Eric Anthoni framhållit var ordnarna ”granna bojor, med motvilja mottagna av mången”.⁶² Många fick för mycket, men en del för lite. Alexander hyllades då han i början av april 1809 besökte Åbo med bl.a. en dikt på franska, skriven och framförd av professor Frans Michael Franzén. Dikten var inställsamhetens och underkastelsens höga visa. Genom den ryska krigslyckan hade ”österns barn” kommit tillbaka till fadershuset ”såsom en uppfostrad son återvänder utifrån”. Förbindelsen med Sverige hade gjort ett ”upplyst folk af förlorade vildar”, men nu välsignade man i Finland sitt öde och var redo att ge Alexander all den kärlek som man tidigare gett sina svenska kungar. Dikten publicerades på svenska av *Åbo Tidningar*, men den gav inte poeten en så central plats under den kejsrerliga nådens sol som han tycks ha förväntat sig. Han fick nöja sig med en briljanterad ring, alltmedan andra professorer fick finare kejsrerliga nådevedermälen än så.⁶³

Officerare och soldater ur finska regementen som stred mot ryssarna erbjöds att återvända hem på fördelakti-

ga villkor. Men den som inte utnyttjade möjligheten inom en viss tid skulle förlora sin egendom i Finland och rätten till sitt boställe eller torp. Erbjudandet utnyttjades i viss utsträckning men de flesta blev kvar i svensk krigstjänst. Detta skapade en ohållbar situation för alla de officers- och soldatfamiljer som bodde kvar i Finland, och gav upphov till stort missnöje. Från rysk sida var man därför tvungen att först mildra och sedan helt frångå kraven. Försöken att få officerare och soldater att överge sin plats i ledet fick inte den förväntade pacificerande effekten.⁶⁴

En beväpnad ryttare på en lydig häst har alltid varit en respektingivande syn och en väl placerad kanon talar sitt tydliga språk. Den militära närvaron på olika håll i landet verkade pacificerande. Från rysk sida eftersträvades en så skonsam ockupation som möjligt. De ryska myndigheterna försökte disciplinera sina soldater genom förmaningar, strikta regler och straff. Man lyckades i det stora hela väl i sitt uppsåt även om övergrepp från soldaternas sida givetvis inte helt kunde undvikas. Det faktum att soldaterna för sin försörjning var beroende av resurser som civilbefolkningen förfogade över åstadkom friktion mellan ockupanter och ockuperade. Militären ställde krav på transporter och inkvartering som inte var lätta att leva upp till. Och när det inte brast i förmåga bland befolkningen var viljan att lyda svag eller obefintlig.⁶⁵ Ersättning utlovades för alla materiella förluster som arméns behov av husrum, mat, foder eller transporter hade förorsakat. Hyllmetervis med uppgifter samlades in om lidna förluster och redan det faktum att man genomförde en sådan åtgärd hade en pacificerande effekt.⁶⁶

De ryska ockupanterna var måna om att profilera sig som en god överhet. Tidigt beviljades olika lättnader i beskattningen. Sådana åtgärder befrämjade en positiv inställning till de nya makthavarna, men skapade också en del missnöje då de ansågs ge upphov till orättvisor. Det svenska skattesystemet var komplicerat. Det var ibland svårt att med nödvändig exakthet ange vari lättnaden bestod och ett ingrepp i beskattningen kunde få oväntade konsekvenser.⁶⁷

Produktionen av livsmedel var begränsad i Finland. Alexander gav i april 1808 tillstånd att importera rågmjöl från Petersburg. Matbristen var särskilt svår i Österbotten som var den huvudsakliga krigsskådeplatsen.⁶⁸ I maj 1808 diskuterade sockenstämman i Malax i Österbotten hur socknen skulle ställa sig till det rågmjöl som kejsaren erbjöd befolkningen i Finland att hämta i Petersburg och lösa in. Stämman uttalade sin tacksamhet över kejsarens omsorg. Mjölet hade man stort behov av men i socknen saknades både hästar och fartyg för att hämta

det.⁶⁹ Detta var ett allmänt problem i landet, men en del mjöl kunde trots allt föras till Finland. År 1809 gick det lättare att ordna transporter, och 18 000 tunnor mjöl anlände till Finland. Inom Finland omfördelades också genom myndigheternas försorg spannmål från områden med ett visst överskott till områden med akut brist på livsmedel. Eftersom Finlands handel med omvärlden på grund av kriget inte fungerade normalt uppstod brist på nödvändighetsartikeln salt. Därför lät myndigheterna transportera salt från St Petersburg till sjöstäderna i Finland. Ur ett pacificeringsperspektiv var det avgörande inte heller exakt hur mycket man lyckades föra in eller omfördela utan att man från rysk sida i enlighet med förväntningarna på en god överhet tydligt demonstrerade sin lyhördhet och vilja att bistå.⁷⁰

Under krigets början tilläts allmogen behålla sina vapen. Eftersom förhållandena inte hade blivit tillräckligt stabila gavs i slutet av maj 1808 order om avvärning av befolkningen. Alla vapen skulle sam-

Piska som tillhört general Barclay de Tollys kusk. Han skall ha glömt den på "Dahlas" i Björköby där han var inkvarterad då 3 700 man ryska trupper under generalens ledning i mars 1809 tågade över Norra Kvarken mot Umeå. I dag ingår piskan i Märtes museums samlingar i Björköby.

las in till sockenkyrkorna och den som underlät att lämna in sitt vapen eller inte för myndigheterna berättade om sådana som behållit sitt vapen skulle straffas med döden. Alla som rörde sig i landet måste också vara försedda med ett pass.⁷¹ Någon allmän avvapning av allmogen lyckades man av allt att döma inte genomföra.⁷² Våren 1809 fick nämndemännen på Åland order om att överlämna gisslan i form av sina söner till ryssarna. Nämndemannasönerna hölls i fängsligt förvar i upp till sju veckor innan de blev avlösta av andra söner, och gisslan frisläpptes först efter att fred var sluten. Om de ryska befallningar som gavs på Åland inte blev åttlydda skulle gisslan få lida.⁷³

Den som angav en "upprorsstiftare" blev belönad.⁷⁴ Sommaren 1808 spreds en kungörelse om vad som väntade alla dem som grep till vapen mot ryssarna och angrep soldater på marsch, transporter eller kurirer. Sådana ställde sig med sin handling utanför det beskydd som överheten erbjöd sina undersåtar. De skulle skjutas ned eller hängas, allt efter omständigheterna, deras lösöre skulle föras bort, byarna där de vistats skulle brännas ned och deras familjer hamna i elände.⁷⁵ Dylika hot upprepades i olika sammanhang.⁷⁶ Ryssarna försökte undvika att ta till så starkt repressiva åtgärder som avrättningar. Men helt kunde de inte undvikas. De första avrättningarna som lämnat spår i arkiven ägde rum i Lappfjärd den 29 juni 1808 då tre män straffades med döden inför lokal publik.⁷⁷ Sommaren 1808 uppmanades prästerna med anledning av bondemotståndet i Österbotten att varje söndag varna sina församlingsbor. De påmindes om vikten av att lyda sin "efter försynens skickelse nuvarande öfverhet"

och inte göra sig skyldiga till uppror eller störa ordningen.⁷⁸

På kejsarens födelsedag 1808⁷⁹ gjorde överbefälhavaren Buxhoevden, som nu återvände från krigsskådeplatsen i Österbotten, sitt högtidliga intåg i Åbo. Han red in i det ockuperade områdets viktigaste stad som segrare, mottogs av länsstyrelsen och magistraten, hälsades med salut och mönstrade paraderande trupper på torget. På kvällen bjöd von Buxhoevden på en "splendid middag". Husen längs stadens större gator var på rysk befallning illuminerade och det kontrollerades att ingen hade stängt sina fönsterluckor. Ett visst rum för protest fanns ändå kvar. Det berättas nämligen om illumineringen att den "var sådan som husägarens tänkesätt, ömsom brilliant, ömsom högst usel" och att rätt få människor rörde sig utomhus för att beundra den festligt upplysta staden.⁸⁰

Hur ståtligt biskop Jakob Tengström i Åbo illuminerade med anledning av kejsarens födelsedag 1808 vet vi inte, men han uppfattade allt motstånd som meningslöst. Han var övertygad om att varje protestyttring ökade folkets elände, och han skrev efter kriget om hur just detta hans förhållningssätt hade väckt missnöje bland "pöbeln".⁸¹ På lite längre sikt var motståndet inte till nackdel för befolkningen i Finland. Det ingav hos kejsar Alexander respekt för ett folk som inte lät sig kuvas med lätthet. Den högsta politiska klokheten var inte "undfallenheten, misströstan och förräderiet", skriver historikern Eirik Hornborg.⁸² Slutsatsen är befogad men fordrar ett tillägg. Befolkningen i Finland var också betjänt av att det fanns samarbetsmän av den typ som biskop Tengström representera-

de. Motståndsmännen går till historien med blank sköld, medan undfallenhetsmännens rykte brukar vara solkigt. Till de ständigt nödvändiga diskussioner som aldrig kan utmytna i ett definitivt svar hör huruvida motståndet till vissa av sina former eller till sin intensitet var till mer skada än nytta för sina utövare. En annan närliggande och lika angelägen diskussion tar fasta på gränsen mellan en av situationen påkallad anpassning och en överdriven servilitet med den personliga fördelen som drivkraft.

Bytet av överhet

Den ryska pacificeringen av Finland var i det stora hela framgångsrik men innehöll också en svårartad felkalkyl, nämligen den trohetsed som utkrävdes med början våren 1808.

Överbefälhavare von Buxhoevden hade alltsedan krigshandlingarna mot Finland förbereddes betraktat avkrävandet av en tro- och huldhetsed i Finland som en viktig pacificerande åtgärd. Det kunde ske på två olika sätt: indirekt via representanter för ständerna sammankallade till lantdag eller direkt med hjälp av edgångsför rättningar i de olika lokalsamhällena. I och med beslutet om att Finland skulle behållas fick Buxhoevden ett positivt svar på sin ofta upprepade begäran om att en edgång skulle genomföras enligt det senare alternativet.⁸³

Kravet på en trohetsed kan inte ha kommit som någon total överraskning i Finland, ryssarna krävde trohetsed under såväl 1710-talets som 1740-talets ockupationer. Till ett regentskifte i det svenska riket hörde också att befolkningen avlade tro- och huldhetsed.

I början av maj 1808 fick landshövdingarna order om att genomföra edgång. Eden skulle avläggas av ”alla manspersoner” som hade fyllt 15 år. Männen i städerna och på landsbygden skulle samlas i kyrkorna för edgång. Vid edgången på de två viktigaste orterna i Finland, d.v.s. Åbo och Vasa där det fanns en hovrätt, skulle överbefälhavare von Buxhoevden respektive civilguvernören, verkliga statsrådet Nikolai von Emine vara närvarande. Alla personer som svurit eden skulle bekräfta sitt löfte om lydnad med sin namnteckning eller sitt bomärke. De undertecknade edsformulären skulle sedan via länsstyrelsen sändas till överbefälhavaren. I Borgå gjorde prästen upp en förteckning över alla män som hade fyllt 15 och magistraten levererade in förteckningar också över dem som uteblivit från edgången på bönsöndagen eller avlägsnat sig från kyrkan utan att skriva under eden.⁸⁴

I eden 1808 lovade den som svor enligt formuläret ”vid Gud alsmäktig, och dess Heliga Ewangelium, att jag vill och skall Hans Kejsrerliga Majestät Stora Försten, Kejsar Alexander Paulovitsch, Sjelfregerande öfver alla Ryssar, och Hans Kejsrerliga Majestäts Tronföljare, trogit och utan svek tienä”. Eden avslutades med löftet att handla så som det anstod en trogen undersåte och fredlig medborgare, ”och att jag det för Gud på Yttersta Domen kan försvara, så sant mig Gud hjelpe till Lif och Själ!”

Den som vägrade avlägga eden hade ingen plats i det nya ryska Finland. Det beskydd ”till lif, ära och egendom” som fursten garanterade sina undersåtar omfattade nämligen endast edsvurna. Präster och ämbetsmän som inte svor sin ed

inom angiven tid skulle förlora sin tjänst och måste som den svenske kungens undersåtar lämna landet. Innehavare av gårdsbruk som valde att inte svära kejsaren sin trohet förlorade sitt hemman. Det skulle överlåtas till någon som hade svurit eden.

Det låg ett odiskutabelt värde i att involvera alla manspersoner i eden, men en sådan procedur var komplicerad, omständlig och tidskrävande. I en skrivelse daterad den 20 maj lät överbefälhavaren landshövdingar och biskopar förstå att det var tillräckligt om representanter för allmogen på landsbygden svor eden. Två dagar senare undertecknade Buxhoevden förvånansvärt nog en ny ukas med ett nytt regelverk för allmogens edsavläggelse. I stället för att förlita sig på den kyrkliga organisationen valde han nu rättsväsendet som kanal och instrument. Häradsövdingarna skulle så snabbt det lät sig göras sammankalla "alla hemmansägare och hemmans brukare" till de vanliga tingsställena. Den nya överheten återkom ännu en gång till frågan om vilka alla som skulle avkrävas ed. En kungörelse från juni 1808 påbjöd edgång av "ståndspersoner af alla stånd, och allmogen från 16 till 70 års ålder, af mannakönet".

Regelverket kring eden som improviserades fram och saknade fasthet gav självfallet upphov till förvirring. På frågan fick landshövding Johan Herman Lode i Heinola veta att överbefälhavaren stod fast vid kravet från juni att alla män mellan 16 och 70 skulle avlägga eden, men att det kunde ske i kyrkorna. Buxhoevden hade ursprungligen räknat med att edgången skulle vara avklarad på två veckor. Oklarheten i fråga om vilka som

omfattades av kravet på edsavläggelse och hur den skulle gå till bidrog till att förlänga processen. Dessutom uteblev den pacificerande effekten och förbyttes närmast till sin motsats. Edsavläggelsen under tvångsmässiga förhållanden mer stimulerade än dämpade motståndet.

Edsavläggelsen på två orter speglar spännvidden i reaktionerna på kravet på trohetsed. Den 21 maj 1808 avlade hovrättspersonalen i Åbo och länets lagmän och häradsövdingar eden inför den ryske överbefälhavaren greve von Buxhoevden som med svit anlände och avlägsnade sig mellan led av soldater uppställda mot varandra utanför hovrätten och i hovrättshusets nedre förstuga.⁸⁵ Ett tal av överbefälhavaren lästes inledningsvis upp: Finland var genom de segerrika ryska vapnen för alltid införlivat med det ryska riket. Överbefälhavaren var befullmäktigad av kejsaren att ta emot trohetseden. Samma dag avlades eden också av landshövdingen och landsstaten, adelsmän från området och deputerade ur allmogen. I en skild edgång bytte akademistaten vid Åbo akademi överhet. Också här var von Buxhoevden närvarande med sin stab och sina soldater och någon större opposition kom inte i dagen. En del hade dock uteblivit, och dagen efter edsavläggelsen återfanns en liten lapp på akademinns anslagstavla med texten:

Hvarje finne, som trälomseden stafvar
förtviflad att ej vara fri
skall ropa hämnd på edra grafvar
om ni förut ej hängda bli.

Den 22 maj svor så det "sämre folket" i Åbo eden i kyrkan efter avslutad högmässa. Det berättas att kanoner med brin-

ande luntor var uppställda vid stadens tullar under edgången. Inte ens ett sådant hot hade övertygat alla om det förnuftiga i att personligen infinna sig varför nya edgångstillfällen ordnades.

I en socken i norr i närheten av krigsskådeplatsen kunde edgången möta ett nära nog kompakt motstånd. Om förhållandena i Lillkyro i närheten av Vasa vet vi att prästerskap och länsman valde att avlägga eden i Vasa och inte i hemsocknen på grund av rädsla för att allmogen skulle hämnas.⁸⁶ Det blev på det hela taget inte mycket till edgång i socknen. Allmogen sammankallades till kyrkan i början av juni 1808 då nämndemännen

och ett ombud för bönderna skulle svära eden. De enda som infann sig var några sytningsmän, kyrkvärden, en nämndeman och klockaren. Nämndemannen och klockaren redogjorde för sin situation. De vågade inte svära eden av fruktan för att bli misshandlade av allmogen. Senare samma månad sammankallades hela socknen till urtima ting för kollektiv edgång. Sammanlagt fem nämndemän, nio bönder, klockaren och en skräddare avlade eden, medan omkring tvåhundra bönder konstaterades vara frånvarande.

Trohetseden 1808 framtvingades under hot om straff och fick aldrig den pacificerande effekt som eftersträvades, eftersom ”man genom att sålunda trotsa folkets rättskänsla endast uppeggat dess fientliga sinnelag”. Så sammanfattade på sin tid L.G. von Bonsdorff⁸⁷ sin undersökning av förhållandena i de tre södra länen i Finland. Han kunde visa hur motståndet var mer allmänt i Åbo och Björneborgs län och i Kymmenegårds län än i Nylands och Tavastehus län. Det krympte med växande avstånd till de områden där kriget utkämpades, men krigföringen förklarar inte all variation.

När Barclay de Tollys trupper återvände över isen från Umeå skall de på Valsörarna ha märkt ut den nya gränsen mellan Sverige och Ryssland med det ryska riksvapnet på en stolpe. Sedan stolpen ruttnat berättas en fiskare ha tagit hand om trätavlan som därefter användes som fiskrensings- och valkbräde. Historien är bättre än den är sann.

Tavlan som ägs av Österbottens museum i Vasa är i ett för gott skick för att passa in i de sammanhang som berättelsen aktualiserar. Och i mars 1809 var det ännu inte fastslaget var den nya gränsen skulle gå.

En nyare studie kring utkrävandet av trohetseden i Vasa län ger ingen anledning till en omvärdering av von Bonsdorffs slutsats om eden som en rysk felkalkyl.⁸⁸ I Vasa län avbröts avläggandet av trohetseden av kriget redan sommaren 1808 och återupptogs aldrig sedan den ryska krigslyckan vänt och offensiven norrut kunde fortsätta. I de södra länen blev edgången en långt utdragen process som på vissa orter fortsatte ännu i september och oktober 1808. På Åland utkrävdes trohetseden våren 1809, två veckor efter att ögruppen erövrats.⁸⁹ Av allt att döma var motståndet också bland eliten i någon mån mer utbrett i Vasa län än i södra Finland. I likhet med städernas borgerskap var det ytterst svårt för en ämbetsman och/eller adelsman att för någon längre tid skjuta upp avläggandet av eden eller att uttryckligen vägra. Priset var högt. Det motstånd som kravet på trohetsed väckte i Vasa stad framstår som ovanligt omfattande och segt. Det kompakta motståndet bland allmogen i Vasa län lyckades man aldrig på allvar bryta förrän kriget kom emellan.

De olika försök att fördröja edgången eller för egen del undvika att avlägga ed som förekom synliggör den folkliga kompetensen att prestera ett finurligt uttänkt motstånd. Den 29 maj skulle eden avläggas i Merimasku kapellkyrka i Egentliga Finlands skärgård. Men edgången kunde inte genomföras eftersom klockaren Isak Lindmark visade sig vara försvunnen. Han bar nämligen på sig nycklarna till sakristian där formuläret till eden förvarades. Klockaren fördes sedan man fått tag på honom till Åbo och förhörde här av domkapitlet. Han förklarade att det ingalunda hade varit hans avsikt att

försvåra edgången. På väg till kaplansgården för att få direktiv inför söndagens förrättningar hade han drabbats av ett sjukdomsanfall och därför irrat omkring. Då han småningom igen återfått kontrollen över sig själv var högmässotiden redan förbi. Klockaren förlorade sin tjänst och satt fängslad en kortare tid.⁹⁰

Prästerskapet hamnade i en mycket besvärlig position. En del präster valde att aktivt uppmana sina församlingsbor till att underordna sig det oundvikliga och svära eden. I Tavastehus förliknade kyrkoherden Zacharias Cygnaeus den yngre i sin predikan inför edgången ett vapenlöst folk vid havet. Vem kunde klandra havet för att vinden drev dess vågor mot en bestämd strand? Man måste nu underkasta sig segerherren som också hade gett prov på sin godhet. En präst gick så långt i sitt ämbetsnit att han angav sådana församlingsbor som inte hade avlagt eden.⁹¹

En del präster försökte skjuta upp avläggandet av sin personliga ed så länge som möjligt. Kyrkoherden i Uleåborg Henrik Wegelius utvecklade skälen till att han inte kunde svära kejsaren trohet. Han torde ha klätt i ord det som många av hans ämbetsbröder tänkte då han framhöll att det var för tidigt att svära en ny trohetsed. Fred hade ännu inte slutits och det var i princip en öppen fråga under vilken regent Finland skulle komma att lyda. Först i och med att freden återställdes skulle undersåtarna bli fria från sina förpliktelser gentemot sin gamla överhet. Den nya överheten skulle också ha större behållning av en ed som hade avgetts frivilligt.⁹²

Professor Matthias Calonius fungerade som rektor för akademien i Åbo då dess lärare och tjänstemän avlade eden

den 21 maj. En månad senare tog han i samband med rektorsbytet vältaligt och genomtänkt ställning till eden. Han uttalade sin tacksamhet över den föredömligt milda och korrekta behandling som de ockuperande trupperna hade gett befolkningen i Finland. Både förvaltning och rättskipning hade bibehållits orubbade. Men den nuvarande situationen var ändå djupt otillfredsställande för befolkningen i det erövrade Finland. Kropparna hade genom krigslyckan hamnat i ”fiendens våld”, men själarna var ännu ”med omutlig trohet och orubblig lydnad sin lagliga konung undergifna”. Kung och folk var förenade i inbördes kärlek samt genom sina plikter gentemot varandra. Så länge kampens utgång var oviss och ett fördrag saknades där kungen avsåg sig sin rätt hade undersåtarna ingen rätt att ensidigt avsäga sig sitt undersåtskap. Om de gjorde det var det fråga om förräderi. Det enda man nu kunde göra, enligt Caloni-
us, var att hoppas på seger för de svenska vapnen.⁹³ Framgången uteblev och Caloni-
us engagerades som lagkunnig i viktiga uppgifter i det nya ryska Finland redan innan freden var sluten men i ett skede då Gustav Adolf var avsatt och ständerna hade svurit kejsaren trohet vid lantdagen i Borgå.⁹⁴

Slutgiltigt befriade från sin trohets-
ed till den svenska kungen blev invånarna i Finland i och med freden i Fredriks-
hamn i september 1809. De var inte länge
”Sweriges krona förbundne”.⁹⁵

Borgå lantdag och det svenska arvet

Den lantdag som öppnades den 25 mars 1809 och avslutades den 18 juli samma år i Borgå har en viktig plats i historie-

medvetandet i Finland. Den var viktig på två olika sätt. Här tog kejsar Alexander I emot befolkningen i det nyerövrade svenska Finland som sina rätta undersåtar. Befolkningen accepterade i gengäld honom som sin lagliga överhet. Det här förverkligades i den hyllningsakt som ägde rum den 29 mars och som förenklat och anakronistiskt uppfattas som det stora ögonblick då staten Finland föddes. Samtidigt öppnades en kanal för den nödvändiga tvåvägskommunikationen mellan en ny överhet och nya undersåtar. Därmed blev lantdagen ett verksamt element i pacifieringen av Finland. Den engagerades också i uppbyggnaden av en ersättande centralförvaltning för Finland. I början av oktober 1809 inledde regeringskonseljen sin verksamhet i Åbo.

I den stora finsk-ryska rättsstriden under sent 1800- och tidigt 1900-tal var historiebruket lika omfattande som det var intensivt. De tolkningar som då lanserades och i hög grad fortlever utestänger oss från en förståelse av händelserna på dåtidens premisser. Den som vill tränga in under ytan på de politiska händelserna under Finlands *annus mirabilis* 1809 i allmänhet och Borgå lantdag i synnerhet bör i själva verket se bakåt och inte framåt från det stora året.⁹⁶ Historikern Osmo Jussila har tonat ned den politiska betydelsen av Borgå lantdag. Den var enligt honom ett ganska anspråkslöst inslag i en längre process och ett politiskt ”spektakel”.⁹⁷

Ryssland var i det tidiga 1800-talet en typisk europeisk konglomeratstat och agerade följaktligen, alldeles som man gjort vid tidigare annekteringar, som en sådan då ett nytt område fogades till det existerande ”lapptäcket”. I ett europeiskt

perspektiv ägde ingenting unikt rum då det erövrade svenska Finland 1809 tilläts behålla religion, lagar och privilegier. Det avgörande för centralmakten var full politisk kontroll över territoriet.⁹⁸ Som den långvarige prokuratorn C.J. Walleen konstaterade på 1850-talet hade alla regenter, med ett undantag, gjort som Alexander i fallet Finland år 1809. Undantaget var Napoleon och för honom hade det ju slutat illa. Den administrativa autonomi som Finland särskilt i form av den nyinrättade regeringskonsejen, senare senaten, erhöi var däremot ett särdrag i en dåtida rysk kontext.⁹⁹ Avvikande i fallet Finland var också såväl 1721, 1743 som 1809 att inte en väldefinierad enhet med en egen uppsättning lagar och särpräglade rättigheter i sin helhet överfördes från en regent till en annan utan att det var fråga om en integrerad del lösripen ur en större enhet, d.v.s. det svenska riket.¹⁰⁰

Då ett område slutgiltigt knöts till det ryska väldet i ett fredsslut hade erövraren i regel redan slutit ett avtal med områdets befolkning.¹⁰¹ Redan då anfallet inleddes 1808 spreds från rysk sida tanken på en lantdag i Åbo bland befolkningen i det svenska Finland. En lantdag var ett användbart instrument för att reglera förhållandena i ett ockuperat område också om erövraren inte avsåg att behålla det. Under den ryska ockupationen av Finland på 1740-talet hade lantdagar hållits i såväl Åbo som Vasa. Men lantdagen blev inte verklighet år 1808. I stället kom ockupanterna som redan framgått att utkräva en trohetsed direkt av befolkningen, och hösten 1808 utsågs en deputation till Petersburg som skulle informera kejsaren om folkets omedelbara behov.¹⁰²

Ledamöterna i deputationen utsågs i en improviserad blandning av valförrättningar och handplockning. Många försökte och några lyckades bli befriade från ett motbudande uppdrag genom att hänvisa till diverse sjukdomar.¹⁰³ Det faktum att också bönder ingick i deputationen väckte uppmärksamhet i S:t Petersburg. Vid den audiens som kejsaren beviljade den 30 november mötte han för första gången formellt invånarna i det erövrade Finland. Delegationen som leddes av Carl Erik Mannerheim var mån om att poängtera att den inte var utsedd på ett sådant sätt att den kunde anses representera Finlands ständer, och man tackade kejsaren för hans löfte att sammankalla en lantdag. Man gav uttryck för en stark rättskänsla i ett trängt läge. Deputationens politiska akilleshäi var just detta att den i såväl egna som landsmännens ögon saknade mandat att representera det ockuperade områdets ständer. Hade den haft så stora befogenheter skulle lantdagen i Borgå strängt taget inte ha behövts.

Som ordförande höll Mannerheim ett noggrant censurerat tal där han presenterade deputationen som medlemmar av en nation som var fri men bunden av sina lagar och mindre känd för häpnadsväckande bedrifter än för trohet och tillgivenhet mot sin lagliga överhet, något som den under de sex århundraden som Finland hade varit förenat med Sverige alltid hade gett prov på. Detta fick ännu sägas men ingenting om de känslor som minnet av de band som så länge förenat Sverige och Finland väckte eller att endast "tidens längd och Segervinnarens ädelmod" kunde utplåna minnet av föreningsbanden. I stället talade Mannerheim om hur försynen och de segrande kejserliga vapnen

Assessor Daniel Walle ingick i kejsarens följe då Alexander I reste till lantdagen i Borgå. Resan gick med sådan fart att assessorns hatt blåste av. Hatten fick bli liggande men av bildens text att döma behöll Walle fattningen.

hade förändrat Finlands öde ”och framställa för oss en ny utsigt af lycka och fördelar uti Segervinnarens ädelmod”.¹⁰⁴

Det var den för tillfället mycket inflytelserike Göran Magnus Sprengtporten som efter att Mannerheim presenterat två försök till omskrivningar med ett bibehållet tankeinnehåll hade ställt ultimatum. Om talet inte tvättades rent från politiskt olämpliga formuleringar skulle ingen audiens beviljas.¹⁰⁵ Deputationen framförde sitt tack till kejsaren för hans löfte till befolkningen i det erövrade Finland att få behålla sin religion och frihet, sina lagar och privilegier. I sitt svar bekräftade kejsaren sitt löfte och lovade att efter all förmåga bidra till Finlands välgång. Han bad särskilt Mannerheim försäkra bondeståndets representanter om

att ståndets medlemmar aldrig skulle bli behandlade som ryska bönder. Delegationen inlämnade en promemoria som tog upp aktuella problem som i de flesta fallen var relaterade till krigstillståndet i landet.

Den 20 januari 1809 sammankallade Alexander ständerna i det svenska Finland till en lantdag till Borgå. Valet av stiftsstad Borgå var rätt givet. Åbo låg geografiskt och mentalt för nära Stockholm och för långt från S:t Petersburg för att komma på fråga som mötesort. Varken i Helsingfors, som var brandhärjat, eller Lovisa, som i ett skede hade övervägts som lantdagsort, fanns tillräckliga mötesutrymmen och inkvarteringsmöjligheter. I kallelsen framhölls hur storfurstendömet Finland nu som en följd av

den framgångsrika ryska krigsföringen var införlivat med kejsardömet Ryssland. Kejsaren ville slå vakt om inbyggarnas väl och utgick från att Finlands ständer önskade komma honom till mötes. Därför skulle i enlighet med landets författningar en lantdag hållas. Representanter skulle utses och bege sig till Borgå på det sätt som "riksdagsordningarna" föreskrev och för att överlägga om de ämnen som kejsaren ville överlämna till deras rådslag. Att gammal och trygg svensk ordning skulle tillämpas kom således tydligt fram i kallelsen.¹⁰⁶

I Borgå måste man snabbt renovera och möblera rum för delegaterna. Gatlyktor sattes upp som en nymodighet i stadsrummet. Från det hus där kejsaren skulle inkvarteras byggdes en trottoar av trä till gymnasiet och den rikssal som inreddes där.¹⁰⁷ Lantdagsmännen blev rätt få. Formellt var man så länge fred inte var slutet ännu svenska undersåtar och budskapet om en kallelse till lantdag var därför inte någonting efterlängtat. Ur ett svenskt riksperspektiv var lantdagen i Borgå en landsförrädisk handling.¹⁰⁸ Förräderiet blir mindre moraliskt betänksamt om man beaktar att det ägde rum i en tvångskonjunktur i vilken inte minst riksledningen hade försatt den östra riksdelens undersåtar som motvilligt insett att riksdelen inte kunde förbli svensk. Ungefär 70 adelsmän infann sig i Borgå, men utgående från antalet adelsätter kunde de ha varit kring 200. När lantdagen öppnades var så få som 15 adelsmän närvarande. I den riksdag som samtidigt samlades i Stockholm deltog 51 adelsmän från Finland. Som officerare i den svenska armén hade de befunnit sig i den västra riksdelen när kallelsen till riksdag sändes ut.

Inemot en fjärdedel av de ätter som kan uppfattas som hemmahörande i den östra riksdelen var representerade i Stockholm. Prästeståndets medlemmar i Borgå var så få som åtta. Borgarståndet bestod av tolv och bondeståndet av 30 ledamöter. Möjligtvis sjönk antalet ledamöter också på grund av att man i valen förväntades utse sådana lantdagsmän som inte saknade samarbetsvilja.¹⁰⁹

På en stor äreport som restes i Borgå inför kejsarens ankomst vid den östra tullporten fanns en text på både svenska och ryska. Porten var rest åt Alexander som upplysningens, lagarnas och Finlands beskyddare.¹¹⁰ Vis av skadan försåg man den med en vakt. Redan år 1808 hade man nämligen försett stadsportarna med det ryska riksvapnet. Sedan vakten i mars 1809 dragits in från den östra tullporten försvann en natt vapnen. Den unge Adolf Ivar Arwidsson hade tillsammans med andra skolpojkar avlägsnat dem.¹¹¹ Alexander anlände till Borgå den 27 mars och red den sista biten, genom äreporten och in i staden. I intåget iscensattes han som segraren och suveränen. Borgmästare och råd mötte vid äreporten, kyrkklockorna började ringa, saluterande kanoner mullrade och militärmusiken spelade vid torget. Stadens notarie blev så överväldigad av allt det som nådde hans ögon och öron att han svimmade.¹¹²

Följande dag ägde det högtidliga öppnandet av lantdagen rum, med gudstjänst i domkyrkan och möte i rikssalen. Man tågade till kyrkan och rikssalen i procession. Först gick två härolder ur ridderskapet och adeln i dräkter gjorda av blått och silverfärgat tyg. Dräkterna skulle enligt den ursprungliga designen ha gått i färgerna blått och guld, men detta hade gett

en alltför stark koppling till det svenska. Här uppträdde blått och vitt (silver) således för första gången som finska färger. Som Alex Snellman framhållit skall kombinationen uppfattas som nedtonade svenska färger. Efter härolderna följde de adliga lantdagsmännen och i spetsen för dem lantmarskalken. De ofrälse

ständen väntade i kyrkan. Kejsaren gick i processionen till kyrkan under en baldakin som bars av fyra generaler. Han och hans svit förebådades av kejsarliga härolder i grönt och silver. De ofrälse stånden deltog i processionen från kyrkan till rikssalen.¹¹³ Alexander betonade i sitt tal lantdagen som epokgörande i de finländska

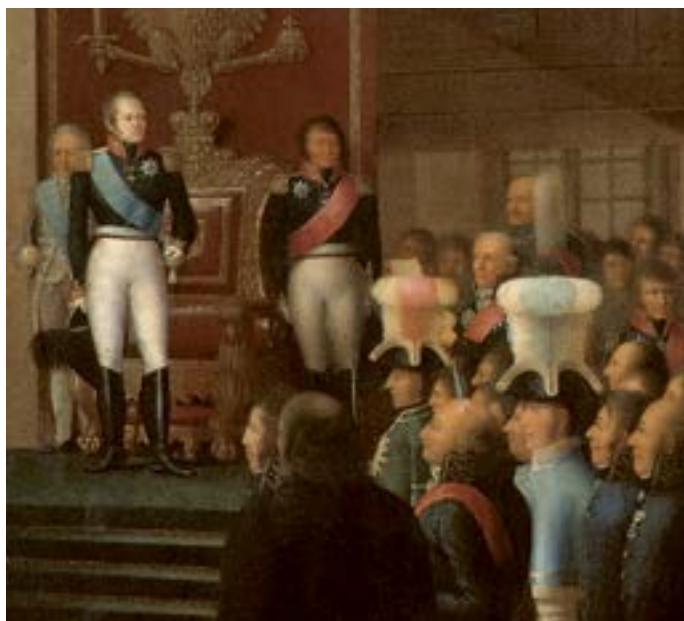
En rysk kejsare och en svensk hyllning

Den 29 mars 1809 sammankom ständerna i Borgå domkyrka till en solenn hyllningsakt som är känd framförallt tack vare två ofta återgivna oljemålningar. Den ena av dem är Emanuel Thelnings stora tavla som han färdigställde 1812 utgående från egna iakttagelser. På 1850-talet gjorde Robert Wilhelm Ekman en kopia som är så fri i förhållande till Thelnings målning att det utan överdrift kan hävdas att han utgick från den för att aldrig återvända. De båda målningarna kan jämföras med två rutor ur en längre film och återger två olika inslag i hyllningsceremonin. Två subjekt förekommer på bilderna, kejsaren med svit och ständerna. På vardera bilden uppträder den

ena parten aktivt givande medan den andra är passivt mottagande, men de uppträder i ombytta roller.

Den avgörande skillnaden mellan målningarna avslöjas om man noterar vem det är som håller ett dokument i sin hand och läser upp innehållet. Den som betraktar Thelnings målning tillräckligt länge ser att justitiekansler Adolf Tandefelt, rätt skymd av en prålig härold med plym, håller ett dokument i sin hand. Han förestavar trohetseden för ständerna som kejsaren tar emot. Ekman arrangerade om gestalterna, fogade till element och laddade bilden med nytt budskap. Han utförde sitt arbete på uppdrag av senaten i Helsingfors och återgav det som med tiden uppfattades som det väsentliga ur ett finländskt perspektiv, nämligen det kejsarliga löftet att bibehålla tro, lagar och privilegier orubbade. Ekman har därför på sin målning velat fånga hur generalguvernör Göran Magnus Sprengtporten läser upp kejsarens försäkran. Thelnings målning uppfattades som "ett troget utkast" som Ekman fick uppdraget att förädla till sin "fulländning". Ekman ansåg själv att han skapat ett helt nytt konstverk, och nogga räknat hade han helt rätt. Han inhöstade mycket beröm för sin målning som i dag hänger i Statsrådsborgen i Helsingfors.

I kyrkorummet i Borgå hade man byggt upp en estrad klädd med grönt kläde och sammet och med plats för den tron som förts från S:t Petersburg. Tronen

ständernas politiska tillvaro. Den stärkte de band som fäste ständerna ”vid sakernas nya ordning”, vilket onekligen var en erövringsskapande retorik än att tala om erövring och fullbordat faktum. Fyra propositioner överlämnades till ständerna: om militärväsendet, skatterna, penningväsendet och inrättandet av en regeringskanselj.

Lantdagen kom att mycket noga iaktta de procedurregler som gällde för en svensk riksdag. Så var adeln indelad i tre klasser med var sin röst. De olika lagar och förordningar, bland dem riksdagsordningen från 1617, som innehöll stadganden om riksdag i det svenska riket lästes upp när lantdagen inledde sitt arbete.

var en av de sex kopior som kejsar Paul I låtit göra 1797 att placeras ut i olika delar av hans välde. I ett tryckt ceremoniel angavs de olika elementen i akten och i vilken ordning allt skulle ske: efter sitt högtidliga intåg håller kejsaren ett tal som följs av att ständerna i tur och ordning svär trohetsed, varefter generalguvernören läser upp den kejsarliga försäkran om att bibehålla religion, lagar och privilegier som han ett par dagar tidigare hade undertecknat.

Ceremonielet är tydligt indelat i olika punkter, men iakttog man ordningsföljden? Den som fördjupar sig i hur hyllningsakten gick till märker snart att historikernas redogörelser inte på alla punkter överensstämmer med varandra. De avviker från varandra också när det gäller en så central omständighet som den inbördes ordningen mellan regentens försäkran

och ständernas högtidliga trohetseder. För att anknyta till de två konstverken: vilken scen kom först, Thelnings eller Ekmans? Frågan är enkel, men med hjälp av de ögonvittnesskildringar som finns från hyllningsakten kan den inte ges ett entydigt svar. Det verkar ändå på basis av dem mer troligt att ceremonielet inte följdes än att man faktiskt höll fast vid det. Tack vare att en handskriven ryskspråkig version av ceremonielet bevarats kan frågan ges ett svar som effektivt utestänger alternativa tolkningar. I dokumentet har nämligen av allt att döma Alexander själv med blyertspenna gjort en omnumrering och ändrat på ordningsföljden mellan de båda kärnelementen i

Robert Wilhelm Ekmans målning (t.h., detalj) av hyllningsakten i Borgå domkyrka den 29 mars 1809 är en fri kopia av Emanuel Thelnings målning (t.v., detalj) och återger strängt taget inte samma händelse. Ekman tog fasta på kejsarens högtidliga försäkran om att religion, lagar och privilegier skulle bibehållas oförändrade medan Thelning hade valt ett annat element i hyllningen, nämligen ständernas trohetsed. På Thelnings målning förestavar justitiekansler Adolf Tandefelt eden medan generalguvernör Göran Magnus Sprengtporten läser upp kejsarens försäkran på Ekmans.

Också i själva uppläsandet fanns förebilden i det hävdvunna riksdagsarbetet.¹¹⁴ I de ceremoniella inslagen, såsom öppnandet av lantdagen och det högtidliga intåget till hyllningsakten, hade man fört in element ur de svenska riksdagarnas symbolarsenal och de ceremonier som användes inom det ryska hovet.¹¹⁵

I den bön som ingick i hyllningsakten prisade församlingen Gud för ”det föreningsband som i dag är fäst emellan en stor och nådig regent och dess nya Undersåtare”. Man bad vidare Gud beskydda och välsigna ”vårt älskade Fosterland”.¹¹⁶ Bönen fångade rätt väl essensen i akten: föreningsband som knöts, eller mer exakt

hyllningsakten. Också en reviderad franskspråkig version existerar. Här har den ursprungliga numreringen raderats ut och en ny som är densamma som i det ändrade ryskspråkiga ceremonielet skrivits in.

Ständerna avgav sin trohetsed efter att de hört generalguvernören läsa upp Alexanders försäkran. Varför företogs i sista stund en dylik ceremoniell rockad? Texten i de edsformulär som följdes förutsatte, som Aki Rasilainen påpekat, att försäkran kom före ederna. Man ville därtill uppenbart ansluta akten till den gamla invanda svenska – och gängse europeiska – ordningen med regentens försäkran placerad först. Ordningföljden upplevdes som betydelsebärande av lantdagsmännen. Eftersom lantdagen var ett viktigt inslag i pacificeringen av det erövrade området hade man från rysk sida all orsak att inte betona självhärskaren som krävde villkorlös undersåtlig hyllning utan den goda regenten som sökte en kontraktsmässig överenskommelse med sina nya undersåtar. Måhända spelade det in att Alexander hade räknat med att hans trupper via Åland i djärva operationer över isarna vid det tillfälle då han mötte ständerna i Finland skulle ha erövrat Stockholm. Så blev det inte på grund av att hans generaler inte lydde order, och Sverige var inte vid slutet av mars 1809 fullt så kuvat som kejsaren hade tänkt sig.

Man fick i Borgå kort innan lantdagen inleddes veta om den statskupp som hade genomförts i Stockholm. Tack vare en ung students dagboksanteckningar från Borgå inför och under lantdagen känner vi till att man visste att Gustav IV Adolf hade avsatts. Studenten hette Karl Elias Alopaeus och han var mycket upprörd över

det som hade ägt rum i Stockholm. Man hade satt sig upp mot sin kung och lagliga överhet. Alopaeus ansåg att man inte kunde ha något att skaffa med ett folk som betedde sig så ovärdigt. Finland var lyckligt som kunde stå på sidan om ett förödande svenskt inbördeskrig och i stället se fram emot ett liv i fred och ro under Alexanders spira. Kännedomen om vad som hänt i Stockholm underlättade mentalt bytet av överhet i Borgå, beskedet från huvudstaden var upprörande men kom onekligen lämpligt.

Ceremonielet var inte det enda som ändrades kort före hyllningsakten. I det mycket känslomättade tal som Alexander inte höll inlednings- utan avslutningsvis hade han gjort en viktig ändring. Han bönföll om styrka att styra folket i Finland ”efter dess lagar”. Den ursprungliga och mycket svagare formuleringen löd ”efter grundsatserna i dess lagar”. Just den formuleringen skulle i själva verket ha varit i bättre överensstämmelse med den faktiska innebörden av hans försäkran.

Litteratur: Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 58, 80; Bruno Lesch, *Carl Erik Mannerheim. Ämbetsmannen och statsmannen I*, s. 208–209; Anders Persson, ”Falska väderrapporter räddade Sverige”; Aki Rasilainen, ”Porvoon valtiopäivät 1809”, s. 238; Georg Schaubman, ”Alexander I och Finlands konstitution”, s. 332–333; Alex Snellman, ”Emanuel Thelningin maapäivämaalaus ja Porvoon tapahtumat”; Kari Tarkiainen, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*, s. 199–200; Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 141–155; Nils Erik Villstrand, ”Hyllningsakten i Borgå domkyrka den 29 mars 1809”.

ceremoniellt bekräftades. Hyllningen låter sig skrivas in i en lång europeisk tradition av härskarfördrag. Överhet och undersåtar ingick som historikern Osmo Jussila visat ett ”statusfördrag” som i sak inte innehöll något nytt. Parterna bekräftade inför Gud ömsesidigt varandra som överhet respektive undersåtar, och de lagar och rättigheter som var gällande fick sin högtidliga konfirmation.¹¹⁷ Allt detta var också levande verklighet i Sverige varje gång riket fick en ny regent som vid ett riksmöte avgav sin försäkran inför ständerna och därefter tog emot deras trohetseder. En del av dem som samlades i Borgå hade upplevt allt detta vid riksdagen i Norrköping år 1800. Enligt de kejsarliga propositionerna till lantdagen emotsåg kejsaren ständernas ”förnyade” trohetsed, ett ordval som kan tolkas som ett medgivande av att trohetseden 1808 hade format sig till ett misslyckande.¹¹⁸

Historikerna har fått upp ögonen för den betydelse statliga ceremonier som kungliga begravningar och kröningar spelade. De var någonting mycket mer än maktens teater. Genom dem överfördes och synliggjordes makten. Hyllningsakten i Borgå utfördes i ett helgat rum och man vände sig till Gud i tacksägelse och lovsång. Fördraget mellan kejsare och undersåtar fick som heligt en maximal tyngd. Ceremonin laddades med betydelse genom arrangemanget av symbolföremål i rummet, bland dem inte minst en tronstol med trönhimmel på en estrad och de finska landskapsvapnen på synlig plats i kyrkorummet. I den kejsarliga kungörelse om hyllningen som publicerades kort efter att den ägt rum framhålls det hur Alexander hade velat följa ”detta lands urgamla bruk”. Kungörel-

sen lyfte också upp frivilligheten. Eden hade ständerna avlagt frivilligt och den var därför förpliktande för alla, också bönderna.¹¹⁹

En jämförelse av den ed som ridderskapet och adeln svor 1809 med den ed som ståndet avlagt i Norrköping 1800 visar att den sistnämnda fungerat som förlaga. Formuleringarna i eden med rötterna i svensk medeltid var mycket ålderdomliga. Till skillnad från eden 1800 nämndes i eden i Borgå inga enskilda svenska (grund)lagar. I en mer allmänt hållen formulering förband sig ståndet att ”oryggli- gen upprätthålla Landets grundlagar och konstitution, sådana de för det närvarande äro antagne och gällande”.

Ederna i Borgå förestavades och svors på svenska, vilket skapade svårigheter för de finskspråkiga bönderna. Böndernas ed ljöd följaktligen ganska svagt i kyrkan. Förmodligen därför uppvaktade ståndet redan samma dag som eden hade avgetts kejsaren genom en deputation bestående av tre bondelantdagmän. Bönderna be- tygade sin tacksamhet för kejsarens försäkran. Bondeståndets talman Petter Klockars från Nykarleby var självskri- ven i sammanhanget, men också de två andra bönderna kom från Österbotten. Valet hade knappast fallit på just dem av en slump, man ville uppenbarligen övertyga kejsaren om att också bönderna i det landskap där motståndet mot edgången i synnerhet och ockupanterna i allmänhet varit så starkt nu tänkte annorlunda och var mer välvilligt sinnade.¹²⁰

Eftervärlden kom att uppmärksamma grundlagarna, men för dem som levde i det tidiga 1800-talet framstod löftena om bibehållen religion och orubbade privilegier som minst lika viktiga. Lantdags-

männen utnyttjade också sin hävdvunnna rätt att lämna in besvär. En stor del av dem inleds med ett uppmärksammande av kejsarens redan givna löften i fråga om religion, lagar och rättigheter. Allmogen i Österbottens nedre domsagas mellersta del som kommit samman i Nykarleby den 1 mars bad som punkt ett om konfirmation av löftet att få hålla kvar ”den rena Evangeliska Lutherska Läran” och som punkt två att inget i 1734 års lag skulle rubbas samt att böndernas äganderätt till skattejord skulle tryggas. Det besvär som bönderna i Raseborgs östra härad lämnade in skiljer sig genom sin mindre drivna retorik från mängden. Stilen är korthuggen och rättfram. Punkt ett lyder i sin helhet: ”Sverges, uti Finland antagna Lagar och författningars bestånd, jemte Prevelegier och Fastigheters åtföljande förmåner utan Rubbning.”¹²¹

Men vad exakt var det som kejsaren högtidligt hade förbundit sig till, omfattade det regeringsformen 1772 och förenings- och säkerhetsakten 1789, och hur bindande för honom själv och hans efterföljare på tronen var löfena? Längre fram i historien blev detta problemkomplex en het politisk fråga i de rysk-finländska relationerna, men den laddningen saknades när orden första gången lästes upp. I Alexanders försäkran ingick orden grundlagar och konstitution. Han bekräftade och stadfäste ”Landets Religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hwart och ett Stånd [...] och alla dess Inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills, enligt Constitution åtnjutit”.¹²²

För lantdagsmännen var redan en allmän försäkran om att man som nya kejsersliga undersåtar tilläts behålla sina

gamla rättigheter välkommen. Detta var också exakt vad man tillförsäkrades – inget mer, inte heller mindre – och Carl Erik Mannerheim kallade i sina minnen kejsarens försäkran för Finlands *Magna Charta*.¹²³ Att man i detta skede, när fred ännu inte var sluten, skulle ha gett sig in i ett stort arbete med att detaljgranska det stora ”paketet” av lagar och rättigheter för att se vad som eventuellt måste revideras faller på sin egen orimlighet. Från Alexanders sida kunde det självfallet inte bli tal om någon för all framtid bindande inskränkning av regentens maktbefogenheter utan om en ”föresats”. Hans rättigheter var till skillnad från underså-

Kvällen före lantdagens högtidliga avslutning arrangerades en bal. Ur detta glas skall Alexander ha druckit välgångsskål för lantdagen. Texten ingraverades långt senare.

tarnas strängt taget aldrig involverade i hyllningsakten. En självhärskare förmådde mycket, men inte att oupplösligt binda sig själv eller sina efterträdare. Alexander var och förblev suveränen, men det låg i hans och rikets intresse att i en överskådlig framtid styra området enligt ett befintligt och beprövat regelverk. Formuleringen ”rättigheter [...] enligt Constitution” stod i dåtida rysk uppfattning av ordet konstitution för alla de undersåtliga rättigheter som fanns nedtecknade i gällande stadgor. Genom att använda begreppet grundlagar ville Alexander i sin försäkran betona att lagar av en bestående karaktär, alldeles särskilt de grundläggande principerna i dem, skulle bibehållas.¹²⁴

Finland upphöjdes med Alexanders ofta citerade ord ur hans tal vid lantdagens högtidliga avslutning i juli 1809 ”för framtiden bland nationernas antal”. Vad Alexander kan ha avsett med sin upphöjelse har förbryllat många och gett upphov till meningsskiljaktigheter. Hade Finland blivit en egen stat, eller hade ännu ett nytt barn adopterats in i den stora familj som kejsaren med sådan faderlig omsorg förestod? Citatet brukar återges lösryckt ur sitt sammanhang, men det är i själva verket fortsättningen som öppnar upp för en förståelse av innebörden. Man skulle leva ”under sina lagars skydd”, fortsatte Alexander, och i framtiden komma ihåg ”sin forna styrelse” enbart för att odla vänskapsförbindelser med svenskarna.¹²⁵

Alexander ville åstadkomma den finska nationens ”politiska tillwarelse”.¹²⁶ Finland, ville kejsaren ha sagt i sitt tal, var den dag freden kunde slutas inte mer en integrerad del av det svenska riket eller inbegripet i den svenska nationen, men inte heller i fråga om lagar och förvalt-

ning inkorporerad i den ryska. Finland existerade nu till skillnad från förr i en politisk mening och accepterades således med stor respekt för sina särdrag som en ny nation eller en privilegierad provins i det ryska konglomeratet.¹²⁷

Huvuddelen av lantdagens arbete ägnades åt att utarbeta svar på de kejsarliga propositionerna. En av dem gällde Finlands militär. Det betänkande som civil- och ekonomieutskottet lämnade är intressant i sin rättframhet. Propositionen aktualiserade en vakanssättning av den indelta armén, men utskottet ansåg att armén helt kunde avskaffas som dels onödig, dels oanvändbar. Finland löpte som en del av det ryska riket inte längre risk att angripas av en mäktig fiende. Om Sverige i framtiden anföll över den nya riksgränsen österut skulle de finska soldaterna vara till ingen nytta. Utskottet räknade med att finska folkets känslor gentemot Sverige en lång tid framöver förblev så varma att det var uteslutet att någon skulle förmå sig att ta till vapen mot sina ”fordne medbröder”. Utskottet fortsatte sin argumentation med att framhålla hur man inte såg något straffbart i ett sådant sinne. Samhörighetskänslan förtjänade tvärtom aktning då den ”näres och stärkes af ett sent förgående minne af det välgörande hägn, som Nationen under fullt åtnjutande af medborgerliga rättigheter i secler varit förunnade [!]”.¹²⁸

Bondeståndet aktualiserade frågan om ämbetspråk i Finland. Man ville också i fortsättningen få lämna in sina inlagor och suppliker, också till högsta ort, på svenska. Också prästeståndet anhöll om att befolkningen skulle få behålla sin rätt att använda svenska inför domstolar och andra myndigheter. Man såg en risk för

att svenskan som förvaltningspråk skulle ersättas av ryskan. Finskan var ännu för utvecklad som förvaltningspråk för att kunna komma i fråga som ett alternativ till svenskan.¹²⁹

Kejsaren lät i sitt tal vid lantdagens avslutning förstå att han hade låtit ständerna överlägga i fullkomlig frihet. Han hade velat få kännedom om "nationens" tankar och önskemål, och han skulle ta ständernas utlåtanden i övervägande då han fattade sina beslut. Jämfört med ett svenskt ständermöte inom ramen för förerings- och säkerhetsaktens regelverk hade lantdagmännen i Borgå på en och samma gång både mer och mindre att säga till om. Peter Johan Bladh, inflytelserik lantdagsman från Kaskö, noterade den frihet man i Borgå hade haft

att överlägga utan inblandning från regeringens sida.¹³⁰ Försök att från rysk sida påverka förhandlingarna förekom i själva verket men var diskreta. Bladh ansåg också i en uppsummering av sina intryck från lantdagsarbetet att man i praktiken hade fått tillbaka 1772 års författning eftersom ständerna fått uttala sig om en större mängd ärenden än förr. En omständighet som däremot noterades med viss besvikelse var att något egentligt lantdagsbeslut aldrig formulerades eller underskrevs. Tillvägagångssättet svarade däremot helt mot den ryska synen på ständerorgan som informerande och rådgivande.¹³¹ Också den deciderade samarbetsmannen biskop Jakob Tengström gav utlopp för besvikelse. I ett koncept som förefaller vara från slutet av år 1809 och

Del av en fjäderpenna som tillhört Curt von Stedingk. Enligt inskriptionen på asken var det med denna penna som han i Fredrikshamn undertecknade de för Sverige så hårda fredsvillkoren år 1809.

har rubriken ”Hvad har Finlands folk att göra för att alt framgent behålla sin nationalexistens och sin konstitution?” gav han uttryck för uppfattningen att lantdagen i framtiden borde verka på ett annat sätt. Men Sverige behövde man i fortsättningen inte till mycket, inte till mer än som leverantör av järnmalm.¹³² När Alexander i juli 1809 återvände från sin resa till Borgå, Helsingfors och Åbo antecknades det i kammarfurirens ceremonijournal att kejsaren återvänt ”från Sverige”.¹³³ Ännu var det inte fred, men fredsprocessen hade inletts.

Freden i Fredrikshamn

Efter att Gustav IV Adolf våren 1809 avstatts i en statskupp tog de nya makthavarna i Sverige kontakt med Ryssland som ställde tre villkor för inledande av fredsförhandlingar: Sverige skulle sluta fred också med såväl Danmark som Frankrike och ansluta sig till kontinentalsystemet. Den nya gränsen mellan Sverige och Ryssland ville man dra från Kalix älv ned genom Bottniska viken och Ålands hav. Svenskarna som uppfattade villkoren som omöjliga tänkte sig att eventuella framgångar i den krigföring som ännu pågick i Västerbotten skulle förbättra oddsen, särskilt som Ryssland nu var inställt på fred. Man hoppades också på stöd från Napoleon, med det visade sig vara en orealistisk idé.

I mitten av augusti 1809 inleddes fredsförhandlingar i Fredrikshamn som sedan 1743 var ryskt. Sveriges chefsförhandlare var f.d. ambassadören i S:t Petersburg Curt von Stedingk och han biträdades av generalmajor Anders Fredrik Skjöldebrand. Den senare ansågs nöd-

vändig ifall Stedingk skulle vara för mjuk inför motpartens krav. För Ryssland förhandlade utrikesministern Nikolaj Rumjantsev och David Alopaeus som var född i Viborg och f.d. ryskt sändebud i Stockholm.¹³⁴

Den svenska förhandlingsdelegationen reste via Åbo. Förhandlarna seglade till Åbo på den kungliga jakten ”Amadis”, medan ett lastfartyg förde vagnar, bagage och betjäning över sjön. Skjöldebrand beskriver ankomsten till Åbo på följande sätt. Man färdas den sista biten på en slup upp längs Aura å:

Auraån, som flyter genom staden, gjuter sig med omärkligt lopp uti hamnen, och för att komma närmare huset, där vi skulle bo, foro vi på denna å till midten af staden. Svensk flagg svajade på slupen, och vi, såväl som Stedingks adjutanter, voro i uniform. Bägge stränderna voro betäckta med folk. De hade nyss varit svenskar och voro nu eröfrade af ryssarna. Första åsynen af flaggen och uniformerna väckte allmän glädje; de tordes ej höja glädjerop, men de lyftade hattarna och sträckte armarna åt oss. Dock förvandlades hastigt dessa glädjens uttryck i sorgens, och många fälde tårar. De besinnade förmodligen, att de nu för alltid voro skilda från moderlandet och nu tillhörde en med all sin hyfsning barbarisk nation! O, Karl XII. O, Gustaf IV Adolf! Den förre modig och galen, den senare galen utan mod, bägge ha de bidragit därtill. Men om den förre varit klok, hade Ryssland ej varit nog mäktigt att kunna begagna den senares galenskap. Det är nu gjordt.¹³⁵

I Åbo noterade Stedingk misstro, rädsla och irritation inför ockupanterna och i en del fall en stor inställsamhet mot de nya makthavarna. Under resan från Åbo till Fredrikshamn omringades hans kaross vid varje hästbyte av människor som väd-

jade till honom att inte ge dem till Ryssland.¹³⁶ I sin första depesch till Stockholm från Fredrikshamn skrev Stedingk om hur man i Finland bävade inför de kommande fredsvillkoren. Under sin resa genom Finland hade han ”sett bevis af den mest djupa smärta och en hänfvenhet för Sverige, som aftvingat mig tårar”.¹³⁷

Sverige hade odiskutabelt förlorat kriget, men de instruktioner som Stedingk erhöll av sin regering inför förhandlingarna präglades i fråga om landavträdelser inte av realism. Man skulle som utgångsbud föreslå ryssarna en gräns från Borgå norrut. Om underhandlingarna blev svåra skulle de svenska förhandlarna försöka hålla kvar Österbotten. Längre norrut än längs Kemi älv fick gränsen under inga omständigheter dras, och Åland fick inte bli ryskt. Från rysk sida vidhöll man sina krav på en gräns i norr längs Kalix älv och genom Ålands hav. Skjöldebrand beskrev förhandlingarna i ett brev till systern och förliknade dem vid att köra huvudet i väggen.¹³⁸

Åland blev den fråga som gav upphov till mest diskussion. Ryssarna eftertraktade ögruppen av strategiska orsaker och jämförde Åland med nyckeln till kofferten Finland. För Sverige var ett ryskt innehav av Åland ett allvarligt hot mot huvudstaden och hela riket. Ögruppen var ”nyckeln till Stockholm och hela Sverige”, och Skjöldebrand skrev från Fredrikshamn till sin regering att det var bättre att dö med vapen i hand än att sluta en fred som gjorde Sverige till ”slavar under Nordens tyranner”.¹³⁹ Från svensk sida föreslogs nu som en ersättning för en förlust av Åland en gräns längs vattendelaren mellan Bottniska vikens och Finska vikens vattensystem. Förslaget var knap-

past allvarligt menat. Eftersom ryssarna av utrikespolitiska skäl var måna om fred gick de slutligen med på att Torne älv upp till mynningen av bifloden Muonio älv blev gränslod. Därifrån norrut följde gränsen Muonio älv. Några lappkåtor och betydelselösa malmfyndigheter längst i norr kunde man undvara, men inte Åland. Fredstraktaten undertecknades den 17 september 1809.¹⁴⁰

Stedingk skulle hellre ha undertecknat sin dödsdom än denna fred.¹⁴¹ Greve Skjöldebrand beskriver i sina minnen ingående sina känslor sedan han undertecknat avtalet och återvänt till sitt logi:

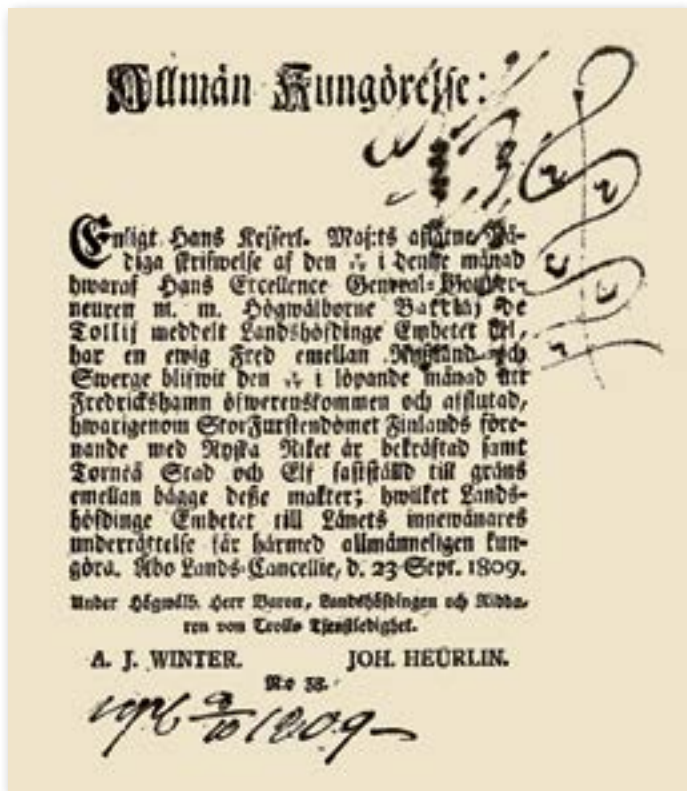
Jag gick nu till mitt kvarter, och då jag fann mig ensam, rusade öfver mig tanken på den gruvliga förlust för Sverige, som jag nyss hade undertecknat. Förgäfves ville jag besinna nödvändigheten af denna uppoffring att frälsa det hela [= Sverige]. Jag kände likasom kvalet af en grof brottsling, då samvetet vaknar; det var mig, som ville hjärtat brista, och jag kunde ej tillbakahålla tårar, som gåvo det någon lättnad. Men de torkades snart af harmen öfver allt det, som bidragit till vår förlust, och ämnet för denna harm var ganska vidsträckt. Jag gick fram och tillbaka i ett slags anfall af raseri, som nästan betog mig medvetenheten.¹⁴²

Sverige miste mer än en tredjedel av rikets areal och över en fjärdedel av sin befolkning i den hårdaste freden i svensk historia. Historikern Sten Carlsson skrev på 1950-talet träffande om ”det amputerade riket” och om hur förlusten av Finland fick ”oöverskådliga” följder.¹⁴³ Vid den tid då riksdelen ägde rum hade man en uppfattning om att Finland var en fattig riksdel, men däremot knappast en detaljerad och exakt insikt i hur den samlade förmögenheten fördelade sig på

riksdelar. Finlands förmögenhet utgjorde år 1800 inte mer än 14 % av rikets. De stora kapitalkoncentrationerna fanns i Stockholm och Göteborg och i ett antal andra städer i den västra riksdelen.¹⁴⁴

I fredsurkunden definierades det område som Sverige villkorslöst och för all framtid avstod till Ryssland. De län som avträdades räknades upp, inklusive den del av Västerbotten som låg öster om Torne älv. Det titulära begreppet Storfurstendömet Finland var inte användbart i sammanhanget. Det hade varken så etablerad status eller sådan exakthet i betydelsen att det skulle ha kunnat användas för att beteckna merparten av det territorium som avträdades.¹⁴⁵ Den höga graden av ekonomisk integration som fanns mellan riksdelarna blev utmärkt beskriven i fredsurkunden. Öst och väst var knutna till varandra genom handelsförbindelser som en ”lång wana, Naboskapet och inbördes behofgjort nästan oupplösliga”. Handelsförbindelserna skulle närmare regleras i ett senare sammanhang. I väntan på detta skulle handelsutbytet få fortsätta.

Järnbruken i Finland var en transmarin förlängning av Bergslagen. I dem förädlades tack vare den lokala tillgången på vattenkraft och träkol järnmalm eller halvfabrikat som transporterats över havet. Stockholmarna fick en betydande del av sina livsmedel och sin energi (ved) från den finska riksdelen, särskilt Åland och

I Masku kyrka läste prästen den 8 oktober 1809 upp länsstyrelsens kortfattade kungörelse om att fred hade blivit sluten mellan Sverige och Ryssland i Fredrikshamn. Storfurstendömet Finlands förening med ryska riket var härmed bekräftad och den nya gränsen gick längs Torne älv – ”hwilket Landshöfdinge Embetet till Länets innewånarens underrättelse får härmed allmänneligen kungöra”.

Egentliga Finlands skärgård. Till Finland skulle från Sverige få införas malm, tackjärn, kalk och sten till masugnar och allt det som jorden avkastade. Svenskarerna hade rätt att importera boskap, fisk, spannmål, vävnader, tjära, bräder, hushållsföremål av trä, timmer och ved samt allt annat som jorden avkastade.¹⁴⁶

Inga garantier för undersåtarnas politiska ställning inom det avträdde området skrevs in i fredsavtalet. Man kan fråga sig varför, eftersom sådana ingick i fredsavtalen mellan Sverige och Ryssland såväl

1721 som 1743. Saken aktualiserades från svensk sida i förhandlingarna men resultatet inskränkte sig till en formulering i artikel sex: garantier var överflödiga i fredsavtalet eftersom kejsaren redan hade gett ”de ojäfaktigaste bewis af den rättvisa och mildhet, hwarmed Hans Maj:t beslutit att regera öfwer Innevånarne af det Land, Han sig nyligen tillwunnit”.¹⁴⁷

I Borgå firades freden med fyrverkeri¹⁴⁸ och vid akademien i Åbo arrangerades en fest med tacksamheten gentemot Alexander för hans välgärningar mot Finland i allmänhet och akademien i synnerhet som bärande tema.¹⁴⁹ I både Sverige och Finland firades

Te Deum-gudstjänster, i Finland med anledning av ”den glada underrättelse” om ”den lyckliga Freden”.¹⁵⁰ Och säkert var befolkningen såväl väster som öster om Bottniska viken genuint glad över att kriget äntligen var slut.

Ännu levde tolkningen att kriget var ett straff för folkets synder. ”Fienden hotar, det är Guds ris för landsens synder” skrev kyrkomålaren Mikael Toppelius i ett brev hösten 1808.¹⁵¹ Nu var straffets tid förbi. I de svenska kyrkorna lästes en tacksägelsebön över freden. Man tackade Gud för den efterlängtdade freden som tillsammans med de andra freder som riket snart skulle ingå betydde att Gud hade satt en gräns för krigets olyckor. Fäderneslandet var skakat men ändå

aldrig övergivet av Gud: ”i vådans yttersta ögonblick har Du hastat til des räddning”. Vidare bad man om att ”de blödande

Den ryska dubbelörnen har besekrat det svenska lejonet på F.X. Hattenbergers förslag till minnesmedalj över freden i Fredrikshamn. Solen går upp för en ljus framtid.

såren” skulle läkas, att ”de känbara förluster” man lidit skulle ersättas och att de krafter man uttömt skulle förnyas.¹⁵² Den påbjudna psalmen ”Nu tackar Gud allt folk” var knappast särskilt lättsjungen en dag som denna.¹⁵³ Ett sargat Sverige hade fått fred. Vilka förluster som drabbat riket specificerades naturligtvis inte, men att det var framför allt förlusten av Finland som avsågs och just det som de som deltog i bönen tänkte på är ingen vågad gissning.

Poeten Esaias Tegnér's lakoniska kommentar till fredsslutet i ett brev till sin svärfar skulle tyda på att han tog lätt på freden med Ryssland och förlusten av Finland. Freden var välkommen men villkoren föga avundsvärda, skrev Tegnér för att sedan övergå till att diskutera skörd och spannmålspriser. Men några dagar efter att fredsvillkoren blivit kända i Lund lät han i *Lunds Veckotidskrift* publicera sin sång över löjtnant Nils Sparrsköld som hade avlidit av de sår han fått i striden vid Ratan i Västerbotten augusti 1809. Dikten gav uttryck för en förtvivlan över det skedda. Skalden hoppades att den fallne krigaren skulle få tömma sin skummande pokal som välkommen gäst i Odens sal innan Sveriges gamla namn hunnit bli skymfat också bland de döda.¹⁵⁴ ”Fosforisten” Per Elgström upprördes över freden med Ryssland och ansåg att man som folk måste möta barbarerna med vapen i hand. En nation var stor inte bara när den var klok utan också när den vågade allt för sin överlevnad och tänkte mer på kommande släkten än på sig själv.¹⁵⁵ Den bittert hårda freden kom, som brukar vara fallet, att väcka ett svår-tuktat behov av revansch.

Ur ett deltagarperspektiv framstod landavträdelserna i freden – ”den svåra uppoffringen af Finland” och Sveriges ”styckande” – som det höga pris som man var tvungen att betala för ett illa fört krig. Fänrik Carl Johan Ljunggren sammanfattade sin berättelse om de krigshändelser han deltagit i 1808–1809 med att konstatera just detta. Krigets politiska följder var bedrägliga att tänka på, de ”käckä finnarne” måste in under ”träldomsoket” och bli ”ryssar”. Men krigsföringen som sådan skänkte deltagarna ära tack vare den tapperhet man hade visat.¹⁵⁶ Bitterheten över förskingringen av den svenska äran och förlusten av Finland blandades i Sverige med en lättnad över att det svårt hotade riket inte hade gått under, att den svenska friheten ändå hade bevarats.¹⁵⁷ Skalden Johan David Valerius väckte i dikten ”Öfver freden” ett hopp om att de andra banden mellan Sverige och Finland skulle bestå efter att de politiska hade upplösts:

Om segerns sista hopp försvann,
Om *Aura* slets från moderlandet,
Du dem skall närma till hvarann,
bevarande föreningsbandet.¹⁵⁸

Major Berndt Henrik Aminoff i Finland tog beskedet om att fred var slutet och han ofrånkomligt var rysk undersåte mycket hårt. Det enda som fanns kvar för honom var en ”smärtande hägkomst” av vad han hade varit, d.v.s. svensk undersåte. Den skulle, menade han, följa honom i graven. Det gjorde ont i många att se riket splittras, men som det snart skall framgå hörde också majoren till dem som ganska snart tänkte om och såg en ljusare framtid än någonsin för Finland.¹⁵⁹

Ryssland, Sverige och Finland

1810–1812

”**H**vilket är nu mitt fädernesland, Sverige eller Finland?” frågade sig major Berndt Henrik Aminoff år 1811. Han var, till skillnad från många andra, också helt klar med sitt svar. Fäderneslandet var för honom Finland där han hade fötts och fostrats ”och med modersmjölken insupit fäderneslandets känsla”. Finland var hans ”rätta fädernesland” oberoende av om det rådde styras av en svensk kung eller en rysk kejsare.¹ Rikssprängningen aktualiserade en revision av den mentala kartan och ställde många inför ett val. Var fanns framtiden, i det nya Sverige eller nya Finland?

”Det rätta fäderneslandet”

Statsmannen Gustaf Mauritz Armfelt tog avsked ur svensk tjänst 1810 och flyttade till Finland och sitt gods Åminne i Halikko socken. Under de få år han ännu hade kvar att leva kom han att göra en strålande karriär som kejsarlig ämbetsman och favorit. För honom var Ryssland det ”nya moderlandet” för alla som levde i Finland. Man borde i Finland nu börja uppfatta sig som en särskild nation, skild

från såväl svenskar som ryssar. Kejsar Alexander ville att man i politisk mening skulle bli finnar. Armfelts tankegång är identisk med det kända men herrelösa citatet ”svenskar kunna vi icke vara, ryssar vilja vi icke bliva, låtom oss alltså vara finnar”.² För Armfelt var Finland efter 1809 entydigt fäderneslandet, medan han på ett sätt som var typiskt för samhällseliten i Finland tidigare hade använt begreppet med syftning på det svenska riket och betraktat Finland som fosterbygden eller födelsebygden.³ Den nya politiskt tongivande eliten i Finland samlades kring uppfattningen om sin gamla hembygd Finland, och inte Ryssland, som sitt nya fädernesland. Det gällde att ta emot och rätt förvalta den gåva kejsar Alexander så storsint hade gett. Historikern Kati Katajisto framhåller hur prioriteten i det adliga valspråket ”konungen och fäderneslandet” blev den omvända. Fäderneslandet, Finland, kom först och kejsaren som god tvåa.⁴

Den nya situationen gav upphov till en begreppslig osäkerhet. Det tal som generalmajor Karl Stjernvall höll till det nyupprättade Viborgs jägarregemente i november 1812 illustrerar sökandet efter

begreppslig klarhet. Finland hade tidigare fört krig mot den ryska nationen, men nu var man enligt Stjernvall förenade till ett folk med ett gemensamt fädernesland. Samtidigt var Finland också ”vårt enskilt Fädernesland”.⁵ Sverige före 1809 blev nu omtalat som ”det f.d. förenade fäderneslandet”, medan Finland numera ingick i ”det gemensamma fäderneslandet”. Någon skrev om ”oss ryssar”.⁶ Biskop Jakob Tengström var en av de få som var beredda att uppfatta Ryssland som det nya fäderneslandet. Ett vanligt sätt att benämna Finland var fortsättningsvis ”fosterbygden” eller ”hembygden”. Lars Gabriel von Haartman skrev 1810 om hur han aldrig skulle komma att få ett nytt fädernesland. Han fick hålla till godo med ett fosterland, d.v.s. en hembygd.⁷ Carl Erik Mannerheim som var född i Dalarna men bosatt i Finland uppfattade 1810 Finland som sitt ”adopterade fädernesland”.⁸

I freden i Fredrikshamn gavs alla “[f]jinnar som nu befinna sig i Sverige, äfwensom Swenskar hwilka sig i Finland uppehålla” rätt att återvända till sitt ”Fädernesland”. Inom tre år måste alla sådana personer ha träffat sitt val och bosatt sig i någondera av de två staterna Sverige och Finland. Det skulle göras en klar boskillnad. Inga dubbla undersåtar accepterades och ingen fick ha egendom i båda staterna.⁹ Av naturliga skäl var det framförallt medlemmar ur samhällseliten som nu ställdes inför ett svårt val. Sverige eller Finland? – utöver innehavet av fast egendom vägde de karriärmöjligheter som öppnade sig i Sverige eller i Finland som en del av ett imperium tungt, men rötterna och släktbanden saknade inte betydelse då beslutet togs. Och många av dem som ställde sig frågan fattade kanske ald-

rig sitt stora beslut att dra upp bopålarne eller bli kvar utan kunde så småningom inför sig själva konstatera att livet så som det gestaltat sig hade gett svar på frågan. De politiska framtidsutsikterna för Finland var viktiga för dem som övervägde sitt beslut – var inte Ryssland despotiskt och ryssarna barbariska? Landshövding Fredrik Gustaf Stjernvall i Tavastehus ville få svågern Carl Gustaf von Yhlen att flytta över till Finland och framhöll 1810 hur Finland nu politiskt var ett av de lyckligaste länderna som fanns.¹⁰ Särskilt statskuppen 1809 och mordet på riksmarskalk Axel Fersen d.y. året därpå var ägnade att skapa ett mentalt avstånd hos många i Finland. Det Sverige man identifierat sig med fanns inte längre.¹¹

Av mycket stor betydelse för den framtida utvecklingen i Finland var de tre finlandsbördiga f.d. gustavianernas beslut att lämna Sverige. Gustaf Mauritz Armfelt, Johan Fredrik Aminoff och Johan Albrecht Ehrenström fick alla tre viktiga uppgifter i Finland och S:t Petersburg. Till dem som övervägde att bosätta sig i Finland men aldrig gjorde det hörde krigshjältarna Carl Johan Adlercreutz, Georg Carl von Döbeln och Johan August Sandels. Adlercreutz resomång 1809 kring sin situation är intressant. Han hade för mycket i Finland att skiljas från och för lite som band honom i Sverige.¹²

Tidigare kommandanten på Sveaborg Carl Olof Cronstedt dömdes i februari 1809 till döden i Sverige men fredsfördraget i Fredrikshamn innehöll en paragraf om amnesti. Stämpeln som den stora förrädaren blev han däremot inte av med, och han stannade av lätt insedda skäl kvar i Finland, medan brodern Axel kvarstod

i tjänst inom den svenska marinen.¹³ Efter fredsslutet återvände hundratals soldater hem från Sverige till Finland men så många som 1 300 man, officerare och meniga som tjänstgjort inom krigsmakten till lands eller inom arméns flotta, valde att åtminstone för en tid stanna kvar i svensk tjänst. Flera av de soldater som lämnat sin tjänst och flyttade till Finland återvände senare och blev på nytt soldater i den svenska armén. Inledningsvis strävade krigsmakten efter att hålla samman det som återstod av de finska förbanden. Man gjorde det av praktiska skäl, med hänsyn till språket, men Lars Ericson Wolke antar att det också fanns en annan tan-

ke bakom principen. Man såg i det folk som ännu fanns kvar kärnan i en ny finsk armé den dag en sådan igen kunde återupprättas. Den organisatoriska avvecklingen genomfördes stegvis och slutfördes 1811 med upplösningen av Finska artilleriregementet. Mot slutet av 1810-talet tjänstgjorde inom den svenska krigsmakten alltjämt flera hundra personer med ett förflutet i ett finskt förband. Den definitiva slutpunkten i den här gruppens historia sattes mot slutet av 1840-talet då de sista finländska veteranerna inom Invalidkåren på Ulriksdal avled.¹⁴

Beslutet att lämna akademien i Åbo och Finland satt långt inne för professor Frans

Flytta eller bli kvar – två valmöjligheter efter 1809

Otto Gustaf Nordenskiöld (friherrlig ätt 1841; tidigare Nordenskiöld) var son till översten vid fortifikationen Adolf Gustaf Nordenskiöld. Han föddes på Frugård i Nyland år 1780 och dog i Karlskrona år 1861. Han hörde till dem som efter 1809 måste välja mellan Sverige och Finland. Det blev Sverige och en lysande sjömilitär karriär, han slutade som amiral år 1845, alldeles som släktens sjömilitära traditioner bjöd. Men att hans liv mycket väl hade kunnat gestalta sig annorlunda kan vi lära av de brev han skrev till farbrodern, amiralen och krigshjälten Otto Hindric Nordenskiöld, också han född på Frugård och bosatt på Fårbo säteri i Misterhults socken, Kalmar län.

Redan sommaren 1808 bad Otto Gustaf sin farbror att hålla upp ögonen efter en lämplig gård att köpa så att han efter freden skulle kunna bli "Landtman i Sverige". Han trodde inte att Finland någonsin skulle kunna bli svenskt igen. Hösten 1809 hade Otto Gustaf fattat beslutet att återvända till sin "hemort", d.v.s. Finland, och lämna sin tjänst inom den svenska örlogsflottan eftersom han bedömde utsikterna till fortsatt karriär som så dåliga. Han deltog 1809 i riks-

dagen i Stockholm. Sittande på sin fars nummer i riddarhuset kunde han höra fredsvillkoren läsas upp, och "freden med Ryssland var gemen alldeles". Kort därefter trodde han att brodern Carl skulle ta avsked och "fara hem", och han tvekade trots sitt tidigare beslut alltjämt inför sitt eget val. Han hade fått veta att föräldrarna klarat sig oskadda genom kriget och de hoppades att han "måtte komma hem".

Otto Gustaf hade som ung tjänstgjort inom brittiska flottan. Legationspredikant Gustaf Brunmark i London uttryckte i ett brev i början av år 1810 sin medkänsla med sådana som i likhet med Otto Gustaf "äga så dyra anförvandter" i Finland. Brunmark tvekade inför vilket råd som var det rätta men uppmanade ändå Otto Gustaf att bli kvar "under samma krona som jag", även om Sverige stod inför sin snara undergång på grund av all partisplittning. Och kanske skulle, som farbrodern Otto Hindric hoppades 1810, de storpolitiska konjunkturen kunna ge Finland tillbaka till Sverige.

Ungefär ett år senare informerades Otto Gustaf sin farbror om hur positivt inställda alla i Stockholm

Michael Franzén. Han flyttade till Sverige år 1811 och blev sedermera biskop i Härnösand. I dikten "Den inre föreningen" som Franzén skrev med anledning av att Finland politiskt inte längre hörde till Sverige lät han förstå att det i en djupare mening saknade betydelse på vilken sida av Bottniska viken man levde. Det fanns en andlig gemenskap som stod över skiftande politiska gränser mellan folken: "Hjertat, som rörs af det ädla och sköna, / anar sin vän bort om hafvet och skyn." Men Finlands politiska läge och framtidsutsikter tycks inte ha spelat någon stor roll för hans beslut att flytta. Stockholm lockade med vänner och kulturliv. Han var se-

dan 1808 utsedd till ledamot av Svenska Akademien och hade goda möjligheter att försörja sig och sin familj som präst. När Franzén i slutet av år 1811 höll sitt inträdestal i Akademien förliknade han Finland vid ett gråtande barn som en främling hade ryckt från sina föräldrar. Nu gjorde främlingen allt för att trösta barnet. Finland var således inte länge "österens barn" som hittat hem, men hade det ändå bra efter omständigheterna.¹⁵

Kriget och fredsvillkoren splittrade släkter i en svensk och en finsk gren. Grosshandlaren Bengt Magnus Björkman (1745–1824) hörde till den s.k. skeppsbroadeln i Stockholm.¹⁶ Han var

var till den nye kronprinsen Karl Johan. Man trodde att han "så mycket han förmår skall i sinom tid smörja Ryssarne". Den unge Nordenskiölds egen ovissighet bestod, men genom ett besök i Åbo hösten 1810 fick han klarhet i sin situation. Det visade sig att han stod utanför de villkor som erbjöds i det generösa kejsrerliga manifestet om den finska militären. Han hade inte lämnat in en ansökan medan tid var.

Våren 1811 kunde Otto Gustaf för sin farbror berättat om det brev han fått hemifrån. Fadern hade inte skrivit ut det, men Otto Gustaf kunde mellan raderna och med tårar i ögonen läsa hur föräldrarna ville att han skulle komma hem. Han önskade ingenting högre än att göra sina föräldrar till viljes, och hoppades alltjämt att Finland skulle bli svenskt igen. Nyligen blev "hela min inbillning väckt" av underrättelserna att fransmän och ryssar var nära att hamna "i håret" på varandra, skrev han. Hans far hade överlåtit till honom alla sina fordringar i Sverige vilket gjorde det möjligt för honom att köpa ett hus i Karlskrona. Slutet på en lång tvekan där alternativen framstod som likvärdiga blev ändå att Otto Gustaf stannade kvar i

Sverige och i örlogsflottans tjänst. I februari 1814 framhöll farbrodern hur han i fyrtio års tid hade hört talas om att Norge skulle bli svenskt, och att ambitionen nu med sådan lätthet blev verklighet. Men Finland skulle ha varit bättre att ha för Sverige, för om Frankrike gick under fanns inget längre som höll Ryssland tillbaka.

Kanslirådet Nathanael Gerhard af Schultén som var överdirektör för det svenska lotsverket och professor vid krigsakademin på Karlberg ansökte efter 1809 om avsked ur svensk tjänst. Han utsattes för ett energiskt övertalningsförsök av kronprins Karl Johan som ville ha honom kvar. Schultén uppmanades att sälja sina fastigheter i Finland och skaffa ersättande egendom i Sverige. Kronprinsen lovade ersätta eventuell förlust.

Schultén flyttade ändå 1813 till Finland där han avsåg att "i lugn och ledighet passera mina återstående dagar". Framtiden visade sig snabbt bli helt annorlunda. Redan följande år blev han nämligen ledamot av regeringskonseljen i Åbo. Finland var hans "egenteliga" eller "rätta" fädernesland, vilket var ett ofta förekommande sätt att formulera sig.

en av de ledande svenska exportörerna av bl.a. koppar och järn och förvärvade en omfattande egendomsmassa i Finland. I den ingick Kimo och Fiskars järnbruk samt Orijärvi koppargruva. I början av 1800-talet var han den mest betydande bruksägaren i riksdelen och Finlands rikaste person. Efter 1809 kunde allt inte fortsätta som förr. Hans egendom i Finland hotades av tvångsinlösning eller försäljning till en hugad köpare i Finland och då till ett pris han inte kunde påverka. Han var tvungen att välja land och valde att stanna kvar i Stockholm och Sverige.

Lösningen blev att han överlät bruken i Finland till sina två äldsta söner. År 1815

fyllde den äldste sonen Ludvig 24 och hans yngre bror Lars Magnus 22 år. Nu sålde Björkman sina egendom i Finland till sina båda söner som blivit finska undersåtar. Ludvig tog över egendomarna i sydvästra Finland. Lars Magnus var officer och hade efter det svenska fälttåget mot Norge 1814 gått i rysk tjänst. Han var för tillfället stationerad i Ukraina vid gränsen mot Turkiet och därför förhindrad att omgående ta hand om egendomarna i Österbotten. Ludvig åtog sig därför att förvalta dem en tid framöver. År 1818 tog så Lars Magnus över bruken Orisberg och Kimo i Österbotten och gick med energi och framgång in i sina

Han ville leva bland sina "rätta sannskyldiga landsmän" och han såg mörkt på Sveriges men ljust på Finlands möjligheter. Finnarna var envisa och levde kvar i sina gamla uppfattningar och förutfattade meningar men de måste ändå, framhöll Schultén i ett brev 1812 till biskop Jakob Tengström, inse att landet nu hade det bättre än förr. Under svenskt styre hade de vintertid varit hänvisade till att försvara sig helt på egen hand och med otillräckliga resurser mot en av de största makterna i Europa.

Schultén hade lockats att flytta över av Gustaf Mauritz Armfelt och skälen för att stanna kvar eller flytta balanserade tydligen länge upp varandra. Ännu år 1811 hade han uppfattat Ryssland som både despotiskt och barbariskt. Hans bedömning då hade varit att katastrofen för ett sådant rike inte kunde vara långt borta. Ryssland levde på att erövra, inte odla. Finanserna var i oordning och eliten hängav sig åt ett liv i lyx.

Han kunde ändå inte förmå sig att överge "den jord som en vördad far mig lemnat" och hans uppfattning om kejsar Alexander var positiv. När beslutet väl var fattat tvekade Schultén inte att fråga

Armfelt huruvida denne önskade att han skulle "draga några andra Finnar af erkänd duglighet tillbaka till Finnland". Det stora antal av Schulténs landsmän som levde i Sverige och som var av annan halt kunde däremot Sverige enligt honom gott få behålla.

Källor och litteratur: Otto Gustaf Nordensköld till Otto Hindric Nordensköld, Redden utanför Karlskrona 1.6.1808, Göteborg 29.9.1809, Karlskrona 18.10.1809, Stockholm 12.9.1810, Chefsskeppet 26.9.1810, Frugård 16.10.1810, Redden utanför Karlskrona 14.5.1811, E 4903g, Nordensköldska arkivet, SRA; G Brunmark till Otto Gustaf Nordensköld, London 12.1.1810, E 4938, SRA; Otto Hindric Nordensköld till Otto Gustaf Nordensköld, Fårebo 21.2.1811 och 3.2.1814, E 4938; Nathanael Gerhard af Schultén till Gustaf Mauritz Armfelt, Stockholm 24.12.1811, Schulténska samlingen, Åbo Akademis bibliotek, handskriftssamlingen; Carl von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, s. 93–94; Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 126, 146, 222–223, 298; Olof Mustelin, *Nathanael Gerhard af Schultén*, s. 169–170, 186.

nya uppgifter. Han gifte sig klokt med Lovisa Wilhelmina Bergenheim år 1821. Hon var dotter till presidenten vid Vasa hovrätt Erik Bergenheim. Familjen hörde till de finaste kretsarna i Vasa och hon hade dansat med ingen mindre än Alexander I på en bal vid kejsarens besök i Vasa år 1819. Lars Magnus adlades Björkenheim år 1835. För Ludvig gick det inte alls lika bra. Han var inte sin uppgift vuxen och måste avyttra sin egendom till assessor John Julin redan år 1822.

I Ryssland fanns en lång och rik erfarenhet av att ansluta nya autonomier med särförvaltning till imperiet. En central mekanism var kooperering, d.v.s. att en grupp själv antar nya medlemmar. Eliten i det erövrade området ”valdes” in av och anslöts till den existerande ryska.¹⁷ Vid lantdagen i Borgå diskuterades den finska militärens och särskilt officerarnas framtida ställning.¹⁸ Landshövding Kurt von Troil talade om frågan som ”vårt stånds framtida bestånd”. Detta var inte att överdriva. Militären dominerade inom det tunna elitskikt som fanns i Finland. Därför var det något av en ödesfråga för Finland vilket val över tusen officerare, underofficerare och civila tjänstemän inom armén träffade. Ingetdera av alternativen, att stanna kvar i Finland eller försöka skapa sig en framtid inom den f.d. västra riksdelen, var särskilt attraktivt. I storfurstendömet var framtiden på det hela taget oviss för en officer, och i det nya Sverige var karriärmöjligheterna begränsade.¹⁹ De flesta officerarna var beroende av sin tjänst med dess löneförmåner, särskilt bostället.

I början av år 1809 gav kejsaren boställsinnehavarna rätt att stanna kvar så länge kriget varade. Frågan avgjordes

slutgiltigt genom ett kejsarligt manifest i mars 1810 med den uttalade avsikten att stärka de band som knöt officerarna till Finland och kejsaren. De villkor som nu erbjöds var därför mycket fördelaktiga och togs väl emot av dem som berördes. Officerarna fick behålla sina boställen och löneförmåner under sin livstid. Ifall de avled före år 1821 fick deras arvingar behålla inkomstkällorna fram till hösten detta år. Indelningsverket sattes på vakans, d.v.s. upplöstes inte men förvandlades till en avgift för de prestationsskyldiga, och den som önskade kunde dryga ut sina inkomster genom att ta annan tjänst. Rätten gällde alla inom den finska armén, också sådana som genom långvarig tjänstgöring hade blivit ”liksom naturaliserade” i Finland. De meniga soldaterna och änkor och barn till underofficerare som hade stupat i kriget utlovades pensioner. Soldaterna däremot ställdes inför det brutala kravet att lämna sina torp.

Manifestet fick avsedd effekt. Officerarna stannade i regel kvar i Finland och officerare i den f.d. finska armén som hållit sig kvar i Sverige flyttade till Finland. Under de år som följde på freden lämnade ett stort antal officerare i svensk tjänst in sin avskedsansökan, och de allra flesta sökte avsked med anledning av att de skulle flytta över till Finland.²⁰ De lockades också att flytta med löften om attraktiva ämbeten i Finland. Av sammanlagt 89 officerare och underofficerare i Savolax flyttade så få som fyra till Sverige och av dem saknade två möjlighet att stanna kvar på ett boställe.²¹ Alexander uppvaktades av tacksamma officerare med en medalj. En del officerare som valt att flytta till eller stanna kvar i Finland

Kimo bruk i Österbotten grundades 1703 av Peter Heijke vid en fors i Kimo å. Under stora ofreden låg verksamheten nere, men den återupptogs 1723. Järnbruket fick i fortsättningen ofta nya ägare men köptes 1783 av Bengt Magnus Björkman och var kvar i släkten Björkman/Björkenheims ägo till 1875. Kimo bruk på 1700-talet, teckning av okänd konstnär.

föredrog att sända sina söner till Sverige för att få utbildning. Det här noterades bland lojalistiskt tänkande som otacksamhet mot den store välgöraren Alexander och som en ofosterländsk gärning. Stor blev gruppen aldrig, och snart började de finländska ynglingarna söka sig i motsatt geografisk och därmed politiskt rätt riktning för att få utbildning för officers- och ämbetsmannakarriärer.

Den som ägde fast egendom bortom den nya riksgränsen måste antingen sälja eller flytta. Jan Samuelson har undersökt vilka som åren kring 1809 innehade säterier och rusthåll i de herrgårdstäta landskapen Egentliga Finland, Satakunta, Nyland och Tavastland. Ovanligt många egendomsöverlåtelse ägde rum de första åren efter freden. Men någon omfattande flyttningsrörelse var det ändå inte frå-

ga om. Den tycks också ha kommit igång med en viss fördröjning. Strömmarna av folk, som var så små att de är demografiskt helt ointressanta, verkar ha varit lika stora i vardera riktningen. Åren 1813 till 1817 flyttade 150 personer från Finland till Stockholm.²²

I vissa fall bröts långvariga traditioner. Laukko gård i Tavastland, som varit i ätten Kurcks ägo i flera århundraden, såldes 1817 tillsammans med det närbelägna Tottijärvi av Axel Gustaf Kurcks ättlingar som valde att bo kvar i Sverige. Köpare var arkiatern J.A. Törngren. Detta var inte alls vad Axel Gustaf hade tänkt sig. Inför sin död 1800 hade han nämligen förordnat att stamgodset Laukko tillsammans med Tottijärvi skulle gå i arv som fideikommiss inom den friherrliga grenen av ätten Kurck. Men då hade ju lan-

det haft fred, så vilket val han själv skulle ha gjort efter 1809 får vi inte veta.²³

Alla möjligheter att låta livet fortsätta i samma banor som förr, den nya riksgränsen till trots, saknades inte. Om det vittnar familjen Mikael Hisingers årsrytm. Om vintern bodde man i Stockholm, medan somrarna tillbringades på Fagerviks bruk i västra Nyland. År 1819 tog Hisinger emot Alexander I som gäst och upphöjdes i friherrligt stånd. Hisinger hade övervägt att sälja sina egendomar i Finland genast efter 1809, men det var först år 1824 som han sålde allt till sonen och flyttade till Sverige.²⁴

Tillgångarna eller skulderna i olika kassor hörde till det som måste fördelas mellan Sverige och Finland. Så gjorde man med medlen i diskontoverket och med officerarnas änke- och pupillkassa. Jernkontoret fungerade som kreditinstitution för rikets bruksägare. Också Jernkontorets tillgångar delades i en svensk och en finsk del.²⁵

Förnuft och/eller känsla

Somliga valde Ryssland, andra Finland medan de flesta ännu hoppades på Sverige, konstaterade landshövding Karl Stjernvall år 1811 om opinionerna i Finland inför och genast efter riksprängningen.²⁶ De framställs ofta i väl kraftig förenkling så här: Eliten insåg behovet av en omorientering och anpassade sig, folket däremot levde kvar i sin gamla kungatrohet. Eliten representerade förnuftet medan folket regerades av känslan.

Men fullt så schematiskt låter sig attityderna inom samhällseliten inte beskrivas. I ett Finland under åsiktskontroll och opinionsstyrning var det riskabelt att

framföra kritiska synpunkter. Breven tigger, men frågan är hur tystnaden skall tolkas. En del oppositionsmän var i själva verket så frimodigt högljudda att deras verksamhet avsatt spår i arkiven, och därmed blir toppen av det som kan förmodas ha varit ett politiskt isberg synlig. En av de mest frispråkiga var professor Johan Bonsdorff i Åbo. Professorn var irriterad på sina kolleger. De flesta var i hans ögon överdrivet beskäftiga i förhållande till de nya makthavarna. Bonsdorff kände stor sympati för Alexander som han kallade upplyst, men hans tillgivenhet för det svenska och fruktan för det han uppfattade som asiatisk despotism var vardera så starka känslor att inget kunde omvandla honom till en finländsk patriot.²⁷ En attityd som skyntar fram, men aldrig mer än så, är en reserverad och avvaktande hållning inför det nya. En del valde att dra sig tillbaka till ett liv i undanskymdhet, men orsaken till det behöver naturligtvis inte ha varit politisk.

Kriget gav anledning till att ompröva en ursprunglig rikslojal ståndpunkt. Sådana som i början av kriget i tanke och handling hade stött den svenska krigföringen kunde i ett senare skede aktivt verka för att folket skulle underordna sig den nya överheten.²⁸ Majoren Berndt Henrik Aminoffs anteckningar beskriver hur han i början av kriget hoppades på att man skulle kunna driva ut angriparna. Sveaborgs fall upprörde honom, men samtidigt började hans syn på de patriotiska och disciplinerade ryssarna förändras. Hatet bleknade. Ännu när han 1809 kallades till lantdag i Borgå uppfattade han det som påfrestande, men samtidigt insåg han att han i praktiken var kejsarlig rysk undersåte. Under lantdagsarbetet

blev han övertygad om att kejsar Alexander och hans löften gav Finland gott hopp inför framtiden.²⁹

Kejsaren var en sak och nationen en annan. I Finland drogs en skarp gräns mellan å ena sidan Alexander som person och rent av fenomen, och å den andra det välde han upprätthöll eller det till religion, lagar och seder så främmande folk han regerade över. Uppfattningen inom samhällseliten i Finland om Ryssland som barbariskt och despotiskt var uttryck för en nedvärderande eurocentrism. Landet ansågs vara lika asiatiskt som det var europeiskt.³⁰ Adolf Ivar Arwidsson blev förtjust i den Alexander han fick uppleva i Borgå. Kejsaren var i hans ögon en Apollongestalt.³¹ Alexander I hade ett ståtligt yttre och ett angenämt sätt som attraherade och gjorde intryck på dem han mötte. Han uppfattades som god och mild.³² En kult kring Alexander växte fram i Finland. Den var naturligtvis ägnad att stärka Finlands särställning inom imperiet. En godhet som ständigt blev hyllad var svårare för regenten att frånga än en som aldrig prisades av undersåtarna. Den po-

litiska panegyriken firade triumfer: En Alexander den store eller de antika kejsarna förbleknade i en jämförelse med Alexander I och hans namn skulle prisas ”i alla trogna finnars bröst från släckte till släckte”, framhöll regeringskanseljen för sin kejsare år 1811.³³ I storfurstendömets viktigaste rum, solennitetssalen i det nya akademihuset i Åbo, restes år 1814 en kolossalbyst av Alexander. Ett mindre viktigt men inte mindre intressant uttryck för samma kejsardyrkan är det rum som Berndt Henrik Aminoff i sitt hem lät inreda för att hedra den kejsare han alltsedan lantdagen i Borgå beundrade. Han invigde det med en liten festlighet för sockenborna.³⁴

Man levde i en brytningstid och var lycklig under ”den store Alexanders milda spira”, men framtiden som en anspråkslös del av ett stort imperium var oviss. Så länge Napoleon styrde och ställde i Europa kunde ingen vara säker på att ha satsat på rätt häst, och i ett Finland som en dag kanske på nytt var svenskt eller omvandlat till en fransk satellit skulle alla som uppträtt samarbetsorienterat gentemot

På Boklådan å stora Kyrkogatan kan ännu inom några veckors tid, med 3 Rubel Banco Afignationer prenumereras på Herr Dr. Aug. Wilt. Tappes Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre, som redan lagd under präfsen i St. Petersburg, löfwas kändig nästkommande December månad. Arbetet kommer att utgå 25 a 30 ark i stor octav, och blifwer förfällningspriset framdeles minst dubbelt emot prenumeration. Prospectus kan å Boklådan beses.

En ny tid med nya krav och möjligheter. I *Åbo Tidning* av den 11 oktober 1809 erbjöd boklådan på Stora Kyrkogatan i Åbo tidningens läsare möjlighet att subscribera på en ny rysk språklära som inom kort beräknades utkomma på tyska i S:t Petersburg. Författaren August Wilhelm Tappe var en av de ledande språkvetarna i Ryssland. Hans grammatik *Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche* (1810) var en viktig förlaga när finländarna Eric Gustaf Ehrström och Carl Gustaf Ottelin sammanställde *Rysk språklära för begynnare* som utgavs 1814.

Ryssland uppfattas som landsförrädare.³⁵ Finlands politiska existens och frihet vilade på en svag grund och framtiden låg insvept i moln. Finland som politisk konstruktion kunde lätt krossas ”genom ett enda åkslag” framhöll Carl Erik Mannerheim. Allt berodde på ”den Ende”, d.v.s. Alexander, som inte skulle komma att för evigt sitta på tronen.³⁶ Just därför var det så viktigt att alla slöt upp kring gemensamma finländska intressen och gav prov på sann nationalanda.

Förteckningar över födda och döpta från olika församlingar i Finland visar att namnet Alexander eller Alexandra blev populärare efter 1809. I sin studie av namngivningspraxis bland allmogen i Kivijärvi och Karstula församlingar i mellersta Finland har Sofia Kotilainen visat hur namn som förekom inom den kejsersliga familjen här inte kom i allmänna bruk förrän efter mitten av 1800-talet. Om hemorten drabbats av krigshandlingarna var tröskeln att ge barnet ett namn som knöt an till regenterna särskilt hög. Omedelbart efter att Sverige 1810 hade fått en kronprins Karl Johan blev det vanligare än förr i Finland att en gosse i dopet fick just den namnkombinationen. Däremot slog namnet Napoleon aldrig igenom i Finland under den franske kejsarens livstid. Men extra notarien vid Åbo hovrätt Gabriel Kekoni som i februari 1812 i dopet gav sin son namnen Alexander och Napoleon kan sägas ha gjort en politisk helgardering. Samma strategi hade för övrigt fältkamrer Hultin och hans familj tillämpat redan år 1808 genom att låta döpa sin nyfödde son till Gustaf Alexander Napoleon.³⁷

Alexander var mån om att synligt visa sin tacksamhet. Det högre borgerskapet i

Uleåborg anpassade sig snabbt och smidigt till de nya förhållandena och när freden var sluten lät Alexander slå en medalj i guld med texten ”Åt Uleåborgs invånare för ådagalagd nit”. Bland den övriga befolkningen var stadens ledande kretsar däremot inte populära.³⁸ I början av oktober 1809 skrev kyrkomålar Mikael Toppelius i Uleåborg till sina söner som vistades i Sverige: ”Gud uppehålle eder, mina älskade söner, om I ären till. Wi måste nu vara det, vi icke velat vara. Himlen förjage fienden.” Kort därefter skrev han i ett nytt brev bittert: ”Wi måste sjunga Ruski visan.”³⁹ Kammarrådet Fredrik Lorentz Nyberg reste på sommaren 1809 genom stora delar av Finland på sin resa från Piteå till Borgå och Helsingfors. Enligt honom fanns överallt ”samma rörande önskan och längtan efter svänska styrelsen”. Han förmodade att det skulle ta lång tid innan ”träldomen kan värka glömska eller kiöld för de band, som för enat finska nationen med Sverige”. Enligt Nyberg var hans landsmän nu beroende av en despotisk regerings godtycke. De hade ryckts ”undan en styrelse, som genom sjelfva sin lagbundenhet spridde lugn och trygghet ända in i uslingens koja”.⁴⁰

På resa i Tavastland 1811 kunde Eric Gustaf Ehrström notera hur menigheten i kyrkorna markerade sin protest mot den nya politiska ordningen genom tystnad. Man läste av trogen vana med i de olika bönerna men då prästen nedkallade Guds välsignelse över kejsaren teg församlingen som muren.⁴¹ När kejsersliga kungörelser lästes upp från predikstolen förblev församlingsborna i landets kyrkor sittande i sina bänkar medan man automatiskt reste sig upp då den svenska kungens namn

nämndes vid uppläsandet av sådana förordningar från svenska tiden som fortsättningsvis var i kraft. Eftersom anmärkningar visade sig vara resultatlösa gick myndigheterna in för att ignorera protesten.⁴² Detta för motparten svåråtkomliga markerande av distans till den nya överheten tycks ha fortsatt under rätt många år. Vid prästmötet i Borgå stift år 1817 uppmanades prästerskapet att informera församlingsborna om när de skulle stå upp i högmässan. Det skulle ske alltid då ”kejsrerliga eller höga överhetens förordningar avkunnas”.⁴³

En dagboksskrivande bonde var en sällsynthet i det tidiga 1800-talets Finland och att en kronobåtsman skrev ned biografiska anteckningar var ännu ovanligare, men förekom. Den åländske båtsmannen Daniel Sorr gjorde följande anteckningar om kriget 1808–09 utgående från sina personliga erfarenheter:

År 1808 d. 3 Majus kom jag til lika med En stor mend [!] Swänskar at slafwa under Ryska åket [= oket], da Swegaborg til lika med finland bort gafwes, samma år d. 15 [oläsligt] börja jag resan til Petters Burg, sedan hwar jag til år 1809 d 14 Augusti, då jag fick detta loford at få fara hem til min fäders ort, hwarrest jag och lyckligen är kommen, men dock utsluten ifrån Swäniska Rigeringen som jag mycket saknar, och är anslagen til Ryska, men hwad slut der på blifwer lærer framtiden utwisa.⁴⁴

Båtsmannen gav uttryck för vad många tänkte, och inte bara på Åland. De folkliga opinionerna förändrades långsammare än elitens. Några år efter rikssprängningen ansåg biskop Jakob Tengström att man måste förlåta ett folk som nyligen hade underkuvats för att det inte ännu hade gjort sig kvitt det han kallade gamla

politiska griller. Men man kunde se tiden an med tillförsikt. Det skulle gå upp för alla hur bra man hade det som den ryske kejsarens undersåtar.⁴⁵ Enligt en annan och mer negativ samtida bedömning skulle det ta en eller två generationer ”att utrota opinionen hos folket”.⁴⁶

Johan Albrecht Ehrenström engagerades i uppbyggandet av sin gamla och brandhärjade hemstad till en representativ huvudstad för storfurstendömet, en uppgift som var så krävande att han retrospektivt jämförde den med galärslavsarbete. Vid sitt första möte med Alexander I sommaren 1812 i Helsingfors kunde han föra ett långt nattligt samtal med kejsaren i enrum. Han fick bl.a. frågan om man i Finland var nöjd med sin nuvarande situation. Ehrenström svarade något undvikande att kejsaren som person var älskad, men att det var för mycket begärt att invånarna här på så kort tid skulle ha lärt sig att hysa känslor av respekt och vänskap gentemot ryssarna som nation. Man hade i århundraden uppfattat Ryssland som fiende. Inte heller kunde man förvänta sig att de känslomässiga banden med Sverige redan skulle ha brutits. Finnarna hade, framhöll Ehrenström, varit förenade med det svenska riket i femhundra år och därifrån fått religion, språk, civilisation, lagar och seder. Befolkningen i Finland bytte inte föremålet för sin tillgivenhet lika snabbt och enkelt som någon byter skjorta. Kejsarens kommentar till Ehrenströms situationsbeskrivning var att finnarnas främlingskap inför det ryska var förståelig. Ryssarna hade i tidigare krig uppfört sig som barbarer i Finland vilket hade gett upphov till ett hat mot dem som fortplantat sig genom generationerna.⁴⁷ Det verkar ha varit en all-

I ett reskript i april 1812 till generalguvernören förklarade kejsaren Helsingfors för Finlands huvudstad. En av motiveringarna, och även ett av motiven, var helsingforsarnas "medborgerlige tänkesätt". Åbo ansågs av den politiska eliten vara präglad av svårutrotad "svedicism". Staden Helsingfors drabbades av en förödande brand den 17 november 1808 då 60 gårdar öster och söder om nuvarande Senatstorget lades i aska. Helsingfors i början av 1800-talet med från vänster Ulrika Eleonora kyrka, huvudvakt och rådhus.

män uppfattning i Finland att man var inne i en lång och svår mental omställningsprocess. Ett "medfödt hat, rotat under Seclers mängd för Ryssland och rysar" kunde inte släckas på några få år.⁴⁸

Först i ett mycket sent skede av krigföringen 1808 och 1809 hade ett inslag av reservation trängt in i de kungatrogna opinionerna bland allmogen. När det stod klart att kriget var hopplöst förlorat uppstod uppfattningen att kungen hade svikit sina trogna undersåtar i Finland som hade lämnats åt sitt öde. En ofta citerad dikt av folkskalden Paavo Korhonen ger

uttryck för detta. Den är av allt att döma skriven kort efter kriget och börjar så här:

O konung Gustavus Adolfus,
 Varför har Du övergivit oss,
 Varför har du kastat bort din största ära
 Och fåfängt burit kronan,
 Varför har du tanklöst givit
 Finland tillskänks åt kejsaren din svåger?

I den andra strofen riktar författaren frågan till Gustav Adolf om alla i Finland inte hade tjänat honom troget och betalt sin skatt. Här ger Korhonen med en intressant tydlighet uttryck för den cen-

trala principen om ömsesidighet i relationerna mellan överhet och undersåtar. Undersåtar som betalade sin skatt hade rätt att förvänta sig skydd och trygghet av sin överhet: ”Vi hava icke svikit kronan, / Men kronan har svikit oss / Och bragt oss under främmande välde.”⁴⁹

Bitterheten dödade inte tillgivenheten för den gamla överheten. Valet av den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte till kronprins i Sverige väckte förhoppningar i Finland. Sommaren 1810 rörde sig en Felix Lajard i Finland och inrapporterade sina iakttagelser till den franske utrikesministern. Han skrev om en allmän hänförelse i Finland när valet blev känt. Man hatade sin nya överhet och såg inte positivt på Finlands framtid som en del av det ryska imperiet. De dåliga förhållanden som ansågs råda i Gamla Finland antydde den dystra framtid som väntade om man blev kvar under ryskt välde. I februari följande år fick fransmännen en rapport om de ryska trupperna i Finland av kapten Johan Henrik Lemke som besökt Finland och samlat in kunskap. Han skrev också en del om stämningarna i landet och berättade hur folk inte vågade lita på de löften som getts om att få behålla de svenska lagarna som bättre än de ryska tryggade äganderätt och personlig frihet. Särskilt bönderna var upprörda. De hade som svenska undersåtar haft rätt att delta i riksdagarna och de kände till att de ryska bönderna var bundna vid torvan och levde i träldom.⁵⁰

Fabian Steinheil höll sig som generalguvernör i Finland (1810–1823) självfallet informerad om stämningarna i landet. Han noterade i en rapport hösten 1810 till S:t Petersburg att det talades om en återförening med Sverige, men ansåg att man

kunde göra ont värre om man försökte förhindra dylikt tal. Det fanns också ett missnöje med konkret grund i inkvarteringen av ryska soldater och transportplikt. Generalguvernören bad om medel för att kunna betala dem som informerade honom om suspekta individer. Centralregeringens respons i september 1810 var ett innehållsrikt kejsarligt reskript i vilket en grundläggande tanke var att befolkningen i Finland skulle ges och inse sig ha bättre villkor under ryskt välde än vad man haft under svenskt. Det här hade varit och skulle förbli ledstjärnan i rysk politik gentemot storfurstendömet. Sverige ville enligt reskriptet naturligtvis återerövra Finland. Situationen var inte alarmerande men det fanns många förenande band mellan Finland och Sverige och därför måste ryktena om en återförening tas på visst allvar. Ingen anledning till missnöje fick uppstå. Generalguvernören uppmanades att knyta till sig personer som hade ett stort inflytande på opinionerna, och särskilt viktigt var prästerskapet. Den hemliga informationsverksamheten i Finland skulle effektiveras och kontrollen av resande mellan Sverige och Finland skärpas.⁵¹

I denna situation, närmare bestämt försommaren 1811, skrev majoren Berndt Henrik Aminoff ned sina reflexioner om Finland. Dessa tankar läste han sedan upp för sådana i sin hemsocken Karkku som inte var tillfreds med Finland som en del Alexanders imperium. Var det olyckligare för landet att lyda under Alexanders spira än att – ”som mongen önskar” – Finland på nytt genom ett krig skulle bli svenskt, frågade sig Aminoff? Varje finnes skyldighet var nu, som han såg det, att delta i förverkligandet av kejsa-

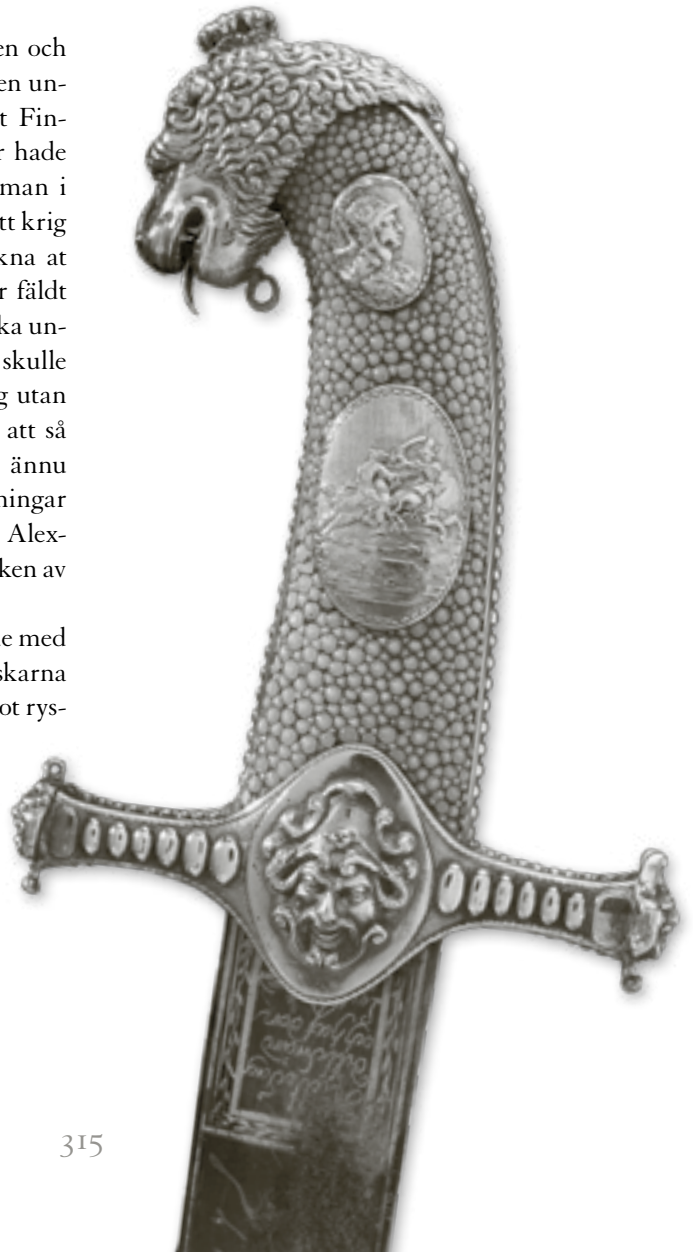
rens ädla avsikter gentemot sina nya undersåtar. Finland var i sin nya situation det lyckligaste av alla länder i hela Europa och kanske i hela världen:

vi äro ett fritt folk som förut, styrs äfter våra gamla fastställda Lagar, Landets egna Infödingar handhafver rättvisan, dem vi sjölfva fodt välja i bland oss; våra utlagor äro förminskade, och nu skyddade under en stor och mächtig Monark.

Aminoff omtolkade också historien och frågade retoriskt vad den långa tiden under den svenska spiran hade gett Finland. Svaret var att landet i sekler hade varit krigsskådeplats, genast när man i Finland hade börjat repa sig efter ett krig hade nästa kommit: ”vi kan räkna at inom vardt 20:de år, har våra åker fäldt och fosterjord blifvit gjödda af finska undersåtens dyrbara blod”. Ryssland skulle inte heller lämna Finland ifrån sig utan krig. Aminoff beklagade sig över att så många ”af den tänckande hopen” ännu inte fått upp ögonen för de välgärningar och den faderliga omvårdnad som Alexander, den ädlaste och bästa monarken av alla i samtiden, ägnade Finland.⁵²

Revanschlystna i Sverige räknade med att man i Finland skulle hälsa svenskarna som befriare och gripa till vapen mot rys-

sarna vid ett svenskt anfall. Hur spridda och intensiva förhoppningarna om att på nytt få bli svenska undersåtar var i Finland är en fråga som inte kan ges ett exakt svar. Att de förekom är helt säkert. Överdrivet eller inte, men vi kan lägga märke till att de politiskt ledande kretsarna i Finland som var lojala mot kejsaren gav uttryck för sin oro och vädrade sin besvikelse över bristen på allmänanda

Svärdsfejaren Abraham Tillberg (1759–1839) smidde 1793 en värja och en sabel som gåvor till den minderårige Gustav IV Adolf. Tillberg utnämndes samma år till hovsvärdsfejare och den skickligt gjorda sabeln blev också prisbelönt av Konstakademien. Senare uppvaktade Tillberg både Napoleon och Alexander I med praktvapen av egen tillverkning.

i Finland där alltför få insåg hur bra man hade fått det.⁵³ Särskilt illa stod det till i Åbo som Gustaf Mauritz Armfelt hade ett speciellt ont öga till. Åbo var en håla, staden var förpestad med en förgiftad andlig atmosfär. Den var ett Sodom och Gomorra. Armfelt var inte ensam om att utdöma Åbo som besvärande svensksinnat och en källa till allt ont.⁵⁴ Det upplysta förnuftet var inte var mans. Allmogen, eller ”hopen”, som var lätt att förleda kunde man inte lita på, den var känslomässigt bunden till sin förra överhet. I regimtrogna kretsar bedömde man det som farligt om Finland helt tömdes på trupper när Napoleon år 1812 anföll Ryssland. Ryska soldater behövdes för att upprätthålla lydning och ordning.⁵⁵

Det låg i de nya makthavarnas intresse att utestänga invånarna i Finland från skadliga impulser. När det gällde rörligheten för människor och idéer fick den nya gränsen genom Bottniska viken därför genast betydelse. Revolutionen 1809 i Sverige som förpassade det gustavianska enväldet till historien och som för en kort tid tillät en mycket fri opinionsbildning skapade en kontrast till den gamla östra riksdelen där den gustavianska tiden ju i allt väsentligt fortsatte och opinionskontrollen var påtaglig. När Karl Johan kom till makten blev opinionskontroll och -styrning i Sverige snabbt jämförbara med vad som förekom i Finland.⁵⁶

Strömmarna av resande till Finland kontrollerades och minst lika viktigt var det att skadlig litteratur eller olämpliga brev stoppades. Redan år 1809 påtalade generalguvernör Barclay de Tolly missförhållandet att politiskt olämplig litteratur från Sverige hade kommit in i landet med resande från Sverige. Resultatet av

generalguvernörens initiativ i frågan blev att regeringskonseljen i april 1810 beslöt om kontroll av litteratur som beställts från utlandet. Ungefär samtidigt fattades beslut om granskning av varje fartyg som anlant till Finland. Myndigheterna höll ögonen på inresande personer och deras bagage. Suspekt litteratur eller hemliga brev som påträffades skulle sändas direkt till generalguvernören. I praktiken byggdes ingen effektiv kontrollapparat upp, och litteraturcensuren var inte särskilt rigid under de första åren efter freden. Den läsande allmänheten erbjöds på 1810-talet titlar som innehöll ordet ”revolution”. Frenckellska bokhandeln i Åbo tillhandahöll framförallt svenskspråkig litteratur i original eller som översättningar.⁵⁷

Också sådana i Finland som ansåg att utvecklingen i Sverige slagit in på fel väg i och med maktövertagandet 1809 höll sig informerade om förhållandena i grannlandet. År 1812 var sammanlagt 228 finländska prenumerationer av svenska tidningar i kraft, vilket kan jämföras med 50 prenumerationer på tysk-, engelsk- eller franskspråkiga tidningar samma år. *Post-Tidningar* och *Allmänna journalen* var de mest spridda svenska tidningarna. Inflödet av tidningar var således på det hela taget litet, men varje tidning hade många läsare. Tillgången på färsk information försämrades av kännbara postavgifter och genom att censuren stoppade sådana tidningar som innehöll nedvärderande material om Ryssland.⁵⁸ Den politiskt intresserade måste acceptera en påtaglig informationstorka. En ung student i Åbo skrev den 30 augusti 1812 till sin studiekamrat hur han om de politiska skeendena inte kunde berätta annat än att ”[r]yssarne vinna – på Åbo tidning-

ar”. Han hade inte haft möjlighet att informera sig om kriget mellan Frankrike och Ryssland eftersom de nummer av *Stockholmsposten* som förmodligen innehöll relevant information hade ”fått den ovanan” att bli kvar på postkontoret och därför aldrig nådde sina prenumeranter.⁵⁹

Kontakterna över den nya riksgrän- sen upprätthölls självfallet genom brev, men också den här formen av kommunikation försvårades av censuren. Den engelske ambassadören Foster i Stockholm är självfallet inte det bästa av sanningsvittnen men han kunde år 1810 rapportera till London om brevcensuren i Finland och att den väckte missnöje. Så kunde en borgare i Uleåborg inte sända ett brev över Torneå utan det gick ut ur landet via Åbo där det öppnades. Landshövding Stjernvall skrev om osäker postgång och att försändelser per post mellan Sverige och Finland alltjämt ofta var föremål för politiska undersökningar. Han valde därför att skicka sitt brev till Sverige med en pålitlig resenär.⁶⁰

Finland åter – svensk revanschism

Året 1809 var det kanske mest nattsvarta i Sveriges historia, skriver Carl Henrik von Platen i sin biografi över militären och diplomaten Curt von Stedingk.⁶¹ När kung Oscar II år 1891 tillsammans med kronprins Gustav besökte den nya imponanta byggnaden för Riksarkivet på Riddarholmen i Stockholm visades de höga gästerna runt och fördes då till traktatrummet. Kungen dröjde länge vid avtalet från den Westfaliska freden 1648 med kommentaren att Sverige kunde ha fått mer den gången. Åsynen av traktaten från freden 1809 berörde kungen som fick

”ett djupt allvarligt, nästan smärtsamt drag” över sig.⁶² Historikerna har tagit till drastiska bilder för att karaktärisera det absoluta lågvattenmärket i rikets existens – ”riket sprängdes”⁶³, Finland ”skars ur rikskroppen”⁶⁴ eller så var det fråga om ”en amputation utan bedövning”⁶⁵. Men hur talade man i samtiden om det som nyss hade skett, vilka metaforer användes då? Fäderneslandet var olyckligt, styckat och döende eller hade utsatts för ”stympning”.⁶⁶ ”Det gamla Sveriges sol är nedergången”, skrev skalden Per Daniel Amadeus Atterbom.⁶⁷ Den förlorade riksdelen kunde i Sverige omtalas som ”vårt begråt- na Finland”⁶⁸ eller så var Finland ”det dyrbara och oersättliga”⁶⁹.

Sverige var modern, Finland barnet. Fredrika Bremer skrev om hur Norrlands och hela Sveriges östra kust böjde sig mot Finland på samma sätt som en mor böjer sig efter det barn hon skiljts ifrån.⁷⁰ Bremer skrev detta på 1840-talet, således långt efter riksdelningen, men denna bild av Sverige post 1809 är jämgammal med förlusten. Finland hade slitits från Sveriges sköte och var således ett förlorat barn.⁷¹ Moderlandet var ”krossadt” framhöll general von Döbeln i sitt berömda avskedstal till sina soldater i Umeå i oktober 1809. Sverige hade förlorat ”den stolta Finska nation, sitt kraftigaste stöd”. Döbeln tackade sina slitna finska soldater för att de hade försvarat inte bara Finland utan hela riket. De hade också ”stridt för moderlandets Svenska jord”, och det svenska ”moderlandets” tacksamhet var oinskränkt.⁷² I ett annat sammanhang förliknade Döbeln Sverige vid ett skepp, svårt skadat på ett stormigt världshav. Det drev omkring utan master, segel och kompass och hade ingen landkänning.⁷³

Också skalden Esaias Tegnér uppfattade Sverige som ett skeppsvrak, eller så var det enda som återstod av riket ruiner. Karl XIII beskyddade de ruiner som han hade lyckats rädda.⁷⁴ Förlusten av Finland var således känslomässigt svår och formade sig till ett seglivat nationellt trauma i ett Sverige där 1812 års politik dikterade aktiv glömska.⁷⁵

Vad innebar förlusten säkerhetspolitiskt för det Sverige som återstod? Finland hade på 1700-talet uppfattats som den skyddande ”förmur” riket inte fick förlora. Nu kunde svenskarna inget annat än konstatera att riksdelen var borta. Sverige var därför blottlagt och sårbart, Stockholm en gränsort.⁷⁶ Den koloss som för hundra år sedan från Nevas stränder hade börjat påverka Sveriges öde hade nu flyttat sin makt in i ”hjärtat af riket”, summerade friherre Gustaf af Wetterstedt det förändrade politiska läget i ett yttrande i statsrådet i augusti 1809.⁷⁷ Historikerna har skrivit under bedömningen om Sveriges och Stockholms förändrade strategiska läge. Huvudstaden Stockholm som tidigare hade legat centralt och tryggt i ett maritimt präglat rike låg nu plötsligt i utkan- ten med en potentiell fiende nära inpå.⁷⁸

Det stympade rikets förutsättningar att bevara sin självständighet i en turbulent tid betvivlades, men samtidigt tillmättes Sveriges nyvunna perifera läge betydelse. Havet gav skydd, var en tröstande tankegång som statsledningen sökte stöd i.⁷⁹ Som snart skall visas var denna synpunkt förankrad i en allmänt spridd uppfattning om staters naturliga gränser. Att Sverige inte på samma gång kunde vara såväl starkt hotat som väl skyddat var för övrigt en insikt som inte sänkades i samtiden.⁸⁰

Gustav IV Adolf abdikerade den 29 mars 1809. Den 6 juni samma år godkände hertig Karl en ny regeringsform som byggde på maktdelningens princip. Han hyllades som konung med namnet Karl XIII. Riket saknade nu en tronföljare. En ättling till Gustav IV Adolf var utesluten och Karl var barnlös i sitt äktenskap med Hedvig Elisabeth Charlotta av Oldenburg. I augusti 1810 valdes Jean Baptiste Bernadotte till svensk tronföljare under namnet Karl Johan. Den politiska signalen var tydlig. Sverige ville nå samförstånd med Frankrike som man hade slutit fred med i januari 1810. Valet visar också att svenskarna nu upplevde ett behov av en hand som styrde riket med fasthet.

Svenskarna fick inte det förra men nog det senare. Kronprinsen tillskansade sig genast en central roll i Sveriges politik. Hans politiska trovärdighet var beroende av en utrikespolitisk framgång, men han kunde analysera Sveriges möjligheter utan känslomässiga bindningar. För honom framstod en återerövring av Finland aldrig som ett realistiskt alternativ. Det visade sig snart att han tänkte helt annorlunda än de flesta i Sverige.

I Sverige kom en bitterhet över att så många i Finland till synes så snabbt och villigt hade underordnat sig det ryska styret till uttryck. Borgå lantdag som hölls innan fred var slutet uppfattades som ett uttryck för illojalitet, man hade svikit sin lagliga överhet.⁸¹ Den dominerande känslan i Sverige vid sidan av lättnad över att riket inte hade gått under var ändå revanschism. Nationen skulle utkräva hämnd på ett expansivt Ryssland och Sverige skulle återta vad som förlorats, ju förr dess bättre.⁸² Man hoppades

på ”Finlands återförening med moderjorden”.⁸³

Kronprins Karl Johan talade i början av år 1811 om hur alla i Sverige var fixerade vid det dåraktiga företaget att försöka återerövra Finland.⁸⁴ Revanschismen var väl företrädd också bland dem som innehade de politiskt tyngsta posterna. Hovkanslern Gustaf af Wetterstedt uttalade sig med stor tydlighet. Han ställde i likhet med många andra⁸⁵ sitt hopp till Napoleon den dag denne valde att gå mot Ryssland. Då var hämndens dag inne för svenskarna och ”det djupt rotade hatet i hvarje barm” fick komma till uttryck. Han hoppades i augusti 1809 att ”den heliga eld” som skulle åstadkomma att det ”ädla” Finland befriades och dess förtryckare fick sitt straff aldrig skulle slockna ”i våra bröst”.⁸⁶ I ett enskilt samtal under en promenad i parken vid Drottningholms slott med kronprins Karl Johan sommaren 1811 betonade överståthållare Anders Fredrik Skjöldebrand att tillfället nu var inne för Sverige att hämnas rysk trolöshet och grymhet och återta ”de sköna provinser” Ryssland hade erövrat:

Hoppet att utkräva hämnd för så många oförrätter är det enda som uppehåller mig uti den smärtsamma erinringen af denna fred [Fredrikshamn 1809], som jag undertecknat med tårar i ögonen. Den är en vanärens minnesvård!⁸⁷

Jan Peter van Suchtelen, rysk minister i Stockholm, rapporterade i mars 1810 till S:t Petersburg från den pågående riksdagen i Sverige och skrev om hur det gamla svenska hatet mot Danmark nu med full styrka riktade sig mot Ryssland. Svenskarna drömde trots de färskas motgångarna

alltjämt om ära, mod och tapperhet och drevs av en brinnande önskan att ta tillbaka vad man förlorat.⁸⁸

Sveriges förflutna låg enligt Karl Johan i öster medan framtiden väntade i väster. För honom var Finland ”det eviga trätoäpple, som inledt Sverige i alla de krig som förstördt det”.⁸⁹ Det viktiga för Sverige var inte revansch till varje pris utan en sådan kompensation för förlusten av Finland att förutsättningarna för ett fortsatt nationellt oberoende tryggades. Han engagerade sig därför från sin första tid som kronprins i ett svenskt förvärv av Norge. Enligt historikern Kent Zetterberg verkar Karl Johan påfallande snabbt ha fått svenskarna övertygade om behovet av en utrikespolitisk helomvändning.⁹⁰ Kronprinsens framgång kan i själva verket något diskuteras och nyanteras. Störst var den inom den politiska eliten.

Militären och diplomaten Curt von Stedingk hörde till dem som tidigt kom till insikt om att Sverige för att kunna försvara sin plats som en självständig europeisk stat måste få en kompensation. Norge kunde ge resurser och strategiskt djup i försvaret. Om Norge och Sverige inte slöt sig samman i en union så skulle de båda vara förlorade som nationer inom det närmaste halvsekle. Han skrev redan år 1810:

Jag förstår inte hur vi i det långa loppet skall kunna existera vid sidan av denna koloss med mindre Ryssland förlorar eller vi vinner i styrka. Det är Norge framför allt som skulle vara av största värde för oss.⁹¹

Naturen städslades som hjälp i den mentala omorienteringen. Under upplysnings-

tidevarvet blev uppfattningen om naturliga gränser viktig.⁹² Havet skiljde åt och graniten förenade. Därför hörde Sverige och Norge, men inte Sverige och Finland, samman.⁹³ Gränsernas naturlighet var starkt närvarande i kronprins Karl Johans strategiska tänkande. Med freden i Fredrikshamn hade Ryssland och Sverige enligt honom fått sina naturliga gränser mot varandra.⁹⁴ I det hemliga svensk-ryska fördrag om att Ryssland skulle stödja Sveriges ambitioner att få Norge som ingicks i april 1812 skrevs det naturdeterminerade in med formuleringen ”då för öfrigt Norges geografiska läge synes antyda, att naturen sjelf bestämt det att utgöra en del af konungariket Sverige”.⁹⁵ Enligt dåtida uppfattning om naturliga gränser var en svensk-norsk halvöstat skyddad i alla riktningar: av vatten i tre väderstreck och ödemarker i det fjärde.⁹⁶ År 1814 förkunnade den svenska propaganda som då riktades till normännen att naturen var ense med den ”sunda statskonsten” om att svenskar och norrmän gjorde klokt i att förena sina öden.⁹⁷

Förvärvandet av Norge utgjorde sedan länge en av huvudlinjerna i svensk utrikespolitik.⁹⁸ Tanken var starkt närvarande bland dem som bar ansvaret för Sveriges politik efter revolutionen 1809. Två linjer bröts mot varandra, men inte när det gällde det önskvärda i ett förvärv av Norge utan i fråga om hur målet bäst kunde uppnås. En grupp inom den svenska regeringen förespråkade en mjuk linje. Norrmännen skulle lockas att frivilligt ansluta sig till Sverige. Det skulle ske med Storbritanniens stöd eller välvilliga inställning. Mot denna falang stod det ”franska partiet” som sökte samförstånd med Frankrike. Napoleon skulle

tvunga Danmark att avstå Norge till Sverige mot att Danmark fick besittningar i Nordtyskland. Karl Johans konsekvent drivna politik att erövra Norge var således inget nytt inslag i svensk politik. Det oväntade var hur han valde att nå målet, nämligen i samverkan inte med Frankrike utan med Ryssland.

Redan i mars 1809 hade man från svensk sida begärt att bli informerad om Napoleons uppfattning gällande en lämplig svensk tronföljare, en man som skulle återge Sverige det som hade förlorats eller en sådan fullvärdig ersättning ”som naturen själv tycktes utpeka”. Napoleon hade inte då varit villig att ge vare sig råd eller stöd, och Sverige måste sluta den hårda freden med Ryssland.⁹⁹ Tanken på en fransk-svensk samverkan aktualiserades på nytt då den fransk-ryska alliansen gick mot sin upplösning. Karl Johan försökte i början av år 1811 få Napoleon intresserad av att stöda ett svenskt förvärv av Norge, men misslyckades. Våren 1811 gavs från franskt håll ett motbud som innehöll ett franskt-svenskt förbund riktat mot Ryssland. Sverige skulle återfå Finland. Karl Johan valde att tacka nej eftersom de franska löftena i övrigt var så vaga. Därefter försämrades Sveriges relationer till Frankrike.¹⁰⁰ Karl Johan höll under hela år 1811 olika utrikespolitiska alternativ öppna, men följande år träffade han sitt val som är känt som 1812 års politik. Redan i december 1810 hade han etablerat en relation till Alexander I och förklarat att Sverige inte eftersträvade att återerövra Finland men hoppades kunna få Norge som låg inom Sveriges naturliga gränser. Han hade därmed förvärvat sig och Sverige en intressant rysk option.¹⁰¹

1812 års politik och Finland

Frederna med Ryssland i september 1809 och med Frankrike i januari 1810 förpliktigade Sverige att inordna sig i kontinentalsystemet, och förhållandet till Storbritannien blev därmed ansträngt. Frankrike hade också krävt att Sverige förklarade krig mot Storbritannien, men fientligheterna inskränkte sig i praktiken till en formell krigsförklaring. Sverige var starkt beroende av sin handel med Storbritannien. Den fransk-svenska samsynen uppnåddes aldrig trots svenska bemödanden. Relationerna var och förblev ansträngda. Från fransk sida ställdes olika krav på Sverige, och i januari 1812 tågade franska trupper in i det svenska Pommern. Därmed blev det både folkrättsligt och opinionsmässigt lättare att genomföra en svensk utrikespolitisk omorientering.

Nu valde Karl Johan och Sverige att närma sig Storbritannien, och sommaren 1812 slöts fred mellan länderna. I det skedet hade Karl Johan med framgång också närmat sig Ryssland som förberedde sig på att Frankrike skulle anfälla. I april slöts en svensk-rysk traktat som blev en grundbult i 1812 års politik. Genom traktaten i S:t Petersburg garanterade Sverige och Ryssland varandras gränser. Norge skulle med ryskt antingen diplomatiskt eller militärt understöd införlivas med Sverige. Det låg i Rysslands intresse att Sverige kompenseras för förlusten av Finland. Intresset för en återerövring skulle dämpas. Danmark erbjöds möjligheter att ansluta sig till alliansen med möjligheter till kompensation i söder för förlusten av Norge. Om Danmark tackade nej till erbjudandet skulle landet upp-

fattas som de förbundnas gemensamma fiende. Först i det skedet då Norge var under svensk kontroll skulle en gemensam diversion under Karl Johans befäl genomföras i Tyskland mot Napoleon.¹⁰²

Mycket av detta låg ännu i framtidens sköte den 21 februari 1812, en dag då det svenska statsrådet sammankallats för att ge sina synpunkter och råd rörande Sveriges utrikespolitiska ställning. Kronprinsen läste upp ett yttrande som beskrev alternativen och därmed i hög grad gav svaret.¹⁰³ Eftervärlden sitter som alltid med facit i hand, men det saknar inte intresse att med protokollen som medium ta plats runt bordet i ett mötesrum där statsledningen ser hotbilder och väger olika svenska handlingsalternativ med sina sannolika konsekvenser mot varandra.

Det var Sveriges relationer till Frankrike i och med ockupationen av det svenska Pommern som kronprinsen ville skärskåda och diskutera med sina rådgivare. Frankrike ställde höga krav, bl.a. att Sverige skulle förklara krig mot Ryssland och föra aktivt krig mot Storbritannien. Men de utfästelser Napoleons Frankrike i gengäld gjort var anspråkslösa. Sverige skulle hamna i fullständigt beroende av Frankrike, som tills vidare inte utlovade några subsidier. En armé som anföll Finland måste utrustas. Karl Johan gjorde bedömningen att den i början skulle ha framgång och kunna tränga in i hjärtat av Finland. Befolkningen i Finland skulle resa sig och man skulle kanske kunna hota Petersburg.

Värt att notera är hur Karl Johan utgick ifrån att befolkningen i Finland skulle gripa till vapen mot sin nya överhet om svenskarna anföll ryssarna i Finland. Detta var vid denna tid den rådande

bedömningen bland initierade i Sverige. Inför sjötågen sommaren 1811 förekom uppgifter i brittisk tidningspress om att den brittiska flotta som utrustades för Östersjön skulle medföra en stor expeditionskår. Vid den tidpunkten befann sig den avsatte Gustav IV Adolf i Storbritannien och i Sverige föreställde man sig att briterna ämnade utnyttja honom för sina syften. Avsåg de måhända att genomföra en landstigning på Gotland eller någon annanstans i södra Sverige? Fältmarskalk Johan Christopher Toll trodde i april 1811 att Gustav Adolf utgående från Gotland hoppades kunna åstadkomma en resning i Finland. På grund av "nationens gamla böjelse för Sverige" kunde resultatet i så fall bli en "stor låga". I Finland hade man redan fått en uppfattning om det ok man hamnat under som ryska undersåtar och också "sträfheten i menighetens karaktär" talade för Sverige.¹⁰⁴ Vad Toll riktigt avsåg med det sistnämnda är inte omedelbart uppenbart, men tydligen menade han att folket till sin karaktär var kyligt och tillknäppt och benäget att hålla fast vid det invariant trygga.

Låt oss återvända till kronprinsens argumentering inför sitt statsråd: Rustningarna och krigföringen i Finland skulle sluka resurser och samtidigt måste man satsa på krigföringen mot England. Medan man förde krig i Finland skulle den brittiska flottan bränna hamnar och städer vid den svenska kusten och rent av "kasta bomber uti Waxholm". Landstigningsoperationer utförda av brittiska och ryska trupper skulle sprida oro i huvudstaden och förbindelserna till armén i Finland skulle avbrytas. Kronprinsen målade upp en hotbild som sträckte sig långt in i framtiden. Om Ryssland och

Frankrike inte lyckades förgöra varandra blev de tvungna att söka samförstånd, vilket skulle ske på bekostnad av svagare stater. Sverige skulle då stå först i tur att bli styckat. I rådande läge kunde Sverige enligt kronprinsen överväga två alternativ: antingen fullständigt underordna sig Frankrikes vilja eller iaktta en strikt neutralitet. Han använde sig flitigt av exempel ur samtidshistorien, men hänvisade också till geografiska omständigheter. Riket befann sig i händelsernas periferi, "vid yttersta ändan av polen", och svenskarna omgavs av det skyddande havet.

Då statsrådet sammankom hade det svenska sändebudet i London redan fått i uppdrag att sondera möjligheterna till en fred. I början av februari hade Karl Axel Löwenhjelmsänts till S:t Petersburg för att förhandla fram ett avtal med Ryssland. Som redan framgick skötte han sitt uppdrag med all framgång.¹⁰⁵ Den diskussion som fördes i februari 1812 mellan kronprinsen och hans rådgivare hade således i hög grad karaktären av en skendiskussion. Den motsvarar de överläggningar som fördes i riksrådet inför Sveriges inträde i trettioåriga kriget år 1630. De avgörande besluten var redan fattade av (den faktiska) regenten, men de behövde genom en allsidig diskussion om Sveriges position och möjligheter förankras tillräckligt väl inom det politiska elit-skiktet. Diskussionerna i februari 1812 i Stockholm har ändå sitt stora intresse eftersom många av dem som kom att yttra sig hade så starka känslomässiga band till

Den nya gränsen mellan kungadömet Sverige och kejsardömet Ryssland följde i norr Torne och Muonio älvar. Samtida karta.

den nyss förlorade riksdelen.¹⁰⁶ Hur såg man på det önskvärda i och möjligheterna till att återta det förlorade Finland?

Enligt hovkansler Gustaf af Wetterstedt som var född i Vasa år 1776 var förhoppningarna på att tillsammans med Napoleons Frankrike kunna klämma åt Ryssland alltjämt mycket starka i Sverige. Han kallade revanschlusten ”ett af nationalhögfärdens dyrbaraste föremål”. Sedan ett århundrade hyste man i Sverige en misstro mot Ryssland. Finnarna kände enligt Wetterstedt varm tillgivenhet för sitt gamla fädernesland. Utan Norge var Sverige för svagt och saknade förutsättningar för en reell självständighet: ”besittningen af Norge bereder och försäkrar ett självständighetstillstånd, som ej vinnes genom ägandet af Finland utan Norge”. Ett förenat Sverige och Norge var ett villkor för att man längre fram i tiden, i en lämplig politisk konjunktur, skulle kunna återta Finland. För hovkanslern var alternativen således inte Finland eller Norge. På sikt gällde ett utrikespolitiskt både och för Sverige. Norge skulle ge de behövliga musklerna:

då för öfrigt besittningen af Norge skulle åt Sveriges fysiska och moraliska krafter gifva både enhet och styrka, derigenom en ny möjlighet bereddes för riket att en dag, om omständigheterna sådant skulle tillåta, med fördel gå anfallsvis emot Ryssland, och således Norge icke utesluter Finlands återtagande.¹⁰⁷

Hovkanslern var, vad det verkar, inte ensam om sin uppfattning i Sverige. Napoleon utgick 1811 från att ett återtagande av Finland hade högsta prioritet inom den svenska regeringen så länge den satt i Stockholm. Ett förvärv av Norge skulle

ge förutsättningar att genomföra återerövringen.¹⁰⁸ Den norske historikern Roldal Berg har fördjudat sig i de försvarsplaner som efter 1814 utarbetades för Norge. Landstridskrafterna skulle bantas ned men flottan byggas upp med ett stort antal nya linjeskepp, och härvidlag var den svenska unionspartens behov de avgörande. Unionen skulle sammantaget förfoga över en flotta stark nog att mäta sig med den ryska. Berg utesluter inte att den bakomliggande tanken var att bygga upp en kapacitet för ett anfallskrig i syfte att återerövra Finland. De statsfinansiella realiteterna i kombination med norskt ointresse innebar att planerna på flottrustning aldrig genomfördes.¹⁰⁹

I statsrådsförhandlingarna i februari 1812 framhöll statskommissarien Gustaf Fredrik Wirsén hur det svenska folket beundrade Napoleon och hyste tillgivenhet för Frankrike. Om ”svenskarnes odelade misstroende och hat till Ryssland” rådde inget tvivel.¹¹⁰ Men känslorna fick inte diktera politiken. Tillsammans med Norge skulle Sverige bilda en avskild ö, en mindre sjömacht som kunde leva i fred på sidan om de europeiska kraftmätningarna. Finland var förlorat. Det låg för nära S:t Petersburg, hjärtat i det ryska riket:

Hoppet om Finlands återförening med moderjorden, så svagt det än må vara, äger emellertid alltid något smickrande och förledande, som ofta fäst at min tanke med behag vid en alliance med Frankrike. Likväl nödgas jag underdånigt instämma i den mening, att en occupation af detta land, om den annars är möjlig, troligen skall följas af dess hastiga återförlorande. Så länge Petersburg utgör rysska väldets medelpunkt, måste denna makt uppoffra allt för att behålla eller

återvinna en besittning, som på samma gång giver arrondissement och förskansning: en sådan öfvertygelse måste hos mig, som är född på den klippa, der Ehrensvärd hvilat, omgiven af sina verk, vara lika uppriktigt som den är smärtsam.¹¹¹

I citatet skymtar det fram att Wirsén, vars mor kom från Närpes, hade vuxit upp på Sveaborg. En annan av deltagarna i diskussionen med en personlig anknytning till Finland var statssekreterare Wilhelm Carpelan, född i Uleåborg där hans far tjänstgjorde som landshövding. Carpelan förespråkade neutralitet och bedömde det som ett svårt företag att erövra Norge som ”ett skadestånd för förlusten av Finland”. Men om Sverige genom förhandlingar lyckades få landet var det värdefullt. Finland hade skiljts från Sverige av ”ett grymt öde”, och det skulle bli smärtsamt att ge upp hoppet om att återfå Finland för alla som kände till den tillgivenhet för det svenska styret som fanns i Finland och som på senare tid hade vuxit sig allt starkare.¹¹²

General Carl Johan Adlercreutz, född 1757 på släktgodset Kiala i närheten av Borgå, kom denna gång med ett kort yttrande som stod i skarp kontrast till vad han tidigare hade hävdad. Han uttalade sin skepsis i förhållande till Ryssland. Hans råd var att Sverige iakttog strikt neutralitet och bevarade freden med Frankrike också om förlusten av det svenska Pommern var priset för detta. Armén och flottan skulle sättas i skick för att man vid behov skulle kunna agera kraftfullt.¹¹³ Generalen hade sagt någonting helt annat till kronprinsen ännu i september 1811. Han hade då framhållit hur han genom sin börd som finne kanske var partisk men att den förhanden-

varande situationen var sådan att Sverige aldrig skulle få ett bättre tillfälle att återerövra Finland som riket behövde för att kunna bevara sin självständighet. Ståndpunkten hade inte alls fallit kronprinsen på läppen.¹¹⁴

Friherre Klas Adolf Fleming yttrade i statsrådet att Frankrike konsekvent skadade Sverige med sin politik och att Ryssland inte fullt ut var att lita på. Han såg ett problem i den franskvänliga och ryssfientliga opinionen i Sverige. Ett gemensamt franskt-svenskt anfall mot Ryssland skulle ”för ögnablicket af nationen med nöje, om icke med förtjusning omfattas”. Man hade i Sverige lärt sig att betrakta Frankrike som Sveriges vän, och vid den riksdag som snart skulle sammanträda fanns det en risk för att passionerna, fördomarna och okunnigheten tog överhand. Nu gällde det för styrelsen att visa vaksamhet och fasthet. Justitiestatsministern greve Fredrik Gyllenborg delade bedömningen att det fanns en allmän önskan i Sverige att återerövra Finland men att detta var politiskt och militärt omöjligt. Också han pekade på behovet att påverka och kontrollera opinionerna.¹¹⁵

En av dem som ansåg att Sverige saknade förutsättningar att föra krig om Finland med Ryssland var friherre Mathias Rosenblad. Ett sådant fälttåg var att äventyra Sveriges självständighet:

Fastän blotta föreställningen att Sverige återvann Finland, så orättvist derifrån ryckt, ingjuter glädje i hvar redelig svensk mans bröst, visar sig dock föga möjlighet för Sverige att i denna stund det återtaga, om ock krig emellan Frankrike och Ryssland skulle nu uppstå.¹¹⁶

Många i statsrådet uttryckte sin sympati för England och markerade skepsis gentemot Ryssland och landets avsikter. Beslutet blev att Sverige skulle förklara sig neutralt i kampen mellan Frankrike och England. Sverige skulle genomföra kraftiga rustningar.¹¹⁷ Våren 1812 föreslog Napoleon som ett led i förberedelserna för ett franskt anfall mot Ryssland ett fransk-svenskt förbund med udden mot såväl Storbritannien som Ryssland. Sverige förespeglades vad som utan överdrift kan betecknas som guld och gröna skogar, nämligen subsi-

dier och stora landförvärv – inte bara Finland i sin helhet utan också stora områden i Nordtyskland. För Karl Johan var ett löfte i fråga om Norge det avgörande, men just det var något som Napoleon inte var villig att ställa i utsikt. En allians var således otänkbar. I ett brev till sin gemål kronprinsessan Desideria förklarade Karl Johan hur han inte ville att Sverige återfick Finland. Ett återerövat Finland skulle fordra blodiga strider vart tionde år om svenskarna avsåg att behålla riksdelen, och i det långa loppet skulle man inte lyckas.¹¹⁸

Svea, Aura och jätten

Det år 1811 grundade Götiska förbundet arbetade för att med hjälp av det avlägset förflutna ge det sargade Sverige en moralisk nystart. Sällskapet var till en början revanschistiskt i förhållande till Ryssland, men medlemmarna visade sig vara lyhörda för nya politiska signaler. Kretsarna var små i det dåtida Sverige, och nätverken band samman det politiska med det vittra eller lärda. En av medlemmarna i förbundet var son till Gudmund Jöran Adlerbeth, ledamot av såväl statsrådet som Svenska Akademien.

Skalden Esaias Tegnér anslöt sig till förbundet år 1812. Året innan hade han författat sin kända dikt "Svea" och lämnat in den till Svenska Akademien för prisbedömning. "Sveas djupaste patos är den moraliska mobiliseringen för krig" enligt litteraturhistorikern Fredrik Böök. Förlusten av Finland uppmärksammas i dikten med utropon:

O Aura! dödens bygd!
O Borg som Ehrnsvärd byggt!
Nyss lik en blodig sköld från Statens hjerta ryckt!

Enligt dikten levde Sveas folk på avgrundens brant och jätten, som var en ofta använd poetisk synonym för Ryssland, ryckte allt närmare. Men än kunde svenskarna rädda åtminstone sin ära i väpnad kamp.

Bland de aderton passerade den revanschistiska tendensen inte onoterad. Dikten var god poesi och renderade Tegnér akademins guldmedalj år 1811, men man ansåg att den måste ses över inför publiceringen. Den redan nämnde Adlerbeth förhandlade som akademiledamot med Tegnér om önskvärda ändringar. Ett av de krav som ställdes på Tegnér var att han skulle revidera det politiska budskapet, vilket han gick med på. Det var nu som Tegnér skrev in den bekanta formuleringen och den politiskt lyhörda uppmaningen att "inom Sverges gräns eröfra Finland åter" liksom också "Gråt, Svea, hvad du mist; men skydda hvad du äger". En högre makt länkade nationernas öden, men Tegnér lät i sin demobiliserade version en strof om hämndens dag stå kvar:

Du sofver i skyar
bak österns port,
du dag som vår ära förnyar.
Upp, skynda dig, fort,
och stig öfver blånande sjö!
Du ofödde hämnare, kom utan hinder,
och låt mig få se dina lågande kinder
och värma mitt bröst i ditt sköte – och dö!

En avgörande kraftmätning mellan Ryssland och Napoleon var under uppsegling. I den svenska allmänhetens bedömningar 1812 erbjöds Sverige ett gyllene tillfälle. Redan tre år efter den svidande förlusten skulle Finland kanske kunna återtas. Hur utbredd och allvarligt syftande revanschismen var framstår som oklart.¹¹⁹ Grogrunden kunde i alla händelser inte ha varit bättre.

Karl Johan förmådde övertyga de övriga i den högsta statsledningen om det förnuftiga i sin politik, men att få det

svenska folket att ändra uppfattning var en ännu mer krävande uppgift. Represiva inslag visade sig vara nödvändiga i övertalningskampanjen. Revanschistisk retorik var inte ofarlig för sin utövare kort efter freden 1809. I september 1811 dömdes Adolf Regnér till ett treårigt fängelsestraff för tidskriftsartikeln ”Om möjligheten av Finlands återförening med Sverige” vars huvudtes var att Sverige endast med Napoleons hjälp kunde återfå den förlorade riksdelen. Artikeln togs mycket illa upp av den ryske minis-

Tegnér har själv hävdats motsatsen, men det är svårt att se att den politiskt mer rumsrena versionen av ”Svea” skulle vara helt rentvättad från revanschism. Den citerade strofen hörde i själva verket till det som Adlerbeth hade velat få avlägsnat. Men det mesta av det kontroversiella var uttraderat. Fredrik Böök har elegant sammanfattat diktens metamorfos med att *Svea* ”som politiskt dikt föll till marken”, men att den genom Svenska Akademiens ”väl villiga ingripande i stället förvandlades till litterär succés”.

”Svea” förde sin författare spikrakt upp på den svenska parnassen och gav honom en professur i Lund. Den politiskt korrekta varianten utkom i tryck först år 1818, medan dikten i sin ursprungliga version cirkulerade i avskrifter. Vid denna tid var det handskrivna ordet inte särskilt underlägset det tryckta i opinionsbildningen.

Vad Tegnér innerst inne ansåg om Ryssland och 1812 års helomvändning i svensk politik blir mycket tydligt i ett par av de brev han skrev. I december 1812 kallade han svensk politik ett ryskt *Te Deum*. Mottot för dagen tycktes som Tegnér uppfattade stämningarna vara ”leve kosackerna”. Han ställde sig tveksam till att kvarstå som en medlem av den svenska nationen. Knappt ett år senare skrev han om hur han inte kunde uppmuntras av ryska framgångar i kriget

mot Napoleon. Han var född och uppfostrad till att hata barbarerna, d.v.s. ryssarna, och hoppades få dö i den övertygelsen.

Källor och litteratur: Esaias Tegnér till L.A. Ekmarck 24.12.1812 och till J. Adlerbeth 6.10.1813, *Esaias Tegnér's brev* I, s. 234–235, 250–251; de båda versionerna av ”Svea” i *Esaias Tegnér's samlade dikter* II, s. 50–72, 231–251; Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 137, 163–164, 178; Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. En levnads-teckning*, s. 153–165; Bo Grandien, *Rönndruvans glöd*, s. 44–47; Krister Nordberg, *Såret vill blöda ännu*, s. 81–86; Algot Werin, *Tegnér 1782–1825*, s. 84–95.

tern i Stockholm. Regnér benådades efter 11 månader på Waxholm.¹²⁰ Vad en Pehr Henrik Ling, känd som den svenska gymnastikens fader, avsåg när han i en dikt som publicerades 1812 förutspådde kung Gylfes och dottern Auras återförening, var uppenbart för alla. Här fick också i förtäckta ordalag Karl Johan rollen som den hjälte som skulle åstadkomma detta.¹²¹

År 1812 kom den politiska pedagogiken tydligt fram i den regimlojala delen av den dåtida mycket begränsade svenska offentligheten. Uppfattningen att förlusten av Finland närmast var en fördel för Sverige framfördes. Havet skiljde åt Sveriges ”bättre provinser” från det ryska riket. Därför behövde svenskarna inte längre frukta för ett anfall från Ryssland. Ett förbund med Frankrike hade sina risker, medan ett förbund med Ryssland innebar fördelar. Ryssarna var avgjort bättre än sitt rykte i Sverige, och en ”gemensam lycksalighet” var de båda ländernas bestämmelse. Sådana tankegångar passerade inte utan kritik, och uppfattningen att det var en vinst för Sverige att ha förlorat Finland kallades vanvettig. Tryckfriheten inskränktes i juli 1812 och därmed var utrymmet för en ryskfientlig opinion i pressen minimalt, men det betyder självfallet inte att åsikterna hade förändrats. Den kritik som inte längre fick formuleras explicit kunde spridas i sagans form.¹²²

Hans Gabriel Trolle Wachtmeister skrev hösten 1812 i sina anteckningar om hur den svenska allmänheten uppfattade Napoleon som ”Sveriges hämnare och icke känner någon annan politik än den att önska Rysslands förstörande”. Karl Johans popularitet var i avtagande.¹²³ Det fanns de i Sverige som ännu

1814 var djupt besvikna över Napoleons nederlag.¹²⁴ Särskilt svår var den mentala omställningen för svenska officerare som ännu under kampanjen i Tyskland 1813 upplevde att Sverige deltog i rätt krig men på fel sida, med arvfjenden Ryssland och mot Napoleon och Frankrike.¹²⁵ Att man hamnat på ”fel” sida berodde i hög grad på ett känt furstemöte i Åbo några augustidagar år 1812.

Två möten i Åbo 1812 och en förlössare med förhinder

Furstemötet i Åbo den 27–30 augusti 1812 mellan kejsar Alexander I och kronprins Karl Johan ingår som ett centralt inslag i det som kommit att kallas 1812 års politik. Vid midsommartid 1812 hade Napoleon med sin stora armé överskridit gränsen till Ryssland som nu var utsatt för ett akut hot. I Åbo låg det några månader gamla rysk-svenska alliansfördraget till grund för förhandlingarna och kompletterades nu i enlighet med vad den nya situationen fordrade. Dokumentation från förhandlingarna är knapp. Kejsaren och kronprinsen slöt också ett muntligt avtal utöver det som avtalades skriftligt. Svaret på frågan exakt vad de rysk-svenska överenskommelserna i Åbo innehöll har därför gäckat historikerna. Furstarna kom överens om storleken på de ryska trupper som, så snart det lät sig göra, skulle sändas över till Skåne för ett gemensamt anfall mot Danmark. I en hemlig tilläggsartikel ingicks ett familjefördrag om ömsesidigt beskydd inom dynastin Holstein-Gottorp. Från rysk sida förkastades svenska idéer om att Finland temporärt och som en pant skulle överlåtas till Sverige mot att Sverige kom Ryssland till

Åbo var med 10 000 invånare kring sekelskiftet 1800 riksdelens största stad. En enda bro som utgick från torget gick över Aura å. Fram till 1776 sålde stadens slaktare sina varor på bron. Tre år senare uppfördes den paviljong på bron där riksdelens enda bokhandel verkade. Det stora huset i två våningar till vänster på bilden och bakom raden med nyplanterade träd är landshövdinghuset, uppfört 1733. Här var kronprins Karl Johan inkvarterad under furstemötet i augusti 1812. Åbo under den gustavianska tiden, tuschmålning på en eldskärm.

undsättning i öster eller att Åland skulle återgå till Sverige. Muntligt kom Alexander och Karl Johan överens om att de ryska hjälptrupperna till Skåne först skulle få användas vid Riga för att skydda den ryska huvudstaden från de anfallande fransmännen. Slutresultatet visade sig omsider bli att den ryska militära hjälpen helt uteblev medan den svensk-ryska vänskapen bestod. Napoleon kunde besegras, Sverige och Norge förenades i en union 1814

och Danmark lämnades nästan helt utan kompensation för förlusten av Norge.¹²⁶

Finlands öde som en del av det ryska imperiet beseglades genom mötet i Åbo. Furstemötet 1812 är sedan länge inskrivet i en storpolitisk berättelse men det är intressant också ur ett åskådarperspektiv.¹²⁷ I det följande kommer mötet mellan folk och furstar att granskas rätt ingående eftersom det ger en viss inblick i folkliga uppfattningar om den gamla svenska re-

spektive nya ryska överheten och förhoppningar om Finlands framtid.

Hur fick man som borgare i Åbo eller bonde i Egentliga Finland vetskap om mötet i Åbo, hur förhöll man sig till de höga gästerna och deras synliggörande av sig själva i stadsrummet? Förväntade man sig att de två stora skulle ta upp Finlands framtid till diskussion? De här frågorna är intressanta att ställa om mötet granskas ur ett folkligt perspektiv. Och hälsades kronprinsen som befriare i Åbo? Historikerna är av olika mening om den saken.

Materialet om det andra mötet i Åbo, det mellan folk och gäster, är inte bara litet utan också svårbehandlat. En stor del av informationen har förmedlats från betraktare till berättare på ett sätt som inte kan klarläggas, har nedtecknats långt efter händelserna eller är klart tendentiös. En aboensisk hovrättsnotaries dagbok och en students brev till sin studiekamrat är de enda kvalificerat samtida berättelserna nedtecknade av åbobor som upplevt furstebesöket. I övrigt är forskaren hänvisad till iakttagelser och tolkningar som kronprinsen eller medlemmar i den svenska sviten har redovisat och som existerar i form av deras egna berättelser eller i förmedling av andra. Mycket av det som skrevs och trycktes i Sverige är präglad av uppfattningen att de finska furuskogarna viskade endast en sak till varandra, nämligen frågan ”kommer ej svensken”.

Alexander hade ursprungligen förklarat sig villig att träffa kronprinsen på någon ort vid Östersjön såsom Reval, Petersburg eller Åbo. Karl Johan fick välja. Sveaborg nämndes i Sverige som ett alternativ. Sommaren 1812 föreslog svenskar-na Fagerviks herrgård i den västra delen

av Nyland som plats för mötet. Den 5 augusti 1812 fick kronprinsen besked om att kejsaren beslutat att resa honom till mötet ända till Åbo, och att det nu endast återstod att avtala om tiden. Detta visar att man inte såg det som nödvändigt att mötas på en större ort. Initiativet till att mötas i just Åbo togs på rysk sida. Skall man försöka se något annat och mer bakom valet av mötesort än att Alexander ville vara tillmötesgående i förhållande till sin motpart i förhandlingarna? Alexander önskade i en utrikespolitiskt mycket svår situation åstadkomma synlighet i den främsta orten i det f.d. ”svenska Finland”. Åbo var den optimala orten att mötas på om ett delsyfte var att signalera svenskt-ryskt samförstånd och ta luften ur alla förhoppningar om att Karl Johan och Sverige skulle utnyttja det trängda läge som Alexander och Ryssland befann sig i.

Åbo Allmänna Tidning redogjorde för de två höga gästernas ankomst till Åbo och hur de efter mötet lämnat staden, men inget nämndes om att de under vistelsen på orten fört förhandlingar. Kejsarens program under besöket stod i centrum i rapporteringen. Han hade hälsats av en talrik och glatt hurrande folkskara vid sin ankomst till Åbo. Den politiskt intresserade tidningsläsaren i Åbo måste acceptera en påtaglig informationstorka.

Av allt att döma kunde kronprinsens resa till ett möte med kejsaren länge hållas hemlig i Sverige. I Stockholm berättade *Inrikes-Tidningar* den 27 augusti om en resa som kronprinsen inlett. Men det framgick inte vart han ämnade resa, än mindre nämndes syftet med resan. I följande nummer som utkom några dagar senare ingick en längre redogörelse för

kronprinsens resa, hur han ombord på fregatten "Jarramas" i förlig vind hade seglat till Åbo och hur väl han tagits emot i Åbo. Folk hade i stor mängd samlats vid ankomsten och kejsar Alexander hade uppsökt honom genast efter att han kommit fram till landshövdingsresiden- set där han inkvarterades.

I Åbo visste man naturligtvis, eller åtminstone trodde sig veta, mer än vad som stod att läsa i den lokala tidning- en. Den unge hovrättsnotarien Johan Petter Winter noterade den 20 au- gusti i sin dagbok att kejsaren och kronprinsen väntades till staden. Redan det faktum att det hade ut- gått ett påbud om att staden skulle illumineras var tillräckligt för att ingen skulle vara ovetande om att kejsaren var i antågande. Festbe- lysning hade påbjudits i en kungö- relse i god tid före besöket eftersom Winter i sitt hus i staden vid fönstren på andra våningen hade låtit göra hyl- lor för ljusen. Också på den omgivande landsbygden var det de praktiska ar- rangemangen kring dubbelbesöket som föranlett myndigheterna att ge en viss information om vad som skulle komma att hän- da. Kejsaren reste från S:t Petersburg till Åbo land-

Mötet i Åbo med kejsar Alex- ander I blev en av de definiti- va höjdpunkterna i kronprins Karl Johans skiftesrika karriär. Bilden, som publicerades i London 1814, skildrar inte mö- tet mellan de båda furstarna på ett realistiskt sätt, men ar- rangemanget gjorde det lätt att förstå vem som var vem.

vägen. Det behövdes hästar för honom och hans svit. Mer än att det var fråga om kejsarens resa till Åbo nämndes inte i den administrativa korrespondensen kring resan.

Kronprinsen kunde segla ända till Åbo på sin fregatt men resan planerades ske över fasta Åland från Marsund till Bomarsund, därifrån vidare över havet till en lämplig hamn norr om Åbo och den sista biten till lands i vagn. Hästar och båtar skulle ställas i beredskap. Allt som sägs i sammanhanget är att det var fråga om kronprinsen i Sverige som ämnade resa från Stockholm till Åbo. Det som varje bonde således hade all anledning att känna till norr om staden från och med den 20 eller 21 augusti var att kronprinsen skulle besöka Åbo, medan

alla öster och söder om staden samtidigt blev väl informerade om att kejsaren ämnade bege sig till Åbo och på ett ungefär kände till när besöket förväntades äga rum.

Söder och öster om staden hade man med egna ögon sett kejsaren komma resande den 23 augusti för att övernatta på Radelma gård strax utanför Åbo. Det är således inte uteslutet att det kan ha funnits en del bönder från den omgivande landsbygden som trots den bråda tiden på åker och äng – man bärgade vinterfoder på ängarna ännu så här sent på året – val-

Från blått till grönt

Under senare hälften av 1700-talet blev civil- och ämbetsuniformer vanliga i de europeiska länderna, och i Sverige följdes exemplet. Med införandet av uniformerna ville man skära ned klädkostnaderna och på så sätt bekämpa en skadlig lyxkonsumtion. I Sverige lanserades tanken på civiluniformer 1761 i en skrift som behandlade yppighet och överflöd. Gustav III fastställde 1776 för att undvika onödiga kostnader en enhetlig svart klädedräkt för medlemmarna av den nya hovrätten i Vasa.

År 1798 bestämdes det att landshövdingarna i riket skulle få en egen uniform, och år 1802 infördes den s.k. provinsuniformen med en blå rock av jackettmodell. Adeln, ämbetsmän och godsägare samt bl.a. rådmän hade rätt att bära den. Senare fastställdes varianter av provinsuniformen för olika ämbetsmän, bland dem landshövdingarna.

Vid lantdagen i Borgå uppträdde representanterna för adelsståndet första gången i en ny blå uniform som designats av generalguvernör Göran Magnus Sprengtporten. Den länsuniform för landsstatens tjänstemän i Finland som fastslogs 1811 bestod av en blå rock och blåa byxor och följde till färg

och snitt den svenska provinsuniformen. Året innan hade regeringskonseljens i Finland fått en ämbetsuniform som var starkt påverkad av samtida franska uniformer. Det faktum att också regeringskonseljens uniformer gick i blått brukar sällan eller aldrig nämnas.

Kan frågan om färgen på civiluniformerna avfärdas som förhållandevis perifer och utan intresse för andra än dräkthistoriskt intresserade? Färgvalet var inte politiskt neutralt. Den blå färgen på civiluniformerna var ägnad att göra bytet av överhet i Finland så smidigt som möjligt. Alternativet var uniformer i grönt. Den blå färgen var svenskt kodad medan den gröna färgen lika entydigt förknippades med Ryssland. Ryska soldater omtalades i Finland som de gröna rockarna.

För hovrätternas ledamöter och övriga personal i Finland fastställdes 1811 en uniform som överensstämde med regeringskonseljens. Den avvek på en viktig punkt. Blått föreslogs som färg men den blev grön. Grönt blev i fortsättningen den vanliga färgen för civiluniformer i Finland.

I och med att det gamla och nya Finland vid ingången till år 1812 förenades blev frågan om äm-

de att göra ett extra besök i Åbo för att få se en skymt av kronprinsen eller kejsaren, i bästa fall båda två på en gång.

Men vad visste man då om det storpolitiska läget som tidningsläsande borgare eller kungörelselyssnande bonde? Anade man sig till att Finlands statstillhörighet låg i vågskålen år 1812? Var det orimligt att hälsa Karl Johan som Finlands räddare, som den som skulle förena det som hade skiljts åt tre år tidigare? Inte nödvändigtvis. Tanken var närvarande i förhandlingarna och en av de svenska delegaterna i Åbo skrev genast efter det

första sammanträffandet med Alexander till Stockholm om möjligheterna att återfå en del av Finland. Det franska angreppet på Ryssland, kejsarens prekära situation och stora behov av hjälp var allmänt kända omständigheter. Tanken att Finlands statstillhörighet nu kanske låg i stöpsleven var inte alls långsökt.

Alexander anlände till Åbo tidigt på kvällen den 24 augusti. Han mottogs på Stortorget av regeringskanseljen och hovrättens personal. Folk hade samlats, men Winter noterade i sin dagbok att hurrandet för kejsaren var ”klent”. Enligt vad

betsuniformer för statstjänstemän verksamma inom det förra området aktuell. I Gamla Finland var befolkningen sedan gammalt van vid den gröna uniformsfärgen, men den ämbetsuniform som fastställdes 1812 var ändå mörkblå med ljusblå hög krage.

Med tanke på valet av färg för hovrättsuniformen modell 1811 är den blå färgen något överraskande. Dräktforskaren Ole Gripenberg har förklarat det blåa i uniformerna i Gamla Finland med hänvisning till det labila storpolitiska läget 1812 som ställde Ryssland inför ett hot om invasion. I ett trängt läge bedömde man från rysk sida det som klokt att undvika varje åtgärd som i Finland kunde uppfattas som en provokation. En rimligare förklaring än ändå att man strävade till ett förenhetligande av uniforms-sketet inom storfurstendömetets nya gränser.

Det kom att dröja till år 1816 innan civiluniformer nästa gång fastslogs för vissa kategorier av ämbetsmän i Finland. Nu och i fortsättningen prioriterades med få undantag den mörkgröna färgen som signalerade samhörighet med det kejserliga imperiet.

Litteratur: Carl von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1809*, s. 154; Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland*, s. 10–20.

Den lilla uniformen för vardagsbruk, fastställd 1810 av kejsaren för ledamöterna i regeringskanseljen i Finland.

den svenska envoyén i S:t Petersburg Karl Axel Löwenhjelm, som hade rest till Åbo, rapporterade följande dag till Karl XIII hade kejsaren tagits emot ”med högljudt jubel af stadens invånare” som hade all orsak att visa tacksamhet mot sin kejsare och välgörare. Winters dagbok innehåller ingen kritik av vare sig Alexander eller Finlands nya rikstillhörighet. Om mottagandet hade varit så översvallande som Löwenhjelm och *Åbo Allmänna Tidning* – som skrev exakt det som förväntades av tidningen – gjorde gällande skulle Winter ha noterat detta. Hurrandet saknade tydligen det som numera brukar benämnas ”det lilla extra”.

Senare på kvällen den 24 var staden med anledning av kejsarens besök illuminerad i tre timmar från klockan nio. Följande dag klockan halv tio tog kejsaren emot en parad, vilket upprepades på förmiddagen följande dag. Vid det senare tillfället var en ”stor mängd” människor närvarande. I väntan på kronprinsen deltog kejsaren den 26 i regeringskonseljens plenarsession och avgjorde tre ärenden. Både den 25 och 26 åkte han runt med häst och vagn och bekantade sig med staden och dess närmaste omgivning. Den 26 såg Winter honom komma ensam i en droska med två hästar och utan ledsagare. Den 25 gav han en middag för konseljens ledamöter och cheferna för olika förvaltningsorgan i Åbo. Den 25 var staden igen illuminerad, men till Winters lättnad inte den 26.

Varje förmiddag hölls parad, men den 27–29 augusti var kejsaren inte närvarande. Han var således på plats vid tre av sex parader. ”Simpel parad” antecknade Winter om paraden den 29. I stället för paraden besökte Alexander den 27 en

grekisk-ortodox mässa, varefter alla ämbetsmän i Åbo med kejsarlig fullmakt blev presenterade för honom. Från och med den 28 fylldes hans program med förhandlingar och middagar.

Winter noterade i sina dagsboksanteckningar noggrant huruvida och i så fall var och när de båda höga gästerna lätit sig bli sedda. En del hade han själv bevittnat, annat hade han hört berättas, vilket visar att också andra var fokuserade på att notera exponeringsplatser och -tider. Kejsaren lät sig således vid upprepade tillfällen gärna bli betraktad av så många som möjligt.

Kvällen den 27 augusti anlände kronprinsen med svit till Åbo. Fregatten ”Jarramas” ankrade på fjärden Erstan. Klockan 16 och 17 sköts salut från ett par örar vid inloppet till staden. Ingen kunde således undgå att höra att kronprinsen med följe var på väg. Han gick tillsammans med sin svit ombord på en mötannde korvett ur den ryska marinen som förde honom till landshövdingensresidenset invid den västra åstranden där han strax efter klockan 18 inkvarterades. Enligt det brev som hovkansler Gustaf af Wetterstedt skrev till utrikesstatsminister Lars von Engeström från Åbo den 27 augusti togs kronprinsen emot av medlemmar ur kejsarens svit, generalguvernör Fabian Steinheil, det lokala prästerskapet och magistraten i Åbo. På gården utanför residenset stod en hedersvakt av soldater ur såväl kavalleriet som infanteriet.

Vägen hit var kort från det Bremerska huset vid torget på andra sidan ån där kejsaren med svit var inkvarterad. Den som gick långsamt behövde några minuter på sig. Tio minuter efter att kron-

prinsen kommit fram anlände Alexander och de hälsade varandra med tre kyssar. Det var en stor ära för kronprinsen att en regerande kejsare valde att avlägga den första visiten hos honom och således inte rangmarkerande inväntade besök.

Det rådde en allmän tävlan om att göra kronprinsens vistelse så angenäm som möjligt, framhöll Wetterstedt. Klockan åtta återvände kejsaren och en halv timme senare begav sig så kronprinsen på ett kort besök till kejsaren i det Bremeriska huset. Sedan han återvänt till landshövdingshuset gick kronprinsen efter en måltid till sängs redan klockan halv elva. Det går tyvärr inte att få någon klarhet i hur de båda furstarna rörde sig den korta sträckan mellan husen, till fots och väl synliga eller tillbakadraget i vagn som ståndsmässigheten föreskrev.

Winter nämner ingenting om hur allmänt man i Åbo uppmärksammade den nyanlända höga gästen från Sverige, och han kom för sent till Åbo från sitt hem på Ispois gård utanför staden för att hinna bevittna det med egna ögon. Vi är här hänvisade till andra källor, i främsta rummet medlemmar i kronprinsens svit och Karl Johan själv. General Carl Johan Adlercreutz berättade i ett kort brev till sin hustru den 27 augusti om resan över till Finland – då alla utom han var sjösjuka – och mottagandet: ”Kejsaren är här och har tagit Emot Printsens på ett utmärkt sätt, i qväll är staden Eluminerad, och folck springer tusentals för at se Printsens.”

Wetterstedt omnämner i sin för offentligheten avsedda redogörelse att ”en stor folkmängd” var samlad längs åstränderna och på fartyg som låg förtöjda vid dem. Adlercreutz kan som Finlandsfödd ha

överdrivit intresset i Åbo för det svenska och Wetterstedt intresset för kronprinsen, men det är utgående från det de skrev svårt att tänka sig annat än att den anländande kronprinsen möttes av många påtagligt nyfikna ögonpar. Då det gäller frågan hurvida man synligt och ljudligt hälsade kronprinsen lämnar de källor som bäst fyller samtidskriteriet oss i sticket, inte heller får vi veta om prinsen var väl synlig eller höll sig mer i skymundan. Kronprinsen själv nämnde i ett brev till kungen inget om folket på stränderna, men nog om hur han hade tagits emot ”av alla generalerna i kejsarns svit” då han steg iland på bryggan vid landshövdingresidenset.

En eskort av donkosacker omgav alltid kronprinsens vagn i Åbo. Den 28 begav sig kronprinsen klockan tolv i generalguvernörens vagn till kejsaren och blev kvar där till klockan halv tre, då han ”for” tillbaka till landshövdingshuset för att klockan fyra återvända till middag. Han ”åkte” hem efter klockan åtta på kvällen. ”Så att han icke stort syntes” antecknade Winter.

Om de höga gästernas förehavanden skrev Winter följande dag endast hur kronprinsen förväntades bjuda kejsaren på middag och inte alls rört sig i stadsrummet. Han ”viste sig ei”. Också följande dag var kronprinsen påfallande osynlig. Winter noterade hur den brittiske ambassadören i S:t Petersburg lord Cathcart, som var i Åbo, tillsammans med kejsaren såg paraden på förmiddagen ”men ei kronprinsen”. Det var således en frånvaro som blev noterad. Vid middagstid samma dag mönstrade kejsaren kosacker på torget och mötte då kronprinsen varefter de följdes åt till landshövdingshu-

set. Av Winters beskrivning får man intrycket att de båda höga gästerna denna gång rörde sig tillsammans och till fots i staden. Man intog middag hos kronprinsen som på kvällen bekantade sig med det ännu inte helt färdigbyggda societetshuset i staden.

Kronprinsen exponerade sig mer återhållsamt i stadsrummet än kejsaren eller i förhållande till vad som förväntades av honom. En 19-årig students brev till sin studiekamrat vid akademien i Åbo ger ytterligare information. Kronprinsen hade nu varit i staden två dagar, skrev en frustrerad Karl Niklas Keckman till Johan Josef Pippingsköld den 29 augusti. Trots sina många enträgna försök hade Keckman inte fått se honom eftersom kronprinsen sällan visade sig utomhus och då alltid förflyttade sig i vagn. Den som ville få se honom måste passa på då han lämnade vagnen och gick in i ett hus eller då han rörde sig från hus till vagn. Keckman hade flera gånger stått och väntat i närmare två timmars tid, men varje gång hade kronprinsen stigit ur eller i sin vagn genast efter att Keckman hade gett upp hoppet och avlägsnat sig: ”Det tyckes liksom vara ett fatum att jag ej skall få se honom i Åbo – Kejsarn har jag nog sett så många ggr att jag är mätt på honom redan, men den andra mannen önskade jag gärna att få se.”

Men följande dag fick nyfikenheten äntligen sin belöning då kosackerna defilerade inför kejsaren och kronprinsen. Keckman blev djupt imponerad av den sistnämnde. Något annat än en iver att stilla nyfikenheten då en celebritet kanske endast denna enda gång vistades i hemstaden – att verkligen ha sett kronprinsen

och kunna berätta om det – tycks inte ha drivit Keckman.

Hur skall återhållsamheten tolkas? Kronprinsen har själv redogjort för sina motiv i de politiska samtal som han 1812 förde med justitiekansler Hans Gabriel Trolle Wachtmeister. Det följande citeras eller åberopas ofta ur de anteckningar som justitiekanslern gjorde samma år som förhandlingarna fördes:

Men en ärebetygelse, mera smickrande [än de ryska ordnarna], var finnarnas entusiasm; den röjde sig på ett så uppenbart sätt, att kronprinsen af skyldig attention emot kejsaren måste visa sig så litet som möjligt. Från alla delar af Finland hade folk strömmat till Åbo. Bönderna sade på krogarna, att de ville dricka upp förtjensten af ett års arbete i glädjen att hafva sett honom. Ibland flockarna, som trängdes omkring hans port, hade man hört röster säga då kronprinsen syntes: Se der vår förlössare! Ingens uppmärksamhet var vänd på kejsaren.

Karl Johan samtalade på tumanhand med justitiekanslern för vilken kronprinsen hyste förtroende. Sammanhanget tillät således honom att berätta fritt, men naturligtvis var han beroende av vad man hade berättat honom, han hade rimligen inte själv hört eller förstått böndernas tal på krogarna eller utanför landshövdingshuset. Och att bönder från alla delar av Finland i någon större utsträckning skulle ha varit på plats verkar osannolikt med tanke på hur få dagar före mötet det blev känt att kronprinsen var på väg till Åbo. Allmogen hade därtill bråda tider på fält och ängar.

En av studenterna vid akademien i Åbo år 1812 hette Adolf Ivar Arwidsson. Han

flyttade sedermera av politiska skäl till Sverige. År 1838 gick han in i en polemik med medicine professor Israel Hwasser om överhetsbytet i Finland och Finlands ställning inom det ryska imperiet. Arwidsson var ung student och enligt vad han själv uppger anställd vid regeringskonseljen i Åbo år 1812, och han vistades i staden vid tiden för mötet. Arwidsson skrev för att torpedera Hwassers argumentation om ett aktivt finländskt överhetsbyte 1809, och berättelsens källvärde försämrades självfallet också av den långa tiden mellan iakttagelse och nedteckning. Var och en som vistades i Åbo hade kunnat lägga märke till den förtjusning med vilken den ”främmande segerhjelten” här hälsades, hävdade Arwidsson, och många tycktes ha fäst ”ett hopp för framtiden” vid kronprinsen.

År 1834 publicerade politikern och journalisten Magnus Jakob Crusenstolpe en skrift som behandlade bl.a. mötet i Åbo. Han var nysvuren fiende till kungen och är känd för att han skrev väl men elakt, t.o.m. så dräpande att sanningen inte alltid överlevde. Han fick många läsare. Crusenstolpe ställde sig i sin *Skildringar ur det inre af dagens historia* kritisk till 1812 års politik och betonade hur Finlands framtid det året hade stått på spel. Han tillskrev också Karl Johans reserverade förhållningssätt gentemot de folkmassor som hade samlats från alla håll i Finland en betydelse för utgången av förhandlingarna. Man var hänryckt ”över den store mannens närvaro” i Åbo, men Karl Johan undvek att ”elektriserade åskådarna” genom att inte visa sig mer än absolut nödvändigt. Han tog inte emot den hyllning som ”helbrödräfolket” så enhälligt, frivilligt och eftertryckligt ville ägna

honom utan drog sig undan folkets blickar. Till och med då han förflyttade sig höll han sig ”djupt förborgad i vagnen”. Han ville inte ytterligare förödmjuka den svårt prövade kejsaren. Crusenstolpe måste ha fått direkt information om mötet av svenskar som deltog, eller så återger han vad som allmänt berättades i Sverige. Skildringen speglar självfallet framförallt vad kretsar i Sverige gärna föreställde sig beträffande opinionerna i Finland. Som berättelse om vad som hade hänt för över tjugo år sedan är den präglad av överdrift, men den skulle å andra sidan ha förlorat all sin trovärdighet om den varit helt utan substans så länge som det fanns personer i livet som själva upplevt mötet mellan folk och kronprins.

En sådan person, som Crusenstolpe också hade träffat sommaren innan han publicerade sin skrift, kom i själva verket att ta ställning till hans text. Det är fråga om Karl Johans barndomsvän, förtrogne och betrodde handsekreterare general Louis Marie de Camps som 1811 flyttat till Sverige och till år 1819 bodde på det kungliga slottet. Han umgicks regelbundet med Karl Johan och följde 1812 med honom till Åbo. Generalens kunskaper i svenska förblev så svaga att han aldrig lärde sig läsa språket eller förstå svensk text som lästes upp. Därför återgav hans informator, sedermera kyrkoherden Henrik Schönbeck samma år som Crusenstolpes bok kom ut texten på franska för honom. Han var särskilt intresserad av det som Crusenstolpe skrivit om Wetterstedt och mötet i Åbo. Schönbeck publicerade på 1870-talet ett sammandrag av det som generalen så ofta återkommit till i samtal med vänner, nämligen Karl Johans politik 1810–1812. Generalen hade i huvud-

sak bekräftat Crusenstolpes skildring av mötet i Åbo. En trogen vän till kungen kunde således acceptera den beskrivning och tolkning av händelseförloppet som en motståndare till kungen hade gett, vilket ökar berättelsens trovärdighet.

Enligt de Camps var det kejsaren som hade framfört ett önskemål om att Karl Johan skulle hålla låg profil i stadsrummet. Han ”hyste farhågor för något utbrott af deras [folkmassornas] hänryckning”. När Karl Johan anlät till Åbo och då han senare under ankomstdagen

begett sig på middag till kejsaren hade ”den mest gränslösa hänryckning gifvit sig tillkänna”.

Napoleons angrepp på Ryssland och kejsarens utsatta situation var som redan nämndes allmänt kända omständigheter i Åbo och Finland. En viktig och starkt opinionsbildande del av eliten hade tagit ställning för Alexander i hopp om hans fortsatta välvilja gentemot sin nyerövrade provins. Andra inom eliten närde i likhet med folkets breda lager hoppet att Finland – när tillfälle gavs – igen skulle få

Ett lyckat konstverk inbjuder till olika tolkningar. Den 8 oktober 2009 invigde kung Carl XVI Gustaf och president Tarja Halonen två konstverk som står i dialog med varandra framför kulturcentret för Sverige och Finland på Hanaholmen i Esbo. Konstverken är gjorda av Kaarina Kaikkonen från Finland och Elisabet Sagefors från Sverige. Kaikkonens verk består av herrkostymer gjutna i aluminium på granitblock. Sagefors har valt att placera ett antal granitblock som alla är knäckta i två delar i rad efter varandra. Den konstnärliga helheten aktualiserar rikssprängningen som trauma i bägge länderna. Enligt konstkritikern Dan Sundell (*Hufvudstadsbladet* 8.10.2009) talar konstverken ”det inre språket kring en historisk omvälvning som till alla delar inte är lätt att formulera i ord”.

bli en del av Sverige. Vi kan från allt detta sluta oss till att det stora intresset för Karl Johan i Åbo i augusti 1812 var någonting mer än en allmän nyfikenhet. Det var politiskt betingat. Karl Johans reaktion på intresset för hans person var också av politisk art.

Karl Johan markerade sitt synnerliga ointresse för befolkningen i den riksdel som Sverige nyss hade förlorat. I just detta låg ett tydligt budskap – vänta er inget från ett Sverige som vill vara Rysslands vän också i farans stund. Den chans som nu verkade finnas att återförening skulle inte komma att tas. När det gäller kejsar Alexanders agerande måste allt stanna vid förmodanden. Det starka intresset för kronprinsen måste ha kommit som en obehaglig överraskning för honom och hans svit. Han fick ännu en påminnelse om den mentala erövringen av Finland som en lång och långtifrån avslutad process.

Om vi sätter en viss tilltro till legender som av allt att döma återger ett långt

och komplicerat skeende i stark förenkling fick den svenska tiden i Finlands historia i politisk mening sin början genom ett sjöburet korståg i mitten på 1100-talet och ett massdop i Kuppis källa i Åbo. Furstarnas besök 1812 i samma trakter med tre kyssar, två möten och en obesvarad kärlek visade sig bli den långa gemensamma historiens slutakt eller epilög. Den svenska tiden bokstavligen klingade bort över öar och fjärdar utanför Åbo den 30 augusti 1812. Från de svenska fartygen hörde familjen Winter och deras gäster på Ispois gård på kvällen den dagen blåsmusik, särskilt ljudet av valthorn. Vinden låg på från väster. Ibland gick en del av musiken förlorad i den starka västanvinden som därmed kom att framhäva hornets toner. Valthornets vemod, med det var en lång formerande epok förbi i Finland. En mindre sentimental slutpunkt för en sekulär förening erbjuds hävdatecknaren i den salut som sköts när svenskarna följande morgon i gråväder lättade ankar.

Riksdel och riksdelning

På finska kallades den svenska tiden i Finlands historia tidigare allmänt ”Ruotsin vallan aika”, översatt till svenska ”det svenska väldets tid”. Numera används allt oftare benämningen ”Ruotsin aika”, som exakt motsvarar det inom svenskan allmänt förekommande ”svenska tiden”. Skillnaden i betydelse mellan de båda epiteterna är anmärkningsvärd. Som historikern Jussi T. Lappalainen framhållit är benämningen ”det svenska väldet” mindre lyckad som karaktäristik eftersom den gör gällande att svenskarna i Finland innehade en makt som finländarna själva inte skulle ha delat jämbördigt.¹ Den speglar en historiesyn som degraderar befolkningen i den östra riksdelen till objekt för extern maktutövning. Finnarna var inte herrar i eget hus och skulle bli det fullt ut först år 1917 eftersom det svenska väldet förbyttes i ett ryskt.

Denna traditionella finsk-nationella tolkning har marginaliserats bland hi-

storikerna. Petri Karonen har skrivit en modern syntes kallad *Pohjoinen suurvalta*, ’Stormakt i norr’, av det svenska rikets och väldets historia åren 1521–1809 som sedan år 1999 kommit ut i uppdaterade versioner. Enligt honom var ”Finlands och Sveriges gemensamma historia” en framgångssaga och inte en genomdyster berättelse om olyckor eller tillkortakommanden. Europas historia är bräddfull av väpnad kamp och i den tidigmoderna perioden ingår ett katastrofalt krig som kom att vara i trettio långa år. Den svenska framgången bestod därför inte minst i att riket överlevde i en skoningslös miljö. I en mellanstatlig utslagningsprocess från 1500-talets början minskade aktörernas antal på den europeiska politiska arenan under 300 år från femhundra till trehundra. Polens öde blev aldrig Sveriges, även om risken för nationell utplåning bedömdes vara överhängande i Sverige 1809, ett år som gestaltade sig till det absoluta lågvattenmärket i svensk po-

Det dröjde länge innan man i Finland uppmärksammade någon av sina regenter från den svenska tiden med en offentlig staty. Sedan 1992 står Gustav II Adolf staty framför hovrätten i Åbo, den domstol som han inrättade 1623. När staden Björneborg firade 450 år avtäcktes en staty av grundläggaren. Staden grundlades 1558 av Gustav Vasas son Johan medan han var hertig av Finland. Texten på monumentet uppmärksammar honom också som kung av Sverige 1568–1592.

JUHANA (1537 - 1592)

SUOMEN HERTTUA 1556 - 1563
RUOTSIN KUNINGAS (JUHANA III) 1568 - 1592
PORIN KAUPUNGIN PERUSTAJA 8.3.1558

JOHAN (1537 - 1592)

HERTIG AV FINLAND 1556 - 1563
KONING AV SVERIGE (JOHAN III) 1568 - 1592
GRUNDARE AV BJORNEBORG 8.3.1558

DEUS PROTECTOR NOSTER

litisk historia. Tiden mellan den svenska stormaktens kulmination vid mitten av 1600-talet och det gamla svenska rikets upplösning i det tidiga 1800-talet var anmärkningsvärt kort, inte längre än hundra-femtio år.

Tidigare bröts finsk- och svenskspråkiga historikers tolkningar mot varandra gällande tvistefrågor som klubbekriget eller finländska självständighetsambitioner på 1700-talet, men motsättningen har förvandlats till samsyn. Historikerna har i dag medvetet ställt sig utanför en teleologisk historiesyn som tillskriver historien en inneboende mening och vill synliggöra en snitslad bana till ett bestämt mål, i Finlands fall den självständiga republiken Finland. Därmed har förutsättningarna för att studera det rike som upphörde att existera 1809 på sina egna premisser blivit radikalt förbättrade.

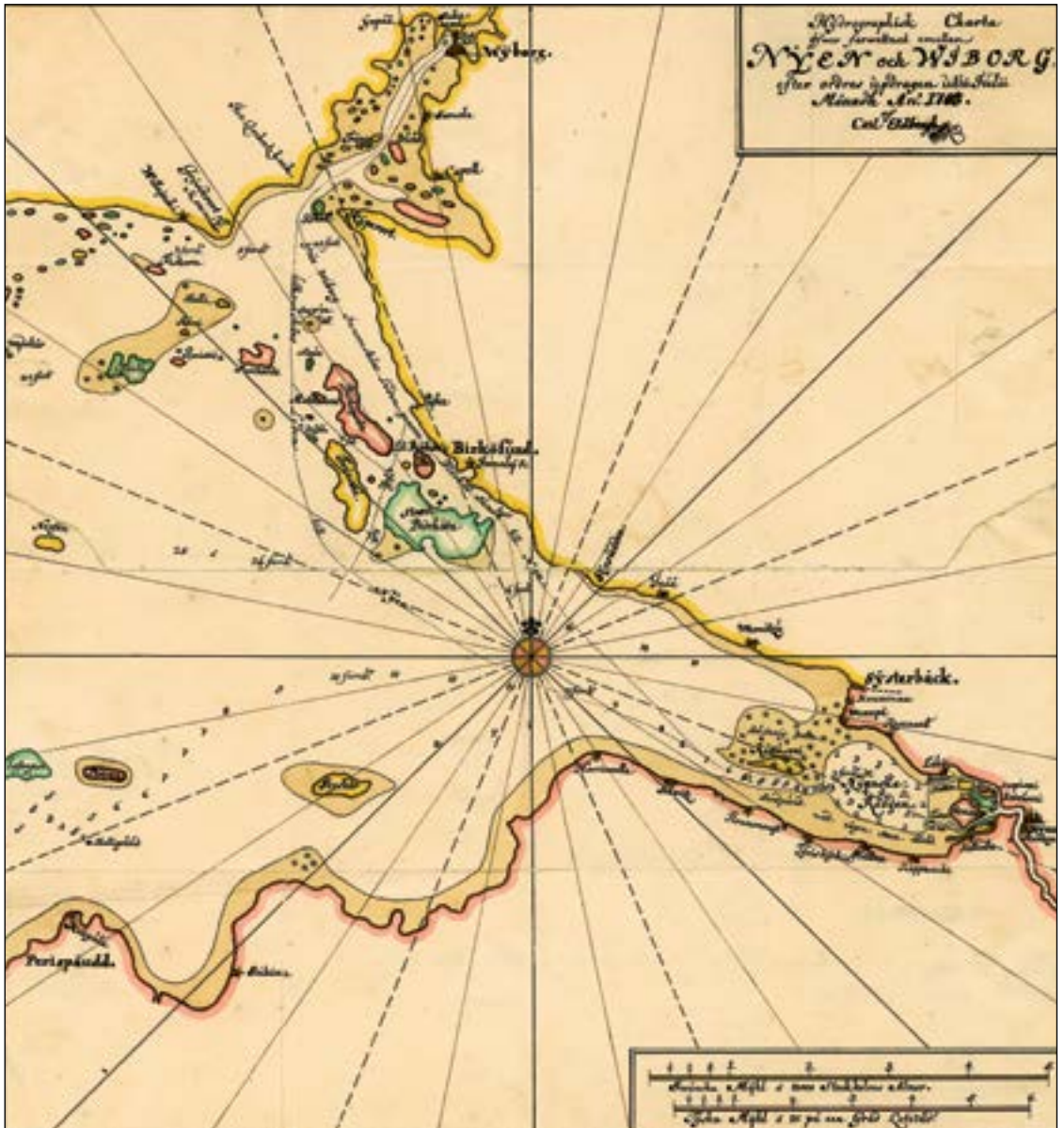
År 1658 erövrade Sverige Skånelandskapen i en djärv för att inte säga dumdrigt men mycket framgångsrik militär operation. Historien upprepar sig inte mekaniskt men ibland är parallelliteterna i händelseförloppen mycket tydliga. I frederna 1658 och 1809 splittrades två maritimt präglade statsbildningar i norra Europa och huvudstaden hamnade ut i marginalen. Från svenskt håll hävdades i vardera situationen att den nya gränsen var naturgiven.² En närmare eftertanke leder ändå fram till konstaterandet att Sverige i de två frederna, tvärtemot vad som ofta hävdas, fick högst onaturliga gränser. Sverige blev 1809 hopplöst avlångt i en tid då vattnet förenade mer än det skiljde åt. Tack vare vattnets förenande potential var också förutsättningarna för ekonomisk och kulturell dynamik mer fördelaktiga i kustbygderna än

i inlandet. Allt förändrades med järnvägen som band samman kust och inland men bilden av äldre historia blir fel om den skrivs ur stinsens perspektiv.

Finland utgjorde en riksdel inom det svenska riket som under stormaktstiden expanderade till ett svenskt välde och en typisk europeisk konglomeratstat. Till rangen var Finland sedan Johan III:s tid ett storfurstendöme. Området låg därmed på symbolplanet i den absoluta närheten av ett rike och erhöll också ett eget vapenmärke. Den östra eller finska riksdelen var inte så stor i förhållande till den västra eller svenska att det skulle vara berättigat att tala om dem som rikshalvor. I det vällovliga syftet att synliggöra Finland inom det svenska riket lanserades benämningen Sverige-Finland. Den gör emellertid inte den svenska statsbildningen rättvisa eftersom den antyder förekomsten av en svensk-finsk union som emellertid aldrig existerat. Det rike i vilket Finland – och under 1700-talet en allt mindre del av det – ingick bar namnet Sverige.

Riksdelstänkandet fick större plats under 1700-talet på grund av den säkerhetspolitiska situationen. Begreppen Finland och den finska nationen överkommunicerades eftersom detta förväntades ge och även gav riksdelens invånare fördelar i fördelningen av resurser. Sida vid sida med riksdelstänkandet existerade andra viktiga sätt att gestalta riket. Enheter som städer, stift och län ingick i en rangordning som inte beaktade till vilken riksdel de råkade höra. Under 1700-talet gjorde sig synen på riket som en helhet bestående av fyra delar, Svealand, Götaland, Norrland och Finland, starkt gällande.

Perioden 1561–1721 bildar en helhet, ett ”långt” svenskt 1600-tal präglat av

Karl IX lät på 1610-talet vid Nevafloden uppföra en skans som fick namnet Nyenskans. Området övergick 1617 formellt till Sverige i freden i Stolbova. År 1638 beviljades stapelrätt för en stad som fick sitt namn Nyen och sina privilegier 1642. Förhoppningen var att den skulle bli en knutpunkt för östhandeln, men den infrädes inte. Ryska trupper anföll 1703 och efter ett kort bombardemang dagtingade kommandanten på Nyenskans inför övermakten. Peter den store grundade omedelbart en ny stad, S:t Petersburg. Området tillhörde formellt ännu Sverige men befästningsarbetena och småningom också den civila byggnationen bedrevs med stor intensitet. Från år 1712 betraktades staden som rysk huvudstad. Farvattnen mellan Nyen och Viborg, Carl Eldberghs hydrografiska karta daterad juli 1703.

krig och en allt starkare statsmakt med ett närgånget intresse för sina undersåtars tankar och aktiviteter. Sverige blev en stormakt kring Östersjön. Stormaktstiden som finländsk erfarenhet skiljde sig inte i grunden från imperiet som svensk erfarenhet. Krigföringen ägde i idealfallet rum på det kontinentala krigets villkor med målet att inte belasta hemlandet, men ideal och verklighet sammanföll aldrig. Resursuttaget i form av soldater och skatter ägde rum enligt samma principer inom hela riket. Möjligheterna att anpassa sig till de växande kraven varierade från en region till en annan. Finlands bidrag till rikets samlade skatteintäkter var litet och riksdelen beskattades inte medvetet och kontinuerligt oproportionerligt hårt. Den kunskap vi har om manskapsrekryteringen kan inte ges tolkningen att Sverige skulle ha stridit till sista finnen.

Under senare hälften av 1500-talet var den östra riksdelen ett krigsnära område inom vilket de negativa följderna av krigföringen gjorde sig mer påmindä än i resten av riket. Kronan förlorade greppet om riksdelen där lokala eliter fick fritt spelrum. Utbyggnaden av en förvaltning för ett effektivt resursuttag och kyrkans disciplinering av befolkningen kom därför senare igång i den östra riksdelen än i den västra. Stormaktspolitikens bördor på befolkningen och svårigheterna att överleva som bonde under en period då klimatförhållandena var ofördelaktiga skall inte underskattas. Men giltigheten i talesättet att inget är så ont att det inte för något gott med sig bekräftas också denna gång. Stormaktstidens krig omformade samhället och innebar också för Finlands del förändringar som förtjänar att

kallas framsteg, såsom nya städer, ett eget universitet i riksdelen och en förbättrad rättsvård.

Stormaktstiden förde också Sverige och Finland in i en större växelverkan med det övriga Europa och med världen i stort. Förhållandena präglades av öppenhet. Personer med kontakter, kunskap och kapital utanför rikets gränser noterade och utnyttjade de möjligheter som Sverige erbjöd. Också till den östra riksdelen, särskilt städerna, sökte sig tyskar, skottar och även en del holländare. Den svenska eliten var öppen och den som var framgångsrik hade oberoende av geografiskt eller socialt ursprung gott hopp om att få kröna sin karriär med ett adelskap.

Stormaktstiden slutade för Finlands vidkommande i en lång rysk ockupation som kom att påverka synen på såväl grannstaten i öster som Finlands framtid som en del av ett svenskt rike.

Den 16 maj 1703 är ett datum värt att lägga på minnet i Finlands, och Sveriges, historia. Eftersom denna dag arbetena på en ny rysk fästning inleddes på en liten holme i Nevan räknas den som staden S:t Petersburgs grundläggningdag. Staden fick sitt namn efter ingen mindre än aposteln Petrus, staden Roms skyddshelgon. Anknytningen till den eviga staden speglar Peter den stores imperiella ambitioner. Peters trupper besegrade Karl XII:s svenska armé i grunden vid Poltava år 1709. Samma år sjösattes det första örlogsfartyget från varvet i Petersburg och fick namnet "Poltava". Tre år senare blev staden huvudstad, tsarfamiljen flyttade in och under de kommande åren följde ämbetsverk efter från Moskva. På motsvarande sätt hade kejsar Konstantin den store 1 400 år tidigare låtit flytta det

romerska rikets huvudstad till Konstantinopel, en parallell som Peter den store noterade och använde i sin propaganda. S:t Petersburg växte häpnadsväckande snabbt och hade kring sekelskiftet 1800 en befolkning på omkring 220 000 personer, vilket var nästan lika mycket som metropolerna London och Paris.³

Staden grundades och blev huvudstad medan kriget mot Sverige ännu pågick, och området var alltjämt i formell mening svenskt territorium. Den nya huvudstaden var ett uttryck för Peter den stores strävan att europeisera det ryska väldet och göra Ryssland till en sjömakt. Ingen eller inget kunde stoppa honom. Ur ett svenskt perspektiv betraktat var grundandet av en ny rysk huvudstad en provokation som man saknade kapacitet att bemöta. Den nya ryska huvudstaden längst inne i Finska viken förändrade på ett genomgripande sätt den säkerhetspolitiska situationen. Men tanke på huvudstadens säkerhet blev det i ryskt intresse att behärska både den södra och norra kusten av Finska viken.

Såväl år 1741 som 1788 angrep Sverige Ryssland med ambitionen att erövra eller åtminstone hota den ryska huvudstaden. I de svenska krigsmålen under bägge krigen ingick att Sverige skulle återfå den gräns riket hade haft mot Ryssland före år 1721.⁴ Verkligheten blev som bekant en annan, och i den fred som slöts 1743 i Åbo drogs gränsen längs Kymmene älv. Det ryska Finland växte och det svenska krympte. I freden 1809 erhöll Ryssland återstoden av Finland och en mindre del av den västra riksdelen. Året 1809 bildar epok i Sveriges och Finlands politiska historia, men i själva verket är året 1703 en viktigare vattendelare. Den fortsatta hi-

storien efter stora nordiska kriget fram till riksdelen 1809 blev i hög grad ”den finska tiden” i Sveriges historia när rikets vilja och förmåga att slå vakt om sin östra riksdel hamnade i fokus. I finländsk historieforskning har förhållandet till grannstaten i öster fått en oproportionerlig uppmärksamhet. Innehavet av svenska Pommern och relationen till Danmark gjorde att svensk utrikespolitik efter 1721 inte kunde bedrivas med endast relationerna till Ryssland för ögonen.

Befolkningen i det svenska riket delade tro, kung och lag. På samma sätt som i den svenska riksdelen skrevs invånarna i Finland in i ett stort lutherskt och svenskt Israel och kungatrohets i Finland prövades utan att brytas. I speciella storpolitiska situationer under 1700-talet aktualiserades tanken på ett självständigt Finland men responsen bland riksdelens befolkning var liten. Ett politiskt fenomen möjligt att uppfatta som en självständighetsrörelse saknades i Finland under svenska tiden. Den politiskt medvetna delen av riksdelens befolkning förenades efter stora nordiska kriget i ett gränsmarkstänkande i vilket Finland framstod som drabbat och utsatt. Också skåningarna tycks på 1700-talet ha delat en likadan uppfattning om sin situation utgående från det politiska grannskapet till Danmark. Den som talade eller skrev om den finska nationen inkluderade i regel alla i riksdelen oavsett språk och ursprung. Gränsmarksgemenskapen Finland var inte uppbyggd kring kulturell särart utan kom sig helt enkelt av att riksdelens befolkning förstod att man delade ett gemensamt politiskt öde. Ur den insikten växte kraven på positiv särbehandling fram.

Riksdelningen 1809 kom inte som en överraskning. Den förutsågs särskilt av samhällseliten i Finland som något önskat men oundvikligt. Inom elitskiktet fanns en mental beredskap till omorientering som saknades bland allmogen. Samtidigt skall samhällseliten inför och under kriget 1808–09 inte uppfattas som homogen till sina attityder och reaktioner. Den grupp som smidigt accepterade de nya betingelserna kom att bli politiskt tongivande, men också bland ståndspersonerna förekom såväl en reserverad som en avvissande hållning i mötet med den nya överheten. Från rysk sida bedrevs en mångdimensionell pacificeringspolitik med den uttalade och med framgång förverkligade ambitionen att göra förhållandena för befolkningen i Finland minst lika goda som de varit under den förra överheten.

I Napoleontidens dramatiska förvecklingar blev två nordiska statsbildningar fyra politiska enheter. Den östra svenska riksdelen blev ett självstyrkt område under rysk överhöghet. Sverige och Norge förenades i en lös union. Norrmännen gick i allt väsentligt sin egen väg redan 1814 och närmast bekräftade detta faktum 1905, och vid ingetdera tillfället lämnades den försmådda partnern i ett tillstånd av nationell förtvivlan. Danmark förlorade med Norge ett helt rike 1814 och gick också miste om nästan allt av den kompensation som hade utlovats, men detta skapade inget trauma som skulle ha motsvarat den känsla av förlust som året 1658, då Skånelandskapen blev svenska, redan genererat och året 1864 med landförlusterna i söder som en följd av kriget mot Preussen och Österrike skulle ge upphov till. I Danmark inskränkte sig känslorreaktionerna 1814 till en besvikelse över att

norrmännen så lätt böjt sig för svenska krav.⁵ Parallellen till den svenska bitterheten över beredskapen i den östra riksdelen att år 1809 innan freden var slutet stämma möte och söka samförstånd med den ryske kejsaren i Borgå är uppenbar.

Finland som en del av det svenska riket och Norge i den oldenburgska helstaten inbjuder till jämförelser men skillnaderna visar sig vara minst lika iögonenfallande som likheterna. Huvudstaden var ifrån såväl finländsk som norsk horisont transmaritimt belägen. Norges statsrättsliga ställning var oklar men i praktiken uppfattades Norge före 1814 ändå som ett kungarike, medan Finland som storfurstendöme före 1809 existerade endast på ett symboliskt plan. Som den norske historikern Øystein Rian visat fanns ingen kulturell klyfta mellan Danmark och Norge.⁶ Man talade nästan samma språk och delade religion. Men skillnaderna var så stora i geografi, klimat, ekonomi och social struktur att en likriktning av förhållandena i Norge i enlighet med de danska var utesluten. Rekryteringen av ämbetsmän var geografiskt så snäv att det brast i kunskap om Norge inom rikets ledning, vilket försvårade maktutövningen och resursmobiliseringen samt distanserade danskt från norskt. Ett politiskt centrum präglas alltid av viss självtillräcklighet men okunskapen om förhållandena i den östra riksdelen var aldrig skriande i Stockholm. Norska särlösningar, exempelvis i form av ett eget universitet, uppfattades i Köpenhamn som politiskt riskabla medan grundandet av ett eget universitet i den finska riksdelen ansågs förenligt med rikets bästa.

Den relativa lättheten i det dansk-norska farvälet talar för en låg grad

av integration inom den oldenburgska monarkin. Omvänt är det faktum att riksupplösningen 1809 som mental process var smärtsam oberoende av om hembygden fanns i den före detta östra eller västra riksdelen ett belägg för hur höggradigt integrerat Finland var i det svenska rike som sprängdes som en följd av Napoleontidens storpolitiska turbulens. Den svenske historikern Bo Stråth, som jämfört åren 1809 och 1905 som svensk erfarenhet, betonar hur rikssprängningen 1809 formade sig till ett svenskt trauma, ett minne som var omöjligt att göra sig kvitt: ”Man minns trots att man försöker glömma.”⁷

I Finlands historia, så som den länge tolkats och skrivits, ingår det finska språket som en röd tråd. Förhållandet mellan svenskt och finskt under olika epoker har i hög grad på ett oreflekterat sätt studerats med utgångspunkt i en senare tids syn på språk och självbild. Bisak har upphöjts till huvudsak. En vetenskaplig fokusering på språkförhållandena i en förnationalistisk tid är i sig rimlig men får lätt en snedvridande effekt. Språk var då helt enkelt inte föremål för samma uppmärksamhet som det senare kom att bli delaktigt av.

Nationalismen upphöjer till politisk princip att statliga och kulturella gränser sammanfaller och uppmärksammar språket. Särskilt under äldre tid uppvisar staterna en språklig mångfald. Tre stora folkspråk, utöver finska och svenska också tyska, inom det svenska väldet var inget som förvånade samtiden. Vibeke Winge har i sin forskning intresserat sig för språkförhållandena i det tidigmoderna Danmark och särskilt huvudstaden Köpenhamn.⁸ Hennes tes är att språket under denna tid primärt var en fråga

om kommunikation, en uppfattning som står sig mycket väl om den konfronteras med förhållandena i Finland. Huvudstaden Köpenhamn var trespråkig eftersom platt- och högtyskan var så olika varandra att de bör uppfattas som två olika språk. De språkliga förhållandena i Viborg och andra städer i Finland där språken finska, svenska, tyska och ryska samexisterade skall på det hela taget inte uppfattas som unika. Städerna var fönster mot omvärlden och endast i den verkligt perifera småstaden uteblev alla språkmöten.

Språket var knutet tillståndet. Att någon som avancerade socialt bytte språk uppfattades som naturligt. Det var också kopplat till situationen. En person använde i ett språkmöte som ägde rum inom en särskild språklig domän ett visst språk och bytte till ett annat i en annan situation.⁹ Att en person kunde tala två eller flera språk behövde inte betyda att han behärskade samtliga av dem inom alla språkliga domäner. Adelsmannen i Finland kunde tala om sådd och skörd med sina underlydande på finska men diskuterade politik med sina jämlingar på svenska och litteratur kanske på franska. En person som kom från den östra riksdelen blev igenkänd på sitt sätt att tala svenska också om språket var hans modersmål. Vi kan ändå föreställa oss att toleransen för olika uttal och ett tal som på långt när inte var felfritt måste ha varit stor.

Winge betonar pragmatismen i mötet mellan olika språk. Förhållandena i Finland överensstämmer med denna syn. Inom den protestantiska kyrkan uppfattades modersmålet som en garant för att var och en skulle bli delaktig av grundsanningarna inom den kristna tron. Åsiktsbrytningarna i fråga om

gudstjänstspråk kretsade kring huruvida det utgående från församlingsbornas språkkunskaper fanns ett verkligt behov av gudstjänster för en språklig minoritet och gällde särskilt kostnaderna samt den prästerliga arbetsbördan som var förknippade med ett gudstjänstutbud på bägge språken. De lösningar som uttänktes och tillämpades visar god improvisationsförmåga utgående från de lokala förutsättningarna.

Ett språk med hög status framstod som intressant att lära sig, särskilt för någon med ambitioner att avancera socialt. I det tidigmoderna Finland hade svenskan en hög status och vann därför allt större spridning som samhällselitens språk. Finland har aldrig varit så svenskt då det gäller språk som vid tiden för riksupplösningen.

Mötet mellan svenskan och finskan kan studeras i horisontella relationer, alltså mellan likar i samhället, och i vertikala relationer, d.v.s. mellan samhällselit och folk och mellan överhet och undersåtar. En betydande del av allmogen i Finland talade svenska som sitt modersmål. Andelen uppgick på 1700-talet till ungefär en sjättedel av befolkningen i området. Förhållandena präglades av förändring, och processen gick i bägge riktningar med förfinskning eller försvenskning som resultat. De kännetecknades samtidigt av betydande stabilitet. Om det område inom vilket den svenskspråkiga allmogebefolkningen bodde på 1600-talet jämförs med det rurala svensk- och tvåspråkiga Finland fyrahundra år senare är överensstämmelsen stor.

Språkförhållandena brukar beskrivas med hjälp av språkgränsbegreppet, men det kan läggas åt sidan som obrukbart.

Antingen skiljdes svensk- och finskspråkig allmoge från varandra genom skog och obygd eller möttes i kontaktzoner. Relationerna mellan språkgrupperna präglades inte av konflikt. När konflikter förekom mellan svensk- och finskspråkiga var grunden sådan att man skulle ha varit lika osams också om man hade talat samma språk.

Den danska staten var till skillnad från den svenska tvåspråkig. Danska och tyska samexisterade som förvaltningspråk. Svenskan var statsmaktens språk i det svenska riket, det favoriserade högstatusspråket. Svenskan och finskan influerade varandra men i huvudsak så att svenskan på olika plan påverkade finskan.

Finskan var svagt utvecklad som skriftspråk ännu vid tiden för riksdelningen och kunde som förvaltningspråk inte komma i fråga som alternativ till svenskan. Kan obalansen mellan språken uppfattas som ett förtryck av det finska språket? Historikerna har synliggjort den dialog som upprätthölls mellan styrande och styrda i det svenska riket. Den finskspråkiga bondens möte med överheten ägde rum på likartade premisser som den svenskspråkigas. Den ökande skriftligheten inom politik och förvaltning utgjorde oavsett språk en utmaning för allmogebefolkningen och skillnaden mellan dialekt och "boksvenska" var så stor att det inte leder fel att uppfatta dem som två olika språk. Några möjligheter att beskriva förhållandet mellan svensk överhet och finska bönder som repression ger oss källmaterialet inte.

Men kunde centralregeringen ändå inte ha gjort mer för finskan som skriftspråk under alla de sekler Finland var svenskt? Från statsmaktens sida gavs frå-

gan inte all den uppmärksamhet som är rimlig att förvänta sig, men det avgörande i sammanhanget var att det inte beredde den svenska överheten några stora problem att inom rikets gränser ha en allmog som talade ett annat språk. Kommunikationen mellan överhet och undersåtar fungerade tillfredsställande också i den östra riksdelen. Och de gånger den inte gjorde det handlade det om annat än bristande språkförståelse.

Särskilt under 1700-talet blev ämbetsmännens regionala förankring och språkkunskaper en politiserad fråga då missnöje vädrades, men huvudintryck-

et blir ändå att ämbetsmän och präster fungerade väl i sin förmedlande position mellan överhet och undersåtar också i de fall de sistnämnda talade finska. Ämbetsmän som inte kunde finska och behövde stå i direktkontakt med bönder som var finskspråkiga måste anlita tolk, vilket naturligtvis ökade risken för missförstånd.

Ett gemensamt språk uppfattades som en styrka för riket, men det betydde inte att språklig mångfald skulle ha setts som ett stort problem eller att statsmakten skulle ha ägnat stor energi åt språklig likriktning. Förslag till försvenskning av den finskspråkiga allmogen lanserades

Björneborgs regemente uppsattes på 1620-talet, deltog i den svenska stormaktens olika krig och blev ryktbart under kriget 1808–09 då det ingick i den 2:a brigaden ledd av Georg Carl von Döbeln. En del av de militära förbanden i våra dagars Finland upprätthåller traditioner som går tillbaka till den svenska tiden. Till dem hör Björneborgs brigad (Porin prikaati) i Säkylä som firar sin årsdag den 16 februari med anledning av att Björneborgs regemente år 1626 bildades den dagen. Brigadens fana i blått och gult som fastställdes 1919 har sin förebild i en kompanifana från 1686 inom Björneborgs regemente. På fanan 1686 förekom dock endast den krönta björnen medan 1919 också Egentliga Finlands vapen togs med.

och diskuterades men lämnades liggande som orealistiska. Så länge riket bands samman av kungatrohet, enhet i religion, gemensamma lagar och likartade seder var dess fortbestånd inte ifrågasatt.

Familjetilldragelser får ofta fungera som metaforer i samband med riksdelningen 1809. Delningen beskrivs som en skilsmässa, men bilden är vid närmare eftertanke inte så lyckad. Det behövs två till såväl ingående av äktenskap som uttagande av skilsmässa, men före år 1809 fanns det endast ett politiskt subjekt som hade uppstått i den riksbildning som ägde rum för 900 eller 800 år sedan. Något äktenskap mellan två parter hade aldrig ingåtts, alltså kunde inte heller en skilsmässa äga rum 1809. Närmare sanningen kommer vi genom att ta fasta på en annan glädjande och epokgörande händelse i en familjs liv. År 1809 föddes två nya politiska enheter som i hög grad liknade varandra. Två tvillingstater föddes i den europeiska familjen, men det var inte fråga om identiska tvillingar. Riksdelen Finland hade ingått som en integrerad del i det svenska riket, men saknade inte helt särdrag.

Två förvaltarskap tog sin början år 1809. Situationen var olikartad när i Borgå lantdagen och i Stockholm riksdagen detta år kom samman. I Stockholm stod uppgörelsen med det gamla, förändringen och en ny regeringsform i fokus, medan kvarhållandet av den gustavianiska ordningen upptog lantdagsmännens intresse i Borgå. I diskussionerna kring den nya svenska regeringsformen förekom inte längre begreppet undersåte. Man talade i stället om medborgare med en innebörd som i stort sett svarar mot den som ordet har i dag. I Borgå bekräftade kejsare och ständer varandra som

överhet och undersåtar.¹⁰ Hur undersåtligheten i fortsättningen bröts mot medborgarskap i bägge länder är en intressant frågeställning som aktualiserar arvet från det gemensamma riket.

Vilka tillgångar att förvalta och eventuellt förmera under den fortsatta historien lämnade det ”fyrcantiga” havsriket i arv? Det starkt närvarande svenska språket i också den östra riksdelen sågs som en tillgång. Vid lantdagen i Borgå aktualiserade såväl bonde- som prästeståndet frågan om ämbetspråk. Bönderna anhöll om att fortsättningsvis få lämna in sina inlagor på svenska. Man ville avvärja risken att svenskan som förvaltningspråk skulle ersättas av ryskan.

Statsrättsligt fanns det fram till freden i Fredrikshamn ett folk i riket, det svenska. Befolkningen lydde oavsett riksdel under samma lagar och styrdes enligt samma förordningar. Rätts- och samhällsordningen brukar lyftas fram som ett värdefullt arv från den långa riksgemenskapen. Uppfattningen är hållbar.

Förvaltningsstrukturen var densamma i bägge riksdelar. De många generalguvernörerna som verkade i Finland utgör som ett återkommande provisorium ett särdrag, men den huvudsakliga princip som följdes var inte särförvaltning. Förvaltningsmässigt bestod Finland på samma sätt som den västra riksdelen av ett antal län. I Finland fanns 1809 inom några sektorer förvaltningsorgan med ansvar för hela riksdelen, men situationen var ändå den att organ som på den centrala nivån skulle ha kunnat ta över ansvaret för maktutövning och förvaltning i mycket stor utsträckning saknades. Riksdelen hade inte heller egna etablerade representativa organ. Då man 1809 sök-

te paralleller till lantdagen i Borgå fick man gå så långt tillbaka i tiden som till det ständermöte som hållits i Helsingfors år 1616. Riksdagsmännen från Finland utsågs enligt samma principer som i det övriga riket och deltog i de riksdagar som i regel hölls i Stockholm, som från och med 1600-talet allt mer framstod och fungerade som den gemensamma huvudstaden och den politiska maktens geografiska centrum. Åbo kallades ofta huvudstad i Finland, men då i betydelsen riksdelens främsta stad.

Friheten, särskilt bondefriheten, omnämns ofta som ett annat arv från den svenska tiden i Finlands historia. Sant är att böndernas formella påverkningsmöjligheter var jämförelsevis goda i det svenska riket. Bönderna utgjorde ett av fyra riksstånd, vilket gjorde att en stor del av befolkningen var representerad vid riksdagarna och innebar att Sverige var nära nog unikt i Europa. Under Gustav III:s tid tryggades böndernas rätt till sina hemman. Under den ryska erövringen av Finland 1808 gav bönderna uttryck för sin fruktan att hamna under rysk livegenskap. Från rysk sida framhölls att oron var obefogad, och den bonde som eventuellt fäste tilltro till dylika löften blev de facto inte lurad. En feodal ordning var svårförenlig med de rådande produktionsvillkoren i ett glest befolkat område i Europas norra utkant. Livegenskap hotade aldrig bönderna i Finland helt enkelt därför att den inte passade in, men det kan tilläggas att bönderna i det svenska Finland kände till de försämrade villkor som bönderna på donationsgodsen i det ryska Finland hade hamnat in under.

Svensk förvaltning och förvaltningskultur var ett viktigt inslag i arvet från

den svenska tiden. Under den tidigmoderna perioden skapades en för tidens förhållanden mycket effektiv förvaltningsapparat som erbjöd en god garanti för undersåtarnas rättsskydd. En god ämbetsman hade dubbla lojaliteter och fungerade som en förmedlande länk mellan överhet och undersåtar. En svensk ämbetsman var inte alltid omutlig eller skrupelfri, men han var beroende av sitt ämbete för sin försörjning och möjligheter att ställa honom till svars för missbruk av sin makt saknades inte, låt vara att de var begränsade.¹¹ Den bild av en svensk ämbetsman som vägrar erkänna någon annan auktoritet än lagen som möter i Runebergs kända dikt "Landshövdingen" fångar ett ideal som inte var utan täckning i verkligheten. För grannstaterna Danmark och Ryssland framstod den svenska förvaltningen som föredömlig och intressant att kopiera.¹²

Den svenske statsvetaren Tommy Möller betonar hur två drag i svensk politisk kultur samexisterat under de senaste två seklen trots att de tycks stå i motsättning till varandra. Frihetstendensen samsas med tilltron till överheten. Han lyfter vidare fram den mycket starka betoningen av samförstånd som det kanske mest utmärkande för svensk politisk tradition.¹³ De här långa linjerna i svensk politisk kultur kan i själva verket tänjas ut bakåt i tiden förbi det tidiga 1800-talet. Också i den tidigmoderna självförståelsen ingick uppfattningen om svenskarna som ett fritt folk: religiöst oberoende i förhållande till den katolska kyrkan, aldrig under främmande styre, inte styrt av egna despotiska kungar utan i ett tillstånd av rättssäkerhet där ståndens privilegier respekterades.¹⁴ I såväl Sverige som Finland

finns en i ett internationellt perspektiv anmärkningsvärt stor tillit till staten, en tilltro till den politiska makten som både påverkbar och god. Ursprunget går att spåra tillbaka till det gemensamma rikets tid.

Det omvälvande händelseförloppet 1808–09 framställs ofta som rätt sak i rätt tid. Nära nog medan bläcket på fredsfördraget ännu torkade formulerades i både

Finland och Sverige den politiskt korrekta synen på riksdelningen 1809. Den har med tiden fått prägel av axiom: såväl Finlands som Sveriges lycka förlöstes i freden. Med facit i hand i form av två demokratiskt styrda och fredliga välfärdsstater framstår historien just på detta sätt. Ur ett nutidsperspektiv var rikssprängningen lika önskvärd som den låg perfekt i

tid. I den komplicerade och oförutsägbara storpolitiska situation som rådde i det tidiga 1800-talet låg det i ryskt intresse att göra villkoren för ett överhetsbyte i den nyerövrade delen av Sverige så fördelaktiga som möjligt. I en mer stabil situation skulle intresset ha varit mer dämpat.

Försvarskriget 1808–09 mot Ryssland kunde från svensk sida definitivt ha skötts bättre. De befintliga resurserna för krigföring var begränsade, men om de hade använts optimalt skulle det ha legat inom det uppnåeliga gränser att vända kriget i svensk favör. Utgången var inte given på förhand och riksdelningen kunde ha skjutits på framtiden. Men med tanke på det ryska intresset av att slå vakt om sin huvudstads säkerhet och obalansen i styrkeförhållandena mellan Ryssland och Sverige var det ändå frågan om *när* Ryssland skulle flytta fram sin nordvästra gräns norr om Finska viken och inte om det skulle ske.

Samtidigt framstår det som angeläget att nyansera uppfattningen om riksprängningen som ett politiskt ”bäst som skedde” och låta människor ur det förflutna som knappast delade uppfattningen stiga fram. Vad som upplevts vara en god lösning i fråga om statstillhörighet har varierat över tid, regionalt och socialt. Unga män som i östra Finland konfronterades med hotet att bli soldater inom den

stormaktstida svenska krigsmakten valde påfallande ofta livet på ett storgods i Ryssland som ett bättre alternativ. Alla de som 1812 samlats i Åbo för att hälsa kronprins Karl Johan välkommen som sin politiska förlossare kan kritiseras för att ha varit mer känslösa än förnuftsstyrda, men också de har rätt att få sin röst hörd i historien.

Bedömningarna rörande de långsiktiga konsekvenserna av rikssprängningen görs genomgående ur ett nationellt perspektiv, vad som var bäst för Finland och/eller Sverige står i fokus. Om perspektivet som tankestimulans försöksvis byts ut mot ett regionalt blir bilden lätt en annan. Så var 1800-talet en jämförelsevis olycklig tid i Österbottens historia med en stagnerande ekonomi i kombination med en stark befolkningsökning som resulterade i proletarisering och social polarisering. Landskapet hamnade i ett ekonomiskt bakvatten i ett Finland som orienterade sig mot metropolen S:t Petersburg och huvudstaden Helsingfors. Allt kan inte skyllas på den nya gränsen, och Sverige hade på 1800-talet lång väg till folkhemmets välfärd. Skaror av smålänningar sökte på samma sätt som så många österbottningar en bättre framtid på andra sidan Atlanten. Huruvida förhållandena skulle ha varit bättre om det gamla bottniska området hade bevarats intakt med en gräns mellan Sverige och Ryssland inte genom Bottniska viken utan längs vattendelaren Suomenselkä är en kontrafaktisk fråga som inte kan avgöras. En kvalificerad gissning är ändå att villkoren för österbottningarna en lång tid framöver skulle ha varit något bättre. Och folket kring älvarna i norr vars socknar storpolitiken brutalt kom att spjälka itu skulle gärna ha varit utan den nya gränsen.

En medlem av statsrådet skall avlägga tjänste- och domared (eller -försäkran). Domareden är oförändrad sedan 1734. Utrikesminister Alexander Stubb i färd med att avlägga ed den 4 april 2008 med två fingrar på drottning Kristinas finska bibel, utgiven 1642. I bakgrunden Robert Wilhelm Ekmans stora målning från lantdagen i Borgå då kejsar Alexander I via generalguvernör Göran Magnus Sprengtporten högtidligen ger sina nya undersåtar löfte om att religion, lagar och privilegier skall bibehållas.

Noter

DET SVENSKA ÖSTERSJÖVÄLDET

1. Se Arnold Munthe, *Svenska sjöhjältar 4. Klas Kristersson Horn*.
2. Om honom se *Biografiskt lexikon för Finland* I, s. 458–460.
3. Johan Paulinus (Lillienstedt), *Magnus principatus Finlandia*.
4. Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Nordens Medelhav*, s. 60–61; Lars-Olof Larsson, *Arvet efter Gustav Vasa*, s. 63–66.
5. Larsson, *Arvet efter Gustav Vasa*, s. 63–66.
6. *Ibid.*, s. 70–73.
7. Lars Ericson, "När armén var under Alperna", s. 11.
8. Det följande i huvudsak enligt Nils Erik Villstrand, "Ett avlägset krigs närhet", s. 54–73.
9. *Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738–1741*, s. 32.
10. Nils Erik Villstrand, "Stormaktstiden 1617–1721", s. 285–287.
11. Holger Weiss, "Om globalhistorisk forskning och en kort kommentar om 1700-talets 'protoglobalisering'", s. 8–10.
12. György Nováky, *Handelskompanier och kompanihandel*; Dick Harrison, *En världshistoria om frihet*, s. 159–166.
13. Stellan Dahlgren & Hans Norman, *The Rise and Fall of New Sweden*.
14. Sven T. Kjellberg, *Svenska ostindiska kompanierna 1731–1818*.
15. Sten Carlsson, *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*, s. 236.
16. Torbjörn Eng, "Svenska provinsvapen från Vasa till Bernadotte", s. 90.
17. För det följande se Nils Erik Villstrand, "Stormaktstidens politiska kultur", s. 18–19.
18. Kristina, *Brev och skrifter*, s. 5.
19. Max Engman, *Petersburgska vägar*, s. 33–36.
20. Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Sverige*, s. 11–12.
21. August[in] Ehrensvärd, *Tal om svensk sjömagt; hållet för Kongl. Vetensk. Academien, Vid praesidii nedläggande, Den 11 junii, 1766*, s. 14.
22. Augustin Ehrensvärds memorial 18.5.1765, Einar W. Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 III. 1760–1771*, s. 51. Jfr *Israel Nesselius betänckanden*, s. 9, 140.
23. Augustin Ehrensvärds memorial 16.1.1765, Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 I*, s. 36.
24. Anders Persson, "Falsa väderrapporter räddade Sverige".
25. Bruno Lesch, "Kring Valhalla-ideologien", s. 163.
26. Nils Erik Villstrand, "Nyckfulla eller pålitliga postförbindelser", s. 463–478; Abrah. Hülpfers, "Dagbok och Samlingar Uppå en Resa Om Somarn 1760 Ifrån Westerås Till Petersburg och Ryssland", s. 23. Jfr Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen postin historia I*, s. 202–203.

27. Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla*, s. 80; Axel Mickwitz, "Språkfrågan i Finska deputationen vid riksdagen år 1746–1747", s. 131.
28. Inrikes civilexpeditionens registratur 29.1.1723, RR 1723 f. 6or; Till landshövding Johan Henrik Frisenhielm, Inrikes civilexpeditionens registratur 4.1.1723, RR 1723, f. 3v, SRA; Birgitta Odén, *Rikets uppboord och utgift*, s. 126.
29. Carl von Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 187–188.
30. Berndt Federley, "Indigenatsrätten och adeln i Finland under slutet av 1500-talet", s. 104–106; Leif Tengström, "*Muschovitens ... turcken icke olijk*", s. 161.
31. Mirkka Lappalainen, "Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten", s. 8.
32. Enligt Christina Wijkmarks manuskript, Stockholm 13.12.2006.
33. *Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738–1741*, s. 69–71, 172–174.
34. "Dagboksanteckningar under en resa från Stockholm till Finland år 1757 af Bankokommissionarien Fredrik Silfverstolpe", s. 5–6.
35. Alma Söderhjelm, "Stämningen i Sverige inför 1788 års krig, bedömd av en fransman", s. 196.
36. Sten Carlsson, "Fyllom våra glas och låtom oss skratta", s. 19.
37. Carl Gustaf af Leopold t. Bernhard Gustaf Westberg 26.9.1789, *Samlade skrifter af Carl Gustaf af Leopold II:1. Bref (1774–1789)*, s. 312–316.
38. *Åbo Tidning* 13.1.1800.
39. Carl Johan Ljunggren, *Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808–1809*, s. 37–38, citatet s. 101.
40. Personernas fullständiga namn anges i de fall han eller hon identifierats i Elsa Tersmeden, *Person- och ortnamnsregister till amiral Carl Tersmedens memoarer*.
41. *Amiral Carl Tersmedens memoarer 4. Ur frihetstidens lif*, s. 25–40.
- RIKET, VÄLDET OCH DELARNA
-
1. Björn Gäfvert, "Att känna territoriet", s. 74.
2. *Suomen karttakirja 1799*, s. 10–25.
3. Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 128–156.
4. Om detta och det följande se Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, passim.
5. M.G. Schybergson, "Anteckningar om Henric Gabriel Porthans' geografiska arbeten", s. 152–154.
6. Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 152–154.
7. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 284.
8. Schybergson, "Anteckningar om Henric Gabriel Porthans geografiska arbeten", s. 153.
9. Aulis Oja, "Finland och egentliga Finland", s. 13–18; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 415.
10. Eng, *Det svenska väldet*, s. 118–150.
11. *Ibid.*, s. 92, 208–228.
12. Elias Lönnrot, *Vandraren*, s. 162, 165.
13. *Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738–1741*, s. 71, 186.
14. E. Nervander, *Michael Toppelius och hans kyrkomålningar*, s. 173.
15. Inrikes civilexpeditionens registratur 29.1.1723, RR 1723 f. 6or, SRA.
16. Jfr Axel Mickwitz, "Språkfrågan i Finska deputationen vid riksdagen år 1746–1747", s. 131. På 1770-talet användes inom finska församlingen i Stockholm uttrycket "här på svenska sidan". Robert Murray, *Finska församlingen i Stockholm*, s. 175.
17. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 46.
18. Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land*, pärmbilden med en förteckning över flyktingar från Finland i Härnösands stift 1715.
19. "Kort berättelse om östra Sverige eller Finland med Österbotn jemte några allmänna medel till hushållningens förbättrande darsammastädes", SLSA 579.
20. Memorial om seglationsfriheten 19.2.1763, Sammansatta kollegiers skrivelser 210,

- Kollegiers m.fl. skrivelser till Kungl Maj:t, SRA.
21. R.A. Wrede, *Matthias Calonius*, s. 318.
Jfr Inrikes civilexpeditionens registratur 29.1.1723, RR 1723 f. 60r, SRA där *svenska sidan* också användes med syftning på hela riket.
 22. Inrikes civilexpeditionens registratur 29.1.1723 och 24.12.1723, RR 1723 f. 60r och 1162v, SRA.
 23. *Kongl. Maj:ts PLACAT Om Fyra Allmänne, Solenne-Tacksägelse- Faste- Bot- och Bönedagar*; Carl von Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 190.
 24. Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 189; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 281.
 25. J. Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalenderit 1608–1956", s. 306–308.
 26. Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 188; Jonas Nordin, "I broderlig samdräkt?", s. 203; Aug. J. Hjelt, "Några bidrag till Aurora-förbundets historia", s. 121; Lars Westerlund, *Suomen portti*, s. 55–56.
 27. Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, s. 17.
 28. Sten Carlsson, *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*, s. 182.
 29. *Uppslagsverket Finland* 5, s. 34.
 30. Harald Gustafsson, *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*, s. 80, 91.
 31. Hjelt, "Några bidrag till Aurora-förbundets historia", s. 120.
 32. And. Anton Stiernman, *Samling Utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar Angående Sweriges Rikets Commerce, Politie och Oeconomie Uti Gemen* III, s. 513.
 33. RR 25.2.1643, f. 221v, SRA.
 34. RR 10.6.1673, f. 38v, SRA.
 35. RR 25.2.1643, f. 219r, SRA.
 36. Jfr Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 274–275.
 37. Finska deputationens betänkande 29.1.1747 i E.G. Palmén, "Tvenne aktstycken från frihetstiden", s. 164–172.
 38. Se kapitlet "Ryssland, Sverige och Finland 1810–1812" och även *Israel Nesselius betänkanden*, s. 140.
 39. Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 189; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 45–46, 283.
 40. Sten Carlsson, "Rikets sprängning 1809", s. 78.
 41. Eng, *Det svenska väldet*, s. 293–294.
 42. *Ibid.*, s. 396–403.
 43. Matti Klinge, "Sverige, svensk – Finland, finsk", s. 22–23.
 44. Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliitiikka Suomessa 1600-luvulla*, s. 81.
 45. Matti Klinge, *Runebergs två fosterland*, s. 23–25.
 46. Eng, *Det svenska väldet*, s. 263, 334–335, 435.
 47. Olof Bergklint, *Mindre Sammandrag af Wetenskaperne Til Swenska Ungdomens Tjenst*.
 48. Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliitiikka Suomessa 1600-luvulla*, s. 81; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 316; Eng, *Det svenska väldet*, s. 370, 401–403, 434–435.
 49. Lars Zilliacus, "Om synen på Finlands och på Finska hushållningssällskapets ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid", s. 203.
 50. Om detta se *Maktens mosaik*, särskilt Harald Gustafsson, "De överlappande pusslen", s. 59–73.
 51. Eng, *Det svenska väldet*, s. 229–307.
 52. Bo Knarrström & Stefan Larsson, *Hans Majestäts friskyttar av Danmark*, s. 236.
 53. Det följande enligt Eng, *Det svenska väldet*, s. 308–346 och dens., "Svenska provinsvapen från Vasa till Bernadotte", s. 77–103.
 54. Eng, *Det svenska väldet*, s. 483–484.
 55. Eng, "Svenska provinsvapen från Vasa till Bernadotte", s. 96.
 56. Lorenzo Hammarsköld, *Berättelse om Konung Gustaf III:s Årestod, och de i anledning af densammes Aftäckande anstälde Högtidligheter*, citat s. 22; Ursula Sjöberg, *Carl Christoffer Gjörwell 1766–1837*, s. 331–332.
 57. Eng, *Det svenska väldet*, s. 336–337.
 58. *Ibid.*, s. 400–401, 418–419; Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland*, s. 76.
 59. Eng, *Det svenska väldet*, s. 273–275.
 60. Pentti Renvall, "Ruotsin vallan aika", s. 239.
 61. Eng, *Det svenska väldet*, s. 293, 419.

62. Se kapitlet "Rikssprängningen".
63. Nils Erik Villstrand, "Stormaktstidens politiska kultur", s. 25–26.
64. Raimo Ranta, "Suurvalta-ajan kaupunkilaitos", s. 56–57; Westerlund, *Suomen portti*, s. 57.
65. Det följande i huvudsak enligt Ragnar A. Krook, "Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige", s. 15–38, Toivo J. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*, s. 134–135 och Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 30.
66. Sven-Erik Åström, *Ständssamhälle och universitet*, s. 45.
67. SLSA 579.
68. Se även t.ex. Sakari Kuusi, *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*, s. 67, 170 och J. Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956", s. 308–310.
69. Åström, *Ständssamhälle och universitet*, s. 45.
70. Pehr Nicklas Mathesius, "Geografisk Beskrifning om Österbotten", s. 67.
71. Nils Erik Villstrand, "Greve Per Brahe den yngre och Finland", s. 114–115; Eng, *Det svenska väldet*, s. 368.
72. Sven Andersson, "Skeppshus i åländska ortnamn", s. 148.
73. Salomon Alanus till biskopen 5.3.1722, *Historiska samlingar*, s. 284–285.
74. "Dagboksanteckningar under en resa från Stockholm till Finland år 1757 af Bankokommissarien Fredrik Silfverstolpe", s. 6–7.
75. Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfver Sverige*, s. 343.
76. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 281.
77. Dan Nordman, "Historiker kämpar om Åland", s. 139–158.
78. Det följande enligt Matti Klinge, *Runebergs två fosterland*, s. 45–63 och Nils Erik Villstrand, "Greve Per Brahe den yngre och Finland", s. 111–113.
79. Allan Tiitta, "H. G. Porthan Suomen maantieteen tuntemuksen edistäjänä", s. 22.
80. Kurt Jern, "Frihetstiden och gustavianska tiden 1721–1809", s. 372–374. Om säsongbundenheten i böndernas transporter se *Ulrik Rudenschölds berättelse*, s. 21.
81. Se uppsatserna i *Kustbygd och centralmakt 1560–1721*, särskilt s. 17–19.
82. Einar W. Juva, "Vuoden 1739 'kieliasetus' synty", s. 236–240; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 287–289.
83. Se Christer Kuvaja, Arja Rantanen & Nils Erik Villstrand, "Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850", s. 44–45. På riksdagen 1664 framförde prästerskapet i Åbo stift en önskan om att välkvalificerade personer från Finland skulle utnämnas till andliga och världsliga tjänster i den västra riksdelen så att de skulle märka att de lydde under "en konung och krona". Bonsdorff, "Finlands förra ställning", s. 198–199. En liknande ståndpunkt framförde finländaren Jeremias Wallén som landshövding i Åbo 1760. Ju fler personer från en riksdel som utnämndes till tjänster i den andra riksdelen och ju mer de två nationerna på olika sätt umgicks desto mer ökade förtroendet mellan riksdelarna. Skicklighet och förtjänst och inte härkomst borde avgöra vem som utnämndes till ett ämbete. Sten Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 65; Jakob Faggots memorial 5.5.1745, se Axel Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden I*, s. 155.
84. "Om Finlands cultur in specie" och "Ett kort och sincert jugement om närwarande conjuncturer, til ödmuikt föllie af höga wederbörandes anmodan i största hast opstålt och författat", *Israel Nesselius' betänkan*, s. 8–11, 140.
85. "Kort berättelse om östra Sverige eller Finland med Österbotn jemte några allmänna medel till hushållningens förbättrande darsammastädes", SLSA 579.
86. Jalmari Jaakkola, "Eräs hyödyn aikakauden turkulainen edeltäjä", s. 19–20; Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865*, s. 217–222; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 295–300.
87. Päiviö Tommila, *La Finlande dans la politique européenne en 1809–1815*, s. 79–84.
88. Karl Forsman, "Om folkförflyttningen från Sverige till Finland", s. 6, 13–14; Mickwitz, *De finska deputationerna och*

- ekonomiekommissionerna* I, s. 118–119 och II, s. 209.
89. Ulrik Rudenschölds berättelse, s. 71, jfr s. 180–181.
 90. Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna* II, s. 209.
 91. Forsman, "Om folkförflyttningen från Sverige till Finland", s. 3–17.
 92. Tore Blomqvist, "Transporten av manskap från fyra svenska regementen till Finland 1721", s. 85–95; Heikki Vuorenmies, "Joitakin havaintoja suuren Pohjan sodan jälkeen Suomeen siirrettyistä ruotsalaisrykmenttien sotilaista", s. 3–14.
 93. Hans Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, s. 11–13, 108–111, 120–121.
 94. Nils Erik Villstrand, "Makt och mångfald i en tidigmodern kontext", s. 14–20.
 95. Villstrand, "Stormaktstidens politiska kultur", s. 28–42.
 96. Nils Ekedahl, "Guds och Swea barn", s. 73–93.
 97. Se Ingmar Brohed, *Stat – religion – kyrka*.
 98. Peter Englund, *Det hotade huset*, s. 125.
 10. Martti Linnas och Erkki Palméns kommentarer till Johannes Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*, s. 123, 153.
 11. P.O. von Törne, "Finland inför västerländsk opinion under 1500-talet", s. 65.
 12. *Ibid.*, s. 62–65.
 13. Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 60–67.
 14. Anthoni, "Den tidigare finländska historieskrivningens syn", s. 85–86; Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita*, s. 136, 152, 161; Johan Paulinus (Liljienstedt), *Magnus principatus Finlandia. Suomen Suuriruhtinaskunta*, s. 106, 116–118.
 15. Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 86–88; dens., *Suomalaisten puolustus*, s. 46–78.
 16. Anders Bure, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*, s. 61–62.
 17. Jfr Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 39.
 18. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta*, s. 83, 119–125, 190.
 19. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 276.
 20. Tuneld, *Inledning til geographien öfver Sverige*, s. 330; dens., *Geographie Öfver Sweriges Rike*, s. 151–152; dens., *Geographie Öfver Konungariket Sverige Samt Därunder hörande Länder*, s. 257–258.
 21. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, kapitel 5.
 22. Walette, *Sagans svenskar*, passim.
 23. Gabriel Rein, "Bidrag till Finska häfde-teckningens historia", s. 22.
 24. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta*, s. 34–36, 188; Leif Tengström, "Muschoviten ... turcken icke olijk" I, s. 416; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 136.
 25. Tengström, "Muschoviten ... turcken icke olijk" I, s. 417; Eng, *Det svenska väldet*, s. 137.
 26. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta*, s. 151.
 27. Rein, "Bidrag till Finska häfde-teckningens historia", s. 22–23; Martti Linnas kommentar till Johannes Messenius, *Suomen riimikronikka*, s. 143–144; Erkki Urpilainen, "Algot Scarin och historievetenskapen i början av 1700-talet", s. 354; Sven Lagerbring,

FINLAND ENLIGT DE LÄRDA

1. Anna Walette, *Sagans svenskar*, s. 217–222, 364.
2. Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfver Sverige*, s. 9–10.
3. Bo Lindberg, *Den antiqa skveheten*, s. 134–139.
4. Se Eric Anthoni, "Den tidigare finländska historieskrivningens syn på de nationella förhållandena och Finlands ställning till Sverige", s. 84 och M.G. Schybergson, *Historiens studium vid Åbo universitet*, s. 24–26.
5. Anthoni, "Den tidigare finländska historieskrivningens syn", s. 89.
6. *Ibid.*, s. 88–89; Erkki Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*, s. 125–126, 148.
7. Lindberg, *Den antiqa skveheten*, s. 134–138.
8. Daniel Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 22–23, 77.
9. Daniel Juslenius, *Suomalaisten puolustus*, s. 36–37.

- Swea Rikes Historia Ifrån de äldsta tider Til de närwarande* I, s. 30, 41, 45–47, 53.
28. Kristina, *Brev och skrifter*, s. 5.
 29. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 35–36, 187; Tengström, "Muschoviten ... turcken icke olijk" II, s. 94–95; Eng, *Det svenska väldet*, s. 135.
 30. Paul Nyberg, *Herrar och herrgårdar*, s. 69.
 31. Jfr Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Sverige*, s. 4; Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 98.
 32. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 116–117.
 33. Ibid., s. 188; Bure, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*, s. 61, 63, 85; Eng, *Det svenska väldet*, s. 136.
 34. Anthoni, "Den tidigare finländska historiskrivningens syn", s. 81.
 35. Rein, "Bidrag till Finska häfdeteckningens historia", s. 26–27; Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 188.
 36. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 189; Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita*, s. 24.
 37. Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita*, särskilt s. 136; Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 42–43; Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 132, 152–153.
 38. Pehr Nicklas Mathesius, "Geografisk Beskrifning om Österbotten", s. 63–64; Anthoni, "Den tidigare finländska historiskrivningens syn", s. 95.
 39. Rein, "Bidrag till Finska häfdeteckningens historia", s. 337.
 40. Anthoni, "Den tidigare finländska historiskrivningens syn", s. 97–101.
 41. Rein, "Bidrag till Finska häfdeteckningens historia", s. 340, 349.
 42. Gustaf Bonde, *Den finska nationens och språkets härkomst*, s. 79.
 43. Johanna Widenberg, *Fäderneslandets antikviteter*, särskilt s. 99, 206.
 44. Algot Scarin, "Om Finlands fordna namn, Finska Folkets ursprung och fordna hemvist m.m.", s. 46–54; jfr Anthoni, "Den tidigare finländska historiskrivningens syn", s. 95–96; Rein, "Bidrag till Finska häfdeteckningens historia", s. 349.
 45. Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Sverige*, s. 4, 327; Tuneld, *Geographie Öfwer Sweriges Rike*, s. 143.
 46. *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* nr 44/30.10.1783.
 47. M.G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*, s. 20–33.
 48. Enligt Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 55–60.
 49. Se *ibid.*, s. 38–45, 73–77, 81, 91–97, 104, 118–119, 126–127, 140–141, 157–158, 189.
 50. Sven Lagerbring, *Swea Rikes Historia Ifrån de äldsta tider Til de närwarande* II, s. 44–46, 154–156, 373–374, 671–672.
 51. Peter Hallberg, "Den läsande nationen", s. 71–86.
 52. Olof Dalin, *Swea rikets historia Ifrån des begynnelse til våra tider* II, s. 106.
 53. Ibid., s. 104–107.
 54. Lagerbring, *Swea Rikes Historia* II, s. 154–155, 671.
 55. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 56–60.
 56. Ibid., s. 56–57, 275–276.
 57. Dalin, *Swea rikets historia* I, s. 400–401.
 58. Lagerbring, *Swea Rikes Historia* I, s. 302–316.
 59. Tuneld, *Geographie Öfwer Sweriges Rike*, s. 144–145; dens., *Geographie Öfwer Konungariket Sverige*, s. 244–245.
 60. På 1700-talet diskuterades vid akademien i Åbo huruvida och i så fall under vilka former finnarna hade haft kontakt med kristendomen före de svenska korstågen. Rein, "Bidrag till Finska häfdeteckningens historia", s. 338–339.
 61. Mirkka Lappalainen, *Maaailman painavin raha*, s. 144–145.
 62. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja ristiretkikåuden kuvasta*, s. 99–101.
 63. Anthoni, "Den tidigare finländska historiskrivningens syn", s. 83.
 64. Yrjö Koskinen, *Finlands historia*, s. 273; Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittika Suomessa 1600-luvulla*, s. 72.
 65. Juslenius, *Vanha ja uusi Turku*, s. 45, 78, 84.
 66. Dalin, *Swea rikets historia* II, s. 318.
 67. Eric Lennqvist, "Historisk afhandling om Åbo slott", s. 93.

68. Lehtinen, *Suomen varhaishistorian ja risti-
retikikauden kuvasta*, s. 47.
69. Daniel Juslenius, *Suomen onnettomuus. De
miseriis Fennorum*, s. 114–116, 122.
70. Fredrik Silfverstolpe, "Dagboksanteck-
ningar under en resa från Stockholm till
Finland år 1757", s. 23.
71. Henrik Gabriel Porthan, "Anmärkningar
rörande Finska Folkets läge och tillstånd
vid den tiden när det först lades under
Svenska Kronans vissa och varaktiga väl-
de", s. 1–35.
72. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*,
s. 456.
73. Messenius, *Suomen riimikronikka*, s. 195.
74. von Törne, "Finland inför västerländsk
opinion under 1500-talet", s. 66–67.
75. "Utdrag ur Sebastian Münsters Cosmo-
graphia", s. 2–3.
76. Anthoni, "Den tidigare finländska histori-
eskrivningens syn", s. 83–84.
77. *Ibid.*, s. 101–102.
78. Tuneld, *Inledning til geographien öfwer
Sverige*, s. 330, 345, 350, 364.
79. Tuneld, *Geographie Öfver Konungariket
Sverige*, s. 259.
80. Nr 47/20.11.1783.
81. *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samti-
da*, s. 21–23.
82. Messenius, *Suomen riimikronikka*, s. 189.
83. Tuneld, *Geographie Öfver Sveriges Rike*,
s. 180; dens., *Geographie Öfver Konungari-
ket Sverige*, s. 316.
84. Messenius, *Suomen riimikronikka*, s. 144,
188–189; jfr dens., *Suomen, Liivinmaan ja
Kuurinmaan vaiheita*, s. 50.
85. Bo Lönnqvist, "Helsingfors vapen – Ny-
lands vapen".
86. Se Bonde, *Den finska nationens och språkets
härkomst*, s. 83.
87. Dalin, *Swea rikets historia II*, s. 105, 214.
88. Lagerbring, *Swea Rikets Historia II*, s. 671.
89. Anthoni, "Den tidigare finländska histori-
eskrivningens syn", s. 101.
90. Lennqvist, "Historisk afhandling om Åbo
slott", s. 93.
91. Jfr Rein, "Bidrag till Finska häfdeteck-
ningens historia", s. 346 och Anthoni, "Den
tidigare finländska historieskrivningens
syn", s. 102.
92. *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samti-
da*, s. 21–23.
93. Porthan, "Anmärkningar rörande Finska
Folkets läge", s. 5, 16; Schybergson, *Henrik
Gabriel Porthan*, s. 133.

ELITEN SOM GRUPP OCH IDENTIFIKATION

1. Henrik Gabriel Porthan, "Om de i åtskil-
liga landsorter på Svenska sidan boende
Finnar", s. 344–347; Juha Manninen, *Valis-
tus ja kansallinen identiteetti*, s. 226–235.
2. Eric Anthoni, "Finlands 1590-tal i historie-
skrivningen", s. 75.
3. Eric Anthoni, "Svenskarna i Finland",
s. 346. Om frälsets ursprung se Kari Tar-
kaiainens framställning i *Finlands svenska
historia 1. Sveriges Österland*, s. 168–178.
4. Se Anu Lahtinens avhandling om den
Flemingska släktkretsen, *Sopeutuivat, neu-
vottelevat, kapinalliset*.
5. Anders Bure, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*,
s. 62.
6. *Ur Finlands historia II*, s. 375.
7. Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten
seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun
jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon
kartanoalueella*, s. 58–59, 128; Anna-Maria
Åström, 'Sockenboarne', s. 249.
8. Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 291–
294.
9. Antero Heikkinen, *Hyöty, valistus ja koulu*,
s. 98.
10. Holger Wallén, *Språkgränsen och mino-
riteterna i Finlands svenskbygder omkr.
1600–1865*, s. 263–264; J.T. Hanho, *Suomen
oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan
aika*, s. 168–180.
11. *Handlingar rörande finska skolväsendets
historia under 16:de, 17:de och 18:de seklen I*,
s. 146.
12. Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 299–306.
13. Heikkinen, *Hyöty, valistus ja koulu*, s. 126–
135.
14. Sten Lindroth, *Uppsala universitet 1477–
1977*, s. 41.
15. Det följande enligt Sven-Erik Åström,
Ståndssamhälle och universitet och John
Strömberg, "Studenterna", s. 303–341.

16. Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 306–309; Åström, 'Sockenboarne', s. 258; Liisa Lagerstam, *A Noble Life. The cultural biography of Gabriel Kurck*, s. 37.
17. Matti Klinge, "Undervisning och studier", s. 367–368.
18. Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse*, s. 80–81.
19. H.G. Porthan till M. Calonius 24.4.1798, *H.G. Porthans bref till M. Calonius (1797–1800) 2*, s. 478.
20. Mäkeläinen, *Säätyläisten seuaelämä ja tapakulttuuri*, s. 79–81; Åström, 'Sockenboarne', s. 262–266.
21. Klinge, "Undervisning och studier", s. 496.
22. Ibid., s. 453; Matti Klinge & Anto Leikola, "Lärdom och vetenskap", 625.
23. Klinge, "Undervisning och studier", s. 355.
24. Ulf Teleman, *Ära, rikedom och reda*, s. 21; Niclas Wasström, *Oeconomisk beskrifning öfver Åbo stad*, s. 3.
25. Klinge & Leikola, "Lärdom och vetenskap", s. 624–625; Saara Haapamäki, *Studier i svensk grammatikhistoria*, s. 47–49, 63–64.
26. Kaarlo Blomstedt, *Henrik Klauupoika Horn I. Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa*, s. 3.
27. Mirkka Lappalainen, *Suku – valta – suurvalta*, s. 104–107; Lahtinen, *Sopeutuvat, newottelevat, kapinalliset*, s. 32–33.
28. Jully Ramsay, *Frälseläkter i Finland intill stora ofreden*, s. 276–277.
29. Eino Jutikkala, "Den stora jordbesittningens historiska utveckling i Finland", s. 17; Peter Ullgren, *Lantadel*.
30. Eric Anthoni, *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland I. Konflikten uppkomst och hertigens seger*, s. 13–27.
31. Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde?*, s. 154–157, 162–163.
32. Mirkka Lappalainen, "Aatelisvallan kulmakivet ja aateliskulttuurin murros", s. 258.
33. Jutikkala, "Den stora jordbesittningens historiska utveckling", s. 23; Ingvar Elmroth, *För kung och fosterland*, s. 39–40.
34. Eljas Orrman, "Säteribildningen i Finland under 1600-talet", s. 284–285.
35. Gunnar Suolahti, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen*, s. 22.
36. Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde?*, s. 45–113; Lappalainen, *Suku – valta – suurvalta*, s. 88–95.
37. Elmroth, *För kung och fosterland*, s. 42.
38. Lappalainen, *Suku – valta – suurvalta*, s. 82–100.
39. Ibid., passim.
40. Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittika Suomessa 1600-luvulla*, s. 274–294.
41. Eric Anthoni, *Konflikten mellan hertig Carl och Finland*, s. 294–295.
42. Ramsay, *Frälseläkter i Finland intill stora ofreden*, s. 260–261.
43. Orrman, "Säteribildningen i Finland under 1600-talet", s. 284–289.
44. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 50–59; Sakari Nummela, "Suomalaiset Tukholman valtiopäivillä vv. 1809–1810", s. 336–342.
45. Anthoni, "Svenskarna i Finland", s. 361–362; Jutikkala, "Den stora jordbesittningens historiska utveckling", s. 42.
46. Nils Erik Villstrand, "Stormaktstiden 1617–1721", s. 212–215.
47. Jutikkala, "Den stora jordbesittningens historiska utveckling", s. 31–32, 40–41; Saini Laurikkala, *Varsinais-Suomen historia VII:5–6. Elämää Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvulla*, s. 14–15, 26–27, 54–55, 216–217; Henry Rask, "Utgjorde bonderusthållarna allmogens 'mest framåtsträvande element'?", s. 145–160.
48. Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 249–254.
49. Ibid., s. 32, 163–164.
50. Sven-Erik Åström, *Ståndssamhälle och universitet*, s. 238; *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*, s. 33.
51. Kauko Pirinen, *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*, s. 214–215.
52. Åström, 'Sockenboarne', s. 33–37.
53. Ätten introducerades på Sveriges riddarhus 1647 under nummer 321 och på Finlands riddarhus 1818 som nummer 30. Stamfaderens son Erik bosatte sig i Livland, och hans släktgren introducerades på riddarhusen i både Riga och Reval med namnet von Pistohlkors. Tor Carpelan, *Ättartavlor för*

- de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna* II, s. 820–821.
54. Pekka Lappalainen, ”Släkten Pistolekors i Säminge, bakgrund och öden”.
55. Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri*, s. 87–88; Åström, *’Sockenboarne’*, s. 179.
56. Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri*, passim; Åström, *’Sockenboarne’*, kapitel III.
57. Elisabeth Mansén, *Ett paradis på jorden. Om den svenska kårortskulturen 1680–1880*, s. 30–31; Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri*, s. 209–222; Olle Sirén, *Lovisa stads historia 1745–1995*, s. 105–106.
58. *Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar* I, s. 14–15. Om upplysningslitteraturen i Finland se Minna Ahokas, ”Valistusfilosofien teokset suomalaisissa kaupungeissa 1700-luvulla”.
59. Matti Klinge, ”Enkelhet och lyx – Åbo och Sveaborg”, s. 185–186.
60. Det följande enligt Ilkka Mäkinen, *”Nödvändighet af LainaKirjasto”*. Se också dens., ”Romaanien ja näytelmien läpimurto Helsingissä ja Suomessa kustavilaisena aikana”, s. 161–165.
61. Mäkinen, ”Romaanien ja näytelmien läpimurto”, s. 167–168.
62. Magnus Björkenheim, *Äldre fransk litteratur på herrgårdar i Finland*, s. 35–36.
63. Berit Öhman, ”Läse-Bibliothecet i Wasa 1794–1845”.
64. Olof Mustelin, ”Friedrich Anton Meyer – språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare”, s. 102–103.
65. Klinge, ”Enkelhet och lyx – Åbo och Sveaborg”, s. 186.
66. Ilkka Mäkinen, *Bokvurm i Tammerfors*, s. 5–15.
67. Tuija Laine, *Kolportööreja ja kirja kauppiaita*, s. 291–302.
68. Om Chydenius se Pentti Virrankoski, *Anders Chydenius*. Om landsbygdens prästerskap se Carin Bergström, *Lantprästen*.
69. Suolahti, *Finlands prästerskap*, s. 246; Åström, *Ståndssamhälle och universitet*, s. 233.
70. Det följande enligt Suolahti, *Finlands prästerskap*, s. 7–76.
71. Hanho, *Suomen oppikoululaitoksen historia* I, s. 180–181.
72. Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 261–270.
73. Suolahti, *Finlands prästerskap*, s. 36 och 45–46; Armas Luukko, ”Österbottens borgerskap på 1600-talet”, s. 116–117.
74. Klinge, ”Undervisning och studier”, s. 541–542.
75. Anna Götelid, *Vardagens teknik*, s. 234–235.
76. Suolahti, *Finlands prästerskap*, s. 309–316; Jari Niemelä, *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin*, s. 56.
77. Suolahti, *Finlands prästerskap*, s. 76; Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 270.
78. Suolahti, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen*, s. 264–268; Jon. Gust. Spooft, *Personalier öfver Prosten i Wasa Kontrakt och Kyrkoherden i Storkyrå Ma. Johan Æjmelæus*, s. 12, 15; Tuija Laine, ”Pappi kirjanomistajana ja -välittäjänä 1700-luvulla Uudenmaan ja Hämeen läänissä”, s. 35–63.
79. Det följande enligt Oiva Turpeinen, ”De finländska städnerna folkmängd 1727–1810”, s. 109–127.
80. Raimo Ranta, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811* II, s. 159–165, 533–534.
81. Oscar Nikula, ”Kaupunkilaitos 1721–1875”, s. 143.
82. Veli Pekka Toropainen, ”Skottirotta ja Ruotsin koira – Turun ulkomaalainen porvaristo vuosina 1600–1660”, s. 199–215; Armas Luukko, ”Österbottens borgerskap på 1600-talet”, s. 106–118.
83. Raimo Ranta, ”Suurvalta-ajan kaupunkilaitos”, s. 62–64; Nikula, ”Kaupunkilaitos 1721–1875”, s. 147; Armas Luukko, *Vasa stads historia* II, s. 52–58, 463–464, 487–488.
84. Edvard Gylling, *Statistiska bidrag till den svenska folkstammens historia i Finland*, s. 20.
85. Marika Tandefelt, ”Fyra språk på en marknad”, s. 16–61.
86. Toropainen, ”Skottirotta ja Ruotsin koira”, s. 201–202.
87. Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809* I, s. 272, 330–332; *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida*, s. 22.
88. Luukko, *Vasa stads historia* II, s. 363.

89. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 404–417.
90. Edward Daniel Clarke, *Matka Suomen halki Pietariin 1799*, s. 197.
91. Ilkka Mäntylä, *Borgå stads historia II*, s. 89–90, 100, 244.
92. Eirik Hornborg, *Helsingfors stads historia II*, s. 447–452.
93. Aimo Halila, *Oulun kaupungin historia II* (1721–1809), s. 561, 599. Kring sekelskiftet 1800 talades svenska i de ”bättre hemmen” i Uleåborg enligt resenären Anders Fredrik Skjöldebrand. Anders Fredrik Skjöldebrand, *Piirustusmatka Suomen halki Nordkapille 1799*, s. 20.
94. J.W. Ruuth, *Björneborgs stads historia*, s. 268–269; dens., *Porin kaupungin historia II*, s. 531–532.
95. Kyösti Kaukovalta, *Uudenkaupungin historia I*, s. 63, 213–216; dens., *Uudenkaupungin historia II*, s. 61–62, 225–227.
96. Kaarlo Jäntere & Eeva Matinoli, *Naantalin historia II*, s. 81–84, 232–234, 468.
97. Sigurd Nordenstreng, *Fredrikshamns stads historia I. Det svenska våldets tid*, s. 86, 111–113, 223–228.
98. Sigurd Nordenstreng, *Fredrikshamns stads historia II. Den ryska införlifningens tid*, s. 423–424, 531–532, 573–574.
99. Ranta, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811 II*, s. 178–179 och III, s. 258–259.
100. K.O. Lindeqvist, *Hämeenlinnan kaupungin historia II. Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana*, s. 41–43, 284–286, 425, 697.
101. Armas Luukko, *Vasa stads historia I*, s. 357, 489.
102. Tandefelt, ”Fyra språk på en marknad”, s. 26, 238.
103. Ranta, *Åbo stads historia 1600–1721 I*, s. 165; Toropainen, ”Skottirotta ja Ruotsin koira”, s. 202; Jennica Thylin, *Bland tjuvar, skälmar och ärliga män*.
104. Ranta, *Åbo stads historia 1600–1721 I*, s. 164–165; Thylin, *Bland tjuvar, skälmar och ärliga män*, s. 33.
105. Tandefelt, ”Fyra språk på en marknad”, s. 26–27.
106. Luukko, *Vasa stads historia II*, s. 293–294. Enligt Bo Lönnqvist som undersökt hur man gick klädd i 1740-talets Helsingfors var gränsen i fråga om typer av plagg och material tydlig mellan handelsmän och hantverkare men rätt flytande mellan andra grupper. Bo Lönnqvist, *Folkökulturens skepnader*, s. 33–55.
107. Carl-Rudolf Gardberg, ”Läsesällskapet i Gamlakarleby och dess samtida”, s. 289, 294–295; Henrik Grönroos & Ann-Charlotte Nyman, *Boken i Finland*; Jyrki Hakapää, ”Jokamiehen lakikirjasta taloustieteen harvinaisuuksiin”, s. 64–82; Mäkinen, *Nödvändighet af LainaKirjasto*, s. 74–75; dens., ”Porvariston lukuharastuksen synty Pohjanlahden pikkukaupungeissa 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa”, s. 6–14; dens., ”Romaanien ja näytelmien läpimurto Helsingissä ja Suomessa kustavilaisena aikana”, s. 148–180.
108. *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida*, s. 24.
109. Om kanalerna för spridning av litteratur i Finland se Tuija Laine, *Kolportörer ja kirjakauppiaita* och Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*.
110. Clarke, *Matka Suomen halki Pietariin 1799*, s. 184–185, 312–313.
111. Ann-Mari Ivars, ”Svenskan i Finland”, s. 33–36.
112. Om begreppet se Gun Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 45
113. O.F. Hultman, ”Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland”, s. 238–240; Olav Ahlbäck, *Svenskan i Finland*, s. 18–29.
114. Carl Ivar Ståhle, ”Stockholmspråket och finlandssvenskan”, s. 2–3.
115. *Sven Hofs Swänska språkets rätta skriftsätt (1753)*, s. 27; Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 24–27, 48.
116. Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 45–48.
117. Lars Wollin, ”Att tala med bönder på böndernas sätt, men med lärde män på latin”, s. 25.
118. Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 27–34, 41–54.
119. Teleman, *Ära, rikedom & reda*, särskilt s. 7, 78, 201–202.
120. *Sven Hofs Swänska språkets rätta skriftsätt*, s. 80–81; Mats Thelander, ”Från dialekt till sociolekt”, s. 176.

121. Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 25–26; Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 18–19.
122. Stig Ramel, *Sprengtporten*, s. 25–26.
123. Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814*, s. 39.
124. C.E. Bladh, *Det äländska folkets historia IV. Minnen från finska kriget åren 1808–1809*, s. 243–247.
125. Jfr Sara Wacklin: ”Fordom mera än nu roade man sig i Stockholm obarmhärtigt åt resande finnar språk och uttal.” Sara Wacklin, *Hundra minnen från Österboten jämte österbottniska anekdoter*, s. 426.
126. *Sven Hof's Swänska språkets rätta skrifsätt*, s. 67.
127. Hultman, ”Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland”.
128. Rolf Nordenstreng, ”Finländsk svenska i Finland”, s. 20–84.
129. *Per Brahes brevväxling rörande Åbo akademi II:2. Brev till Per Brahe 1662–1680*, s. XI–XII.
130. Hultman, ”Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland”, s. 247.
131. *Ibid.*, s. 235, 239.

FOLK OCH SPRÅK

1. Det följande om annat inte anges enligt Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svensksbygder omkr. 1600–1865*, s. 131–145, 151–154.
2. Yrjö Kaukiainen, ”Viipurin läänin ruotsalaisasutuksen synty varhaiskeskiajalla”, s. 105.
3. Petri Karonen, *Pohjoisen suurvalta*, s. 34–36.
4. Det följande enligt Edvard Gylling, *Statistiska bidrag till den svenska folkstammens historia i Finland*.
5. Marika Tandefelt & Fjalar Finnäs, ”Language and demography: historical development”, s. 43–44.
6. Gylling, *Statistiska bidrag*, s. 5.
7. *Ibid.*, s. 6, 12.
8. Karl-Erik Forsberg, ”Befolkningsutvecklingen efter år 1749”, s. 216.
9. Gylling, *Statistiska bidrag*, s. 19.
10. Detta och det följande enligt Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, kapitel IV.
11. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 69–71.
12. *Ur Finlands historia II*, s. 374.
13. Jfr Bo Lönnqvist, *Suomenruotsalaiset*, s. 46–47 och Bo Lönnqvist, ”Språkgränsen – fiktion eller verklighet?”.
14. Christer Kuvaja, ”Språkgräns – verklighet eller myt?”, s. 299–313.
15. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 36–42, 51, 56–65, 76–77, 88, 181–186.
16. *Ibid.*, s. 45–47, 77–80, 86–88.
17. *Ibid.*, s. 51–56.
18. *Ibid.*, s. 43–45.
19. *Ibid.*, s. 34–35, 74–75, 84–86, 109, 172.
20. Mia Häggblom, ”Den heliga svagheten”, s. 101–138, särskilt s. 110 och 113.
21. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 117–122, 173, 296.
22. *Ibid.*, s. 94–96, 128, 296, 397.
23. *Ibid.*, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 125–126, 166–171, 296–297, 383.
24. Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land*, s. 103–105, 109.
25. *Ibid.*, s. 374–386.
26. Axel Mickwitz, ”Språkfrågan i Finska deputationen vid riksdagen år 1746–1747”, s. 129.
27. *Ibid.*, s. 386.
28. Helge Granholm, ”Bosättningen i historisk tid”, s. 31–32.
29. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 83, 97, 325, 340, 381, 383, 391, 394.
30. Christer Kuvaja, Arja Rantanen & Nils Erik Villstrand, ”Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850”, s. 66.
31. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 373.
32. Svante Dahlström, *Promenader II*, s. 206.
33. Eric Anthoni, ”Den tidigare finska historieskrivningens syn på de nationella förhållandena och Finlands ställning till Sverige”, s. 102.
34. *Ur Finlands historia II*, s. 375–376.
35. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 72–73, 168, 318–319.
36. *Amiral Carl Tersmedens memoarer 4. Ur frihetstidens lif*, s. 31–38.
37. *Ur Finlands historia II*, s. 375.

38. Kuvaja, Rantanen & Villstrand, "Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850", s. 48–67.
39. Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*, s. 129–132.
40. Kaisa Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*, s. 951.
41. Kaisa Häkkinen, "Suomen kieli 1700-luvulla", s. 122–124.
42. *Ibid.*, s. 121–122.
43. J. Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalenderit 1608–1956", s. 308.
44. Paavo Pajula, *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin*, s. 87.
45. Se Kaisa Häkkinen, "Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen", s. 31–53.
46. Det följande enligt Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*, se respektive uppslagsord.
47. Hannu Romppainen, "Ruotujakoinen so-talaitos Kainuussa 1788–1809", s. 68–69.
48. Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalen-terit 1608–1956", s. 320.
49. Tuomo Tuomi, "Järvisseudun murteesta", s. 194–205.
50. Om Eskolagubben och dikterna se Arvid Hultin, "Tillfällighetspoesin under frihets-tiden", s. 136–144 och Dahlström, *Promenader I*, s. 39–54.
51. O.F. Hultman, "Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland", s. 236–238.
52. Dahlström, *Promenader I*, s. 47.
53. *Åbo nya Tidningar* 30.4.1789; Tuula Sainio, "Om finnarnas jullekar", s. 20–22.
54. Häkkinen, "Kuinka ruotsin kieli on vaik-uttanut suomeen", s. 50.
55. *Ibid.*, s. 41.
56. Kungörelse, Vasa länsstyrelse 11.8.1803, Töysä kyrkoarkiv, Jyväskylä universitets-bibliotek.
57. Häkkinen, "Kuinka ruotsin kieli on vaik-uttanut suomeen", s. 50–51.
58. Jfr Nils Erik Villstrand, "Finska och svenska språken som mun, hjärna och hjärta".
59. Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 24–27.
60. Kurt Jern, "Näringsliv och levnadsvillkor i svenska Österbotten från medeltiden till 1800-talets stora nödår", s. 30–43, 65–69, 123–125.
61. Ulla-Britt Lithell, *Kvinnoarbete och barn-tillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten*.
62. Anders Fredrik Skjöldebrand, *Piirustus-matka Suomen halki Nordkapille 1799*, s. 42.
63. Nils Erik Villstrand, "De 'rätta skärkar-larnas' mälärhandel", s. 38–45 med där angiven litteratur; Beatrice Moring, *Skär-gårdsbor*; Stig Dreijer, *Det åländska folkets historia III. Frihetstiden och den gustavian-ska tiden 1721–1808*, s. 69–205.
64. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 290; Nils Erik Villstrand, "Med stor möda ur en hop gropar i marken", s. 71–72.
65. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 290; Gunvor Kerkkonen, *Bondesegel på Finska viken*, s. 55–60, 149–150, 211–213; Christer Kuvaja & Arja Rantanen, *Sibbo sockens historia fram till år 1868 2*, s. 54–57.
66. Jern, "Näringsliv och levnadsvillkor i svenska Österbotten", s. 108–114.
67. Eino Jutikkala, "Asutus ja väestö", s. 161.
68. Gabriel Nikander, *Byar och gårdar i Hel-singe från 1750 till 1865*, s. 109–110.
69. Christer Kuvaja, "Socknens historia", s. 154–155, 202–215.
70. Det följande enligt Olle Sirén, "Godsdrif-ten och godssamhället ca 1690–1950".
71. *Ibid.*, s. 217.
72. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 285.
73. *Ibid.*, s. 281–284, 321–322.
74. *Ibid.*, s. 271–274.
75. Jussi T. Lappalainen, *Finland och Carl X Gustafs ryska krig*, s. 41–42, 77; Mika Sivo-nen, *Me inkeriköt, vatjalaiset ja karjalaiset*.
76. Kimmo Katajala, *Suurvallan rajalla*, s. 54–58, citatet i original 72, 241–244; Pentti Laasonen, *Novgorodin imu*, s. 119–124; Sivonen, *Me inkeriköt, vatjalaiset ja karjalai-set*, s. 194–215.
77. Matti Sarmela, *Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Suomen perinneatlas*, s. 33–34, 52–54.
78. Lönnqvist, *Suomenruotsalaiset*, s. 130–131.
79. Ragna Ahlbäck, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, s. 94–95.

80. Erik Klingius, *Historisk Beskrifning öfver Malax Församling*, särskilt s. 72–74.
 81. Ahlbäck, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, s. 16–18.
 82. Armas Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia III*, s. 99–106.
 83. Ahlbäck, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, s. 9–11.
 84. *Ibid.*, s. 148–149.
 85. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 115–219.
 86. Ahlbäck, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, s. 114–115, 145–146, 149.
 87. *Ibid.*, s. 44–46.
 88. *Ibid.*, s. 28–29.
 89. Sarmela, *Suomen kansankulttuurin kartasto 2*, s. 162–166, 168–184.
 90. *Ibid.*, s. 251.
 91. Svenolof Karlsson, *Andelslaget Jakobstads mjölkcentral 50 år*, s. 28–29.
 92. Sarmela, *Suomen kansankulttuurin kartasto 2*, s. 364, 370, 405.
 93. Olav Ahlbäck, *Svenskan i Finland*, s. 12.
 94. Gun Widmark, *Boksvenska och talsvenska*, s. 30–32, 51, 162–163.
 95. B.Fr. Nordlund, *Beskrifning öfver Nerpes socken*, s. 30–31.
 96. Axel Olof Freudenthal, ”Porthan, Finlands första svenska dialektforskare”, s. 51–53; Peter Slotte, ”Stickprov på en sockendialekt under tre sekler”, s. 37–59.
- MÖTET MELLAN ÖVERHET OCH UNDERSÅTAR
-
1. Lars-Olof Larsson, *Arvet efter Gustav Vasa*, s. 37–41.
 2. C.J. Gardberg, *Tre Katarinor på Åbo slott*, s. 67–71.
 3. *Ibid.*, s. 96–109, 161–165.
 4. Lars Ericson, *Johan III*, s. 48–52.
 5. Om dem se Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, s. 76–78.
 6. Petri Karonen, *Pohjoisten suurvalta*, s. 106–112, särskilt not 42.
 7. Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 17.
 8. Mirkka Lappalainen, *Suku – valta – suurvalta*, s. 88–89.
 9. Eric Anthoni, *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland I. Konflikten uppskott och hertigens seger*, s. 121–186.
 10. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia VII. Suomen historia 1523–1617*, s. 489–495.
 11. Nils Erik Villstrand, ”Finnland und der große Krieg”, s. 27.
 12. Armas Luukko, *Suomen historia VIII. Suomen historia 1617–1721*, s. 12; Rainer Fagerlund, ”Den äldre vasatiden 1523–1617”, s. 100–102.
 13. Kristina, *Brev och skrifter*, s. 47.
 14. Gabriel Rein, ”Bidrag till Finska Häfde-teckningens historia”, s. 25.
 15. Luukko, *Suomen historia VIII*, s. 621; Alf Åberg, *Karl XI*, s. 147–156; Göran Rystad, *Karl XI*, s. 248–255, 301.
 16. *Bön At i kyrkorne upläsas Under Hans Kongl Maj:ts Frånvaru på resan öfver til Finland*.
 17. Aulis J. Alanen, *Suomen historia IX. Suomen historia vapaudenajalla*, s. 401–407; Toivo J. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 155–156.
 18. Fredrik Silfverstolpe, ”Dagboksanteckningar under en resa från Stockholm till Finland år 1757”, s. 23.
 19. Pirjo Markkola, *Ikäalisten entisen emäpitäjän historia III. Suuresta Pohjan sodasta pitäjänjakaon 1721–1852*, s. 63–64.
 20. Sverker Ek, *Franzéens Åbodiktning*, s. 118–120.
 21. Olle Sirén, *Lovisa stads historia 1745–1995*, s. 91–92.
 22. Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III – det offentliga barnet*, s. 60–62.
 23. Henrika Tandefelt, *Konsten att härskas*, särskilt s. 336–337.
 24. Elisabet Dahlbäck, ”Gustav III:s finska eriksgata och besöket i Helsingfors”, s. 72–85; Toivo Nygård, *Kustaa III*, s. 172–195.
 25. *Kongl. Maj:ts Nädiga Kungörelse, Angående En nödig befunnen fördelning af Länen i Finland, så wäl som then i Wasa Stad anlagde Kongl. Hofrätten*; Yrjö Blomstedt, ”Kustavilainen aika”, s. 213–216.
 26. Tandefelt, *Konsten att härskas*, s. 139–230.
 27. Om denna se Einar W. Juva, ”Kustaa IV Aadolfin Suomen matka 1802 ja Suomen puolustusksymys”, s. 56–67.
 28. *Åbo Tidning* 7.7.1802.

29. Nils Erik Villstrand, "Makt och mångfald i en tidigmodern kontext", s. 23.
30. Carl von Bonsdorff, "Finlands sista hyllning åt svensk konung", s. 156–170.
31. *Utdrag Utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner Ock Publicationer, Som Rikßens Styrsel samt inwärtens Hus-hållning ock Författningar i gemen, jämwäl ock Stockholms Stad i synnerhet, angå, s. 644.*
32. Lars Back, *Karis socken från forntiden till våra dagar*, s. 280.
33. Tor Krook, *1700-talets väckelserörelser i Österbottens svenska församlingar*, s. 96–98.
34. Nils Erik Villstrand, "Bokstäver, bönder och politik", s. 107, 119.
35. Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 26–27 och där angiven litteratur.
36. Se Johan Holm, *Konstruktionen av en stormakt*.
37. Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina*.
38. Arne Losman, "Tre Karlars studier", s. 18.
39. K.O. Lindeqvist, *Hämeenlinnan kaupungin historia II. Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana*, s. 485.
40. Pentti Virrankoski, *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa*, s. 139.
41. Aimo Halila, *Oulun kaupungin historia II*, s. 703–704.
42. Citerat efter Bill Widén, *Predikstolen som massmedium*, s. 128.
43. Villstrand, "Stormaktstidens politiska kultur", s. 59–60.
44. Markkola, *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia III*, s. 74.
45. Nygård, *Kustaa III*, s. 118–126; Arvid Hultin, "Svensk prosaväitalighets förstlingar vid Åbo Akademi", s. 79.
46. Se Sirén, *Lovisa stads historia 1745–1995*, bild s. 96.
47. Isaac Ross, *Tal, uppå vår allernädigste konungs Gustaf Adolfs högsthugneliga höga namns-dag, den sjette november 1800*.
48. Sirén, *Lovisa stads historia 1745–1995*, s. 94, 103–104.
49. Det följande, om inte annat anges, enligt Otto Andersson, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808*.
50. Citatet i *ibid.*, s. 180.
51. De bevarade talen i *ibid.*, s. 226–297.
52. *Ibid.*, s. 227.
53. *Ibid.*, s. 209–210.
54. Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*, s. 87.
55. Israel Reinius, *Journal hällen på resan till Canton i China*, s. XVIII, 299–300.
56. Carl von Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 203.
57. Birgitta Odén, *Rikets uppboord och utgift*, s. 86–89, 125; Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia VII*, s. 299–301, 352–355, 431, 457, 486–487.
58. Mirkka Lappalainen, "Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten", s. 1–30; dens., "Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration", s. 1–24.
59. Björn Asker, *I konungens stad och ställe*, s. 11; Nils Erik Villstrand, "Stormaktstiden 1617–1721", s. 197–198.
60. Villstrand, "Stormaktstiden 1617–1721", s. 196–197, 205.
61. Det följande enligt Nils Erik Villstrand, "Greve Per Brahe den yngre och Finland", s. 107–130.
62. Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 27; dens., "Stormaktstiden 1617–1721", s. 210–211.
63. von Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 185; Paloposki, "Vapauden aika", s. 128–133.
64. Erkki Lehtinen, "Suomen kameraalinen keskushallinto 1600-luvun alkupuolella", s. 125–199.
65. *Ibid.*, s. 158–163.
66. Nils Erik Villstrand, "Konsten att göra Ryssland mindre lockande. Generalguvernör Per Brahe och försöket med knekthåll i östra Finland 1639–1640".
67. Sten Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 66–67.
68. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 98–105.
69. Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 67.
70. Kaarlo Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet*, s. 30–91, citatet s. 100; Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 61–72.
71. Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 68.

72. Gunnar Suolahti, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen*, citaten s. 36 och 45. Den bild av ett regionalt slutet prästerskap som Suolahti målade upp i början på 1900-talet bekräftades och nyanserades i de grundliga studier av prästvalen i de båda stiftet i Finland 1721–1808 som Eero Matinolli publicerade på 1950-talet. Eero Matinolli, *Turun hiippakunnan papinvaalit ja papinvirköjens täyttämisen aikakautena 1721–1808*, särskilt s. 200–201; dens., *Porvoon hiippakunnan papinvaalit ja papinvirköjens täyttämisen aikakautena 1721–1808*, särskilt s. 118, 134–135; Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 191–194, 261–270; Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 72–80.
73. Suolahti, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen*, s. 23, 43; Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865*, s. 224–226, 233–234.
74. Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 68; Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 92–95.
75. Carlsson, *Grupper och gestalter*, s. 68–69.
76. Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 98–107.
77. Martti Parvio, ”Vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä vuoden 1686 karoliiniseen kirkkolakiin”, s. 109–111; Erkki Lehtinen, ”Vieras virkakieli ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735”, s. 399–400.
78. Holger Wallén, ”De språkliga minoriteternas ställning i Finland i världsligt avseende under perioden 1600–1865”, s. 13–14; Pentti Virrankoski, *Suomen historia* I, s. 353.
79. Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809* I, s. 331.
80. Einar W. Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 215; Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittika Suomessa 1600-luvulla*, s. 338–341.
81. Wallén, ”De språkliga minoriteternas ställning”, s. 16.
82. C.-B.J. Petander, *Kunhliga Österbottens regemente 1723–1771*, s. 100.
83. Lehtinen, ”Vieras virkakieli ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735”, s. 384–385.
84. J.E.O. Screen, *The Army in Finland during the Last Decades of Swedish Rule*, s. 318.
85. Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 237.
86. Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliittika Suomessa 1600-luvulla*, s. 341–343; Gunnar Suolahti, *Vuosisatoin takaa*, s. 334–336.
87. Lehtinen, ”Vieras virkakieli ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735”, s. 405.
88. Oscar Nikula, ”Elias Wechter. Ekonomisk pionjär – bekämpare av generaltullarrendet – stridbar politiker i frihetstidens Åbo”, s. 61–62.
89. *Utdrag Utur alle ifrån 1729 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner Och Publicationer, Som Rikens Styrelse samt inwärt Hushållning och Författningar i gemen, jämväl och Stockholms Stad i synnerhet, angå ...* II, s. 1405; om bakgrunden till beslutet 1739 se Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 213–261.
90. Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet*, s. 166–184.
91. Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 218, 237–239; Wallén, ”De språkliga minoriteternas ställning”, s. 19.
92. Wallén, ”De språkliga minoriteternas ställning”, s. 21.
93. Lehtinen, ”Vieras virkakieli ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735”, särskilt s. 385–386 och 403.
94. Heikki Ylikangas, *Wallemanni*, särskilt s. 75–78, 133.
95. Samuel Åkerhielms memorial uppläst i stora sekreta deputationen 31.8.1738, insatt mellan s. 1064 och 1065, R 2650, SRA.
96. Det följande enligt Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 224–247 om annat intes anges.
97. Armas Luukko, *Vasa stads historia* II, s. 257.
98. Heikki Ylikangas, *Klubbekriget*, s. 328–329.
99. Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809* I, s. 336.
100. Lehtinen, ”Vieras virkakieli ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735”, s. 383.
101. *Amiral Carl Tersmedens memoarer 4. Ur frihetstidens lif*, s. 22–23.
102. Anderson, *Musikaliska sällskapet i Åbo*, s. 207–208.

103. Arvo Viljanti, *Väkinäisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa II. Uudenmaan-Hämeen lääni*, s. 166–167.
104. Screen, *The Army in Finland*, s. 311.
105. Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 237.
106. Zacharias Topelius, *Finlands krönika 1860–1878*, s. 125.
107. Screen, *The Army in Finland*, s. 316–320.
108. Det följande enligt Nils Erik Villstrand, ”Skriftlighet med förhinder”, s. 315–360.
109. Kari Tarkiainen, *Finskt författningsstryck från den svenska tiden*, s. 10–14.
110. Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 99.
111. Det följande enligt Nils Erik Villstrand, ”Från morgonstjärna till memorial – politisk kultur i det svenska riket 1500–1800”.
112. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 80–81, 90–94.
113. Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 58–59.
114. Pentti Renvall, ”Ruotsin vallan aika”, s. 136–137.
115. Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 71–82.
116. Åren 1561–1592 hölls 38 rikspolitiska möten, och av dem 31 på en ort inom Mälarskapskapen och 4 i Östergötland. Harald Gustafsson, ”Statsbildning och territoriell integration”, s. 201–207; Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstiden 1617–1721”, s. 193–194; Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 27.
117. Villstrand, ”Stormaktstiden 1617–1721”, s. 195; Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 28–30.
118. Villstrand, ”Stormaktstiden 1617–1721”, s. 195.
119. Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik*, s. 18–25.
120. Det följande bygger på Winton, *Frihetstidens politiska praktik*.
121. M.G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*, s. 273.
122. Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 108–113; Kari Ahtokari, *Salat ja valat*, s. 75–95.
123. Toivo J. Paloposki, *Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla*, s. 159; Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 35.
124. Alanen, *Suomen historia IX*, s. 85; Paloposki, *Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla*, s. 158–159.
125. Eino Jutikkala, ”Hindrich Hindersson, den nyländska talmannen för bondeståndet vid 1680 års riksdag”, s. 73–76.
126. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 31.
127. Min översättning av Markku Jokipii, ”Ruotsi oli valmis taistelemaan viimeiseen suomalaiseen saakka”, recension av Ohto Manninen (toim.), *Suomalaisten taistelut Ruotsin, Venäjän ja itsenäisen Suomen riveissä*, Helsinki 2008. Verkkouutiset 15.3.2008.
128. Enligt ledarstick av Björn Månsson, *Hufvudstadsbladet* 5.11.2008.
129. Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning*; Villstrand, ”Stormaktstiden 1617–1721”, s. 221–225.
130. Villstrand, ”Stormaktstiden 1617–1721”, s. 225–228.
131. *Ibid.*, s. 303.
132. Villstrand, *Anpassning eller protest*; Mikko Huhtamies, *Knektar och bönder*.

KYRKA OCH FOLK

1. Lars Pettersson, ”Ristikirkot”.
2. Lars Pettersson, *Svenska Österbottens historia V*, s. 248–267.
3. Heikki Hanka & Hanna Pirinen, ”Suomen kirkkوتاiteen vuosisadat”, s. 97–98.
4. Tove Riska, *Vehmaan rovastikunta*, s. 258–264.
5. Lars Pettersson, *Templum saloense*, s. 201–231.
6. *Ibid.*, s. 230–231; Hanna Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöörin muotoutuminen Suomessa*, s. 99–103.
7. Per-Gustaf Hamberg, *Norrländska kyrko-inredningar*, s. 70–75.
8. Jfr hans tavla i St André kyrka. Heikki Hanka & Helena Hätönen, ”Katkelmia Karjalan luterilaisten kirkkojen kuvataiteesta”, s. 264–266.
9. Heikki Hanka, *Kirkkomaalauksen traditio ja muutos 1720–1880*, s. 53–65; Reino Mähönen, *Kirkkomaalari Mikael Toppelius*.

10. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 94–95.
11. Tove Riska, ”1600-luvun maalaus Tenholan keskiaikaisessa kirkossa”, s. 270.
12. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 99, 102–103.
13. Åsa Ringbom & Christina Remmer, *Ålands kyrkor II. Saltvik*, s. 201.
14. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 58–59; Peter Ullgren, *Lantadel*, s. 213–273.
15. Kurt Antell, *Pernå sockens historia I. Tiden intill år 1700*, s. 429–430.
16. Tove Riska, *Pernön rovastikunta II*, s. 124–163.
17. Riska, *Vehmaan rovastikunta*, s. 237.
18. Antell, *Pernå sockens historia I*, s. 431–432; Olle Sirén, *Malmgård*, s. 58–59.
19. Heikki Hyvönen, ”Karjalan luterilaisten kirkkojen esineistön kehitys ja erityispiirteitä”, s. 325–326.
20. Tuija Tuhkanen, ”*In memoriam sui et suorum posuit*”, s. 149–264.
21. Lars Ericsson Wolke, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettiödriga kriget*, s. 267–270.
22. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 109, 161–162; Tuhkanen, ”*In memoriam sui et suorum posuit*”, s. 165, 169, 183–187.
23. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 161. Jfr exempelvis Letala, Riska, *Vehmaan rovastikunta*, s. 232 och Keuru, Marja Terttu Knapas, *Keuruun ja Pihlajaveden kirkot*, s. 74.
24. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 106–127.
25. Pettersson, *Svenska Österbottens historia*, s. 684–689.
26. Pirinen, *Luterilaisen kirkkointeriöönin muotoutuminen Suomessa*, s. 75–77, 165.
27. Tuhkanen, ”*In memoriam sui et suorum posuit*”, s. 154.
28. Antell, *Pernå sockens historia I*, s. 432.
29. Riska, *Pernön rovastikunta II*, s. 70.
30. *Ibid.*, s. 76.
31. Riska, *Vehmaan rovastikunta*, s. 280.
32. *Ibid.*, s. 35.
33. Pentti Laasonen, *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*, s. 15–23, 69–70.
34. Sverker Oredsson, *Gustav II Adolf*, s. 28, 295–296.
35. Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 23.
36. *Ibid.*, s. 24, 30, 106–108, 208–209, 287.
37. Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 31, 108, 209.
38. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina*, s. 139–149.
39. Pertti Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihua*, s. 163–164.
40. Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 66.
41. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset*, särskilt s. 82–83.
42. *Ibid.*, s. 247–249, 412–413; Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 67, 323.
43. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset*, s. 173–174, 344–349; Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 323; Göran Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*.
44. Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 61.
45. Nils Erik Villstrand, ”Skriftlighet med förhinder”, s. 343–344.
46. Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina*, s. 58–59.
47. *Ibid.*, s. 62–70, 136–138.
48. *Ibid.*, s. 139–146.
49. *Ibid.*, s. 149–177.
50. *Ibid.*, s. 178–212.
51. Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, s. 62–63.
52. Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 78–83.
53. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 249–250.
54. Marko Nenonen, *Noituus, taikuu ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*.
55. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 289–290.
56. Nenonen, *Noituus, taikuu ja noitavainot*, s. 377.
57. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 204–316.
58. Frédéric Cleve, ”Luthers psalmer om de tio buden och deras reception i Finland”, s. 401.

59. Rauno Luttinen, "Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet", s. 237–242.
60. Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 91–92, 129–130, 219.
61. Axel Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden II*, s. 231.
62. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 218–219.
63. *Ibid.*, s. 219–221.
64. Ilkka Mäkinen, "Nödvändighet af *LainaKirjasto*", s. 66–67.
65. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset*, s. 144.
66. Päiviö Tommila, "Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet", s. 31; Nils Erik Villstrand, "Bokstäver, bönder och politik", s. 92.
67. Mikko Juva, "Suomalaisen maaseudun valveutumisesta ennen ns. Ensimmäistä kansallista heräämistä", s. 262; Tommila, "Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet", s. 33; Ilkka Mäkinen, "Nödvändighet af *LainaKirjasto*", s. 76.
68. Tuija Laine, "Hartaus- ja katekismuskirjallisuuden käännökset", s. 64–66.
69. Lars Burman, "1695 års psalmbok", s. 97; Cleve, "Luthers psalmer om de tio buden", s. 283.
70. Taru Kolehmainen, "Virsikirjan suomennoshistoria", s. 71–76.
71. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset*, s. 175–176, 347–348.
72. Kolehmainen, "Virsikirjan suomennoshistoria", s. 69–76.
73. Osmo Rinta-Tassi, *Kurikan historia I. Esihistoriasta Suomen sotaan*, s. 441.
74. Laine, "Hartaus- ja katekismuskirjallisuuden käännökset", s. 66–68.
75. K.V. Åkerblom, "Huru tidigt har allmogen i svenska Österbotten lärt sig läsa och skriva", s. 387.
76. Eric Tuneld, *Geographie Öfver Konungariket Sverige Samt Därunder hörande Länder III*, s. 259.
77. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 191–196.
78. Birgit Lunelund, "Engelbert Kämpfer och hans resa genom Finland 1683", s. 169.
79. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 196.
80. Kerttu Innamaa, *Kaavinan pitäjän historia II*, s. 300–303.
81. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 198–201.
82. *Ibid.*, s. 201–204.
83. *Ibid.*, s. 207–208, 210, 213.
84. *Ibid.*, s. 212.
85. Åbo domkapitel till Kanslikollegium 6.3.1782, Inkomna skrivelser i kyrko- och undervisningsärenden, Kanslikollegium, SRA.
86. Borgå domkapitel till Kanslikollegium 19.4.1781, Inkomna skrivelser i kyrko- och undervisningsärenden, Kanslikollegium, SRA.
87. Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna*, s. 13–14, 57, 76, 214–215.
88. *Ibid.*, s. 42–46, andra exempel s. 216.
89. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset*, s. 172.
90. Tor Krook, *Väckelserörelserna i Österbottnens svenska församlingar under 1800-talet*, s. 44–45.
91. Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 357–358.
92. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 25–26, 45, 53–57.
93. *Ibid.*, s. 25; Herman Hultin, *Helsingeför-samlings historia*, s. 61–62.
94. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 27–28, 58–61; Laasonen, *Suomen kirkon historia 2*, s. 359–360; Irma Sulkunen, *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*.
95. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 14–15.
96. *Ibid.*, s. 14–15, 43–44; André Swanström, "Separatistiska strömningar från väst till öst", s. 97–99.
97. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 45.
98. *Ibid.*, s. 52; Swanström, "Separatistiska strömningar", s. 85–87.
99. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 18–22.
100. Swanström, "Separatistiska strömningar", s. 104–107.
101. Krook, *Väckelserörelserna*, s. 28–29.
102. *Ibid.*, s. 69–72.
103. Henrik Grönroos, "Salattu elämä", s. 74–81; dens, "Geografiat ja reisu-kirjat", s. 3–13; dens, "Keisarit ja kuninkaat",

s. 3–17; dens., ”Duisang – se pyhä Jumalan mies”, s. 5–13.

”FINSKA TIDEN” I SVERIGES HISTORIA

1. Joachim Mickwitz, ”Ofreder och uppbyggnad”, s. 21–22, 43–44.
2. Voitto Ahonen, *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous*, s. 279.
3. Ibid., s. 286; Toivo J. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 42–47.
4. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 47–49.
5. Robert Murray, *Finska församlingen i Stockholm*, s. 120–121; Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige* 1, s. 271.
6. Oscar Nikula, ”Prosten Carlborg och fruktan för krig i frihetstidens Finland”, s. 77–78.
7. Citat enligt Einar W. Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 I. 1721–1745*, s. 65.
8. Leif Dannert, *Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang*, s. 371, 378.
9. *Kongl. Maj:ts Nådige Förestälning, Til Samtelige thes trogne Undersätare, så väl i gemen, som besynnerligen i Stor-Furstendömet Finland, beträffande thet under Ryska Czarinnans Namn genom Trycket utfärdade Manifest daterat Moscou then 18. Martii 1742*.
10. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 77–107.
11. Ibid., s. 16.
12. Dannert, *Svensk försvarspolitik 1743–1757*, s. 4–17; Mickwitz, ”Ofreder och uppbyggnad”, s. 75–76.
13. Finska deputationens betänkande 29.1.1747 i ”Tvenne aktstycken från frihetstiden”, s. 165–166; Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 107.
14. Citat enligt Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 I*, s. 398.
15. Finska deputationens betänkande 29.1.1747 i ”Tvenne aktstycken från frihetstiden”, s. 167, 170.
16. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 109–119.
17. Nikula, ”Prosten Carlborg”, s. 110–113.
18. Citat enligt Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 III*, s. 84, 93.
19. Se dokumenten i Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II. 1746–1756*, exempelvis s. 38, 68–69, 464.
20. Citat enligt Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II*, s. 27–28.
21. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 270.
22. Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II*, s. 51.
23. Dannert, *Svensk försvarspolitik 1743–1757*, s. 190–197; Oscar Nikula, *Augustin Ehrens-värd*, s. 104.
24. Defensionsdeputationens betänkande 6.5.1756, Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II*, s. 460.
25. Det följande i huvudsak enligt Olof af Hällström, *Sveaborg*, s. 97–134.
26. Leif Dannert, *Svensk försvarspolitik 1743–1757*, s. 337–351; Nikula, *Augustin Ehrens-värd*, s. 104–107.
27. Nikula, *Augustin Ehrens-värd*, s. 134.
28. Se dokumenten i Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II*, exempelvis s. 68, 462.
29. Lars Otto Berg, ”Skärgårdsflottans fartyg”, s. 57–64.
30. Hans Norman, ”Den svenska skärgårdsflottan 1700–1824”, s. 14.
31. Martin Härdstedt, *Om krigets förutsättningar*, s. 69–76.
32. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 121.
33. Finska deputationens betänkande 29.1.1747 och ständerna till K.M:t 21.10.1756, ”Tvenne aktstycken från frihetstiden”, s. 164, 169–170, 173, 176.
34. Augustin Ehrens-värds memorial 16.1.1765, Juva, *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 III*, s. 29–44.
35. Carl Frängsmyr, *Klimat och karaktär*.
36. Axel Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden I–II*; Toivo J. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760 -lukujen valtiopäiväpolitiikassa*.
37. Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna II*, s. 210.
38. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 150–153.
39. Aulis J. Alanen, *Suomen historia IX. Suomen historia vapaudenajalla*, s. 351–362.

40. Se t.ex. Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna I*, s. 170.
41. Karin Johannisson, *Det mätbara samhället*, s. 104–115.
42. Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 95–100.
43. Päiviö Tommila, ”Paikalliskuvauksista paikallishistoriaan”, s. 295.
44. Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning*, s. 110.
45. Mickwitz, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna I*, s. 156, 180.
46. C.G. Aminoff, *Nyuppsatta truppförband i Finland 1770–1808*; Yrjö Blomstedt, ”Kustavilainen aika”, s. 217–223, 230–233.
47. ”Tvenne aktstycken från frihetstiden”, s. 171.
48. Ett annat exempel i Murray, *Finska församlingen i Stockholm*, s. 59–60.
49. Einar W. Juva, ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”, s. 235–258. Debatten i R 2650, SRA, citatet ur Åkerhielms yttrande s. 1060. Se även Oscar Nikula, ”Esaias Wechter”, s. 104–106.
50. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 18, sp. 118–120; Monika Edgren, *Från riket till nation*, s. 147–163; Pasi Ihalainen, ”Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta”, s. 415–416; Kari Saastamoinen, ”Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa”, s. 42.
51. Bo Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 125.
52. Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 114.
53. Jonas Nordin, ”I broderlig samdräkt?”, citat s. 215; dens., *Ett fattigt men fritt folk*, citat s. 311, 322–325, 436.
54. Torbjörn Eng, *Det svenska väldet*, s. 294.
55. Jouko Nurmiainen, ”Frågan om ’etnisk nationalism’, nationell självbild och 1700-talets Sverige”.
56. Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 235–242.
57. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 22.
58. Murray, *Finska församlingen i Stockholm*, s. 130–136, 155.
59. Hans Hirn, *Anders de Bruce 1723–1787*, s. 445–446.
60. Nikula, ”Esaias Wechter”, s. 32.
61. Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige I*, s. 272.
62. *Kongl. Maj:ts TAL til Rikszens Ständer på Riksz-Salen I Stockholm den 21 Augusti år 1772 och Hänen Kuning:sen Maj:tzs Kuningas Gustaf III:n Puhe Waldakunnan Sköunduneille Säädylle Waldakunnan Salisa Stockholmisa Sinä 21. p. Elo-Kuuta 1772.*
63. Det följande enligt Erik Lönnroth, *Den stora rollen*, s. 67–68, 84–94, Yrjö Blomstedt, ”Den finländska självständighetstanken på 1780-talet”, s. 94–100 och Stewart Oakley, ”Gustavus III’s Plans for War with Denmark in 1783–1784”, s. 268–286.
64. P.O. von Törne, ”’Oron’ i Finland 1783–1784”, s. 148–150.
65. *Ibid.*, s. 153–161.
66. Stig Ramel, *Sprengtporten*, s. 82–83.
67. Hirn, *Anders de Bruce 1723–1787*, s. 446–447.
68. Det följande i huvudsak enligt Stig Ramel, *Sprengtporten*, s. 87–111, inklusive bilaga 1 med texten till Sprengtportens projekt för ett självständigt Finland.
69. Blomstedt, ”Den finländska självständighetstanken på 1780-talet”, s. 100.
70. Alanen, *Suomen historia IX*, s. 319–320.
71. Ramel, *Sprengtporten*, s. 96.
72. *Ibid.*, s. 97.
73. Lönnroth, *Den stora rollen*, s. 165.
74. Om kriget och freden 1790 se Jyrki Paaskoski, ”Sverige förlorar Finland”, s. 187–220.
75. Dokumentet i J.R. Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland under den gustavianska tiden II*, s. 158–159.
76. Paaskoski, ”Sverige förlorar Finland”, s. 196–199.
77. Dokumentet i Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland II*, s. 182–184.
78. Yrjö Blomstedt, ”Kustavilainen aika”, s. 269–279.
79. Lönnroth, *Den stora rollen*, s. 192–194.
80. Dokumentet i Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland II*, s. 350–352.
81. Gabriel Nikander, *Gustaviansk politik i Finland*, s. 34.
82. Eino Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 317–319.

83. Yrjö Blomstedt, ”Sprengtportenia ja Anjalan liittoon koskevat tulkintakiistat”, s. 282–283; Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, s. 151–181.
84. J.R. Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland under den gustavianska tiden I*, s. 300–304.
85. *Ibid.*, s. 299.
86. Carl von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, s. 4–8.
87. Sverker Ek, *Franzéns Åbodiktning*, s. 288; M.G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*, s. 458–459.
88. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*, s. 455–457.
89. Ramel, *Sprengtporten*, s. 77.
90. *Johan Arckenholtz. Sagu-Brott af 1734 Års Riksdag i Stockholm*, s. 106–107.
91. Nikula, ”Esaias Wechter”, s. 32.
92. J.T. Hanho, *Ruotsin vallan aika*, s. 101–102.
93. Nikula, ”Prosten Carlborg och fruktan för krig i frihetstidens Finland”, s. 89.
94. Det följande enligt Pentti Virrankoski, *Anders Chydenius*, s. 124, 155–156.
95. Petri Karonen, ”De finska borgarna och begreppet ’Finland’”, s. 265–283. Jfr Jouko Nurmiainen, ”Gemensamma privilegier för ett odalstånd”, s. 171–190.
96. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen*, s. 230, 236; Pentti Renwall, ”Ruotsin vallan aika”, s. 262–264. Se även Toivo J. Paloposki, ”Vapauden aika”, s. 151.
97. Lars Zilliacus, ”Om synen på Finlands och på Finska hushållningssällskapets ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid”, s. 200–202.
98. *Ibid.*, s. 199.
99. Henrik Gabriel Porthan, ”Tankar om Finlands uppodling”, s. 370–396.
100. *Åbo Tidning* 8.1.1800; Sverker Ek, *Franzéns Åbodiktning*, s. 265–267.
101. Se exempelvis Nils Erik Villstrand, ”Med Sverige eller Ryssland”, s. 31–32.
102. Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 76–78.
103. Jyrki Paaskoski, ”Vanhan Suomen aikakausi”, s. 109–114.
104. Panu Pulma, ”Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla”, s. 396–414.
105. Yrjö Kaukiainen, ”Kauppamiesten Karjala”, s. 147–148.
106. Nils Erik Villstrand, ”Med Sverige eller Ryssland”, s. 33.
107. Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt*, s. 112.
108. Jyrki Paaskoski, ”Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721”.
109. Detta och det följande enligt Jyrki Paaskoski, ”Vanhan Suomen aikakausi”.
110. Kyösti Väänänen, *Vanhan Suomen papisto*, s. 21, 24.
111. Marika Tandefelt, ”Fyra språk på en marknad”, s. 46, 51–56, 61.
112. Paaskoski, ”Sverige förlorar Finland”, s. 217.
113. *Ibid.*, s. 234–236; Pentti Virrankoski, *Suomen historia I*, s. 356.
114. Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*, särskilt s. 252–259, 273–281. Se även Jyrki Paaskoskis utmärkta sammanfattning av sin forskning om donationsgodsen i Gamla Finland i hans ”Vanhan Suomen talonpoika ja hovinherra” samt Eljas Orrmans recension av Paaskoskis avhandling, ”En nytolkning av donationsböndernas situation i Gamla Finland”.
115. Jyrki Paaskoski, ”G.M. Armfelt och Gamla Finland”.
116. Kaukiainen, ”Kauppamiesten Karjala”, s. 141–152.
117. Paaskoski, ”Sverige förlorar Finland”, s. 236–238.
118. Andreas Önnersfors karakteriserar det svenska Pommern som en transkulturell region. Andreas Önnersfors, ”Gränser och gemenskaper”.
119. Paaskoski, ”Vanhan Suomen aikakausi”, s. 124.

RIKSSPRÄNGNINGEN

1. Carl von Bonsdorff, *En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I*, s. 1.
2. Jakob Tengström till Olof Hambreus 6.10.1809. Protokoll 20.1.1900, *Suomen Historiallisen Seuran pöytäkirjat 30.11.1897–9.11.1900*, s. 116–124.

3. Detta var Edward Daniel Clarkes slutsats av de diskussioner han kunde föra under sin resa från Stockholm till Petersburg genom Finland år 1799. Se Edward Daniel Clarke, *Matka Suomen halki Pietariin 1799*, s. 191.
4. L.G. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 403–405.
5. Se Nils Erik Villstrand, "Stormaktstiden 1617–1721", s. 308–309.
6. Bruno Lesch, "Stedingk och sprengtportianerna", s. 114–115
7. Johan Albrecht Ehrenströms betänkande från 1788 om Sprengtporten. Se *Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlämnade historiska anteckningar I*, s. 505. Jfr den landsflyktige överstelöjtnanten Carl Fredrik von Knorrings plan för en rysk ockupation av Finland. Han utgick ifrån att det hos allmänheten i Finland fanns en "prevention" mot "den ryska nationen" som prästerskapet hade uppammat. Vid ett infall i Finland var det därför viktigt att man upprätthöll föredömlig disciplin. Uno Williers, "En ockupationsplan för Finland 1804", s. 373.
8. Jakob Tengströms "Reflexioner" 24.3.1808 återges i sin helhet i A.R. Cederberg, "Piispa Tengströmin ajatukset maamme valtiolisesta asemasta kevällä 1808", s. 3–6.
9. Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia III:2. 1810–1844*, s. 106–107, 111.
10. *Ibid.*, s. 109–113.
11. Jyrki Paaskoski, "Sverige förlorar Finland", s. 260–261.
12. Martin Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 25.
13. Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia III:2*, s. 115.
14. Eirik Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 45.
15. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 14–16.
16. Kungörelse 6.2.1808, Inkomna kungörelser 1808–1810, Kristinestads magistrat och rådstuvurätts arkiv, Vasa landsarkiv.
17. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 16–22; Erkki K. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 90–92; Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 209.
18. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 55–59.
19. G. F., "Annotationer gjorda under 1808 och följande år", s. 84.
20. Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 82.
21. Anders Persson, 1808, s. 268.
22. G. F., "Annotationer gjorda under 1808 och följande år", s. 83–84; Carl von Bonsdorff, "G.M. Armfelt om kriget i Finland 1808", s. 123–124.
23. Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 117.
24. Persson, 1808, s. 243–245.
25. Se Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 209–211 och Persson, 1808, passim.
26. Persson, 1808, s. 251–252.
27. *Ibid.*, s. 123, 126–127, 245–249.
28. Om detta se Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*.
29. Krister Nordberg, *Såret vill blöda ännu*, s. 29–40.
30. C.W. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade av B. von Schinckel VI. Carl Johan och hans tid (1810–1812)*, s. 160.
31. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 36.
32. Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 332.
33. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 262.
34. Texten följer bedömningarna i Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809* och dens., "Sjötransporter och skärgårdskrig", s. 20–30.
35. Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia III:2*, s. 136.
36. Kent Zetterberg, "Sverige och drömmen om Finland och Norden under 1800-talet", s. 89.
37. Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 181.
38. G. F., "Annotationer gjorda under 1808 och följande år", s. 81.
39. Ernst Moritz Arndt, *Skildringar ur svenska historien*, s. 227–228.
40. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 258.
41. Carl von Bonsdorff, "Finlands förra ställning inom det svenska riket", s. 201.
42. Åke Sandström, "Sverige 1809–1864", s. 124.
43. *Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808 I*, s. 578–582.
44. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 53–72.
45. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 162–163; Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 44, 212.

46. Lesch, ”Stedingk och sprengtportianerna”, s. 110.
47. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 44.
48. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 151; Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*, s. 42.
49. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 212.
50. *Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808 I*, s. 32–35, 587–590.
51. G.W. af Tibells promemoria 31.5.1809, som bilaga i Erik Hamnström, *Freden i Fredrikshamn*, s. 124.
52. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 163, 390.
53. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 100; Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 445.
54. *Åttioåriga minnen*, s. 56–58.
55. A.R. Cederberg, ”Suomen papisto valtiollisissa vaikeuksissa vuonna 1808”, s. 169–173; Persson, 1808, s. 102, 125.
56. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 175–194.
57. *Ibid.*, s. 417–419.
58. Om länsstyrelserna se Carl von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, s. 25; Persson, 1808, s. 99, 173.
59. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 125–175; Martin Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar*, kapitel 6.
60. Eric Anthoni, ”Till frågan om reskriptet till Åbo Akademi av 4/16 juni 1808”, s. 127–133.
61. *Ibid.*, s. 127; Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, bl.a. s. 136, 357.
62. Eric Anthoni, ”Krigstiden 1808–1809”, s. 38.
63. Sverker Ek, *Franzéns Åbodiktning*, s. 275; Matti Klinge, ”Det kejserliga universitetet”, s. 25–26.
64. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 363–370.
65. *Ibid.*, kap VII och VIII; Keijo Astala, ”Venäläistä puolustus- ja selustatoimintaa Suomessa”, s. 253–258, 288–294.
66. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 371–396.
67. *Ibid.*, s. 198–209.
68. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, bl.a. s. 218, 226, 234.
69. Johannes Klockars, *Första boken om Malax*, s. 158–159.
70. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 239–241, 244–246; *Åttioåriga minnen*, s. 83.
71. *Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808 I*, s. 131–133; Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 419–420; Persson, 1808, s. 124; Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 312.
72. L.G. von Bonsdorff, ”Försök till en bonderesning i sydvästra Finland 1808”, s. 4–5.
73. Pertti Hakala, ”Banden till Sverige bryts”, s. 60.
74. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 418.
75. Klockars, *Första boken om Malax*, s. 159–160; jfr Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 417 och Persson, 1808, s. 124.
76. Osmonsalo, *Suomen valloitus*, s. 286.
77. Persson, 1808, s. 143, 149–150.
78. *Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808 I*, s. 242–244.
79. Enligt gregorianska kalendern 5.1.1809.
80. ”I Åbo 1808”, s. 357.
81. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 401–402.
82. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 263.
83. Om trohetseden se Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 123–140.
84. Ilkka Mäntylä, *Borgå stads historia II*, s. 482.
85. Om edgången i Åbo se Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 324–328.
86. Se Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 133, 137–138.
87. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 355.
88. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 123–140.
89. Hakala, ”Banden till Sverige bryts”, s. 59–60.
90. Eric Anthoni, ”Två fall av politisk förföljelset”, s. 133–134.
91. Cederberg, ”Suomen papisto valtiollisissa vaikeuksissa vuonna 1808”, s. 173–174.
92. *Ibid.*, s. 175–176; Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 30–31.
93. Calonius program till rektorsombytet 22.6.1808 i original på latin. Svensk över-

- sättning av centrala delar som långt citat i R.A. Wrede, *Matthias Calonius*, s. 322–324.
94. Wrede, *Matthias Calonius*, s. 329–333.
 95. Artikel IV i freden. *Samling af Placater, Förordningar, Manifester och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit* I, s. 42.
 96. Jfr Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 799.
 97. Se särskilt ibid., ”spektakel” förekommer på s. 77.
 98. Max Engman, ”Den unge falkens flykt”, s. 429.
 99. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 30, 39, 69, 786.
 100. Engman, ”Den unge falkens flykt”, s. 431.
 101. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 771–772.
 102. Osmo Jussila, *Maaikunnasta valtioksi*, s. 13–15; om deputationen se Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 53–69.
 103. Robert Castrén, *Den finska deputationen 1808–1809*, s. 18, 40–41.
 104. Det ursprungliga utkastet och det slutgiltiga talet enligt deputationens protokoll 30.11.1808 som bilaga i Castrén, *Den finska deputationen 1808–1809*, s. 65–66.
 105. Ibid., s. 55–56; jfr Bruno Lesch, *Carl Erik Mannerheim* I, s. 142.
 106. Lantdagskallelsen i *Protocoller hållna hos det hedervärda bonde ståndet vid lantdagen i Borgå år 1809*, s. 1.
 107. Mäntylä, *Borgå stads historia* II, s. 484.
 108. Castrén, *Den finska deputationen 1808–1809*, s. 65.
 109. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 72–73; Sakari Nummela, ”Suomalaiset Tukholman valtiopäivillä vv. 1809–1810”, s. 343–344.
 110. *Ur Finlands historia* I, s. 21.
 111. Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 45.
 112. Mäntylä, *Borgå stads historia* II, s. 487.
 113. Furst P. Gagarins berättelse ”Tretton dagar i Finland 1809” i *Åttioåriga minnen*, s. 11–12 (separat paginering); Alex Snellman, ”Emanuel Thelningin maapäivämaalaus ja Porvoon tapahtumat”, s. 77–78; Henrika Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 47–50, 85–89.
 114. Schybergson, *Finlands politiska historia 1809–1919*, s. 22–23, 28; Osmo Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*, s. 134.
 115. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, kommentar till Emanuel Thelnings målning av Borgå lantdag, opagnerad svit av färgbilder mellan sidorna 416–417.
 116. *Ur Finlands historia* I, s. 21.
 117. Jussila, *Maaikunnasta valtioksi*, s. 25–30; Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 75; Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 122–123.
 118. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 143–144; Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 100.
 119. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 149; jfr kejsrerliga manifestet om den finska militärens löneförmaner 15/27.3.1810. *Samling af Placater, Förordningar, Manifester och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit* I, s. 63–64.
 120. Villstrand, *Landet annorlunda*, s. 149.
 121. *Protocoller hållna hos det hedervärda bonde ståndet vid lantdagen i Borgå år 1809*, s. 206, 208, 212, 215, 218, 226.
 122. Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 115.
 123. Lesch, *Carl Erik Mannerheim* I, s. 227.
 124. Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*, s. 79–99, 132; Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 74–77, 773–774.
 125. Talet återgivet i M.G. Schybergson, *Finlands politiska historia 1809–1919*, s. 37.
 126. Manifest om finska militärens löneförmaner 15.3.1810. *Samling af Placater* I, s. 63–64.
 127. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta*, s. 79–80, 134–136, 137.
 128. Betänkandet 31.5.1809 i *Välloflige Borgare Ståndets Protokoller vid Lantdagen i Borgå år 1809*, s. 354–385, citaten s. 358; Schybergson, *Finlands politiska historia 1809–1919*, s. 29.
 129. Schybergson, *Finlands politiska historia 1809–1919*, s. 36.
 130. Jussila, *Maaikunnasta valtioksi*, s. 39–40.
 131. Schybergson, *Finlands politiska historia 1809–1919*, s. 28, 36–38; Jussila, *Suomen*

- perustuslait*, s. 85–87; Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, s. 39–40.
132. Jakob Tengströms vittra skrifter i urval, s. CXXII–CXXIV.
133. Tandefelt, *Borgå 1809*, s. 145.
134. Carl Henrik von Platen, *Stedingk*, s. 273–274, 277, 282.
135. *Excellensen Grefve A. F. Skjöldebrands memoarer* III, s. 166.
136. Platen, *Stedingk*, s. 279–280.
137. Hamnström, *Freden i Fredrikshamn*, s. 72; Platen, *Stedingk*, s. 287–288.
138. *Excellensen Grefve A. F. Skjöldebrands memoarer* III, s. 243.
139. Hamnström, *Freden i Fredrikshamn*, s. 73, 97.
140. Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 258–260; Sten Carlsson, *Den svenska utrikespolitikens historia III:1. 1792–1810*, s. 128–130; Paasko-ski, "Sverige förlorar Finland", s. 291–300.
141. Platen, *Stedingk*, s. 289.
142. *Excellensen Grefve A. F. Skjöldebrands memoarer* III, s. 182.
143. Jfr Carlsson, *Den svenska utrikespolitikens historia III:1*, s. 130, 136.
144. Eino Jutikkala, "Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin ajan päätyessä", s. 192; Gösta Björkenheim, "Bengt Magnus Björkmans förmögenhet år 1800", s. 373.
145. Artikel IV i freden i *Samling af Placater* I, s. 41.
146. Artikel XVII i *ibid.*, s. 48.
147. Artikel VI i *ibid.*, s. 42–43; Georg Schaudman, "Alexander I och Finlands konstitution", s. 337; Hamnström, *Freden i Fredrikshamn*, s. 104–105.
148. Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 47.
149. Carl von Bonsdorff, *Åbo akademi 1809*, s. 5.
150. Allmän kungörelse från Vasa länskansli 30.9.1809, Töysä kyrkoarkiv, Jyväskylä universitetsbibliotek.
151. E. Nervander, *Michael Toppelius och hans kyrkomålningar*, s. 175.
152. *Tacksägelse I anledning af Freden med Ryssland*.
153. Robert Murray, *Finska församlingen i Stockholm*, s. 208–208.
154. Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 125–126; Algot Werin, *Tegnér 1782–1825*, s. 76–77; Bo Grandien, *Rönndruwans glöd*, s. 45.
155. Werin, *Tegnér 1782–1825*, s. 81–82.
156. Carl Johan Ljunggren, *Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808–1809*, s. 1, 152.
157. Nordberg, *Såret vill blöda ännu*, s. 54–67.
158. *Ibid.*, s. 64.
159. Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 78.

RYSSLAND, SVERIGE OCH FINLAND 1810–1812

1. G. F., "Annotationer gjorda under 1808 och följande år", s. 88.
2. Carl von Bonsdorff, "Helsingfors upphöjelse till huvudstad", s. 60; Päiviö Tommila, *Suomen autonomian synty*, s. 95–96; jfr Kati Katajisto, "Isänmaan ja yleisen hyvän vuoksi", s. 278–279.
3. Kurt Antell, "Finskt eller finländskt nationalmedvetande på 1800-talet", s. 7.
4. Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari*, svensk sammanfattning s. 305–308.
5. Antell, "Finskt eller finländskt nationalmedvetande på 1800-talet", s. 9–10. Jfr Bruno Lesch, *Carl Erik Mannerheim I*, s. 376–378.
6. Karl Antell, "Den politiska underkastelsens historia", s. 224.
7. Fredrik Lorentz Nyberg till landshövding Wibelius 30.9.1809, *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809*, s. 166–167; Carl von Bonsdorff, "Kejsar Alexander I och finska officerskåren", s. 233–234, 238. Begreppet "fäderneslandet", på latin *patria*, användes med två olika betoningar, antingen med syftning på landet eller orten där man var född eller på staten inom vilken man levde. Om de inte sammanföll uppstod frågan vilketdera som vägde tyngre. Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt*, s. 113, 115.
8. Carl Eric Mannerheim till Johan Fredrik Aminoff, Åbo 22.5.1810, Rilaxarkivet vol. 43 (ny numrering), FRA.
9. Artikel X i *Samling af Placater, Förordningar, Manifest och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Fur-*

- stendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit* I, s. 44–45.
10. Fredrik Gustaf Stjernvall till Carl Gustaf von Yhlen 23.9.1810, "Tvenne brev från landshövding Fredrik Gustaf Stjernvall till hans svåger Carl Gustaf von Yhlen", s. 75–76.
 11. Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 232–236.
 12. Gabriel Rein, *Karl Johan Adlercreutz*, s. 235.
 13. Lars Ericson, "Från sällskap till akademi 1796–1870", s. 40–41, 43.
 14. Lars Ericson Wolke, "Bodelning mellan bröder", s. 452–467.
 15. W. Lagus, "Om F.M. Franzéns bortflyttning från Finland"; Gunnar Castrén, *Frans Mikael Franzén i Finland*, s. 334–344.
 16. Det följande enligt Gösta Björkenheim, "Björkmans bruksegndomar i Finland", s. 98–99 och "Sönerna Björkman i Finland", s. 251–270.
 17. Max Engman, "Den unge falkens flykt", s. 429–430.
 18. Det följande enligt Carl von Bonsdorff, "Kejsar Alexander I och finska officerskåren", s. 229–249. Samma framställning i Carl von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, s. 106–128.
 19. Katajisto, "Isänmaan ja yleisen hyvän vuoksi", s. 279.
 20. Ericson, "Från sällskap till akademi 1796–1870", s. 42–43; Max Engman & Jan Samuelson, "Rikssprängning och migration", s. 211; Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen*, s. 111–165.
 21. Kaarlo Wirilander, "Savon vanhojen säätyläissukujen maaltakato", s. 11.
 22. Kari Tarkiainen, "Svenska Finlandsuppfattningar under tvåhundra år", s. 69; Engman & Samuelson, "Rikssprängning och migration", s. 211–213.
 23. Bo Lönnqvist, *En finsk adelsläkts öden. Standertskjöld – Standertskjöld-Nordenstam*, s. 63.
 24. Alf Brenner, "Fagervik", s. 36–37.
 25. Björkenheim, "Björkmans bruksegndomar i Finland", s. 97–98.
 26. Erik Hornborg, *När riket sprängdes*, s. 263; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 149–150.
 27. Eric Anthoni, "Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen", s. 19, 75–92.
 28. Eric Anthoni, "Krigstiden 1808–1809", s. 39.
 29. L.G. von Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 399–401.
 30. Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 76; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 98–105, 152–162, 193–207.
 31. Olavi Junnila, *Ruotsiin muuttanut Adolf Ivar Arwidsson ja Suomi*, s. 36.
 32. Se t.ex. Lesch, *Carl Erik Mannerheim*, s. 375.
 33. Carl von Bonsdorff, "En underdånig adress år 1811", s. 255–256.
 34. Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 86.
 35. Katajisto, "Isänmaan ja yleisen hyvän vuoksi", s. 279.
 36. Bruno Lesch, "Källskrifter till 'finska deputationens' historia", s. 187–190; Lesch, *Carl Erik Mannerheim*, s. 376–377; Antell, "Den politiska underkastelsens historia", s. 223; Eric Anthoni, "Den ryska tidens första år", s. 139.
 37. [http://hiski.genealogia.fi/hiski?se\(7,3,2008\);Sofia Kotilainen](http://hiski.genealogia.fi/hiski?se(7,3,2008);Sofia Kotilainen), "Namngivningspraxis och attityder: Val av kungliga och kejsarliga förnamn hos den finskspråkiga allmogen efter år 1809".
 38. Aimo Halila, *Oulun kaupungin historia II*, s. 770.
 39. E. Nervander, *Michael Toppelius och hans kyrkomålningar*, s. 177–179.
 40. Fredrik Lorentz Nyberg till landshövding Wibelius, Stockholm 30.9.1809, *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809*, s. 166–167.
 41. Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt*, s. 89.
 42. Carl von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt II*, s. 597.
 43. Nils Erik Villstrand, "Nyheter från predikstolen", s. 66.
 44. Walter Sjöblom, "Båtsmannen Daniel Sorr: visbok och anteckningar omkring år 1800", s. 57–58.
 45. Carl von Bonsdorff, *En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I*, s. 4.
 46. Odaterad promemoria om uppställande av trupper "i detta af Ryssland nyligen

- eröfrade land”, rimligen författad av Johan Fredrik Aminoff, Rilaxarkivet vol. 32 (nytt nummer), FRA.
47. *Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlämnade historiska anteckningar II*, s. 652–662; Yrjö Blomstedt, *Johan Albrecht Ehrenström*, s. 368–370.
 48. Odaterad promemoria om uppställande av trupper ”i detta af Ryssland nyligen eröfrade land”, rimligen författad av Johan Fredrik Aminoff, Rilaxarkivet vol. 32 (nytt nummer), FRA.
 49. Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, s. 427–433.
 50. Harry Donner, ”Några rapporter om stämningar och militära förläggningar i Finland åren 1810–1811”.
 51. J.R. Danielson-Kalmari, *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nnella ja 19:nnella vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika I. Suomi omin-takeisen valtioelämän alkujakossa*, s. 5–13.
 52. Rilaxarkivet nr 32 (nytt nummer), FRA; jfr Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 79–86.
 53. Bra sammanfattad av Anthoni i ”Den ryska tidens första år”, s. 139. Se även Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 172–175.
 54. Carl von Bonsdorff, ”Helsingfors upphöjelse till huvudstad”, s. 61; Katajisto, *Isänmaamme keisari*, s. 169–171.
 55. Bonsdorff, *En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I*, s. 3–4; Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 151–157; Lesch, *Carl Erik Mannerheim*, s. 347.
 56. Thomas von Vegesack, *Smak för frihet*, s. 192–211, 295–296.
 57. Yrjö Nurmio, *Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina*, s. 30–51; Osmo Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan*, s. 99–101.
 58. Nurmio, *Suomen sensuuriolot*, s. 60–69.
 59. Karl Niclas Keckman till Johan Josef Pippingssköld 29–30.8.1812, Perno-samlingen III, Åbo Akademis bibliotek.
 60. P.O. v. Törne, ”Ett par omdömen om ställningen i Finland år 1810”, s. 85–87; Fredrik Gustaf Stjernvall till Carl Gustaf von Yhlen 23.9.1810, ”Tvenne brev från landshövding Fredrik Gustaf Stjernvall till hans sväger Carl Gustaf von Yhlen”, s. 75.
 61. Carl Henrik von Platen, *Stedingk*, s. 271.
 62. Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten*, s. 115.
 63. Eirik Hornborg, *När riket sprängdes*.
 64. Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814*, s. 286.
 65. Max Engman, ”Vad och hur skall vi fira 2008–2009?”, s. 158.
 66. Magnus Björnstjerna, *Anteckningar 2*, s. 42; Allan Jansson, *Försvarsfrågan i svensk politik*, s. 6, not 9.
 67. Krister Nordberg, *Såret vill blöda ännu*, s. 55–59.
 68. Fredrik Lorentz Nyberg till landshövding Wibelius, Stockholm 30.9.1809, *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809*, s. 165; jfr C.W. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade av B. von Schinkel VI. Carl Johan och hans tid (1810–1812)*, s. 106.
 69. Jansson, *Försvarsfrågan i svensk politik*, s. 7.
 70. Carina Burman, *Bremer. En biografi*, s. 25.
 71. Statsrådet Rosenblad 24.2.1812, *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 48.
 72. *Några anteckningar om och af General von Döbeln III*, s. 405–406.
 73. Åke Sandström, ”Sverige 1809–1864”, s. 123–124.
 74. Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 133–134; *Esaias Tegnér:s samlade dikter II*, s. 53 och 65.
 75. Nils Erik Villstrand, ”Makt och mångfald i en tidigmodern kontext”, s. 33–34.
 76. Klas Adolf Fleming 24.2.1812, *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 42.
 77. Statsrådets protokoll 30.8.1809, s. 16. Bilaga 3 till Oscar Alin, *Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810–1815*.
 78. Allan Jansson konstaterar att den nya gränsen inte var mer svår försvarad, snarare tvärtom, men att det militära läget försämrades genom förlusten av Finland. Nu gick gränsen så mycket närmare ”de vitala delarna”. Jansson, *Försvarsfrågan i svensk politik*, s. 8–9, 17. Lars Ericson Wolke skriver om en totalt förändrad strategisk situation i den kraftigaste omvälvningen på 600 år. Lars Ericson Wolke, *Krigets idéer*, s. 212. Se

- även Roald Berg, *Norsk forsvarshistorie 2. Profesjon – union – nasjon*, s. 108.
79. *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 9, 11, 13.
80. Se *Krönika för Riksdagen åren 1817 och 1818*, s. 40–41.
81. Israel Hwasser, *Om Borgå lantdag och Finlands ställning 1812*, s. 45; Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 140.
82. Se t.ex. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 33, 107–108.
83. Statsrådet Gustaf Fredrik Wirsén 24.2.1812, *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 22.
84. Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 143–144.
85. Jöran Wibling, *Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810*, s. 197.
86. Statsrådets protokoll 30.8.1809, s. 17. Se även statsrådet Adlerbeths argumentering samma dag, särskilt s. 24. Bilaga 3 till Alin, *Carl Johan och Sveriges yttre politik*. Jfr Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 140; Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 141–145.
87. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 160–161. Carl Löwenhielm framhöll samma år för kronprinsen att hela nationen, med undantag av några högt uppsatta ämbetsmän, önskade utkräva hämnd på Ryssland och att man i Napoleon såg hämnaren som man närmast svärmade för. Se L.G. von Bonsdorff, ”En diktaturfiende på Napoleons tid”, s. 9.
88. Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 142; Wibling, *Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810*, s. 197–198.
89. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 108, 159.
90. Kent Zetterberg, ”Sverige och drömmen om Finland och Norden under 1800-talet”, s. 101.
91. Citatet ur Platen, *Stedingk*, s. 300; jfr Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 31–32.
92. Om de naturliga gränserna i den vetenskapliga kursen se Berg, *Norsk forsvarshistorie 2*, s. 108–110.
93. Utrikes statsministern Lars von Engeström framhöll hur Bottniska viken skiljde Ryssland, och även Finland, från Sverige. Bonsdorff, *Opinioner och stämningar*, s. 149.
94. Alin, *Carl Johan och Sveriges yttre politik*, s. 80–81, 87.
95. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 137.
96. *Ibid.*, s. 48; Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia III:2*, s. 156; *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 16, 22; Berg, *Norsk forsvarshistorie 2*, s. 57.
97. Jörgen Weibull, *Carl Johan och Norge 1810–1814*, s. 272, 276. Se även s. 51.
98. Om Karl Johan, Sverige och förvärvandet av Norge 1810–1814 se Weibull, *Carl Johan och Norge*.
99. *Ibid.*, s. 16–17.
100. *Ibid.*, s. 52–53, 56–59.
101. *Ibid.*, s. 51–52.
102. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 44; Torvald Höjer, *Kronprinstiden*, s. 113–114; Weibull, *Carl Johan och Norge*, s. 51–52, 61–62.
103. *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 6–9. Om diskussionerna se Höjer, *Kronprinstiden*, s. 110–112.
104. Fältmarskalk J.C. Toll till H.E. von Engeström 21.4.1811 i Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 332–334, se även s. 66–67.
105. Höjer, *Kronprinstiden*, s. 109–110, 113–114.
106. J.R. Danielson-Kalmari, *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nnessä ja 19:nnessä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika III. Kustaa Mauri Armfelt Suomen asiain johdossa*, s. 13–22.
107. *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 17.
108. Alin, *Carl Johan och Sveriges yttre politik*, s. 97–98.
109. Berg, *Norsk forsvarshistorie 2*, s. 56–62; Roald Berg, ”Embetsmannastat, rettsstat eller generalguvernement 1814–1829”, s. 79–80.
110. Om opinionerna jfr Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia VI*, s. 164.
111. *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 22.
112. *Ibid.*, s. 25–26.
113. *Ibid.*, s. 39–40.

114. Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia* VI, s. 158–160.
115. *Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812*, s. 41–45, 50–51.
116. *Ibid.*, s. 47.
117. *Ibid.*, 53–54; Höjer, *Kronprinstiden*, s. 112.
118. Weibull, *Carl Johan och Norge*, s. 63–64.
119. Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 141. Problematiken, som är svårstuderad, vore värd en ordentlig vetenskaplig genomlysning. Den som läser svensk forskningslitteratur med en kritisk blick har svårt att värja sig för intrycket att historikerna av någon anledning valt att tona ned förekomsten av svensk revanschism under de första åren efter 1809. Se t.ex. Henrik Höjers uppfattning: "Opinionen för att ta Finland åter var om inte stor så i alla fall existerande". Henrik Höjer, *Sveriges argaste liberal*, s. 56. I den dåtida tidningspressen var Finland och dess eventuella återtagande ingen stor fråga under åren efter freden. Utrikespolitiska frågeställningar behandlades på det hela taget inte så ofta. Henrik Edgren framhåller att man av självbevarelse-drift undvek så riskabla ämnen. Edgren skriver också om förekomsten av "många revanschistiska röster" i Sverige efter förlusten av Finland, men att ett återerövrande inte "lär" ha "engagerat särskilt många svenskar i gemen". Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett*, s. 89–90. I den försvarspolitiska diskussionen hade revanschismen ingen plats. Allan Jansson beskriver revanschlusten som "synnerligen allmän", men den knöts till förhoppningar om hjälp utifrån och fördelaktiga utrikespolitiska konjunkturen. Ensamt var Sverige, vars framtida existens som självständigt rike stod på spel, för svagt. Jansson, *Försvarsfrågan i svensk politik*, s. 3–5. Inte ens de grusade svenska förhoppningarna under Krimkriget lyckades helt ta död på revanschismen. Förlusten hade efterlämnat ett "öppet sår". Ernst Brydolf, *Sverige och Runeberg 1849–1863*, s. 358–361.
120. Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 146–148; Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett*, s. 90–91.
121. Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 167.
122. Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. Till 1814*, s. 171–177; Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett*, s. 91.
123. Hans Gabriel Trolle Wachtmeister, *Anteckningar och minnen*, s. 309.
124. Göte Jansson, *Tegnér och politiken 1815–1840*, s. 19.
125. Lars Ericson, "The War with Norway in 1814 and the Occupation of 1814–1815", s. 438–439; Thomas Sörensen, *Sista striden. De mörnerska husarerna vid Bornhöft*, s. 187; Henrik Höjer, *Sveriges argaste liberal*, s. 62.
126. Seved Johnson, "1812 års politik", s. 99–126.
127. Det följande enligt Nils Erik Villstrand, "Three kisses, two encounters and an unrequited love", s. 315–332. Här ges fullständiga källhänvisningar för bl.a. citaten.

RIKSDDEL OCH RIKSDDELNING

1. Jussi T. Lappalainen, "Finland under den karolinska tiden", s. 81.
2. För 1658 se Leon Jespersen, "Et spørgsmål til Vorherre: Hvorfor dansk Øresundstold efter 1658", s. 92.
3. Max Engman, *S:t Petersburg och Finland*, s. 66, 97; Per-Arne Bodin, *Historien och evigheten*, s. 193–197.
4. Toivo J. Paloposki, "Vapauden aika", s. 75; Aulis J. Alanen, *Suomen historia X. Suomen historia kustavilaisella ajalla*, s. 360.
5. Nils Erik Villstrand, "Makt och mångfald i en tidigmodern kontext", s. 35.
6. Øystein Rian, "Norge i den oldenborgske staten", s. 185–208.
7. Bo Stråth, *Union och demokrati*, s. 598.
8. Vibeke Winge, "Language – means of Communication or National Treasure", s. 46–60.
9. Jfr Peter Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe*, s. 71–72.
10. Jämförelsen görs i Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 435.
11. Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd*, s. 243–277; Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 193–228; Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, passim.

12. Danmark: Leon Jespersen, "Tiden 1596–1660: Mellem personlig kongemagt och bureaukrati", s. 134. Ryssland: Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms*.
13. Tommy Möller, *Svensk politisk historia 1809–1975*, särskilt s. 13, 38, 40.
14. Bo Lindberg, *Den antika skövelheten*, s. 171–194.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

- Riksarkivet, Helsingfors (FRA)
Rilaxarkivet (ny numrering, vol. 32 och 43)
Riksarkivet, Stockholm (SRA)
Kanslikollegium
Inkomna skrivelser i kyrko- och under-
visningsärenden
Borgå domkapitel till Kanslikollegi-
um 1781
Åbo domkapitel till Kanslikollegi-
um 1782
Kollegiers m.fl. skrivelser till Kungl. Maj:t.
Sammansatta kollegiers skrivelser 1763
Riksdagshandlingar (R 2650)
Riksregistraturen (RR) 1643, 1673, 1723
Nordenskjöldska arkivet
Brev till och från Otto Gustaf Norden-
sköld (E 4903g och 4938)
Jyväskylä universitetsbibliotek
Töysä kyrkoarkiv
Länsstyrelsens kungörelser 1803, 1809
Svenska litteratursällskapet i Finland
Historiska och litteraturhistoriska arkivet
"Kort berättelse om östra Sverige eller
Finland med Österbotn jemte några all-
männa medel till hushållningens förbät-
rande därsammastädes" (SLSA 579)
Vasa landsarkiv
Kristinestads magistrats och rådstugurätts
arkiv
Inkomna kungörelser 1808–1810
Åbo Akademis bibliotek, Handskriftsavdel-
ningen
Perno-samlingen III
Schulténska samlingen

INTERNETADRESSER

- [http://hiski.genealogia.fi?se 7.3.2008.](http://hiski.genealogia.fi?se 7.3.2008)
[http://sv.wikipedia.org/wiki/1734_års_lag 27.9.2008.](http://sv.wikipedia.org/wiki/1734_års_lag 27.9.2008)
[http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1734 27.9.2008.](http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1734 27.9.2008)

TIDNINGAR

- Hufvudstadsbladet* 2008.
Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo 1783.
Åbo nya Tidningar 1789.
Åbo Tidning 1800, 1802–1803, 1805.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- AALTO, Seppo, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. Helsinki 1996.
AHLBÄCK, Olav, *Svenskan i Finland*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15. Stockholm 1971.
AHLBÄCK, Ragna, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Folklivsstudier I. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 300. Helsingfors 1945.
АНОКAS, Minna, "Valistusfilosofien teokset suomalaisissa kaupungeissa 1700-luvulla". Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. *Kirjakulttuuri kaupungeissa 1700-luvulla*. Helsinki 2008, s. 83–114.

- AHONEN, Voitto, *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostaviihastanoin vuoteen 1740*. Historiallisia Tutkimuksia 146. Helsinki 1988.
- AHTOKARI, Kari, *Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996*. Bibliotheca Historica 54. Helsinki 2000.
- ALANEN, Aulis J., *Suomen historia IX. Suomen historia vapaudenajalla*. Porvoo & Helsinki 1963.
- *Suomen historia X. Suomen historia kustavilaisella ajalla*. Porvoo & Helsinki 1964.
- ALIN, Oscar, *Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810–1815*. *Historisk studie*. Stockholm 1899.
- ALM, Mikael, *Kungssord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*. Stockholm 2002.
- AMINOFF, C.G., *Nyuppsatta truppförband i Finland 1770–1808*. Historiallisia Tutkimuksia 82. Helsingfors 1971.
- AMINOFF-WINBERG, Johanna, *På flykt i eget land. Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget*. Åbo 2007.
- Amiral Carl Tersmedens memoarer 4. Ur frihetstidens lif*. Utg. Nils Sjöberg & Nils Erdman. Stockholm 1917.
- ANDERSSON, Otto, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 283. Helsingfors 1940.
- ANDERSSON, Sven, ”Skeppshus i åländska ortnamn”. *Budkavlen* 1966–1967, s. 127–200.
- ANTELL, Kurt, ”Den politiska underkastelsens historia”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1918, s. 219–227.
- ”Finskt eller finländskt nationalmedvetande på 1800-talet”. *Finsk Tidskrift* 1917, s. 3–24.
- *Pernå sockens historia I. Tiden intill år 1700*. Helsingfors 1956.
- ANTHONI, Eric, ”Den ryska tidens första år”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1928, s. 134–141.
- ”Den tidigare finländska historieskrivningens syn på de nationella förhållandena och Finlands ställning till Sverige”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1943, s. 77–103.
- ”Finlands 1590-tal i historieskrivningen”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1936, s. 49–79.
- ”Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1925, s. 18–31, 75–92.
- *Konflikten mellan hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 262. Helsingfors 1937.
- ”Krigstiden 1808–1809”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1930, s. 35–40.
- ”Svenska opinioner och händelserna i Finland 1808–1809”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1923, s. 42–46.
- ”Svenskarna i Finland. Från Claes Christerson Horns tid till Per Brahes”. *Svenska folket genom tiderna: vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder 4. Den yngre Vasatiden*. Red. Ewert Wrangel. Malmö 1939, s. 337–367.
- *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland I. Konflikten uppkomst och hertigens seger*. Helsingfors 1935.
- ”Till frågan om reskriptet till Åbo Akademi av 4/16 juni 1808”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1924, s. 127–133.
- ”Två fall av politisk förföljelse”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1922, s. 132–139.
- ARNDT, Ernst Moritz, *Skildringar ur svenska historien under Gustaf III och Gustaf IV Adolf*. Uppsala 1840.
- ASKER, Björn, *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735*. Arkivvetenskapliga studier. Uppsala 2004.
- ASTALA, Keijo, ”Venäläistä puolustus- ja selustatoimintaa Suomessa”. *Historiallinen Arkiisto* 61. Helsinki 1967, s. 148–295.
- BACK, Lars, *Karis socken från forntiden till våra dagar VI*. Karis 1994.
- BERG, Lars Otto, ”Skärgårdsflottans fartyg. Typer och utveckling under 1700- och 1800-talen”. *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*. Red. Hans Norman. Lund 2000, s. 50–77.
- BERG, Roald, ”Embetsmannastat, rettsstat eller generalguvernement 1814–1829”. *Nytt Norsk Tidskrift* 2003, s. 73–84.

- *Norsk forsvarshistorie 2. Profesjon – union – nasjon*. Bergen 2001.
- BERGKLINT, Olof, *Mindre Sammandrag af Wetenskaberne Til Swenska Ungdomens Tjenst*. Förra delen. Andra upplagan. Stockholm 1781.
- BERGMAN, C.W., *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Schinckel VI. Carl Johan och hans tid (1810–1812)*. Stockholm 1855.
- BERGSTRÖM, Carin, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800*. Nordiska museets handlingar 110. Stockholm 1991.
- Biografiskt lexikon för Finland 1. Svenska tiden*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:1. Helsingfors & Stockholm 2008.
- BJÖRKENHEIM, Gösta, ”Bengt Magnus Björkmans förmögenhet år 1800”. *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824*. Red. Klas Nyberg. Stockholm 2006, s. 373–375.
- ”Björkmans bruksegndomar i Finland”. *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824*. Red. Klas Nyberg. Stockholm 2006, s. 71–99.
- ”Sönerna Björkman i Finland”. *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824*. Red. Klas Nyberg. Stockholm 2006, s. 251–270.
- BJÖRKENHEIM, Magnus, *Äldre fransk litteratur på herrgårdar i Finland*. Helsingfors 1929.
- BJÖRNSTJERNA, Magnus, *Anteckningar. Utgifne efter hans död 2*. Stockholm 1852.
- BLADH, C.E., *Minnen från finska kriget åren 1808–1809*. Stockholm 1849.
- BLOMQUIST, Tore, ”Transporten av manskap från fyra svenska regementen till Finland 1721”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1990, s. 85–95.
- BLOMSTEDT, Kaarlo, *Henrik Klauupoika Horn I. Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa*. Historiallisia Tutkimuksia 3:1. Helsinki 1921.
- BLOMSTEDT, Yrjö, ”Den finländska självständighetstanken på 1780-talet – ideologi eller politisk spekulation”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1965, s. 92–102.
- *Johan Albrecht Ehrenström. Gustavian och statsbyggare*. Helsingfors 1966.
- ”Kustavilainen aika”. *Suomen historia 4. Vaupauden aika, kustavilainen aika, kansanelämä 1700-luvulla*. Espoo 1986, s. 182–349.
- ”Sprengtportenia ja Anjalan liittoa koskevat tulkintakiistat”. *Suomen historia 4. Vaupauden aika, kustavilainen aika, kansanelämä 1700-luvulla*. Espoo 1986, s. 282–283.
- BODIN, Per-Arne, *Historien och evigheten. Essäer om Ryssland*. Skellefteå 2005.
- BONDE, Gustaf, *Den finska nationens och språkets härkomst*. Kongl. Svenska Vitterhets-Academiens handlingar I. Stockholm 1755.
- VON BONSDORFF, Carl, *En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 75:1. Helsingfors 1912.
- ”En underdånig adress år 1811”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, s. 251–256.
- ”Finlands förra ställning inom det svenska riket”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1919, s. 173–206.
- ”Finlands sista hyllning åt svensk konung”. *Förhandlingar och uppsatser 12*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 39. Helsingfors 1899, s. 156–170.
- ”G.M. Armfelt om kriget i Finland 1808”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1921, s. 119–130.
- *Gustav Mauritz Armfelt. Levnadskildring II*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 223. Helsingfors 1931.
- ”Helsingfors upphöjelse till huvudstad”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1924, s. 56–66.
- ”Kejsar Alexander I och finska officerskåren”. *Finsk Tidskrift* 1915 II, s. 229–249.
- *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 141. Helsingfors 1918.
- *Åbo akademi 1809*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 91:B. Helsingfors 1948.
- VON BONSDORFF, L.G., *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*. Helsingfors 1929.
- ”En diktaturfiende i Helsingfors på Napoleons tid. Ur J. A. Ehrenströms korrespondens”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1939, s. 1–23.

- ”Försök till en bonderesning i sydvästra Finland 1808”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1933, s. 1–21.
- Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida. Utg. Ernst Lagus. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 38. Helsingfors 1898.
- Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809. Utg. Reinh. Hausen. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 130. Helsingfors 1916.
- BRENNER, Alf, ”Fagervik”. *Ingå, Fagervik, Degerby. En västnyländsk bygdekrönika* II. Red. Alf Brenner. Andra upplagan. Hangö 1972, s. 7–104.
- BROHED, Ingemar, *Stat – religion – kyrka. Ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet*. Rättshistoriskt bibliotek 22. Stockholm 1973.
- BRYDOLF, Ernst, *Sverige och Runeberg 1849–1863*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 415. Helsingfors 1966.
- BURE, Anders, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*. Toim. Tuomo Pekkanen. Helsinki 1985.
- BURKE, Peter, *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge 2004.
- BURMAN, Carina, *Bremer. En biografi*. Stockholm 2001.
- BURMAN, Lars, ”1695 års psalmbok”, *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1800*. Red. Johan Wrede. Helsingfors & Stockholm 1999, s. 97.
- Bön At i kyrkorne upläsas Under Hans Kongl Majjts Frånvaru på resan öfver til Finland. Årstrycket. Stockholm 1752.
- BÖÖK, Fredrik, *Esaias Tegnér. En levnadsteckning utarbetad på uppdrag av Svenska Akademiens I*. Stockholm 1946.
- *Esaias Tegnér. Till 1814*. Stockholm 1917.
- CARLSSON, Sten, *Den svenska utrikespolitikens historia III:1. 1792–1810*. Stockholm 1954.
- ”Fyllom våra glas och låtom oss skrat- ta”. Problem kring en politisk dryckesvisa”. *Personhistorisk Tidskrift* 1962, s. 1–22.
- *Grupper och gestalter. Historiska studier*. Stockholm 1964.
- ”Rikets sprängning 1809”. *Symposium för historiker från Sverige och Finland. Rapport från symposiet på Olofsborg, Nyslott, Finland 21–22 april 1978*. Esbo 1980, s. 75–89.
- *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*. Stockholm 1970.
- CARPELAN, Tor, *Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna II (H–R)*. Helsingfors 1958.
- CASTREN, Gunnar, *Frans Mikael Franzén i Finland*. Helsingfors 1902.
- CASTRÉN, Liisa, *Adolf Ivar Arwidsson. Nuori Arwidsson ja hänen ympäristönsä*. Helsinki 1944.
- CASTRÉN, Robert, *Den finska deputationen 1808–1809*. Helsingfors 1879.
- CAVALLIN, Maria, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*. Göteborg 2003.
- CEDERBERG, A.R., ”Piispa Tengströmin ajatukset maamme valtiollisesta asemasta keväällä 1808”. *Historiallinen Arkisto XXIV:2*. Helsinki 1914, s. 1–6.
- ”Suomen papisto valtiollisissa vaikeuksissa vuonna 1808”. Täysistunto 11 p. jouluk. 1909. *Suomalainen Tiedekatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat*. Helsinki 1909, s. 168–179.
- CLARKE, Edward Daniel, *Matka Suomen halki Pietariin 1799*. Julk. Jorma Ojala. Porvoo, Helsinki & Juva 1990.
- CLEVE, Frédéric, ”Luthers psalmer om de tio buden och deras reception i Finland”. *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv. Ett projekt inom forskarnätverket Nordhymn*. Red. Sven-Åke Selander & Karl-Johan Hansson. Lund 2008, s. 280–288.
- ”Dagboksanteckningar under en resa från Stockholm till Finland år 1757 af Bankokommissarien Fredrik Silfverstolpe”. *Bidrag till kändedomens af vårt land I*. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1885, s. 5–27.
- DAHLBÄCK, Elisabet, ”Gustav III:s finska eriksgata och besöket i Helsingfors”. *Konungen reser*. Helsingfors 2000, s. 72–85.
- DAHLGREN, Stellan & Norman, Hans, *The Rise and Fall of New Sweden. Governor Johan Risingh's Journal 1654–1655 in its historical context*. Stockholm 1988.
- DAHLSTRÖM, Svante, *Promenader I–III*. Faksimiltryck. Åbo 1997.
- DALIN, Olof, *Svea rikets historia Ifrån des begynnelse til våra tider I–II*. Stockholm 1747, 1750.

- DANIELSON-KALMARI, J.R., *Stats- och samhällsliv i Finland under den gustavianska tiden I*. Helsingfors 1925.
- *Stats- och samhällsliv i Finland under den gustavianska tiden II*. Helsingfors 1925.
- *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nella ja 19:nella vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika I. Suomi omintakeisen valtioelämän alkujaksossa*. Porvoo 1920.
- *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nella ja 19:nella vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika III. Kustaa Mauri Armfelt Suomen asiain johdossa*. Porvoo 1923.
- DANNERT, Leif, *Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang*. Uppsala 1943.
- DONNER, Harry, ”Några rapporter om stämningar och militära förläggningar i Finland åren 1810–1811”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1931, s. 174–183.
- DREIJER, Stig, *Det åländska folkets historia III. Frihetstiden och den gustavianska tiden 1721–1808*. Mariehamn 2006.
- EDGREN, Henrik, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*. Studia Historica Upsaliensia 216. Uppsala 2005.
- EDGREN, Monica, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*. Lund 2001.
- EHRNSVÄRD, August[in], *Tal om svensk sjömagt; hållet för Kongl. Vetensk. Akademien, Vid praesidii nedläggande, Den 11 junii, 1766*. Stockholm 1767.
- EK, Sverker, *Franzéns Åbodiktning. Ett bidrag till Finlands svenska litteraturhistoria*. Stockholm 1916.
- EKEDAHL, Nils, ”’Guds och Swea barn’. Religion och nationell identitet i 1700-talets Sverige”. *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg. Opuscula Historica Upsaliensia 27. Uppsala 2002, s. 49–69.
- ELMROTH, Ingvar, *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900*. Bibliotheca Historica Lundensis 50. Lund 1981.
- ENG, Torbjörn, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Studia Historica Upsaliensia 201. Uppsala 2001.
- ”Svenska provinsvapen från Vasa till Bernadotte. En heraldisk gestaltning av konglomeratväldet”. *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 77–103.
- ENGLUND, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm 1990.
- ENGMAN, Max, ”Den unge falkens flykt. Brott och kontinuitet kring Finland 1809”. *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 421–436.
- *Petersburgska vägar*. Esbo 1995.
- *St Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130. Andra upplagan. Helsingfors 2003.
- ”Vad och hur skall vi fira 2008–2009?”. *Historisk Tidskrift för Finland* 2007, s. 156–167.
- ENGMAN, Max & Samuelson, Jan, ”Rikssprängning och migration. Geografisk rörlighet till och från Finland före och efter 1809”. *Svenskt i Finland – finskt i Sverige I. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*. Red. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:1. Helsingfors 2005, s. 203–255.
- ENGMAN, Max & Villstrand, Nils Erik (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008.
- ERICSON, Lars, ”Från sällskap till akademi 1796–1870”. *Fäderneslandets försvar. Kungl. Krigsvetenskapsakademien 1796–1996*. Red. Erik Norberg. Stockholm 1996, s. 11–139.
- *Johan III. En biografi*. Lund 2004.
- ”När armén var under Alperna. Den svenska krigsmakten i östersjöområdet från 1590-talet till 1670-talet”. *Mare nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett*

- svenskt maktcentrum*. Red. Kerstin Abukhanfusa. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Stockholm 1999, s. 11–44.
- "The War with Norway in 1814 and the Occupation of 1814–1815". *Between the Imperial Eagles. Swedens Armed Forces during the Revolutionary and Napoleonic Wars 1780–1820*. Ed. Fred Sandstedt. Stockholm 2000, s. 438–474.
- ERICSON WOLKE, Lars, "Bodelning mellan bröder. Uppdelningen av den svenska och finska militären efter Fredrikshamnfreden i september 1809". *Historisk Tidskrift för Finland* 2005, s. 439–472.
- *Krigets idéer. Svenska tankar om krigsföring 1320–1920*. Stockholm 2007.
- ERICSON WOLKE, Lars & Larsson, Göran & Villstrand, Nils Erik, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*. Lund 2006.
- Esaia Tegnér's brev I (1793–1817)*. Red. Nils Palmberg. Malmö 1953.
- Esaia Tegnér's samlade dikter II (1809–1816)*. Red. Fredrik Böök & Åke K.G. Lundquist. Lund 1968.
- Excellensen Grefve A. F. Skjöldebrands memoarer III*. Utg. Henrik Schüick. Stockholm 1904.
- FAGERLUND, Rainer "Den äldre vasatiden 1523–1617". *Finlands historia* 2. Esbo 1993, s. 11–124.
- FEDERLEY, Berndt, "Indigenatsrätten och adeln i Finland under slutet av 1500-talet". *Historisk Tidskrift för Finland* 1947, s. 99–112.
- FORSBERG, Karl-Erik, "Befolkningsutvecklingen efter år 1749". *Svenska Österbottens historia I*. Vasa 1977, s. 213–303.
- FORSMAN, Karl, "Om folkflyttningen från Sverige till Finland. Anteckningar i anledning av några flyttningsförsök från mellersta Sverige på 1700-talet". *Historisk Tidskrift för Finland* 1943, s. 1–19.
- VON FRENCKELL, Ester-Margaret, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827*. Helsingfors 1943.
- FREUDENTHAL, Axel Olof, "Porthan, Finlands första svenska dialektforskare". *Förhandlingar och uppsatser* 6. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 20. Helsingfors 1892, s. 51–59.
- FROHNERT, Pär, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*. Rättshistoriskt bibliotek 48. Lund 1993.
- FRÄNGSMYR, Carl, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Stockholm 2000.
- G. F., "Annotationer gjorda under 1808 och följande år". *Förhandlingar och uppsatser* 2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 6. Helsingfors 1887, s. 75–92.
- GARDBERG, C.J., *Tre Katarinor på Åbo slott*. Tredje upplagan. Helsingfors 1988.
- GARDBERG, Carl-Rudolf, "Läselsällskapet i Gamlakarleby och dess samtida". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 14. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 265. Helsingfors 1938, s. 265–310.
- GERNER, Kristian & Karlsson, Klas-Göran, *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*. Stockholm 2002.
- GRANDIEN, Bo, *Rönndruvans glöd. Nygöticitiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet*. Nordiska museets handlingar 107. Stockholm 1987.
- GRANHOLM, Helge, "Bosättningen i historisk tid". *Finby sockens historia*. Virkby 1968, s. 7–43.
- GRIPENBERG, Ole, *Civiluniformer i Finland*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 70. Helsingfors 1969.
- GRÜNTAL, Riho, *Lüivistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit*. Castrenianumin toimitteita 51. <http://www.sgr.fi/ct/ct51.html>.
- GRÖNROOS, Henrik, "Duisang – se pyhä Jumalan mies. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta 4". *Bibliophilos* 1/1975, s. 5–13.
- "Geografiat ja reisu-kirjat. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta 2". *Bibliophilos* 1/1972, s. 3–13.
- "Keisarit ja kuninkaat. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta 3". *Bibliophilos* 1/1973, s. 3–17.
- "Salattu elämä. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta". *Bibliophilos* 3/1971, s. 74–81.
- GRÖNROOS, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte, *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar*.

- teckningar 1656–1809*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 596. Helsingfors 1996.
- GUSTAFSSON, Harald, ”De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa”. *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 59–73.
- *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*. Lund 1997.
- ”Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets politiska geografi”. *Scandia* 1991, s. 191–227.
- GYLLING, Edvard, *Statistiska bidrag till den svenska folkstammens historia i Finland*. Helsingfors 1911.
- GÄFVERT, Björn, ”Att känna territoriet. Svensk kartering under Trettioåriga krigets dagar”. *Mare nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum*. Red. Kerstin Abukhanfusa. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Stockholm 1999, s. 74–92.
- GÖTELID, Anna, *Vardagens teknik. Exemplet Dalarna 1700–1900*. Hedemora 1999.
- H. G. Porthans *bref till M. Calonius (1797–1800)* 2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 5. Helsingfors 1886.
- HAAPAMÄKI, Saara, *Studier i svensk grammatik-historia*. Åbo 2002.
- HAGSTRÖM, Tore, ”Avslöjade anonyma bidrag i Åbo Tidning 1782–85”. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 46. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 30. Helsingfors 1971, s. 173–241.
- HAKALA, Pertti, ”Banden till Sverige bryts”. Christer Kuvaja, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia IV. Från finska kriget till Ålandsrörelsen 1808–1920*. Mariehamn 2008, s. 11–65.
- HAKAPÄÄ, Jyrki, ”Jokamiehen lakikirjasta taloustieteen harvinaisuuksiin. Kauppiaiden hyötykirjallisuus 1700-luvun jälkipuoliskon Helsingissä”. *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*. Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. Helsinki 2008, s. 64–82.
- *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakuumintuminen Suomessa 1740–1860*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1166. Helsinki 2008.
- HALILA, Aimo, *Oulun kaupungin historia II (1721–1809)*. Oulu 1953.
- HALLBERG, Peter, ”Den läsande nationen: utgivningen och spridningen av Olof Dalins svenska rikshistoria 1747–1763”. *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg. Opuscula Historica Upsaliensia 27. Uppsala 2002, s. 71–86.
- HAMBERG, Per-Gustaf, *Norrländska kyrkoinredningar. Från reformation till ortodoxi*. Stockholm 1974.
- HAMMARSKÖLD, Lorenzo, *Berättelse om Konung Gustaf III:s Årestod, och de i anledning af densammes Aftäckande anstälde Högtidligheter*. Stockholm 1808.
- HAMNSTRÖM, Erik, *Freden i Fredrikshamn*. Uppsala 1902.
- Handlingar rörande finska skolväsendets historia under 16:de, 17:de och 18:de seklen* I. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1884.
- Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808* I. Helsingfors 1893.
- HANHO, J.T., *Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan aika*. Porvoo & Helsinki 1947.
- HANKA, Heikki, *Kirkkomaalauksen traditio ja muutos 1720–1880*. Carl Fredrik Blom murrosajan maalarina. Jyväskylä 1997.
- HANKA, Heikki & Hätönen, Helena, ”Katkelmia Karjalan luterilaisten kirkkojen kuvataiteesta”. *Karjalan lutherilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet*. Toim. Soile Rinno & Minna Laukkanen. Lappeenranta 1997, s. 257–308.
- HANKA, Heikki & Pirinen, Hanna, ”Suomen kirkkotaiteen vuosisadat”. *Pinx. Maalaustaide Suomessa. Suuria kertomuksia*. Espoo 2001, s. 90–107.
- HARRISON, Dick, *En världshistoria om ofrihet. Slaveri 1500 till 1800*. Lund 2007.
- HASTIG, Johannes, *Bidrag till Åbo stads historia VIII. Katedralskolan i Åbo 1722–1806*. Åbo 1908.

- Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok VII, 1800–1806. Utg. Cecilia af Klerker. Stockholm 1936.
- HEIKKINEN, Antero, *Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700-luvulla*. Helsinki 1972.
- *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Historiallisia Tutkimuksia 78. Helsinki 1969.
- HIRN, Hans, *Anders de Bruce 1723–1787. En förvaltningshistorisk undersökning*. Historiallisia Tutkimuksia 46. Helsingfors 1957.
- *Från Lantingshausen till Jägerhorn. Ett värvat regemente i Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 441. Helsingfors 1970.
- HIRN, Sven, *Alati kiertueella. Teatterimme varhaisvaiheet vuoteen 1870*. Helsinki 1998.
- HIRN, Yrjö, ”Finland i den utländska reselitteraturen under slutet av 1700-talet”. *Förhandlingar och uppsatser* 11. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 36. Helsingfors 1898, s. 149–174.
- Historiska samlingar. Handlingar till belysande af Finska kyrkans öden*. Red. J.A. Cederberg. Åbo 1889.
- HJELT, Aug. J., ”Några bidrag till Aurora-förbundets historia”. *Historiallinen Arkisto* IX. Helsingfors 1886, s. 113–182.
- HOLM, Johan, *Konstruktionen av en stormakt. Kungamakt, skattebönder och statsbildning 1595–1640*. Studies in History 85. Stockholm 2007.
- HORNBERG, Eirik, *Helsingfors stads historia II*. Helsingfors 1950.
- *När riket sprängdes. Fälttågen i Finland och Västerbotten 1808–1809*. Helsingfors 1955.
- HUHTALA, Liisi, ”Yx linna oli Idäisell Maall: arkiveisut”. *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1084. Helsinki 2007, s. 40–43.
- HUHTAMIES, Mikko, *Knektar och bönder. Knektarsättare vid utskrivningarna i Nedre Satakunda under trettioåriga kriget*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 647. Helsingfors 2004.
- HULDÉN, Lars, *Finlandssvenska bebyggelsenamn*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 635. Helsingfors 2001.
- HULTIN, Arvid, ”Svensk prosaväldighets förstlingar vid Åbo Akademi”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1921, s. 72–86.
- ”Tillfällighetspoesien under frihetstiden”. *Förhandlingar och uppsatser* 16. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 56. Helsingfors 1903, s. 136–162.
- HULTIN, Herman, *Helsingfors församlings historia*. Helsingfors 1930.
- HULTMAN, O.F., ”Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland”. *Förhandlingar och uppsatser* 27. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 115. Helsingfors 1914, s. 231–252.
- HWASSER, Israel, *Om Borgå lantdag och Finlands ställning 1812*. Uppsala 1939.
- HÜLPHERS, Abrh. Abrs., ”Dagbok och Samlingar Uppå en Resa Om Somarn 1760 Ifrån Westerås Till Petersburg och Ryssland . . .” *Bidrag till kändedomen af vårt land II*. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1886, s. 1–144.
- HYVÖNEN, Heikki, ”Karjalan lutherilaisten kirkkojen esineistön kehitys ja erityispiirteitä”. *Karjalan lutherilaiset kirkoit ja seurakuntien pyhäät esineet*. Toim. Soile Rinno & Minna Laukkanen. Lappeenranta 1997, s. 309–402.
- HÄRDSTEDT, Martin, *Finska kriget 1808–1809*. Stockholm 2006.
- *Om krigets förutsättningar. Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808–09*. Skrifter från institutionen för historiska studier 3. Umeå 2002.
- ”Sjötransporter och skärgårdskrig – avgörande faktorer under kriget i Finland 1808”. *Skärgård* 3/2007, s. 20–30.
- HÄGGBLUM, Mia, ”Den heliga svagheten. Handlingsmönster bland predikande kvinnor i det svenska riket under 1700-talets senare hälft”. *Historisk Tidskrift för Finland* 2006, s. 101–138.
- HÄRKINEN, Kaisa, ”Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen”. *Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja* 39 (1997), s. 31–53.
- *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki 2004.

- ”Suomen kieli 1700-luvulla”. *Helsinki 1700*. Narinkka 1995. Helsinki 1995, s. 109–130.
- AF HÄLLSTRÖM, Olof, *Sveaborg. Fästningens byggnadshistoria*. Rungsted Kyst 1986.
- Hänen Kuning:sen Maj:tins Kuningas Gustaf III:nen Puhe Waldakunnan kōkounduneille Säädyille Waldakunnan Salisa Stokholmisa Sinä 21. p. Elo-Kuuta 1772*. Tukholma 1772.
- HÖJER, Henrik, *Sveriges argaste liberal Carl af Forsell. Officer, statistiker och filantrop*. Stockholm 2007.
- HÖJER, Torvald, *Den svenska utrikespolitikens historia III:2. 1810–1844*. Stockholm 1954.
- *Kronprinstiden. Carl XIV Johan*. Stockholm 1943.
- ”I Åbo 1808”. Utg. Reinhold Hausen. *Finsk Tidskrift* 1882, s. 353–359.
- IHALAINEN, Pasi, ”Lutherska drag i den svenska politiska kulturen i slutet av frihetstiden. En begreppsanalytisk undersökning av fyra riksdagspredikningar”. *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Red. Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 649. Stockholm & Helsingfors 2003, s. 73–93.
- ”Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta”. *Historiallinen Aikakauskirja* 2001, s. 402–417.
- INNAMAÄ, Kerttu, *Kaarinan pitäjän historia II*. Kaarina 1952.
- Israel Nesselius betänkanen*. Toim. Martti Kerkkonen. Suomen historian lähteitä VI. Helsinki 1949.
- IVARS, Ann-Mari, ”Svenskan i Finland”. *SFV-kalendern* 2007, s. 27–38.
- JAAKKOLA, Jalmari, ”Eräs hyödyn aikakauden turkulainen edeltäjä”. *Historiallinen Arkisto* 40:8. Helsinki 1933, s. 1–44.
- Jakob Tengströms vittra skrifter i urval*. Utg. M.G. Schybergson. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 41. Helsingfors 1899.
- JANSSON, Allan, *Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget*. Uppsala 1935.
- JANSSON, Göte, *Tegnér och politiken 1815–1840. En skalds syn på sin tids samhällsproblem*. Uppsala 1948.
- JERN, Kurt, ”Frihetstiden och gustavianska tiden 1721–1809”. Rainer Fagerlund, Nils Erik Villstrand & Kurt Jern, *Finlands historia* 2. Esbo 1993, s. 321–434.
- ”Näringsliv och levnadsvillkor i svenska Österbotten från medeltiden till 1800-talets stora nödår”. *Svenska Österbottens historia III*. Vasa 1980, s. 5–191.
- JESPERSEN, Leon, ”Et spørgsmål til Vorherre: Hvorfor dansk Øresundstold efter 1658?” *Zise. Told- og Skatthehistorisk tidsskrift* 2008, s. 85–101.
- ”Tiden 1596–1660: Mellem personlig kongemagt och bureaukrati”. *Dansk forvaltningshistorie I*. København 2000, s. 95–158.
- Johan Arckenholtz. Sagu-Brott af 1734 Års Riksdag i Stockholm*. Utg. Ingemar Carlsson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar 26. Stockholm 2003.
- JOHANNISSON, Karin, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm 1988.
- JOHNSON, Seved, ”1812 års politik”. *Scandia* 1985, s. 99–126.
- JOKIPII, Markku, ”Ruotsi oli valmis taistelemään viimeiseen suomalaiseseen saakka”. *Verkko uutiset* 15.3.2008.
- JUNNILA, Olavi, *Ruotsiin muuttanut Adolf Ivar Arwidsson ja Suomi (1823–1858)*. Historiallisia Tutkimuksia 97. Helsinki 1972.
- JUSLENIUS, Daniel, *Suomalaisten puolustus*. Toim. Juhani Sarsila. Helsinki 1994.
- *Suomen onnettomuus. De miseris Fenorum*. Toim. Juhani Sarsila. Tampere 2004.
- *Vanha ja uusi Turku*. Toim. Tuomo Pekkanen & Virpi Seppälä-Pekkanen. Helsinki 1988.
- JUSSILA, Osmo, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*. Porvoo, Helsinki & Juva 1987.
- *Suomen historian suuret myytit*. Helsinki 2007.
- *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Helsinki 1969.
- *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. Helsinki 2004.
- JUTIKKALA, Eino, ”Asutus ja väestö”. *Suomen taloushistoria I*. Helsinki 1980, s. 149–170.

- *Bonden i Finland genom tiderna*. Helsingfors 1963.
- ”Den stora jordbesittningens historiska utveckling i Finland”. *Säterier och storgårdar i Finland I*. Red. Gabriel Nikander & Eino Jutikkala. Helsingfors 1939, s. 13–51.
- ”Hindrich Hindersson, den nyländska talmannen för bondeståndet vid 1680 års riksdag”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1951, s. 73–76.
- ”Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin ajan päätyessä”. *Historiallinen Aikakauskirja* 1949, s. 170–206.
- JUVA, Einar W., ”Kustaa IV Aadolfin Suomen matka 1802 ja Suomen puolustuskymsymys”. *Kutsu Turun yliopiston kirjastotalon sekä uusien laitosrakennusten valmistumisen ja lääketieteellisen tiedekunnan täydellistymisen johdosta vietettävään juhlaan ...* Turku 1955, s. 53–83.
- *Suomen Suviruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana*. Helsinki 1951.
- *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 I. 1721–1745*. Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia Scientiarum Fennica VI. Helsinki 1939.
- *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 II. 1746–1756*. Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia Scientiarum Fennica VII. Helsinki 1944.
- *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 III. 1760–1771*. Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia Scientiarum Fennica VII. Helsinki 1948.
- ”Vuoden 1739 ’kieliasetuksen’ synty”. *Historiallinen Arkisto* 53. Helsinki 1951, s. 213–263.
- JUVA, Mikko, ”Suomalaisen maaseudun valveutumisesta ennen ns. Ensimmäistä kansallista heräämistä”. *Historiallinen Aikakauskirja* 1963, s. 253–269.
- JÄNTERE, Kaarlo & Matinoli, Eeva, *Naantalin historia II*. Naantali 1959.
- KARLSSON, Svenolof, *Andelslaget Jakobstads mjölkcentral 50 år*. Jakobstad 1983.
- KARONEN, Petri, ”De finska borgarna och be-greppet ’Finland’. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar”. *Mahtens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 265–283.
- *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Helsinki 2008.
- KARSTEN, T.E., *Finnar och germaner. Folk- och kulturberöringar från tre årtusenden*. Folk-målsstudier IX. Helsingfors 1943.
- KATAJALA, Kimmo, *Suomalainen kapina. Talon-poiikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia Tutkimuksia 212. Helsinki 2002.
- *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Historiallinen Arkisto 118. Helsinki 2005.
- ”Swedish Treason Legislation and Peasant Unrest from the High Middle Ages to the Era of Enlightenment”. *Crime and Control in Europe from Past to the Present*. Eds. Mirkka Lappalainen & Pekka Hirvonen. Helsinki 1999, s. 8–61.
- KATAJISTO, Kati, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*. Topelius-seuran julkaisuja 4. Helsinki 2009.
- ”Isänmaan ja yleisen hyvän vuoksi. Suomen autonomian ajan alun johtomiesten uhrautuminen”. *Historiallinen Aikakauskirja* 2007, s. 276–286.
- KAUKIAINEN, Yrjö, ”Kauppamiesten Karjala. Euroopan koillisen takamaan taloudellinen kehitys ja yhteydet ’suureen maailmaan’”. *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Helsinki 1998, s. 125–152.
- ”Viipurin läänin ruotsalaisasutuksen synty varhaiskeskiajalla”. *Historiallinen Aikakauskirja* 1974, s. 105–125.
- KAUKOVALTA, Kyösti, *Uudenkaupungin historia I–II*. Uusikaupunki 1917, 1929.
- KERKKONEN, Gunvor, *Bondesegel på Finska viken. Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 369. Helsingfors 1959.

- KJELLBERG, Sven T., *Svenska ostindiska kompanierna 1731–1818. Kryddor, te, porslin, siden*. Malmö 1974.
- KLINGE, Matti, "Det kejserliga universitetet". Matti Klinge et al., *Helsingfors universitet 1640–1990 II. Kejserliga Alexanders Universitetet 1808–1917*. Helsingfors 1989, s. 9–139.
- "Enkelhet och lyx – Åbo och Sveaborg". *Finlands svenska litteraturhistoria* I. Red. Johan Wrede. Helsingfors & Stockholm 1999, s. 185–186.
- *Från lojalism till rysshät*. Helsingfors 1988.
- *Runebergs två fosterland*. Helsingfors 1984.
- "Sverige, svensk – Finland, finsk". *Finland i det svenska riket*. Red. Sulo Huovinen. Stockholm 1986, s. 22–23.
- "Undervisning och studier". Matti Klinge et al., *Helsingfors universitet 1640–1990 I. Kungliga Akademin i Åbo 1640–1808*. Helsingfors 1988, s. 355–553.
- KLINGE, Matti & Leikola, Anto, "Lärdom och vetenskap". Matti Klinge et al., *Helsingfors universitet 1640–1990 I. Kungliga Akademin i Åbo 1640–1808*. Helsingfors 1988, s. 553–734.
- KLINGIUS, Erik, *Historisk Beskrifning öfver Malax Församling*. Bidrag till Malax historia 1. Malax 1986.
- KLOCKARS, Johannes, *Första boken om Malax*. Andra upplagan. Vasa 1961.
- KNAPAS, Marja Terttu, *Keuruu ja Pihlajaveden kirkot*. Suomen kirkot 21. Helsinki 1998.
- KNARRSTRÖM, Bo & Stefan Larsson, *Hans Majestäts friskytte av Danmark*. Stockholm 2008.
- KOLEHMAINEN, Taru, "Virsikirjan suomenoshistoria". *Suomenoskirjallisuuden historia* I. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1084. Helsinki 2007, s. 69–81.
- Kongl. Maj:ts Nådige Förestälning, Til Samtelige thes trogne Undersätare, så väl i gemen, som besynnerligen i Stor-Furstendömet Finland, beträffande thet under Ryska Czarinnans Namn genom Trycket utfärdade Manifest daterat Moscou then 18. Martii 1742*. Stockholm 1742.
- Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, Angående En nödig befunnen fördelning af Länen i Finland, så väl som then i Wasa Stad anlagde Kongl. Hofrätten*. Gifwen Tawastehus Slott then 20 Junii 1775. Åbo 1775.
- Kongl. Maj:ts PLACAT Om Fyra Allmänne, Solenne-Tacksägelse- Faste- Bot- och Bönedagar*. Stockholm 1797.
- Kongl. Maj:ts TAL til Rikens Ständer på Riks-Salen I Stockholm den 21 Augusti år 1772*. Stockholm 1772.
- KOSKINEN, Yrjö, *Finlands historia. Från den äldsta tiden intill våra dagar*. Helsingfors 1874.
- KOTILAINEN, Sofia, "Namngivningspraxis och attityder: Val av kungliga och kejserliga förnamn hos den finskspråkiga allmogen efter år 1809". *Folkmålsstudier* 47. Helsingfors 2009, s. 27–44.
- KRISTINA, *Brev och skrifter*. Red. Marie Louise Renata Rodén. Stockholm 2006.
- KROOK, Ragnar A., "Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige". *Historisk Tidskrift för Finland* 1923, s. 1–38.
- KROOK, Tor, *1700-talets väckelserörelser i Österbottens svenska församlingar*. Jakobstad 1928.
- *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet*. Helsingfors 1931.
- Krönika för Riksdagen åren 1817 och 1818*, häfte 8–9. Stockholm 1818.
- Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormakts tid*. Red. Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 546. Helsingfors 1987.
- KUUSI, Sakari, *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*. Helsinki 1914.
- KUVAJA, Christer, "Sokenns historia". *Lappträsk historia. Två språk – en kommun*. Lappträsk 1995, s. 95–410.
- "Språkgräns – verklighet eller myt? Finskt och svenskt i Norrbotten och östra Nyland under senare hälften av 1700-talet". *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 285–313.
- KUVAJA, Christer & Rantanen, Arja, *Sibbo sockens historia fram till år 1868* 2. Sibbo 1994.

- KUVAJA, Christer, Rantanen, Arja & Villstrand, Nils Erik, "Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850". *Svenskt i Finland – finskt i Sverige IV. Ordens makt och maktens ord*. Red. Olli Kangas & Helena Kangasharju. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:4. Helsingfors 2007, s. 33–111.
- LAASONEN, Pentti, *Novgorodin imu. Miiksi ortodoksit muuttivat Käkisalmen läänistä Venäjälle 1600-luvulla?* Historiallisia Tutkimuksia 222. Helsinki 2005.
- *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*. Porvoo, Helsinki & Juva 1991.
- LAGERBRING, Sven, *Swea Rikets Historia Ifrån de äldsta tider Til de närvarande I–II*. Stockholm 1769, 1773.
- LAGERSTAM, Liisa, *A Noble Life. The cultural biography of Gabriel Kurck (1630–1721)*. Turku 2007.
- LAGUS, W., "Om F.M. Franzéns bortflyttning från Finland". *Förhandlingar och uppsatser* 2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 6. Helsingfors 1887, s. 93–117.
- LAHTINEN, Anu, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Bibliotheca Historica 108. Helsinki 2007.
- LAINEN, Tuija, "Arkkiveisut". *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Toim. Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 686. Helsinki 1997, s. 220–223.
- "Hartaus- ja katekismuskirjallisuuden käännökset". *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1084. Helsinki 2007, s. 64–68.
- *Kolportööreja ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098. Helsinki 2006.
- "Pappi kirjanomistajana ja -välittäjänä 1700-luvulla Uudenmaan ja Hämeen läänissä". *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*. Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. Helsinki 2008, s. 35–63.
- LAPPALAINEN, Jussi T., *Finland och Carl X Gustafs ryska krig. Försvaret av den östra rikshalvan 1656–1658*. Carl X Gustaf-studier 7:2. Stockholm 1979.
- "Finland under den karolinska tiden". *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Red. Gudrun Ekstrand. Stockholm 1984, s. 81–93.
- LAPPALAINEN, Mirkka, "Aatelisvallan kulmakivet ja aateliskulttuurin murros". *Suomen kulttuurihistoria I. Taivas ja maa*. Toim. Tuomas M.S. Lehtonen & Timo Joutsivu. Helsinki 2002, s. 254–264.
- "Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten. Egenmäktiga ämbetsmän och svag kunglig överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland". *Historisk Tidskrift för Finland* 2000, s. 1–30.
- *Maaailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun pohjolasta*. Helsinki 2006.
- "Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration. The Finnish Nobility and the Formation of the Swedish 'Power State', c. 1570–1620". *Scandinavian Journal of History* 2001, s. 1–24.
- *Suku – valta – suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki 2005.
- LAPPALAINEN, Pekka, "Släkten Pistolekors i Säminge, bakgrund och öden". *Gentes Finlandiae V*. Helsingfors 1981, s. 58–88.
- LARSSON, Lars-Olof, *Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike*. Stockholm 2005.
- LAURIKALA, Saini, *Varsinais-Suomen historia VII:5–6. Elämää Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvulla*. Turku 1961.
- LEGNÉR, Mattias, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 669. Helsingfors 2004.
- LEHTINEN, Erkki, *Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla*. Historiallisia Tutkimuksia 60. Helsinki 1961.
- "Suomen kameraalinen keskushallinto 1600-luvun alkupuolella". *Historiallinen Arkkisto* 57 (1961), s. 125–199.
- *Suomen varhais historian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*. Helsinki 1968.

- "Vieras virkakieki ja suomalaiset talonpojat n. 1650–1735". *Historiallinen Arkisto* 55 (1955), s. 363–407.
- LEMPÄÄINEN, Pertti, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 73. Helsinki 1967.
- LENNQVIST, Eric, "Historisk afhandling om Åbo slott hvaruti Dess belägenhet, byggnad, ålder, tillfälligheter, belägringar, Residenter, Konungabesök, med andra dertill hörande omständigheter enfaldigt beskrivas". *Bidrag till kännedomen af vårt land V*. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1890, s. 73–217.
- LESCH, Bruno, *Carl Erik Mannerheim. Ämbetsmannen och statsmannen I*. Helsingfors 1924.
- "Kring Valhalla-ideologien. Ett polemiskt inlägg". *Historisk Tidskrift för Finland* 1937, s. 143–169.
- "Källskrifter till 'finska deputationens' historia". *Historisk Tidskrift för Finland* 1928, s. 187–190.
- "Stedingk och sprengtportianerna. Plock ur svenske ministrernas depescher från Petersburg 1790–1808". *Historisk Tidskrift för Finland* 1929, s. 107–133.
- LINDBERG, Bo, *Den antika skøvheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*. Filologiskt arkiv 45. Stockholm 2006.
- LINDEGREN, Jan, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*. Studia Historica Upsaliensia 117. Uppsala 1980.
- LINDEQVIST, K.O., *Hämeenlinnan kaupungin historia II. Kaupungin historia Ruotsin valan aikana*. Hämeenlinna 1926.
- LINDMARK, Daniel, *Ecclesia Plantanda. Swedishness in Colonial America*. Umeå 2005.
- LINDROTH, Sten, *Uppsala universitet 1477–1977*. Uppsala 1976.
- LITHELL, Ulla-Britt, *Kvinnoarbete och barn-tillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten*. Studia Historica Upsaliensia 156. Uppsala 1988.
- LJUNGGREN, Carl Johan, *Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808–1809*. Utg. Reinh. Hausen. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 58. Helsingfors 1903.
- LOSMA, Arne, "Tre Karlars studier". *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Red. Gudrun Ekstrand. Stockholm 1984, s. 11–25.
- LUNELUND, Birgit, "Engelbert Kämpfer och hans resa genom Finland 1683". *Historisk Tidskrift för Finland* 1938, s. 163–176.
- LUTTINEN, Rauno, "Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet". *Ur nordisk kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet*. Red. Mauno Jokipii & Ilkka Nummela. XVIII nordiska historikermötet, Jyväskylä 1981. Mötesrapport III. Studia Historica Jyväskyläensia 22:3. Jyväskylä 1981, s. 225–261.
- LUUKKO, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945.
- *Suomen historia VIII. Suomen historia 1617–1721*. Porvoo & Helsinki 1967.
- *Vasa stads historia I–II*. Vasa 1972, 1981.
- "Österbottens borgerskap på 1600-talet". *Det förgyllda stamträdet*. Red. Pentti Renvall. Helsingfors 1964, s. 106–118.
- LÖNNQVIST, Bo, *En finsk adelsläkts öden. Standarder och jöld-Nordenstam*. Helsingfors 2007.
- *Folkökulturens skepnader: till folkdräkternas genealogi*. Helsingfors 1991.
- *Gamla gårdar i Helsingforsstrakten*. Esbo 1995.
- "Helsingfors vapen – Nylands vapen. En studie i svensk stormaktstida mentalitet". *Finskt Museum* 1993, s. 50–71.
- "Språkgränsen – fiktion eller verklighet?" *Svenskt i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska studier*. Red. Max Engman & Henrik Stenius. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 519. Helsingfors 1984, s. 267–279.
- *Suomenruotsalainen. Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä*. Jyväskylä 1981.
- LÖNNROT, Elias, *Vandraren. Reseberättelser från Karelen 1828–1842*. Utg. Rainer Knapas. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 645. Helsingfors & Stockholm 2002.
- LÖNNROTH, Erik, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*. Stockholm 1986.

- MALMSTEDT, Göran, *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormåktidens Sverige*. Lund 2002.
- MANNINEN, Juha, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia Tutkimuksia 210. Helsinki 2000.
- MANSÉN, Elisabeth, *Ett paradiset på jorden. Om den svenska kurerstkulturen 1680–1880*. Stockholm 2001.
- MARCKOLA, Pirjo, *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia III. Suuresta Pohjan sodasta pitäjänjakkoon 1721–1852*. Jyväskylä 2006.
- MATHEIUS, Pehr Nicklas, ”Geografisk Beskrifning om Österbotten”. *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1843, s. 61–84, 121–163, 253–290.
- MATINOLLI, Eero, *Porvoon hiippakunnan papinvaalit ja papinvirköjen täyttäminen aikakautena 1721–1808. Sosiaalishistoriallinen tutkimus*. Turun yliopiston julkaisuja B:66. Turku 1957.
- *Turun hiippakunnan papinvaalit ja papinvirköjen täyttäminen aikakautena 1721–1808. Sosiaalishistoriallinen tutkimus*. Turun yliopiston julkaisuja B:LI. Turku 1955.
- MESSENIUS, Johannes, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. Toim. Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén. Helsinki 1988.
- *Suomen riimikronikka*. Toim. Harri Lönnroth & Martti Linna. Helsinki 2004.
- MICKWITZ, Axel, *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden I–II*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 73:2, 74:1. Helsingfors 1912, 1914.
- ”Språkfrågan i Finska deputationen vid riksdagen år 1746–1747”. *Historiska uppsatser tillegnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911*. Helsingfors 1911, s. 127–139.
- MICKWITZ, Joachim, ”Ofreder och uppbyggnad”. Joachim Mickwitz & Jyrki Paaskoski, *På väkt i öster 4. 1700-talet*. Helsingfors 2004, s. 11–167.
- MORING, Beatrice, *Skärgårdsbor. Hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 145. Helsingfors 1994.
- MUNTHE, Arnold, *Svenska sjöhjältar 4. Klas Kristersson Horn*. Stockholm 1902.
- MURRAY, Robert, *Finska församlingen i Stockholm. Intill tiden för Finlands skiljande från Sverige*. Stockholm 1954.
- MUSTELIN, Olof, ”Friedrich Anton Meyer – språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1948, s. 98–132.
- *Nathanael Gerhard af Schultén. Levnadsteckning*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 406. Helsingfors 1964.
- MÄHÖNEN, Reino, *Kirkkomaalari Mikael Topelius*. Finska Fornminnesföreningens tidskrift 78. Helsinki 1975.
- MÄKELÄINEN, Eva-Christina, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Helsinki 1972.
- MÄKINEN, Ilkka, *Bokvurm i Tammerfors. Lantmästare Gustaf Adolph Tuderus (1766–1817) bibliotek*. Tutkivi 34. Tammerfors 2005.
- ”Nödvändighet af LainaKirjasto”. *Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 668. Helsinki 1997.
- ”Porvariston lukuharrastuksen synty Pohjanlahden pikkukaupungeissa 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa”. *Raahelaisista kirjakulttuuria. Kirjoituksia Raahan Porvari- ja Kauppakoulun vanhoista kirjoista ja lukijoista*. Toim. Kari Mäki. Raahel 2007, s. 6–14.
- ”Romanien ja näytelmien läpimurto Helsingissä ja Suomessa kustavilaisena aikana”. *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*. Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. Helsinki 2008, s. 148–180.
- MÄNTYLÄ, Ilkka, *Borgå stads historia II (1602–1809)*. Borgå 1994.
- MÖLLER, Tommy, *Svensk politisk historia 1809–1975*. Lund 2004.
- NENONEN, Marko, *Noituus, taikuuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. Historiallisia Tutkimuksia 165. Helsinki 1992.

- NERVANDER, E., *Michael Toppelius och hans kyrkomålningar*. Helsingfors 1903.
- NIEMELÄ, Jari, *Lääninlampureista maaseutukeskukseen. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki 1996.
- NIKANDER, Gabriel, *Byar och gårdar i Helsingfors från 1750 till 1865*. Andra utökade upplagan. Ekenäs 1975.
- *Gustaviansk politik i Finland*. Åbo 1958.
- NIKANDER, Hagar, "Då nationella dräkten kom till Åbo". *Åbo stads historiska museum. Årsskrift* 1953–1954, s. 41–46.
- NIKULA, Oscar, *Augustin Ehrensvärd*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 380. Helsingfors 1960.
- "Esaïas Wechter. Ekonomisk pionjär – bekämpare av generaltullarrendet – stridbar politiker i frihetstidens Åbo". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 56. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 492. Helsingfors 1981, s. 23–109.
- "Kaupunkilaitos 1721–1875". *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Helsinki 1981, s. 135–301.
- "Prosten Carlborg och fruktan för krig i frihetstidens Finland". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 62. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 540. Helsingfors 1987, s. 71–120.
- "Teaterliv i Åbo". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 40. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 409. Helsingfors 1965, s. 61–78.
- *Turun kaupungin historia 1721–1809 I*. Turku 1970.
- NIRVI, R.E., *Petojen nimitykset kosinta- ja hääsanoissa*. Suomi 123:3. Helsinki 1982.
- NORBERG, Erik, *Mellan tiden och evigheten. Riksarkivet 1846–1991*. Skrifter utgivna av Riksarkivet 28. Stockholm 2007.
- NORDBERG, Krister, *Såret vill blöda ännu. Finland i svensk dikt 1808–1848*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 717. Helsingfors 2009.
- NORDENSTRENG, Rolf, "Finländsk svenska i Finland". *Förhandlingar och uppsatser* 16. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 56. Helsingfors 1903, s. 20–84.
- NORDENSTRENG, Sigurd, *Fredrikshamnns stads historia I. Det svenska väldets tid*. Fredrikshamn 1908.
- *Fredrikshamnns stads historia II. Den ryska införlifningens tid*. Fredrikshamn 1909.
- NORDIN, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm 2000.
- "I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige–Finland under 1700-talet och Anthony D. Smiths *ethnie*-begrepp". *Scandia* 1998, s. 195–223.
- NORLUND, B.Fr., *Beskrifning öfver Nerpes socken*. Suomi V. Helsinki 1866.
- NORDMAN, Dan, "Historiker kämpar om Åland. Om de svenska och finländska historikernas argumentering i Ålandsfrågan 1917–21". *Väster om skiftet. Uppsatser ur Ålands historia*. Red. Sune Jungar & Nils Erik Villstrand. Åbo Akademi. Historiska institutionen. Meddelanden 8. Åbo 1986, s. 139–158.
- NORMAN, Hans, "Den svenska skärgårdsflottan 1700–1824. Uppbyggnad, militär användning och förankring i samhället – en inledande översikt". *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*. Red. Hans Norman. Lund 2000, s. 9–34.
- NOVÁKY, György, *Handelskompanier och kompanihandel. Svenska Afrikakompaniet 1649–1663. En studie i feodal handel*. Studia Historica Upsaliensia 159. Uppsala 1990.
- NUMMELA, Sakari, "Suomalaiset Tukholman valtiopäivillä vv. 1809–1810". *Historiallinen Arkisto* 57, s. 335–360.
- NURMIAINEN, Jouko, "Frågan om 'etnisk nationalism', nationell självbild och 1700-talets Sverige". *Historisk Tidskrift för Finland* 2003, s. 257–275.
- "Gemensamma privilegier för ett odalstånd. Alexander Kepplerus som borgmästare och samhällstänkare". *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Red. Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 649. Helsingfors & Stockholm 2003, s. 171–190.

- NURMIO, Yrjö, *Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829*. Helsinki 1934.
- NYBERG, Paul, *Herrar och herrgårdar*. Helsingfors 1941.
- NYGÅRD, Toivo J., *Vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas*. Historiallisia Tutkimuksia 224. Helsinki 2005.
- Några anteckningar om och af General von Döbeln III*. Stockholm 1856.
- OAKLEY, Stewart, "Gustavus III's Plans for War with Denmark in 1783–1784". *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*. Eds. Ragnhild Hatton & M.S. Anderson. London 1970, s. 268–286.
- ODÉN, Birgitta, *Rikets uppörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet*. Bibliotheca Historica Lundensis I. Lund 1955.
- OJA, Aulis, "Finland och egentliga Finland". *Det förgyllda stamträdet*. Red. Pentti Renvall. Helsingfors 1964, s. 13–18.
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademin* 18. Stockholm 1949.
- OREDSSON, Sverker, *Gustav II Adolf*. Stockholm 2007.
- ORRMAN, Eljas, "En nytolkning av donationsböndernas situation i Gamla Finland". *Historisk Tidskrift för Finland* 1998, s. 162–168.
- "Säterbildningen i Finland under 1600-talet". *Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid*. Red. Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 546. Helsingfors 1987, s. 277–298.
- OSMONSALO, Erkki K., *Suomen valloitus 1808*. Porvoo & Helsinki 1947.
- PAASKOSKI, Jyrki, "G.M. Armfelt och Gamla Finland". *Historisk Tidskrift för Finland* 1997, s. 301–317.
- "Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721". *Historisk Tidskrift för Finland* 1993, s. 361–388.
- "Sverige förlorar Finland". Joachim Mickwitz & Jyrki Paaskoski, *På vakt i öster 4. 1700-talet*. Helsingfors 2004, s. 171–332.
- "Vanhan Suomen aikakausi – Karjala osana Venäjän keisarikuntaa 1710–1811". *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Helsinki 1998, s. 92–124.
- *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Helsinki 1997.
- "Vanhan Suomen talonpoika ja hovinhera". *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen matalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo. Helsinki 2003, s. 433–443.
- PAJULA, Paaavo, *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin*. Porvoo & Helsinki 1960.
- PALMÉN, E.G., "Tvenne aktstycken från frihetstiden". *Historiallinen Arkisto VI* (1878), s. 158–184.
- PALOPOSKI, Toivo J., *Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla*. Historiallisia tutkimuksia 57. Helsinki 1961.
- *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. Historiallisia Tutkimuksia 98. Helsinki 1976.
- "Vapauden aika". *Suomen historia 4. Vapauden aika, kustavilainen aika, kansanelämä 1700-luvulla*. Espoo 1986, s. 8–181.
- PARLAND-VON ESSEN, Jessica, *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Stockholm 2005.
- PARVIO, Martti, "Vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä vuoden 1686 karoliiniseen kirkkolakiin". *Kirkko-Laki Ja ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta*. Toim. Lahja-Irene Helleman, Anja Jussila & Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Helsinki 1986, s. 94–116.
- PAULINUS (LILLIENSTEDT), Johan, *Magnus principatus Finlandia. Suomen Suuriruhtinaskunta. Vuonna 1678 pidetyn kreikankielisen runopuheen editio, runosuomennos, suoranainen käänös sekä tausta ja selitykset*. Toim. Tua Korhonen, Teivas Oksala & Erkki Sironen. Helsinki 2000.
- Per Brahes brevväxling rörande Åbo akademi II:2. Brev till Per Brahe 1662–1680*. Utg. Carl Magnus Schybergson. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 264. Helsingfors 1938.
- PERSSSON, Anders, "Falska väderrapporter räddade Sverige". *Svenska Dagbladet* 19.3.2009.

- 1808. *Gerillakriget i Finland*. Stockholm 1986.
- PETANDER, C-B.J., *Kungliga Österbottens regemente 1723–1771*. Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samfundet 29. Vasa 1973.
- PETERSON, Claes, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms*. Rättshistoriskt bibliotek 29. Stockholm 1979.
- PETTERSSON, Lars, "Ristikirkot". *Ars. Suomen taide* 3. Espoo 1989, s. 243–337.
- *Svenska Österbottens historia V*. Vasa 1985.
- *Templum saloense. Pohjalaisen tukkipilari-kirkon arvoitus*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 90. Helsinki 1987.
- PIETIÄINEN, Jukka-Pekka, *Suomen postin historia I*. Helsinki 1988.
- PIRINEN, Hanna, *Luterilaisen kirkkointeriörin muotoutuminen Suomessa. Pitäjänkirkon sisustuksen muutokset reformaatiosta karoliinisen ajan loppuun (1527–1718)*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 103. Helsinki 1996.
- PIRINEN, Kauko, *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. Savon historia II:1. Kuopio 1982.
- PITKÄRANTA, Reijo, *Suomen kirkkojen latina*. Helsinki 2004.
- VON Platen, Carl Henrik, *Stedingk. Curt von Stedingk (1746–1837) – kosmopolit, krigare och diplomat hos Ludvig XVI, Gustav III och Katarina den stora*. Stockholm 1995.
- POHJOLAN-PIRHONEN, Helge, *Suomen historia VII. Suomen historia 1523–1617*. Porvoo & Helsinki 1960.
- PORTHAN, Henrik Gabriel, "Anmärkningar Rörande Finska Folkets läge och tilstånd vid den tiden när det först lades under Svenska Kronans vissa och varaktiga valde". *Kongl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Academiens Handlingar* IV. Stockholm 1795, s. 1–35.
- "Om de i åtskilliga landsorter på Svenska sidan boende Finnar". *H. G. Porthans skrifter i urval V*. Helsingfors 1873, s. 329–358.
- "Tankar om Finlands uppodling". *H. G. Porthans skrifter i urval V*. Helsingfors 1873, s. 370–396.
- Protocoller hållna hos det hedervärda bonde ståndet vid lantdagen i Borgå år 1809*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 25. Helsingfors 1893.
- PULMA, Panu, "Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla". *Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. Helsinki 1997, s. 396–414.
- RAMEL, Stig, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Ärad statsgrundare i Finland*. Stockholm 1997.
- *Sprengtporten. Förrädaren och patrioten*. Stockholm 2003.
- RAMSAY, Jully, *Frälseläkter i Finland intill stora ofreden*. Helsingfors 1909.
- RANGSTRÖM, Lena, "Gustaf III:s svenska dräktprojekt – en nationell reform i tiden". *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg. Uppsala 2002, s. 127–142.
- RANTA, Raimo, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811 II*. Lappeenranta 1978.
- *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811 III*. Lappeenranta 1980.
- "Suurvalta-ajan kaupunkilaitos". *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Helsinki 1981, s. 51–133.
- *Åbo stads historia 1600–1721 I*. Åbo 1977.
- RASILAINEN, Aki, "Porvoon valtiopäivät 1809: politiikkaa perustuslaeilla luonnonoi-keuden ja positivismin taitteessa". *Tais-telu autonomiasta. Perustuslait vai itsevalti-us?* Toim. Timo Soikkanen. Helsinki 2009, s. 220–251.
- RASK, Henry, "Utgjorde bonderusthållarna allmogens 'mest framåtsträvande element?'" *Historisk Tidskrift för Finland* 1978, s. 145–160.
- REIN, Gabriel, "Bidrag till Finska Häfde-teckningens historia". *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1/1841, s. 3–55, 1/1842, s. 3–36, 1843, s. 3–33, 321–354.
- *Karl Johan Adlercreutz. Försök till en levnadsteckning II*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 196. Helsingfors 1927.
- REINIUS, Israel, *Journal hållen på resan till Canton i China*. Utg. Birgit Lunelund. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 273. Nytryck: Helsingfors 2008.

- RENVALL, Pentti, "Ruotsin vallan aika". *Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Suomen kansanedustuslaitoksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin*. Helsinki 1962, s. 9–448.
- REUTER, Mikael, "Är hurrin en hurrare?". *Hufvudstadsbladet* 8.9.1999.
- RIAN, Øystein, "Norge i den oldenborgske staten. Om hvorfor det norske riket ble et nordisk annerledesland". *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 185–208.
- RINGBOM, Åsa & Remmer, Christina, *Ålands kyrkor I. Hammarland och Eckerö*. Mariehamn 1995.
- *Ålands kyrkor II. Saltvik*. Mariehamn 2000.
- *Ålands kyrkor III. Sund och Vårdö*. Mariehamn 2005.
- RINTA-TASSI, Osmo, *Kurikan historia I. Esihistoriasta Suomen sotaan*. Kurikka 1980.
- RISKA, Tove, "1600-luvun maalaukset Tenholan keskiaikaisessa kirkossa". *Ars. Suomen taide* 3. Espoo 1988, s. 270.
- *Perniön rovastikunta II*. Suomen kirkot. Turun arkkihiippakunta IV. Toim. C.A. Norman & Nils Cleve. Helsinki 1966.
- *Vehmaan rovastikunta*. Suomen kirkot. Turun arkkihiippakunta I. Toim. C.A. Norman & Nils Cleve. Helsinki 1959.
- ROMPPAINEN, Hannu, "Ruotujakoinen sotalaitos Kainuussa 1788–1809. Kajaanin jääkäripataljoonan jäljet nimistöissä". *Genos* 2006, s. 66–72.
- ROSS, Isaac, *Tal, uppå vår allernädigste konungs Gustaf Adolphs högsthugneliga höga namnsdag, den sjetten november 1800*. Åbo 1800.
- RUUTH, J.W., *Björneborgs stads historia*. Helsingfors 1897.
- *Porin kaupungin historia II (1558–1809)*. Pori 1958.
- RYSTAD, Göran, *Karl XI. En biografi*. Lund 2001.
- SAASTAMOINEN, Kari, "Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa". *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Matti Hyvärinen. Tampere 2003, s. 19–61.
- SAINIO, Tuula, "Om finnarnas jullekar". *Museinytt från Åbo landskapsmuseum* 4/2003, s. 20–22.
- SALOKAS, Eino, *Maallinen arkkihirunoutemme Ruotsin vallan aikana*. Helsinki 1923.
- Samlade skrifter af Carl Gustaf af Leopold. II:1 Bref (1774–1789)*. Utg. Knut Fredlund. Stockholm 1915.
- Samling af Placater, Förordningar, Manifestar och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit I (1808–1812)*. Åbo 1821.
- SAMUELSON, Jan, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. Bibliotheca Historica Lundensis 77. Lund 1993.
- *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 705. Helsingfors 2008.
- SANDSTRÖM, Åke, "Sverige 1809–1864". *Det nya Norden efter Napoleon*. Red. Max Engman & Åke Sandström. Stockholm Studies in History. Stockholm 2004, s. 119–149.
- SARMELA, Matti, *Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Suomen perinneatlas*. Helsinki 2007.
- SCARIN, Algoth, "Om Finlands forna namn, Finska Folkets ursprung och forna hemvist m.m.". *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1843, s. 46–54.
- SCHAUMAN, Georg, "Alexander I och Finlands konstitution. Några nya fakta och anmärkningar". *Finsk Tidskrift* 1/1899, s. 331–338.
- SCHYBERGSON, M.G., "Anteckningar om Henric Gabriel Porthans geografiska arbeten". *Förhandlingar och uppsatser* 18. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 68, s. 103–144.
- *Finlands politiska historia 1809–1919*. Helsingfors 1923.
- *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning II*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 98. Helsingfors 1911.
- *Historiens studium vid Åbo universitet*. Åbo universitets lärdomshistoria 3. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 19. Helsingfors 1891.

- SCREEN, J.E.O., *The Army in Finland during the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*. Studia Historica 75. Helsinki 2007.
- SILFVERSTOLPE, Fredrik, ”Dagboksanteckningar under en resa från Stockholm till Finland år 1757”. *Bidrag till kännedomen af vårt land* I. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1885, s. 5–27.
- SIRÉN, Olle, ”Godsdriften och godssamhället ca 1690–1950”. *Stensböle i Borgå. En herrgård under 700 år*. Red. Henrik Degerman, Torsten Edgren & Olle Sirén. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 666. Helsingfors 2004, s. 163–251.
- *Lovisa stads historia 1745–1995*. Lovisa 1995.
- *Malmgård. Grevliga ätten Creutz’ stamgods*. Folklivsstudier XVII. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 527. Helsingfors 1985.
- SIVONEN, Mika, *Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset. Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702*. Bibliotheca Historica III. Helsinki 2007.
- SJÖBERG, Ursula, *Carl Christoffer Gjörwell 1766–1837. Byggnader och inredningar i Sverige och Finland*. Stockholm 1994.
- SJÖBLOM, Walter, ”Båtsmannen Daniel Sorr: visbok och anteckningar omkring år 1800”. *Hembygden* 1911, s. 57–58.
- SKJÖLDEBRAND, Anders Fredrik, *Piirustusmatka Suomen halki Nordkapille 1799. Kirjoittanut ja kuvittanut A. F. Skjöldebrand*. Toim. Kerkko Hakulinen. Porvoo, Helsinki & Juva 1986.
- SKUNCKE, Marie-Christine, *Gustaf III – det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*. Stockholm 1993.
- SLOTTE, Peter, ”Stickprov på en sockendialekt under tre sekler”. *Folkmålsstudier* 27. Åbo 1981, s. 37–59.
- SMEDS, Helmer, *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd*. Helsingfors 1935.
- SNELLMAN, Alex, ”Emanuel Thelningin maapäivämaalaus ja Porvoon tapahtumat”. *Suomen Museo* 2007. Helsinki 2008, s. 65–80.
- SPOOF, Jon. Gust., *Personalier Öfver Prosten i Wasa Kontrakt och Kyrkoherden i Storkyrån Mag. Johan Æjmelæus, Uplästa efter Högmässa-Predikan i Storkyrån Sockens moderkyrka, då han begrofs d. 24 Jun. 1805*. Åbo 1805.
- Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlämnade historiska anteckningar I–II*. Utg. S.J. Boëthius. Uppsala 1882, 1883.
- STENIUS, Henrik, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545. Helsingfors 1987.
- STIERNMAN, And. Anton, *Samling Utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie Uti Gemen III*. Stockholm 1753.
- STRÅTH, Bo, *Union och demokrati. De Förenade rikena Sverige–Norge 1814–1905*. Sverige och Norge under 200 år I. Nora 2005.
- STRÖMBERG, John, ”Studenterna”. Matti Klinge et al., *Helsingfors universitet 1640–1990 I. Kungliga Akademiens i Åbo 1640–1808*. Helsingfors 1988, s. 291–354.
- STÅHLE, Carl Ivar, ”Stockholmsmsspråket och finlandssvenskan”. *Folkmålsstudier* 27. Åbo 1981, s. 1–13.
- SULKUNEN, Irma, *Liisa Erikintytär ja hurmostiikkaet 1700–1800-luvulla*. Jyväskylä 1999.
- SUOLAHTI, Gunnar, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen*. Helsingfors 1927.
- *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallissa kuvauksia 1500–1800-luvulta*. Helsinki 1993.
- ”Suomen Historiallisen Seuran pöytäkirjat 30.11.1897–9.11.1900”. *Historiallinen Arkisto* XVI:2. Helsinki 1900, s. 116–124.
- Suomen karttakirja 1799*. C.P. Hällströmin Suomi-kartasto, alkuperäiskustantaja S.G. Hermelin. Toim. Jan Strang & Erkki-Sakari Harju. Helsinki 2005.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 3 (R–Ö). Helsinki 2000.
- Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983.
- SWANSTRÖM, Andre, ”Separatistiska strömningar från väst till öst. Omvändelsemotiv bland separatistiska pietister i 1700-talets Österbotten”. *Svenskt i Finland – Finskt i Sverige I. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nu-*

- tid. Red. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:1. Helsingfors 2005, s. 85–120.
- Sven Hof's Swänska språkets rätta skrifsätt (1753). Med ordstatistik och flera register i nyutgåva. Utg. Mats Thelander. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 16. Uppsala 1985.
- Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812. Utg. Oscar Alin. Uppsala 1900.
- SÖDERHJELM, Alma, ”Stämningen i Sverige inför 1788 års krig, bedömd av en fransman”. *Historiska uppsatser tillagnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 100. Helsingfors 1911, s. 183–197.
- SÖRENSEN, Thomas, *Sista striden. De mörnerska husarerna vid Bornhöft*. Stockholm 2004.
- Tacksägelse I anledning af Freden med Ryssland. Stockholm 1809.
- TALVIO, Tuukka, ”Till Finlands vapens historia under 1800-talet”. *Finskt Museum* 1988, s. 64–73.
- *Suomen leijona*. Helsinki 1997.
- TANDEFELT, Henrika, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 718. Helsingfors 2009.
- ”Dikten i krigets tjänst”. *Åren 1400–1800*. Finlands svenska litteraturhistoria I. Utg. Johan Wrede. Helsingfors & Stockholm 1999, s. 189–191.
- *Konsten att härskas. Gustaf III inför sina undersåtar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 706. Helsingfors 2008.
- TANDEFELT, Marika, ”Fyra språk på en marknad”. *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Red. Marika Tandefelt. Helsingfors 2002.
- TANDEFELT, Marika & Finnäs, Fjalar, ”Language and demography: historical development”. *International Journal of the Sociology of Language* 187/188 (2007), s. 35–54.
- TARKIAINEN, Kari, *Finlands svenska historia 1. Sveriges Österland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:1. Helsingfors & Stockholm 2008.
- *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Helsinki 1990.
- *Finskt författningstryck från den svenska tiden*. Finska språket i Sverige 6. Stockholm 1980.
- *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Historiallisia Tutkimuksia 128. Helsinki 1985.
- ”Svenska Finlandsuppfattningar under tvåhundra år”. *Det hotade landet och det skyddade. Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*. Red. Tapani Suominen & Anders Björnsson. Stockholm 1999, s. 67–86.
- TELEMAN, Ulf, *Åra rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm 2003.
- TENGSTRÖM, Leif, ”*Muschoviten ... turcken icke olik*”. *Ryssattribution, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova I–II*. Jyväskylä 1997.
- TERSMEDEN, Elsa, *Person- och ortnamnsregister till amiral Carl Tersmedens memoarer*. Uppsala 1996.
- THELANDER, Mats, ”Från dialekt till sociolekt”. *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Red. Lena Moberg & Margareta Westman. Stockholm 1996, s. 163–181.
- THYLIN, Jennica, *Bland tjuvar, skälmar och ärliga män. Förtal och okvädande i brottmålen vid rådstugurätten i Åbo åren 1623–1638*. Avhandling pro gradu i nordisk historia. Åbo Akademis bibliotek 2003.
- TIITTA, Allan, ”H. G. Porthan Suomen maantieteen tuntemuksen edistäjänä”. *Aurica. Scripta a Societate Porthan edita* 1 (2008), s. 17–25. <http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur/>.
- *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Helsinki 1994.
- TOMMILA, Päiviö, *La Finlande dans la politique européenne en 1809–1815*. *Studia historica* 3. Helsinki 1962.
- ”Paikalliskuvauksista paikallishistoriaan – paikallistutkimuksen vaiheita ennen Paikallishistoriallisen toimiston perustamista”. *Historiallinen aikakauskirja* 1982, s. 291–311.

- *Suomen autonomian synty 1808–1819*. Helsinki 1984.
- ”Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet”. *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Suomen lehdistön historia I. Kuopio 1988, s. 23–75.
- TOPELIUS, Zacharias, *Finlands krönika 1860–1878*. Utg. Rainer Knapas. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 660. Helsingfors & Stockholm 2004.
- TOROPAINEN, Veli Pekka, ”Skottirotta ja Ruotsin koira – Turun ulkomaalainen porvaristo vuosina 1600–1660”. *Genos* 2003, s. 199–215.
- TROLLE WACHTMEISTER, Hans Gabriel, *Anteckningar och minnen i urval ordnade och utgifna* I. Utg. Elof Tegnér. Stockholm 1889.
- TUHKANEN, Tuuja, ”In memoriam sui et suorum posuit”. *Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle*. Åbo 2005.
- TUNELD, Eric, *Geographie Öfver Konungariket Sverige Samt Därunder hörande Länder* III. Stockholm 1794.
- *Geographie Öfver Sveriges Rike*. Femte upplagan. Stockholm 1773.
- *Inledning til geographien öfver Sverige*. Stockholm 1741.
- TUOMI, Tuomo, ”Järvisseudun murteesta”. *Järvisseudun historia* III. Toim. Heikki Junnila. Kokkola 1990, s. 149–226.
- TURPEINEN, Oiva, ”De finländska städernas folkmängd 1727–1810”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1977, s. 109–127.
- ”Tvenne aktstycken från frihetstiden”. Utg. E.G. Palmén. *Historiallinen Arkisto* VI. Helsinki 1878, s. 158–184.
- ”Tvenne brev från landshövding Fredrik Gustaf Stjernvall till hans svåger Carl Gustaf von Yhlen”. Utg. Hans Hirn. *Historisk Tidskrift för Finland* 1924, s. 71–79.
- VON TÖRNE, P.O., ”Ett par omdömen om ställningen i Finland år 1810”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1920, s. 84–88.
- ”Finland inför västerländsk opinion under 1500-talet”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1921, s. 60–71.
- ”’Oron’ i Finland 1783–1784”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1936, s. 142–172.
- ULLGREN, Peter, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*. Lund 2004.
- Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738–1741. Todistuskappaleita Suomen historiaan julkaissut Suomen Historiallinen Seura VI. Helsinki 1899.
- Uppslagsverket Finland* 5. Helsingfors 2007.
- Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopaeiska pappren* I–III. Red. Ad. Neovius. Helsingfors 1890–1895.
- URPILAINEN, Erkki, ”Algot Scarin och historievetenskapen i början av 1700-talet”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1991, s. 347–357.
- ”Utdrag ur Sebastian Münsters Cosmographia”. *Bidrag till kännedomen af vårt land* III. Utg. K.G. Leinberg. Jyväskylä 1887, s. 1–3.
- Utdrag Utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner Ock Publicationer, Som Rikens Styrsel samt inwärtas Hushållning ock Författningar i gemen, jämväl ock Stockholms Stad i synnerhet, angå ... I*. Stockholm 1742.
- Utdrag Utur alle ifrån 1729 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner Och Publicationer, Som Rikens Styrsel samt inwärtas Hushållning ock Författningar i gemen, jämväl ock Stockholms Stad i synnerhet, angå ... II*. Stockholm 1746.
- VALLINKOSKI, J., ”Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956”. *Suomen almanakan juhla-kirja*. Helsinki 1957, s. 291–366.
- VON VEGESACK, Thomas, *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm 1995.
- VILJANTI, ARVO, *Väkinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa II. Uudenmaan-Hämeen lääni*. Turku 1940.
- VILKUNA, Asko, ”Hurri-pesye”. *Virittäjä* 1952, s. 22–30.
- VILLSTRAND, Nils Erik, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av folklöshet till den svenska krigsmakten 1620–1679*. Åbo 1992.
- ”Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur”. *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska*

- historiens vardagslunk och konflikter*. Red. Peter Danielsson, Håkan Nordmark & Jan Samuelson. Rapporter från Växjö universitet. Humaniora Nr 5. Växjö 1999, s. 89–150.
- "De 'rätta skärkarlarnas' mälårhandel. *Skärgård* 1/2008, s. 38–45.
- "Ett avlägset krigs närhet. Trettioåriga kriget och Sveriges östra rikshalva". *Mare nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum*. Red. Kerstin Abukhanfusa. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Stockholm 1999, s. 54–73.
- "Finnland und der große Krieg: Erfahrung und Erinnerung". *Gustav Adolf. König von Schweden. Die Kraft der Erinnerung 1632–2007*. Herausg. Maik Reichel & Inger Schuberth. Dössel 2007, s. 27–36.
- "Finska och svenska språken som mun, hjärna och hjärta". *Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond. Årsberättelse* 2003, s. 57–63.
- "Från morgonstjärna till memorial – politisk kultur i det svenska riket 1500–1800". *Sphinx* 2004–2005, s. 115–128.
- "Greve Per Brahe den yngre och Finland". *Pietari Brahe matkustaa/Per Brahe d.y. på resa*. Åbo 2004, s. 107–130.
- "Hyllningsakten i Borgå domkyrka den 29 mars 1809. 'Några nya fakta och anmärkningar' en gång till". *Finsk Tidskrift* 2008, s. 113–124.
- "Konsten att göra Ryssland mindre lockande. Generalguvernör Per Brahe och försöket med knekthåll i östra Finland 1639–1640". *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*. Red. Max Engman. Stockholm 1996, s. 53–70.
- *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottnens historia*. Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 65. Vasa 2002.
- "Makt och mångfald i en tidigmodern kontext". *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors och Stockholm 2008, s. 11–36.
- "'Med stor möda ur en hop gropar i marcken'. Tjärbränning kring Bottniska viken under svensk stormaktstid". *Historisk Tidskrift för Finland* 1992, s. 31–72.
- "Med Sverige eller Ryssland – situationen i Finland 1788–1809". *Revolusjon, kejserdöme og statsomveltninger. Et Europa i forandring 1789–1814*. Forsvarsmuseets småskrift 19. Oslo 1999, s. 28–36.
- "Nyckfulla eller pålitliga postförbindelser". *Finsk Tidskrift* 1985, s. 463–478.
- "Nyheter från predikstolen". *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*. Red. Jakob Christensson. Lund 2006, s. 51–67.
- "Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet". *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 315–360.
- "Stormaktstiden 1617–1721". *Finlands historia* 2. Esbo 1993, s. 127–320.
- "Stormaktstidens politiska kultur". *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*. Red. Jakob Christensson. Lund 2005, s. 17–101.
- "Three kisses, two encounters and an unrequited love. The meeting between Emperor Alexander I and Crown Prince Karl Johan in 1812 from a popular perspective". *Vänskap över gränser. En festskrift till Eva Österberg*. Eds. Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg. Lund 2007, s. 315–332.
- VIRRANKOSKI, Pentti, *Anders Chydenius. Demokratisk politiker i upplysningens tid*. Helsingfors 1995.
- *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa. Kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa*. Kakkola 1997.
- *Suomen historia* I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 846. Helsinki 2001.
- VUORENMIES, Heikki, "Joitakin havaintoja suuren Pohjan sodan jälkeen Suomeen siirrettyistä ruotsalaisrykmenttien sotilaista". *Genos* 1999, s. 3–14.
- VUORINEN, Aimo, *Turku kauppaupunkina Ruotsin vallan loppuaikana* I. Helsinki 1959.
- Välloflige Borgare Ståndets Protokoller vid Landtdagen i Borgå år 1809*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 4. Helsingfors 1886.

- VÄÄNÄNEN, Kyösti, *Vanhan Suomen papisto. Pappien lukumäärä, alueellinen ja sosiaalinen koostumus. Matrikkeli*. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 95. Helsingfors 1975.
- WACKLIN, Sara, *Hundra minnen från Österbotten jämte österbottniska anekdoter*. Utg. Helena Westermarck. Helsingfors 1919.
- WAHLBERG, Carolus Canuti, *Dissertatio academica. De Colonia Svecorum in Finlandiam deductis* (preses J. Bilmark). Abo 1772.
- WALLÉN, Holger, "De språkliga minoriteternas ställning i Finland i världsligt avseende under perioden 1600–1865". *Historisk Tidskrift för Finland* 1934, s. 10–29.
- *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865*. Helsingfors 1932.
- WALLENUS, Johan Fredric, *Sorge-tal öfver högt-salig Hans Kongl. Höghet Storfursten af Finland Carl Gustaf*. Åbo 1806.
- WALLETTE, Anna, *Sagens svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*. Malmö 2004.
- WASSHOLM, Johanna, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835*. Åbo 2008.
- WASSTRÖM, Niclas, *Oeconomisk beskrifning öfver Åbo stad*. Åbo 1749.
- WEIBULL, Jörgen, *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deras förverkligande*. Bibliotheca Historica Lundensis VI. Lund 1957.
- WEISS, Holger, "Om globalhistorisk forskning och en kort kommentar om 1700-talets 'protoglobalisering'". *Historisk Tidskrift för Finland* 2008, s. 1–12.
- WERIN, Algot, *Tegnér 1782–1825*. Lund & Stockholm 1974.
- WESTERLUND, Lafs, *Suomen portti. Poliittikka ja hallinto Varsinais-Suomessa vuosina 1809–1917*. Turku 2001.
- WIBLING, Jöran, *Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810*. Uppsala 1954.
- WIDÉN, Bill, *Predikstolen som massmedium i det svenska riket från medeltiden till stormaktstidens slut*. Studia Historica Ecclesiastica Academiae Aboensis 1. Åbo 2002.
- WIDENBERG, Johanna, *Fäderneslandets antikvitet. Etnoterritoriella historiebruk och integrationssträvanden i den svenska statsmaktens antikvariska verksamhet ca 1600–1720*. Studia Historica Upsaliensia 225. Uppsala 2006.
- WIDMARK, Gun, *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 50. Uppsala 2000.
- WILLIERS, Uno, "En ockupationsplan för Finland 1804". *Nordisk Tidskrift*, s. 369–381.
- WINGE, Vibeke, "Language – means of Communication or National Treasure". *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*. Red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders. Göteborg & Stockholm 2006, s. 46–60.
- WINTON, Patrik, *Frihetstidens politiska praktik. Nätverk och offentlighet 1746–1766*. Studia Historica Upsaliensia 223. Uppsala 2006.
- WIRILANDER, Kaarlo, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*. Nordiska museets handlingar 98. Stockholm 1982.
- *Officerskåren i Finland under 1700-talet*. Stockholm 1964.
- "Savon vanhojen säätyläissukujen maaltakato". *Genealogiska Samfundets i Finland årskrift XXXV* 1951–1953, s. 7–16.
- WOLLIN, Lars, "Att tala med bönder på böndernas sätt, men med lärde män på latin'. Något om diglossisk och annan variation i svensk språkhistoria". *Föredrag vid sjunde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland. Uleåborg 19–20 april 2002*. Red. Irma Sorvali & Paula Rossi. Acta Universitatis Ouluensis B. Humaniora 49. Oulu 2003, s. 11–29.
- WREDE, Johan, "Vårt land – närhetens, kärlekens och historiens mål". *Soi sana kultainen. Maamme-laulun viisitoista vuosikymmentä – Vårt land. Vår nationalsång 150 år*. Toim./Red. Laura Kolbe, Risto Valjus & Johan Wrede. Helsinki 1998, s. 27–42.
- WREDE, R.A., *Matthias Calonius*. Helsingfors 1917.
- YLIKANGAS, Heikki, *Klubbekriget. Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97*. Stockholm 1997.
- *Wallsmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*. Kauhava 1996.

- ZETTERBERG, Kent, "Sverige och drömmen om Finland och Norden under 1800-talet". *Det hotade landet och det skyddade. Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*. Red. Tapani Suominen & Anders Björnsson. Stockholm 1999, s. 67–86.
- ZILLIACUS, Lars, "Om synen på Finlands och på Finska hushållningssällskapets ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid". *Finska hushållningssällskapet och dess skrifter. En källa för forskningen* VI. Åbo 2006, s. 193–220.
- ÅBERG, Alf, *Karl XI*. Stockholm 1958.
- ÅKERBLOM, K.V., "Huru tidigt har allmogen i svenska Österbotten lärt sig läsa och skriva". *Festskrift tillägnad B. Rud. Hall den 14 november 1946*. Stockholm 1946, s. 385–388.
- ÅSTRÖM, Anna-Maria, 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Folklivsstudier XIX. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 585. Helsingfors 1993.
- ÅSTRÖM, Sven-Erik, *Ståndssamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722–1808*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 95:1. Helsingfors 1950.
- Åttioåriga minnen. *Deklarationer, Proklamationer, Kungörelser och andra officiella publikationer utfärdade i Finland under kriget 1808–1809 och under de nästföljande åren*. Helsingfors 1890.
- ÖHMAN, Berit, "Läse-Bibliothecet i Wasa 1794–1845". *Läse-Bibliotheket i Wasa 1794–1845*. Wasa 1994, s. 12–26.
- ÖNNERFORS, Andreas, "Gränser och gemenskaper. Hur svenskt var svenska Pommern?" *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*. Red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders. Göteborg & Stockholm 2006, s. 248–272.

Bildkällor

- ARMÉMUSEUM, Stockholm
296
- BORGÅ MUSEUM
246 (Jan Lindroth)
- FINLANDS NATIONALMUSEUM, Helsingfors
51 (R. Katajisto), 97 (Rauno Träskelin), 101 (J. Salo), 219, 225 (Markku Haverinen), 237, 257 (Ritva Bäckman), 259 (Istvan Bolgar)
Antelliska samlingarna
81, 195 (Ritva Bäckman)
Myntkabinettet
152 (Outi Järvinen), 172 (Outi Järvinen), 239 (Outi Järvinen)
- HANAHOLMEN – KULTURCENTRUM FÖR SVERIGE OCH FINLAND
338 (båda, Henrik Huldén)
- HELSINGFORS STADSMUSEUM
313
- JAKOBSTADS MUSEUM
136 (Jens-Ole Hedman)
- KRIGSARKIVET, Stockholm
106
- KRIGSMUSEET, Helsingfors
349
- KUNGL. BIBLIOTEKET, Stockholm
190, 331
- KUNGL. HOVSTATERNA, Stockholm
58
- KUNGL. MYNTKABINETTET, Stockholm
300
- LEHTIKUVA OY, Helsingfors
352
- LIVRUSTKAMMAREN, Stockholm
33, 77 (Göran Schmidt), 153 (Göran Schmidt), 315 (Göran Schmidt)
- MASKU KYRKOARKIV
299
- MUSEIVERKET, Helsingfors
24, 31 (Timo Syrjänen), 48, 87 (Markku Haverinen), 90, 91 (C. Grünberg), 148, 192, 201 (P.O. Welin), 207, 210, 251, 263 (Timo Syrjänen), 275 (C. Grünberg), 288, 291 (Markku Haverinen), 308 (P.O. Welin), 333
- MÅRTES MUSEUM, Björköby
280
- NATIONALBIBLIOTEKET, Helsingfors, foto Kari Timonen
18, 20, 26, 37, 41, 73, 130, 155, 167, 233, 323
- NATIONALMUSEUM, Stockholm
12, 67, 94, 158, 267, 270, 273
- OULUN TAIDEMUSEO, Uleåborg
62 (Mika Friman)
- POSTMUSEUM, Helsingfors
21, 22
- RAUMAN MUSEO, Raumo
100
- RIDDARHUSET, Helsingfors
294 (Janne Rentola)
- RIKSANTIKVARIÉÄMBETET, Stockholm
156 (Bengt A. Lundberg)
- RIKSARKIVET, Stockholm
44, 116, 258, 343
- SATAKUNNAN MUSEO, Björneborg
95 (Pentti Pere), 341 (Pentti Pere)
- SIBELIUSMUSEUM, Åbo
164

- SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND,
Helsingfors
83 (Bernhard Åström), 140 (båda, Janne
Rentola), 143 (Gabriel Nikander), 159 (Jan
Lindroth)
- TOIMITUSKUVU OY © Matti Ruotsalainen
290
- TRITONIA VASA VETENSKAPLIGA BIBLIOTEK
65
- UPPSALA UNIVERSITETSBIIBLIOTEK
36
- ÅBO AKADEMIS BIBLIOTEK
42
- ÅBO MUSEICENTRAL
329 (Martti Puhakka)
- ÅLANDS MUSEUM, Mariehamn
214 (P.O. Welin), 253 (P.O. Welin)
- ÖSTERBOTTENS MUSEUM, Vasa
15, 70, 284
- PRIVAT ÄGO, foto Tapio Salminen & Niina
Uusi-Seppä
126
- Finlands ridderskaps och adels vapenbok jemte be-
skrifning*, Helsingfors 1889
85
- SAMUEL GUSTAF HERMELIN, *Geografiske chartor
öfver Sverige*, Stockholm 1799
137
- HOLGER WALLÉN, *Språkgränsen och minoriteter-
na i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865*,
Åbo 1932
122
Åbo Tidning 11.10.1809
310
- KARTOR
- Enligt Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen postin
historia* 1, 1988
28
- Enligt Rainer Fagerlund, Kurt Jern & Nils Erik
Villstrand, *Finlands historia* 2, 2001
111
- Enligt Seppo Zetterberg (päätoim.), *Suomen
historian pikkujättiläinen*, 1987
117
- Enligt Tapani Mauranen (toim.), *Maata, jäätä,
kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen
vuotta 1860*, 1999
173, 240
- Enligt Yrjö Blomstedt et al., *Suomen historia 4.
Vapauden aika, kustavilainen aika, kansan-
elämä 1700-luvulla*, 1986
261

Personregister

- Aalto, Seppo 213
Acerbi, Giuseppe 20, 103
Achrenius, Abraham 223, 229
Adelborg, Per Otto 270, 273
Adelcrantz, Carl Fredrik 160
Adlerbeth, Gudmund
 Jöran 326
Adlerbeth, Jakob 326
Adlercreutz, Carl Johan 272,
 303, 325, 335
Adlercreutz, G.M. 275
Adlerheim, Katharina
 Elisabet 91
Adolf Fredrik, kung 43, 155,
 157, 158, 163, 165, 197,
 206, 235
Aejmelaeus, Johan 98
Agricola, Mikael 129
Ahlbom, S.E. 167
Ahlbäck, Ragna 138, 145
Alexander I, kejsare av
 Ryssland 17, 34, 43, 78,
 161, 203, 242, 268, 271,
 276–283, 286–297, 300,
 302, 306–312, 314, 315,
 320, 328–336, 338, 339, 353
Alexander den store 310
Alftan, släkten 97
Allén, Emanuel 28
Alopaeus, David 50, 297
Alopaeus, Karl Elias 292
Alopaeus, släkten 97
Amalia, prinsessa 168
Aminoff, Berndt Henrik 301,
 302, 309, 310, 314, 315
Aminoff, Johan Fredrik 303
Andersson, Otto 166
Antell, Kurt 206
Anthoni, Eric 75, 76, 154, 279
Arendtz, Cornelius 62
Armfelt, Carl Gustav 227
Armfelt, Gustaf Mauritz 113,
 203, 302, 303, 306, 316
Armfelt, släkten 87, 203
Arwidsson, Adolf Ivar 289,
 310, 336, 337
Asplund, Catharina 229
Atkinson, John 31
Atterbom, Per Daniel
 Amadeus 317
Axberg, Fredrik 228
Backman, Johan 202
Backman, Matts 192
Barclay de Tolly, Michail 280,
 284, 316
Bellman, Carl Michael 223
Benzelstjerna, M. 247
Berg, Roald 324
Bergenheim, Erik 307
Bergenheim, Lovisa
 Wilhelmina 307
Bergius, Anders 124
Bergklint, Olof 39
Bergström, Petter 202
Bernadotte, Jean-Baptiste, se
 Karl XIV Johan
Bielke, Niels 23, 171, 172, 181,
 210, 214
Bilmark, Johan 72–74
Birger jarl 64, 67, 70–72, 74
Biskop, Gabriel Hansson 208
Bjurman, Johan 109
Bjurman, Georg 29, 39
Björkman, Bengt
 Magnus 305, 306, 308
Björkman (adlad
 Björkenheim), Lars
 Magnus 306, 307
Björkman, Ludvig 306, 307
Björkman/Björkenheim,
 släkten 308
Bladh, Carl Edvard 113
Bladh, Peter Johan 15, 26, 296
Blaeu, Johan 40
Blomstedt, Yrjö 247, 248
Blåman, Johan 162, 242, 243
Boije, släkten 84, 86
Bonaparte, Napoleon, se
 Napoleon
Bonde, Gustaf 63
von Bonsdorff, Carl 23, 162,
 254
Bonsdorff, Gabriel 78
Bonsdorff, Johan 78, 309
von Bonsdorff, L.G. 284, 285
Brahe, Ebba 197
Brahe, Kristina 205
Brahe, Per d.y. 23, 46, 47, 171–
 177, 181, 196, 197, 203, 241
Bremer, Fredrika 317

- Bremer, Jakob 160
 Brenner, Elias 33
 Brenner, släkten 97
 Bromley, Thomas 229
 Browallius, Johan 27, 193, 194
 de Bruce, Anders 224, 247
 Brunmark, Gustaf 304
 Bunyan, John 109
 Bureus, Andreas 29, 40, 56, 60, 61, 76
 von Buxhoevden, Friedrich Wilhelm 269, 271, 277, 278, 281–283
 Bång, Petrus 54
 Bååt, Ebba Erlandsdotter 204
 Böhme, Jakob 230
 Böök, Fredrik 326, 327
- Calonius, Matthias 78, 285, 286
 Calonius, släkten 97
 von Campenhausen, Balthasar 228
 de Camps, Louis Marie 337, 338
 Carl XVI Gustaf, kung 59, 338
 Carlborg, Henrik 254
 Carlsson, Sten 37, 179, 298
 Carpelan, Wilhelm (1700–1788) 181
 Carpelan, Wilhelm (1778–1829) 325
 Castren, Erik 155
 Cathcart, lord 335
 Cavén, Matts 207
 af Chapman, Fredrik Henrik 236
 Choraeus, släkten 97
 Christian III, kung av Danmark 37
 Chydenius, Anders 94–96, 193, 242, 255
 Chydenius, Andreas 95
 Chydenius, Jakob 95
 Clarke, Edward Daniel 104, 110, 166
 Clewberg (adlad Edelcrantz), Abraham Niclas 168
 Collin, Anders 230
- Creutz, Ernst (tid. Erengisle Larsson) 83, 86
 Creutz, Ernst Johan d.ä. 192
 Creutz, Gustav 229
 Creutz, Jakob Lorentzson 204
 Creutz, Lorentz d.ä. 83, 86, 204
 Creutz, släkten 86, 88, 114
 Cronstedt, Axel 303
 Cronstedt, Carl Olof 269, 303
 Crusenstolpe, Magnus Jakob 337, 338
 Cruus, släkten 84
 Cygnaeus, Fredrik 174
 Cygnaeus, Gustaf 175
 Cygnaeus, Zacharias d.y. 285
- Dahlström, Svante 134
 von Dalin (tid. Dalin), Olof 64, 65, 72, 258
 Dannert, Leif 233
 De la Gardie, Axel Julius 126
 De la Gardie, Jakob 86, 197
 De la Gardie, Pontus 85
 Dent, Arthur 228
 Desideria, drottning 326
 Dittmer, fru 81
 Djurberg, Daniel 230
 von Döbeln, Georg Carl 38, 303, 317, 349
- Edgren, Monika 242
 Ehrenström, Johan Albrecht 91, 303, 312
 Ehrensvärd, Augustin 20, 91, 236–238
 Ehrensvärd, Carl August 111
 Ehrström, Eric Gustaf 310, 311
 Ekeberg, C.G. 167
 Ekman, Robert Wilhelm 290, 291, 353
 Eldbergh, Carl 343
 Elfström, C.P. 24, 148
 Elgström, Per 301
 Elisabet, kejsarinna av Ryssland 107, 233
 Elisabet I, drottning av England 13
- Elisabet Alexejevna, kejsarinna av Ryssland 161
 von Emine, Nikolai 282
 Enander, Samuel 247
 Eng, Torbjörn 39, 40, 41, 244
 von Engeström, Lars 334
 Ericson Wolke, Lars 304
 Ericus Erici Sorolainen 209, 210, 214
 Ericus Olai 60
 Erik XIV, kung 11–13, 58, 59, 129, 151, 152, 205
 Erik den helige 63–68, 72–74
 Erik Eriksson 125
 Eriksson, Erik 229
 Eriksson, Jakob 229
 Eskola, Josef d.y. 133, 134
 Eskola, Josef d.ä. 133, 134
- Faggot, Jakob 49, 239, 240
 von Falkenberg, Gottfrid 203, 204
 von Falkenberg, Johan Gottfrid 204
 von Fersen, Axel d.y. 303
 von Fersen, Axel d.ä. 245
 von Fieandt, Otto Karl 251
 Finno, Gregorius Clementis 204
 Finno, Jacobus Petri 218, 221
 Finno, Karl 204
 Flachsenius, Jakob 95
 Flachsenius, Maria 95
 Fleming, Claes 27
 Fleming, Henrik Klasson 204
 Fleming, Herman 24, 165, 176
 Fleming, Johan 153, 154
 Fleming, Klas 75, 76, 85, 152–154, 170, 185, 209
 Fleming, Klas Adolf 325
 Fleming, släkten 84, 86–88
 Florin, släkten 97
 Forseen, Samuel 185
 af Forselles, Jakob 81
 af Forselles, Jakob August 81
 af Forselles, Pehr 81
 Forsius, Henrik 70
 Forsslund, Jonas 266
 Forsstéen, H.J. 234

- Forthelius, Ericus 201
 Foster, ambassadör 317
 Franke, August Herman 227
 Franzén, Frans Michael 25, 26, 157, 168, 169, 254, 259, 279, 305
 Fredenheim (tid. Mennander), Carl Fredrik 210
 Fredrik, kronprins, sedermera Fredrik V, kung av Danmark 235
 Fredrik I, kung 107, 162, 197, 206
 Fredrik II, kung av Danmark 12
 Fredrik II, kung av Preussen 157
 Fredrik Adolf, prins 160
 Fredrika Dorotea Vilhelmina, drottning 160, 161, 243, 266
 Fries, fru 81
 Frosterus, Abraham 228
 Gabriel Andersson 208
 Galle, Hebla 97
 Ganander, Christfried 133, 147
 Geet, Jakob 200
 von Gertten, Anna Helena 205
 Gezelius, Johannes d.y. 227
 Gezelius, Johannes d.ä. 82, 205, 210, 216, 220, 223
 Gillberg, Jacob 36
 Gisselkors, Gustaf 229
 Glader, båtsman 127
 Goethe, Johann Wolfgang von 92
 Gripenberg, Ole 332
 Gustav II Adolf, kung 19, 43, 45, 76, 90, 119, 131, 136, 151, 154, 155, 157, 160, 168, 171, 172, 190, 195, 196, 201, 205, 209, 210, 249, 251, 274, 340
 Gustav III, kung 17, 24, 25, 36, 38, 43, 69, 76, 77, 92, 99, 101, 114, 146, 157–160, 162–167, 191, 197, 203, 206, 208, 223, 236, 240, 245–253, 259, 262, 271, 332, 351
 Gustav IV Adolf, kung 17, 35, 43, 113, 146, 160–163, 165, 168, 192, 197, 206, 208, 243, 259, 266, 268, 271, 273, 274, 276, 286, 292, 297, 313, 315, 318, 322
 Gustav Vasa, kung 12, 13, 32, 34, 59, 75, 83, 99, 129, 132, 144, 151, 170, 186, 189, 203, 250, 340
 Gustav, kronprins, sedermera Gustav V, kung 317
 Gustav, kronprins 160, 161
 Gyldenstolpe (tid. Wexionius), Michael 23, 34, 39, 55, 56, 61, 66, 69, 70
 Gyllenberg, Fredrik 325
 Gyllenspång, Pehr 204
 Gylling, Edvard 118
 von Haartman, Lars Gabriel 303
 Hacks, Alexander 133
 Hagström, Tore 93
 Hallenius, Mathias 72
 Halonen, Tarja 338
 Hans Andersson 125
 Hansen, Gerhard 228
 Harrison, Dick 15
 Hattenberger, F.X. 300
 von Hauswolff, Sophia Adelaïde 103
 Hedengran, Ambrosius 208
 Hedman, Klaus 184
 Hedvig Elisabeth Charlotta, hertiginna 160, 318
 Heijke, Peter 308
 Heikius, Jakob 194
 Heland, Martin Rudolf 26
 Helgesson, Bengt 104
 Hemming Henriksson 221
 Henrik Hakkalainen 217
 Herkepaeus, släkten 97
 Hermelin, Samuel Gustaf 29
 Herrman, Beata 230
 Hess von Wichdorff, Katarina 86
 Hieronymus 202
 Hipping, Anders Johan 114
 Hisinger, Mikael 309
 Hof, Sven 111–113
 Hoffman, Henrik 97
 Holberg, Ludvig 92
 von Hoorn, Johan 109
 Horn, Arvid 82
 Horn, Arvid Bernhard 232, 254
 Horn, Gustaf Evertsson 176
 Horn, Gustav 205
 Horn, Henrik Klasson 82, 83
 Horn, Klas Kristersson 11–13
 Horn, släkten 84, 86, 88, 205
 Horn af Åminne, Krister Svantesson 203
 Hornborg, Eirik 104, 197, 273, 281
 Hultin, Gustaf Alexander Napoleon 311
 Hultin, Petter Henrik 311
 Hultman, O.F. 113, 114
 Hwasser, Israel 337
 Hülphers, Abraham 21
 Hårdstedt, Martin 275
 Häggström, Nathanael 255
 Häkkinen, Kaisa 134
 Hällström, Carl Petter 29
 Hästesko, Jakob Henriksson 83
 Hästesko, Johan Henrik 252
 Höjer, Torvald 274
 Indrenius, Abraham 97
 Ingemar, Petrus 202
 Israel Eskilsson 185
 Israel Larsson 185
 Ivan IV, rysk tsar 12
 Johan, hertig, sedermera Johan III, kung 12, 13, 23, 32, 33, 35, 37, 59, 83, 85, 103, 129, 133, 151, 152, 160, 209, 340, 342
 Johan Öfverdådig 125
 Johannes Magnus 58, 59, 62
 Julin, John 307
 Julin, apotekare 164
 Juslenius, Daniel 55, 56, 59, 62, 67, 68, 254

- Juslenius, Gustaf 150
 Jussila, Osmo 286, 293
 Juteini, Jaakko 169
 Juvelius, Erik 163
 Jägerhorn, Jan Anders 249–252

 Kaikkonen, Kaarina 338
 Kamenskij, Nikolaj Michailovitj 272
 Karin Månsdotter, drottning 152, 205
 Karl, hertig, sedermera Karl IX, kung 23, 29, 59, 85, 87, 89, 129, 151–154, 160, 171, 179, 180, 196, 201, 209, 343
 Karl, hertig, sedermera Karl XIII, kung 160, 230, 242, 247, 318, 334
 Karl X Gustav, kung 17, 33, 43, 44, 66, 143, 199
 Karl XI, kung 62, 155, 157, 163, 165, 185, 190, 207, 208, 233, 274, 344
 Karl Gustav, prins, storfurste av Finland 35, 160, 161
 Karl Johan, kronprins, sedermera Karl XIV Johan, kung 17, 268, 272, 305, 311, 314, 316, 318–322, 326–339, 353
 Karonen, Petri 255, 340
 Katajisto, Kati 259, 302
 Katarina II (Katarina den stora), rysk kejsarinna 223, 245, 246, 248–251, 254, 276
 Katarina Jagellonica 13, 151
 Keckman, Karl Niklas 336
 Kekoni, Alexander Napoleon 311
 Kekoni, Gabriel 311
 Kellgren, Johan Henrik 111
 Klas Kristersson, se Horn, Klas Kristersson
 af Klercker, Karl Natanael 269

 Klick, Carl Henrik 250, 252, 253
 Klinge, Matti 39
 Klingius, Erik 144
 Klingspor, Wilhelm Mauritz 135, 269, 270–272, 275
 Klockars, Petter 293
 von Knorring, B. 169
 von Knorring, släkten 126
 Knutsson, Torgils 65, 68
 Kolehmainen, Taru 221
 Kolmodin, Israel 221
 Konstantin den store, romersk kejsare 344
 Konstantin Pavlovitj, storfurste av Ryssland 254
 Korhonen, Paavo 313
 Koskinen, Yrjö 252
 Kotilainen, Sofia 311
 Kranck, Johan 228
 Kristina, drottning 17, 19, 60, 155, 172, 196, 353
 Krook, Tor 229
 Kråbes, överstelöjtnant 27
 Kurck, Axel Gustaf 308
 Kurck, Gabriel 80
 Kurck, släkten 84
 Kuvaja, Christer 120

 Lackman, släkten 97
 Lacmannus, Bartholdus 66
 Lagerbring, Sven 59, 60, 64–66, 72
 Lagerhjelm, Christina 140
 Lagus, Gabriel 175
 Lagus, släkten 97
 Lajard, Felix 314
 Lappalainen, Jussi T. 197, 340
 Lappalainen, Mirkka 66, 86, 171
 Larsson, Lars-Olof 151
 Lassell, August 70
 Laurbeccius, Petrus 114
 Laurentius Paulinus Gothus 66
 Legné, Mattias 239
 Lehtinen, Erkki 86, 183
 von Leibniz, Gottfried Wilhelm 59

 Leijonhufvud, Axel 170
 Leijonhufvud, Elsa Barbro 27
 Lemke, Johan Henrik 314
 Lennqvist, Eric 67, 72
 af Leopold, Carl Gustaf 25
 Lilius, släkten 97
 Lillienstedt (tid. Paulinus), Johan 11
 Lilliestierna, Carl 245, 254
 Lilljebrunn (tid. Kiorbiauw [Kirby]), Erik Andersson 87
 Lindberg, Bo 243
 Lindegren, Carl Johan 25
 Lindegren, Jan 196, 198
 Linder, släkten 87
 Lindmark, Daniel 256
 Lindmark, Isak 285
 Lindroth, Sten 79
 Ling, Pehr Henrik 328
 von Linné, Carl 56
 Lisa Eriksdotter 228
 Litzelius, Anders 181
 Ljunggren, Carl Johan 26, 27, 301
 Lode, Johan Herman 283
 Lovisa Ulrika, drottning 157, 158, 197
 Lund, Grels Mårtensson 83
 Luther, Martin 176, 215, 218, 221
 Luukko, Armas 101
 Lönnrot, Elias 35
 von Löwen, Axel 232, 234
 Löwenhjelm, Karl Axel 322, 334

 Madigan, Elvira 174
 Madigan, John 174
 Magnus, hertig 151
 Malmstedt, Göran 212
 Mannerheim, Carl Erik 287, 288, 294, 303, 311
 Manninen, Juha 244
 Maria Andersdotter 142
 Maria Eleonora, drottning 155
 Martin, Elias 94
 Mathesius, Johan 182
 Mathesius, Petrus 70

- Mellberg, Beata
Magdalena 96
- Mennander, Carl Fredrik 82,
193, 210
- Mennander, Jonas
Andreae 222
- Merthen, Karl 234
- Messenius, Arnold Johan 75,
76
- Messenius, Johannes 32, 59,
61, 62, 69–72, 74, 75
- Meyer, Friedrich Anthon 93
- Meyer, Gerhard 206
- Molière, Jean Baptiste
Poquelin 92
- Montesquieu, Charles-Louis
de Secondat 93, 95
- Montgolfier, bröderna 164
- Mozart, Wolfgang
Amadeus 166
- Münster, Sebastian 60, 69
- Myra, Lars 206, 207
- Mäkinen, Ilkka 109
- Mäntylä, Ilkka 104
- Möller, Samuel 81
- Möller, Sofie 81, 82
- Möller, Tommy 351
- Napoleon, fransk kejsare 242,
266, 268, 271, 276, 277,
287, 297, 310, 311, 315, 320,
321, 324, 326–329, 338
- Neiman, Jochim 97
- Nenonen, Markku 216
- Nesselius, Israel 49
- Nils Jöransson 125
- Nordenskiöld, Adolf
Gustaf 304, 305
- Nordenskiöld, Carl 304
- Nordenskjöld (tid.
Nordenskiöld), Otto
Hindric 304, 305
- Nordensköld (tid.
Nordenskiöld), Otto
Gustaf 304, 305
- Nordenstreng, Rolf 113, 114
- Nordenstreng, Sigurd 106,
107
- Nordin, Jonas 244
- Nordlund, B.Fr. 149, 150
- Nordmann, Petrus 175
- Norrgård, Jakob 230
- Nurmiainen, Jouko 244
- Nyberg, Fredrik Lorentz 311
- Nynäs, Anders 229
- Olaus Elimaeus 210
- Olaus Magnus 29, 55, 56, 61
- Olaus Martini 211
- Olaus Petri 64, 221
- Oscar II, kung 317
- Ottelin, Carl Gustaf 310
- Oxenstierna, Axel 13, 154,
171, 210
- Oxenstierna, Gabriel
Bengtsson 172, 199
- Paaskoski, Jyrki 261, 264
- Paul I, kejsare av
Ryssland 291
- Paulin, prost i Tusby 123
- Peter I (Peter den store), rysk
kejsare 14, 232, 261, 277,
343–345
- Petrej, se Eskola, Josef
- Pettersson, Lars 199, 201
- Piper, Carl Fredrik 258
- Piper, Gustaf Abraham 218
- Pippingsköld, Johan Josef 336
- Pistolekors, Abraham 90
- Pistolekors, Jöran Olofsson 90
- Pistolekors, släkten 90
- von Platen, Carl Henrik 317
- Porthan, Henrik Gabriel 30–
33, 36, 47, 63, 68, 69, 71,
74–76, 78, 80, 93, 103, 110,
113, 114, 150, 157, 185, 193,
244, 254, 255
- Portin, Jonas 136
- Pratanus, Johannes 184
- Psilander, Nils 217
- Publius Cornelius Tacitus 54–
56
- Pufendorf, Samuel 55
- Racine, Jean 92
- Rahm, Erik 194
- Ramel, Stig 248, 249, 254
- Ramsay, Anders Henrik 182
- Rancken, släkten 97
- Ranta, Raimo 107
- Rasilainen, Aki 292
- Regné, Adolf 327, 328
- Rehbinder, Gustaf
Reinhold 28
- Rehbinder, R.H. 279
- Reilander, Johan Henrik 100
- Reinius, Herman Johan 169,
170
- Reinius, Israel 169, 170
- Reinius, Israel M. 169, 170
- Renvall, Pentti 153
- Reuter, Johann Nicolaus 227
- Reuter, släkten 97
- Rian, Øystein 346
- von Rosen, Fredrik Ulrik 77
- von Rosen, Gustaf Fredrik 27,
45, 176, 238, 239
- Rosenblad, Mathias 325
- von Rosenstein, Nils 69
- Ross, Isaac 165
- Rothovius, Isak 23, 179, 201,
210, 211, 214, 216, 221
- Rothovius, Johan 157
- Rotkirch, Carl Fredrik 159
- Rotkirch, Fredrik August 159
- Rotkirch, Wenzel
Fredrik 140–142
- Rousseau, Jean-Jacques 94
- Rudbeck, Olof d.y. 45
- Rudbeckius, Johannes 203
- Rudeen, Torsten 82
- Rudenschöld, Ulrik 23, 50, 51
- Rumjantsev, Nikolaj 297
- Runeberg, Johan Ludvig 47,
271
- Runeberg, Otto Ephraim 239
- Runeberg, Walter 174, 175
- Rågel, Anna 123, 228
- Sagefors, Elisabet 338
- Salvius, Johan Adler 172
- Samuelson, Jan 84, 88, 179,
308
- Sandels, Johan August 303
- Sandström, Åke 276
- Sarmela, Matti 149
- Scarin, Algot 63
- Schiller, Friedrich 92
- Schillmark, Nils 81

- von Schlözer, A.L. 71
 Schoultz, J.T. 225
 af Schultén, Nathanael
 Gerhard 305, 306
 Schultz, Jost 100
 Schulz, Peter 205
 Schybergson, M.G. 193
 Schönbeck, Henrik 337
 Sederholm, Gustav Adolf 78
 Shakespeare, William 92
 Sigismund, kung av Polen
 (som Sigismund III Vasa)
 och kung av Sverige 85,
 152–154, 171, 209, 214
 Sigismund II August,
 storfurste av Litauen och
 kung av Polen 12, 13, 151
 Sigrid Eriksdotter (Vasa),
 prinsessa 205
 Sigurd Jorsalafare (Sigurd
 I Magnusson), kung av
 Norge 64
 Silfverstolpe, Fredrik 24,
 46, 68
 Sirén, Olle 141
 Sjöman, Carl Eric 94
 Sjöman, Margaretha
 Catherina 94
 Skjöldebrand, Anders
 Fredrik 20, 26, 139, 297,
 298, 319
 Slang, släkten 84
 von Smitten, major 202
 Snack, Johan 158
 Snellman, Alex 290
 Sofia Johansdotter 85
 Sofia Magdalena,
 drottning 160, 206
 Sorr, Daniel 312
 Sparrsköld, Nils 301
 Spegel, Haquin 221
 Sprengtporten, Göran
 Magnus 20, 112–114, 241,
 247–252, 288, 290, 291,
 332, 353
 von Stedingk, Curt 266, 268,
 269, 296–298, 317, 319
 Steinheil, Fabian 314, 334
 Stenbock, Katarina 203
 Stenbock, Kristina
 Katarina 196
 Stenius, Jakob 48
 Stiernkors, släkten 84
 Stiernstedt, Carl Johan 254
 von Stilken, Judita Ebba 87
 von Stilken, Paul 87
 Stjernvall, Fredrik
 Gustaf 303, 317
 Stjernvall, Karl 302, 303, 309
 Stockman, Frans 108, 109
 Stråth, Bo 347
 Stubb, Alexander 353
 Ståhle, Carl Ivar 111
 Stålmarm, Arvid 170
 Stålmarm, släkten 84
 van Suchtelen, Jan Peter 50,
 319
 Sundell, Dan 338
 Sundqvist, Sigurd 115
 Suolahti, Gunnar 98, 178
 Svebilus, Olof 220
 Svedberg, Jesper 221
 Swanström, André 229

 Tandefelt, Adolf 25, 290, 291
 Tandefelt, Arvid
 Henriksson 85
 Tandefelt, Henrika 158, 160
 Tandefelt, Marika 102
 Tappe, August Wilhelm 310
 Tarkiainen, Kari 187
 Tegnér, Esaias 301, 318, 326,
 327
 Tengström, Jakob 166–168,
 265, 266, 278, 281, 296,
 297, 303, 306, 312
 Tersmeden, Carl 27, 28, 127
 Tessin, Carl Gustaf 193
 Thelning, Emanuel 290, 291
 Thorild, Thomas 168
 Tiesenhausen, löjtnant 27, 28
 Tiitta, Allan 47
 Tillberg, Abraham 315
 Toll, Johan Christopher 322
 Tolpo, Johan 228
 Tolstadius, Eric 228
 Topelius, Zacharias 175
 Toppelius, Mikael 35, 201,
 202, 206, 300, 311

 Torstensson, Lennart 173
 Tott, Åke Henriksson 205
 Tott, släkten 84, 87
 von Troil, Kurt 307
 Trolle Wachtmeister, Hans
 Gabriel 328, 336
 Tuderus, Gustaf Adolph 94
 Tuhkanen, Tuija 204
 Tulindberg, Erik 49, 50
 Tuneld, Eric 19, 30–34, 46, 56,
 63, 66, 70, 71, 222
 Turpeinen, Oiva 99
 von Törne, P.O. 55, 247
 Törngren, J.A. 308
 Törnqvist, Anders 206

 Ulbinsky, Laura 174
 Ulrika Eleonora d.y.,
 drottning 107, 160
 Ulrika Eleonora d.ä.,
 drottning 164, 165, 207

 Valerius, Johan David 301
 de la Vallée, Jean 199, 200
 de Voltaire, François Marie 92

 Wacklin, Samuel 228
 Wahlberg, Karl 72–74
 Wahlman, Abraham 165
 Walle, Daniel 288
 Walleen, C.J. 287
 Wallén, Holger 115, 119–121,
 123, 125, 142
 Wallenius, Gabriel 82
 Wallenius, Johan Fredric 161
 Wanberg, Hindrich
 Hindersson 194
 Wargelin, Anders Henrik 185
 Wasström, Niclas 82
 Wasz, Erik 207
 Weber, J.F. 126
 Wechter, Esaias 241
 Wegelius, Henrik 285
 Westberg, Bernhard
 Gustaf 25
 af Wetterstedt, Gustaf 318,
 319, 324, 334, 335, 337
 Wexionius, Michael, se
 Gyldenstolpe
 Widmark, Gun 111, 112

- Wilbrandt, Christian 200
Wildeman, släkten 84, 86
Winge, Vibeke 347
Winter, Johan Petter 331,
333–336, 339
Winton, Patrik 193
Wirilander, Kaarlo 78, 97, 178
Wirsén, Gustaf Fredrik 324,
325
- Withlocke, B. 172
Witte, Herman 210, 229
Wrede, Fabian 193
- von Yhlen, Carl Gustaf 303
Ylikangas, Heikki 183
Yxkull, Anna Magdalena 27
Yxkull, Carl Otto 27
Yxkull, Otto Reinhold 44, 185
- Zetterberg, Kent 319
Ziegler, Jakob 60
- Åkerberg, Mathias 185
Åkerhielm, Samuel 48, 49,
182, 183, 185, 241
Åström, Sven-Erik 80